

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

Bind XXIII

**HISTORISK SAMFUND FOR RIBE AMT
1984-86**

Indhold

bd. XXIII

<i>Astrup, Magne: Barn i Esbjerg (1914-1926) . . . .</i>	509-529
<i>Dragsbo, Peter og Lauenborg, Michael: Museerne ser på Ribe amt . . . . .</i>	530-543
<i>Finnerup, Anders: Niels Skovgaard . . . . .</i>	38-44
<i>Hansen, Kim H.: Hans Pedersen og tømmerstuen</i>	64-72
<i>Ipsen, L. G.: Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, I . . . . .</i>	203-230
– Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, II	420-441
– Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, III	625-642
<i>Iversen, Harald: Ung lærer i Lindknud først i trediverne . . . . .</i>	183-202
<i>Jensen, Knud: Mursten som gravmonumenter . .</i>	73-106
– Folkeminder fra Janderup og Billum sogne	366-407
<i>Jensen, S. Ravn: Skattenægtelse i provisorietiden</i>	154-164
– Et diplom fra besættelsestiden	415-419
<i>Klange, Else: Rytterfrisen i Ål kirke . . . . .</i>	330-342
<i>Kristensen, Terkel: Om sommerfededrift (v/ Fl. Just) . . . . .</i>	231-249
<i>Lindstrøm, A. Ture: Landbruget og strejken i Esbjerg maj-juni 1925 . . . . .</i>	408-414
<i>Madsen, P. K.: Også små gryder . . . . .</i>	544-553
<i>Manøe Hansen, Søren: Egekistebeskatningen i Ribe Amt 1717-1721 . . . . .</i>	129-142
– Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne	143-153
– Klokkeskatten i Ribe Amt 1526-29 og 1601	165-170
<i>Mathiasen, Kathrine: Erindringer fra et liv i Ribe amt og Amerika . . . . .</i>	171-182
<i>Mulvad, Søren: Opgang og nedgang på Mølby mølle . . . . .</i>	362-365
– Seem sogn	643-665

<i>Nielsen, Flemming</i> : Foreningsarkiver og foreningshistorie	442-455
<i>Pedersen, Olga</i> : Cæcilie Catrine Nissen	9-25
– Et elværks historie	587-600
<i>Petersen, Halvor</i> : Thomas Bune	107-128
<i>Quesel, Poul</i> : Skoleforhold i Nørre-Nebel under den tyske besættelse 1940-1945	601-624
<i>Stavnager, K. E.</i> : Fætrene Jens Jørgensen Winds legater	26-37
<i>Stendevad, R. M.</i> : Lægeboligen i Grindsted	45-63
<i>Søndergaard, Steffen M.</i> : Markering af 100 året for bygmester Peder Holden Hansens død ..	666-669
<i>Sørensen, Frode</i> : En vestjysk friskole og dens forhistorie	554-586
<i>Sørensen, Henrik</i> : Forpagtningskontrakt for Jernved præstegård 1897	353-361
<i>Vedso, Mogens</i> : Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirke i Varde	293-329
<i>Østergaard, K. Høgsbro</i> : En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. århundrede	342-352
Historisk litteratur om Ribe amt 1983	250-262
– 1984	456-465
– 1985	670-681
Foreningens virksomhed 1983-84	264-267
– 1984-85	471-473
– 1985-86	682-685
H. K. Kristensen prisen 1984 og 1985	468-470
Nekrologer: Kirsten Agerbæk	466-467
Beretning fra amtets lokalhistoriske arkiver	
1983	268-291
– 1984	476-505
– 1985	687-719
Register til bind XXIII 1984-1986	720-738

Historisk Samfund for Ribe Amt

Ekspedition og kasse

Skolebakken 171, Postbox 2086, 6705 Esbjerg Ø.

Gironummer: 6 04 31 94.

Forretningsfører: studielektor Jens Chr. Nielsen, Esbjerg.

Bestyrelse

Formand: seminarielektor *Verner Bruhn*, Tulipanvej 24, 6705 Esbjerg Ø.

Redaktør: cand.mag. *Hans Jørgen Larsen*, Faurskovvej 9, Lindknud, 6650 Brørup.

(1984 årbogen var redigeret af Kirsten Agerbæk †).

(1985 årbogen var redigeret af S. Manø Hansen).

Amtskommunaldirektør *C. H. Dons Christensen*, Ribe.

Pastor *Agner Frandsen*, Askov.

Købmand *Johs. Godsk Hansen*, Brørup.

Museumsinspektør *S. Manø Hansen*, Ølgod.

Lærer *E. Busk Jensen*, Ounbøl, Sig.

Suppleanter:

Skoleinspektør *Sv. E. Tygesen*, Vorbasse.

Skoleinspektør *J. Hedegaard Rasmussen*, Darum.

Redaktion

Hans Jørgen L. Larsen, tlf. 05 38 80 31.

S. Manø Hansen, Ølgod.

Jens Kusk, Tjæreborg.

Cæcilie Catrine Nissen

– en fattig kvindes kår i 1800-tallet

Af Olga Pedersen

Cæcilie Catrine Nissen blev født d. 20. maj 1814 i Aller sogn i Haderslev amt, hendes forældre var landboelsfolkene Nis Kristensen og Maren Nielsdatter.

Beretningen om Cæcilie er et forsøg på at skildre en fattig kvindes kår, sådan som de var i forrige århundrede. Hendes skæbne adskiller sig nok ikke væsentligt fra andre fattiges, hvor tragisk den end måtte forekomme.

Om Cæcilies barndom er der ikke nogen efterretninger at hente. Om de fattige er beskrivelserne ikke så mange, og i Cæcilies hjem har der været fattigdom, en landboelsmand hørte ikke til de velstillede, så hun har fra barns ben været vant til små forhold, sandsynligvis er hun kommet tidligt ud blandt fremmede for selv at fortjene sit brød. Vi møder hende først igen d. 22. maj 1840, hvor hun bliver viet i Hjerndrup kirke i Thyrstrup sogn til Søren Peder Andersen. I kirkebogen står »en søn af smeden i Aastrup, nu tjenende i Hjerndrup«.

Søren Peder Andersen var født i Aastrup sogn 17. september 1811. Også han var vant til små forhold, i kirkebogen for Aastrup sogn står om ham, at han var »søn af husmand uden jord og smed, Anders Sørensen«.

Efter giftermålet har de lejet et hus i Hjerndrup og Søren Peder har været daglejer på gårdene deromkring, mens Cæcilie hurtigt har fået noget at se til i hjemmet, idet hun allerede samme år 1840 d. 5. august fødte sønnen Anders, opkaldt efter farfaderen. To år senere blev den

næste søn født, og han blev opkaldt efter morfaderen og hed altså Nis. Derefter er familien flyttet til Thyrstrup sogn og her blev den tredje søn Hans Peter født d. 13. marts 1845.

Under opholdet i Thyrstrup er Søren Peders helbred begyndt at svigte. At gå til læge var ikke for småfolk, og da mange sygdomme skyldtes dårlig ernæring, hårdt arbejde og meget dårlig hygiejne, er det nok også begrænset, hvad han ville have kunnet stille op. I 1846 fandt Søren Peder og Cæcilie det bedst at flytte til hans hjemsohn, Aastrup. Hvis der skulle ske det, at de ikke længere kunne klare sig selv og måtte have hjælp fra det offentlige, ville det efter datidens indretning af reglerne for fattighjælp, kun være her de var berettiget til at få den.

Den 22. september 1846 står der i Aastrup sogneråds protokol: »Søren Peder Andersen, som ved sit fremlagte skudsmål er forsørgelsesberettiget i Aastrup og Starup sogne, fremstillede sig og begærede et lån af fattiggassen til opførelse af et hus. Forstanderskabet tilstod ham et lån på 10 rigsdaler, som udbetales ham når huset er opført og som sikkerhed stillet i pant«. Det har nok været med blandede følelser, man i fattigkommissionen har modtaget familien, fem medlemmer der efter al sandsynlighed hurtigt ville komme til »at ligge sognet til last«, og allerede året efter blev børneflokken forøget med Maren, født i Aastrup 1847, senere, i 1850 kom der yderligere en søn Niels.

For at forstå familiens muligheder må man her se lidt på, hvordan fattigforsørgelsen var indrettet.

Den 10. juni 1803 blev det ifølge kongelig forordning bestemt at en person, for at være forsørgelsesberettiget, skulle have haft fast opholdssted i fem år. I modsat fald ville det altid være det sogn, hvor personen var født, der skulle betale i tilfælde, hvor sygdom eller anden grund gjorde det umuligt for vedkommende selv at tjene føden til sig og sin familie, og hvor det som her drejede sig om et ægtepar med en børneflokk, var det altid mandens hjemsohn, der havde forsørgelsesforpligtelsen, og det var også

i dette sogn, enken og børnene skulle forsørges, hvis manden døde.

Efter samme lov delte man de fattige i tre grupper, eller klasser. Placeret under 1. klasse blev »alle så gamle og syge, eller på helbred, førlighed, sandser og forstand så svækkede, at de aldeles intet, eller kun såre lidet, kan fortjene til livets første nødvendigheder« ; til 2. klasse »henhøre børn, som er fader- og moderløse, eller hvis forældres forstand eller sæder, er således beskafne, at børnenes opfostring og opdragelse ikke til dem bør betroses«. Og til den tredje klasse »henhøre personer som formedelst svælgelighed, mange børn, tiltagende alder, eller andre sådanne årsager, ikke er i stand til at fortjene så meget, som behøves til deres eller deres børns nødtørftige underholdning.

Efter opdelingen i klasser, hvor Søren Peder Andersen i første omgang har været placeret i tredje, blev der lagt en ligning, hvorefter man fordelte udgifterne mellem sognets lodsejere, idet ydelserne blev sat i forhold til ejendommenes hartkornsansættelse. Fattigforstanderskabet, der bestod af sognepræsten og »tre eller fire af sognets bedste mænd«, afgjorde hvem der skulle placeres hvor, og hvor meget der kunne ydes vedkommende. De første år efter lovens ikrafttræden betaltes det pålignede ofte i naturalier, men efterhånden gik man mere over til at betale i penge, som så af fattigforstanderne blev omsat i korn eller blev udbetalt til de fattige. Det var også, især i første halvdel af 1800-tallet, almindeligt, at man lod fattige »gå på omgang« i sognet, hvilket ville sige, at den fattige, der ofte var gammel, havde ret til at få kost og logi et vist antal dage hvert sted. Også dette var ansat efter hartkornets størrelse for derved at opnå den bedst mulige fordeling af byrderne. Senere blev det almindeligt at oprette fattighuse rundt omkring, og efterhånden holdt omgangsforførgelsen op. Enkelte personer har man dog, sikkert af pladsmangel i fattighuset, været nødt til at lade cirkulere, længe efter at fattighuset var opført, f.eks. skriver Poul Andersen, Gjettrup i Aastrup sogn d. 21. dec. 1865 i sin

dagbog: »fattiglem Jørgen Colborg kom her i aftes på omgang«.

Ud over de beboerne pålignede beløb havde fattigvæsenet ikke mange indtægter. Der var en fast afgift på ca. 1 mark, der skulle betales ved ejendomshandel, man havde »tavlepengene« fra kirken, hvor en såkaldt »fattigtavle«, en lang stang med en træplade slået fast i den ene ende, blev båret rundt af en af fattigforstanderne, og på træpladen anbragte man sit »offer«. Tavlen måtte dog ikke bæres rundt ved enhver lejlighed, der var ganske bestemte regler for hvornår man måtte forlange dette offer af folk, nemlig ved de store højtider, jul, påske og pinse, nytårsdag, på Bededag, søndagen efter Allehelgensdag, når der var altergang samt ved vår- og høstprædikener. Præsten opfordrede så menigheden til at vise godgørenhed.

Mindre indtægter kunne der en enkelt gang være, hvis en fattig efterlod sig et eller andet, der kunne gøres i penge ved en auktion, tøj, møbler eller lignende. Nogle steder var det skik, at man ved bryllup eller andre kirkelige højtideligheder skænkede et beløb til de fattige, men de store summer blev det dog aldrig til, og skete der et eller andet uforudset, havde forstanderskabet kun den mulighed at foretage en ekstraligning. Det blev kun sjældent aktuelt. I Aastrup og Starup sogne var man dog i 1841 nødt til at tage dette skridt. Årsagen var en syg tjenestekarl, Hans P. Hansen, der under transport til sit hjemsgn Skjern, på sin vej gennem sognene blev så syg, at det blev nødvendigt at indlogere ham i Starup. Det blev til en regning på ca. 15 rigsdaler og fattigkommissionen søgte det høje stiftamt om tilladelse til at foretage en ekstraligning. Man fik tilladelsen og lignede for en sikkerheds skyld en sum af 17 rdl. 3 mark og 10 skilling.

Der kunne i enkelte tilfælde søges om støtte fra amtsfattigkassen, nemlig når udgiften i forbindelse med en fattig blev så stor, at det var umuligt for et sogn at bære den alene. Det kunne være, hvis en sindssyg skulle indlægges i en »dårekiste« eller lignende svære og dyre foranstaltninger. Så da Søren Peder Andersen i 1846 meldte sig med

kone og tre børn og straks kom til fattigkommissionen om hjælp til husbyggeri, har det nok ikke vakt særlig stor glæde.

Man havde i forvejen, da forsørgelsesplanen lagdes for 1847, syv personer under forsørgelse i Aastrup og Starup sogne, hvor man ikke blot dengang havde sogne- men også kommunefællesskab. I Aastrup sogn havde man i 1845 kun 58 familier og i Starup lidt mindre. Deraf vil man se, at en fattig familie, der efterhånden blev på 7 personer ikke var så lille en belastning.

Af de syv forsørgelsesberettigede, man havde i forvejen, var der tre 1. klasses, nemlig to sindssyge, hvoraf den ene var indlagt i Ribe »dåreanstalt«, og en »apoplektisk«, der ligesom en af de sindssyge var indlogeret i sognene. Disse tre var de dyreste da sognet skulle betale hele deres ophold. Under den anden klasse var kun een, nemlig en trettenårs dreng, søn af en af de sindssyge, men da denne dreng var gammel nok til at arbejde for en del af sit underhold, kostede han kun sognet tre rigsdaler dette år. Der var også tre personer under den tredie klasse, men heraf var de to bettelfogeder, den ene i Aastrup og den anden i Starup. En bettelfoged havde til opgave at holde andre sognes fattige, der var på tiggertogt inden for sognets grænser, borte, og da frænde som bekendt er frænde værst, valgte man, meget snedigt, personer, der selv var »på kassen«, de fik som regel bolig i fattighuset, og dertil et vederlag for hver tigger, de kunne »opbringe« og føre til sognefogeden.

Den sidste person, der var blandt tredie klasses fattige i 1847, var en svagelig kone på 56 år, der var indlogeret i Hesselho skolehus i Starup sogn, og hun har måske været i stand til at tjene lidt til sit underhold ved at spinde for folk el. lign.

Da regnskabet blev gjort op, var der brugt 142 rdl. 17 $\frac{1}{2}$ skl. og 8 td. $\frac{1}{4}$ skp. rug. Men indtægterne var dog lidt større, nemlig 181 rdl 38 $\frac{1}{2}$ skl. og 8 td. 1 skp. rug. Der var således i kassen ved det nye års begyndelse 39 rdl. 20 $\frac{1}{2}$ skl. og $\frac{1}{4}$ skp. rug.

Hvor Søren Peder og Cæcilie har boet med de tre børn i vinteren 1846-47 fremgår ikke af sagens akter, men måske har de opholdt sig hos familie, eller de har boet i et midlertidigt opstillet skur på Aastrup mark. Det var en hård vinter, Søren Peders helbred er ikke blevet bedre, og d. 8. marts 1847 har han for første gang ikke set anden udvej end at gå til fattigvæsenet om hjælp. Her havde man det år indkøbt en større portion korn end sædvanlig, og »fattigkornet« solgtes til de trængende til nedsatte priser. Man havde altså forudset at mange ville komme til at lide nød. Søren Peder købte i første omgang 2 skæpper rug til 4 mark 8 skilling, som han fik henstand med betalingen af til 3. maj. Han har dog ikke kunnet overholde denne frist, og var allerede i stor gæld til fattigvæsenet, foruden kornet fik han jo også lånet på de ti rigsdaler til opførelsen af et hus, som må være blevet opført i sommeren 1847, hvor der i sognerådsprotokollen d. 1. juni står: »det blev vedtaget at fire af sogneforstanderne nemlig begge sognefogeder og gårdmanden Chr. Nielsen af Gleibjerg og Peder Sørensen af Aastrup, skulle efterse den af Søren Peder Andersen påtænkte plads til bygning og derefter afgive deres skøn om hvorvidt de synes det tilrådeligt derpå at opføre et hus, hvorefter det bliver at bestemme enten det ham tilståede lån skal udbetales ham og yderligere hjælp af fattigkornet ydes ham, eller han skal anvises bolig andetsteds«. Huset blev opført, så sogneforstanderne må have givet deres tilsagn efter at have nølet i næsten ni måneder med svaret.

Vinteren 1847-48, den første i det nye hus på Aastrup mark, har de atter gentagne gange måttet købe af fattigkornet og efter et års tid er gælden vokset til 12 rigsdaler 3 mark, og det har været en næsten umulig opgave nogensinde at betale den tilbage samtidig med forsørgelsen af nu fire børn. Men Søren Peder har forsøgt. Trods sin svagelighed tog han arbejde på Fyn. Sandsynligvis som røgter, samtidig med at det femte barn var på vej. Det har nok ikke været så vanskeligt for ham at få arbejde, for hans skudsmålsattest viste, at han var »med gode kundska-

ber og usædvanlig god opførsel«, men han har ikke været rask og i sogneprotokollen står i 1850 »Søren Peder Andersens kone på Aastrup mark har anholdt om kaution for indkøb af korn under mandens fraværelse i Fyen«. På grund af dennes svagelighed bevilligedes dette, for et beløb af 1 td. rug à 2 rdl 4 skl. og ½ td. byg à 5 mark, som betales senest 14 dage efter majdag i tilfælde af, at han ikke selv måtte være i stand dertil.

Han betalte 5 mark på sit lån og to mark for korn, endvidere betalte han 1 mark 83 ⅓ rigsbankpenge rede sølv. Men Cæcilie var allerede blevet forstrakt med yderligere 7 skæpper rug.

Den næste vinter har Søren Peder nok ikke været rask nok til at han har vovet at tage plads som røgter, og d. 10. dec. 1851: »Søren Peder Andersen på Aastrup mark anmeldte at han manglede rug, samt at han ikke så sig i stand til at betale straks efter de nuværende høje priser. Der blev ham tilstået 1 td. rug, som leveres ham inden jul, hvilket han lovede at betale snarest muligt. Når samme er brugt, vil han blive forstrakt med det nødvendige brødkorn á 3 mark pr. skæppe mod contant betaling. Da man befrygtede at det i årets løb ville blive vanskeligt for småfolk at tilvejebringe det nødvendige brødkorn, blev et større kvantum end normalt pålignet. Deraf må udleveres til de mest trængende familier, så meget som kan skjønnes fornødent, dog så længe muligt til de gangbare priser, for tiden 4 rigsdaler 4 mark tønden og kun mod contant betaling. At bestemme det nærmere i de enkelte tilfælde blev overladt sognepræsten i forening med sogneforstander Niels Peder Hansen i Aastrup, af hvem kornet udleveres efter anvisning af præsten, til hvem betaling først erlægges.«

Men man vil kunne se, at det dog har været muligt at få kredit hos fattigvæsenet, Søren Peder fik det, men skyldte man hos fattigvæsenet, havde dette til gengæld krav på alt hvad man ejede, også klæderne på ens krop, og de rettig-heder man havde var lig nul.

Om Cæcilies hverdag under disse omstændigheder er

der ikke noget skriftligt at hente, med fem små børn, den syge mand, kulden i den tids dårlige huse, snavs og fattigdom taler for sig selv. Dødsfald var en del af de fleste menneskers hverdag, og svaret på, hvordan hun ville være stillet, hvis manden døde har ikke været hende fremmed. Fra det øjeblik en mand var død, havde hans kone ingen rettighed over sine egne børn. I de tilfælde, hvor hun var i stand til at forsørge dem, fik det ikke den store betydning. Der blev udnævnt en værge, som regel en fra den nærmeste familie, hvis pligt det var at overvåge børnenes opdragelse. Men for de fattige stillede sagen sig ganske anderledes. Her blev sognet børnenes værge og dermed pligtig til at opdrage og forsørge dem, hvilket man tilstræbte at gøre så billigt som muligt, d.v.s. man fandt de mennesker der ville optage børnene i pleje for den mindst mulige sum, og moderen havde ingen indflydelse herpå. Hvis hun kunne ernære sig selv, f.eks. som syerske, væverske, potteskone eller lignende, kunne hun tilbyde at forsørge et eller flere af børnene selv, men indtægterne ved sådanne arbejder var små, så at forsørge fem børn selv ville simpelthen være en umulighed for en enlig kvinde. De største ville blive taget i pleje af folk, der i dem så en billig arbejdskraft, og de mindste af familier, der tog dem for at supplere en i forvejen lille indtægt. I begge tilfælde ville de blive behandlet efter forgodtbefindende. Hvem agtede vel på, hvordan det gik et fattigt barn, og da burde man være glad for tag over hovedet og mad i munden. Det sidste har det nu også ofte stået skralt til med. Der har gået mange små fattige børn ensomme og sultne på store jyske heder som vogterdrengene og -piger, og idyllen ved de lyngklædte jyske heder og de græssende får og kvæg har de nok ikke kunnet se.

Sådan var Cæcilies situation da hun d. 26. januar 1852 gik til fattigvæsenet, der skrev i protokollen for denne dag: »Søren Peder Andersen af Aastrup mark har allerede af fattigkornet modtaget 1 td. 1 skp. Ved samme møde anmeldte Søren Peder Andersens kone, at hendes mand

natten forud var ved døden afgået og begjærede understøttelse til hans begravelse. På grund af de meget trængende omstændigheder, under hvilke han, tildels som følge af flere års tiltagende svagelighed, efterlader kone og fem små ukonfirmerede børn, blev han foreløbig tilstået, nærmest som hjælp til begravelsen 4 skp. rug og 1 rdl courant, samt anskaffelsen af ligkisten på fattigkassens bekostning, som betales til Niels Peder Hansen i Aastrup med 2 rdl. 3 mark hamburger courant.

Da man kunne forudse at enken ikke kan forsørge sig og børnene ved egen hjælp, blev det tilstået, at hun efterhånden leveres det fornødne rug, dog ikke over 1½ td. indtil næstkommende maj, og under de betingelser, at en fortegnelse optages på det i huset værende bohave, hvilket da er at betragte som fattigvæsenet tilhørende«.

Efter Søren Peders død kom der en fordring fra møller Thomsen, Faaborg mølle på 4 rdl. 8 skl., så det kunne se ud som familien ikke har kunnet klare sig for, hvad fattigvæsenet tilstod dem, men har måttet stifte gæld andesteds. Også Jes Nybro Jørgensen, Bolding havde et tilgodehavende, der var på 7 rdl. hvilke penge sikkert stammer fra opførelsen af huset, da han var bygmester. Fattigvæsenet tilbød mølleren at betale ham halvdelen af gælden, hvis han frafaldt resten, og samme tilbud blev senere givet Jes Nybro Jørgensen.

Der står intet i protokollerne om, hvad Søren Peder Andersen er død af, men i kirkebogen for Aastrup sogn har præsten skrevet at »26. jan. 1852 døde Søren Peder Andersen, lejehusmand på Aastrup mark, søn af Anders Søren af Aastrup by, 40 år gammel af krampeslag«.

Tilsyneladende har ingen læge set ham, da der så ville have været regning for det i fattigregnskabet. Der ville ikke have været penge til det uden fattigvæsenets hjælp, så det er mest sandsynligt, at ingen har hjulpet ham i den sidste stund, i al fald ingen fagkyndige. En læge skulle også have været hentet enten i Ribe eller Varde, det var ikke for fattigfolk. Så Søren Peder Andersen døde bare. 40 år gammel. Af krampeslag.

Cæcilie var nu alene med de fem børn, d.v.s. Anders var allerede ude på det tidspunkt, og måske også Nis. Det fremgår ikke helt af det foreliggende materiale. Aastrup-Starup sogneforstandere har dog haft medlidenhed med den hårdt ramte familie, for ved det næste møde enedes man om: »... at Søren Peder Andersens enke indtil videre måtte understøttes af fattigvæsenet efter hendes fornødenhed, og at videre bestemmelse om hende skulle tages i det møde, hvor fattigplanen for 1853 skulle lægges, børnene forment man imidlertid burde bortliciteres og undertegnede Simmonsén (præsten) forpligtede sig til at tage den ældste dreng, når han kommer fra sin nuværende tjeneste, indtil licitationen i december kan ske. Der gaves hende tilladelse til, når hun selv indsamlede lyng, at få en karl til at reparere sit tag. Efter tilsigelse fra sognefogeden«.

Cæcilie fik altså næsten et helt år inden hun måtte afstå sine børn, hvoraf det yngste jo også kun var et år gammelt. Og tillige fik hun repareret sit tag på sognets bekostning. Hun er måske gået den lange vej til »Fannikerheden« i Terpling for at indsamle lyng til reparationen. »Fannikerheden« ejedes af sognet, og da man benyttede arealet til de fattiges lyngtørv, blev amtsskatterne på det betalt af fattigkassen.

Den 22. nov. 1852 vedtoges på forstanderskabsmødet at »når fattigligningen ved næste møde lægges, skal Søren Peder Andersens enkes fem børn sættes til licitation, dog forbeholdes moderen ret til at beholde dem mod godtgørelse, eller få dem sat til sin familie. Hun blev givet en halv skæppe malt. Udsættelserne skulle ske fra nytår og licitationen forud bekendtgøres ved kirkestævne«.

To dage før jul blev licitationen afholdt i Aastrup præstegård. Under et forudgående møde vedtoges konditionerne for de børn, der skulle bortliciteres, de lød som følger: »forsørgelsestiden er fra første januar 1853 til første januar 1854. Den der modtager børnene skal sørge for deres ordentlige kost og pleje, forsørgelse i sygdomstilfælde og skolegang. De skulle holde deres gamle klæder

ved lige med syning, sørge for deres vask, og besøge det nye tøj fattigvæsenet kan levere og tillægge tråd og knapper, levere træsko og sørge for dem som de på bedste måde kunne, som om de var deres egne børn, forstanderskabet forbeholder sig approbation på de gjorte bud og navnlig ret til at vælge mellem de to mindst bydende, samt til ganske at lade de bortliciterede udgå af licitationen. De børn der bortliciteres er altså: Anders Sørensen 12 år, Nis Sørensen 10 år, Hans Peder Sørensen 8 år, Maren Sørensen 5 år og Niels Sørensen 2 år«.

Licitationen foretoges således:

»Først opråbtes Anders Sørensen, sognepræsten tilbød at beholde ham i den bekendte tid, og i et og alt forsørge ham. Intet andet bud gjordes. Derefter opråbtes Nis Sørensen efter de foranstående konditioner, de mindste bud var Niels Christensen af Vestterp for 6 skp. rug, og Lars Lambertsen af Nr. Starup for 7 skp. rug årlig.

Derefter opråbtes Hans Peder Sørensen ligeledes efter de foranstående konditioner, de mindste bud var Laust Lambertsen for 1 td. rug og Hans Christian af Puglund for 1 td. rug og 1 mark 4 skl. i penge.

Derefter opråbtes Maren Sørensen ligeledes på de foranstående konditioner det mindste bud var Hans Christian af Puglund for 2 td. rug og 1 rdl. årlig. Derefter opråbtes Niels Sørensen ligeledes efter de foranstående konditioner. Da moderen tilbød at tage de to mindste børn Maren Sørensen og Niels Sørensen for 4 rd. rug og 2 rdl. besluttedes at overlade hende deres forsørgelse for denne betaling.

Forstanderskabet approberede, at sognepræsten modtager drengen Anders Sørensen, at Niels Christensen af Vestterp modtager Nis Sørensen, at Laust Lambertsen modtager Hans Peder Sørensen, og at moderen modtager de to mindste, alt efter de ovenstående konditioner. Modtageren afhenter dem, de har påtaget sig at forsøge nytårsdag, og bekræfter ovenstående med deres underskrift«.

Så er Cæcilie gået hjem til huset på Aastrup mark, fra præstegården ad vejen nordvest for byen ud i heden, efter at hendes børn vitterligt var blevet solgt til de lavestbydende. Hun har sikkert ikke kendt de steder de skulle være eller de mennesker, der skulle overtage dem. Både Niels og Hans Peder skulle helt til Starup. Og de var otte og ti år. Måske har hun også været en lille smule lettet over at noget af ansvaret nu blev taget fra hende, både hun selv og børnene har længe levet lige under sultegrænsen, og her standser enhver dybtgående tankevirksomhed.

Det beløb, Cæcilie skulle forsørge de to små for, var langt fra tilstrækkeligt, hun har selv måttet tjene noget også. Der er ikke noget, der fortæller hvilket arbejde, hun har haft, men usædvanligt var det ikke, at kvinder i hendes situation kastede mergel op af mergelgravene eller påtog sig andet daglejerarbejde.

Hun har heller ikke kunnet klare det ret længe, for allerede d. 13. juli 1853 kan læses i forhandlingsprotokollen: »Søren Peder Andersens enke havde ved mødet d. 22. dec. 1852 påtaget sig at sørge for sine to yngste børn, men da hun gerne ville ud at tjene, blev hun enig med forstanderskabet om at hæve denne accord til Mikkelsdag, så hun kun erholder $\frac{3}{5}$ dele af den hende for året tilståede hjælp, mod at forstanderskabet fra Mikkelsdag forsørger børnene. Moderen ønskede at sørge for sine børns klæder, før end de kom mellem fremmede, og der tilstodes hende 2 rdl. 2 mark courant til klæder for sig og børnene, behøvede hun mere, da kunne formanden tilstå hende et lån af fattiggassen indtil et beløb af to rigsdaler. Licitationen over disse børn afholdes samme dag, som licitationen over to fags tilbygning til fattighuset«.

Licitationen blev afholdt d. 11. august kl. 4 eftermiddag og samtidig solgte man Cæcilies hus på auktion. Angående dette står der i protokollen: »Ved licitationen over Søren Peder Andersens enkes to mindste børn påtog husmand Jeppe Hansen sig at sørge for den ældste 6 år gamle pige fra Mikkelsdag dette år til udgangen af næste år for 3 tdr. rug og 5 rigsdaler courant, og husmand Lambert Andersen, Skovbølling at forsørge den mindste 3 år gamle dreng i samme tidsrum for 3 tdr. rug og 6 rigsdaler alt efter de ved licitationen d. 22. dec. f. år fastsatte konditioner. Hvis moderen afleverer børnene til dem før Mikkelsdag, skal forsørgeren for den tid have forholdsvis betaling.

Dernæst bortsolgtes Søren Peder Andersens enkes hus på Aastrup mark til nedbrydelse til Mikkelsdag, således at betaling herfor skal ske til midsommer næste år, og tilsloges Jes Nybro Jørgensen af Bolding for 7 rdl. 4 skl. cou-

rant. Det bemærkes at Lambert Andersen modtog drengen d. 13. august og Jeppe Hansen pigen d. 20. august«.

Cæcilie har altså ikke ret længe kunnet klare opgaven med forsørgelsen af de to små og har set sig nødsaget til at overlade til sogneforstanderskabets afgørelse, hvor de skulle anbringes. Hendes hus blev solgt ved samme lejlighed, og der var ikke mere noget tilbage af hjemmet på Aastrup mark. Hun har sikkert også været klar over, at sandsynligheden for at hun nogensinde fik børnene hjem igen var lille.

Den første tid må hun have haft plads her i sognet, og måske har det givet hende en mulighed for at se børnene engang imellem, men allerede året efter d. 30. april 1854 er hun rejst til Føvling sogn.

Cæcilie har været dyr for Aastrup og Starup sognes fattigkasse, opgørelsen for året 1853 viser, at hun det år har modtaget: leje af plads til hendes hus og tørveskæring 5 mark, betalt halvdelen af hendes regning til mølleren i Faaborg 2 tdl. 4 skl. Betalt hende til de to mindste børns klæder 2 rdl. ialt 5 rdl. 2 mark 12 skilling. Desuden har hun jo også modtaget underhold af sognet, samtidig med at de andre børns ophold har været en udgift på fattigkassens regnskab, så alt i alt har hun været den dyreste fattige i sognet. Forstanderskabet har afgjort ikke forsøgt at holde hende tilbage, da hun rejste.

Som eksempel på, hvad et fattigt barn kostede et sogn kan nævnes, at drengen Hans Peder Sørensen i året 1853 af væsenet fik følgende: 4½ alen vadmél, 1 rdl. 3 mark 8 skilling, farverløn 1 mark 9 skilling, en kasket 1 mark 8 skilling, en katecismus 5 skilling, et par strømper 14 skilling, et tørklæde 8 skilling, ialt 3 rdl. 4 mark 13 skilling.

Og til drengen Nis har man samme år måttet levere: 4 alen vadmél, 1 rdl. 3 mark, farverløn 1 mark 8 skilling, 3 alen lærred 2 mark 4 skilling, et par strømper 12 skilling, en bibelhistorie 14 skilling, ialt 2 rigsdaler 2 mark 6 skilling. Sikker er det dog ikke at lærredet og vadmelen er blevet brugt de rette steder.

Hvert år blev foretaget en ny licitation over børnene,

og ofte måtte de skifte opholdssted, allerede året efter måtte Anders og Nis således skifte, idet Anders blev optaget af Niels Peder Hansen af Aastrup, der på egne og fleres vegne påtog sig at forsørge ham og give ham strømper og en skjorte uden udgift for sognet. Han har nu været så stor, at det kunne betale sig at have ham, og Nis blev det år optaget hos Jacob Jørgensen af Starup for 4 skp. rug.

Da licitationen afholdtes for 1855, flyttedes Anders, for hvem forsørgelsestiden udløb 1. nov. da han som konfirmeret kunne forsørge sig selv, til Tvile, hvor man skulle levere ham strømper, en skjorte, konfirmationsdragt bestående af kjole, buxer, vest, kasket, halstørklæde og sko og desuden betale 3 rdl. 3 mark rigsmønt, hvilket bud approberedes.

Nis blev atter flyttet, denne gang tilbage til Niels Christensen af Vestterp, hvor han foruden føden skulle have en trøje, et par buxer, en vest, en skjorte og to par strømper. Man vil kunne se, at efterhånden som drengene blev større, skulle der betales for at have dem. Hans Peder, der på tredje år forblev hos Laust Lambertsen af Starup skulle nu have et par strømper, vanter og en skjorte.

Maren blev nu optaget i Tvile, mens den mindste, Niels forblev i Skovbølling for 2 rigsdaler og 4 skp. rug.

I de næste år kan man følge børnene i fattigregnskabet, der er små forskelle på hvor meget der betales for dem, sikkert også afhængig af, hvor dygtige deres »værter« har været til at få fattigkassen lukket op. Ind imellem løber der ekstra udgifter på, f.eks. en doktorrejse til Maren, der må have skrantet en del, da der flere gange bevilges medicin til hende. Efterhånden som de konfirmeres, får de en gratis skudsmålsbog. Prisen på en sådan er 1 mark 6 skilling, og så forsvinder de af regnskabet.

I 1856 flyttes Hans Peder til Aastrup, Maren til Skovbølling hvor også Niels er, de to store er ikke med mere, men så kommer Cæcilie tilbage til sognet. Hun har i de to år været forskellige steder, sidst har hun haft plads som tjenestepige i Aalunde, og ynkelig har hendes hjemkomst

været, i forstanderskabsprotokollen står: »Søren Peder Andersens enke var kommet hjem som frugtsommelig, og hun indlejedes i marts, april og maj måned for 11 skilling om måneden, samt 2 rigsdaler når hun gør barsel, hos Niels Christensen i Terpling. Hun tilstodes 4 skp. rug«.

Hun »gjorde barsel« den 18. maj 1856 og i kirkebogen skrev præsten: »Uægte Severine Hansine Andersen, moder enkekone og fattiglem Cæcilie Catrine Christensen i Terpling, 42 år gammel. Til barnefader udlagde hun ungkarl Hans Henrik Nielsen af Aalunde i Faaborg sogn. Moderen havde ti måneders dagen før fødselen ophold i Faaborg sogn tjenende bemeldte Hans Henrik Nielsen«.

Hvis det har været svært for Cæcilie at komme hjem og endnu engang »ligge sognet til byrde«, til og med et »uægte« barn, må det have været lige så ydmygende for hendes halvstore børn, der havde ophold her. Det at få et »uægte« barn var en frygtelig ydmygelse, og var man tilmed »fattiglem« har ydmygelsen ikke været mindre. Man kan være sikker på, at hverken hun eller hendes børn er blevet forskånet for hån og foragt.

Der har ikke været nogle steder, sognet kunne få Cæcilie anbragt uden at skulle betale derfor, ved sogneforstanderskabsmøde d. 4. juni 1856 indlejedes hun til 20. april 1857 hos Niels Christian Andersen i Grene for 7 mark om måneden. Man kan nu ellers nok være sikker på, hun har arbejdet for føden til sig selv og barnet, man tog kun en fattig kone i huset, hvis der var noget at fortjene ved det, og så tilmed et »uægte« barn. Det er ikke helt klart, hvor længe hun er blevet i Grene, for i forsørgelsesplanen for 1857 står at Søren Peder Andersens enke lever i Hesselho skole med to små børn hos sig, og der er tilstået hende bolig og brændsel, hun får 1 td. 4 skp. rug, 4 skp. byg og 6 rigsdaler. I årets løb har hun yderligere fået: til klæder til datteren Maren 2 rdl., til doktor og apotekerregning 1 rdl. 1 mark, til to skp. rug 2 rdl. og til lys 5 mark 4 skl. Dertil har man betalt jordmoderen for hendes betjening i året 1856 3 mark. Hun har altså fået datteren Maren

hjem, måske fordi denne ikke er rask, hvilket fremgår af regning til doktor og apotek.

Det var ikke ualmindeligt, at man indrettede et rum i skolebygninger til et fattiglem, og måske har Cæcilie skullet holde skolehuset i orden. Der er ligesom en ny tid på vej, for det første er der gentagne gange betalt for doktor til Maren og også jordemoderhjælp har fattigkassen betalt, der var en stor udvikling på disse områder efter midten af 1850erne. Men der er også en anden ting, man ikke kan lade være med at bemærke, for første gang nævnes Cæcilies eget navn i fattigvæsenets noteringer. I de fem år der er gået siden Søren Peders død, hvor der er skrevet meget om hende i protokollerne, har man fuldstændig udeladt hendes navn, hun var Søren Peder Andersens enke, og kun sådan blev hun beskrevet.

I året 1858 brændte fattighuset i Terpling i Aastrup sogn og et nyt måtte opføres. Det blev en dyr historie for sognene, det gamle hus var kun forsikret for 48 rdl. men opførelsen af det nye beløb sig til 125 rdl. plus forskellige andre udgifter. Men så var det også større og det blev muligt at samle de fattige på et sted, så Cæcilie og de to små piger flyttede nu her til. Der var et mindre jordtilliggende til huset, og her dyrkede »fattiglemmerne« selv deres kartofler o.s.v. Hvad de havde nødt af brændsel bjergede de på føromtalt »fannikerhede«, hvor nu en del af Aastrup-Bjøvlund plantage er.

I 1862 giftede Cæcilie sig med enkemand Jens Jensen på Bolding mark. Han var blevet enkemand et par år før, og det har været en ganske praktisk foranstaltning for begge parter. Den 67-årige Jens Jensen fik en kvinde i sit hus, hvilket var uundværligt da en mand under ingen omstændigheder kunne give sig i kast med husligt arbejde. Og for Cæcilie var det ensbetydende med at hun blev fri af fattigvæsenet. Som gift var hun forsørget, nok var hendes nye mand ikke særlig velhavende, men forsørget var hun dog, og da Jens Jensen blev post, var det også muligt at tage den yngste af drengene, Niels hjem. Han var den eneste af hendes børn med Søren Peder, der ikke var kon-

firmeret, og i 1863 står der i fattigprotokollen: »Niels 12½ år indlejes hos indsidder Jens Jensen i Bolding for 2 td rug for et år, og sørger Jens Jensens for hans klæder«.

Cæcilie er ikke på fattiglisten og der er ingen ekstraudgifter til familien for første gang siden Søren Peder Andersens død. I 1865 er Niels stadig hjemme og indlejet hos stedfaderen, der nu bor i Aastrup, han »antages at blive konfirmeret i marts, men stedfaderen giver ham selv klæder«.

Herefter er der ikke mere om Cæcilie og børnene i fattigvæsenets protokoller, efter 15 år ser det ud, som om de alle klarer sig selv.

Men i 1868 blev Hulrik Terkildsen indtinget hos Jens Jensen i Aastrup for 3½ td. rug og 15 rdl. Den store pengesum fortæller, at der må have været en del arbejde ved at passe ham, og det har nok været Cæcilies job. Også han var en af de fattige, der i mange år var at finde i sognets regnskaber over udgifter til de dårligst stillede, og måske har han haft det godt hos Cæcilie, der jo selv havde været »indtinget«.

Her forlader vi hende, om hendes og Søren Peder Andersens børn er der ikke mere at hente, de forlod alle det sogn, der havde forsørget dem i deres barndom. De har vel håbet at finde steder, hvor man ville se på dem med andre øjne end i hjemsoget, hvor de aldrig ville blive andet end »fattigbørn«.

Kilder til historien om Cæcilie er hentet fra: Aastrup-Starup sogneforstanderskabsprotokol. Aastrup sognearkiv. Aastrup-Starup fattigprotokol. Kirkebøger for Aller sogn. Landsarkivet i Aabenraa. Kirkebøger for Aastrup sogn. Aastrup sognearkiv. Forordning for fattigvæsen på landet af 1803.

Olga Pedersen, f. 1935, husmoder og leder af Aastrup sognearkiv. Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg.

Fætrene

Jens Jørgensen Wind's legater

Af Knud Erik Stavnager

Gårdmandssønner og gårdmandsdøtre var i kraft af deres arv oftest sikret en god begyndelse på livet. Giftede de sig så tilmed henholdsvis med en gårdmandsdatter eller en gårdmandssøn var de sikret en holdenhed, som stod i modsætning til den nøjsomhed grænsende til fattigdom, som blev husmænd og landarbejdere til del i århundreder.

Arven fra fædrenes stavne skabte muligheder for efterkommerne. Derfor værnede de om den, holdt den i hævd, og gav den videre til deres efterkommere. Således gik den fra slægtled til slægtled.

En alvorlig trussel mod en gårdmandsslægts besiddelser og beståen var den død, som man ikke kunne værne sig imod. Den kunne pludselig tage flere med sig og dermed true grundlaget for slægtens videre beståen.

For mere end halvandet århundrede siden kom to gårdmandssønner, brødrene Eskild Andersen Wind og Jens Eskildsen Wind fra Gram sogn og gods til Seem sogn ved Ribe. De rejste over Gjelså fra hertugens Slesvig til den kongerigske enklave omkring Ribe. Her blev de gift med to unge enker, søstre Botille og Marie Elisabeth Jensdatter Stavnager fra Stavnagergård. De havde som følge af deres unge ægtemænds død efter henholdsvis 1 års og 1 måneds ægteskab overtaget to gårde i Seem sogn.

Botille var i november 1828 blevet viet til Laue Jensen i Seem kirke. De overtog hans fødegård i landsbyen Seem. Den firelængede gård lå sydvest for den gamle kirke ved vejen fra Gram til Ribe tæt ved Seemgård.

Fig. 1. Eskild Andersen Wind-Laue Jensen Winds gård i Seem malet direkte på stuevæggen 1877 af Sigvald Hinse (Hense), privateje murermester Hans Blom, Seemvej 4. Foto: Hans Hansen, Hømlund.

Men allerede i november året efter døde den unge husbond, og den 23-årige enke overlod gården til slægtningen Eskild Andersen Wind, som hun giftede sig med året efter. Kort tid efter ophørte aftægten til Laue Jensens forældre.

Gården var på 5 tønder hartkorn. I de efterfølgende år købtes mere jord og endnu en gård i Seem, nabogården, således at besiddelsen kom op på mere end 7 tønder hartkorn.

I oktober 1837 blev Botilles søster Marie Elisabeth gift med gårdmandssønnen Jens Peder Nielsen, og de overtog den 7-længede gård i Faurholt med et tilliggende på 5 tønder hartkorn i agermark, hede og eng. Den ligger ude på Faurholts flade dalstrøg – dengang som i dag.

Men også dette ægteskab blev meget kort. Hun led den samme skæbne som søsteren i Seem havde lidt. Jens Peder Nielsen døde i november 1837. I sin sorg skrev den 24-årige enke på den første side i sin salmebog:

»Denne Evangelisk-christelige Psalmebog tilhører mig

Marie Elisabeth Jens-datter af Staunager, men nu bosiddende i Faurholt.

Anno 1837, den 28. oktober blev jeg og Jens Peder Nielsen af Faurholt ægteviiede, eller Christelig Copulerede i Seem Kirke af Hrr. Pastor Leth, og levede kjærlig tilsammen, men den Almægtige gjorde snart Skilsmisse imellem os, thi han bortkaldte den unge Mand den 30. november fra denne Jord til et bedre Liv. Denne Ægteskabs-Forbindelse var ikkun kort, thi fra vor Ægteskabs-Løfte blev gjort var 4 uger og 4 dage. Hans alder var 25 år, 10 måneder, 2 Uger og 2 Dage - - .

Nådigste Jesu, nu vil jeg binde mig ved din, den dyre Forjættelsens Pagt.

Beder og Leder, så fåer I og finder. Saa har de Sandrue Læber jo sagt. Jeg vil med Kvinden af Kanaaens Egn raabe dig efter, og bliver ej stil, før du på Bønnen til Slut mig vil tage. Amen, ja Amen dig ske som du vil. Mea Mento Maria. Sole Deo Gloria«.

Ni måneder efter, i august 1838, fik hun en søn, som hun opkaldte efter sin afdøde mand ved at give ham navnet Jens Peder Nielsen. To måneder efter giftede hun sig med svogeren Jens Eskildsen Wind.

Den nye gårdmand må have udbedret gårdens bygninger, thi på længen mod vest står stadig gårdmandsparrets forbogstaver JEW og ME med årstallet 1847 som et minde fra deres tid på gården. Her fik de børnene Ane Margrethe, Christian og Jens Jørgensen Wind. Men igen i 1859 og 1860 greb døden ind i livet på gården i Faurholt. Først døde den ældste søn Jens Peder – »Som rosen i sin bedste grøde, skal den plukkes og visne hen« – året efter Marie Elisabeth med hendes to små børn Ane Margrethe og Christian.

I gemmerne findes et lille hefte klippet og syet sammen med tråd, skrevet fuldt med smukke mindevers over Marie Elisabeth og de tre børn, som gik bort i de år.

Skolelæreren, degn I. H. Møller skrev disse vers »Ved Marie Elisabeth Jensdatters Død« på melodien »Hvo veed, hvor nær«, senere udgivet i hans »Lejlighedssange«:

Nu atter Graven sig oplader
Og Sorgens Budskab lyder brat,
En trofast Hustru, elsket Moder
Maa vandre bort i Dødens Nat;
Vi mindes her: »Alt Kjød er Hø,
Beskik dit Huus, thi Du skal dø!«
For føie Tid var hendes Bolig
Et Glædens Hjem i landlig Gaard
hvor Manden med sin Hustru trolig,
I Børnekreds ved virksom Daad
I Skygge af Guds Kjerlighed
Nød Livets Fryd og Held og Fred.
Men ak, hvad er al jordisk Glæde?
Til Sorg den snart kan vendes om,
Og varig Fred har her ei Sæde,
Tidt mørken Sky paa Solskin kom;
To Børn med Moder gik til Ro –
Nu Glædens Hjem blev Sorgens Bo.
Vær trøstig dog! Lad Taaren rinde;
Thi hendes Død er Taaren værd;
Men husk: Er Sorg ved hendes Minde,
I Sorgen Dog er Trøsten nær:
hun hviler nu i Herrens Favn
Og efterlod et hædret Navn.
Den Gud som saarer kan og læge
og Visdom er ethvert hans Bud
hun samlet er med sine Kjære
En føie Stund hun gik forud
hun venligt ned til Eder seer
Fra Lysets Hjem, Jer ønsker Fred.

Nu sad faderen Jens og sønnen Jens tilbage i gårdens stuer. Forsamlingsbevægelsens stærke religiøsitet var blevet prædiket i kirken, og der var blevet holdt møder på egnen. Måske var den til stadighed nærværende død indenfor slægten medvirkende til, at den fik tag i de to på gården. Kirkelige skrifter, Biblen og salmebogen blev daglig læsning. Bøgerne med Jens Jørgensen Winds navn skrevet på titelbladet findes i dag i flere hjem i Seem. De to gik hver søndag de tre kilometer til Seem kirke for at deltage i gudstjenesten og tilse gravene.

Det var sikkert denne dybe religiøsitet blandet med traditionen blandt gårdmændene for direkte at hjælpe sog-

Fig. 2. Eskild Andersen Wind-Jens Jørgensen Winds gård i Seem malet direkte på stuevæggen af Sigvald Hinse (Hense), privateje gårdejer Poul Thomsen, Haderslevvej. Foto: Hans Hansen, Hømlund.

nets fattige, og måske de grundtvigske strømninger i tiden, som bevirkede, at først Jens Eskildsen Wind og siden Jens Jørgensen Wind skulle blive kendt for deres godhed mod mindrebemidlede.

I 1887 overtog Jens Jørgensen Wind gården efter sin fader, og faderen indstiftede et legat for tro tjenestefolk i sin tro tjenestepige Anne Kjestine Lorentzens navn.

Nogle år efter indstiftede Jens Jørgensen Wind legatet »Jens Eskildsen Wind og søns legat«, som havde et socialt sigte. Pengene udlåntes til Seem sognekommune og enkelte gårdmænd i sognet, og renterne heraf gik til sociale formål.

Renterne af 7.000 kr. gik til afløsning af offer og akciodenser, som dermed blev afskaffet, en afgift til kirken, som havde været en økonomisk belastning for de ringest stillede i sognet. Renten af 1.000 kroner skænkedes til Hjælpekasen for Seem sogn, som udbetalte årlige beløb til flere værdigt trængende i sognet. Renten af 1.000 kroner gik til belønning af sognerådsformændene, og renten af 1.000 kroner udbetaltes til de øvrige sognerådsfolk –

Fig. 3. Jens Eskildsen Wind-Jens Jørgensen Winds gård i Faurholt malet direkte på stuevæggen af Sigvald Hinse (Hense), privateje gdr. Holger Olesen, Munkevej 21, Faurholt. Foto: Hans Hansen.

heriblandt var Jens Jørgensen Wind selv, fætterens sted-
søn, proprietær Poul Jørgensen Poulsen Vestergård, kusinens
søn, gårdmand Eskild Wind Poulsen og fætteren,
gårdmand Andreas Jørgensen Stavnager. Og ved sit testa-
mente hensatte han 500 kroner, hvis renter skulle bruges
til vedligeholdelse af hans og hans forældres gravsteder på
Seem kirkegård.

Han plantede en plantage ved gården, hvorfra granen
blev leveret til pyntninger i skolen og i kirken.

Jens Jørgensen Wind blev aldrig gift, og på sine gamle
dage flyttede han op på et husmandssted i Seem. Efter
hans død i 1918 flyttede Andreas Jørgensen Stavnager
herop på aftægt.

I Seem havde Botille og Eskild efter deres giftermål i
1830 fået børnene Laue Jensen Wind, Jens Jørgensen
Wind, Ane Margrethe, Ane og Kirstine Andrea. Forfæd-
rene blev opkaldt i børnenes navne.

De voksede op på de to gårde i de store stuer med hol-
landske kakler på væggene, håndmalede mønstre på pane-

ler og karme, dekorerede skabe med fint porcelæn og sølvtøj på hylderne. Og her blev de. Kun sønnen Jens Jørgensen Wind tog i sin tidlige ungdom væk herfra ud på verdenshavene – for en tid – fra egnen med sandstormene til de stormende have. Brevene derudefra kom fra Sydney, Wampua og Hotikika. Det var som at miste ham.

Det gik godt med driften af de to gårde. Eskild Andersen Wind blev vist kirkeværge for Seem sogn og havde indtægter ved pengeudlån. Han finansierede driften af smedien i Seem, som hans eneste svigersøn Poul Poulsen på nabogården Toftegård finansierede smedien i Høm. Også Poul Poulsen, der som enkemand var blevet gift med datteren Ane, havde gode indtægter ved gårddriften og pengeudlån, og bragte da også gården videre til sin søn Eskild Wind Poulsen.

Den ældste søn i Seem blev gift med en ung pige fra Fole. Skolelæreren skrev sangen »Ved gårdmand Laue Jensen Wind og Kathrine Margrethe født Lunds bryllup« på melodien »Jeg fremmed hertil«:

Til Bryllupsfærd og festlig Glæder
Os denne Dag forsamlet har;
Vi ønsker Parret Fryd og Hæder
Som denne Dag forenet har!
Ja Velstand, Lykke, Fred og Ro
Beständig hos dem fæste Bol
Brudgommen kende vi og vide,
At han forstandig er og god;
At Bruden tro vil ved hans Side
ham skjænke Glæde, Trøst og Mod,
Det haabe vi, forvissed paa
Af Pagtens Dag de Glæde faae
Forældres, Venners Haab og Glæde
Vi veed de begge hidtil var
Gid da, til fælles Fryd og Glæde
De leve maa i mange Aar!
Vi ønsker de i Fred og Ro
Maa ved hinandens Side bol
Naar Livets Sol da vil nedglide
Vi haabe seent den dale maa,
Men naar engang i Vesterlide
Dens Lys omsider vil udgaa,

Da giv at Haabets Stjerne maa
For dem med yndig Flamme staa!

De fik deres bopæl på faderens største gård under betingelse af opfyldelse af en købekontrakt, som betød, at de først langt senere fik ejendomsretten til gården. Det blev sikret, at gården forblev slægtens ejendom.

Men igen skulle døden skille et ungt ægtepar på denne gård. De kunne ikke blive sorgen fri. Søsteren Kirstine Andrea flyttede op til sin broder som husholder. Og i 1866 døde gårdmand Eskild Andersen Wind.

Styrmand Jens Jørgensen Wind blev kaldt hjem fra Østen for at drive faderens mindste gård, hvor de to søstre Ane Margrethe og Kirstine Andrea nu boede sammen med moderen Botille. Ane var blevet gift med enke- manden Poul Poulsen, og Laue Jensen Wind havde giftet sig med enken Bodil Kirstine Iversen fra Vestergård i Varming, som hun da overlod til sin eneste søn Poul Jørgensen Poulsen Vestergård. Han var 17 år, da han overtog den 8 tønder hartkorn store gård kvit og frit.

Således kom de fem søskende til at bo på de tre nabo- gårde i Seem.

Først i 1877 overlod Botille Jensdatter Stavnager ejendomsretten til den mindste gård til Jens Jørgensen Wind mod at han betalte 3.500 kroner til Ane og Kirstine Andrea samt 4.500 kroner til Ane Margrethe. Han måtte ikke sælge gården indenfor 15 år. Samme år fik Laue endelig skøde på den første gård.

»Da nu min søn Laue Jensen Wind i enhver henseende har opfyldt købekontrakten af 1. juni 1864, så skøder og overdrager jeg ham herved i henhold dertil og i medfør af, at jeg hensidder i uskiftet bo efter min afdøde mand Eskild Andersen Wind, den indbemeldte ejendom, hvilken herefter skal tilhøre ham med de samme rettigheder, pligter og byrder, hvormed den hidtil har tilhørt min afdøde mand og mig, signeret Botille Jensdatter«.

»Undertegnede Jens Jørgensen Wind, Seem, tilstår herved, at jeg har modtaget det mig ifølge foranstående kon-

trakt tilkommende beløb 2.000 Rdlr, eller nu 4.000 kroner, samt de i kontrakten nævnte effekter. Ligeledes tilstår vi Ane Poulsen, født Wind, og Kirstine Andrea Wind, at vi har modtaget de ved kontrakten tillagte effekter, hvilke effekter også er leveret vor afdøde søster, efter hvem vi Jens Jørgensen Wind og Kirstine Andrea Wind er eneste testamentariske arvinger«.

Hverken Jens, Ane Margrethe eller Kirstine Andrea blev nogensinde gift. De to søstre huskes som stramme og mærkelige frøkener, som holdt sig i stadig værdighed. De havde som Eskild Andersen Winds arvinger faste indtægter fra smedien i Seem og fra forskellige udlån, hvorpå Jens Jørgensen Wind med fuldmagt fra moderen ofte var ude at hente afdrag.

I 1879 solgte Jens Jørgensen Wind en mark på 4,5 tønder land til præsten, hvorpå man var gået igang med at bygge en ny præstegård, og hans søskende lod den udgå af pantet.

På gården boede i flere år en gendarmfamilie, siden forskellige uformående og i mange år sognets sygeplejerske i en lejlighed ved stuehuset.

Mange kom til at nyde godt af Wind'ernes rigdom. Penge og enge gaves i fadder-gaver. Laue Jensen Wind drev gården i samme ånd som faderen. Den skulle give godt og gav godt, hvad Bodil Kirstines søn på Vestergård kom til at nyde godt af.

I forne tider havde Vestergård været en gård med jorder i de ofte oversvømmede enge og i sandede hedebaner. Et køb af nabogården for et par slægtsled siden havde forbedret gård-driften. Men nu blev Vestergård en betydelig gård på over 14 tønder hartkorn.

Poul Jørgensen Poulsen Vestergård deltog i »gårdslag-ternes« opkøb af jord, husmandssteder og gårde, som blev frataget jord og solgt igen som husmandssteder. Antallet af gårde i sognet blev formindsket, og antallet af husmandssteder forøget.

Det var strenge tider, hvor det gik galt med mange gårde. Kunne man ikke skaffe de nødvendige lån hos de

oprettede finansieringsinstitutter eller låne hos Jens Jørgensen Winds legat i Faurholt, måtte man nu hutle sig igennem med private lån til høje renter. Tidligere tiders rentefrie kortfristede lån mellem gårdmænd og langfristede lån til lave renter eksisterede ikke længere. Udviklingen skabte en kamp mellem gårdmændene om en fortsat holden tilværelse. Der skulle større gårde til, og mange mistede dem.

Efter Laue Jensen Winds død i 1904 forestod Poul Jørgensen Poulsen Vestergård for sin moder således udstykningen af gården i Seem. Den blev med et stærkt formindsket tilliggende solgt som et husmandssted, og jorderne blev solgt til forskellige gårdmænd og husmænd på egnen eller blev tillagt Vestergård.

Men Laue Jensen Winds gård blev snart solgt igen, men nu kun med en lille jordlod. Udlængerne blev nedbrudt. Det fortælles, at de hollandske kakler blev brækket af væggen og solgt på en auktion sammen med de andre værdier fra gårdens smukke interiør. Kun et maleri af gården gjort af maleren Sigvald Hinse i 1877 direkte på stuevæggen er stadig bevaret som vi ser det på gården i Faurholt og på den mindste gård i Seem.

Bodil Kirstine flyttede ind på én af sønnens husmandssteder i Varming, hvor hun efter sigende boede indtil svigerdatteren solgte af hans jorder, husmandssteder og gårde ved sønnesønnens overtagelse af Vestergård.

Efter moderens død solgte Jens Jørgensen Wind i Seem den mindste gård og flyttede ind i et hus på jord købt af Seem sognekommune. Han stiftede sammen med søsteren Kirstine Andrea et legat.

Af legatkapitalens renter skulle årligt anvendes et passende beløb til vedligeholdelse af legatstifternes, deres søster Ane Margrethe og deres forældres gravsteder. Hvad der måtte blive tilovers af den årlige legatrente kunne af bestyrelsen for Hjælpekassen for Seem sogn hvert år til jul bortgives til én eller flere værdigt trængende indenfor fattigvæsenet i Seem sogn.

I Seem: Botille Jensdatter Stavnager

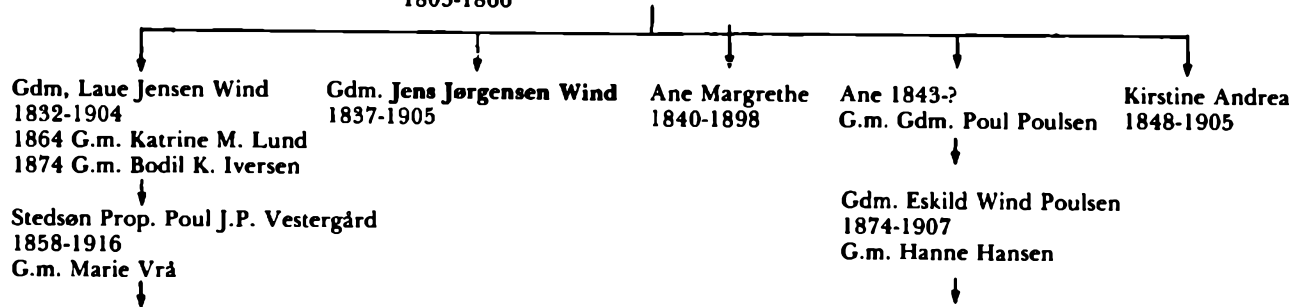
1806-1885

1828 G.m. Gårdmand Laue Jensen

1806-1829

1829 G.m. Gårdmand Eskild Andersen Wind

1803-1866

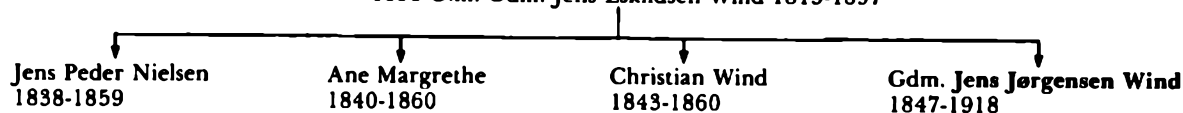

I Faurholt: Marie Elisabeth Jensdatter Stavnager

1813-1860

1837 G.m. Gdm. Jens Peter Nielsen 1812-1837

1838 G.m. Gdm. Jens Eskildsen Wind 1813-1897

Som »Jens Eskildsen Wind og søns legat« udbetales »Jens Jørgensen Wind og Kirstine Andrea Winds legat« stadig af Ribe Kommune til værdigt trængende, men gravstederne på Seem kirkegård er blevet fjernet.

Legatstifterne ville minde deres forældre, deres slægt og deres tid, men eftertiden gav dem ikke lov.

Knud Erik Stavnager, f. 1954 i Varming, merc. r. og regnskabschef i Toftlund. Skrevet flere mindre artikler af slægts- og lokalhistoriske indhold.

Niels Skovgaard

– *En kunstner i Kjærgård*

Af Anders Finnerup

Da jeg omkring 1950 besøgte Hirschsprungske Samling i København, stod jeg pludselig og helt uventet over for et oliemaleri, der var betegnet »Traner i Kjærgård«, (fig. 1). I vore dage er traner jo en sjældenhed her i landet, og jeg mindes kun at have set dem, der afslutter spiret på Ål og andre kirkers tårne, så jeg kikkede ganske nøje på billedet. Omtrent midt i det går fem traner på en lyngslette; baggrunden dannes af en høj, grågrøn klit, formodentlig Gråmulebjerg. Det gik efterhånden op for mig, at sådan må klitterne have set ud før beplantningen, altså indtil for omtrent hundrede år siden. Forneden til venstre læste jeg kunstnerens monogram NKS og dateringen 1894.

Fig. 1. Niels Skovgaard: Traner i Kjærgård. 1894. Den Hirschsprungske Samling, København.

Fig. 2. Joakim Skovgaard: Niels Skovgaard skærer modellen til Magnusstenen i Skibelund Krat. o. 1898. Skovgaard Museet i Viborg.

Niels Skovgaard var født 1858, var altså lidt yngre end sin berømte broder Joakim – ham med Viborg Domkirke. Han var sent udviklet og, siger han selv, »født omstændelig«. Han tilhørte, som også den øvrige familie, kredsen omkring Vartov, for hvilken han da også fik stor betydning både som billedhugger og som maler. Faderen, P.C.

Skovgaard, var en af den tids mest fremragende landskabsmalere. Museet i Viborg ejer en enestående samling billeder, bøger og breve, hvor grundstammen udgøres af P.C. Skovgaard og hans to sønners arbejder.

Men det er nu hverken til Viborg eller København, vi skal denne gang, men til stranden ved Kjærgård, der ligger i Blåvandshuk kommune, og mit udgangspunkt er hovedsageligt Aksel Rodes bog om Niels Skovgaard.

1883 foretog Niels Skovgaard en rejse til Paris og gjorde undervejs ophold i den lille hollandske fiskerby Scheveningen, hvis natur ganske betog ham; åbenbart var det første gang, han oplevede klitterne, hvorfra han tog flere skitser. Året efter, altså sommeren 1884, rejser han langs den jyske vestkyst fra Fanø til Nymindegab i et forsøg på at finde tilsvarende natur herhjemme og bliver så begejstret for Kjærgård, at han slår sig ned der og med kortere eller længere mellemrum vender tilbage dertil de efterfølgende somre. Her var alt, hvad en ivrig naturhistoriker og følsom kunstnersjæl kunne ønske sig: Hav og klitter, lyngsletter og enge – og ikke at forglemme Fiil Sø (en natur som vi jo nu koldblodigt har ødelagt) og hans forelskelse i stedet giver sig udtryk i et brev til broderen Joakim, Aksel Rode side 103: »- - - nu er vi på et ganske fortrinligt sted, hos nogle rare folk som for en temmelig billig penge giver god mad og herlige senge, og så må det jo også nævnes, at det er lige ved et parti klitter, som jeg rigtignok tvivler om der gives mage til. Ja, bliv du bare i Italien og Grækenland, jeg misunder dig ikke - -«, hvorpå han ender med at invitere broderen til Kjærgård. Retfærdigvis skal dog tilføjes, at Niels Skovgaard senere hentede nogle af sine fornemste motiver i Grækenland, nemlig kvindedansen i Megara, ligesom nogle af hans skønneste landskabsbilleder er malet i Norditalien i Torre Pellice.

Man kan altså roligt hævde, at var det Thomas Lange, som opdagede Eventyrets land ved Ho, så var det Niels Skovgaard, der gjorde det samme ved Kjærgård; men den bildende kunstner når vanskeligt så langt omkring som den skrivende.

Hvad var det så for motiver, N.S. valgte i vort vestjyske sogn? Først og fremmest ser det ud til at have været havet og den brænding, som bruser over den inderste revle og strandkanten en stille sommerdag. Netop strandkanten med det lave vand, der slikker sig længere og længere frem mod beskueren, optager ham meget. Bræmmer af skum føres af den svage vind helt frem til billedets forkant og begrænser lysbrydningen i vandet. Til broderen skriver han, Aksel Rode side 106: »Jeg bygger blinket ud i skrå flader for at det kan fange lyset mere end det øvrige billede, - - men overvældende bliver virkningen langt fra, ak nej!«

Vi møder her en stor kunstner med et ydmygt sind, som kender og erkender egne svagheder (fig. 2). N.S. var ifølge de kloge en fremragende tegner, men måtte hele sit liv kæmpe med svære vanskeligheder i oliefarven. »Når jeg står og hugger i granit, så er det hele en leg for mig –« skriver han i et brev til sin ven, maleren Viggo Pedersen; »– men den olle, den olle! den tager humøret - - «.

I en fortegnelse over Niels Skovgaards olie billeder, udarbejdet af sønnen Ebbe Skovgaard, nævnes bl.a. følgende titler:

1884: Brænding i solskin.

1884: Brænding ved Jyllands vestkyst.

1885: Brænding på Jyllands vestkyst.

1894: Vesterhavsdønninger.

1894: Stille solskinseftermiddag med svære dønninger i Vesterhavet.

Dette sidstnævnte, fig. 3, er ikke malt i olie, men i temperafarver, et stof, som passer ham langt bedre end olie, skriver han selv; i dag er dette billede på Statens Museum for Kunst, hvor man har restaureret det. I det nye katalog fra 1970 er det nr. 3983 og er det eneste, museet ejer af Niels Skovgaards vesterhavs billeder. Det og et andet i olie, som han malede samme år, med samme motiv er de to største lærreder fra vestkysten, 92×147 cm, de øvrige billeder væsentlig mindre.

Af den nævnte fortegnelse, der sidste gang bruger ordet »Brænding« så sent som 1937, men denne gang med

Fig. 3. Niels Skovgaard: Stille solskins-eftermiddag med svære dønninger i Vesterhavet. 1894. Statens Museum for Kunst.

tilføjelserne »Slettestrand«, kan vi aflæse hyppigheden af Niels Skovgaards besøg herovre. I tiden 1884-1894 har han opholdt sig i Kjærgård nogle sommermåneder i hvert fald 1884, 1888, 1892, 1893 og 1894; så bliver besøgene mere sporadiske, og Skovgaard får opgaver i andre egne af landet og i andre lande.

Sønnens oversigt nævner også emner, som ikke direkte er taget fra havet, således:

1884: Eng og klitter.

1884: Klitter.

1888: I klitterne vest for Varde.

1892: Klitroser.

1894: Fra en bondegårds have i klitterne.

1894: Klitroser i lyngen.

1894: Bjerreroser ved Nørrebavn.

Det fra 1892 nævnte »Klitroser« (fig. 4) hænger i dag på Ribe Kunstmuseum; det er ret lille, 42×40 cm; det trænger – ligesom mange andre af museets billeder – til en kraftig restaurering eller måske bare rensning!

Det sted, hvor man mig bekendt finder flest billeder samlet af Niels Skovgaard, er naturligt nok på Skovgaard-

Fig. 4. Niels Skovgaard: Klitroser. Hedelandskab ved Fiilso med blå himmel. 1892. Ribe Kunstmuseum.

museet i Viborg. Men også her findes kun ét billede fra vestkysten i olie »Vesterhavsdønninger« fra 1894, 33×64 cm, i museets katalog nr. 849. Det er efter min lægmandsvurdering et ret svagt arbejde. Derimod er billedet på Hirschsprungske Samling et af Skovgaards bedste; i det smukke katalog fra 1982, nr. 550 (fig. 1). Han fortæller selv om tranerne i et brev til Joakim, Aksel Rode side 194: »Jeg så omtrent, hvor de slog ned, og da jeg kom derhen og tittede over en lille klit, så stod der sandelig to traner for næsen af mig - - - forinden de fløj op gjorde de nogle lange affekterte skridt og kikkede på mig. De så glim-

rende ud i de omgivelser, - - - og nu synes jeg, at storkene her egentlig er temmelig kluntede«. Farverne i den rød-mende lyng fremhæves af de store fugles grå.

I et andet brev fra samme sommer, dateret 6. september, skriver han til sin forlovede lige før deres bryllup, Aksel Rode side 196: »Nu er billedet snart klaret, og jeg kan nok hjælpe mig uden sol, men derfor kan jeg nu ikke komme så meget snart, for jeg bruger zinkhvidt i det billede, og det er en farve, som er adskillige dage om at tørre - - -. Jeg skal prøve at tørre det ved kakkelovnsvarme om aftenen og solskin om dagen, hvis der ellers bliver noget, ellers må madam Bloch spendere klyner på det om dagen med, men det gør hun nok, for klyner er en vare som der er godt om her på stedet -«.

Billedet, der hentydes til, kan være det store oliebillede »Stille solskinseftermiddag med svære dønninger i Vesterhavet«. Omstændeligheden, grundigheden lyser ud af brevet - kærligheden må vente!

Kilder

Aksel Rode: Niels Skovgaard. Berlingske Forlag 1943.

Note

Den nævnte Madam Bloch var Kirstine f. Termansen, fra kroen i Oxbøl, gift med Hans Christian Nielsen Bloch, kaldet kaptajn Bloch, idet han gennem adskillige år fór til søs. De ejede den gård i Kjærgaard, der senere blev solgt til staten og blev plantørgård. Her var det, at Niels Skovgaard var gæst. Sidst i århundredet byggede kaptajn Bloch en gård sydvest for plantørboligen, hvortil han og hans familie flyttede; men her har N. Skovgaard vistnok ikke logeret. Det kan måske være grunden til, at et af hans billeder herovre fra er betegnet »Hvidbjerg«. Er det Hvidbjerg ved Blåvand, eller er det Hvidebjerge sydøst for Børsmose? Det kan også være grunden til, at meddeleren af ovenstående note, Kitty Bloch Jensen, som sammen med sin mand Jens Jensen boede på sidstnævnte gård indtil ekspropriationen, vel husker, at de i hendes barndomshjem havde sommergæster det år, hun blev konfirmeret, 1928, men ikke navnet Niels Skovgaard.

Anders Finnerup, Skovkrogen 10, 6840 Oksbøl. Født 1922; fhv. viceskoleinspektør. Har i årene 1947 til dato skrevet artikler til »Dansk Jagttidende/Dansk Jagt«, »Strandjægerene«, »Jagt og Fiskeri«. I sidstnævnte til eksempel nr. 1, 1984: »Johannes Larsen, fugleenaleren ved Fiilsø«. 1983 i »Vestjyder fortæller XIX: En odegård«.

Fig. 1. Lægehuset i dag. Nu Grindsted Museum. Foto ved forfatteren.

Lægeboligen i Grindsted.

Af Randi Marie Stendevad

Som led i en omlægning og nyordning af lægevæsenet i Jylland blev distriktslægeembedet i Grindsted oprettet ved kgl. resolution af 1. juli 1842.

De ny embeder i Grindsted, Herning og Vrads dækkede i lægelig henseende et åbent område i Midtjylland. For Grindsteds vedkommende havde de nærmeste muligheder for at søge lægehjælp været Varde og Vejle, eller folk havde i sygdomstilfælde søgt at hjælpe sig selv på anden måde. De ny embeder blev fulgt op af en bestemmelse om, at der skulle oprettes apoteker de pågældende steder. Oprettelsen af Grindsted apotek blev stadfæstet ved kgl. resolution, også af 1. juli 1842.

Fig. 2. Oversigt over dr. Hansens distrikt i Grindsted. Udarb. af forfatteren.

Distriktslægeembedet i Grindsted omfattede et stort og ikke særlig tæt befolket område på grænsen mellem amterne i Vejle, Ribe og de dele af Ringkøbing, der var underlagt Physicus i Ribe. I den første embedslæges udnævnelse af 29. oktober 1842 beskrives det på følgende måde:

»At Vi allernaadigst have beskikket og forordnet, ligesom Vi og herved beskikke og forordne Os elskelig Jens Peter Hansen, Reservechirurg og Skibschirurg, som har de udi Indfødsretten fastsatte Egenskaber, til herefter at være Districtslæge i Slaugs Herred, Houen Sogn af Nørre Herred, Andsager Sogn af Øster Herred, Sønder Omme, Ringgive og Give Sogne af Nørvang Herred udi Vort land Nørre-Jylland, dog, at han skal være underkastet de Bestemmelser, som Vi senere maatte ansee det fornødent at træffe med Hensyn til dette hans Districts Udvidelse eller Indskrækning, og skal han have Bopæl i *Grindsted* by i

Slaugs Herred og oppebære den for bemeldte hans Embede ifølge Vor allerhøieste Resolution af 1. Juli dette Aar bestemte Gage af 300rd aarlig. –
Kjøbenhavn 29de October 1842«.

Bopælspligten blev i de to følgende år en kilde til langvarige diskussioner og meget skriveri mellem dr. Hansen og myndighederne. Både dr. Hansen og apoteker Ottesen, som blev udnævnt samtidig, havde fået Cancelliets tilladelse til at vente med at tiltræde deres embeder. Jens Peter Hansen skulle afvikle sin stilling i København og desuden giftes. Sammen med sin kone ankom han først 19. april 1843. Adolph Ottesen meddelte 19. maj fra Tønder, at han »paa det ivrigste har paaskyndet de nødvendige Inretninger for mit nye Etablissement, og er nu saavidt dermed fertigt at jeg midt i næste Uge vil indtræffe i Grindsted, og da uopholdelig aabne Apotheket«. – Af senere skrivelser fremgår det at de begge boede hos sognefogeden Søren Bagge Hansen i gården Rolighed, der lå sydvest for det nuværende torv, hvor Rolighedsvej er nu. Byen var på den tid ikke ret stor, selv om den var knudepunkt for trafikken øst-vest og syd-nord i det indre af Jylland. I selve byen var der kun kirken, præstegården, skolen, to huse og to gårde, hvoraf den ene var kro. Kroen var i 1835 flyttet fra Grindsteddal, som havde flere beboere end byen. Ved folketællingen i 1845 var der tilsammen 90 personer. Først 30 år senere kom der fart i byens vækst.

I brev af 25. maj 1843 til Ribe Amt beskriver Jens Peter Hansen forholdene på denne måde:

»Til Høivelbaarne Kammerherre, Stiftamtmand
Greve af Sponneck,
Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd.

Idet jeg fremsender hosfødte Ansøgning igjennem Amtet, har jeg det Haab, at Deres Høivelbaarenhed, der er så vel bekjendt med Localiteterne her, vil ledsage den med Deres bedste Anbefaling. Istedetfor at jeg selv, saavel som Autoriteterne i Kjøbenhavn, ventede at Apothekeren i ethvert tilfælde vilde kjøbe eller bygge sig et sted, og at jeg saaledes med ham let vilde kunne arrangere mig an-

gaaende Bopæl, er derimod ganske det Modsatte indtruffen, idet han ventede, at jeg vilde købe eller bygge, og i det Tilfælde tage baade ham og Apotheket i Kost og Logie. Da han imidlertid fik at vide, at jeg havde leiet hos Sognefogeden Søren Bagge, henvendte han sig til denne om Leilighed, men erholdt først Afslag. Siden fik han imidlertid Manden overtalt og paa denne Maade gik jeg da Glip af det ene Værelse, jeg skulde have havt til, og fik ved min Ankomst desuden strax Opsigelse til October. Apothekerens Leilighed, der er endnu uslere end min, da han kun har eet Værelse til Apothek, og et steenbrolagt Sovekammer, skulde derfor til Vinteren forøges med eet af mine Værelser, af hvilken Grund jeg altsaa er opsagt. Min Leilighed bestaar saaledes kun af 2 Værelser, hvoraf det ene overordentlig lille kun kan benyttes til Sovekammer, i det andet, altsaa vort eneste Opholdsværelse, maa jeg modtage de Patienter, der kommer for at konsulere mig. Hertil kommer endnu, at jeg endog ikke kan gaae opreist i min Bopæl, da jeg er 2 Tommer høiere end Værelsernes Høide. Da her ikke er et eneste Sted i Grindsted, at erholde tilleie, haaber jeg at Deres Høivelbaarenhed, efter at have læst min Ansøgning, hvor en nøiagtig Beskrivelse af min usle Bopæl og dennes indretning findes, vil fremsende den med Deres Betænkning, saa at jeg senest i Juli Maaned maa kunne faa et Resultat derpaa, da der i Tilfælde af at det tillades mig at flytte, kun er 2 Maaneder til at kunne indrette en Bolig for mig. I Haab om ved Deres velvillige Anbefaling, at kunne erholde et gunstigt Resultat paa min Ansøgning, og saaledes blive hjulpen ud af min fortvivlede Stilling, underskriver jeg mig.

Deres Høivelbaarenheds underdanige J. P. Hansen Districtslæge.

Grindsted 25de Maj 1843.

De to unge kandidater havde ikke penge til at starte noget byggeri, og fandt så ud af, at der var bedre lejemuligheder i Sdr. Omme på den tid. De indsendte hver for sig ansøgning til Sundhedscollegiet om at få tilladelse til at flytte embederne og – hvis dette ikke lod sig gøre – om

Fig. 3. Lægeboligen fra vest. Foto ved forfatteren.

myndighederne ville skaffe dem bolig i Grindsted mod en årlig betaling. At apoteker Ottesen til trods for ansøgningen ikke gik så helhjertet ind for sagen, viser følgende skrivelse af et ret kryptisk indhold:

»Høivelbaarne Herr Kammerherre og Stiftamtmand Greve af Sponneck Ridder af Dannebroggen i Ribe.

Deres Høivelbaarenhed ville naadigst undskylde at jeg fordrister mig, at tilstille Dem indlagde Copie, af en Ansøgning, jeg paa Doctor Hansens Anmodning i Dag har indsendt til Sundhedscollegiet, med Anmodning, at anbefale den Hs. Kgl. Majestæt. Da jeg i de 14 dage jeg har været her, har paa det ivrigste været beskjæftiget med Apothekets Indretning, har jeg manglet Tid og Leilighed, til at overbevise mig om de Herligheder S. Omme skal have forud for Grindsted, og Sognefogeden, med hvem jeg ellers kunne raadføre mig, har maaskee kunne gjøre interesseret, saa er det jeg beder Deres Høivelbaarenhed,

naar bemeldte Ansøgning kommer til Deres Bedømmelse; At ville paasee hvores sande Vel, som jeg, saavel som Dr. Hansen, næppe endnu har havt Leilighed til at kjende, eller om Hr. Doctor Hansens Forbindelser i Kjøbenhavn, skulle kunne udvirke Hs. Majestæts Bevilling, uden først at indhente Deres Høivelbaarenheds Meening, da om fornødent gjøres i tide gjøre de nødvendige Indsigelser.

Underdanigst

A. Ottesen

Grindsted d 11 Juni 1843«.

Da omsider disse ansøgninger er nået frem til Cancelliet, afgiver det denne erklæring:

»I en med Kammerherrens paategnede Erklæring af 10de dennes hertil indkomne Ansøgning har Districtslægen i Grindsted, Reservechirurg Hansen anholdt om enten at maatte tage Bopæl i Sdr. Omme, Hvilken Begæring ogsaa Apotheker Ottesen i Grindsted har fremført, eller, dersom dette ikke maatte kunne bevilges, da at maatte vorde forhjulpet til en Embedsbolig i Grindsted med en aarlig Afgift.

I Anledning heraf skulle Cancelliet, der har modtaget det kongelige Sundheds-Collegiums Betænkning over Sagen, til Efterretning og videre fornøden Bekjendtgørelse tjenstlig melde, at den ansøgte Bopælsforandring ikke kan bevilges, men at Supplikanterne maa forblive boende i Grindsted, hvorfor man lige tjenstlig skulle faa Dem Anmodet om at tilkjendegive Reservechirurg Hansen, at Cancelliet ikke ser sig istand til at forhjælpe ham til Embedsbolig, hvisaarsag Man maa anmode Hr. Kammerherren om behageligheden at give ham Anvisning paa den i Deres over Andragendet afgivne Erklæring berørte Bopæl i Grindsteddahl, som efter hvad De har ytret, kan erholdes til Leie.

Det Kongelige Danske Cancellie, den 18de Juli 1843.«

Sognepræsten J.S. Schmidt var den, der havde foreslået Grindsteddal, og samme dag brevet er modtaget, begiver denne og dr. Hansen sig ud for at se på lejligheden, som er et ubeboet gammelt aftægtshus overfor kroen. Hansen si-

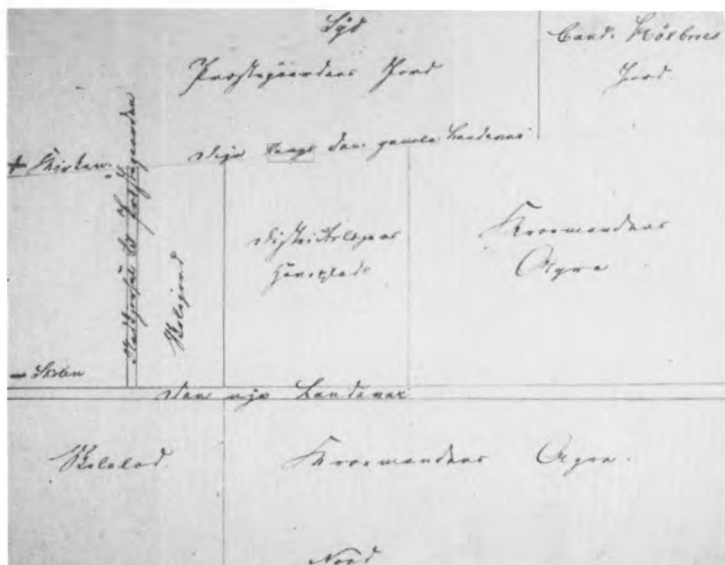

Fig. 4. Oversigtsplanen i forbindelse med bygningen af lægeboligen i Grindsted. Landsarkivet i Viborg.

ger i et brev til amtet, at det »ville falde ned, naar man rørte derved«. – 14 dage efter har han to sognerådsmedlemmer med til den gamle kro i samme ærinde, men heller ikke den lejlighed bryder han sig om: Ejeren vil ikke sætte den istand, og han kan ikke få plads til sit bogskab. Pastor Schmidt tilbyder ham nu at indrette bopæl i et udhus, som i mange år har stået tomt i præstegården. Denne lejlighed – der så kunne blive embedsbolig, mener de – kunne gøres i stand i efteråret, hvis Hansen kan få et lån på 200 Rd. af det offentlige. Schmidt henvender sig også til amtet for at støtte Hansens ansøgning, men siger samtidig, at hvis den bliver afslået, så vil han gerne afstå lidt af præstegårdsjorden, så Hansen selv kan bygge et hus. Mens sagen løber og afslaget er en kendsgerning, er Hansen og hans kone, som venter barn, flyttet til Sdr. Omme for vinteren.

I brev af 12. dec. 1843 fra Hansen til Ribe amt nævnes for første gang en evt. bygning af en lægebolig i Grind-

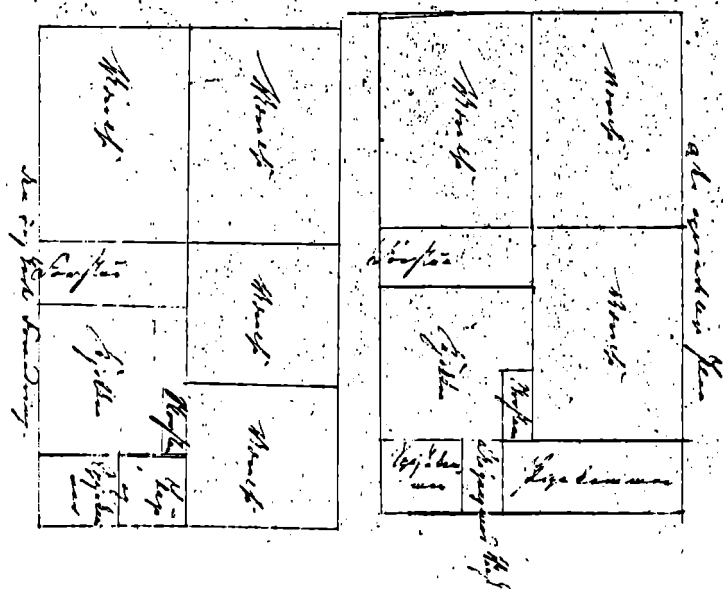

Fig. 5. Grundplan for lægeboligen. Grindsted. Landsarkivet i Viborg.

sted. Her oplyser Hansen, at han i begyndelsen af november har indsendt en grundtegning af et hus til en bygmester i Kolding for at få et overslag gjort. Når han får den tilbage, vil han snarest indsende den til amtet, og allerede inden årets udgang kan Hansen forelægge amtet følgende:

»Høivelbaarne Hr. Kammerherre!

Endelig har jeg modtaget et Overslag paa hvad et Huus vil koste at opbygge. Da imidlertid J. Nielsen i Colding ikke kan paatage sig at bygge det, er Overslaget beregnet, som om jeg selv ville overtage Bygningen. Af samme, der er hosføiet Tegningen, sees, at selv naar al Kjørsel skal betales, vil Summen næppe overstige 300 Spc. I det mindste er en Gaardmand i S. Omme, der nok kunde have Lyst, at paatage sig Arbeidet, og som selv har Teglovn, ved at gjøre et Overslag i Forening med en Snedker fra Ølgod, kommet til samme Resultat. Priserne paa Tømme-

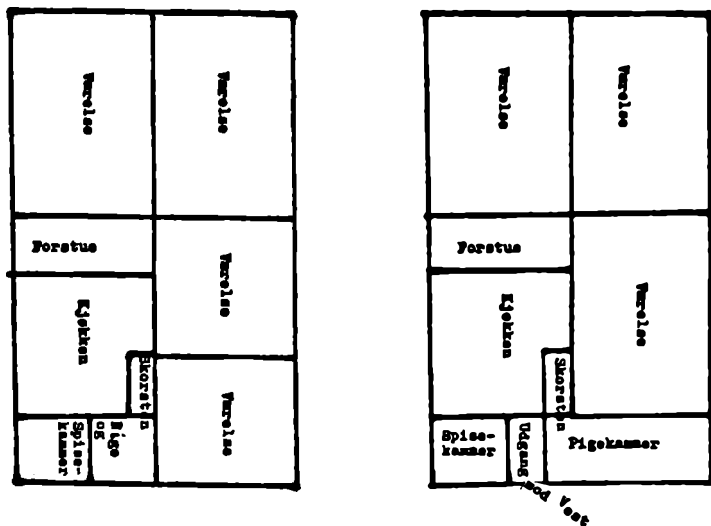
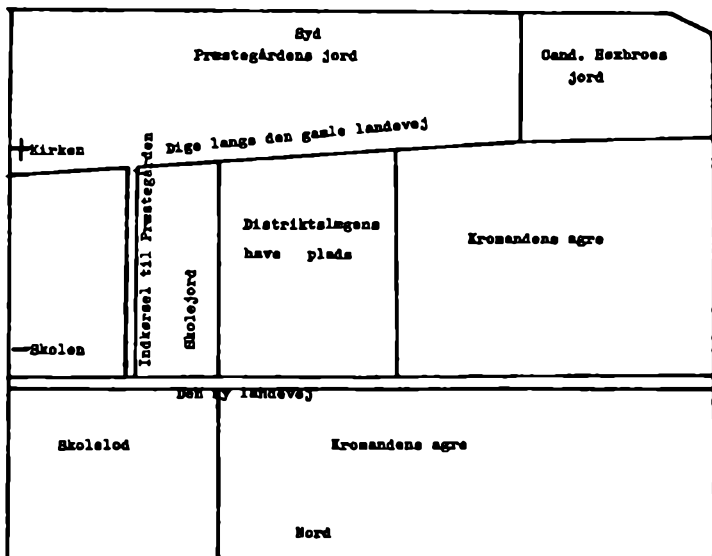

Fig. 6. Gengivelse af grundplan og oversigtsplan over lægeboligen i Grindsted. Udarb. af forfatteren.

ret ere opgivne fra Hr. Agent Linnemann i Veile, og paa Snedkerarbeidet fra en Snedker Chr. Hansen i Colding. I Overslaget er imidlertid beregnet, at ville medgaa 26 000 Muursteen. Rimeligviis maa Vedkommende have tænkt sig en 2 Steens Muur. Til 1½ Steens Muur er mig sagt at ville medgaae c 16 000 Steen, Værelserne beregnet til 3½ Al Høide. Paa Tegningen sees en, for en Landsbymurer vistnok for kunstig Anbringelse af Skorstenen. Ved at lægge denne over i det midterste Fag, vil dette undgaaes. Rigtignok bliver Gangen derved saa meget kortere, men der spares derved en Fyldingsdør. Denne Forandring paa Tegningen tillader jeg mig at anføre ved en puncteret Linie. Bagerovnen er beregnet til at være under Arnestedet. Hvad Byggeplads angaaer, har jeg ikke i lang Tid hørt Noget til Kirkeeeieren, da de 3 ham tilhørende Agre mellem Præstegaarden og Kroen vist være de beqvemteste. Jeg vil i den Henseende skrive ham til, for at erfare Vilkaarene, han vil bortfæste dem paa. I modsat Tilfælde, vil vist Byggeplads kunne overlades fra Præstegaardens Jord. En Ting, der ikke er beregnet i Overslaget, er Kastning af Brønd; men da her i Almindelighed er knap 8 Alen til Vandet, vil Bekostningen vist ikke være stor. Da den her anførte Bygning visselig ikke kan ansees for at være for vidtløftig eller kostbar, beder jeg Deres Høivelbaarenhed anbefale til Cancelliet, at den dertil nødvendige Sum maa laanes mig paa billige Vilkaar, for at jeg kan erholde en Embedsbolig i Grindsted.

S. Omme d. 31te Decbr. 1843.

Underdanig
J.P. Hansen
Distr. Læge«.

Da nu huset var planlagt, søgte dr. Hansen gentagne gange Cancelliet om at blive boende i Sdr. Omme indtil videre, men hver gang med negativt resultat. I en enkelt skrivelse til amtet (19-9-44) beder Cancelliet amtsrådet afgøre, »hvorvidt der maatte findes overveiende Betænkelighed ved, under de foreliggende Omstændigheder, at

Fig. 7. Købmanden. Lægeboligen i det fjerne. Kroen. Apoteket bygget 1856. Grindsted lokalhist. arkiv.

anbefale Supplicanten til en Tilladelse, som den af ham ansøgte«. Men svaret bliver et nej, vel også fordi apotekeren ikke længere har noget ønske om flytning. Den 9. aug. 1844 bliver der bevilget et lån på 500 Rd fra den Kgl. Finanskasse, og senere bliver dette forhøjet til 800, mod at boligen skal hvile på embedet og skal bygges i en større målestok. Men licitationen bliver overraskende fordyret, og der bevilges i alt 1000 Rd. (28-10-1845).

Planlægningen og opførelsen af huset udvikler sig til en rigtig byggesag, der ikke giver vore dages komplicerede byggesager noget efter.

Byggesagen tager næsten 3 år. Dr. Hansen flytter til Grindsted i begyndelsen af maj 1846, og 20. aug. 1846 melder han, at der er holdt syn over boligen, og han er sandsynligvis flyttet ind hen på efteråret 1846. Kroman- den Th. Poulsen var på hans forslag udnævnt til synsmand i byggeperioden, og dr. Hansen har måske boet på kroen fra maj, indtil huset var klar til indflytning. Som nævnt havde byen begrænsede muligheder ellers.

Myndighederne i amtet og i København var en over-

gang godt trætte af Hansens boligproblem. »Os elskelig« Hansen reduceres i nogen skrivelser til »bemeldte « Hansen eller »Supplicanten«, og lægen på sin side undlader både »Høivelbaarne« og »Deres Underdanige« – og underskriver sig blot »Hansen«. Amtet skriver således (2-11-1843): »Hansen kunde eller burde erindre Anstændighed og Conduite før han søgte Embedet, altsaa været vidende om, at naar han giftede sig, stiftede Familie og vilde boe beqvemt, maatte han enten købe en Gaard eller bygge et Huus«. Men da lånet går glat igennem hos Finanskassen, bliver tonen igen den sædvanlige høflige.

Med Finanskassens lån i behold, skulle byggeriet følge de foreskrevne regler: Udførlig tegning og overslag, skøde på byggegrunden og oversigtstegning, byggekonditioner, der blev grundigt behandlet af amtet og Cancelliet, offentlig licitation, offentlig synsmand under opførelsen, byggesyn og overlevering af huset – regnskab, afbetaling og forrentning – og senere reglerne for vedligeholdelse. Der blev udført en samvittighedsfuld planlægning fra Ribe amts side. Tegningerne og konditionerne blev revideret og fornyet, og sagen skred fremad om end langsomt.

Licitationen var berammet til 30. juni 1845, men opslagene anførte 1. juli, og resultatet blev forvirring og ringe tilslutning. Dertil kom, at herredsfogeden fra Kolding havde glemt tegningen der, og at budene blev fremsat på grundlag af overslaget, som blev uforståeligt uden tegningen. Det forårsagede det uforholdsmæssige høje bud, næsten det dobbelte af vurderingssummen. Anders Skjærhøed af Horsbøl og Jørgen Uhd af Ansager overtog byggeriet i entreprise til 800 Rd, og huset skulle være færdig St. Hansdag 1846. Der fulgte flere forhindringer med: Ændringer af tegningen, udgifter til materialer og kørsel.

Huset blev bygget på en del af kromandens ager op mod skolelodden. Landevejen fra Vejle ind i byen blev nu lagt nord for den ny lægebolig. Tidligere var den gået i en bue ind til torvet, langs med kirkediget og i skellet mellem præstegården og kromandens jord.

Kromanden Th. Poulsen ville gerne afstå grunden til

Fig. 9. Dr. Jens Peter Hansen, (1812-1894) Distriktslæge i Grindsted 1842-1849. Fotograferet ca. 1860. Blicher, Hjørring.

Fig. 10. Fru Sara Caroline Hansen, (1811-1899) født Hultmann, gift med dr. Hansen, Grindsted, og datteren Anna (1850-1932). Fotograferet ca. 1860. Blicher, Frederikshavn.

en årlig leje af 2 Rd, men myndighederne forlangte skøde. Th. Poulsen får så forelagt afståelsesdokumentet fra amtet, og dr. Hansen fortæller (4-2-1846): »Ved at gennemlæse den følte han imidlertid Skrupler ved Ordet: *Skjøde, sælge og afhænde*, idet han frygtede, at man kunde gjøre ham det til Pligt, eller ogsaa mig, at lade dette værdiløse Stykke Jord udskille ved Landmaalere, saa meget mere som de 3 Gaarde i Grindsted bye ikke tidligere ved Landmaaling ere adskilte«.

Men byggesagen viser senere, at der foreligger et skøde, hvor Th. Poulsen afhænder et grundstykke ca. 1500 kvadratalen stort, mod at den efterfølgende ejer betaler en årlig grundafgift til sælgeren på 32 sk., og at dette bliver tinglyst.

Ved det afholdte syn fandt de uvildige synsmænd huset forsvarlig i alle måder på tag og fag, og byen havde endelig fået en lægebolig på »7 Fag, 20 Al. langt, 12 Al. bredt, samt et Udhuus paa 3 Fag, 8 Al bredt«, som det var anført i konditionerne. Den 16. maj 1847 kan dr. Hansen meddele Ribe amt, at det resterende arbejde som udfugning og havediget er afsluttet, og regnskabet er afsluttet:

»Regnskab over de, til en Embedsboligs Opførelse for Districtlægen i Grindsted, allernaadigst bevilligede 1000 Rbdl.

For Husets Opførelse ifølge Tegning og Overslag efter privat accord med Entreprenørerne	950 Rdl.
Af mig udlagte Penge:	
Ifølge qvitteret Regning fra Tømmermester Forsberg i Kolding, for Tegning samt Overslag	4 Rdl.
For forgjæves afholdt Licitation i Grindsted d.1. ^{te} Juli 1845, ifølge qvitteret Regning fra Cancellieraad Quistgaard i Kolding	12 Rdl.47 s.
En Skorsteensindretning, 19½ Ld a 1 Rdl. pr. Ld.	19 Rdl.48 s.
Ramme og Beslag til Samme, ifølge qvitteret Regning fra Jernstøber Wintherby i Fredericia	7 Rdl.48 s.
Fragt for Samme fra Veile til Grindsted	1 Rdl.48 s.
Stempelpapiir til Obligationen	6 Rdl.64 s.
Tilsammen	<u>1001 Rdl.63 s.</u>

Forestaaende Udgifter, som endnu ikke vides:
Tinglæsning af Skjødet paa Byggepladsen
Tinglæsningen af Obligationen
Husets Taxation i Brandkassen
Grindsted d. 4de Octbr. 1846

Hansen
Districtslæge«.

I sammenligning med andre byer er 137 år ingen særlig høj alder for en bygning. Alligevel er lægeboligen Grindsteds ældste hus – når man ser bort fra den ældste del af kirken, og huset bruges i dag til museum. Der er sket nogen forandringer ved huset i tidens løb, men med de lave hvidkalkede mure, tegltag og knækkede gavle har huset bevaret den oprindelige stil, og indretningen er stort set den samme, som dengang det blev bygget. Indgangsdøren var dengang midt i bygningen. Den blev flyttet, da huset blev forlænget mod øst mange år senere.

Lægeboligen var et smukt eksempel på forrige århundredes byggestil på landet. Den var holdt i en stram form med minimum af udsmykning og med harmoniske forhold efter det gyldne snit. Huset viser stor lighed med bygmester Peder Holden Hansens mindre landhuse på samme tid. Det kan måske tilskrives, at tegningen blev bearbejdet af bygmester L. Nielsen og tømrermester Forsberg, begge Kolding, hvor der før dette tidspunkt var gode forlæg for denne byggestil i omegnen.

Jens Peter Hansen var søn af brændevinsbrænder Peter Hansen, der havde monopol på leveringen til Københavns apoteker. Han døde tidligt, og moderen giftede sig påny.

Dr. Hansens kone var født Sara Caroline Hultmann og var en datter af malermester Alexander Hultmann, der var familien Hansens genbo i Magstrædet. De to havde kendt hinanden gennem hele barndommen.

Da Jens Peter Hansens moder blev enke for anden gang, flyttede hun i 1826 med hele sin børneflokk til den ældste datter Katrine Elisabeth, der var gift med Jac. Chr. Lindberg. Jens Peter Hansen boede i svogerens hjem fra han var 14 år og i hele sin studietid, og han blev præget af

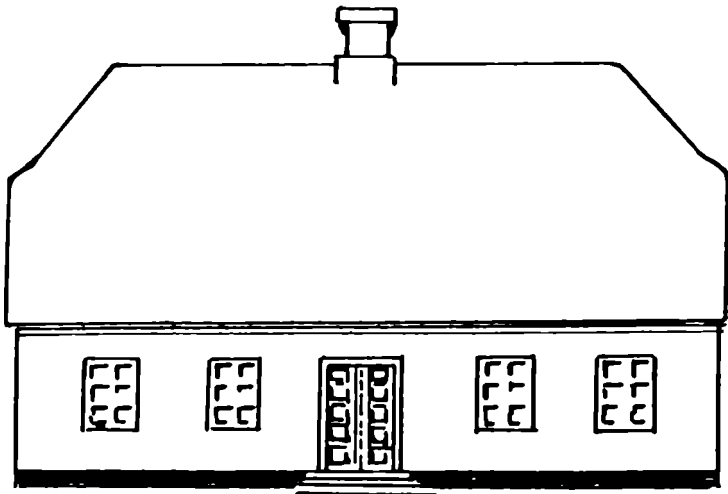

Fig. 11. Rids af lægeboligen, som den så ud, da den blev opført. Mål og forhold er korrekte efter den del af huset, som er bevaret. Opmåling ved forfatteren.

det. Lindberg, der var født og opvokset i Ribe, var en omstridt person med skarpe meninger. Han blev en førende skikkelse i kirkestriden og en forkæmper for nye frihedsideer i politik. På mindesmærket over ham i Skibeland krat er han betegnet som »Guds og folkets mand«. Hjemmet var et samlingspunkt for den grundtvigske vækkelse. Vilhelm Birkedal kom der og C.C. Østergaard boede der, og de var blevet præster henholdsvis i Sdr. Omme og Sdr. Felding, da dr. Hansen søgte embedet i Grindsted.

Det var hos Vilhelm Birkedal i Sdr. Omme præstegård dr. Hansen og Sara flyttede ind, og der kunne hun føde sin datter. Senere fik de lejlighed ude på Jullingsholm i den ene af tvillingegårdene, der tilhørte Niels Theilgaard Hansen. Der befandt de sig godt og havde samtidig nær og hyppig kontakt til familierne Birkedal og Østergaard, som var deres gamle venner fra København, og som de havde fælles oplevelser med fra de helt unge år.

Der eksisterer stadig beskrivelser af ægteparret som

unge i Grindsted og som ældre i Hjørring. Dr. Hansen blev i Grindsted i 6 år. Både han og Sara fandt gode venner i distriktet, særlig hos skolelærer Kierckebye, der var deres nabo ved lægeboligen. Da de rejste, skrev sognepræsten J.S. Schmidt – hvad han ellers aldrig gjorde – en tilføjelse i afgangslisten for Grindsted sogn ud for Sara og Jens Peter Hansens navne: »Saare agtværdige og elskelige Folk, samt troende Kristne, hvis Bortgang almindeligt beklages«.

I 1849 rejste de til Hjørring, hvor dr. Hansen var blevet udnævnt til distriktslæge og overlæge ved Hjørring sygehus og hvor de blev i mere end 35 år.

Randi Marie Stendevad, født Simonsen. F. 23-4-1920 Thamshavn, Norge. Har været beskæftiget som lærer (sprog og tegning), senest som sproglærer ved gymnasierne i Ribe, Esbjerg og i Grindsted indtil 1980. Har lejlighedsvis skrevet kronikker både i norske og danske aviser og blade, fortrinsvis om historiske og litterære emner. Bosat Krogagervej 26, Grindsted.

Hans Pedersen og tømmerstuen

Af Kim Hildebrandt Hansen

Da jeg i 1979 tilfældigt faldt over resterne af en gammel, grønmalet kiste, blev det indledningen til et langt eftersøgningsarbejde efter en vestjysk gård og dens ejere, og bl.a. til historien om et vestjysk huggehus 1863-1894.¹

Prøver man at overføre begreber fra vore dage som »arbejde« og »fritid«, »hobby« og »professionelt« på ældre tiders landbosamfund, kommer man uhjælpelig til kort. Og det er ikke blot vore dages normer, der er umulige at overføre, – også den enevældige stats forsøg på før næringsfriheden 1857 at forsvare købstædernes og lavenes monopol på håndværk og handel mod ældgamle traditioner for bondehandel, selvforsyning, »fusk« og bierhverv stødte på mange skuffelser. Det gjaldt ikke mindst Vestjylland, hvor de gamle købstæder var få og små. Her var det svært at håndhæve byernes monopol, men hvorledes en mand, der forsøgte sig med handel og søfart uafhængigt af købstæderne, dog løb ind i mange vanskeligheder, ses f.eks. hos bondeskipper Søren N. Rasch fra Ho.²

Det uautoriserede, selvlærte landhåndværk blev i det østlige Danmark tidligt overtaget af den store gruppe af husmænd, inderster og aftægtsfolk, som var vokset frem i løbet af 1700-årene. I Vestjylland var skellet mellem gårdmænd og husmænd endnu et langt stykke op i 1800-årene flydende, og først efter 1850 kom der større grupper af hedehusmænd. Samtidig var der hos de vestjyske bønder gamle traditioner for at få husholdets økonomi til at »nå sammen« ved hjælp af bierhverv til jordbruget som f.eks. studehandel, jydepottehandel, markedshandel m.v.³ Alt i

Fig. 1. Det eneste billede der eksisterer af Hougård før nedbrydning i 1928. Maleri lavet af farende svend ca. 1920.

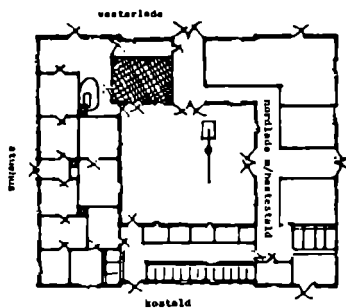

Fig. 2. Tømmerstuen & klynerum.
Målestoksforhold 1:100. H81.

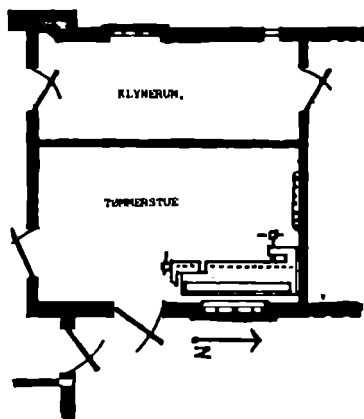

Fig. 3. Hougård 1863-1928.
Det skraverede er Tømmerstuen.
Målestoksforhold 1:400. H81.

alt må man på den baggrund revidere evt. opfattelser af, at 1800-årenes landhåndværk i Vestjylland alene var noget, som fattigfolk eller aftægtsfolk tog sig af. Nok var der mange eksempler på, at f.eks. husmand Nielsen på over-

drevet tog ud og reparerede kassevogne, eller at gamle moster Sine spandt uld og den blinde onkel Jens flettede halmkurve. Men også en forholdsvis godt stillet gårdejer som Hans Pedersen i Overfidde nordvest for Varde kunne drive en omfattende huggehusvirksomhed, hvor han bl.a. fremstillede de fleste møbler til sit eget hjem. Det er dette eksempel på den lange vedholden ved selvforsyning og bierhverv hos de vestjyske bønder, som i det følgende skal vises. Det var en vedholden, som klarede mange landboøkonomier gennem 30'ernes krise, og som har været overset i et samfund, hvis etablerede samfundsstatistik oftest har målt i penge.

Gården »Hougaard« lå i Overfidde, Henne sogn, Vester Horne herred. Den var o. 1800 blevet flyttet ud af landsbyen sammen med et hus, »Gyldenfelter hus«. I de gode landbrugsår efter 1800 grundmuredes gården mellem 1813 og -16, og i 1816 overtoges den af Hans Olesen, søn af Ole Gundersen. I 1833 skødedes gården til næstældste søn, Peder Hansen, som fik 3 børn: 1831 Karen, 1834 Jørgen Christian og 1837 Hans, hvorom denne artikel handler.

Da Peder Hansen døde i 1849, giftede enken sig 2. gang med sønderjyde Cornelius Carstensen, og denne gik på aftægt i 1863. På det tidspunkt havde Peder Hansens ældste søn allerede fået en del af gårdens jord, den ny gård »Storetoft«, så det blev nu Hans, der fik selve den gamle gård. Denne gård sattes i 1900 til 60 tdr. land eller 1-7-2-0 tdr. hartkorn, og blev da vurderet til 9.000 kr. – altså en vestjysk gård af almindelig størrelse. I Cornelius Carstensen's aftægtskontrakt møder vi for første gang håndværk på gården, idet Cornelius udover 4 fag i stuehuset fik 3 fag i vestlængens sydlige del. .« hvilke 3 Fag jeg indretter dem en Kammer med Loft og Vinduer til Tømmerværksted etc.«.

Sikre arbejder fra Cornelius' første tid i værkstedet kendes ikke. Men vi ved, at han havde en rigtig høvlebænk, ikke blot en snittestol og det kan deraf måske gættes, at han har villet lave større ting, – for høvlebænke

Fig. 4. Hans og Bodil Pedersen. Foto ca. 1900-10.

*Fig. 5. Cornelius Carstensen.
Foto ca. 1875.*

fandt man ellers mest hos f.eks. sønderjyske møbelsnedkere på landet. At Cornelius gav sig til at snedkerere i sin alderdom var dog ikke noget særligt – overalt i landet var det almindeligt at folk, der gik på aftægt, fik sig en levevej i noget håndværk.⁴ Det var først, da Hans Pedersen som aktiv landmand lærte sig håndværket, at det blev et egentligt »bierhverv« på gården. Sådant bierhverv var ikke ukendt i huset, i 20 år tjente Hans' kone Bodil således pænt på at holde høns og eksportere æg til England via detaillist S. Madsen i Stausø. Blandt andet tjente hun et 12 personers spisestel i engelsk fajancel

Fra tiden omkring 1870-80 kender man bl.a. et lille hjørnehængeskab fra »æ dorns«, dagligstuen, og på et stykke pap er bevaret skitsen til en havelåge. Ellers lavede Hans og Cornelius i fællesskab river, forke og andre små landbrugsredskaber. Da Cornelius døde i foråret 1882 tilfaldt ifølge testamentet bl.a. »Kjøkkentøj og Haandværktøj samt Høvlbænk« Hans Pedersen. Hans fortsatte nu arbejdet, der især foregik om vinteren. Bl.a. lavede han en lille standkiste med karmlåg, som endnu i 1982 fragmentarisk var bevaret (se opmåling og tegning). Da det er det eneste sikre bevarede arbejde fra Hans Pedersens hånd, fortjener den at blive beskrevet nøjere:

Plankerne var af fyrretræ, lidt under 1 tomme tykke og høvlet på begge sider. Dog var undersiden af bunden og

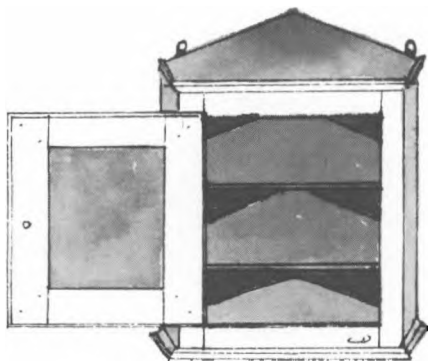

Fig. 6. Hængeskab (hjørne).
Målestoksforhold 1:20 H81.
Intet bevaret.

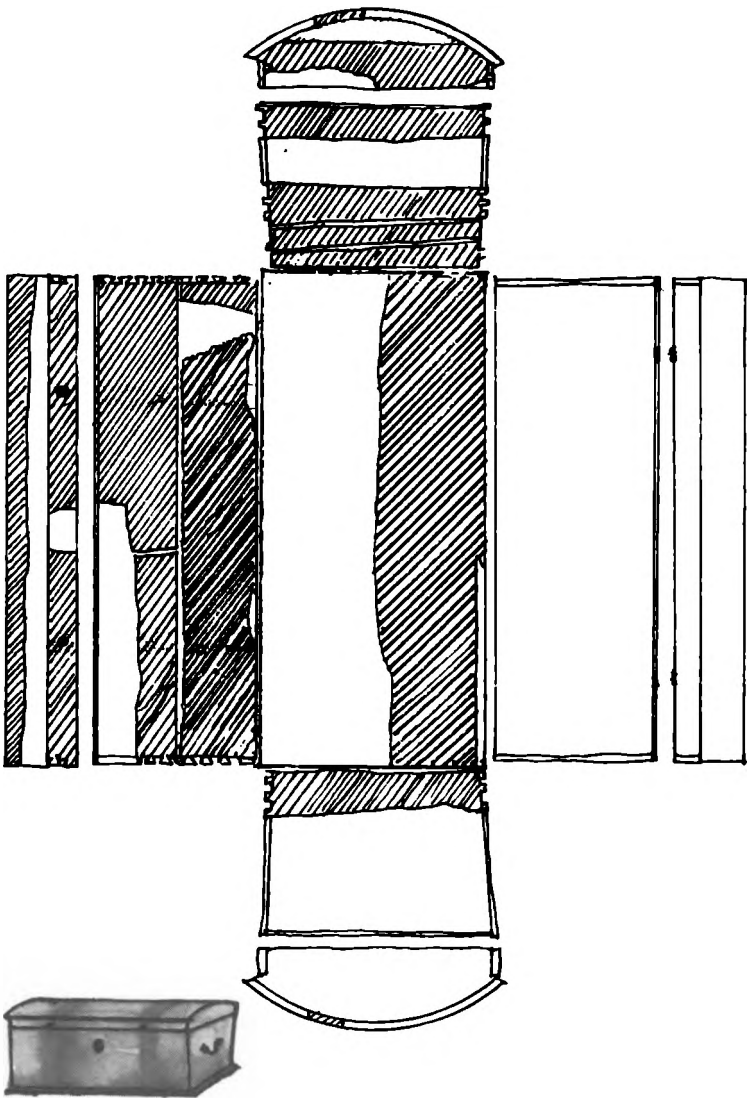

Fig. 7. Karnlågskiste. Tegnet fra udvendig side af bund i målestoksforhold 1:20. På opmålingstidspunktet var det skraverede bevaret. H81.

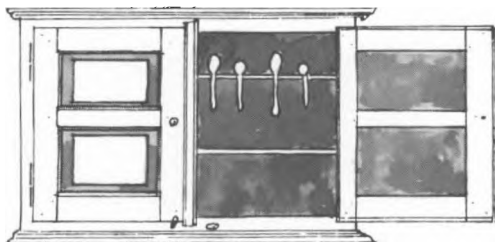

Fig. 8. Kopskab. Var indmuret i vestenden af køkkenet. Tegnet i målestoksforhold 1:20. Intel er bevaret. H81.

bagsidens bagbeklædning som sædvane kun skrubhøvlet. Der var ingen spor af ben, med den nye tids gulvbrædder i stuerne var disse ikke mere så nødvendige. Samlingen af karmlågets hjørner var med fordækte tappe i smig, så man knapt kunne ane den solide konstruktion. Hans Pedersen havde stemt disse tappe meget omhyggeligt, men på selve kistens sider og gavl var der derimod ikke gjort meget for at skjule samlingerne. Brædderne til sider og gavle var samlet med dyvler med ca. 30 cm's afstand, ligesom bunden oprindeligt havde været pådyvlet (senere samlet med søm). De dyvlede brædder i låget så ud til at have slået sig, – måske havde træet ikke været lagret ordentligt eller kisten havde skiftet klima på et tidspunkt. Endelig var bemalingen af kisten koboltgrøn med to 7,5 cm brede borter i sort. – Karmlågskister hører ellers til i Sønderjylland⁵, så der er nok ingen tvivl om, at vi her kan spore Cornelius' indflydelse, – ja måske har noget af kisten endda været hans arbejde?

I 1891 døde Hans Pedersens mor, 93 år gammel, og ved denne lejlighed inddroges aftægtslejligheden i stuehuset. I »dorns«et forsvandt nu alkovevæggen med det indbyggede skab og der blev indrettet »pæn stue« med pudset loft, stukroset og kantliste, mens et soveværelse blev indrettet i rummet vest herfor. I dette soveværelse byggede Hans Pedersen en omhængsseng med panelvægge i hoved- og fodende. I de samme år opførte han et aftægtshus til sig selv og Bodil en lille kilometer fra gården, og her ud-

førte han selv alt snedkerarbejde. Af disse kan bl.a. rekonstrueres en nipshylde i stuen.

1894 flyttede de ind i aftægtshuset, og her fortsatte de begge med lidt småhåndværk: Trætning og hjemmenvævet klæde, der blev brugt som gaver til fattige folk og folk i vanskeligheder. Bodil døde i 1914 i en alder af 75, hvorefter Hans boede alene i huset. I 1922 byggede han så et hus i Henne stationsby og her fortsatte han med sine sysler, snittearbejde og kurvefletning. I 1927 modtog han dannebrogstegnet og endelig i 1931 døde han efter to års svaghed, 94 år gammel.

Hvor træskomænd og træhåndværkere i f.eks. Midtjylland eller Sydsjælland kunne hente råvarer i deres egne skove, var man på Henneegnen henvist til at købe træ hos omreisende »Skovlovringer« eller til at hente strandings-tømmer ved havet. Flere gange hentede Hans Pedersen træ fra stranden ved Henne Møllestrøm som ægtkørsel for Henne sogneråd, og sammesteds fra har han nok skaffet sig en del af det træ, han selv skulle bruge. Også fra Varde kunne bønderne hente træ, således som de Henne bønder f.eks. gjorde, da de hentede træ til Dyreby skole i 1883.

Til slut vil jeg prøve at placere Hans Pedersen økonomisk og kulturelt. Da Hans fyldte 90 år skrev »en Vestjyde« i avisen . . . »at han har hele sit Liv siddet i særdeles gode økonomiske Kaar« og dette bestyrkes af, at Hans Pedersen f.eks. i 1882 var blandt dem, der betalte mere end 40 kr. i skat, nemlig hele 70 kr. for formue og ejendom.

Årsagerne til, at Hans Pedersen alligevel lavede mange af sine møbler i eget huggehus skal derfor ikke søges i økonomien, men snarere i en god blanding af vestjysk sans for sparsommelighed og konservatisme. Om Hans Pedersen var mere konservativ end andre bønder er svært at sige. I hans boligindretning i 1890'erne var der både gammelt og nyt. Stuehuset fik pæn stue og soveværelse i 1891, men samtidig byggede han altså omhængsseng i soveværelset. Og en sådan seng var på det tidspunkt ved at gå af brug til fordel for de åbne »karlekammersenge«. – Og da han i 1893 byggede aftægtshus, blev det et stråtækt hus i

traditionel vestjysk stil og i køkkenet blev der indrettet åbent ildsted. Det er nok snarere Bodil, der ikke har villet godtage det nymodens ringkomfur. Kort sagt, der er nok et par materielle belæg for det, der blev skrevet i Hans Pedersens nekrolog i 1931: at »han stod undrende over for alt det Nye«.

Fig. 9. Bodil og Hans' aflægthushus fra 1893. Tegning fra omkring 1910.

Noter og henvisninger:

1. Her skal rettes en særlig tak til min gode veninde, Meta Clausen i Henne stationsby samt til fhv. forstander M. Nielsen i Viborg for mange gode oplysninger.
2. H.K. Kristensen: »En dansk bondeskippers historie«, 1977.
3. Om egnen 1800-50 se bl.a. : Hugo Matthiessen: »Den sorte Jyde«, C. Dalgas: »Ribe Amt«, 1830, O. Nielsen: »Nørre og Vester Herreder«, 1866 og T. Klinting: »Vestjyske Skildringer«, 1925.
4. Se f.eks. Bjarne Stoklund: »Huset og skoven«, 1980.
5. Se f.eks. Lars Friis: »Gemmemøbler«, 1978.

Artiklen er gennemset, kritiseret og omskrevet af museumsinspektør Peter laCour Dragsbo, Esbjerg Museum, som hermed skal takkes for sit store bidrag til det trykte resultat.

Kim Hildebrandt Hansen, f. 1954. Lærerstuderende, Frederiksberg 6, 6854 Henne. Artikel i Fra Ribe Amt 1980.

Mursten som gravmonumenter

Af Knud Jensen

Mange af vore landsbykirker har i mere eller mindre ændret skikkelse stået på samme sted i ca. 800 år. Omkring dem ligger kirkegårdene, der vel har været brugt til begravelse lige så længe, som kirken har eksisteret. Her ligger generation efter generation af de mennesker, der levede deres liv i sognet. Enkelte gange findes der på kirkegårdene vidnesbyrd om dem, ja endog om de mennesker der levede og virkede i sognet, inden kirken blev bygget. Således de mange jernblokke og slaggestykker fra forhistorisk jernudvinding, der i 1920'erne blev fundet af lærer

Fig. 1. Janderup kirke, set fra nordvest. Foto: 1975.

Rasmus Mortensen i kirkegårdsdigerne adskillige steder i Vestjylland¹. Enkelte gange findes en mønt eller en ring, og undertiden fremkommer der ved gravkastning ting, der afslører folks overtroiske forestillinger. Således er der på Aulum kirkegård fundet flasker og en saks, og på Varde museum opbevares en næsten oprustet saks, som er fundet i jorden på Hostrup kirkegård². Disse ting er håndgribelige vidnesbyrd om den forestilling, at en frugtsommeligt kvinde, der døde inden fødselen, ville »gå igen«, hvis hun ikke fik saks, vand og svøb med sig i graven, så fødselen kunne fuldbyrdes i det hinsidige! I 1962 fortalte graver Hans Siig i Janderup (vest for Varde) mig, at han nogle år tidligere havde kastet en grav ca. 15 meter øst-sydøst for koret i Janderup kirke. Da han nåede 3 alen ned, stødte han på en brolægning, lagt af marksten. Han mente, at ingen af hans forgængere i embedet har set dette, for tidligere var gravene ikke så dybe.

Disse fund er anonyme, de fortæller ikke noget om bestemte mennesker. I det følgende beskrives tre kirkegårdsfund, der i kulturhistorisk henseende er ret enestående, og disse fund bringer budskab fra mennesker, hvis identitet har kunnet påvises.

En dag i begyndelsen af juli 1976 meddelte Viggo Mikkelsen i Strudvad ved Janderup mig, at der i det østlige dige på Janderup kirkegård var fundet to teglsten (mursten), og at disse mursten var forsynet med inskriptioner, der tydede på, at de har været anvendt som gravmonumenter. Det oplystes yderligere, at man i foråret og forsommeren 1976 havde sat Janderup kirkegårds østlige dige om, og at det var under dette arbejde, at graveren Gert Andersen i juni måned inde i diget fandt de to sten, som han lagde til side og derved reddede fra tilintetgørelse.

Gert Andersen udpegede det sted i diget, hvor han fandt stenene. Han har ikke fundet flere gravmonumenter, hverken af denne eller anden slags i diget. De to sten lå i jordfyldet, inde i diget.

Janderup kirke ligger ganske tæt ved Varde å, helt i den

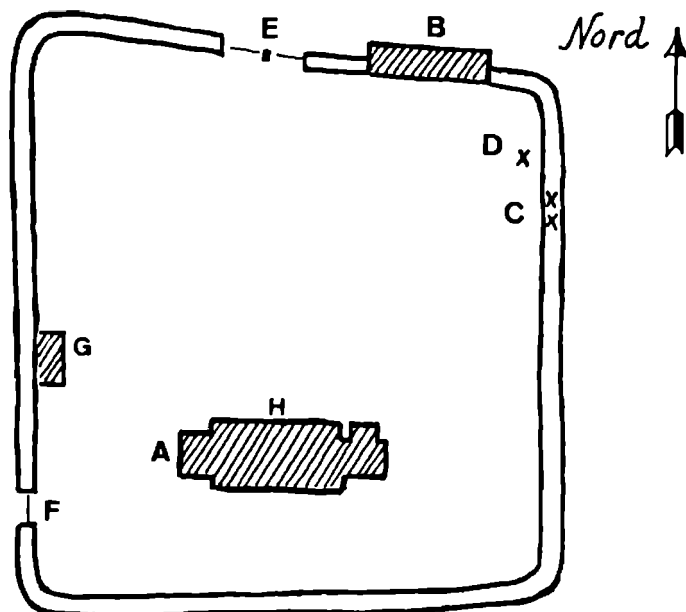

Fig. 2. Skitse af Janderup kirkegård. A: Kirken. B: Kirkehuset. C: Stedet, hvor sten I og II er fundet. D: Stedet, hvor sten III er fundet. E: Kirkegårdsporten. F: Indgang til kirkegården. G: Redskabshus. H: Omtrent her var pastor Niels Hamners grav. Tegnet af forfatteren efter omtrentlige mål.

sydlige del af sognet. Hovedindgangen til kirkegården er mod nord. I det sydvestlige hjørne af kirkegården er der gennem diget en smal indgang, lukket med en gitterlåge. Langs det østlige dige er der en markvej, som fører til engene. Ved det nordlige dige ligger »Æ kjærkehus« (kirkehuset), hvor Gert Andersen bor.

Jeg opmålte og fotograferede de to teglsten. De vil i det følgende blive beskrevet hver for sig.

1). Den ene har følgende mål: 22 cm lang, 11 cm bred og 5,5 cm høj. Den er nærmest mørkerød, hårdtbrændt og revnet flere steder under brændingen, hvilket sikkert skyldes småsten i leret. Som det fremgår af målene, er denne sten af almindelig murstensstørrelse. Der er kun inskrip-

tion på én af stenens flader, og teksten er følgende: HER-
UNDER HVILER SL JES C A S IANDRUP FØD 1797
DØD 1814. Som opholdstegn er anvendt dobbeltkryds
(fig. 3).

Teksten er omgivet af en »ramme« (linie) på de tre sider. Ved den fjerde side (smalsiden til højre) har der ikke været plads til linien, fordi teksten her går helt ud til kanten. Teksten er »skrevet« med store latinske bogstaver, og det er tydeligt, at den er ridset eller skåret i leret, inden stenen blev brændt. Arbejdet er pænt udført og må være lavet af en person, der var god til at skrive. Stilen kan måske tyde på, at den, der har lavet inskriptionen, også var vant til at skære i træ. Dog har det knebet lidt for den pågældende at beregne pladsen. Yderst til højre er teksten knebet sammen, og endda er det med nød og næppe, at den kan være der. Tekstskriveren har ridset ganske tynde streger både over og under tekstrækkerne, naturligvis for at få bogstaverne af ens størrelse. Midt i bogstavet Ø og i de to cirkler i tallet 8 er der små huller. Dette kan tyde på, at tekstskriveren har anvendt passer for at få cirklerne regelmæssigt runde. Stednavnet JANDRUP (Janderup) er skrevet på en særpræget måde, idet bogstaverne AN og UP er føjet sammen, så de faktisk hver for sig udgør ét tegn. Inde i bogstavet C er der et H, altså Ch. Jeg tyder teksten på stenen således: »Herunder hviler salig Jes Christian Andersen, Jandrup, født 1797, død 1814«. I Janderup kirkebog, afsnittet »døde af mandkjøn«, ses følgende: »Den 16. september 1814 døde *Jes Christian Andersen*, Gaardmand Anders Niensens Søn i Janderup, 17 Aar gl., begravet 22. september 1814«. Det er hans gravsten, der her er fundet. Hans tid på Jorden blev ikke lang.

Den døde drengs forældre var gårdmand Anders Nielsen »Senior« og Anne Margrethe Jesdatter, der boede på gården matr. 20, Janderup. Om drengens fødsel er følgende fundet i Janderup kirkebog: »Den 27. April 1797 blev hjemdøbt Anders Nielsen og Anne Margrethe Jesdatter af Janderup deres liden Søn Jes Christian. Faddere: David Andersens Kone, Thomas Jessen, Ole Frandsen,

Fig. 3. Mursten nr. 1, Jes Christian Andersens gravsten. Foto af forfatteren.

Hans Nielsen, Niels Knudsens Anne Marie. Den 5. juni ført til Janderup kirke« (kirkedøbt). David Andersen var deres nabo på gården matr. 19. Ole Frandsen drev gården matr. 10, Hyllerslev. Han var gift med en halvsøster, Kirsten, til Anders Nielsen. Niels Knudsen var gårdmand på matr. 26, Janderup.

Anders Nielsens gård omtales 1793 som værende med »maadelige bygninger«³. 1812 blev gården takseret, og den bestod da af: »Stuehuset i sønder, 18 fag, 9¼ alen dyb, ege under- og fyrre overtømmer, dels grundmur, dels tavl mur med straatag, til stue, kamre, kjøkken. Loft, vinduer, døre, 2 skorstene, 2 bilægger. Det vestre hus, 12 fag, 8¼ alen dyb, grundmur og klinede vægge, til lade. Det nordre hus, 9 fag, 10¼ alen dyb, grundmur, til lade. Det østre hus, 6 fag, 7½ alen dyb, bindingsværk med klinede vægge, til tørvehus«⁴. Det må være en fejl, at der er to lader. Der må have været stald i den ene af de to bygninger. Stuehuset var tilsyneladende ret godt, og her var der hele to bilæggerovne. Mange steder var der kun én.

I disse bygninger havde Jes Christian Andersen haft sin gang. Fra vinduerne i stuehuset kunne han se mod syd og følge årets gang. Om sommeren glædede han sig sikkert ved synet af de grønne enge. Når vinteren satte ind med

frost og sne, lunede han sig nok ved varmen fra en af de to bilæggerovne.

Første søndag efter påske 1812 blev han konfirmeret i Janderup kirke. Præsten gav ham karakteren »temmelig god«, og det var ret langt nede på karakterskalaen. Han har næppe været særlig god til at lære sine salmevers og trosbekendelsen! To år senere døde han, i september måned, da høsten var i hus. Dødsårsagen nævnes der intet om i kirkebogen.

Jes Christians far, Anders Nielsen, var født 1749 på gården matr. 10, Hyllerslev, som søn af gårdmand Niels Christensen og Kirsten Andersdatter. Han giftede sig 1778 med den 15 år ældre enke, Anne Nielsdatter, der drev gården matr. 20, Janderup. Det var da en selvejer-gård. Konen døde i december 1792. Den 5. april året ef-

Fig. 4. Forstørret udsnit, med en del af Janderup området, af Generalstabens kort »Varde«, 1: 40.000, 1874, opmålt 1870. Gengivet med Geodætisk Instituts tilladelse (A. 232/84). Copyright. A: Kirkegården. B: Varde å (begge forned). C: Gården matr. 20, Jes Chr. Andersens hjem (til venstre). D: Stedet matr. 4, Bandsbjerg, hvor Jens Simonsen boede. Her var da (1870) kun et hus. E: Gården matr. 5, Bandsbjerg (begge foroven, til højre).

ter giftede Anders sig i Alslev kirke med sin kusine, pigen Anne Margrethe Jesdatter fra Toftnæs (født 1765 som datter af Jes Christensen og Karen Thomasdatter i Toftnæs). Hun var altså 15 år yngre end Anders. I 1794 fik de datteren Anne og i 1797 sønnen *Jes Christian*. 15. juli 1798 blev Anders' far, Niels Christensen fra Hyllerslev, begravet på Janderup kirkegård. »Han var falden i en Grob ved Bandsbjerg og deri druknet«. Han var Jes Christians bedstefar. 1816 blev datteren Anne Andersdatter gift med Jacob Jensen fra Forsum mølle i Egvad sogn. Han overtog gården (matr. 20, Janderup). 4/2 1827 døde Anders Nielsen som aftægtsmand. Han blev 77 år. Hans enke blev endnu ældre. Hun, Anne Margrethe Jesdatter, døde som 82-årig d. 17/2 1847 af »alderdomssvaghed«. Da var det 33 år siden, at hendes søn, Jes Christian, døde, men formentlig lå hans uanselige gravsten da endnu på hans grav, måske næsten tilgroet af græs. Kirkegårdene var dengang på ingen måde velplejede, som de er nu. 1883 blev gården matr. 20 flyttet ud på marken nord for »Byen«, og da blev den gamle gård, hvor Jes Christian havde tilbragt sit korte liv, nedrevet.

Der er ingen tvivl om, at denne mursten med sin inskription har ligget som gravmonument på Jes Christian Andersens grav på Janderup kirkegård. Den har næppe synet meget, lille og beskeden som den var. Det er svært at gætte på, hvornår den blev fjernet fra graven, og hvorfor den kom til at ligge i diget. Det kan vel være sket en gang, da diget blev istandsat. E.H. Seidelin, der var præst i Janderup fra 1853 til 1868, fortalte Evald Tang Kristensen om »en reparation af Janderup kirkegårdsdige for 10-12 år siden«⁵. Det kan være ved den lejlighed – vel omkr. 1850 – at denne gravsten blev gemt inde i østerdiget. I dag er der ingen, der ved, hvor på Janderup kirkegård Jes Christian Andersen er begravet. Hvis det er i retningen mod hans hjem, må det være et sted nordvest for kirken, for i den retning lå den gamle gård⁶.

II) Den anden af de to teglsten, der blev fundet i kirke-

gårdsdiget, har følgende mål: 31 cm lang, 11,5 cm bred og 5,5 cm høj. Denne stens bredde og højde er næsten ens med den førstnævntes, men den er betydelig længere end den første, så meget længere, at man næsten må tro, at den er lavet til et særligt formål. Den er lettere brændt end den første sten, og den er rød af farve. Dens struktur er anderledes end den førstes. Den er mere porøs, og leret synes at være blandet rigeligt med sand. På den underste smalle langflade er der ridser eller striber, der tyder på, at man har skrabt fladen glat med et eller andet redskab, hvorved sandskorn er trukket med og har dannet striberne. Der er kun inskription på én flade. Hvis man betragter denne sten med lup, ser man, at der er planterester i revner og huller på bagsiden (den ubeskrevne flade) og på de smalle sideflader. Stenen må altså have ligget på fladen, næppe stået på kanten. I fordybninger i bogstaver og tal på forsiden er der gråligt, indtørret stof, vistnok rester af alger og mos. Teksten synes at være anbragt – formentlig indridset med en spids pind – mens leret endnu var blødt, altså inden stenen blev brændt. Denne sten har følgende inskription: »i Nyborg 1769 Død i Jand Præste« (fig. 5). Mens teksten på den første sten som nævnt er lavet med store latinske bogstaver, er inskriptionen her »skrevet« med en smuk, tydelig »håndskrift« af en person, der var vant til at skrive, måske endog af Jacob Jensen Bering, der var degn i Janderup fra 1787 til 1835. Inskriptionerne

Fig. 5. Mursten nr. II, Maren Niederhausens gravsten. Foto af forfatteren.

Fig. 6. Den underste flade af sten nr. II, d.v.s., den flade, der vender nedad, når stenen placeres rigtig i forhold til teksten. Bemærk ridserne. Foto af forfatteren.

på de to sten kan næppe være lavet af en og samme person. Deres stil er helt forskellige.

I modsætning til sten nr. I, der tilsyneladende i sig selv udgør hele gravmonumentet, synes denne sten kun at være en del af et monument. Inskriptionen her er ikke fuldkommen. Der mangler både en begyndelse og en afslutning, således oplysninger om den dødes navn og dødstidspunktet. Med sikkerhed må det straks kunne fastslås, at pågældende var født i Nyborg 1769 og død i Janderup Præstegård. Ud fra disse oplysninger har jeg forsøgt at identificere den person, på hvis grav stenen har ligget.

Jeg søgte først i dødsfortegnelsen i Janderup kirkebog efter folk, hvis alder kunne passe med fødselsåret 1769, og som havde tilknytning til Janderup præstegård. Jeg fandt da *Maren Niederhausen*, død 6. september 1830, »tjenestepige i Janderup Præstegaard, 63 Aar«. Den angivne alder forudsætter et fødselstidspunkt omkr. 1767-68, hvilket er ret tæt på det årstal (1769), der er anført på stenen. I skrifteprotokollen⁷ er dødsfaldet anført således: »Maren Niederhausen, Bopæl Janderup Præstegaard, død 6. september 1830, Dødsfaldet anmeldt 7. september, Enke, myndige Arvinger, intet Skifte«.

Da der ikke i Janderup kirkebog findes oplysninger om Maren Niederhausens fødested, men da inskriptionen på stenen antyder, at det kan have været Nyborg, foretog jeg undersøgelser på landsarkivet for Fyn i Odense. Jeg fandt da følgende i Nyborg kirkebog: »Den 7. Juli 1769 døbt skipper Niels Rohland og hustru Karen Christensdatter Aare en datter *Maren*. Faddere: Madam From, Jomfru

Jørgensen, skipper Christian Simonsen, Sr. Lars Lange og skipper Jørgen Nielsen«. Madam From er måske identisk med Anna Sophie Møller, der var gift med »Raadstue- og Herrits Skriver« Rasmus From, der boede i Nyborg. Marens far kan godt have været skipper på Storebæltsoverfarten⁸. Forældrene, »Skipper Niels Pedersen Roland« og »Karen Dorothea Christensdatter Aare«, blev gift i Nyborg d. 13/1 1757. Faderen var sikkert søn af skipper Peder Nielsen Roland og Maren Rasmusdatter, der blev gift i Nyborg 23/10 1716. Moderen var formentlig datter af skipper Christen Aare og Sophia Andersdatter, der blev gift i Nyborg 4/11 1735.

1784, »Søndag efter Michaelis«, blev »jomfru Maren Roland og Jomfru Anna Juul Jørgensen, begge i Signeur Peder Krølls Huus«, konfirmeret. Maren var da 15 år. Hun og den anden pige tjente vel hos Peder Krøll. Maren havde en broder, født 1763, der ved dåben fik navnet Peder Kryll. Det var næppe denne broder, hun var hos, snarere var det hos en mand, broderen var opkaldt efter.

1. juli 1787 boede i ejendommen Kongegade nr. 25, Nyborg, den 57-årige major Michael Waltersdorff, der da i sit andet ægteskab var gift med den 49-årige Karen Jørgensen. I dette hus boede mange folk, mest militærpersoner og deres pårørende, men her var også »Konens Broders Datter«, Anna Juul Jørgensen, 17 år gammel. Hun var vel den pige, der blev konfirmeret samtidig med Maren Roland. Som »opholdende« boede her de to ugifte piger, Maria Roland, 18 år, og Dorthe M. Roland, 16 år. De var uden tvivl søstre og døtre af skipper Niels Roland. Maria er sikkert en fejlskrivning for Maren (alderen passer på hende). 7/2 1772 døbt »Niels Rohland og Karen Christensdatter Aare en datter med navn Dorothea Maria«. Da var ovennævnte Karen Jørgensen fadder. Dette barn må være identisk med den Dorthe M. Roland, der 1787 boede hos major Waltersdorff.

Året efter blev Maren gift i Nyborg. I kirkebogen er begivenheden anført således: »Den 4. juli 1788 blev unge Karl Johan(nes) Jacobsen *Nederhausen* og Pige Maren

Nielsdatter Rohland i Huuset copuleret. Hermed er Maren Niederhausen identificeret. At navnet her skrives lidt anderledes end i Janderup kirkebog har ikke nogen betydning i den forbindelse. Her er det skrevet på nedertysk, i Janderup kirkebog på højtysk. Navnet er begge steder det samme. Maren var da kun 19 år!

Halvandet år senere blev Marens søster gift. Om dette bryllup findes følgende i Nyborg kirkebog: »Den 18. December 1789 blev Signeur Peder Nielsen Møller og Jomfru Dorthe Maria Rohland efter Kongl. Resolution copuleret i Huuset«. 14/11 1791 fødte Dorthe Maria sønnen Niels. Barnet blev døbt d. 18. november samme år. Da skete der det opsigtsvækkende, at manden, Peder Nielsen Møller, over for sognepræsten »nægtede at ville kende sig ved dette Barn som Fader, da han over Aar og Dag ej haver søgt Seng eller Leje med denne sin Hustru«

Men nu tilbage til Maren Niederhausen og hendes mand. Om ham er følgende fundet i Nyborg kirkebog: »16. April 1762 døbttes Jacob Johansen Nederhausen Kleinsmed og Kone Maren Sørensdatter en søn *Johannes*. Faddere: Søren Andersen Felbereders Kone, Brinchmand Skippers Kone, Skipper Niels Rohland, Anders Aare og Johan Møller«. Denne Johannes er Marens senere mand. Fadderne var sikkert slægtninge. Søren Andersen var barnets morfar, Niels Rohland dets senere svigerfar og Anders Aare var sikkert Marens morbror. Drengen blev konfirmeret i Nyborg »Dom Quasimodogeniti« 1779. Han nævnes da som »afgangne (afdøde) Jacob Johansen Kleinsmeds Søn, Johannes Jacobsen, nu hos sin Morfader Søren Andersen Felbereder i Lære«. Ordet felbereder kommer af tysk »fell«, der betyder skind, hud. Johannes var altså ved at uddanne sig som garver. I juli 1787 boede han i ejendommen Nørregade nr. 10, Nyborg, hos den 37-årige felbereder Peder Sørensen, gift med Catrine Elisabeth Brinkman. Hos dem opholdt sig samtidig mandens far, den 76-årige enkemand Søren Andersen, og »konens søstersøn«, den 18-årige Joachim From, der var en »elendig Krøbling«!

Som ovenfor nævnt blev Johannes i 1788 gift med Maren Nielsdatter Roland. 29/3 1789 fødtes deres søn, Niels Roland. 21/2 1793 fødtes datteren Karen Dorthe og 29/3 1795 fødtes datteren Anna. Hun døde 16. juni s.å. Sønnen Niels Roland døde 8/1 1806 af »vattersot«. Han var da felberedersvend. Parret fik vistnok kun disse tre børn, af hvilke tilsyneladende kun datteren Karen Dorthe overlevede de tidligste ungdomsår.

Det næste, jeg har fundet om denne familie i Nyborg kirkebog, er oplysningen om mandens død: »4. september 1824 døde Johannes Jacobsen Nederhausen, »Felbereder og Almissem«, 61 Aar gl.«. Han blev begravet i Nyborg d. 7. september. I skifteprotokollen findes følgende om ham: »Den 4. september 1824 anmeldte Felbereder B. Sørensen, at Johannes Jacobsen Nederhausen, 61 Aar gammel, som i sin sidste Levetid har opholdt sig i Anmelde-rens Huus, ved Døden var afgaaet i Dag uden at efterlade sig det mindste, hvorfor heller intet Skifte blev foretaget.«⁹.

Det var Maren Niederhausens mand, der var død, og det var næsten på dato 6 år tidligere, end hun selv gik bort. Det var sikkert hos en af sine slægtninge i Nyborg, at han døde. Det var gået ned ad bakke for ham. Han døde som almissem! Der nævnes intet om hans kone. Hvad der var sket i deres ægteskab, har jeg ikke fundet ud af, men nogle år må de have levet hver for sig. De følgende oplysninger tyder på, at Maren havde forladt ham. Hvornår det skete, har jeg ingen oplysninger om, men mens han endnu levede, var hun flyttet fra Fyn.

Næste gang, hun dukker op, er 1821 i tilgangslisterne i kirkebogen for Dråby sogn ved Æbeltoft. Hun nævnes da som »Maren Nederhausen, 51 år, tjener«. Sammen med syv andre tjenestefolk og proprietær Asch og dennes familie meldte hun tilgang til Dråby sogn fra gården Søholt i nabosognet Fuglslev. Proprietærens fulde navn var Thøger Kjersgaard Asch. Han var født 1778 i Krænkerup på Lolland og var gift med Juditha Kirstine Hansen, f. ca. 1780 i Dråby sogn. De havde to børn, Ferdinand Emil, f.

ca. 1815, og Julia Augusta, f. ca. 1818. Maren var altså nu i tjeneste hos Asch. Hvordan og hvornår hun var kommet i forbindelse med ham, ved jeg ikke. Sammen med sit herskab kom hun til at bo i Dråby sogn, på den ret store Lyngsbækgaard, som Asch købte i 1821. Han skal tidligere have ejet gården Frederikkesminde i samme sogn¹⁰.

Asch havde studeret theologi og var cand. theol. 25/4 1825 fik han embedet som sognepræst i Janderup og Billum¹¹. Samme år meldte han og hans familie tilgang til Janderup. Med dem fulgte husholdersken Ane Pedersdatter og Maren Niederhausen, der nævnes som »Syepige«. I Janderup kirkebog er det anført, at de kom fra »Drobye Sogn pr. Ebeltoft«.

Asch fik det ry, at han var mere pranger end præst, og det blev sagt om ham, at han godt kunne finde på at bande¹². Han var tiendekommissær i Øster- og Vester Horne herreder samt i Skast og Slavs herreder.

Husholdersken, Ane Pedersdatter, født omkr. 1796 »nær Æbeltoft«, blev 1827 gift med Christen Christensen Riber, der var fra Sønderhebogård i Janderup sogn¹³.

Maren var omkr. 56 år, da hun kom til Janderup. Som foran nævnt døde hun d. 6/9 1830. Hun var altså 5 år i Janderup. Hun havde haft sin gang i den gamle præstegård og i den store have, som dengang var en usædvanlighed i den træløse vesteregn¹⁴. Hun var rettelig 61 år, da hun døde. Bemærkningen i skifteprotokollen om »myndige arvinger« hentyder vel til datteren Karen Dorthe. Maren blev begravet på Janderup kirkegård d. 12. september 1830.

Der kan herefter næppe være tvivl om, at den store mursten fra diget på Janderup kirkegård er Maren Niederhausens gravsten, eller snarere en del af hendes gravmonument, som formentlig oprindeligt bestod af tre mursten. Således som her skitseret antager jeg, at gravmonumentet oprindeligt så ud (fig. 7). Det må være realistisk at mene, at det bestod af tre mursten, for der er som nævnt hverken begyndelse eller afslutning i teksten på den fundne sten. Dette murstensmonument er vel lagt på hendes

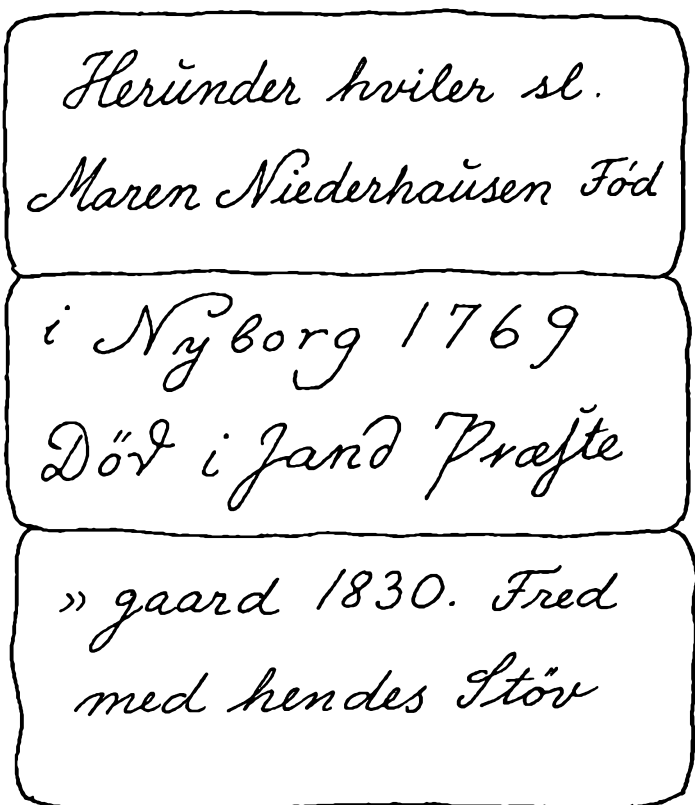

Fig. 7. Forsøg på rekonstruktion af Maren Niederhausens gravmonument. Tegningen skal forestille tre mursten, hvoraf den midterste er den kendte (sten nr. II). Teksten i de to øvrige felter er mer eller mindre gætterier. Tegnet af forfatteren.

grav en gang i efteråret 1830 eller i løbet af sommeren 1831, og det skete sikkert på foranledning af pastor Asch. Stenene lå – som ovenfor antydnet – sikkert vandret på graven, og græs og vilde blomster dækkede dem vel med tiden delvist. Men stenen lå der og mindede kirkegængerne om Maren Niederhausen fra Nyborg, der endte sit liv på denne barske egn! Det er kedeligt, at ikke alle stenene fra dette mærkelige gravminde er fundet, men når

Fig. 8. Støbejerns gravminde på den østlige del af Janderup kirkegård. Forsynet med teksten: »J.P.G. Jensen Døde 1853 som Sognepræst for Janderup og Billum Menigheder«. Dette gravkors er formentlig fremstillet på Ribe Jernstøberi. Foto: 1966. Kort tid efter blev monumentet fjernet, og det findes ikke mere.

det endelig skulle være sådan, så er den fundne sten sikkert den af de formodede tre, der indeholder de fleste oplysninger. Der er en svag mulighed for, at en af, eller måske begge, de resterende sten fra dette gravmonument, er indmuret i det redskabshus, der findes yderst på den vestlige del af kirkegården. Stenene i dette hus ser ud til at være gamle og hjemmebrændte, og nogle af dem er ret store. Huset er opmuret i ler.

Det er naturligvis ikke muligt at udpege det sted på kirkegården, hvor Maren Niederhausen blev begravet. Hvis det er i retningen »hjemad«, må det vel have været på den østlige del af kirkegården. Her lå i hvert fald en af præsterne begravet, nemlig J.P.G. Jensen, der døde i 1853. På hans grav stod der ikke et monument af tegl, men et støbejernskors. Han døde 23 år senere end Maren Niederhausen, i øvrigt samme år som hendes medtjener, Ane Pedersdatter, forlod dette liv og blev begravet på Janderup kirkegård!

Jeg har fundet en enkelt oplysning, der ganske vist ikke nævner noget om, hvorledes Maren Niederhausen var kommet i Asch's tjeneste, men dog antyder, at han havde forbindelser til hendes hjemø, Fyn. I en pasprotokol for Varde købstad og omegn findes der under 30/6 1834 følgende antegning: »Pastor Asch med Søn og Kudsk til Janderup fra Fyn¹⁵«. I 1838 fik Asch embedet som præst i Andst og Gjesten. Han døde i 1848¹⁶.

III). Det tredje fund kom for dagens lys i begyndelsen af november 1981, også på Janderup kirkegård. Da graven, førnævnte Gert Andersen, var i færd med at kaste en grav tæt ved det østlige kirkegårdsdige, stødte han i en dybde af ca. 50 cm på noget hårdt, der viste sig at være en blok, ca. 35 cm høj og ca. 60 cm lang, muret op af teglsten (mursten), der var lagt i forbandt og sammenføjet med cementmørtel. Uden tvivl var det fundamentet til en gravsten fra en sløjfet grav. Et ca. 50 cm langt aftryk i cementmørtelen oven på blokken tydede på, at et monument havde været anbragt der. Blokken stod opret, på tværs af

Fig. 9. Mursten nr. III, Jens Simonsens gravsten. Foto af forfatteren.

gravens længderetning, således som fundamentet for en gravsten bør stå. Gert Andersen fik blokken gravet fri og fik den op af jorden. Han undersøgte den nærmere og konstaterede da, at der på dens underflade var indmuret en teglsten med inskription. Denne sten var af en anden struktur end fundamentets øvrige sten, der så ud til at være betydelig nyere. Det lykkedes for Gert Andersen at få den løsnet fra fundamentet i hel tilstand.

Den 10/11 1981 havde jeg lejlighed til at studere dette nye fund. Det er en teglsten, der af form og størrelse ligner en almindelig mursten. Den er rød af farve, temmelig porøs og tilsyneladende ikke særlig hårdt brændt. Den er 24 cm lang, fra 11,3 til 11,8 cm bred og 5,8 cm høj. Den har altså omtrent samme størrelse som sten nr. I. Den uregelmæssige bredde tyder i sig selv på, at stenen er hjemmelavet. I det øverste højre hjørne er et mindre stykke brækket af, men det er nok en gammel skade, hvilket brudfladens struktur tyder på. Der er kun inskription på én flade, og teksten er følgende: ISSBB FØD 1750 DØD 1811. Der er herefter ingen tvivl om, at også denne sten er et gravmonument (fig. 9).

Inskriptionens bogstaver og tal er sikkert skåret ind i leret (inden stenen blev brændt) med en kniv. At et sådant redskab har været anvendt tyder tegnenes v-formede pro-

fil og den påfaldende tynde og skarpe streg over det nederste Ø stærkt på. S'ernes kantede form kendes fra en anden teglsten i området, nemlig en mursten fra omkr. 1820, der er indmuret i stuehuset til gården matr. 7 af Kærup, Janderup sogn.

Sammenlignet med især sten nr. I er inskriptionen på denne gravsten ret plumpt udført. Tegnene (bogstaver og tal) er ikke af ens højde, og den, der har lavet inskriptionen, har haft besvær med de runde tegn, Ø'er og O'er. I modsætning til sten nr. I er der på denne sten ingen »linier« som basis for tekstens anbringelse.

Jeg tyder inskriptionen således: *Jens Simonsen Bandsbjerg*, født 1750, død 1811. I Janderup kirkebog, afsnittet om begravede personer, ses følgende: »Den 14. juli 1811 blev begravet *Jens Simonsen*, Gaardmand i Bandsberg, 61 Aar gl.« Alderen ved hans død passer altså med fødselsåret 1750.

Jens Simonsen var født på gården matr. 4 i Bandsbjerg. Der tilbragte han sit liv, og der døde han. Hans far var Simon Christensen, f. 1718 i Bandsbjerg, fæstegårdmand på matr. 4, der, da han blev født, var ryttergods, men som allerede 1819 blev købt af ejeren af Lydumgård, og som senere ejedes af Hennegård. Moderen var Birthe eller Birgitte Jensdatter. De blev gift d. 1/12 1746 i Janderup kirke. Om Jens Simonsens dåb melder Janderup kirkebog følgende: »22 Marts 1750 døbttes Simon Christensens Søn med Navn Jens. Faddere: Kirsten Jensdatter, Niels Christensen, Christen Sørensen, Thue Bojesen, Jens Christian, Jep Madsen, Anders (?) sens Christen, Karen Kiær, Dorothe Jensdatter, min (præstens) Broder Ole Faber Hammer, Bennets Hustru, Maren Thomasdatter, Maren Knudsdatter«.

I 1759 fødtes broderen Bakken, døbt 5. søndag efter påske. Simon Christensen døde 1772 og blev begravet 3. søndag i advent. Kort tid efter må Jens Simonsen have overtaget fæstet af gården, som han med sikkerhed drev i 1778. I juli 1787 var Jens endnu ugift. Hos ham på gården boede hans moder, en tjenestepige og hans broder Bak-

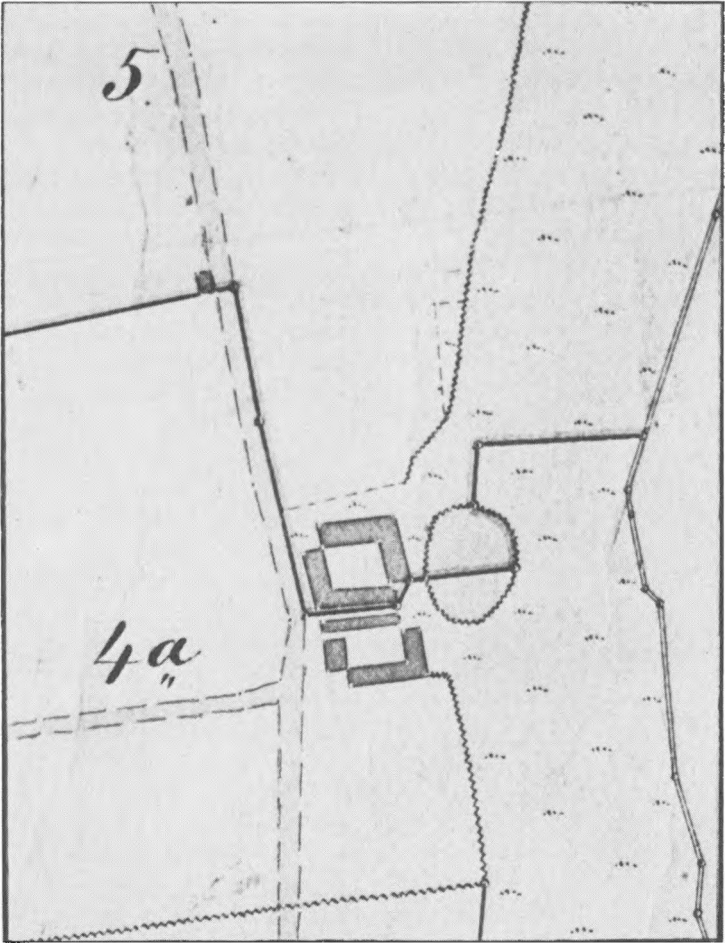

Fig. 10. De to Bandsbjerggårdes beliggenhed omkr. 1785. Øverst matr. 5, hvor hjuleren Peder Christensen boede, og nederst matr. 4, hvor Jens Simonsen boede. Udsnit af kort, tegnet som kopi af det korrigerede originale udskiftningskort over Janderup fra 1785. Nu i Janderup lokalhistorisk arkiv. Bemærk det ovale areal til højre for gårdene. Det findes i samme form indtegnet på det originale kort fra 1785 og var vistnok de to ejendommers have. Nord er opad på dette kort.

ken, der havde »Contract i Hænder og føder«¹⁷. Broderen var vel vanfør, og hans tilværelse på gården var formentlig sikret ved en slags aftægtskontrakt. Det må have været et mærkelig »hjemmegroet« miljø, og landbruget kan næppe have været særlig effektivt med så få arbejdsdygtige folk.

23/9 1791 blev Jens Simonsen gift i Janderup kirke med Maren Nielsdatter. 1792 fødtes deres søn Simon, 1797 sønnen Christen og 1799 Datteren Maren. I februar 1801 var her en 42-årig ugift tjenestepige som eneste tyende. Jens' mor, nu 80 år gammel, var her stadig. Det var også broderen Bakken, der var ugift. Han nævnes som »almisselem«. Det betyder formentlig ikke, at han fik offentlig hjælp, men at han blev underholdt af gården, fordi han ikke kunne klare sig selv. Han døde 1816.

Ved skøde af 13/6 1801 købte Jens Simonsen gården, der stod for hartkorn 4 tdr. og 1 skp., i selveje af kammerråd Stockholm, Hennegård, for 650 rdl. I skødet er det anført, at Jens skulle være forpligtet til at lade bygningerne forsikre i »Landets Brandcasse«¹⁸. 1804 døde Jens' mor, 83 år gammel. I oktober 1809 døde sønnen Christen, 12 år gammel.

Som nævnt ovenfor døde Jens Simonsen i 1811. Den 26. august det år blev der holdt skifte over boet. Af rum i stuehuset nævnes dagligstuen, storstuen, køkkenet, ølkammeret. I dagligstuen var der en bilæggerovn. Her var der to senge. Om den ene nævnes det, at den var forsynet med 2 dyner, 2 lagner og 4 puder. I en af disse senge havde Jens sikkert sovet, og her døde han vel også. I storstuen var der en seng, og en sådan var der også i køkkenet. Mon tjenestepigen sov der? I dagligstuen var der et egetræsbord med skuffe. Ved enden af dette bord havde Jens sikkert haft sin plads. Her var også et »Stueuhr med Huus« og en »tin stob«. Mon ikke de drak øl af den. Og blandt meget andet var her et spejl, 3 lysestager og »nogle bøger«. I køkkenet var der bl.a. »nogle sorte gryder og potter« samt »nogle træallerkener«. I »Baghuuset« (ovnhuset) var »1 haandqværn, 1 kar med 3 jernbaand, 1 bagtrug og noget ovenredskab«. Her var de grove brød blevet

bagt, som Jens havde spist ved bordet i dagligstuen. I gården stod en »beslagen« vogn (hjulene forsynet med jernfælg, eller snarere med jernskinner), en »ubeslagen« vogn og »en gammel trævogn«. Der var en plov »med tilbehør«, et »par jern harver«, 2 spader og en lyngle, foruden andre redskaber. Af husdyr var der 3 heste, 6 køer, 2 kvier, 2 kalve, 2 grise, 6 får, 5 lam og 1 vædder. Jens' klæder blev vurderet under ét til 40 rdl. De er desværre ikke nærmere specificeret, så det kan ikke ses, hvordan han var klædt. Der var en gæld på 480 rdl.¹⁹.

Det nævnes i skiftet, at »Gaardens Bygninger er meget forfaldne«. Ved brandforsikringstaksationen 1812²⁰ nævnes gården således: »Stuehus i sønder, 14 fag, 10 alen dyb, ege under- og fyrre overtømmer, klinede vægge med straatag, til stue, kammer, kjøkken. Loft, vinduer, døre, 1 skorsten, 1 bilægger. Det nordre hus, 11 fag, 8½ alen dyb, bindingsværk med klinede vægge, til stald. Det vestre hus, 9 fag, 9¼ alen dyb, bindingsværk med klinede vægge, til lade. Et hus i øster og vester, østen for gaarden, 3 fag, 7½ alen dyb, bindingsværk med klinede vægge, til bager hus med 1 skorsten«. Ved nogle af gårdene nævnes »fjelle gulv« (gulv af brædder). Det gør der ikke her, så man må vel gå ud fra, at gulvene her – også i stuehuset – var lerstampede eller bestod af tegl eller marksten! I øvrigt nævnes tegl og grundmur slet ikke her; det hele er opført i bindingsværk med lerklinede vægge. Denne gård, hvor Jens Simonsen havde henlevet sine dage, synes at have været temmelig gammeldags.

Den lille gravsten blev formentlig lagt på Jens Simonsons grav på Janderup kirkegård i løbet af sensommeren 1811. Den dødes navn er på denne, den ældste af de tre sten, alene angivet ved initialer. Dette har denne gravsten til fælles med de »mindsten«, der i samme periode blev indmuret i de nye grundmurede huse. Hvem, der lavede inskriptionen på den, kan der kun gisnes om. Sandsynligvis blev dette monument – ligesom de øvrige her nævnte gravsten – inden længe delvis dækket af græs, men formentlig vogtede afdødes enke over graven og lod den yd-

myge sten ligge på sin plads, så længe hun levede, og hun blev meget gammel, især sammenlignet med den tids normale levealder.

Denne enke, Maren Nielsdatter, drev selv gården i de første år efter Jens' død. Så overgik den til sønnen Simon Jensen, der blev gift med Ane Marie Dorthea Hansen Brinch fra Orten i Varde landsogn. Simon døde i 1838. Året efter giftede Ane Marie sig med Iver Hansen fra Vibæk i Alslev sogn. Hun (Ane Marie) døde et halvt år senere, og Iver giftede sig i 1840 med Ane Knudsdatter fra Janderup. Dette par blev forældre til folkemindesamleren Hans Marinus Iversen, der fødtes her d. 25/11 1841²¹. Denne opvakte dreng tilbragte således sin barndom på denne gård, hvor Jens Simonsen levede og døde.

Den gamle kone, Jens Simonsens enke, Maren Nielsdatter, døde d. 22. december 1842. Hun var da 81 år gammel og havde været enke i mere end 31 år. Hun lå lig i julen, for hun blev først begravet d. 29. december. Hun blev vel lagt ved siden af sin mand på Janderup kirkegård. Herefter gik der vel næppe mange år, inden det lille, primitive monument blev fjernet fra graven. Som ovenfor antydet var der da kommet helt nye folk på gården, og de var så unge, at de ikke havde kendt Jens Simonsen. Efter hvad jeg har fået fortalt, var Bandsbjerg gravstederne på den østlige del af kirkegården, nord for kirken.

Hvordan Jens Simonsens gravsten således som nævnt blev genanvendt i soklen til et andet gravmonument, er ikke godt at vide. Måske lå den henkastet i et hjørne på kirkegården, da det nye monument skulle sættes, og så har mureren, der lavede fundamentet, vel bare brugt den. Et held er det, at han indmurede den på en sådan måde, at inskriptionen ikke blev ødelagt.

Omkr. 1860 udstykkede Iver Hansen gården, og nu findes dens bygninger ikke mere. Den lå omtrent der, hvor jernbanen i dag passerer gennem bakken ved Bandsbjerg, lidt syd for gården matr. 5, der stadig eksisterer.

Selv om det ikke er sikkert, at de tre murstens gravmonu-

menter blev lagt på gravene straks efter begravelserne, må der have været ca. 20 år mellem anbringelsen af det ældste (Jens Simonsens) og det yngste (Maren Niederhausens). Foreløbig kendes kun disse tre sten fra Janderup kirkegaard, men det skulle være mærkeligt, om der ikke har været flere. Når idéen var der, må flere have benyttet sig af den. Disse gravmonumenter var billige at fremstille. De synede ikke meget, men de var holdbare, mere holdbare end gravminder af træ, hvoraf der godt kan have været enkelte på Janderup kirkegård samtidig med murstensmonumenterne. Men langt fra alle grave var forsynet med gravminder, selv ikke af den simpleste slags.

I Janderup pastorats Liber Daticus nævnes det, at der i 1760'erne »uden for Jandrup kirke findes paa kirkegaarden i alt elleve ligstene foruden nogle trærammer og andre monumenter, men ej af nogen mærkværdighed undtagen en ligsten, som findes paa den nørre side af kirken østen for den vesterste gang over en mand af Jandrup ved

Fig. 11. Rød mursten fra gården matr. 7 Kærup, Janderup sogn. 22 cm lang og 6 cm høj. Inskription på en af stenens lange smalflader. Initialerne ITS og AND står for Jens Thøstesens og Ane Nielsdatter, der drev denne gård i første halvdel af 1800-tallet. Stenen er indmuret i den sydlige ydervæg i stuehuset, der skal være opført i grundmur i 1819. Bemærk det kantede S, der ligner de S'er, der findes på sten nr. III. Foto af forfatteren.

navn Hans Jensen, hvilken har oplevet 126 aar. . . .«²². Der var altså ved midten af 1700-tallet 11 gravsten på Janderup kirkegård, hvilket sandsynligvis efter den tids forhold var ret mange. Foruden disse var der »nogle trærammer«. Sådanne var almindeligvis rektangulære egetræsrammer, åbne midti, også lagt omkring en stenplade, med indskåren tekst på selve rammen. En træramme med stenplade fra 1709 findes i Nørre Bork kirke. Og så var der »andre monumenter«, men hvad de bestod af, nævnes desværre ikke. Kan det have været mursten, var det langagtige gravtræer, eller var det blot spinkle træors? Monumenter af smedejern kan næppe heller helt udelukkes²³.

I sidste halvdel af 1700-tallet og navnlig i de første tiår af 1800-tallet begyndte bønderne i Vestjylland at bygge huse af tegl med grundmur i stedet for – som hidtil – af lerklinet bindingsværk. Murstenene til disse bygninger lavede bønderne selv. Stenene blev brændt i primitive teglovne, og stenenes størrelse og brændingsgrad var ikke helt ens. I »Danske Atlas«, 1769, nævnes under beskrivelsen af Riberhus Amt: »Leer til at brænde Tegl af findes på adskillige Steder i Amtet, hvortil adskillige Teglovne er indrettede, men mest smaa og til eget Brug«²⁴. Og 1808 nævnes det under omtale af Ribe amt, at »ligeledes fortjener hedebeboernes eksempel at bruge tørv til teglovne at efterlignes. Tre til fire bønder forene sig om at indrette en

Fig. 12. Mursten fra gården matr. 12, Janderup. Rød, jævnt godt brændt, ret regelmæssig form. 25,5 cm lang, 12 cm bred og 7 cm høj. Inskription kun på én af de lange smalflader, der er glattet her, angiveligt for at give et godt grundlag for inskriptionen, der tydeligvis er skåret ind med en kniv og smukt udført. Teksten er: IBS 1817. Initialerne IBS står for Jørgen Bennedsen (1780-1858), der ejede denne gård. Stenen er i forfatterens besiddelse. Foto af forfatteren.

tegløvn, hvorudi brændes aarlig to til tre brændinger, og hver gang 6000-10000 steen, efter ovnens størrelse, det er blot muursteen. I følge disse smaa teglbrænderier, hvortil man blot bruger klyne (tørv), ere muursteenene i saa god pris, at de kan kjøbes for 3-4 mark pr. hundrede, og alle de vaaningshuse, som i den senere tid bygges, ere af brændte steen«²⁵.

På et udskiftningskort over Hyllerslev, Janderup sogn, 1786, er der anført en »Tegløvn« lidt nordøst for ejendommen matr. 15a, Ejner Werenbergs nuværende gård. På et kort over Kærup, ligeledes Janderup sogn, 1819, er der anført hele tre teglovne, hvoraf én ligger tæt ved gården matr. 7. Derimod har jeg ikke fundet teglovne indtegnet på udskiftningskortet over Janderup, 1785, men der har med sikkerhed været en sådan lidt nordvest for gården matr. 19, Svend Holms nuværende gård. Resterne af

Fig. 13. Udsnitbillede af venstre ende af stenen fra gården matr. 12, Janderup. Billedet viser et kors (hryds) med »punkter« i hvert hjørne. Disse punkter er tydeligvis trykket ind i leret med spidsen af en kniv, og korsets streger er skåret ganske svagt, også med en kniv. Tegnet kan være lavet i ondtafværende hensigt. Næsten dobbelt størrelse.

den kom frem under vejregulering for nogle år siden. I Janderup »Midtby«, ikke langt fra gården matr. nr. 20, hvor Jes Chr. Andersen boede, lå ejendommen matr. 17, Niels Nielsen Ribers forlængst nedrevne gård. Norden for den var der i 1812 et hus på 4 fag, 9½ alen dyb, af bindingsværk uden vægge, og det blev brugt til »Tegellade«²⁶. Mon man da ikke har lov til at antage, at der i nærheden af Niels Ribers gård også har været en lille teglovn.

Det er nok i sådanne små teglovne, at de tre gravsten fra Janderup kirkegård er brændt. Mens tegl havde været anvendt længe i købstæderne, var det nyt og spændende materiale for bønderne. Man har tilsyneladende straks givet sig til at ridse små tegninger, bogstaver og tal i det bløde ler, inden brændingen. Fra Nørholm hovedgård kendes en mursten med en indridset tegning af et slot, nogle ornamentter, lidt tekst og årstallet 1759²⁷. Fra Janderup sogn kendes adskillige mursten med initialer og årstal, således fra gårdene matr. 5, Bandsbjerg, matr. 12, Janderup, matr. 1, Nørhebo, matr. 16, Hyllerslev, matr. 7, Kærup, matr. 44, Janderup. Ikke alle disse sten er forsynet med årstal, men dem, jeg kender, dækker tidsrummet

Fig. 14. Mursten fra gården matr. 5, Bandsbjerg, Janderup sogn. Rød, ret hårdt-brændt, lidt krum og uregelmæssig af form. 21,7 cm lang, 10 cm bred, 6 cm høj (største mål). Tallet 500 er sikkert indridset på stenen, for at man kunne holde styr på antallet af strogne sten. Stenen er i forfatterens besiddelse. Foto af forfatteren.

Fig. 15. Mursten fra gården matr. 5, Bandsbjerg. Rød, temmelig hårdtbrændt, krun og uregelmæssig af form. Rester af mørtel på stenens højre side. 21,5 cm lang, 10,3 cm bred, 6,3 cm høj (største målt). På den ene af de lange smalflader (den her viste) er stenen forsynet med stempelastryk, PCB, to steder, men afstrykket til højre er næsten dækket af mørtel. Stenen er i forfatterens besiddelse. Foto af forfatteren.

1797 (?) – 1828. De er (var) indmuret i husenes vægge til minde om de folk, der lod huset opføre i tegl.

Foruden disse mursten med indridset eller indskåret tekst findes der også gamle mursten, der er forsynet med stempelastryk. I 1976 nedrev ejeren af gården matr. 5, Bandsbjerg, sin lade, der hovedsagelig var opført af gamle, håndstrøgne mursten. Han fandt da flere sten med inskriptioner og navnlig mange sten med tal alene, fra én-cifrede til trecifrede tal, der – som det synes – er skrabt ind i det bløde ler ret skødesløst og med en pind. Men én sten var særlig interessant. På den er der nemlig aftrykket af en stempellignende genstand, rektangulær og med bogstaverne PCB, omgivet af en pyntelig takket ramme. Aftrykket er kun 1,8×2,5 cm stort.

Folketællingen 1801 viser Maren Pedersdatter, Christen Nielsens enke, som ejer af denne gård, der var nabo-stedet til Jens Simonsens gård. Hos enken boede hendes to sønner, den 27-årige Christen Christensen og den 30-årige Peder Christensen, der begge var ugifte. Sidstnævnte er anført som »hjuler«, altså karetmager, vognmager. Der er for mig ingen tvivl om, at bogstaverne PCB står for Peder Christensen Bandsberg, og jeg vil tro, at mærket i murstenen er et aftryk af et smedejern stempel, hvormed han almindeligvis mærkede de vogne, han la-

Fig. 16. Udsnitbillede, der viser stempelastrykket på murstenen fra Bandsbjerg. Initialerne PCB og den pyntelige, takkede ramme ses her tydeligt. Næsten dobbelt størrelse.

vede. Han har sikkert varmet stemplet og brændt sit »varemærke« ind i træet (fig. 15)! Det passer også nogenlunde med kronologien, for ved brandforsikringstaksationen d. 27/11 1802 meddeles det, at gårdens stuehus, lade og brændselshus var opført i grundmur, mens stalden, ovnhuset og kølhuset endnu var i bindingsværk²⁸. De grundmurede bygninger var vel opført inden for de sidste 10 år før 1802, og det var nok da stenene til disse bygninger blev strøget, at sønnen Peder satte sig dette minde i murstenen. Ved den efterfølgende brænding blev det bevaret op til vor tid. Spændende er det, at man på denne indirekte måde kan få viden om, hvorledes et sådant redskab så ud – længe efter at selve redskabet er gået tabt!

Men nu tilbage til de mursten, forsynet med beboernes initialer og årstal, der er indmuret i husene. Det var sikkert »kradserierne« og »skriverierne« på disse sten, der gav idéen til anvendelse af mursten som gravmonumenter. Man har indset, at her var der endnu en anvendelsesmulighed for dette »nye« materiale. På en måde var det selvforsyning i yderste konsekvens, endog efter døden!

Da jeg havde skrevet det ovennævnte, kom jeg i besiddelse af oplysninger, der på afgørende måde antyder, at skikken med at bruge mursten som gravmonumenter er af ældre dato, end jeg oprindeligt antog. Disse oplysninger har jeg fundet i et dokument, som jeg først for nylig har haft lejlighed til at studere i original udgave. Det drejer sig om den indberetning om Janderup og Billum sogne, som præsten Jens Christian Hammer i 1766 sendte til biskop Bloch²⁹. Han skriver heri bl.a. om sin far og forgænger i embedet Niels Hammer, der døde 1758, og han nævner faderens »Personalialia« og meddeler, at »hertil kand lægges hans Gravskrift, *udstucken i Muursteen, for de bleve brændte, saaledes lydende*«. Derefter følger den lange levnedsbekrivelse³⁰, der slutter med ordene: »hans Daatter paa hans Hjerte laae, nu ved hans Side i denne Vraa. Saa ender Livets beske Tiid for Guds Børn i en Sejer Striid«! Om faderens begravelse skriver J.C. Hammer i kirkebogen: »16 October 1758, som var Mandagen næst efter, begraves min salig Fader, Hr. Niels Hammer. . .Hans Liig ligger ved min salig Søsters, tæt østen for Vaabenhuset, ind til Kirke Muuren«!

Jeg mener, at man kun kan forstå J.C. Hammers oplysninger på den måde, at han lod lægge et gravmonument, bestående af mursten med inskription på faderens grav, og at inskriptionen var skåret ind i leret, inden stenene blev brændt. Dette murstens monument må have ligget ved Janderup kirkes nordmur, for her var våbenhuset. Det skriver Hammer selv i indberetningen.

Videre oplyser pastor Hammer, at han i 1758 anlagde »et Teglværk af Mersk Leer, som her holdtes for umuelig, hvor ved paa gangen (ad gangen) kand brændes 6000 Steen, og ved hjælp af en Karl udi en Sommer 18000, hvilke Steen holdes af alle her, bekjendte for de bestandigste og durableste. Til bemelte Teglværk gav Anledning dend Mængde af Klæg, som blev opkastet for at indhegne (indgrøfte?) en Præstegaardens Eng paa fleere Dages Slet, der saaledes kom til god Nytte«! Bemærk, at teglværket blev anlagt netop det år, da Hammers far døde. Idéen til

at anvende mursten som gravmonument for faderen, kan Hammer have fået ved at følge driften af sit eget teglværk. Hvor dette lå, ved jeg ikke.

Endelig meddeler pastor Hammer i indberetningen, at han i årene 1752-1764 lod præstegården ombygge. 1760 således: »i Grundmuur 10 fag, 1½ Steen tyk, Stue Huus«. Længere fremme i skriftet nævner han: »Over Stue Døren, ud til Gaarden, er i Muur Stene udgravet: DE STENE HER ER SAT JENS CHRISTIAN HAMMER BRENDTE MED HAM OG ELSE KRAG FLIID PENGE KOST ANVENDTE AT EN FORFALDEN GAARD UDI EN OTTE AAR 1760 BLEV BYGT AF NYE GID DEN NU RODNE SOM DEN STAAR« Der er ingen tvivl om, at pastor Hammer lavede, eller lod lave, denne lange inskription i sine egne mursten, som så blev indmuret ved hovedindgangen til Janderup præstegårds stuehus.

I efteråret 1983 studerede jeg et skifte, der blev holdt d. 7/3 1774 efter Søren Carstensens enke, Dorte Eske-datter, der døde »Natten imellem d. 21. og 22. Februar 1774« på gården matr. 15 af Hyllerslev, Janderup sogn³¹. I skiftet nævnes det, at »Degnen, Signeur Breum i Jandrup

Fig. 17. Mur med bindingsværk og mursten i Janderup gamle præstegård. Nu nedbrudt. Efter fotografi på Varde museum.

fordrede for Ulejligheden ved den Afdødes, Dorthe Eskes Daatters, *Liig Steen at lade ligge (lægge) paa Grav Stedet*, item for at holde Contrabog ved Auctionen, ialt 2 rdl.«! Hvilken slags monument, det var, nævnes ikke, ud over at det var en »Steen«. Kan den have været af tegl, og kan degnen have forsynet den med inskription? Han kunne jo i modsætning til mange af bønderne både læse og skrive! Og når den gamle præst kunne nøjes med et gravmonument af tegl, så kunne man vel også lægge en sådan sten på en gårdmandskones grav. I øvrigt var både hendes mand og svigerfader døde kort forinden af en smitsom sygdom, og hendes efterladte børn var mindreårige. Det var således skifteforvaltningen og børnenes formyndere, der delte boet, og de fandt næppe anledning til at bruge midlerne til storslåede og dyre gravminder!

Der er ikke bevis for det, men helt kan det vel næppe udelukkes, at idéen til de tre gravsten på Janderup kirkegård stammede fra det murstens gravminde, som præsten J.C. Hammer satte over sin far efter dennes død i 1758. Idéen kan være taget op af bønderne. De må have set den gamle præsts gravmonument mange gange, for det må have ligget der endnu i slutningen af 1700-tallet. Den omstændighed, at det – bortset fra en enkelt teglgravsten af en anden form og størrelse på Stauning kirkegård – tilsyneladende kun er på Janderup kirkegård, at man har fundet sådanne gravsten, kan tyde på dette³². Men naturligvis skal en sådan teori tages med megen forbehold. Fundene i Janderup er jo ret nye, og man ved ikke, hvad der i de kommende år kan dukke op andre steder³³.

En anden sag er det, at skikken med at lave inskriptioner og »tegninger« på mursten til indmuring i huse var almindelig anvendt mange andre steder end i Janderup sogn. Jfr. den ovennævnte sten fra Nørholm.

Det er svært at påvise, hvor længe man har brugt gravsten af den nævnte slags på Janderup kirkegård. Ingen af de gamle på egnen, jeg har talt med, husker at have set sådanne. Skikken må derfor i hvert fald være ophørt inden udgangen af 1800-tallet. Jeg vil tro, at teglgravste-

nene forsvandt ud af billedet, efterhånden som støbejernskorsene blev mere almindelige, og det er mit indtryk, at det skete her på egnen (Janderupegnen) omkr. 1840³⁴. Men begge former for gravmonumenter kan naturligvis have eksisteret samtidig, og fra tiden omkr. 1835 findes der i øvrigt et sandstensmonument på Janderup kirkegård³⁵. Som bekendt blev støbejernskorsene afløst af monumenter af marmor og andre finere stenarter³⁶. Hvornår bliver det mon almindeligt at lave gravmonumenter af plastic? Plasticblomster har jo været brugt på kirkegårdene allerede i nogle år!

De tre gravsten er nu indmuret i væggen i tårnrummet i Janderup kirke.

Noter

1. Rasmus Mortensen, »Oldtidsjærn i Ribe Amt«, i *Fra Ribe Amt* 1931, side 667ff, 1932, side 1ff og 1933, side 236ff (fund er gjort på kirkegårdsdiger i Grindsted, Hejnsvig, Tistrup, Thorstrup, Horne, Hodde, Vejrup, Næsbjerg, Øse, V.Starup, Ansager, Grimstrup og Lindknud). Se også Rasmus Mortensen, »Jysk Jærn« i *Jyske Samlinger*, 5. række, bind IV, 1940, side 91 ff.
2. H. P. Hansen, »Kloge Folk«, Kbh. 1960, bind I, side 8 og 146f, samt planche 3 v. side 80. Endvidere »Glimt fra Ribe Amts fortid«, v. S. Manøe Hansen og H. K. Kristensen, Ølgod 1973, side 34f.
3. Riberhus Amts skifteprotokol, B 9 – 1224, nr. 6, i La., Viborg.
4. Brandforsikringstaksationsprotokol, Brd 37 – 28, fol. 358, i La., Viborg.
5. E. Tang Kristensen, »Danske Sagn«, bind III, Silkeborg 1895, side 76.
6. Knud Jensen, »De dødes Sogn«, i *Folk og Kultur*, 1975.
7. Øster- og Vester Horne herreders skifteprotokol, B 83 – 225, fol. 454, i La., Viborg.
8. Trap Danmark, Kbh. 1923, bind IV, side 648.
9. Nyborg byfogeds skifteprotokol 1823-36, fol. 31 b, i La., Odense.
10. Trap Danmark, Kbh. 1925, bind VI, side 666f.
11. Wiberg, »En almindelig dansk Præstehistorie«, Odense 1870, bind II, side 4.
12. Morten Eskesen, »Minder og Udsigter«, Odense 1881, side 107f. Janderup og Billum Sogne, bind I, 1979, side 77.
13. Janderup og Billum Sogne, bind II, 1982, side 36f.
14. G. Begtrup, »Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark«, Nørre Jylland, bind I, Kbh. 1808, side 65.
15. Paskontrol for Varde Købstad, B 83 – 359, i La., Viborg.

16. Som note 11, bind I, side 100.
17. Folketællingslister d. 1. juli 1787, Janderup sogn, i Ra.
18. Øster- og Vester Horne herreders skøde- og panteprotokol 1800-1814, B 82 G – SP 5, fol. 197a, i La., Viborg.
19. Ribe Amts skifteprotokol, B 82 G – 65, fol. 324a – 325b, La., Viborg.
20. Som note 4, fol. 361.
21. H. Ellekilde, »Folkesagn fra Janderup Sogn 1857, optegnede af Hans Marinus Iversen fra Bandsbjerg«, i Fra Ribe Amt 1957, side 260ff.
22. Janderup Liber Daticus, her efter E. Tang Kristensen, »Det jyske almueliv«, tillægsbind II, Århus 1905, side 66.
23. Om monumentet i Nr. Bork, se H.K. Kristensen, »Nørre Horne herred«, Tarm 1975, side 249. Om »liggrammer« og »graftær«, se Peter Riismøller, »Rokkedrejerbogen«, Wormianum 1972, side 9 ff. Se også Aage Jørgensen, »Danske gravminder af smedejern«, Kbh. 1951.
24. »Den Danske Atlas«, tomus V, bind 2, Kbh. 1769, side 664.
25. Som note 14, side 124f.
26. Som note 4, fol. 358.
27. H. Øllgaard, »En mursten«, i Fra Ribe Amt 1954, side 485ff.
28. Som note 4, fol. 148.
29. Pastor J.C. Hammers indberetning, dateret 21/10 1766, til biskop Bloch i Ribe, C 4 – 775, La. Viborg. Jørgen Karstens Bloch (1717-73) blev biskop i Ribe 1764.
30. Se note 29. I indberetningen findes hele levnedbeskrivelsen, skrevet i versform i datidens noget højtravende stil. Gengivet i sin helhed i »Janderup og Billum Sogne«, bind I, 1979, side 73f, hvor der dog i næstsidsste linie skrives »bekketid«, mens der i originalskriftet alene står »beske Tiid«.
31. Riberhus Amts skifteprotokol, B 9 – 1219, fol. 458b, La., Viborg.
32. Da murstens gravstenene på Janderup kirkegård blev fundet, havde man på Nationalmuseet kun kendskab til én gravsten af tegl, nemlig den fra Stauning, som jeg derefter selv har studeret. Den er kvadratisk, 23×23 cm, og mindst af tykkelse som en mursten. Den er af rød tegl, og den er fremstillet, virkelig smukt, næsten professionelt, for en person, der døde i 1826.
33. Museumsinspektør Søren Manøe Hansen, Ølgod, har henledt min opmærksomhed på følgende notat i Henne Lønne kirkebog: »4. søndag efter trinitatis 1768 begravedes Sogne Degnen Jørgen Hansen Dostrup, 57 Aar, lagt paa den Nordre Siide af Kirken (Henne kirke), og over ham lod hans Encke lægge Ramme med Steen udi, hvor hans Nafn er udgravet«. Rammen må givetvis have været af træ. Der nævnes intet om, hvilket materiale stenen eller stenene, hvori navnet var »udgravet«, var af. Det kan godt have været tegl. Herefter kan det næppe udelukkes, at også murstens gravmonumenterne på Janderup kirkegård oprindeligt var omgivet af trærammer! Videre gør Søren Manøe Hansen opmærksom på, at man brændte mursten hele som-

- meren, fra maj måned til tidlig efterår. Da de tre omhl. personer i Janderup døde i sommertiden, kan deres gravsten således godt være fremstillet det år, de døde.
34. Der var tidligere på Janderup kirkegård en del støbejernskors, som nu alle er borte. Jeg har for ca. 20 år siden studeret disse. Støbejernskors var i brug her i landet fra 1820-erne til udgangen af 1800-tallet. Se Jeppe Tønsberg, »Gravkors af støbejern« i Fra Ribe Amt 1981, side 91ff.
  35. Gravsten for kromand i Janderup, Frands Bennedsen, der døde 27/9 1834. Stenen står endnu på hans grav.
  36. Enkelte forsøgte at lave gravsten af cement. Således bonden og snedkeren Christen Simonsen i Stauning, der omkring 1870 lavede gravsten til sig og sin kone af flade natursten, tildannet i hjerteform og forsynet med et lag af cement, hvori han skar inskriptionen. Cement var vel da nyt spændende materiale, ligesom tegl havde været ca. 50 år tidligere. Det var i øvrigt samme Chr. Simonsen, der lavede det kvadratiske teglstensmonument (note 32). Endvidere skal bygmester Peder Holdensen i Læborg, senere i Gjødsvang, Tistrup sogn, omkr. 1875 have lavet gravminder af cement. Se fra Ribe Amt 1915, side 120, J. Richter, »Bygmesteren Peder Holdensen«.

Folketællingslisterne 1787 for Nyborg købstad, i Ra., er anvendt, og kirkebøgerne fra både La. Viborg og La. Odense er brugt til identificering af personerne (La.=landsarkivet. Ra.=rigsarkivet i København). Ligeledes er udskiftningskort i matrikelarkivet, København, anvendt. Om de i artiklen nævnte steder og personer kan evt. yderligere oplysninger søges i trebindsværket om Janderup og Billum sogne, 1979-83.

Forfatteren er historikeren Holger Hertzum i Fjaltring tak skyldig for god hjælp ved at skaffe oplysninger om pastor Hammers indberetning og om brandforsikringsprotokollen.

Hvor intet andet er nævnt, er samtlige fotografier optaget af forfatteren selv.

Knud Jensen, f. 1920 i Janderup sogn, politiassistent, Nygade 47, 6330 Padborg. Har indsamlet traditionsstof fra navnlig Sønderjylland og Vestjylland siden 1960. Skrevet om folketro i Gyldendals Egnsbeskrivelser, bindene om Sønderjylland og Vestjylland. Artikler i »Fra Ribe Amt«, »Mark og Monte«, »Nordslesvigske Museer«, »Sprog og Kultur«, »Folk og Kultur«, Turistårbogen 1980. 1978-80 redaktør af årbogen »Fra Bov Museum« og skrevet flere artikler til samme. En af hovedleverandørerne til trebindsværket om Janderup og Billum sogne 1979-83. Tjenstgørende under FN på Cypern og indsamlet etnologisk materiale dér.

Thomas Bune

*Den engelske slagter, som lærte danskerne at lave bacon
Af Halvor Petersen*

I foråret 1847 ankom en engelsk slagter Thomas Bune sammen med sin 14-årige søn William Henry til Hjerting, hvor sjællænderen Andreas Joachim Møller netop havde bosat sig med store planer om at anlægge et etablissement efter engelsk mønster til nedsaltning af flæsk og kød. A.J. Møller var klar over, at et sådant projekt krævede indgående kendskab til tilberedningen af varerne, og han havde derfor sendt bud efter Thomas Bune i Irland.

Thomas Bune var rejst den lange vej fra Cork, hvor han havde været mester på et stort svineslagteri, der årligt slagtede 70.000 svin, som blev oparbejdet til bacon¹. Som en følge af den voldsomme hungerperiode i Irland sidst i 1840erne havde han mistet sit arbejde. Baconhandelen var i 1847 aldeles udslettet i Cork; man så næppe et svin, og hvad der blev slagtet mindede mere om ådsler end om menneskeføde².

A.J. Møller kan have stiftet bekendtskab med Thomas Bune under sit ophold i Irland, hvor han havde haft lejlighed til at sætte sig ind i baconfabrikationen³. Det var en industri, som eksisterede i Irland allerede i begyndelsen af 1760erne⁴. Industriens opståen og udvikling må ses i sammenhæng med behovet for levnedsmidler i de hastigt voksende engelske byer, hvor bacon var en vigtig del af indbyggernes kost. Friedrich Engels beretter således i 1845, at de bedre lønnede arbejdere i England spiste kød dagligt og bacon og ost til aften. De lavere lønnede spiste kun kød 2-3 gange om ugen og forholdsvis mere brød og kartofler.

Længere nede på lønskalaen var animalske levnedsmidler reduceret til et lille stykke bacon skåret i stykker med kartofler. På skalaens laveste trin var kartofler det eneste levnedsmiddel⁵.

Før A.J. Møller – vel sagtens tilskyndet af de svigtende baconleverancer fra Irland – i 1847 gjorde en indsats for at komme ind på det engelske baconmarked, havde ingen i Danmark produceret bacon til England. Bacontoldens bortfald 26. juni 1846⁶ kan have været yderligere en årsag til A.J. Møllers initiativ.

Thomas Bunes erfaringsgrundlag

Den danske statsøkonom Christian Martfelt, der besøgte Irland i 1764, nævner ikke direkte baconfremstilling i sit skrift »Om Irlands Huusholding og Handel med Feede Vare, samt om Hamborgs Kjødbrugning, med videre«. Det kan skyldes, at produktionen endnu kun var af beskedent omfang. Martfelt anfører imidlertid som nyt ved svineslagtningen, at nogle bruger den besynderlige husholdning, som måske er lært af de franske, at brænde alle hårene af svinene i stedet for at skolde dem af⁷. Da svidningen er karakteristisk for fremstillingen af bacon, kan der i denne udtalelse ligge en hentydning til den spæde irske baconindustri.

Før dampskibenes tid blev bacon fragtet fra Irland til England med sejlskibe, og det blev saltet tilstrækkeligt til at kunne tåle den længste rejse. Senere sattes hurtige sejlskibe ind mellem Waterford og London. De sejlede en gang om ugen, enten de var fuldt lastede eller ej. Det var en umådelig forbedring, som gjorde det muligt at moderere saltmængden. Men navnlig efter indførelsen af dampskibe blev der draget den størst mulige omsorg for at undgå oversaltning⁸. Med transportmidlernes forbedring mildnedes således saltningen af bacon.

Den erfaring med hensyn til baconfremstilling, som Thomas Bune bragte med til Danmark, kan man få et indtryk af i en afhandling fra 1850. Den indeholder en del oplysninger om irske baconfabrikker, bl.a. i Cork. Efter et

slag i hovedet blev svinene, i almindelighed i et antal af 5-6, straks trukket til en tilstødende plads, hvor de blev anbragt med halsen over et trug til opsamling af blodet og stukket. Under afblødningen dækkedes svinene med et tyndt lag halm. Halmen antændtes efter vindretningen og fordeltes under afbrændingen således, at svinene blev svedet ens. Når halmen efter 2-3 minutter var udbrændt, blev svinene vendt og underkastet samme behandling på den side, der nu var øverst. Derpå blev svinene hængt på kroge og skrabet tre gange, de sidste to med brug af vand. Efter indvoldene var taget ud, hang kroppene til afkøling, hvorefter fulgte afskæring af hoved, forskæring, flækning og tilskæring. På denne måde slagtede adskillige irske virksomheder 800-1000 store svin om ugen i sæsonen fra oktober til april. I afhandlingen nævnes intet om køling med is eller om indsprøjtning af saltlage. Saltet blev gnedet grundigt ind i flæskesiderne, som bestrøet med salt og salpeter stabledes helst 6 i højden. Efter et par dage blev siderne omstabet og strøsaltet på ny. Når de efter en eventuel gentagelse af dette var færdigsaltet, blev de af-tørret, pakket 4 ad gangen i lærred med brug af rigelig strøsalt mellem de sammenliggende kødsider og sendt til London, hvor røgningen fandt sted⁹.

Den lange rejse

Som sagt ankom de to englændere, far og søn, til Hjerting i foråret 1847. Thomas Bune var da 42 år og må have virket mindst 8 år i Cork, hvor en anden af hans sønner Robert Thomas blev født 1839¹⁰. Det er tænkeligt, at Thomas Bunes arbejdsplads har været på Lunham Brothers store svineslagteri i Kemp Street måske helt siden slagteriets oprettelse i 1833, hvor han som engelsk slagter kan være blevet knyttet til virksomheden på grund af sine særlige fagkundskaber med hensyn til tilberedningen af bacon til det engelske marked.

En rejse fra Cork til Hjerting var på den tid ingen nem sag. De to englændere kom med damper fra England til Hamborg, videre med tog til Rendsborg og derfra med

dagvogn til Haderslev. Her måtte de vente en dag, før rejsen kunne fortsætte med dagvogn til Gram, hvor de atter måtte vente en dag. Videre gik turen med dagvogn til Kikkenborg kro, og da det var umuligt at få køretøj, måtte de til fods derfra til Hjerting, bærende hele bagagen¹¹.

Thomas Bunes kone Mary Ann måtte sammen med de øvrige børn gennem rejsens strabadser nogle måneder senere¹².

Thomas Bune havde med sin store familie forladt et land i sult og elendighed. Arbejdsløs var han rejst den lange vej til et fremmed land i håb om at kunne skabe sig en ny og bedre tilværelse der. Vi ved ikke noget om, hvilke følelser, der fyldte ham, da han stod i Hjerting. Det vil være rimeligt at tro, at han blev grebet af mismod. A.J. Møllers saltningsetablisement eksisterede nemlig slet ikke endnu. Mismodet er næppe blevet mindre, da det blev ham klart, hvor sørgeligt det stod til med kvaliteten af de svin, som skulle tjene som råvare for den ny produktion af bacon. Men han havde vel ingen vej tilbage og måtte se at få det bedst mulige ud af situationen.

A.J. Møllers etablisement

»Dannevirke« omtalte tidligt i foråret 1847 betydningen af en fremtidig direkte udførsel af danske landbrugsprodukter fra havne på den jyske vestkyst til England. Der var i London oprettet et selskab med navnet »Continental Cattle Steam Ship Conveyance Company«, som havde til formål at befordre indførselen af kvæg, smør og andre landbrugsprodukter fra fastlandet til England. To af selskabets dampskibe skulle gå regelmæssigt mellem Tønning og London¹³.

Dampskibsfarten mellem Tønning og London kom snart i gang. I august-september 1847 udførtes ad den vej hornkvæg, får, svin, heste, korn, smør, ost, røgede pølser m.m. Bacon nævnes dog ikke¹⁴.

Det var en broder til A.J. Møller, der var meddirektør for det nævnte dampskibsselskab i London¹⁵. De var søn-

ner af en kendt læge i Helsingør Joachim Otto Møller, der senere blev regimentskirurg ved kronens regiment¹⁶.

At det var et velovervejede eksportinitiativ, den 22-årige A.J. Møller¹⁷ havde i tankerne, fremgår af hans ansøgning af 25. juni 1847 om handelsbevilling. Ansøgningen lyder¹⁸:

Hjerting i Skads Herred Ribe Amt den 25de Juni 1847.
A.J. Møller ansøger allerunderdanigst om allernaadigst Tilladelse til, til fremmede Steder at maatte udføre de Landets Producter, han opkjøber.

Til Kongen!

Forordningen af 23de April 1845 berettiger dem paa Landet boesatte til at gjøre Opkjøb af Landmandens Producter, og igjen at udføre og forhandle disse i indenlandske Kjøbstæder.

Af særdeles Vigtighed og Nytte er denne Bestemmelse for det Almindelige, men det Baand, der med det samme er lagt paa den frie Udførsel til fremmede Havne er trykkende for den Enkelte, og saaledes navnlig for Undertegnede.

Jeg har i dette Foraar boesat mig i Ladepladsen Hjerting, et Sted hvor i en lang Aarrække den betydeligste Udførsel af Fedevare paa hele Vestkysten er skeet, og agter der, at anlægge et Etablissement til Nedsalning af Flæsk, Kjød etz.

Men for nu at et saadant Anlæg, der agtes udført efter engelsk Mønster, og med hvis Drift jeg ved længere Tids Ophold i de største Steder i Store Britanien, navnlig i Irland, har havt Leilighed til at gjøre mig bekendt, kan svare Regning, og den store Bekostning paa Varenes omhyggelige Behandling dækkes, er det nødvendigt at jeg forud sikrer mig Tilladelse til at forhandle Varene paa udenlandske Markeder.

Jeg vover derfor allerunderdanigst, at ansøge Deres Majestæt om allernaadigst at forunde mig Bevilling til at udføre til udenlandske Steder, de Landets Producter jeg maatte opkjøbe
allerunderdanigst A.J. Møller

Ansøgningen var til udtalelse hos Skads herredskontor, Varde by's kommunalbestyrelse og Ribe stiftamtshus¹⁹.

Skads herredskontor anbefalede ansøgningen i skrivelse af 13. juli 1847. Kontoret skrev, »at, da det vistnok må anses i det almindeliges såvel som i omegnens interesse om de varer, med hvilke supplikanten agter at drive handel, nød en bedre behandling end den, der hidtil er bleven dem til del af de handlende her på egnen, og derved sik-

redes en større afsætning til udlandet; samt da det fremdeles er rimeligt at en sådan bedre behandling vil blive disse varer til del i det af hr. Møller anlagte salteri, da han ved sine rejser i udlandet såvel selv har haft lejlighed til at gøre sig bekendt med, hvorledes salterier i det større anlægges ligesom han også derfra har hjembragt medhjælpere, der er sagkyndige; samt da det endelig også er mig bekendt, at supplikanten ikke er uden resourcer til at udføre det forehavende projekt, så tillader jeg mig at anbefale ansøgningen, idet jeg endnu tilføjer, at det ikke vil være uden fordel for omegnens beboere, at hr. Møller forsender sine varer direkte til England i stedet for at disse tidligere er tilført dette land gennem købmænd i Hamborg«.

Varde by's kommunalbestyrelse tog derimod kraftig afstand fra planerne i erklæring af 17. september 1847. Indledningsvis hedder det: »Nærværende supplikant vil, som så mange af hans forgængere ved Deres majestæts nåde, søge at beskære een af købstædernes lovhjemlede rettigheder og første herligheder.«

Det skinner klart igennem, at kommunalbestyrelsen er skuffet over, at A.J. Møller har valgt Hjerting og ikke Varde som hjemsted for sit påtænkte etablissement. Et blik på kortet – hedder det – ville have overtydet ham om, at Varde med sit opland meget lettere og i langt rigeligere mål kunne have forsynet ham med produkter end udkanten Hjerting.

Kommunalbestyrelsens erklæring slutter: »Allernådigste konge! Vi tyr i denne som i enhver anden henseende til Deres landsfaderlige visdom og nåde, der med lige retfærd vil vide at påse og varetage alles sande interesser, idet vi vistnok med fuld god grund og føje kan tilføje: at om slige anlæg etableres på landet vil købstædernes totale undergang være en snarlig udblivelig selvfølge, da deres kommercielle liv og velvære derved ganske vil tilintetgøres«.

Så sort så Ribe stiftamthus i sin udtalelse af 15. oktober 1847 ikke på ansøgningen. Stiftamthuset skriver:

»Efter et ophold i Storbritannien har supplikanten, der er født dansk undersåt, købt en landejendom i Hjerting, hvortil han er hiddraget af dette steds fordelagtige beliggenhed for søfart og for en eksporthandel på England, hvor en broder af supplikanten er etableret som handlende og med hvem han påtænker at sætte sig i handelsforbindelse ved en dampskibsfart, som netop i disse dage er åbnet.

At supplikantens plan, fra Hjerting at udføre det af ham nedsaltede kød og flæsk vil skade handelsstanden i Varde, samt gøre disse artikler kostbarere for konsumenterne, er indlysende, og til dels allerede følt, medens det er klart, at det for den større masse, landmændene, er til gavn, at supplikanten kan træde i konkurrence med købstædernes handlende.

For så vidt nu denne ansøgning går ud på tilladelse til nedsaltning og udførsel til udlandet af flæsk, da har jeg, i henhold til kancelliets skrivelse til dette amt af 3. september 1831, antaget, og under 15. juni d.a. derom underrettet supplikanten, at ingen særskilt bevilling hertil behøves, og for så vidt angår opkøb af kreaturer og disses udførsel til udlandet, som stedse har været en fri handel, da synes der, når spørgsmålet er om slagtede kreaturers udførsel, lige så lidt at udfordres nogen tilladelse; men hvad angår den ansøgte handelsret med alle landets produkter, da må jeg fraråde at bevilge dette«.

Bevillingen, som blev givet 26. oktober 1847, kom til at lyde på, at gårdejer A.J. Møller af Hjerting her i landet måtte opkøbe og til udlandet udføre kød, flæsk og andre fedevarer, som var nedsaltet i hans etablissement i Hjerting²⁰.

Den første baconafskibning

14. oktober 1847 sejlede dampskibet »Rattler« fra Hjerting til London med det første danske bacon om bord. Thomas Bune havde tilvirket det yderst beskedne kvantum bestående af 6 pakker med grønsaltet flæsk. Skibet, der målte 74½ danske kommercelæster, blev ført af kaptajn William Carter af Cork. Det ankom til kysten ved Hjerting 10. oktober og blev den følgende dag indlodset på byens red. 12. og 13. oktober indladedes 105 stk. levende hornkvæg, 25 stk. do. svin, 16 stk. do. får, 46/3 tdr. smør (brutto 4640 pund), 2 foust. svinefedt (brutto 789 pund), 700 stk. æg, 7 foust. saltet flæsk (brutto 1500 pund) og 6 pkr. med grønsaltet flæsk (brutto 1530 pund). Udførslingen foretoges ved hjælp af både. 14. oktober i dag-

brækningen lettede skibet for at afgå, men havde det uheld at komme på grund, hvor det blev stående til næste flodtid, da det blev flot og afgik til Skallingen, hvorfra det fortsatte tilbage rejsen næste dags morgen²¹.

I en beretning af 11. marts 1848 fra overtoldinspektoratet for Nørrejylland er de 6 pakker med grønsaltet flæsk betegnet som lærredspakker. Desuden nævnes, at der med »Rattler« indførtes 3 levende svin til Hjerding til racens forbedring²². Man har lov til at gætte på, at dette kan have været en følge af, at Thomas Bune fandt de danske svin lidet egnede som råvare til bacon. To år senere kunne »Ribe Stifts-Tidende« oplyse, at A.J. Møller var i besiddelse af en engelsk svinerace²³.

Dampskibsfarten blev omtalt i »Berlingske Tidende«, som bragte udtog af et brev fra Fanø af 15. oktober, skrevet på dampskibet »Rattler«²⁴:

»Det fornøjer mig meget at kunne melde Dem, at jeg ligger sejlklar med en ladning af 105 fede stude og en mængde svin, får, smør etc., for om en times tid at afgå til London. Isen er altså brudt langt snarere end jeg ventede det, og det kommer nu kun an på at opmuntre folk til at vedligeholde forbindelsen. Skibet ankom til Hjerding mandag aften, og uagtet vi har haft mange og store vanskeligheder at kæmpe med, så var dog den hele ladning om bord onsdag middag; sejladsen er jo vel ikke den bedste, da her hverken er fyr, bøjer, lodser eller deslige, men forhåbentlig vil regeringen række en hjælpsom hånd til at få disse forbedringer tilvejebragt. Skibet er 209 tons og er ført af en særdeles flink mand, en rigtig »go ahead fellow«. Jeg skal nok senere underrette Dem om resultaterne af denne første ekspedition«.

Brevskriverens navn er ikke nævnt. Måske er det A.J. Møller. Den lovede senere underretning om resultaterne synes ikke at være offentliggjort i avisen.

»Rattler« ankom til London 19. oktober. Fortegnelsen over ladningen ved ankomsten stemmer med det ovenfor anførte, de 6 pkr. med grønsaltet flæsk var nået frem, de benævnes nu »6 bls bacon«, d.v.s. 6 baller bacon²⁵. Om flæskets modtagelse i London rapporterede oppebørselskontrolløren i Hjerding, at den fra salteriet afsendte ladning af bacon (grønsaltede flæskesider) af udenlandsk flæsk opnåede den højeste gangbare pris af 64 s. per cwt²⁶.

Salteriets korte funktionstid

Af en årsberetning fra Hjerting toldoppebørselssted for 1847 fremgår, at det nye anlægs hovedbestemmelse var at forsyne det engelske marked med grønsaltet og røget flæsk. Der anvendtes indenlandsk salt, som blev anset for at være af tilstrækkelig styrke, da flæsket ikke kom til at undergå nogen klimaforandring. Siden 1. oktober beskæftigede anlægget 4 personer daglig. Der var udført 3.030 pund flæsk til England med så heldigt et resultat, at der var grund til at tro, at anlægget ville udvide sin virksomhed. Det havde 61.000 pund flæsk på lager²⁷.

I 1848 kom salteriet imidlertid ud for vanskeligheder, som vel havde deres årsag i treårskrigen. Årsberetningen fra Hjerting toldoppebørselssted for 1848 beretter, at salteriet på grund af tidsomstændighederne og de høje priser på svin havde været i en mindre virksomhed og nu kun beskæftigede 2 personer²⁸.

A.J. Møllers broder, direktør C. Møller fra dampskibsselskabet, havde tidligt i 1848 indbudt til møde hos gæstgiver Aastrup i Varde for at drøfte en fortsættelse af dampskibsforbindelsen fra Hjerting²⁹. Dampskibet »Eider« blev indsat på overfarten. Det medførte på sine rejser i 1848 kun beskedne mængder saltet flæsk. Den overvejende del af ladningen var fede stude. »Eider« var specielt indrettet til kvægtransport. Der var i lasten plads til 200 kreaturer i stalde, hvor det var nemt at røgte og pleje kvæget. Der var endvidere sørget for at skåne kvæget for den i andre kvægtransportskibe kvælende hede, idet der ved hjælp af pumpe og kanaler kunne ledes frisk luft ind i lasterummene³⁰.

I årsberetningen fra Hjerting toldsted for 1849 oplyses, at salteriet var forlagt til Varde, hvor det var overtaget af en englænder ved navn Bedham³¹.

Det vides ikke, om Thomas Bune var blevet engageret af den ny ejer. Men Thomas Bune flytter i hvert fald til Varde, hvor han meddeles borgerskab som slagtermester 15. januar 1849³². 1850 boede han i Nørregade i Varde med kone og 9 børn³³.

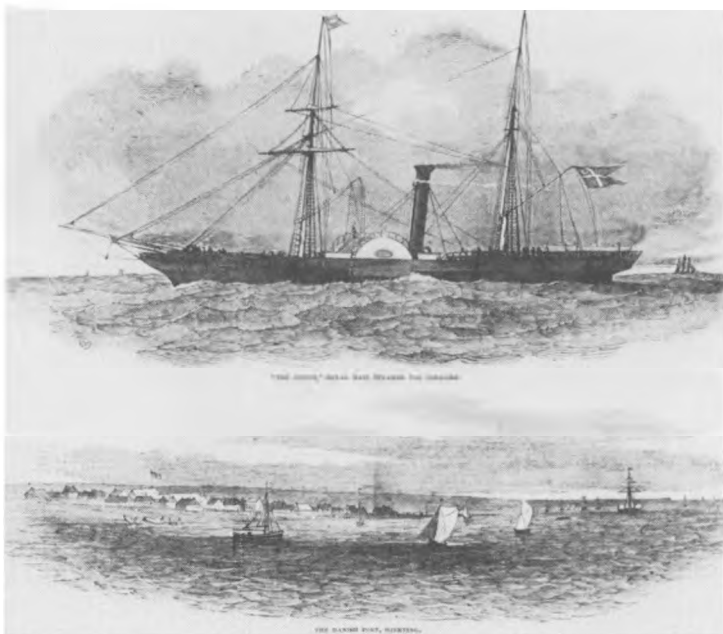

A.J. Møller blev boende i Hjerting nogle år endnu. 4. oktober 1848 var han blevet meddelt bevilling til at udføre alle indenlandske produkter samt have udsalg af alle slags købmandsvarer med undtagelse af manufakturvarer³⁴. Fra 9. april 1850 havde han og E. Lindhberg bevillingen i fællesskab³⁵. 1. august 1854 ophævede Møller og Lindhberg købmandshandelen, hvorefter varelager, inventar, møbler m.m. blev bortsolgt ved offentlig auktion³⁶. A.J. Møller rejste til Rendsborg for at tiltræde en stilling som »Bahnhofsverwalter«³⁷. Senere drev han grosserer-virksomhed i København. 1892 flyttede han ind i Suhrs fribolig, hvor han boede til sin død³⁸. I hans sidste år blev der oprettet svineslagterier i stort antal over hele Danmark, og han har i rigt mål fået bekræftet, at han var på rette spor, da han i 1847 først af alle begyndte eksporten af dansk bacon til England.

Passagertransport mellem Danmark og England

Hovedformålet med dampskibsforbindelsen mellem Hjerting og England var eksporten, men dampskibene medtog også passagerer. Der findes en skildring af en rejse fra Danmark til England 1851, hvor et større selskab på vej til verdensudstillingen afventer dampskibets ankomst i Hjerting, »en landsby med nogle teglhængte huse, tvende købmænd og trende skipperhuse«. Dampskibsspeditionen, konsul Møller, sørgede for logi omkring i byen. Nogle dages ventetid blev fordrevet på bedste måde. Man tog på en udflugt til Fanø og var konsulens gæster, besøgte hans dampbrænderi og et saltkøgeri og blev beværtet i hans venlige stuer med udsigt over reden³⁹.

Dampskibsforbindelsen knyttede England og Danmark tættere sammen. Da dampskibet »Prince« kom til Hjerting for at hente bl.a. bacon i foråret 1851, medbragte det en række journalister fra de berømteste londonerblade. Journalisterne fortsatte til København og vendte tilbage med »Prince«, der i mellemtiden havde indtaget fuld ladning af tøndeflask, bacon, kvæg og svin. En rigt illustreret skildring af Danmarksrejsen blev bragt i »The Illustrated

Fig. 1. Illustrationer fra artiklen »The New Route to Northern Europe«. Øverst dampskibet »The Prince« og nederst Hjerding. (»The Illustrated London News«, 19. april 1851).

London News«. De mange billeder i artiklen giver et levende indtryk af, hvad journalisterne oplevede. Fig. 1 stammer fra denne artikel⁴⁰.

Hjertings tid som brændpunkt for handelen på England blev kort. For at lette udskibningen blev der i 1852 bygget en anlægsbro, men vintrene var hårde ved broen, der derfor blev dyr i vedligeholdelse. Besejlingen på Hjerding kom kun til at vare fra 1847 til 1860⁴¹.

Slagtermester i Varde

Thomas Bune var, efter salteriet i Hjerding var blevet nedlagt, slagtermester i Varde, hvor han i 1852 i forbindelse med nogle driftige købmænd begyndte en produktion af tøndeflæsk til den engelske krigs- og handelsflåde. Denne

måde at behandle flæsk på vandt så glimrende fremgang, at der i årene 1852-1864 eksporteredes over 20.000 svin, et efter datidens forhold meget stort antal⁴².

Men Thomas Bune havde ikke lagt bacon på hylden. Ved den fjerde danske landmandsforsamling i København 1852 var der en produktudstilling i Christiansborgs Slots ridehus. Kongen havde i forbindelse med udstillingen skænket 500 rigsbankdaler til præmier for mejeriprodukter og saltede varer. Da pengene fortrinsvis var bestemt for udførselsegnede artikler, ville der ved præmiefordelingen ikke alene blive taget hensyn til varernes godhed og omhyggelige behandling, men også til emballagen og den passende form for de fremmede markeder⁴³.

I konkurrencereglerne for bacon hedder det⁴⁴:

»Sides of bacon. Hele sider flæsk (børsterne afsvies). 4 sider indpakkes i lærred og danner en balle forsynet med reb. Vægten må være per balle cirka 220 pund dansk«.

»Hele røgede sider (sides of bacon), kun sådanne, hvor børsterne og hårene er afsvedne, vil komme i betragtning. 4 sider pakkes tilsammen i lærred og udgør en balle«.

Thomas Bune udstillede ved den lejlighed bacon, røgede skinker, underkæber med tunger og svinefedt i blærer; sidstnævnte produkt præmieredes⁴⁵. Der var ikke andre, som udstillede bacon, og det synes at være første gang overhovedet, at bacon blev udstillet i Danmark. Varen var betegnet »4 sider saltet flæsk (sides of bacon) vægt 12 lspd. 14 pd. Hver side vejede altså cirka 25 kg.

Thomas Bune interesserede sig for husdyrbrug. Han var fra 1856 medlem af Ribe Amts nordre Landboforening⁴⁶ og hjemtog, som det fremgår af dyrskuereferaterne i »Varde Avis«, i tidens løb en mængde præmier på sine får, svin, køer m.m. Han valgtes efterhånden hyppigt som medlem af dyrskuets dommerudvalg for får og svin⁴⁷. Et fotografi (fig. 2) viser Thomas Bune og hans kone Mary Ann. Hvem de to herrer med tørklædet elegant slynget om halsen er, vides ikke. I familietraditionen blev de kaldt »de to kaptajner«. Billedet blev taget – formentlig en gang i 1860erne – af fotograf J.C. Forum i Varde⁴⁸.

Fig. 2. Thomas og Mary Ann Bune sammen med »De to kaptajner« (med tørklæde). Originalfoto blev 1965 stillet til rådighed af Bertha Bune, en sønneatter af Thomas Bune. Hun var da 87 år. (Fotograf J.C. Forum, Varde, cirka 1865).

Som tegn på at interessen for baconfremstilling i Danmark var vakt, blev der også ved de to efterfølgende landmandsforsamlinger fremlagt bacon. Købmand Detlev Jürgensen, Flensborg, udstillede en balle bacon i Flensborg 1854⁴⁹ og i Ålborg 1856, hvor også Møller & Wulff, Ålborg, var repræsenteret med en balle bacon⁵⁰. Tiden var imidlertid præget af, at afsætningen af danske landbrugsprodukter efter krigen 1848-1850 atter gik mod syd. Det var først fra 1864, at frigørelsen fra markedet i Hamborg for alvor kom i gang⁵¹.

Firmaet Th. Christiansen & Co. – senere Varde Svineslagteri – drev nedsaltningsvirksomhed siden 10. januar 1867, hvor firmaet for første gang averterede i »Varde Avis«. Det hedder i annoncen, at slagede svin uden hoved

og ben, helst af vægten 50-80 kg, stadig købes mod konstant betaling i farver Nicolaysens gård i Kræmmergaden⁵².

Om Thomas Bune på dette tidspunkt har haft forbindelse med firmaet, må foreløbigt stå hen i det uvisse. Senere overdrages han forretningen. I starten synes firmaet Th. Christiansen & Co. fortrinsvis eller udelukkende at have fremstillet saltet flæsk i tønder⁵³. Opførelsen af en svideovn markerer sandsynligvis en omlægning til baconfremstilling. 20. september 1871 afholdt bygningskommissionen møde om indretningen af svideovnen, der ønskedes opført midt i gården med et indvendigt mål af 9½ m². Opførelsen af ovnen kunne godkendes, hvis skorstenen blev 12½ m høj, og hvis der foran ovndøren opførtes en nærmere beskrevet udbygning lukket med en dør, som var beklædt med jernplader på den indvendige side⁵⁴.

Det forenede Flæsksalteri i Varde

Derimod er der en fuldt ud dokumenteret forbindelse mellem Thomas Bune og Det forenede Flæsksalteri i Varde, hvis oprettelse blev bekendtgjort i efteråret 1871⁵⁵. 8 købmænd i byen havde etableret et salteri for fedevarer (fig. 3).

Interessentskabet synes at have eksisteret i fire år. Det kan følges gennem en efterladt kopibog, som hører til de forsvindende få bevarede forretningspapirer fra de ældste danske baconproducerende virksomheder. Efterfølgende oplysninger stammer fra kopibogen⁵⁶.

1871. 1. september 1871 oprettede købmændene J.W. Palludan, P. Thomsen, H. Haunstrup, H.C.N. Schmidt, H.M. Hansen, A.T. Nørup, R. Thomsen og Jens Thomsen et fælles salteri med navnet »Det forenede Flæsksalteri i Varde«. Interessenterne bestemte sig til ved indkøb af flæsk kun at anlægge den pris, som nærmere blev bestemt mellem dem, og at aflevere flæsket i det fælles salteri. Til direktører valgtes J.W. Palludan og Jens Thomsen. Direktionen bemyndigedes til bl.a. at bestemme, hvorledes flæsket skulle behandles, enten i sider, skinker eller tønder. Det var ikke hensigten at spekulere med de lagrede varer,

Det forenede Flæsksalteri i Varde.

Undertegnede, der have anlagt ovennævnte Salteri, modtager daglig slagtede Svin saavel med som uden Hoved og Been.

Prisen er foreløbig 10 1/2 pr. P. uden Hoved og Been, med Hoved, Been og Fister samt Skifter 1/2 pr. P. mindre.

Varde den 8de Januar 1872.

**Jens Thomsen, J. W. Vallindan, Veder Thomsen, G. C. R. Schmidt,
Gaus Gannstrup, G. W. Hansen, H. T. Korum, Nect Thomsen.**

Fig. 3. Annonce i Varde Avis den 8. januar 1872, hvori Det forenede Flæsksalteri i Varde for første gang averterede efter slagtede svin.

men at afsende disse efterhånden som de blev færdige på lageret, særlig sideflæsk. Som bestyrer ansattes købmand A.K. Bastrup, som til interessenterne for et tidsrum af 5 år fra 1. oktober 1871 udlejede 4 af sine kælderlokaler og 1 pakhus i sin gård på Skovbogade. Skulle der senere gøres brug af større plads til udvidet salteri eller slagteri, da skulle denne af Bastrup overlades selskabet mod en rimelig betaling; på samme betingelser skulle der indrømmes plads til et ishus. Som slagter ansattes Th. Bune.

»Jeg undertegnede slagter Th. Bune af Varde tilstår herved at have påtaget mig indtil videre dog for vinteren 71/72 mod en betaling af 1/4 mark per pund indleveret vægt at behandle salte og pakke det flæsk der af interessenterne i Det forenede Flæsksalteri i Varde måtte blive indleveret i det af nævnte selskab indrettede lokale. Jeg forbinder mig ikke alene til med samvittighedsfuldhed at konservere nævnte vare og behandle det efter nævnte selskabs direktørers ordre (der gives mig af den antagne bestyrer) dels i sider, skinker og tønder men også dertil for nævnte betaling at afgive den fornødne arbejdskraft af slagtersvende og sjouere således at interessentskabet aldeles ingen arbejdskraft har at tillægge men af mig bringes i komplet afsendelsestilstand med undtagelse af bødkerarbejde, ligesom jeg med mine 2 sønner Jens og Carl Bune forbinder mig til ikke at påtage mig arbejde noget andet sted eller for andre.

Afsmeltningen af svinefedt og nedlæggelse i foust. står for den samme betaling altså uden særlig vederlag.

Varde den 1. september 1871.

I henseende til min søn Carl da forbeholder jeg mig at være berettiget til at lade ham arbejde for andre end nævnte interessentskab såfremt de til salteriet indkomne varer ikke skulle være af en sådan omfang at hans arbejde i forening med min og min søn Jens nødvendigøres.

Ths. Bune«.

I årets sidste måneder sendte salteriet sine første varer via Hamborg til E.R. Hume, Newcastle, og Fr. & A. Delcomyn, London.

1872. 18. januar 1872 skriver salteriet til Delcomyn, at når det først får begyndt med svidningen, skal intet mangle for kvalitetens vedkommende; virksomheden har gode luftige lokaler og en dygtig mand fra England til at forestå arbejdet. Den vinter vil salteriet dog holde sig til skoldede varer, som for resten skal blive så smukt behandlet, at de kan stå ved siden af Århus' med undtagelse af svidningen. 1. februar meddeler salteriet Delcomyn, at den dag ikke er så fjern, hvor salteriet køber levende svin og lader dem behandle som svedet sideflæsk (fig. 4).

Der blev slagtet 8. marts 1872, og 19. marts sendtes svedne, tørsaltede sider til Delcomyn.

1873. I et brev til Kleinwort & Comp, London, hedder det 4. februar 1873, at salteriet i disse dage er så heldig at kunne forsyne sig med is og altså vil kunne arbejde hele sommeren i svedet bacon, hvis slagtningen kan konkurrere med eksporten af levende svin til Hamborg. Af et

Levende fede Svin

modtages

Mækedebagen, Løverdags den 20de ds.

Varde, i April 1872.

Th. Christiansen & Co.

Fig. 4. Annonce i Varde Avis den 11. april 1872, hvori salteriet for første gang oavtererede efter levende svin.

brev 16. juni 1873 til J.T. Grau, Kolding, ses, at virksomheden på dette tidspunkt slagtede 100-150 svin per uge.

1874. 9. januar 1874 hedder det i brev til Kleinwort, at salteriet er en lille behagelig forretning, når det kun ville svare regning; i to år har det imidlertid givet underskud. 22. august 1874 oplyses Kleinwort om, at salteriet foreløbig har standset sin virksomhed, da det mangler en maskine til indsprøjtning af lage i flæsket. En sådan maskine – hedder det – er nødvendig for at kunne levere mildtsaltet, sundt bacon. Maskinen findes i Waterford, men da salteriet ingen forbindelse har der, beder det Kleinwort om straks at skaffe maskinen og omgående sende den over Hamborg.

Virksomheden havde fra sin første tid set hen til færdiggørelsen af havnen i Esbjerg og etableringen af en regelmæssig dampskibsforbindelse herfra til England. 18. januar 1872 skrev salteriet til Delcomyn, London, at det, når først havnen var færdig og en regelmæssig dampskibsfart åbnet, ville kunne sende flæsket mindre saltet; indtil da ville det være nødvendigt at salte så meget, at varerne ikke fordærvedes under den lange transport over Hamborg. 6. december 1874 kunne 23 baller bacon afsendes til Kleinwort fra Esbjerg med dampskib.

1875. Foråret 1875 etableredes en handelsforbindelse med B. Harben & Sons, 46 Lower Thames Street, E.C. London. Salteriets ny forbindelse synes i højere grad end de hidtidige at have ydet teknisk rådgivning til virksomheden, der i brev af 19. maj 1875 takker for tegninger og oplysninger og nu vil overveje at anskaffe foreslået svi-deovn, der vil lette arbejdet betydeligt. Tegningerne er formentlig gået tabt, men det er tænkeligt, at det drejer sig om en karruselsvideovn af den type, som benyttedes på de irske slagterier, hvor baconproduktionen atter var i gang og befandt sig på et højt teknisk niveau (fig. 5).

8. september 1875 fortæller salteriet Harben & Sons om sine vanskeligheder med at få forretningen til at trives. For tiden betales for svin 38 øre per pund, medens salteriet kun kan anlægge 36 øre per pund. Da salteriets

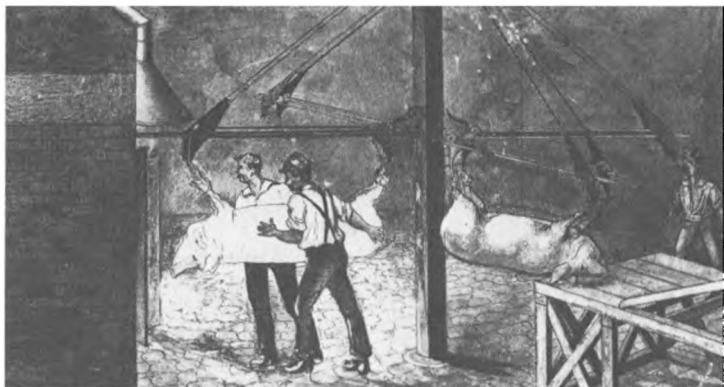

Fig. 5. Kulfyret karruselsvideovn på irsk slagteri i Waterford. (Akwarel malet cirka 1865, originalen hænger på Dennys hovedkontor i London).

varer er anerkendte og opnår gode priser, er driftsomkostningerne muligvis for store eller affaldet udbragt til for lav pris. Måden, hvorpå der svides, er ikke hensigtsmæssig, den er for kostbar og medtager en hel del tid; halm til svidning koster cirka 33 øre per svin.

6. oktober 1875 meddeler salteriet Harben & Sons, at en del af interessenterne er udtrådt fra 1. oktober. Der er nu kun 5 medlemmer. Det oplyses, at fedt, hoveder og ben nu skal behandles i salteriet. Det er meningen at arbejde i større målestok end hidtil.

Hos Anker Heegaard, København, bestilles i brev af 16. oktober 1875 en kedelgryde til fedtsmeltning. Den skal rumme 355 pottes, være 35" i diameter og glat indvendig. Der skal muligvis bruges 1-2 mere.

I brev af 18. oktober 1875 bestilles hos S. Frick, Århus, en smedekedel, $2\frac{1}{4}$ alen lang, $1\frac{1}{2}$ alen bred og $1\frac{1}{4}$ alen høj, til at skolde svin i.

2. november 1875 skrives til English & Hansen, København:

»Ifølge Deres meget ærede brev af 25. passerte og 1. dennes, fremkommer dette for hos Dem at bestille til snarest levering tilbudne gasapparat og sveapparat til opgivne brug og af den fuldkommenhed, som lovet, hvorved forbeholdes at De sender en gasmester til dets opstilling, og når

det da leveres i god stand så det er durabel og kan opfylde, hvad vi har forlangt, betale vi forlangte pris, nemlig 500 kr. for gasapparatet, 50 kr. for sveieapparatet, 60 kr. i rejseudgifter til en kyndig mand, ligesom 1 kr. 35 øre per løbende fod af ledningen fra gasapparatet til sveieapparatet. Herved er dog endnu at bemærke at vi kun har cirka 36 kvadratalen plads til hele indretningen, om De antager at det er tilstrækkelig? – Det ville og være nødvendigt at De til prøvning og brug i den allerførste tid forskaffede os den dertil fornødne petroleumssæter«.

11. november 1875 slutter kopibogen. Et brev af denne dato til C. Skikkild, Ringkøbing, bekræfter modtagelsen af en jerngruekedel overensstemmende med slagter Bunes forklaring.

Borgerskab som købmand

Efter et økonomisk nederlag udtrådte Th. Christiansen 31. maj 1879 af sit firma og overdrog forretningen til den 74-årige Thomas Bune. Mr. William Horwood Oake, som året før var meddelt fuldmagt fra Th. Christiansen, fik en ny fuldmagt til at underskrive på firmaets vegne meddelt af Thomas Bune⁵⁷. Samme dato forandredes Thomas Bunes borgerskab som slagter til borgerskab som købmand⁵⁸.

Thomas Bune nød stor anseelse i byen. Da Mary Ann og han kunne fejre guldbryllup 8. november 1879, vajede Dannebrog fra husmurene i Varde til ære for det gamle, hæderlige ægtepar, som modtog en anselig erindringsgave fra byens borgere⁵⁹.

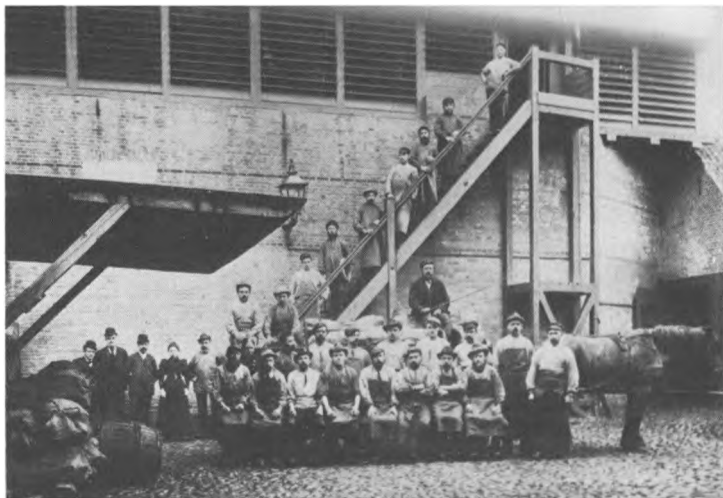
Den nye stilling blev kun af kortere varighed for den gamle mand. 30. oktober 1880 udtrådte han af firmaet Th. Christiansen & Co., og forretningen overdroges til William Oake⁶⁰.

2. oktober 1882 døde Thomas Bune 77 år gammel. Mary Ann Bune levede nogle år endnu. Hun døde 25. oktober 1891, 84 år gammel⁶¹.

Der er ingen tvivl om, at Thomas Bunes forstand på svin og hans faglige viden om slagtning og tilberedning af bacon har haft stor betydning ikke alene for Varde, men for hele landet.

Thomas Bunes mange sønner, der var oplært af faderen, kom også til at spille en vigtig rolle for dansk slagte-

virksomhed. Således kunne sønnen John James Bune 18. juni 1908 fejre 25 års jubilæum som slagtermester på Varde Svineslagteri⁶². Han står som nummer fem fra venstre på billedet, der viser flæskeafsendelsen fra Varde Svineslagteri i 1897 (fig. 6).

Fig. 6. Flæskeafsendelse fra Varde Svineslagteri. Nummer fem fra venstre er slagtermester John James Bune, en søn af Thomas Bune. (Fotograf Chr. Pedersen, specialist i friluftsfotografering, København F., cirka 1897).

Henvisninger

- 1) Slægtsbog for G.S. Bune, formentlig nedskrevet cirka 1942, lånt af advokat Børge Bune, København.
- 2) The Constitution; or Cork Advertiser, 15. april 1847.
- 3) RA. Danske kancellis 3. dep., registrantsag 673.
- 4) Department of Agriculture: Report of the Survey Team established by the Minister for Agriculture on the Bacon and Pigeat Industry. Dublin 1963. Side 14.
- 5) Frederick Engels: The Condition of the Working-Class in England in 1844. London 1950 (genoptryk). Side 72.
- 6) Henry Dunckley: The Charter of the Nations; or, Free Trade and its Results. London 1854. Side 81 f.
- 7) Christian Martfelt: Om Irlands Huusholding og Handel med Feede Vare, samt om Hamborgs Kjødregning, med videre. København 1771. Side 119.

- 8) Department of Agriculture and Technical Instruction for Ireland: Ireland Industrial and Agricultural. Dublin 1902. Side 244.
- 9) Thomas Rowlandson: On the Breeding and Management of Pigs. The Journal of the Royal Agricultural Society of England. Bind 11. London 1850. Side 587 ff.
- 10) RA. Lov om indfødsret, 19. april 1907 nr. 50.
- 11) G.S. Bune: Den første Flæskexport fra Jylland til England. Jyllandsposten, 10. november 1928.
- 12) Slægtsbog for G.S. Bune.
- 13) Dannevirke, 10. marts 1847.
- 14) Arkiv for Handel og Toldvæsen. 2. årgang, 9.-10. hæfte. København 1847. Side 260 f.
- 15) Arkiv for Handel og Toldvæsen: Om en Dampskibsforbindelse mellem Hjeriting og London. 3. årgang, 1. hæfte. København 1848. Side 13.
- 16) M. Galschiøt: Helsingør omkring midten af forrige aarhundrede. 2. udgave. København 1960. Side 253.
- 17) LAS. Kirkebog, St. Marie, Helsingør. Født 2. november 1824.
- 18) RA. Danske kancellis 3. dep., registrantsag 673.
- 19) Samme.
- 20) RA. Danske kancellis 3. dep., registrant for 1847.
- 21) Arkiv for Handel og Toldvæsen: Om en Dampskibsforbindelse mellem Hjeriting og London. 3. årgang, 1. hæfte. København 1848. Side 12 f.
- 22) RA. Generaltoldkammerets arkiv. Andet danske told- og konsumtions-expeditionskontor. Jyske journalsager nr. 574 og 758.
- 23) Ribe Stifts-Tidende, 30. september 1850.
- 24) Berlingske Tidende, 20. oktober 1847.
- 25) Bill A, Customs, London, Ships Reports, nr. 247, 19. oktober 1847.
- 26) RA. Ind.-min., ktr. f. off. arb. Kanal- og havnesager. Hjeriting 1849-68.
- 27) RA. Gen.toldk. & komm.koll. Indkomne sager til 2. told-expeditions-kontor 1848. Jyske journal nr. 1729.
- 28) RA. 2. toldeksp.ktr. journalsag 561/1849.
- 29) Ribe Stifts-Avis, 21. februar 1848.
- 30) Arkiv for Handel og Toldvæsen: Dampskibsvæsen. 3. årgang, 5.-6. hæfte. København 1848. Side 130 f.
- 31) RA. 2. toldeksp.ktr. journalsag 461/1850.
- 32) LAN. Varde rådstuearkiv. Rådstueprotokol 1801-88. (D31-68).
- 33) RA. Folketælling, 1. februar 1850, Nørregade, Varde.
- 34) RA. Justitsministeriets 2. dep., journalsag A774.
- 35) RA. Indenrigsministeriets 1. dep., journalsag G3405.
- 36) Varde Avis, 30. juni 1854.
- 37) RA. Folketælling, 1. februar 1855, hus nr. 64, Rendsborg.
- 38) Oplysning fra Grosserer-Societetets Komite. A.J. Møller døde i København 26. januar 1904 (LAS. Kirkebog, St. Matthæus, København).

- 39) Villars Knudsen Lunn: En Rejse fra Danmark til England 1851. Vor Fortid. 3. årgang. København 1919. Side 129 ff.
- 40) The Illustrated London News: The New Route to Northern Europe. Bind 18, nr. 479. London 1851. Side 318.
- 41) N.H. Jacobsen: Skibsfarten i det danske Vadehav. København 1937. Side 223.
- 42) G.S. Bune: Den første Flæskexport fra Jylland til England. Jyllandsposten, 10. november 1928.
- 43) Plan for Virksomheden af den Forsamling af Landmænd, Forstmænd og Gartnere, der agtes afholdt i Kjøbenhavn i October Maaned 1852. København 1852. Side 7.
- 44) Samme. Side 19 f.
- 45) C.F. Linde: Beretning om den fjerde danske Landmands-Forsamling, afholdt i Kjøbenhavn fra den 5te-9de October 1852. København 1854. Side 305 og 331.
- 46) Varde Avis, 28. november 1856.
- 47) H.P.H. Novrup: Ribe Amts nordre Landboforening. Varde 1922. Side 72 ff.
- 48) J.C. Forum averterer i Varde Avis, 8. marts 1861, med, at han »aftager Portraiter«.
- 49) C.F. Linde: Beretning om den femte danske Landmands-Forsamling, afholdt i Flensborg fra d. 29. Mai til d. 2. Juni 1854. København 1855. Side 226.
- 50) C.F. Linde: Beretning om den sjette danske Landmands-Forsamling, afholdt i Aalborg fra den 24. til den 28. Juni 1856. København 1857. Side 244 f.
- 51) K.C. Lassen: Udviklingen af Dampskibstrafikken fra Danmark til Storbritannien. Tidsskrift for Landøkonomi. 5. række. Bind 2. København 1883. Side 384 f.
- 52) Varde Avis, 10. januar 1867.
- 53) RA. Årsberetning fra Varde toldsted for 1871.
- 54) LAN. Varde rådstuearkiv. Bygningskommissionens forhandlingsprotokol 1832-1891. (D31-138).
- 55) Berlingske Tidende, 29. november 1871.
- 56) EA. Det forenede Flæksalteri, kopibog, J.W. Palludans arkiv.
- 57) Berlingske Tidende, 5. juni 1879.
- 58) LAN. Varde rådstuearkiv. Rådstueprotokol 1801-88. (D31-68).
- 59) Varde Avis, 8. november 1879.
- 60) Berlingske Tidende, 2. november 1880.
- 61) LAN. Kirkebog, Varde.
- 62) Varde Avis, 26. juni 1908.

Halvor Petersen, f. 1923, civilingeniør, Kirsebærhaven 5, 4000 Roskilde. Har skrevet artikler om slagterhistorie i Tidsskrift for Landøkonomi, Holstebro Museum og Slagteren, om lokalhistorie i Historisk Arborg for Roskilde Amt, om arkæologi i Egnshistorisk Forening i Gundsø og om slægtshistorie i Årbok for Trysil.

Egekistebeskatningen i Ribe amt 1717-21

Af Søren Manøe Hansen

I 1679 endte Den skånske Krig mod Sverige. Torstensonskrigen, Karl Gustav Krigen og nu sidst Skånske Krig havde krævet en række afståelser af danske landområder, og kun den danske flåde havde formået at hævde sig og sin suverænitet på havene og især i Østersøen, takket være Niels Juels dygtige lederskab.

Disse endeløse krige krævede store omkostninger, først og fremmest af bondebefolkningen, der skulle stille som soldat ofte i flere år, og dermed være borte fra hjemstedet, der så måtte undvære ofte den bedste arbejdskraft. Hertil kom, at bønderne ligesom resten af befolkningen måtte betale skatterne, og især de mange ekstraskatter der blev opkrævet med ganske korte mellemrum, ikke sært at ødegårdenes antal steg foruroligende under disse krige.

Freden i 1679 var nedværdigende for landet, der havde håbet på en genforening med de skånske landsdele. Nu forestod imidlertid en stor opgave med økonomisk at få landet bragt på fode igen. Det blev nødvendigt at skaffe penge i statskassen, hvorfor der indførtes nye og forøgede skatter samt reformer, der skulle begrænse statens og befolkningens forbrug. Med baggrund i det sidstnævnte skal forordningen af 7. november 1682 vel ses, selv om den i vore øjne mere virker som en kuriositet.

Heri nævnes bl.a. »som Vi ugierne fornemmer, at megen stor Overdaadighed og unyttige Omkostninger af de fleeste, over deres Stand og Vilkor, med deres afdøde For-

ældres, Børns og Venners Liigs-Begiengelser og Jordefærd gjøres, hvormed ikke alleeneste Gud høyligen fortørnes, men end og mange for at efterfølge de Daarliges exempel, og af en vrang Indbildning, at herved de afdøde skeer nogen Ære og Tieneste, saaledes over deres Evne fortsætter deres Midler, at de det seent eller aldrig kand forvinde. . .« Herefter opremses en række indskrænkninger i ligklæde, kisteudstyr såsom klæde, plader m.m., ligesom de, der skal lægge den døde i kiste, ikke må foretage »nogen Skienkning, Spise eller Confect«, da de ellers idømmes en bøde på 50 rdl.. Ifl. § 4 hedder det »ey heller maa nogen bruge Liig-Kister af Eeg uden de, som have murede Grave, Gjør nogen her imod bøde herfor halvtrediesindstyve Rigsdaler«.

De ordinære skatter slog dog slet ikke til, og igen måtte man gribe til de upopulære ekstraskatter. Kopf-skatter (kopf kommer af det tyske navn for hoved, og kan i dag sammenlignes med personskatter) og kvægskatter var de talrigeste, men også ildstedsskatter, krigsstyr (krigsskatter), forsvars- og fæstningsskatter med flere regnede ned over den mere og mere forarmede befolkning.

Dette afholdt dog ikke kongen fra påny at føre krige mod arvefjenden Sverige, idet en ny startede i 1697 og varede i tre år. Nu blev der ro for en tid, men hadet lurede stadig, og da Sverige i 1709 måtte slutte fred med Rusland efter overfaldet på dette land, blev det en katastrofe for Sverige, som Frd. IV skyndsomt udnyttede for at være med »til Sveriges begravelse«. Den store nordiske Krig var i gang, nu skulle Skåne igen være dansk. Tordenskjolds bedrifter, fæstningen Tønnings kapitulation samt nederlag, pest og ulykker er vel det mest kendte fra denne ulyksalige krig.

Til finansieringen af dette krigseventyr måtte befolkningen igen holde for med ordinære og ekstraordinære skatter som hartkornsskatter, krigsstyr, kopf- og hesteskatter, forøgede toldafgifter, acciser, ja endog et lotteri, hvor gevinsten var jordegods til 200.000 rdl., var med til

at lokke midler fra den i forvejen forarmede befolkning. Staten måtte gribe til alle udveje for at få penge i den slunkne kasse, og naturligt er det, at luksusbetonede ting som karrosseskatte, der omfattede alle »der holder karosser, chaiser og deslige vogne med dække over«, parykskatte der i stort tal blev benyttet af personer af begge køn, desuden blev der også lagt skat på »foutanger« d.v.s. opsatte kniplingshovedtøjer »eller andre opsatte franske sætter eller toppe«. Igen kom egekisterne i fokus, idet der ved forordningen af 30. november 1717 »gjøre alle vitterligt, at eftersom vi ere komne udi Erfaring, hvorledes der (foruden en og anden unyttig Overdaadighed, som endog udi disse Tiider gaar i Svang blandt Vore kiære og troe Undersaater) af de fleeste skal søges en særdeles og ganske uforføden Anseelse i at have Liig Kister af Eege Træe, som falder temmelig kostbare, da de af Fyrre Træe langt lettere kand have. Saa paa det de, hvis Vilkaar ikke tillader saadanne unødvendige Bekostninger at gjøre, derfra kunde afholdes, og andre derimod som ere af den Formue, at de uden nogen deres Uejlighed større Udgifter kunde taale, ja selv derudi finde Fornøjelse, gives Anledning end og i slige Tilfælde noget til det gemene Beste at contribuere, have Vi allernaadigst fundet for godt herom følgende Anordning at lade gjøre«:

1. Alle forbydes at lave egekister til deres lig, dog kan det tillades mod en afgift.
2. Ifl. en rangforordning af 11/2 1717 indeeles befolkningen og dermed afgiften i følgende 3 klasser:
  1. kl. de der omhandles af rangforordningen betaler 4 rdl.
  2. kl. alle der ikke omtales i rangforordningen betaler 2 rdl.
  3. kl. de som ikke har nogen rang betaler 2 rdl.

Ved forordningens indtrædelse skulle alle snedkere og deslige håndværkere i København indfinde sig i rådstuen og aflægge »corporlige Eed« på ikke at lave, sælge egekister »førend dennem er blevet foreviist vedkommende Bestjentes Qvitering«. Det samme skulle ske i købstæderne

og på landet, idet det dog indskrænkedes til, at byfogederne og betjentene skulle foreholde snedkere og deslige om forordningen.

Præsterne pålægges hver måned at udarbejde og indsende lister over personer begravet i egekister, bøg eller fyrrekister.

På Rigsarkivet opbevares amts- og købstadsregnskaberne. Heri er med personangivelse opført, hvem der er skattepligtig til de forskellige skatte kategorier, og hvem der søger fritagelse. Disse lister er vigtige kilder til f.eks. slægtshistoriske forskere og kan ofte hjælpe, hvor andre kilder svigter.

I disse regnskaber findes præsternes månedlige indberetninger over begravelser, i visse tilfælde med angivelse af personer, samt om begravelsen er sket i ege-, bøge- eller fyrrekister. Desværre er ikke alle indberetninger for Ribe amt bevaret, idet det ikke er lykkedes at finde opgørelser for Øster Horne herred, Andst, Slaugs, samt dele af Malt, Gørding, Vester Horne og Ribe herreder. Dele af det nuværende Ribe amt hørte da under Lundenæs og Koldinghus amter, men disse amtsregnskaber er også gennemgået uden resultater. For landsognene er der kun fundet lister for 1718, hvilket kan skyldes, at de kun er bevaret for dette år, eller at der ikke har været egekistebegravelser i landområderne. Hvilken af de to muligheder, der er rigtig, kan ikke afgøres, da skattebetalingen ikke førtes særskilt i de samlede regnskaber. Listerne er jo at betragte som bilag til regnskaberne, og da der ikke har været indbetalinger, kan de være sorteret fra og kastet bort. I købstadsregnskaberne, som ikke indgår i amtsstuerregnskaberne, skulle listerne også være at finde for amtets to købstæder Ribe og Varde, men de er kun bevaret for Ribe bys vedkommende, idet Varde bys mangler.

Egetræ har altid været og er stadig et udtryk for særlig kvalitet og blev altså af skatteopkrævere betragtet som luksus, og dermed et skatteobjekt. Derfor er brugere af egekister også at henføre til de mere velstående højere sociale lag, som det også vil fremgå af det følgende, idet

jeg har forsøgt at finde supplerende oplysninger om de i tidsperioden 1717-1723 begravede personer.

Fra landsognene kan følgende nævnes:

Jerne sogn

Hans Jensen i Boldesager. Svigersønnen Hans Brandt indbetaler 2 rdl. d. 4/4 1718.

Fanø

Den 31. marts 1718 betaler Jens Christian Riis 2 rdl. for »at jeg haver ladet en egekiste forfærdige til min svigerfader Rasmus Michelsen, kgl. Majestæts toldbetjent ved Ribe Toldsted på Sønderho og Fanø, og som han endnu er i levende live bliver samme kiste indsat og forvaret i hans husværelse indtil hans dødelige afgang«. Rasmus Michelsen har antagelig været svagelig, idet han samme efterår døde. Det kan bemærkes, at svigersønnen Jens Chr. Riis året forinden havde købt Nordby mølle, men kort efter sælger halvparten til Morten Blom. Jens Chr. Riis »boende her i en liden udi fæste havende vaaning«¹.

Jens Nielsen Baggesen betaler sin afgift d. 16. novbr. 1718 for en egekiste, »som han agter at betjene sig af, naar han ved døden afgaar«. Han var ejer af Nordby vejr-mølle, forinden han sælger den til Jens Chr. Riis i 1717. Baggesen døde i 1723².

Seem

Den 6. februar 1718 begravedes gdm. Christen Jepsen af Warming, enlig og ugift. Chr. Jepsen var fæstebonde på Ribe Hospitals ejendom i Warming.

Den 21. i samme måned døde Karen Madsdatter og blev begravet d. 28. Kisten blev bekostet af hendes søn Niels Andersens Saaby, kirkefoged og boende i Lustrup.

Samme år d. 14/7 begravedes Mads Nissen, der var ottingsmand på Ribe Hospitals gods.

Den 3. august blev annex-bonde af Seem præstegård Peder Sørensen begravet i sin egekiste.

Føvling

I 1719 anfører præsten, at der har været 1 begravelse i egekiste, men skriver ikke noget om, hvem det drejer sig om.

Blandt de døde i Føvling sogn er der ikke personer, som klart markerer en status, som ville berettigede til en anden begravelsesform. Dog kan der være tale om præstens egen søn, der begravnes d. 3. november. Det var hans ældste søn Diderich, der i 14 dage havde ligget syg af børnekopper, og som døde d. 28. oktober om formiddagen. Drengen blev 9 år gammel⁹.

Det er ikke lykkedes at finde flere egekistebegravelser fra landsognene. Den fattige og vel af krigene stærkt forarmede bondebefolkning havde sikkert ikke tanker for en sådan fornem begravelsesform. Det er at forvente, at borgerskabet i amtets to købstæder vil dominere listerne. Lad os først se på Ribe købstad. Her er der tale om to sogne: Vor Frue sogn – domkirkesognet, og Skt. Katharinæ sogn.

Ribe

Vor Frue sogn. Her har præsten i perioder tilligemed også noteret om begravelsen er sket på kirkegården eller inde i domkirken som oftest i »omgangen« – sideskibene. Hvor det har været muligt, har jeg suppleret med yderligere oplysninger om vedkommende borger i byen. Det skal desuden bemærkes, at præsten ved Vor Frue Kirke opretter en speciel kirkebog for egekisteafgifter. Kirkebogen begynder i 1717 og fortsætter til 2 år efter afgiftens ophævelse. I det følgende supplerer kirkebogen og købstadsregnskaberne altså hinanden.

Alle datoer angiver begravelsesdagen
1717

Der synes ingen at være begravet i egekister, hvilket antagelig skyldes forordningens sene ikrafttræden på året.

1718

12. januar: Thomas Pedersen, der var borger og handske-mager i byen. 22. januar: Benidt Andersdatter, »en gammel tjenestepige«. 31. marts: Ane Tøgersdatter, Niels Johansen Glarmesters hustru. 2. juni: Mette Troelsdatter der var gift med rytterbonden Jens Nielsen i Øster Vedsted. 10. juni: Jacob Rasmussen, borger. Han kan være den af Terpager nævnte forfatter til et håndskrift med gudelige og historiske sange. 9. december: Johan Bøtker, der var hører ved Latinskolen⁴. 29. december: Lauritz Mortensen Friis, borger, byfoged, født 1648, søn af borgmester Morten Larsen, 1683 blev han byfoged, 1689 Underkonsumptionsforpagter og kongens delefoged, 1692 byens tolder, accise-, kran- og vejermester, 1700 mistede han byfogedbestallingen ved en højesteretsdom. Ved hans død, beskrives hans bo »i en slet tilstand«, men som det ses, blev han alligevel begravet på sømmelig vis i en egekiste⁵.

1719

23. februar: Anne Hansdatter Krag, der var gift med Niels Andresen Rotlef Væver. 3. marts: Peder Madsen. 8. juni: Appellone, der var gift med borger Balthazart Güt-hausen. 14. juni: Andreas, søn af første-rådmand Mads Pedersen. 18. juli: Hans Michelsen, borger. 8. august: Ingeborg Jensdatter Brøndum, enke efter købmand Andreas Andreasen Bruun (død 1703). 1692 blev han gilde- og fattigforstander, 1703 varetog han søtønde- og kabe-væsenet. Han havde en betydelig næring⁶. 16. august: Anne Pedersdatter Fyens. 22. september: Mads Thomas Knap, hospitalspræst (1691-1719). 1686 var han 1. ste lek-tiehører og kaldte sig »knapmager«, måske har det været hans binæring at lave knapper. Han var en ret voldsom natur, der bl.a. blev beskyldt for overfald og for voldsom adfærd især under slagsmål. I 1692 blev han gift med Ma-ren Jensdatter. Han var desuden froprædikant ved domkirken⁷.

1720

12. januar: Susanne Cathrine Mathiasdatter Worm, gift med stiftspræsten mag. Søren Nielsen Seerup. Han blev 1675 faderens kapellan, 1686 provst. Han var en formuende mand og boede på Liljebjerget. Han var første gang gift med Ingeborg Baggesdatter (død 1686), derefter i 1687 med Dorte Margrethe Nielsdatter Terpager. Efter hende giftede han sig i 1707 med Susanne Cathrine Worm, som skænkede ham sønnerne Niels Sørensen Seerup og Niels Sørensen Terpager⁸. I domkirkens kor havde familien Seerup en krypt, hvor Susanne Worm blev hensat, og hvor hendes mand Søren Nielsen Seerup blev nedsat d. 23. marts 1736. Også deres to sønners kister blev anbragt i krypten⁹. 27. februar: Ane Hansdatter Koldborg. 10. maj: Mads Pedersen Friis, den samme som M.P. Fridsk, der var råd- og handelsmand. Han var gift med Sophie Dorte Bruun, der efter hans død giftede sig med Peder Jensen Baggesen, der dør allerede i 1722. Dette år opsættes i domkirken et sandstensepitafium, som stadig kan ses i kirken. I postamentfeltet findes følgende tidstypiske vers:

»Vor første Vugge Kom Tilpas med blee og lagen
Da Vi Kom trette Frem af Moders Liv for dagen
Og Raabte Efter Bryst og Melk og siden Krøb
af Søvnig Mathed ind i Voris List og Svøb
Vi Efter Christum Strax i Daaben Blev Opnevnet
Vi voxte men Vort Liv Var dog et Vogge Levnet
Med Verdens Dukke Tøy Vi Havde Børne Lyst
Men Laa i Midlertiid Paa HERRENS Skiød og Bryst
Vor Første Vugge Blev Opslidt men See Vii Sover
Nu i en Bedre Her huor HERREN Vaager Over
Huor Vi har Ro Som Har Betalet Syndsens Sold
Og med Vor Aftenbønd Befalt Os Gud i Vold
Lær Du som Efter Os i Verden Est Tilbage
Og Læser denne Skrift At Kiende dine Dage
Gak frem Ved HERRENS frygt som ved Et Lede baand
Saa faar din Siæl med Os Sin Vugge i Guds Haand.«¹⁰

4. juni: Adset, gift med Anders Pedersen Lustrup, der var kæmner fra 1714-25.

Fig. 1. Sandstensepitafium i Ribe Domkirke opsat 1722 over råd- og handelsmand Mads Pedersen Fridsk † 1720, og handelsmand Peder Jensen Baggesen † 1722, samt deres hustru Sophie Dorthe Bruun. (Danmarks Kirker »Ribe Domkirke: Gravminder« side 573).

1721

18. februar: Svend Tømmermand, begravet på kirkegården. 11. marts: Mette Knudsdatter. Hun var gift med skomager Hans Nielsen Gasse og blev begravet i omgangen. 4. april: Clemen Larsen, skomager, begravet i omgangen. 18. april: Susanna, Peder Jensens moder, begravet i kirken. Antagelig er her tale om Susanne Pedersdatter Vedel født 4. april 1656 i Reysby præstegård og gift med Jens Lavredsen Baggesen, rådmand og handelsmand i Ribe, der døde d. 10. marts 1702, ifl. en gravfliseindskrift i domkirken¹¹. 21. maj: Carl Skreder, begravet i omgangen. Han kan være den i mandtalslisterne omtalte Carl Rasmussen Skræder. 21. august: Christian Friderich Bornholtz, der var organist og blev begravet i omgangen. 14. august: Jep Nielsen Kirchebye, begravet i omgangen. 20. september: Anders, søn af Peder Andersen, begravet på kirkegården.

1722

23. januar: Johanna, Claus Pedersen Schonnings hustru, samt hendes dødfødte søn. De blev lagt i samme kiste og begravet i omgangen. C.P. Schonning var købmand, 1716 delefoged og sættefoged, 1720 accise-, kran- og vejermeister. I 1718 sluttede han en akkord med byen om en dæmning ved Haderslevvejen mod at beholde Vittenberg-eng. Han døde i 1730¹². 4. april: Peder Jensen, begravet i kirken. Med nogen usikkerhed kan der være tale om farver P. Jensen. 16. maj: Ane, der var gift med Niels Bertelsen Schader. Hun blev begravet i omgangen. 10. juni: Christen Sørensen, også han blev begravet i omgangen.

Herefter følger flere begravelser, uden at det er anført i hvilken kistetype, det er sket. På dette tidspunkt er forordningen for længst ophævet (10/1 1721), men alligevel indføres visse personer begravet i egekister, som det kan ses af ovenstående. Disse begravelser har naturligvis ikke givet afgiften på 2 rdl. Også i året efter findes optegnelser om egekistebegravelser:

1723

1. februar begravedes Maren Jensdatter, der var gift med Hans Mikkelsen. Hun blev begravet i omgangen i sin egekiste. 23. februar: Christen Anderssøn, snedker, begravet i omgangen. 24. marts: Poul Sørensen, »Münsterskriver« fra 1704 gildeforstander og forstander for de fattige, begravet i vestre omgang¹³. 22. maj: Niels Andresen Rotlef Væver, begravet i den søndre omgang, antagelig hos sin kone Anne Hansdatter Krag, der døde d. 23/2 1719 se denne. 17. juni: Jens Pedersen, søn af Peder Jensen i Øster Vedsted, begravet i omgangen. Dette var den sidste egekistebegravelse, der er anført for Vor Frue sogn.

Ribe

Skt. Katharinæ sogn

1717

Ingen nævnes begravet i egekister.

1718

8. juli: Gregers Pedersens hustru, en gammel kone. Hun blev begravet i kirken. 3. august: Inger, salig mag. Jørgensdatter. Hun kan være datter af sognepræsten mag. Jørgen Lauridsen Fog (død 1710), der var præst ved kirken i 51 år fra 1659-1710. Hun blev begravet i kirken¹⁴.

1719

14. april: Morten Henrichsen Evendorph. Han var hospitalsforstander, i 1684 fik han »ekspektancé« på embedet og blev 1687 hospitalsforstander, 1708 rådmænd. Han døde som en fattig mand. Han var gift med M.H. Lüzens enke Ellen¹⁵. 19. april: Ilse Pedersdatter.

Ps. Dette år indgår der 22 rdl. i betaling, og da alle 10 fra Vor Frue sogn og Skt. Katharinæ sogn har indbetalt 2 rdl. hver, mangler der angivelse af 1 person begravet i egekiste.

1720

19. juli: Rasmus Raager (Rasmus Hansen Roager). Han

var købmand og gift med Cecilie Friis fra Vilslev præstegård, og i 2. ægteskab med Maren Jensdatter Sevel. R.H. Roager blev begravet i kirken¹⁶.

Denne er sidste egekistebegravelse-optegnelse i Skt. Katharinæ kirke, og i dens kirkebog er kistetyperne udeladt i modsætning til Vor Frue kirke.

Varde

For Varde købstads vedkommende er det ikke lykkedes at finde indberetninger og indbetalinger for omhandlede afgift. I Varde kirkebøger for såvel Nicolai som Jacobi kirker findes der kun en enkelt indførelse af egekistebegravelse, idet der i

1718

16. februar begravedes Jørgen Hansen fra Jacobi kirke i sin egekiste. I skattemandtallene for Varde by optræder en borger Jørgen Hansen, der løste borgerskab i byen i 1696, og i 1717 er han den næsthøjeste skatteyder efter borgmesteren. Det må være samme person, der i mandtalslisten for 1713 omtales som Jørgen Hansen Colding og benævnes »ung Karl bruger nogen uden lands Handel og lidet aufling, og i nogle aar haver lid skade til Søes baade ved fiende Haand og andre steds Hendelser«. Han er antagelig kommet fra Kolding og har svunget sig op til stor-købmand i Varde.

At der ikke er tale om flere for Varde bys vedkommende kan skyldes manglende indbetalingsbilag, eller at der i dette tidsrum ikke er begravet personer i egekister. Antagelig er det sidste tilfældet, hvis man noterer sig byskriverens ord ved skatteindbetalingen i 1720: »at udi denne fattige by, hvor fast (næsten) hver mand er forarmed«. Han fortsætter med at skrive, at det er umuligt at inddrive restancer m.m., »da samme personer ere saa aldeles forarmede«. Mon ikke forklaringen skal søges her.

Som det kan bemærkes af det foregående, kan der i heldigste fald hentes oplysninger i de enkelte sognes kirkebøger fra sogne, hvor indbetalingsbilag ikke er til stede,

men mon ikke forklaringen er, at denne egekistebegravelsesform har været landbefolkningen fremmed, hvilket måske kommer til orde hos præsten i Henne, der skriver: »alle disse indførte (personer begravet i bøge- eller fyrrekister) vare af gemene bonde-stand og blev henlagt i nogle ringe fyrrekister«. Som nævnt blev afgiften ophævet ved en ny forordning af 10/1 1721.

Under Chr. VI tages problemet op igen i en forordning af 30/9 1737, hvor den stærkt pietistiske monark henviser til den ældste forordning i 1682 og bemærker hertil: »iblant andet, til deres Ligs Begravelser, betienne sig af Eege-Kister, som, til Forraadnelse, i Jorden nedgraves, da de af Fyrretræe, for meget mindre Bekostning, kunde have. . . thi have Vi, til saadan i Svang gaaende Misbrug at forekomme og afskaffe«, hvorefter kongen påbyder at følge den tidligere forordning. Denne gang var der dog ikke tale om et skatteobjekt, men begrænsning af en luksus, som lå Chr. VI meget på sinde.

Loven skulle følges, men med tiden går meget i svang, som også kongen erkender, og d. 13. november 1807, hvor Napoleons- og Englandskrigen tyngede landet, bliver der udstedt en plakat om egekister: »det er forbudt alle dem, som ikke have murede Grave, at bruge Liigkister af Eeg, saaledes ville vi nu ikke alene gjentage dette Lovbud, men endog udvide samme derhen, at det herefter ikke skal være tilladt til noget Liig, hvilket det end maatte være, at bruge Ege-Liigkister, under den i Forordningen af 7. November 1682 § 4 fastsatte Mulct«. Senere har landet gennemgået mange kriser også i de seneste år, men endnu har man i nyere tid ikke genoptaget beskatningen af egekister, og dette vil vel give meget få indtægter til statskassen, da egekister aldrig har været eller er blevet en folkelig tradition.

Henvisninger, kilder

1. Toldinspektør Rasmus Michelsen (Mikkelsen)'s virke omtalt i N.M. Kromann's »Fanøs Historie« I s. 266 f.f., II s. 395.

2. Møller Jens Nielsen Baggesen, se N.M. Kromann's »Fanøs Historie« II s. 56 f.f., 113,503,III s. 379.
3. Præsten Bendix Didriksen † 1738.
4. »Fra Ribe Amt« VII s. 329.
5. »Fra Ribe Amt« VII s. 96.
6. »Fra Ribe Amt« VII s. 79.
7. »Fra Ribe Amt« VII s. 303.
8. »Fra Ribe Amt« VII s. 335.
9. Danmarks Kirker: »Ribe Domkirke: Gravminder« s. 658.
10. Danmarks Kirker: »Ribe Domkirke: Gravminder« 544, 572 f.f. 645.
11. Danmarks Kirker: »Ribe Domkirke: Gravminder« s. 644.
12. »Fra Ribe Amt« VII s. 332-333.
13. »Fra Ribe Amt« VII s. 340.
14. »Fra Ribe Amt« VII s. 92-93.
15. »Fra Ribe Amt« VII s. 89-90.
16. »Fra Ribe Amt« VII s. 330.

Riberhus Amt »Ekstraordinære Skatters Regnskaber pro 1719. Påbudet om Egekister«. Rigsarkivet.

Koldinghus Amt »Ekstraordinære Skatters Regnskaber pro 1719. Påbudet om Egekister«. Rigsarkivet.

Lundenæs Amt »Ekstraordinære Skatters Regnskaber pro 1719. Påbudet om Egekister«. Rigsarkivet,

»Ribe Købstads regnskaber 1716-1730«. Rigsarkivet.

»Varde Købstads regnskaber 1710-1721«. Rigsarkivet.

»Ribe Domsogns kirkebog 1717-51«. Landsarkivet, Viborg.

»Skt. Katharinæ sogns kirkebog«. Landsarkivet, Viborg.

»Skt. Nicolai kirkebog, Varde 1705-1806«, Landsarkivet, Viborg.

»Skt. Jacobi kirkebog, Varde 1702-1746«, Landsarkivet, Viborg.

»Føvling sogns kirkebog«, Landsarkivet, Viborg.

»Ribe Bys Historie 1660-1730« af Hugo Matthiessen m.fl.

Politikens Danmarks Historie bind 8.

Søren Manøe Hansen, f. 1934, museumsleder, Løkkevang 18, 6870 Ølgod. Har udgivet »Strandinger og redningsaktioner 1852-1975«, 1977. Endvidere artikler i »Mark og Montree 1969 f. og Fra Ribe Amt 1972 f.

Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne

Af Søren Manøe Hansen

På Rigsarkivet i København opbevares amts- og købstadsregnskaberne. Mange af disse pakker indeholder omfattende skatteregnskaber, især fra 1600- og 1700-tallet, hvor de mange krige, misvækstår m.v. bevirkede, at kongen udskrev et væld af forskelligartede ekstraordinære skatter foruden de ordinære.

Selv efter at de mange krige især svenskekrigene var ophørt, forblev de ekstraordinære skatter at være en fast tilbagevendende plage for befolkningen.

Disse indberetninger om sognenes tilstand og beboernes skatteevne er skrevet af degnene og giver ofte meget værdifulde oplysninger om de enkelte personers forhold og erhverv fra en tid, hvor andre kilder såsom kirkebøger er yderst sparsomme eller mangler, hvorfor det stærkt kan anbefales slægts- og lokalhistorikere at benytte disse arkivalier. I det følgende anføres skatteoplysningerne for 1743/44 for de fire kystsogne Ho-Oksby, Henne-Lønne, og som det vil bemærkes, er indberetningerne præget af en pessimisme i de enkelte personers skatteformåenhed, men man har nok også den gang forstået ikke at gøre sin status bedre end nødvendigt, vore dages selvangivelser udfærdiges jo stadig efter samme princip.

Dog skal man nok ikke undervurdere bøndernes bemærkninger om sandflugtens ødelæggende virkning på marker og bygninger især i Lønne sogn. Som en bekræf-

telse herpå findes mange kilder, hvoraf skal nævnes et kirkesyn på Lønne kirke fra samme periode, hvor præsten nævner, at en del af Lønne sogns beboere »Vare fordrefne af Sandflugten, og endeel som endnu tilbage stod og i stor Fare«, hvorfor præsten opfordrer til, at man nedriver en stor del af kirken, som jo står tom for disses gårdes vedkommende.

Ho og Oksby sogne

Af skattepligtige selvejere ser det ikke ud til at være nogen i Blåvand området, men der anføres 3 i Vejers nemlig:

Las Nielsen¹ der skal betale 2 rdl., Jens Joensen², Peder Nielsen³ der betaler samme afgift, ingen af dem har tjenestefolk.

I Ho er der følgende skippere: Søren Jensen⁴, Jens Jensen, Knud Hansen og Søren Boesen⁵ anført, uden at de er sat til et skattebeløb, hvilket kan betyde en underforstået takst eller fritagelse.

I præstegården skal præsten N.A. Kingo⁶ betale 12 rdl. og de 4 tjenestefolk 4 rdl. Degnen Jens Ollufsen⁷ skal betale 4 rdl. og hans tjenestepige 3½ skilling.

Præsten begrunder desuden de få indtægter med følgende beskrivelse af befolkningens uformåenhed:

»Fæstebønder, som foruden deres avling og fiskeri bruger noget håndværk, findes ingen udi disse sogne, uden nogle få, som har bygget og tømret ved huse og fiskerbåd, men formedels deres alderdom og skrøbelighed intet kan fortjene ej heller har nogensinde gjort profession deraf. Desuden har sandflugten i dette og sidstafvigte år ødelagt selv bestående marker og tofter, stormfloder fordærver engene og fiskefangsten, hvoraf de skulle have deres bedste næring til deres kornkøb og skat. Deres ud[komme] har tit slået fejl, men aldrig mere end i næstafvigte forår. De samme også 42 personer, som er i kongens og landets tjeneste, som tilforn har hjulpet ej alene ved fiskeriet, men og givet af deres fortjente hyre, forskud og credit for deres fattige venner, hvorfor så mange forarmede og forgjældede.«

I bilagene begrundes de enkelte personer deres økonomiske forhold:

Niels Simonsen er fæstebonde i Ho og »ejer af et øde og ganske ubebygget sted«. Han er fæster under Søren Christensen Rygård på Hesselmed (Ål sogn)⁸. Han er enkemand og sidder i uskiftet bo med »mine mange små børn«.

Han er ejer af 17½ lod sølv, der tillige med hans andre værdier udgør 98 rdl. men da hans gæld til børnene er 141 rdl., beder han om fritagelse for ekstraskatter, således at han kan »holde min gaards drift vedlige, og deraf faa de kongelige skatter«. Fæstestedet »er af saa ringe beskaffenhed, ja ligger udi denne skarpe og sanddrevne egn«.

Han har i 9 år haft en skibspart i Søren Boesens⁵ skude af Ho, men denne må betragtes næsten uden værdi.

Knud Jensen har et skib til 160 rdl., men da han skylder hele beløbet bort, er han uformuende⁹.

Peder Nielsen⁷ har sin formue i skibsparter, idet han har ⅓ part i skipper Peder Andersens skib i Hjerting til en værdi af . . . . . 90 rigsdaler 0 mark
part i Knud Jensens skude . . . . . 33 rigsdaler 2 mark
part i Jens Vistesens¹⁰ liden gamle fartøj . . . . . 10 rigsdaler 0 mark

hans samlede værdier udgør således 133 rigsdaler 2 mark, men han skylder 105 rdl. og 2 mark væk, således at hans formue er på 28 rdl. Hertil kommer, at han har sine gamle svigerforældre på aftægt, hvorfor han beder om som »fattig fæstebonde« om fritagelse for de ekstra skatter.

Jørgen Nielsen¹¹ er også fæstebonde, hvis eneste værdi er en part »udi skipper Knud Jensens gamle skude udi Hoe«. Også han anmoder om fritagelse.

Peder Hansens enke Mette har en 9 år gammel part i skipper Søren Boysens skib, har en 8 år gammel part i »afgangne Knud Riisbøls¹² skib«, havde en skibspart i Knud Boysens¹³ skib af Ho samt part i Niels Jensens skib i Hjerting, men da begge skibe forulykkede i 1743, har de desuden givet hende et betydeligt tab. Desuden nævner hun, at d. 29. september 1741 »til hr. provst Svitser¹⁴ i Varde er af min sal. mand lånt 100 rdl.«.

Degnen *Jens Ollufsen*' fremkommer med en større rede-gørelse for sin situation. Han nævner, at han er »fæste-bonde på en liden gadehus, og ingen degnebolig haver«. Han beder om skattefritagelse på grund af sin fattigdom og høje alderdom.

Af indtægter nævner han:

1. at der ved de store højtidsofferdage bliver ofret 1 skilling pro persona per gang, samt ved ekstra offer på Allerhelgens dag har han i alt fået 9 rdl. og 2 mark.
2. »at degnen i disse sogne haver i mands minde oppebaaret korn på skjæppen og ikke andet nølt [nydt?] end byg af gaardene, gaardsparter og boel dog proportio-naliter [forholdsmæssig], i højeste af den hel gaard en skjæppe byg og saaledes efter advenant, hvilket korns indkomster ungefær [omtrent] kan beregnes til 10 tdr. byg«: 10 rdl.
3. »i stedet for korn svares af hvert gadehus 4 skilling - - «: 2 rdl.
4. »Sanct Hans rente, som her i sognene udi min tid har været glemt af vedkommende mig at yde, undtaget af nogle, som efter egen kjærlighed har givet nogle æg, endskønt de formener mig ingen fast ret dertil, hvor-over de andre og mest de fattige, hvoraf ikke faa her findes, naar fiskeriet fejler, som nu det aaringer sket er [er sket gennem nogle år], har udebleven, saa at naar de bekommer i penge omslaaes [omregnet] er højst 2 mark«. Sct. Hans rente var en afgift, der skulle svares til degnen og bestod af ænder, kyllinger, smør eller ost.

Derefter anfører degnen sine »uvisse indtægter«, som er følgende:

1. »om som her i sognene er almindeligt, at en kirke-gangskone til medfølgere tager alene en kone med sig, saa kan samme tillige med børns daab, aarlig importere mig højst 3 rd.«.
2. »disse sognes bryllupper falder ulige, alt saa kan aar efter andet mig til indkomster, ikke bringes højere end 2 rdl.«.

3. »at lig-begjængelsers indkomster er ringe vises i det, at dend beste bunde [bonde] alene for testamentets indsættelse og sang over graven, giver højst 1 mark danske og dend mindre formuende ikkuns 8 skilling, saa at alt omtrent aarlig kan være mig 1 rdl. 2 mark«.

Degnens samlede indtægter opgjøres til 28 rdl. 4 mark.

Henne sogn

Hennegård:

Madam Kirstine Sophie¹⁵, enke efter

Peder Nielsen Endorph sættes i skat til . . .	20 rigsdaler
1 husholderske	1 rigsdaler
2 piger (tjenestepiger)	2 rigsdaler
1 tjener	1 rigsdaler
1 ladefoged	1 rigsdaler
1 kusk	1 rigsdaler
1 dreng	1 rigsdaler

»Ved foruden 1 á 2 hyrder, fattige børn, der foruden kost og klæder ingen løn faar«. På dette tidspunkt 2. decbr. 1743 var der på gården kun én hyrde, Mads »bemeldte dreng gandske fattig, har ingen tilhold, og desaarsag tjener for klæder og føde uden at nyde anden løn«.

Af bilagene nævnes, at Kirstine Sophie Endorph er »meget svagelig på sindet, har hverken carosse, chaisse eller cariol (vogntyper)«, sidstnævnte anføres for at påpege, at hun ikke kan pålægges den specielle vognskat. Til Hennegård hørte 7 små gadehuse, »hvor de fæstende har uden den udsæd, hvor af de efter forordningen kand tilkomme at svare, og nu desværre snart [lægges] ødde, og en deel deres ejendom, undergaard af den der på ejgenen [egnen] så stærkt graserende sandflugt, som ved og med tager mange andre byer og steder.

På bemeldte gaards gods i Henne og Lønne sogne, er ingen haandværks folck, den fattige almue nærer sig, så længe de kand, af det lidet ringe sandagtige aufling, og deres fiskerie«.

Henne mølle

Peder Endvoldsen¹⁶, møller »er i meget slet tilstand, en gammel stodder tjener som karl, hafver og haft en pige, men efter Mikkelsdag [29. sept.] ingen, efterdi hand agter atter at gifte sig«, mon ikke det drejer sig om mølleren, der går i giftetanker. Han sættes til 4 rdl. i skat.

Henne præstegård

har følgende beboere: præsten¹⁷ C.E.H. Drejer og hustru, en karl, en fattig dreng og to piger. Af opgørelsen kan det ikke ses, hvad præstegårdens folk har måtte betale i skat, men i bilagene anføres præsten Casper Everhard Drejer om sin formue, at hans guld og sølv er vurderet til 70 rdl., samt at præstegården har en besætning på 2 heste, 5 køer og 16 får. Da han ikke har avlet havre, må han i 1743 købe 4 læs havre og har allerede købt 5 læs hø. Han har i alt en gæld på 200 rdl. Herfra kan han trække sine indtægter fra præstekaldet og tienden samt offerpenge, acciden- ser, kvægtiende og »haft ved havet 2 rdl.« ialt 184 rdl. 1 mark og 8 skilling. Når han fratrækker udgifterne til skatter og enkepension, opnår han en årsindkomst på 157 rdl. 4 mark.

Henne degnebolig

Om degnen Peder Hansen fortæller præsten, at han er »een gammel mand, aldeles fattig og ynkværdig, hafver og desvær faaet hjertesorg paa een datter som i sindet er blefven urolig«.

I en følgeskrivelse angående skattefritagelse anfører degnen Peder Iver Hansen, at han er en gammel stakkels mand, der er sogne-egn for Henne og Lønne sogne. »Min Datter nafnlig Anne Magrethe Pedersdatter, er for Nogen tiid siden gandske gaet fra Forstanden og er bleven afsindig, og bliver jo længere joe værre, saa det er og bliver mig umulig at bestyre og regiere hende. Thi jeg er en gammel og svag ved 80 aar og min Hustrue ligesaa, og kand næppe hielpe os selv, langt mindre styrre og regiere dette elendige stakkels afsindige Menniske, har og ej no-

gen sted, hvor jeg hende kunde indluckes, og at hun længere kand være hos mig er icke muelig, thie baade slaer, bider og river hun mig og hendes moeder og handler os elendig til, så vi veed icke hvor længe vi har livet for hende, er og at befrøgte det hun om Natter tiide skulle endten omkomme sig self eller os, eller går bort og sticke Ild på Huuse eller Gaarde og brende folk inde«. Degnen beder mindeligt stiftamtmanden »om hand icke vil være saa naadig og tillade, at hun paa Raadhuset i Varde maatte indsættes, hvor der samme steds er een Kammer, hvor udi hun kunde Indluckes. Thi paa anden Maade kand hun icke styrres eller regieres«. Faderen beder ligeledes om, at der må ydes hende underhold enten af Varde Hospital eller af herredet, da han ikke i sin fattigdom selv har midler.

Den gamle degn har ikke selv været i stand til at skrive brevet, men som »ringe tjener« kunnet underskrive det med rystende hånd. Præsten har desuden medgivet brevet en varm anbefaling. Desværre er der ikke blandt dokumenterne et svar på degnens indtrængende anmodning.

Neder Fidde

1 selvejer bonde Søren Jensen, der ikke har tjenestefolk, der er skattepligtige.

Henneby

»7 mænd under Hovedgaardens [Hennegård] taxt beliggende, ingen af dem hafver 1 tdr. Hartkorn. . . de er fattige folk og kand desforuden icke vide dend tiid, da det skadelige flyfvesand, der nu har fordrefvet det meeste deres jord, gjøre dem og selv fra deres Huuse flygtige«, og præsten fortsætter: Foruden de ovennævnte er der ingen husmænd hverken i Henne eller Lønne sogne, undtagen de i deres fattige alderdom sidder på aftægt. Hertil kommer »nogle faae fattige, næsten alle syge og vandføre Qwindfolk, der om Sommeren ere ved Havet eller Andensteds at tjene dem lidet, og om Vinteren ere enten i Bondens jordhytte, eller anden usle Vraae«.

De må formodes, at pigerne, der tjener ved havet, er at betragte som esepiger ved sommerfiskeriet.

Præsten noterer også, at der i sognene ikke er håndværkere, som driver deres fag, dog »udi Kløfgaard [Kløvgård] er en Bonde Søfren Povelsen, der tilforn har smedet plougjern og slige groft Arbeide, men paa en par Aars tid har Alderdom og Svaghed nu intet Jeren smedet.

Udi Dyrebye er og een forhungret Boelsmand Jens Tygesen, ligesaa en fisker, der naar hand ikke tjener folk vil flye ham klynerer [tørv?], og hans svage helbred tillader ikke, at hand [smeder] ved plougjern, og selv beskoe en hest«.

Desuden er der yderligere i Henne sogn Christen Andersen¹⁸ og i Lønne sogn Niels Sørensen¹⁹, som betegnes som to fattige syge og skrøbelige skræddere, »der gaaer omkring at syge bondens vadmæl, saa slet de og kand«. Endelig er her nogle fattige Væversker, den ene har lært hos den anden »undertiden væfver [de] noget groft lærredt, hvilke alle ere ald for slette i deres arbeide, og i lige slet tilstand«.

Lønne sogn

I selvejerbonde Christen Pedersen Borck²⁰, der ikke har skattepligtige tjenestefolk i sit brød. Christen Pedersen anfører, at ganske vist er han selvejer, og at hans sted er sat til 6 skæppe og 1 album i hartkorn, men på grund af den »skadelige Sandflugt som grasserer i Lønne Sogn« måtte han for 6 år siden flytte gårdens bygninger. Nu er gården igen truet, på grund af at stormen har flyttet sandet så tæt på gården, at han bliver nødt til straks at flytte bygningen anden gang »hvor hen ved jeg icke sielf«. Desuden har sandflugten også ødelagt agre og enge, således at gården og dens jorder højst er 10 rdl. værd.

I Sønder Bork by ejer han et boelssted, som beboes af Anders Brønse. Stedet vurderes til 30 rdl. Af besætningen skal der svares kvægtiende og sættes til 16 rdl., således at hans formue er 56 rdl. ialt. I bilagene findes også en formueopgørelse for Anne Christensdatter, der bor i »Ma-

gaard« i Nr. Bork sogn. Hun betegner sig selv, som en fattig enke, der i maj måned har mistet sin mand Lars Magård, og nu sidder med en halv fæstegård under justitsråd Teilmann på Skrumsager. Grunden til, at vi finder hendes opgørelse her under Lønne sogn, er, at hun har arvet et sted i Lønne sogn efter sin broder Lars Christensen.

Han havde en ejendom kaldet »Stach« (Lønne Stakgården), der efter den nye landmålings matrikel er sat til 2 tdr. 4 skp. 2 alb. i hartkorn. Stedet beboes nu af Hans Olsen, men på grund af at stedet og hele sognet er »overgangen ubodelig Sandflugts Skade, hvorved dend største Deel af Stedets tilliggende Ejendom er ruineret«, så kan ejendommen højst sættes til 1 tdr. hartkorn og 20 rdl.

Hun fremfører tillige, at hun ikke har interesse i stedet og har store problemer med at svare landgilde, gæld og hoveri til Skrumsager, så derfor beder hun om fritagelse eller nedsættelse af de ekstra skatter.

Sognepræsten i Nr. Bork, Lauge Pedersen ledsager hendes andragende med et brev, hvori han påpeger, at han har indsendt sin skatteopgørelse for sognets vedkommende til Ringkøbing Amtsstue, men var uvidende om, at enken Anne Christensdatter havde arvet ejendommen i Lønne sogn.

I Henne og Lønne sogne er der ikke angivet noget skatebeløb for selvejere i lighed med Ho-Oksby sogne, hvor de betaler 2 rdl., men antagelig har det samme været gældende her.

Noter

1. Las (Lars) Nielsen døde 63 år gl. i Vejers 1761, hans kone Sidsel døde 50 år gl. i 1743.
2. Jens Joensen druknede i 1744 52 år gl. sammen med Peder Jørgensen 42 år, Søren Pallesen 39 år og Jørgen Jensen 23 år. Antagelig er det en af stedets fiskerbåde, der er forlist. De blev alle begravet på Oksby kirkegård.
3. Peder Nielsen boede i Øster Vejers. I 1734 og 1736 fik han et par drenge, der fik navnet Niels, de døde dog begge som spæde. I 1755

- døde hans kone Anne Jensdatter 53 år gl. Selv døde han i 1770 73 år gl., og i kirkebogen kaldes han også Peder Nielsen Japsen.
4. Søren Jensen var skipper og boede i Vesterballe i Ho. Her døde han i 1762 47 år gl.. Se omtalen af ham i bogen »En dansk bondeskippers Historie« side 95, udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1977.
  5. Søren Boysen var skipper og boede i Sønderballe i Ho, hvor han i 1734 blev gift med Anne Madsdatter af Vesterballe. I 1762 døde han 64 år gl.
  6. Niels Arctander Kingo var præst i Ho 1729-55. Han blev begravet i Ho d. 14. august 1755 53 år gl.
  7. Jens Ollufsen var degn i sognet og døde i 1761 i »hans alders 83 aars og embeds 53 aars«. Han mistede i 1748 sin kone Maren Lauritsdatter, der blev 82 år.
  8. Søren Christensen Rygaard var godsejer på Hesselmed, som han overtog i 1740 efter sin stedmoder Dorte Jensdatter Kirkegaard (død 1740). Han døde i 1768.
  9. Knud Jensen var skipper i Ho, antagelig er det den Knud Jensen af Sønderballe, der ifl. kirkebogen afgår ved døden 1777 74 år gl.
  10. Jens Vistesen kan være skipper Jens Wedtesen af Hjerting, der døde 55 år gl. i 1765.
  11. Jørgen Nielsen var fæstebonde i Ho, og i 1787 er han på aftægt hos datteren og er da 81 år.
  12. Knud Riisbøll var skipper i Hjerting og født ca. 1694. Han blev gift med Kirsten Iversdatter (født 1700, død 1744). Knud Riisbøll døde maj 1737.
  13. Knud Boysen var skipper i Ho, hvor han havde en pinche på 16 læster 22 år gammel (ifl. »Fra Ribe Amt« XX side 409).
  14. Rasmus Eriksen Svitser var præst i Varde 1731-47.
  15. Kirstine Sophie Endorph f. Borreman på Hennegård død 1779. Hun var gift med Peder Nielsen Endorph, der døde i 1743.
  16. Peder Endvoldsen var møller i Henne. I 1736 giftede han sig i Ho med Kiesten Madsdatter af Vester Bredmose.
  17. Caspar Everhard H. Drejer var præst i Henne-Lønne 1734-56. I 1734 giftede han sig med Kathrine Endorph fra Hennegård, datter af Kirstine og Peder Nielsen Endorph. Casper E.H. Drejer døde i 1756.
  18. Christen Andersen, skrædder. Med nogen usikkerhed kan han være den ifl. kirkebogen der af samme navn døde i 1773 61 år gl.
  19. Niels Sørensen, skrædder. Ifl. kirkebogen dør der i Hennebjerg en mand af samme navn i 1780 71 år gl.
  20. Christen Pedersen Borch boede i Lønne på »Lønnegård«. Han blev født ca. 1699 og giftede sig i 1725 med Anne Nielsdatter. Han døde 71 år gammel i 1770.
- Der henvises i øvrigt til lignende artikel i »Fra Ribe Amt« XX »Kopskatteudskrivningen i Ho-Oksby sogne 1718« side 538-41.

Kilder

Ekstraordinære skatter 1743-44. Mandtaller nr. 60. Rigsarkivet. P. Nordergårds præstehistorie. Ho-Oksby sognes kirkebøger. Henne-Lønne sognes kirkebøger. Guldager sogns kirkebøger. Folketællingslister 1787 for Ho-Oksby sogne, Henne-Lønne sogne, Guldager sogn. H.F. Feilberg »Ordbog over jyske almuesmål«. Henne-Lønne diverse dokumenter 1688-1941, Landsarkivet, Viborg.

Søren Manø Hansen, f. 1934, museumsleder, Løkkevang 18, 6870 Ølgod. Har udgivet »Strandinger og redningsaktioner 1852-1975«, 1977. Endvidere artikler i »Mark og Montre« 1969 f. og »Fra Ribe Amt« 1972 f.

Skattenægtelse i provisorietiden

Af S. Ravn Jensen

Vi befinder os i begyndelsen af provisorietiden (1885-94). Mellem Danmarks to store politiske partier Venstre og Højre har den politiske kamp stået på i flere år. Allerede i 1872 opnåede Venstre flertal i folketinget. I landstinget havde Højre magten, for til dette ting var kun de højt beskattede valgbare. Efter 1872 regnede man i Venstre med, at nu måtte kongen, Chr. 9., tage sine ministre fra Venstre, men det gjorde kongen ikke. Hans sympati var hos godsejerne, og han fortsatte ved regeringsskifte at tage sine ministre fra Højre. 1875 blev godsejer Estrup førsteminister, og snart skærpedes kampen mellem Venstre og regeringen.

I 1880erne var det særlig forsvarssagen, der skilte Venstre og regeringen. Store kredse i vort land – også mange i Venstre – var efter den ulykkelige krig i 1864 blevet grebet af en stærk forsvarsvilje. Man ville ikke igen risikere at skulle møde en angriber med så usle, gammeldags våben som i 1864 og med så primitive, utidssvarende fæstningsanlæg som Danevirke og Dybbøl.

I partiet Højre og i regeringen ønskede man København gjort til en stærk, moderne fæstning. En sådan koncentration af landets forsvar huede ikke Venstre. Der ville man have flere krigsskibe og frem for alt en slags borgervæbning spredt over landet.

Højre lod sig ikke påvirke. Tværtimod: Københavns befæstning blev partiets mærkesag.

Venstre søgte på flere måder at få det allerede påbegyndte anlæg standset og fremtvinge regeringens afgang.

Af interesse for nærværende artikel er dog kun en af Venstres metoder. For ikke at komme til at bidrage til Københavns befæstning, men også for at tvinge regeringen til at gå af nægter Venstre i folketinget at stemme for finansloven. Nu bliver Estrup og hans regering nødt til at gå, for nu får de ingen penge at arbejde med, sagde man i Venstre.

Estrup gik ikke, men sendte folketinget hjem, og støttet af sin »højre hånd« i landstinget professor Matzen udsteder Estrup provisoriske finanslove og bygger for penge, der ikke er bevilget, videre på Københavns fæstning.

Så nægter mange venstremænd at betale skat, og det er sådanne skattenægtelsessager, det følgende vil handle om.

Det mærkelige dokument

Ad omveje fik denne artikels forfatter i sommeren 1983 fra en familie i Billum et mærkeligt, gammelt, gulnet dokument. Den nævnte familie påstod på det bestemteste, at dokumentet oprindeligt stammede fra Ovtrup.

En udskrift af hele dokumentet, der er på godt og vel otte tætskrevne foliosider, hører næppe hjemme i Historisk Samfunds Årbog, hvor den sikkert med sit knudrede sprog og indviklede sætningsbygning ville trætte læserne unødigt.

Et ordret citat af dokumentets 2 første sider plus enkelte korte citater fra det følgende vil forhåbentlig også være tilstrækkeligt til at give et rigtigt indtryk af såvel dets form som indhold.

»Rekvisitus protesterede mod Udpantningsforretningen under Henvisning til § 49 i Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849 stadfæstet 28. Juli 1866 idet den nævnte § udtrykkeligt bestemmer, at »Forinden Finansloven er vedtagen maa Skatterne ej opkræves« og Komparenten maa formene, at der ikke for Tiden findes nogen vedtagen Finanslov eller overhovedet nogen Finanslov, hvilket Komparenten forbeholder sig nærmere at begrunde. Det er nu Komparenten bekendt, at der under 1. April f.A. er udstedt en foreløbig Lov om Indtægts- og Udgiftsbevilling

for Aaret 1885-86 og at Ministeriet som Hjemmel for sin Ret til at udstede denne Lov har paaberaabt sig den reviderede Grundlovs § 25. Men Komparenten kan ikke erkjende, at denne foreløbige Lov har nogen Gyldighed eller forbindende Kraft, da den ikke alene ikke har nogen Hjemmel i Grundloven, men endog ligefrem strider imod denne, navnlig imod § 49. Komparenten skulle med Hensyn hertil tillade sig at anføre, at Betingelserne efter § 25 til at udstede en foreløbig Lov ikke have været tilstede. 1) fordi den foreløbige Lov strider mod Grundloven og 2) fordi der ikke har foreligget noget særdeles påtrængende Tilfælde, idet alle forfatningsmæssige Midler til at forsøge en ordinær Finanslov tilvejebragt ikke vare udtømte navnlig er et Ministerskifte ikke forsøgt og 3) at den Betingelse § 25 opstiller »naar Rigsdagen ikke er samlet« aldeles ikke er fyldestgjort, idet Komparenten maa anse det for i høj Grad stridende saavel mod Grundlovens Aand som mod den fornuftige Mening der ligger i §fens Bestemmelser, at Rigsdagen hjemsendes for at Betingelserne kan indtræde«.

Som man sikkert har bemærket, mangler dokumentet en overskrift (det samme gælder en eventuel underskrift), men allerede det første ord »Rekvisitus« (= den der søger retshjælp) fører os ind på et spor. Ved fortsat læsning opdager man, at rekvisitus, eller som han nu kaldes »Komparenten« (= den der møder for retten) ansøger fogedretten om, at den udpantning, der er påbegyndt hjemme hos ham, må blive standset og kendt ugyldig. Rekvisitus er en af de skattenægttere, der omtales i første afsnit.

Som støtte for sin nægtelse henviser han til Grundlovens § 49, der siger, at »forinden Finansloven er vedtagen maa Skatter ej opkræves«. Og finansloven var ikke vedtaget i folketinget. Estrup havde sendt det hjem, da det ikke ville stemme for loven.

Da finansloven ikke kunne vedtages, og rigsdagen er sendt hjem, udsteder ministeriet (kongen) en foreløbig lov om indtægts- og udgiftsbevilling for året 1885-86, så skatterne kunne opkræves. Som hjemmel for dette skridt på-

råber ministeriet sig Grundlovens § 25, der siger: »I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maa stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende Rigsdag«.

Men nu påstår komparenten, at ministeriet har misbrugt § 25, brugt den mod dens hensigt. Der foreligger her aldeles ikke noget »særdeles paatrængende Tilfælde«, siger han, man har f.eks. ikke forsøgt et ministerskifte. Desuden beskylder han ministeriet for, at det på kunstig vis har søgt at fremkalde § 25's betingelser ved at hjemsende rigsdagen.

Senere i sin tale – i den ikke her citerede del – siger komparenten: - »saa maa det anses og anses i hvert Fald af Komparenten for hævet over enhver Tvivl, at § 25 aldeles ikke angaar provisoriske Finanslove men kun almindelige foreløbige Love«. Og lidt senere tilføjer han: »Hvad der ogsaa har bestyrket Komparenten i denne opfattelse er at Professor Matzen Lærer i Statsret ved Københavns Universitet og Komparenten bekendt gennem sin statsretlige Fortolkning, hvori han søger at paavise en Hjemmel i Grundloven for provisoriske Finansloves Gyldighed, ikke har haft noget bedre argument over for Bestemmelsen i § 49 end at Ordet vedtaget egentlig ikke betyder vedtaget, det vil sige vedtaget efter sædvanlig Sprogbrug, men at det betyder noget helt andet, nemlig Kongens Antagelse eller Godkendelse af Loven«.

I resten af sin tale henviser komparenten også til andre af Grundlovens paragraffer og underbygger ved hjælp af dem sit forsvar.

Identifikation

Men hvem er nu denne rekvisitus, denne komparent? I det ganske dokument forekommer kun et eneste personnavn, professor Matzens.

Dokumentet må være manuskript til eller afskrift af rekvisiti tale i fogedretten. Men hvilken bys fogedret? Hvis dokumentet virkelig stammer fra Ovtrup eller Billum,

skulle det ikke volde store vanskeligheder at finde sagen i Varde fogedretsprotokol. Især ikke efter at det ved nærlæsning er lykkedes at datere dokumentet til januar, februar eller marts 1886. I nævnte protokol måtte rekvisiti navn, stilling og bopæl kunne findes. Stammer sagen fra en anden retskreds, vil al søgen være håbløs.

Sagen var heldigvis at finde i Varde fogedretsprotokol. Retshandlingen fandt sted i marts 1886, men rekvisitus var ikke fra Ovtrup ej heller fra Billum, men fra Nymindegab i retskredsens allernordvestligste hjørne få hundrede meter fra skellet til nabokredsen.

I fogedretsprotokollen ser sagen således ud:

»Skattenægtelsessag Nr. 1

Hos Thomas Christensen, Nymindegab, Lønne Sogn foretoges 29. f.M. for 50 Kr. 1 Øre foruden Omkostninger, som han skylder for resterende Skatter og Afgifter til Varde Amtsstue for 2. Termin 1885 af Sognefogden en

*Fig. 1. Købmand Thomas Christensen, Nymindegab.
Foto: Theodor Nielsen, Varde, privateje.*

Udpantningsforretning, under hvilken Rekvisitus fremkom med Indsigelse mod Forretningen, hvilken fremmedes efter at Indsigelsen var antegnet i Protokollen. En Udskrift af den af Sognefogden foretagne Udpantningsforretning fremlagde(s). Hvorefter Fogedretten optog Sagen og strax afsagde følgende:

Kjendelse

Under henvisning til Grundlovens § 49 har Rekvisitus fremsat Indsigelse mod at betale de ham fordrede kgl. Skatter for 2. Termin 1885, fordi Finansloven for Finansaaret fra 1. April 1885 til 31. Marts 1886 ikke er vedtaget, men da den under 1. April f.A. i Henhold til Grundlovens § 25 udstedte og behørig kundgjorde foreløbige Lov om Indtægts- og Udgiftsbevilling bemyndiger Regjeringen til at opkræve de bestaaende Skatter og Afgifter for det Tidsrum, hvorunder der in casu er Spørgsmaal, findes Rekvisiti Indsigelse ugrundet og Udpantningsforretningen vil som Følge heraf være at stadfæste som endelig.

Thi eragtes

Den ovenanmeldte Udpantningsforretning stadfæstes som endelig«.

Mere om Thomas Christensen

Man studser over restancebeløbets størrelse. Thomas Christensen må have været lignet til en for tiden og stedet forholdsvis stor skat og må altså have haft ret gode indkomster. Kirkebogen for Lønne sogn og kirkebogen for Lydum sogn suppleret med spredte oplysninger fra den ellers så sparsomme litteratur om Lønne sogn og Nymindegab giver forklaringen. De to nævnte kirkebøger fortæller, at Thomas Christensen er født 4. november 1837 i Nørhedeby i Lydum sogn, Ribe amt som søn af gårdmand Christen Hansen og hustru Bodil Catrine Christensdatter. I notatet om hans død og begravelse, der findes i Lønne kirkebog, kaldes han købmand og strandfoged.

I sin bog »Færgerier over jyske åer« fortæller N.M. Kromann, at færgeriet over Ringkøbing fjords udløb »går

over på Thomas Christensen, en ung mand på knap 30 år, som et par år i forvejen har købt Færggården«.

For Thomas Christensen blev færgeriet ikke nogen god forretning. Hans både og den store pram, der kunne bære en vogn med læs, led havari i en storm, og tolderne, der havde tilladelse til at sejle over »Gabet« i egne både, tog ofte passagerer gratis med. Thomas Christensen søger da generalpostdirektøren, som færgeriet sorterer under, om et årligt tilskud på 150 rigsdaler. Da det nægtes ham, frasier han sig færgeretten (1871) og driver derefter købmandshandel i Nymindegab. Han nøjes dog ikke med at passe denne lille landhandel, men forstår sammen med broderen Hans at drage fordel af, at Nymindegab var en slags yderhavn for Ringkøbing, en af vestkystens vigtigste havnebyer. Nogen egentlig havn med kaj og bolværk var der dog næppe i Nymindegab, men hvor så mange skibe passerede, var der for et par driftige mænd gode betingelser for handel i større stil.

Torben Klinting fortæller i »Fra Jyllands Vestkyst«, at en mand ved navn Christen Jensen »sejlede for Brødrene Hans og Thomas Skomager (Christensen), der begge var Købmænd. Førstnævnte boede ved Lønne mølle, sidstnævnte ved Nymindegab. Købmændene ejede først en hollandsk Kuf - - - og siden et mindre Skib, som hed Dorthea, men som blev sat til i »Gabet« 1885.« Om Dortheas stranding og forlis fortæller strandfoged Dahl i »Strandinger og strandingsgoods« bind I mere udførligt. Vi får bl.a. at vide, at skibet var på vej til hjemhavn (Nymindegab) med trælast til de to brødre fra Kristianssand. Man har sikkert bemærket, at Torben Klinting kalder denne artikels hovedperson Thomas Skomager (Christensen). Det betyder ikke, at Thomas Christensen foruden sine mange allerede nævnte gøremål også befattede sig med skomagerhåndværket. Det gjorde hans far derimod. Han blev kaldt Christen Skomager, og kendingsnavnet gik i arv til hans mange børn.

I Blaabjerg lokalhistoriske arkiv opbevares nu Chr. Høys samling af avisudklip. Blandt dem er en længere ar-

Fig. 2. Købmand Thomas Christensen, Nymindegab, født 4. nov. 1837, død 10. maj 1889, begravet på Lønne gamle kirkegård. Hans kone Magrethe Christensen Høy er født samme år som sin mand, men efterlever ham i deres sidste sølles bopæl i Nymindegab, hvor hun dør 3. marts 1917. Hun bliver begravet på Lønne ny kirkegård, hvor stenen nu findes blandt de gravsten, der er fjernet fra sløjfede grave. Foto: G. Fjord Nielsen, Nørre Nebel, privateje.

tikel (mærket c) der bærer overskriften »Skomagerne« og netop beretter om Thomas Christensen og hans søskende.

Om Thomas Christensen fortælles der bl.a. følgende: »Uden at gaa de andre Brødre for nær var Thomas nok den mest oplyste af dem alle. I politisk Henseende var de alle Venstremænd af den Bergske Retning, og for Kredens Bergianere var Thomas Christensens Død et Tab som en Sorg«.

Før vi forlader det mærkelige dokument, må vi søge klargjort, om det er Thomas Christensens eget værk, eller om det er bestilt arbejde udført af en jurist. Vi må selvfølgelig ikke lade os vildlede af, at han i sin tale såvel direkte som indirekte kalder sig lægmand. Det kunne en advokat jo udmærket have lagt ham i munden.

Flere ting tyder dog på, at manuskriptet virkelig er skrevet af en lægmand, af Thomas Christensen selv. En jurist ville sikkert have strammet talen betydeligt og have undgået de mange unødvendige gentagelser, og han ville nok også have sat nogle flere tegn til støtte for læsningen.

Måske har Thomas Christensen i Ribe Amtstidende 12. aug. 1885 læst en artikel af læge Christophersen, Ringsted. Han skriver bl.a.: »Jeg venter snart at blive udpantet. Jeg vil gøre min Indsigelse særdeles omhyggelig og mundtlig og med nogen Udførlighed«. Og længere fremme: »Jeg vil - - - omhyggelig holde enhver Prokurator borte fra Indblanding i min Sag«.

Andre skattenægtelsessager

Som allerede vist bærer referatet af Thomas Christensens sag i fogedretten overskriften »Skattenægtelsessag Nr. 1«. Umiddelbart efter følger i protokollen 143 lignende sager, men kun ganske kort refereret. De slutter med samme resultat som nr. 1. Alle er de fra Ribe amts nordvestlige hjørne: Henne, Lønne, Lunde, Nørre Nebel, Kvong og en enkelt fra Tistrup. Man gætter sikkert ikke fejl, hvis man antager, at i denne masseprotest har Thomas Christensen været primus motor.

I den lokale venstreavis Ribe Amtstidende, som blev

udgivet i Varde, vrimler det i begyndelsen af 1886 med beretninger om skattenægtelse og udpantning fra mange egne af landet.

Her er nogle fra Ribe amt:

R.A. 8.1.1886

»Skattenægtelser ville efter hvad der meddeles os finde Sted i Ribe Amts 1. og 2. Valgkreds i meget stor Udstrækning i den nærmeste Fremtid«.

R.A. 19.2.1886

»I Darum Sogn har 60 Skatteydere nægtet at betale Skat - -«.

R.A. 20.2.1886

»I Outrup Sogn har en større Del af Sognets Beboere i Forening nedlagt Protest mod at betale Skat efter den forkastede provisoriske Lov. Protesten er ikke alene tilstillet Herredsfogedkontoret her i Byen, men ogsaa Finansministeriet«.

Og en lille solstrålehistorie:

R.A. 10.3.1886

»For Lunde Sogns Vedkommende er der tvende Mænd, der har nægtet at betale Skat. Endvidere skal meddeles til Ære for Sognefogden, der ellers af dem, der kender ham nøjere, betegnes som fuldstændig Højremand, at under Udpantningsforretningen udtalte han, at for saavidt han kunde forstaa Grundloven, skjønnede han ikke andet, end at under de nuværende Forhold var det berettiget at nægte Skat«.

Slutning

For den menige venstrevælger har det nok ikke altid været let at tage stilling til spørgsmålet om skattenægtelse, for samtidig med at Venstres Fællesbestyrelse udsendte advarsler mod at gå for vidt, rejste flere af partiets folketingsmænd rundt i landet og opildnede vælgerne til skattenægtelse og aktiv modstand.

Så vidt jeg kan skønne, er det da også en udbredt opfattelse, at skattenægtelse og deraf følgende udpantning kun

blev til spredte, enkeltstående tilfælde. En undersøgelse af landets fogedretsprotokoller og lokale aviser kunne måske ændre dette billede.

Nogle – især juridiske – fagudtryk:

in casu: i det foreliggende (nærværende) tilfælde.

eragtes: et ord der ved kendelser danner overgangen mellem præmisser og konklusion (»thi eragtes«). Ved domme bruges »Thi kendes for ret«.

komparenten: den der møder for retten.

kuf: et mindre sejlskib med runde, fyldige stævne, med ringe højde over vandet og som regel fladbundet.

provisorisk: midlertidig eller foreløbig.

rekvisitus: den der søger retshjælp.

rekvisiti: ejefald af rekvisitus.

Ordlyden af de to paragraffer fra Grundloven, som forekommer i nærværende artikel:

§ 25: »I særdeles påtrængende tilfælde kan kongen, når rigsdagen ikke er samlet, udstede foreløbige love, der dog ikke må stride mod Grundloven og altid bør forelægges den følgende rigsdag«.

§ 49: »Forinden finansloven er vedtaget, må skatterne ej opkræves. Ingen udgift må afholdes, som ikke har hjemmel i finansloven eller en tillægsbevillingslov«.

Litteratur og trykte kilder

Trykte

Salmonsens Konversations Leksikon

Danske forfatningslove 1665-1953. Udgivet med indledning af Jens Himmelstrup og Jens Møller. 1970.

Claus Friisberg: På vej mod et demokrati. 1975.

P. Chr. Dahl: Strandinger og strandingsgods. Bind 1. 1973.

N.M. Kromann: Færgerier over jyske åer.

Chr. Høys samling af avisudklip. (Blaabjerg lokalhistoriske arkiv).

Ribe Amtstidende 1885 og 1886 (Varde bibliotek)

Utrykte

Varde Fogedretsprotokol 1885-86. (Landsarkivet i Viborg).

Kirkebogen for Lønne sogn (Henne præstegård).

Kirkebogen for Lydum sogn (Nørre Nebel præstegård).

S. Ravn Jensen, f. 1908, *fhv. skoleinspektør, Lykkesvej 17, 6855 Outtrup.*

Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601

Af Søren Manøe Hansen

Gennem århundreder har vore kirkeklokker kaldt til kirkelige handlinger, samt advaret befolkningen mod ildebrande og krige. Krigshandlingerne udgjorde ikke kun en fare for befolkningen, men også for selve kirkeklokkerne, således at forstå, at de var et oplagt objekt under de fjendtlige troppers plyndringstogter på grund af det kostbare malmindhold, som klokkerne består af. At det virkeligt var tilfældet bekræftes af »danske« klokker støbt til en by i udlandet, eller bevarede danske klokker i udlandet.

Faren var dog størst i det hjemlige, hvor danske konger har udstedt forordninger om klokkeafleveringer- klokkeskatter. Hensigten hermed var at skaffe malm til støbning af kanoner.

I de bevægede år umiddelbart forud for reformationen, hvor stridigheder mellem Frd. I og Chr. II bragte dem til at samle midler til et felttog, forsøgte Frd. I at befæste sin status som landets overhoved, som han havde været siden 1523, medens Chr. II's drøm var at generobre den danske trone.

Denne uro, suppleret med konfrontationer mellem den katolske kirke og den nyopdukkede protestantiske tro, gjorde, at den protestantisk indstillede Frd. I forsøgte at forøge sin magtposition gennem en oprustning. Til en eventuel krig behøvede kongen malm til kanonstøbning. Han indkøbte malm fra udlandet bl.a. hos Fuggerne i Augsburg, men så – desværre må man sige – en billigere

løsning ved at inddrage klokker fra landets kirker, som var velforsynede her i slutningen af den katolske periode, idet der var tale om store klokker som de mindre messe-klokker¹.

Kongen kunne dog ikke uden videre føre sine planer ud i livet, men måtte fremlægge sine ønsker på Herredagen i Odense. I denne forsamling deltog alle landets bisper, der efter nogen overvejelse sagde god for ønsket, men var klar over den modstand, det kunne møde hos almuen. Derfor skulle kongen i et åbent brev informere befolkningen om klokkeafleveringen¹.

Desværre kendes dekretets ordlyd ikke, men iflg. P. Grinder-Hansens artikel om dette emne i tidsskriftet »Skalk« 1982 nr. 1 anføres indsamlingsprincipperne at være: »Hvis kirken havde to klokker, skulle man tage den største, havde den tre, skulle man tage den største og den mindste. Hvis det var sognemændene meget imod at miste deres klokke, kunne de købe den tilbage ved at levere halvanden skippund rent kobber, for hvert skippund klok-kemalm (et skippund = 160 kg)¹«.

På Rigsarkivet findes en pakke »Fortegnelse over afle-verede klokker 1528-29«, og på Nationalmuseets 2. afd. opbevares afd. museumsinspektør Victor Hermansens op-tegnelser om samme emne. Heri er anført, hvilke kirker, der måtte afgive sin eller sine klokker. I alt blev der på landsbasis afleveret klokker fra 916 af de daværende 1757 kirker, foruden at der mangler lister for 170 klokker, hvis proveniens man ikke kender. Der indkom ca. 1100 klok-ker, som antages at have vejet 375.000 kg.

Fra vort amt er der iflg. Victor Hermansens optegnelse afgivet følgende:

Klokkeskatten fra 1526:

Lundenæs len: Fra dette område berettes der, at der hen-står 12 klokker i rådhuset i Kolding, men ingen kunne gøre rede for, fra hvilke kirker eller herreder, de stam-mede. De blev dog vejet og udskibet fra Kolding »paa vor kiæreste naadige herres jagt S. Katharine«. Inden i klok-

Fig. 1. Klokken fra Sct. Nicolaj kirke i Varde. Klokken er antagelig fra o. 1230 og måske støbt som kirkeklokke. I Varde anvendtes den som byens stormklokke, der i tilfælde af brand og ufred advarede byens borgere om eventuelle farer. Da kirken blev nedbrudt 1810, blev dens tre klokker tilovers. De vurderedes til 500 rdl. og købtes af købmand Peter Schultz, der solgte den mindste til Lydum kirke, hvor den hang til 1940, da den blev afhændet til de Smithske Støberier i Ålborg. Den store klokkes skæbne er uvis, men Peter Schultz solgte stormklokken til Øse kirke, hvor den var i brug til 1924. Den blev derefter solgt til støberiet i Ålborg. Da dette kom viceskoleinspektør Jepsen, Varde, for øre, opfordrede han Varde Museums bestyrelse til at sikre klokken for Varde by. Museet købte klokken for 795 kr., og den indgik i museets samlinger.

I 1938 henvendte Varde kirkebestyrelse sig til museet for at låne klokken til brug på kapellet på Lundvej. For nogle år siden lod man opføre en ny klokkestabel på selve kirkegården, hvor stormklokken nu fik sin plads sammen med en nyere klokke, der anvendes i det daglige, således at den gamle stormklokke nu kun hænger som reserve. Foto: Børge Kjær, Varde.

kerne blev der sat et mærke. Klokkerne vejede tilsammen 3.124 kg – i gennemsnit 284 kg – og af dem var to navnløse og en i stykker.

Riberhus len: Fra dette len indkom 15 klokker, som der har været et register over, men som fogeden ikke kan gøre rede for. To af klokkerne var navnløse, og én blev vejat med knebelen i. Til sammen vejede de 4.984 kg hvilket i gennemsnit vil sige 332 kg².

Klokkeskatten 1528-29

(hvor intet er nævnt afleveres 1 klokke).

Vester Horne herred

Lyddom (Lydum) 334 kg^a, Lenedt (Lønne) 192 kg.

Øster Horne herred

Torstrup 352 kg^a, Hornum (Horne) 320 kg^a, Hodde 184 kg^a, Tistrup 456 kg^a, Øllegoedt (Ølgod) 432 kg^a, Awendzagger (Ansager) 2 klokker: 1 på 208 kg^a og 1 på 248 kg^a.

Skads herred

Øssze (Øse), Nesberge (Næsbjerg), Starup, Gremstrup, Nykircke (Vester Nykirke), Faborg (Fåborg), Ore (Årre), Sneom, Tiereborg, Jern, Skatz (her »stander en klokke igen«), Brøndum, Nebel (Vester Nebel), Alsze (Alslev), Horstrup (Hostrup), Guldtagger (Guldager).

Fra dette herred og det efterfølgende Gørding herred er desværre ikke angivet, hvad de enkelte klokker vejede.

Gørding herred

Aastrup, Gørring (Gørding), Darrum, Brammingh (Bramming), Vilsløff (Vilslev), Hunerup (Hunderup), Jernet (Jernved).

Andst herred:

Ersth (Verst) 760 kg^b, Jordrup 208 kg^b, Andst 400 kg^b, Gesten 376 kg^b, Wambdrup (Vamdrup), 160 kg (uden knebel, ringe og tappe).

Malt herred

Brørup 288 kg^b, Holstedt 304 kg^b, Fføffueling (Føvling) 400 kg^b, Molthe (Malt) 504 kg^b, Ween (Vejen) 272 kg^b, Læborge 320 kg^b,².

a) angiver at vejningen er foretaget med al jernfang.

b) angiver at vejningen er foretaget med al jernfang, men uden knebel.

c) angiver at vejningen er med al jernfang undtagen en halv knebel².

Af optegnelserne fremgår, at kun en af kirkerne har ejet 3 klokker, nemlig Ansager der måtte afgive 2 klokker. Hvorledes det skal forstås med bemærkningen ved Skads kirke »her stander en klokke igen«, vides ikke, måske kan det udlægges, som at kirken mangler at aflevere endnu en klokke.

Klokkerne skulle afleveres i Kolding eller i Ribe, hvorfra de sandsynligvis blev udskibet til omsmeltningsstedet.

Klokkeskatten i 1601

Som bekendt førte Chr. IV adskillige krige, især mod arvefjenden Sverige. Også han havde øje for kirkeklokkernes anvendelse til krigsmateriel, hvorfor han i 1601 udsendte ordre om, at »alle klokker undtagen den største skulle afleveres«¹.

Ved denne klokkeskat skulle der kun afleveres klokker fra de kirker, som kongen havde kaldsret til, og da der kun var gået 70 år, siden den sidste klokkeskat (1529), blev der afleveret meget få klokker, ialt 93 store og 64 små klokker, der til sammen vejede 56.698 $\frac{1}{4}$ kg kobber. Fra vort område – Ribe amt – blev der kun afleveret en klokke på 136 kg fra Hierup (Hjarup) i Andst herred².

P. Ginder-Hansen angiver dog, at det lykkedes for Chr. IV at konfiskere 340 store og 76 små klokker til en samlet vægt på 93.670 kg. Såvel Frd. I som Chr. IV fik dog flere klokker, end der blev omstøbt, hvorefter de holdt udsalg på de tiloversblevne. Dette kan være årsagen til at en lang række klokker hænger i helt andre kirker, end de er støbt til.

Også fra nyere tid kendes eksempler på kirkeklokkers omstøbning til krigsudstyr, således måtte sønderjyske kirker afgive 47 klokker til den tyske hær under 1. verdenskrig (Tyskland afleverede selv 60.000 stk.)³. Efter genforeningen afgav den danske hær 60 gamle kanoner, der blev omstøbt til klokker til de kirker i Sønderjylland, der stod uden klokke. Under 2. verdenskrig gav Hitler i 1941 ordre til, at alle Norges kirkeklokker skulle sendes til Tyskland. Befalingen blev dog aldrig efterkommet, og klokkerne hænger fortsat i de norske kirker⁴.

At der er gået store kulturhistoriske værdier tabt i smelteovnene er ubestridt, kun kan man glæde sig over, at der dog er bevaret en del værdifulde klokker fra den ældste tid, og i Ribe amt har vi en af landets ældst bevarede i Næsbjerg kirke. Klokken her menes at stamme fra 1100-tallet. Af disse ældre klokker, som der endnu er bevaret i amtets kirker, kan nævnes: Skt. Nicolaj kirke, Varde fra 1200-tallet (deponeret i Varde museum), Vester Vedsted fra ca. 1250 og Ansager fra 1250-1300 og fra 1300-tallet Skt. Knud Bramming, Gørding, Hjortlund og Lunde⁴. Herefter bliver antallet hyppigere.

Kilder

1. Skalk 1982 nr. 1.
2. Victor Hermansens optegnelser i Nationalmuseets II. afd.
3. Børge Mosumgård »Kig på kirker« 1966.
4. Trap »Danmark« IX, 1965.

Søren Manøe Hansen, f. 1934, museumsleder, Løkkevang 18, 6870 Ølgod. Har udgivet »Strandinger og redningsaktioner 1852-1975«, 1977. Endvidere artikler i »Mark og Montre« 1969 f. og »Fra Ribe Amt« 1972 f.

Erindringer fra et liv i Ribe amt og Amerika

Af Kathrine Mathiasen

Nedenstående erindringer er nedskrevet i 1968 af den da 85-årige pens. lærer Kathrine Mathiasen i Vejen. Hendes fulde navn er Gunde Kathrine Antonette - f. Frederiksen. Kathrine som hun kaldes, er født i Tjæreborg 22/11 1882 som datter af den gamle bygmester Søren Frederiksen (Mose) - f. 9/9 1847 i Tømmerby, Sneum sogn. Moderen Ane Nielsdatter er født 25/1 1856 på Strandfogedgården i Allerup, Sneum sogn. Ifølge bogen »Fra det kommunale skolevæsen i Ribe amt« er Kathrine dim. fra Varde 1903. Samme år pøgelærerinde i Stauskede, Gesten. (Fra 1908-10 opholder hun sig i USA). Derefter nogle måneder lærerinde i Roth Elle ved Odder og så fra 1912-21 farmerkone i Argentina. 1921-34 lærerinde i Ø. Gesten, og fra 1934-48 lærerinde i Røj forskole - også Gesten. Kathrine lever nu som enke på »Egely«, Vejen - 101 år gammel.

Fra jeg var to år til fem år, var jeg hos mine bedsteforældre i Allerup¹. Mor havde så meget om ørerne, og vi tre ældste børn kom til verden med knap 1½ års mellemrum. Det der står klarest i min erindring fra min tidligste barndom er, da bedstemoder lå lig. Jeg forstod ikke, hvorfor hun lå så stille med pengestykker over begge øjne. Jeg husker også de mange mennesker der fyldte huset. Efter begravelsen kom jeg igen hjem til Tjæreborg. Vi børn havde et ualmindeligt godt barndomshjem. Vor dygtige og flittige far skånedes aldrig, men han ydede altid det bedste. Han levede mest for sin familie, sit hjem og sit arbejde. Han byggede huse og gårde rundt omkring. Han gik mandag morgen hjemmefra og kom først igen lørdag aften, altid til fods. Om vinteren arbejdede han i værkstedet med at lave døre og vinduer til de huse, der skulle bygges i den følgende sommer. Undertiden lavede han møbler eller polerede ældre møbler op.

Fig. 1. Barndomshjemmet V. Strandvej 7, Tjæreborg. Værkstedslængen er væk, nu er der værksted og benzinst. Personerne er fra venstre: Bendix Frederiksen med cyklen – blev arkitekt og rejste til USA. Kathrines mor Ane med de to mindste – tvillingerne Cecilie og Nielsine. Med hatten faderen Søren Frederiksen (Mose). Derefter Kathrine Mathiasen. Sidst Dorteaa, gift med lærer H.H. Pedersen på Krosgårdsmark. Manden med pibe er en karl eller en af de ældre svende (S. Frederiksen var bygmester). Foto i privateje.

Min mor havde noget af en tung skæbne. Hun levede i et lykkeligt ægteskab, men i sin ungdom blev den ene af hendes fødder udsat for så hårdt et tryk, at der gik benedder i den store tå. Det gik så vidt, at der kom løse ben ud af tåen. Ustandselig søgte hun læge, og til tider havde hun de frygteligste smerter. Resten af sit liv måtte hun plages med den dårlige tå. I perioder særlig om sommeren var det knap så slemt, og det kunne mærkes på hendes humør. Der skulle kun så lidt til, så mødte man hendes kønne smil.

Far havde et lidt heftigt temperament. Kom der ham noget på tværs kunne han fare op, men han kom snart ned igen, når mor fik forklaring på, hvad der var i vejen. Hun forstod at lægge en dæmper på hans sind. Dette måtte læredrengene erkende. Efterhånden som vi børn voksede

til, måtte vi gøre nytte både ude og inde. Thea² og jeg kunne ikke altid enes om arbejdet. I 10 års alderen bestemte far og mor, at vi havde godt af at komme lidt bort fra hinanden en sommer. Jeg fik plads i Allerup mølle hos Søren Kjeldsen. De havde to små børn, som jeg skulle passe, og min løn blev 15 kr. for en sommer. Det var rare mennesker, og jeg havde det godt. Da jeg kom hjem, blev de 15 kr. sat i sparekassen. I forvejen havde min bedstefar i Allerup givet mig en sparekassebog, hvorpå der stod 10 kr. Sommeren efter kom Thea ud at tjene hos et par ældre folk i Tjæreborg. Hun skulle passe to køer og hun fik 10 kr. for hele sommeren.

Det var en stor dag, når høet skulle rives nede i engen, så var mor med, og vi kørte derned i naboens køretøj. Naboen var også med til at rive. Mor havde mad og vand til kaffe med, og vi børn samlede pinde og tørt tang nede ved havet. Vi gjorde ild på og satte kedlen med vand over. Det varede ikke længe før vandet kogte, og mor lavede kaffen. Åh, hvor vi nød det. Når høet var kørt hjem, trak vi køerne ned i engen hver eftermiddag. Vi havde gerne en flaske nymalket mælk med til vor mad. Når køerne gik fredelig og græssede nede i engen, gik vi ned til havet. Sommetider badede vi, når vandet var inde, eller vi satte ild på og stegte kartofler og æbler, de smagte herligt, selv om de var lidt sorte. Undertiden byggede vi et tanghus, som vi kunne sidde i, når det regnede. Tang og brædder var der nok af nede ved havet. Der var også andre børn dernede, som passede køer, dem legede vi undertiden med. Da Bendix³ var blevet konfirmeret, kom han i lære, først en tid hos far, men den længste læretid havde han i Esbjerg på et møbelværksted. Om aftenen gik han i tegneskole. Da læretiden var omme, rejste han til Hamborg. Han var da 18 år. I Hamborg arbejdede han 1½ år. Derefter rejste han til Paris, hvor han arbejdede i 3 år, så til London, hvor han var 1½ år.

Så var tiden kommet, da han rejste til Nordamerika, og han kom først hjem på besøg som en gammel mand.

Jeg var hjemme, til jeg var 17 år, så skulle jeg ud at

tjene og lære noget mere. Jeg fik plads i Alslev mølle ved Varde. Der var en ret stor gård til møllen, og vi var 15 daglige folk iberegnet fire børn, en gammel bedstefar, en gammel mandlig slægtning samt to piger foruden møllersvend, en til dampmøllen og karle på gården.

Det var ikke meningen, jeg skulle malke, (det havde jeg lært hjemme), der var en 12 års dreng, søn i gården, som havde taget præmie i malkning. Men da det kom til stykket, blev det mig, der måtte malke i hans sted. Han ville helst være fri. Om sommeren, når den anden pige var i marken, havde jeg somme tider malket 12 køer, inden hun kom om middagen. Der var ca. 20 køer. Når vi vaskede, måtte vi ikke bruge vaskebræt. Det var ikke så mærkeligt, at hænderne led derunder. Når tøjet var vasket, skulle det bæres et stykke ned i haven til skylning, hvor der var en kilde. Dér var vandet mere klart end i mølledammen, hvis vand vi vaskede i. Når vaskedagen var forbi, og vi havde spist til aften, stod opvasken fra hele dagen. Fruen havde kun lavet maden, hun ville helst sidde og brodere. Når opvasken var overstået, kunne vi gå ud og malke. For at få mig til at blive et år længere, tilbød fru en mig, at jeg kunne gå ned til skomageren og få taget mål af et par støvler til 15 kr. Dette smigrede mig, men først bagefter anede jeg grunden. Jeg blev der i to år. Lønnen var for det første år 60 kr., for det andet år 125 kr.

Medens jeg var i Alslev mølle, døde bedstefar i Allerup. En ung pige, som var med til begravelsen, havde netop taget sin eksamen som forskolelærerinde. Efter at have talt med hende bestemte jeg, at jeg ville forsøge om det ikke var muligt, at jeg også kunne blive forskolelærerinde. Der var kun et års uddannelse foruden forberedelse. Jeg sagde min plads op, og far hjalp mig, så jeg kunne få de nødvendige penge til uddannelsen. Jeg havde det sidste års løn foruden nogle penge fra det første års løn, og desuden havde jeg ca. 80 kr. i sparekassen. Efter nogle måneders forberedelse hos en lærer i Tjæreborg blev jeg optaget på Varde Forskoleseminarium. Et år efter tog jeg min

Fig. 2. Varde forskoleseminarium 1903. Kathrine Mathiasen sidder som nr. 3 fra venstre i forreste række – skolens yngste elev. Foto i privateje.

eksamen, og samme år om efteråret blev jeg vinterlærerinde i Ferup ikke så langt fra Ejstrup. Jeg var så i Ferup om vinteren. Læreren i Ferup skole fortalte mig, at der var en ledig plads i V. Gjesten, og han syntes jeg skulle tage til Gjesten og tale med skolemyndighederne.

En søndag gik jeg de to mil til Gjesten og nåede sognerådsformandens hus ved middagstid. Sognerådsformanden var lærer i Ø. Gjesten. Der var netop konfirmation i hjemmet, og læreren sagde, at præsten ville komme om eftermiddagen, og så mente han, at jeg kunne køre med præsten til V. Gjesten, så jeg kunne tale med flere af myndighederne. Det skete også, og jeg sov i præstegården om natten, og næste morgen gik jeg de to mil tilbage til Ferup. Læreren havde lovet at tage mine børn de første timer, og det var netop frikvarter, da jeg nåede skolen. Jeg indsendte min ansøgning og blev antaget som vikar i V. Gjesten. Lærerinden lå syg af tuberkulose, hun rejste til sit hjem og døde i sommerferien. I de måneder jeg var vikar, boede og spiste jeg på Gjesten mejeri, som lå i nærheden

af skolen. Jeg gav 65 øre om dagen for kosten. Da lærerinden var død blev jeg lejet for fire år, det var almindelig på det sted, da skolen kaldtes pogeskole i stedet for forskole. Nogle år senere blev den omdannet til forskole. Lønnen jeg fik var 434 kr. + bolig og brændsel om året. De to sidste år jeg var der, fik jeg 50 kr. ekstra om året for håndarbejde med pigerne.

Før de fire år var gået, besluttede jeg mig til at se mig om i verden. Bendix havde skrevet, at jeg kunne komme til Omaha Nebraska, hvor han dengang opholdt sig. Jeg tog ham på ordet og bestilte billet fra Esbjerg til Omaha med ophold i London en nat på et hotel. Rejsen kostede 95 kr. til New York og 145 kr. fra New York til Omaha, der var 2½ døgnstogrejse. Far og mor var jo ikke så glade for, at jeg rejste, men jeg lovede dem at komme hjem om to år. Damperen fra Esbjerg gik til Harwich, derfra rejste jeg med tog til London. Dagen efter med tog til Liverpool, hvor den imponerende damper »Lusitania« lå, den havde fire skorstene og var så mægtig stor. Den var på 28.000 ton og havde 900 mands besætning. Desværre ligger den på havets bund, da tyskerne sænkede den under første verdenskrig. Rejsen over Atlanten tog 7½ døgn, og så sejlede vi forbi Frihedsstøtten og var i New York. Vi blev sejlet ud til en ø, som hed Ellis Island, og der blev vi kigget i øjnene, og vi blev spurgt om, hvor mange penge vi havde – først da kunne vi komme videre med toget. Jeg havde mad med hjemmefra, og da det slap op, kunne vi købe mad ved de forskellige banegårde. Stolene kunne slås ned om natten, og vi kunne leje en hovedpude. Da vi nåede Chicago, fik jeg en dansker, jeg traf, og som havde været i Amerika før, til at hjælpe mig med at få telegraferet til Bendix. Han var også på banegården i Omaha sent om aftenen og tog imod mig. Han boede hos en dansk familie, og der kunne jeg også bo de første dage. Bendix tog fri fra arbejdet og viste mig rundt. Vi så i bladene efter ledige pladser for piger, og dem var der altid nok af. Det endte med, at jeg fik plads på et hospital, hvor danskerens søster var under sygeplejeuddannelse. Det var kun et

lille privat hospital, hvor der højest var 7 patienter og fire sygeplejersker, hvoraf oversygeplejersken var tysker, men hun kunne tale svensk. Jeg skulle lave mad, og hver morgen kom der en mand og tog imod bestilling på fødevarer, der skulle bruges i dagens løb. Den første morgen manden kom, syntes jeg nok, det var et kendt ansigt, jeg så, og da manden forstod, at jeg ikke kunne sproget, spurgte han: De er vel ikke fra Danmark? Så viste det sig, at han var fra Tjæreborg, hans mor vaskede undertiden for mor, og de dage kom han gerne hjem til os for at spise til middag, når han kom fra skole. Da moderen var død, kom han og en bror til Omaha, og de havde fået en god livsstilling. Han fik sin egen forretning, og broderen blev musiker.

Jeg fik fem dollars om ugen på hospitalet og var der et halvt år. Det er efter amerikanske forhold lang tid. En pige kunne den gang med fuld løn forlade sin plads efter en uges forløb. Jeg var i flere amerikanske hjem, og jeg var ikke altid lige heldig. Den sidste plads jeg havde var hos en sagfører. Der var seks børn. Jeg var der i ni måneder, og fik syv dollars om ugen. Bendix og jeg var sammen i otte måneder, han var flink til at tage mig med i biografen om aftenen, en billet kostede kun fem cent, og så havde man lov til at sidde hele aftenen.

Da de otte måneder var gået, giftede Bendix sig med Clara, hendes mor var præsident i dansk søstersamfund, og hendes forældre boede i Clinton Iowa. Jeg var budt med til brylluppet, men da det var langt borte, turde jeg ikke rejse. De bosatte sig langt vestpå, jeg husker ikke navnet. På rejsen dertil gjorde de ophold i Omaha, og jeg hilste på hende. Hun var meget sød og flere gange skrev hun breve til mig. Det var kun så trist, at hun skulle dø så tidligt. Efter Bendix' bortrejse kom jeg sammen med et par danske piger, og vi fandt ned i den danske kirke, hvor den danske ungdomsforening havde lov til at holde sine møder i kælderen. Kl. 8 gik vi op i kirken til gudstjeneste, og bagefter skiftedes pigerne til at lave kaffe i kælderen. Mændene sørgede for brødet, og det blev regnet ud, hvad hver især skulle betale, det var kun en meget beskedent

sum. Om julen holdt præstefamilien juletræ for os nede i kælderens.

Efter to års forløb bestemte jeg mig for at rejse hjem. Jeg rejste sammen med en anden dansk pige, som jeg havde været sammen med nede i kirken. Vi bestemte, at vi på rejsen til New York ville tage ruten over Canadasiden og se Niagara-vandfaldet. Der er jo mange fald, men vi så det største – hesteskofaldet. Vi sad i et anlæg overfor, og hele tiden kom der ligesom en fin støvregn og lagde sig på al plantevækst, som så ualmindelig frisk og kraftig ud.

Vi kom hjem i juli måned, og min lille hund Vaps kom imod mig og sprang opad mig, da jeg kom fra stationen. Den kunne stadigvæk kende mig efter to års forløb. Far og mor var glade for at se mig, og jeg for at se dem. Nu skulle jeg til at se mig om efter noget arbejde. Jeg lånte *Folkeskolen* af min svoger, lærer Pedersen, Krogsgårds-mark skole⁴, og jeg så, at der var en forskolelærerinde-plads ledig i Rørth Elle ved Odder. Den søgte jeg, og jeg

Fig. 3. Kathrine Mathiasen som lærer i Rørth Elle ved Odder i 1909. Hun står yderst til venstre. Foto: A.A. Rask, Boulstrup St.

fik besked på at komme derop. Samtidig havde en anden lærerinde fået samme besked, og mens vi var der, var der indstilling, og jeg blev nummer et. Jeg fik pladsen, men jeg blev der kun i fjorten måneder. Johannes⁵, som jeg havde kendt fra de første år i Gjesten, da han var på mejeriet, var rejst til Argentina, og jeg havde lovet at følge efter, så vi kunne gifte os. I 1912 rejste jeg derover, og jeg kom til at bestyre huset for en ældre ungkarl. Johannes arbejdede på gården, og mens vi var der, blev Harald født. Det var ellers meningen, jeg skulle have været på et fødehjem, mens det stod på, men barnet blev født to måneder for tidligt, og min søster Nielsine, som var kommet til Argentina, tog min plads i nogle dage.

Harald vejede kun fire pund, da han blev født, men da det var om sommeren, voksede han godt til. Der er sommer i Argentina, når vi har vinter i Danmark. Da Harald var ca. et år fik han lungebetændelse, og vi troede, vi havde mistet ham. Da det er en kostbar historie at få læge ud på landet i Argentina, fik vi manden, jeg var hos, til at køre til lægen for at få at vide, hvad vi skulle gøre. Harald skulle have varme omslag hver fjerde time, og hans fødder skulle omvikles med vat. Det var ham umuligt at falde i en normal søvn, hvert øjeblik slog han øjnene op, men han var så svag, at han ikke kunne græde. Vi vågede hos ham i flere nætter. Da endelig krisen var overstået, blev hans øjne fyldt med materie, så de var klistret fast, når han vågnede. Jeg badede dem omhyggeligt med lunken borvand, indtil de var raske. Flere år i hans barndom kunne han undertiden vågne op med høj feber om natten. Så stod jeg op og varmede vand, og gav ham et varmt bad, det satte feberen ned. Hans senere sygdom, tror jeg bestemt, stammede fra lungebetændelsen⁶.

Efter ca. et års tid der fik jeg plads som husbestyrerinde hos en af Johannes' bekendte, og Johannes købte nogle heste og blev vognmand, d.v.s. han kørte sække med korn til stationen for farmerne. Senere lejede vi selv jord og byggede hus. Harald fik engelsk syge og kunne ikke gå ene, før han var fire år. Vi tænkte på at rejse tilbage til

Danmark, så han kunne komme under kyndig lægebehandling, men det var umuligt, da den første verdenskrig rasede, og der var fare for minesprængning. Vor lille pige, som også var født to måneder for tidligt, døde samme dag, hun var født.

Da Harald var otte år, rejste han og jeg hjem. Vi sejlede fra Buenos Aires først i november, og vi var hjemme ca. en måned senere.

Sejladsen over Nordsøen var frygtelig. Jeg var omtrent søsyg på hele turen, som tog 28 timer mod normalt 22 timer. Harald derimod gik oppe og kunne spise. Jeg lå hele tiden og kastede op. Vi kom til Esbjerg om aftenen, og vi var færdige med at komme gennem tolden, så vi kunne komme hjem med 11-toget⁷. Da toget holdt, sagde en passager, at det var Jerne, vi holdt ved, og vi kørte videre til Bramming. Jeg vidste jo ikke, at der i de mellemliggende år var kommet en station i Jerne. Vi måtte så blive på Bramming station til kl. 4 om morgenen.

Jeg fik Harald anbragt på en bænk med en pude under hovedet og et tæppe over sig, så han kunne sove. Jeg selv sad bare og ventede. Da vi endelig nåede hjem, måtte jeg jo vække far og mor, de vidste ikke, vi kom – men stor var gensynsglæden.

Vi var hjemme nogle måneder, deriblandt en tid hos Thea og Pedersen i Eriknauer skole i nærheden af Hatting, før jeg søgte og fik embedet i Ø. Gjesten skole. Det var først i december 1920, jeg og Harald kom tilbage til Danmark. Johannes ville vente til foråret, da høsten stod for døren i Argentina. Nogle måneder efter at vi var kommet hjem, søgte og fik jeg pladsen som forskolelærerinde i Ø. Gjesten, hvor jeg var i 13 år. Da blev skolen nedlagt på grund af for lavt børnetal, og jeg blev flyttet til en anden skole i sognet, som hed Røj. Lærerinden var netop gået af på grund af alder. I Røj blev vi også i 13 år. Johannes kom hjem i foråret 1921, og han fik plads nogle måneder som mejerist. Så købte han en landejendom i Ø. Gjesten, den havde han i nogle år. Men så kom de dårlige år for landbruget i trediverne, og så solgte han. Han fik

Fig. 4. Kathrine Mathiasen i 1930'erne. Hun var lærer i Røj forskole. Foto i privateje.

nu plads som kontrolassistent i Gjesten, efter at han havde været på Ladelund og fået et kursus.

Harald fik sin skoleuddannelse på normal vis. Først to år hos mig, derefter kom han op i centralskolen, indtil han blev konfirmeret. Efter konfirmationen hjalp han sin far på ejendommen i to år. Så blev han indmeldt i Vejen real-skole, og han tog realeksamen efter tre års forløb. Kreds-lægen i Gjesten hjalp ham, så han ved invalideforsikrin-gens hjælp kunne nå frem til en livsstilling. Hans forstand var der ikke noget i vejen med. Men han havde visse ner-vøse bevægelser, som han ikke selv var herre over. Invali-deforsikringsretten foreslog, at han blev uddannet, så han kunne få etableret et hønseri. Han var i løbet af et par år på tre forskellige hønserier, inden han fik et hønseri i Gjesten, hvor der også var en lille frugtplantage. Det gik helt godt i begyndelsen, men efterhånden havde han me-gen modgang. Priserne på kyllinger, æg og frugt var så lave, at der ikke kunne blive overskud. Æggene i en ruge-maskine blev ødelagt, fordi den elektriske strøm blev af-

brudt på grund af isslag. Han tabte helt modet og bad om at få det afhændet. Det skete, og han gav sig til at sysle med radiofoni, som altid havde haft hans interesse. Han fik et par kursus, som vi økonomisk hjalp ham med på teknologisk institut. Efter fornøden viden startede han et radioværksted i Vejen. Det gav ham tilfredshed og et helt godt økonomisk udbytte. Han var der, indtil han fik skarlagensfeber og døde i 1944 efter fire dages sygdom, knap 32 år gammel.

Året før Harald døde, havde vi købt en byggegrund i Vejen, og vi havde fået haven beplantet, så den kunne vokse lidt til, inden jeg fik min afsked på grund af alder. Det var jo meningen, at Harald skulle bo hos os, derfor ville vi bo i Vejen. I slutningen af 1947 byggede vi hus, og den 6. januar 1948 flyttede vi hertil, det er jo i år 20 år siden. Jeg er nu 85 år og har et ret godt helbred. Sidste år var der vokset en ret stor knude i det ene bryst, jeg fik det ene bryst fjernet ved operation, men heldigvis var knuden godartet, så jeg har ingen mén efter operationen.

Jeg har i flere år søgt øjenlæge, fordi mit syn svækkes. Først var det grå stær, jeg led af, nu er det grøn stær, og jeg går i halvmørke, fordi øjnene skal dryppes fire gange om dagen, så pupillerne kan trække sig sammen. Jeg kan ikke blive helbredt, men drypningen kan holde sygdommen nede. Jeg vil så nødigt på et alderdomshjem. Jeg ønsker kun at virke i vort hjem til min tid kommer, og jeg skal herfra.

Noter

1. Gunde Kathrine og Niels Gjørding, Strandfogedgården, Allerup.
2. Søsteren var gift med lærer N.H. Pedersen, Krogsgårdsmark, senere Eriknaer.
3. Broderen Bendix døde 1968 i USA. Han var arkitekt.
4. Gift med søsteren, se Tjæreborgbogen bd. I, s. 120.
5. Kathrines mand Johs. P. Mathiasen f. 10/4 1883 i Gyrstinge.
6. Sygdommen var nærmest »Sct. Veits«.
Harald var meget aktiv indenfor Esperantoforeningen og blev radiotekniker.
7. S.v.s. kl. 23.

Ung lærer i Lindknud først i trediveerne

Af Harald Iversen

Det var i 1931, jeg var 22 år gammel og skulle være lærer i Lindknud. Jeg skulle begynde i skolen lige efter påske, men tirsdag før skærtorsdag blev jeg ringet op, og man bad mig komme dagen efter, så jeg kunne synge i kirken alle påskedagene. Jeg rejste så onsdag og kom en mørk aften til Lindknud kro, hvor jeg skulle have min kost.

Efter at have fået en kop kaffe og aftalt spisetider o.s.v., begav jeg mig til mit logi. Førstelæreren havde ordnet det, så jeg kunne bo hos et par gamle mennesker, Marie og Niels Thøgersen.

Jeg fik et lille værelse på loftet, og det var udmærket med kakkellovn, seng, bord og stol, men der var så lavt til loftet, at jeg ikke kunne stå op og spille violin. De fire helligdage var jeg så i kirken til gudstjenesterne, men resten af tiden havde jeg ikke noget at tage mig til. Jeg blev budt over at besøge førstelærerens, og jeg blev budt ned til mine værtsfolk. Begge steder var det hyggeligt at sidde og snakke ved en kop kaffe, og jeg mindes stuen hos Niels Thøgersens med duft af tørverøg fra kakkellovnen.

Niels Thøgersen var en interessant gammel mand, og mens hans kone strikkede og siden dækkede kaffebord, fortalte han om byen og sognet.

Han viste mig også og lod mig læse en bunke papirer, hvor han havde skrevet om sognet, men så fremmed det allsammen forekom mig, så kunne jeg ikke rigtig fængsles ved læsning af det skrevne.

Det var imidlertid begyndelsen til den bog, der med titlen »Fra Lindknud sogn« af Niels Thøgersen blev udgivet i 1936. Da havde jeg baggrund for at læse den, og jeg har læst den mange gange.

I påskedagene 1931 havde jeg ingen ro på mig, vandrede rundt på vejene og var ikke glad i sind. Det regnede og blæste, og de mørke grantræer syntes mig at gøre alt endnu mere dystert. Vejene var plørede, og selve byen havde heller ikke rigtig vejbelægning eller fortov. Jeg syntes, det var et trist og kedeligt sted, og jeg havde den største lyst til at rejse med det samme, men det kunne naturligvis ikke lade sig gøre. En af de unge piger, som jeg siden lærte at kende, fortalte mig da, at hun og hendes søskende fra deres vinduer havde set mig vandre rundt. De havde haft ondt af mig og ønsket at byde mig ind, men man kunne da ikke sådan uden videre byde en fremmed ind og slet ikke en lærer.

Havde de bare gjort det, for disse dage var seje at komme igennem, og jeg anede mindst, at jeg skulle blive så glad for Lindknud, som jeg siden blev.

Lyspunkter var spisning på kroen, men også der var jeg ene, sad fremmed og fornemt placeret for mig selv i en stue, men jeg kunne da veksle et par ord med pigen, som serverede.

Så var det endelig skoledag.

Jeg måtte tidligt op, for jeg forudså et problem i skolen, og det var ikke af pædagogisk art, men såre praktisk: Jeg skulle tænde op og fyre i den store kakkellovn i skolestuen, så der var varmt, inden børnene kom.

Det var spændende, om det kunne lykkes for mig. Vi fyrede med tørv og kun tørv, og jeg tog en af de løse tørv, brækkede den i mindre stykker, som jeg vædede med petroleum, lagde nogle løse tørv på, inden jeg så fyldte op med faste tørv og satte en tændstik til. Når så ilden buldede godt, gik jeg hen på kroen og fik morgenkaffe, hvorefter jeg skyndte mig tilbage til skolestuen, hvor tørvene nu var brændt ned, så jeg kunne fylde på igen.

Det viste sig at gå fint hver morgen, og selv om jeg

Fig. 1. Forfatteren med en kollega og nogle elever fra et skolebillede i Lindknud i midten af 1930'erne. Foto i privateje.

sparede mest muligt ved brugen af petroleum for ikke at forskrække sognerådet, så gik ilden aldrig ud for mig, og der var altid varmt, når vi skulle begynde skolen klokken ni.

Det var spændende at møde børnene den første dag, og det var dejligt at komme i skole, for selv om klasseværelset var anderledes end andre klasseværelser, jeg havde været i, så var der dog som altid kateder, skoleborde og en stor sort tavle.

Det var hjemligt, og her var ældste klasse, hvor børnene sad med friske og spændte ansigter over for den nye lærer.

Jo, det var godt, og så havde vi netop begyndt på tredie time, da der blev banket på døren, og ind kom syv-otte store piger og drenge. De havde været til konfirmationsforberedelse i præstegården og skulle nu i skole resten af dagen. Jeg husker de fleste af dem endnu og træffer med mellemrum nogle af dem. De var kun syv til otte år yngre end jeg, og en af pigerne blev siden gift omtrent på

samme tid som jeg selv, hvorfor vore børn blev nogenlunde jævnaldrende.

Noget sådant tænkte jeg naturligt nok ikke på den dag, men jeg var meget interesseret i disse store børn, som viste sig at være en prægtig flok.

Jeg havde så begyndt arbejdet i skolen, og alt i Lindknud så lysere ud.

Lindknud var en lille by med 70 huse, og den føltes af en fremmed som liggende isoleret, for den havde hverken jernbane eller store gennemfartsveje.

Der gik en postbil til Brørup to gange daglig, og et par gange om ugen var der rutebil til Kolding. Den øvrige forbindelse med omverdenen foregik pr. cykle, for der var få, der havde bil.

Lindknud sogn havde den gang fire skoler foruden skolen i Lindknud by. Det var Houborg skole, som var den største af de fire. Her var Thomsen Sørensen førstelærer og hans hustru lærerinde.

Så var der Okslund skole, hvor læreren hed Kristiansen, og Vittrup skole, hvor Frandsen var lærer. Disse to lærere var ene om undervisningen i sommerhalvåret, men havde om vinteren en vinterlærer til hjælp.

Den fjerde skole var en lille forskole i Assersbøl, og her underviste fru Mortensen en lille flok børn, til de var ti år, hvorefter de gik til Lindknud skole.

De nævnte lærere kom jeg siden til at kende godt, ligesom jeg kom til at kende byen og hele egnen, men foreløbig var Lindknud skole og Lindknud kro de to nav, som min hverdag drejede sig om, og hertil kom så Lindknud kirke om søndagen.

Lindknud skole bestod den gang af to ret store bygninger. I den ene var der førstelærerbolig samt et klasseværelse med gang og en stue, der husede folkebiblioteket. I den anden bygning var der to klasseværelser med tilhørende gange, og på loftet var der lærerindelejlighed.

Førstelærer i Lindknud skole var Niels Christian Nielsen Skovbjerg, som var en prægtig og afholdt lærer, men desværre var han i en tidlig alder mærket af sygdom og

havde flere gange vikar. Han var kirkesanger, og i perioder vikarierede jeg for ham i kirken.

Vores lærerinde hed Karen Rasmussen, en blid og elskelig dame, der levede stille og beskedent og som Skovbjerg var meget afholdt af befolkningen.

Vi tre arbejdede så i skolen med den temmelig store børneflokk. Skovbjerg holdt sig om vinteren inde i frikvartererne, passede klokken og ringede ind, når tid var. Jeg gik ude på legepladsen hos børnene. Det var ikke dikteret, men jeg ville gerne røre mig i frisk luft og ind imellem have en pibe tobak, så jeg vandrede frem og tilbage langs en stor hæk, der for det meste gav læ for vinden.

Vi havde om lørdagen som de andre hverdage, skole til klokken fire om eftermiddagen, men hvis jeg ikke skulle synge i kirken om søndagen, så kunne jeg efter skoletid lørdag cykle til Bække, tage rutebilen til Vejle og derfra toget til Jelling, hvor jeg havde mit hjem.

Jeg gik derfor sådanne lørdage og kiggede op til møllen ved siden af skolen. Hvordan stod vingerne? Ville jeg få modvind til Bække?

Cyklen fik jeg altid lov til at sætte i brændeskuret hos en gammel enke, Anne Marie Guldbjerg, som boede i et lille hus uden for Bække. Vi blev efterhånden godt kendt med hinanden, og når jeg søndag aften vendte tilbage, fik vi en lille snak, hvorigennem jeg hørte om hendes børn og børnebørn, som hun havde billeder af, og som for nogles vedkommende var bosat i Amerika.

Derefter kunne jeg cykle de syv kilometer til Lindknud og var glad, hvis det ikke regnede eller blæste for meget.

Livet i skolen gik ellers sin rolige gang. Vi var ikke faglærere eller specialister, men havde hver sin klasse og underviste i alle fag, og en eftermiddag om ugen havde jeg alle de store drenge til gymnastik. Pigerne havde den gang ikke gymnastik i skolen.

Vi havde nogle rare børn i Lindknud skole, og der var vist sjældent brud på diciplinen. Jeg mindes dog en gang at have set Skovbjerg give en af de store drenge en lussing, men jeg fik aldrig kendskab til årsagen. Børnene var

flinke og opmærksomme og gjorde deres arbejde efter evne.

Det var herligt at fortælle for dem, og jeg elskede at fortælle. En af drengene, som siden blev ingeniør, og en pige, som blev lærer, har begge som voksne sagt til mig: »Jeg har ikke nogen bestemt erindring om, hvad du lærte os i de forskellige fag, men jeg glemmer aldrig de timer, hvor du fortalte for os«. Kan det trøste en gammel lærer, der måske til tider spørger sig selv, om han måske fortalte for meget frem for at tilføre eleverne mere eksakt viden.

I denne forbindelse mindes jeg en af mine skolepiger, der som voksen har sagt til mig: »Vi lærte i geografi om alle lande i Europa og om alle verdensdele, men vi glemte Island«.

I Lindknud skole pyntede eleverne sidste skoledag før jul klasseværelset med gran, lys og flag. På katederet satte de et lille pyntet juletræ, og så sang vi julesalmer og fik en julehistorie.

Et år syntes vi, at juletræet var så fint, at det var en skam, hvis det skulle plyndres samme dag. Vi talte da om, at der i udkanten af byen i et lille hus boede en enlig gammel kone. Vi kunne sætte nye lys på træet og forære det til hende.

Som sagt så gjort: Jeg gik sammen med hele børneflokket ud til den gamle kone, gav hende vort juletræ og ønskede hende glædelig jul. Hun blev rørende glad, og det var for os alle en dejlig optakt til julen det år.

I forbindelse med julen var der noget, jeg ikke syntes om, og det var tidspunktet for skolens juletræ, altså juletræ for alle skolebørnene. Denne fest blev afholdt i kroens sal, men først fjerde eller femte nytårsdag lige før, vi skulle begynde efter juleferien. For mig føltes det mærkeligt, at vi efter en dejlig juleferie med juletræ i hjemmet og i foreninger og efter nytårshalløj, nu skulle til at pynte og danse om juletræ igen.

Det var imidlertid en tradition, som jeg da også kunne affinde mig med, og man måtte så håbe, at børnene også var glade for dette juletræ, hvad de nok var.

Det gik fremdeles godt med fyring i skolen, men en vinter gik det galt. Vi havde tørvene i to træskure, og da vi et år midt på vinteren skulle i gang med tørvene fra skur nummer to, så var alle tørvene dér isklumper. De havde været våde, da de blev kørt ind, og nu var de frosne og foreløbig ubrugelige. Jeg husker ikke, hvor vi fik andre tørv fra, men sagen blev da klaret.

Forøvrigt lejede Skovbjerg et år en af de store piger i ældste klasse til at tænde op om morgenen i hans klasseværelse, og efter en tid blev jeg behageligt overrasket, da jeg en morgen kom og ville tænde op i min kakkellov: Ilden buldrede allerede lystigt. Den søde pige syntes åbenbart, at jeg skulle have det lige så godt som førstelæreren. Det fortsatte, og hun fik så nok en ekstra påskønnelse af mig, men jeg husker ikke hvilken.

En gang om ugen havde Lindknud husholdningsforening undervisning for medlemmerne i madlavning.

Det foregik i mit klasseværelse, og de skulle begynde, så snart vi havde sluttet skolens undervisning. Jeg hilste derfor altid på lærerinden, husholdningskonsulent Sigrød Krogh, og talte lidt med hende. Hun kom i god tid for at ordne forskelligt, og det var ikke strålende forhold for hende. Ude i gangen var der lidt plads og mange træskorækker, men husholdningsforeningen havde her et skab med service, petroleumsovn o.l. Jeg skulle siden få meget samarbejde med frøken Krogh i Ribe amts ungdomsnævn og Ribe amts aftenskoleforening, og når jeg nu med mellemrum besøger hende, så mindes vi også tiden og arbejdet i Lindknud.

Mange landsbyskoler var den gang spartansk udstyret. Der var det nødvendige, men også kun det, og med hensyn til lampesteder så var man knebne, og derfor var belysningen ikke særlig god i vinterdagens sidste skoletimer og ved eventuel aftenskoleundervisning. Men vi var unge og glade for vort arbejde, og med varme fra kakkellovnen og 30 børn i klassen var der hyggeligt i skolen.

Efter seks dage med i alt 34 timers undervisning blev

det søndag, og så var det kirken. Når jeg ser bort fra, at jeg ikke kunne komme hjem eller andre steder, så var jeg glad for kirkesangen.

Lindknud kirke er en af de yngste granitkirker, men dog gammel, idet den er fra 1300-tallet, en lille kirke med et lavt tårn. Kirkeklokken hænger i en klokkestabel ved siden af kirken, og inde i kirken var der den gang malet med mørke farver, så kirkerummet syntes mig mørkt. Præsten hed Viggo Hansen og organisten var lærer Frandsen fra Vittrup.

Orglet var et almindeligt harmonium, som Frandsen selv trådte, mens han spillede, og under sangen havde jeg min plads ved siden af ham. Vi fik altid salmenumrene fredag aften, så Frandsen og jeg kunne konferere og eventuelt nå at lære en ny melodi.

Ved gudstjenesterne kunne jeg lægge mærke til, at enkelte gamle ægtepar, når de kom ind i kirken, skiltes og tog plads på hver sin side af midtergangen, han til højre på mandssiden og hun til venstre på kvindesiden. Et levn fra gamle tider, som jeg ikke har oplevet andre steder.

Jeg medvirkede ved bryllupper, hvor jeg unge mand i mit stille sind tænkte, det var godt, at det ikke var mig, der skulle giftes, og jeg medvirkede ved begravelser, der stemte mit sind så tungt. Når jeg sang ud i hjemmene, kunne jeg også få en anelse om, at disse år var økonomisk trange for mange mennesker.

Mens jeg den første tid boede hos Marie og Niels Thøgersen, så tog Niels Thøgersen mig en dag med på en cykeltur ud i det sogn, han kendte så godt og holdt så meget af.

Niels Thøgersen var født i 1863 i Okslund, Lindknud sogn, og med undtagelse af militærtjeneste og et kort ophold på Ladelund landbrugsskole, levede han hele sit virksomme liv i hjemsoget, men med sindet opladt for alt, hvad der rørte sig i verden omkring. Han var interesseret og deltog i politisk arbejde, ungdomsarbejde, arbejdet med mergling og plantning m.m. Han var interesseret i kommunalarbejde, var i mange år sognerådsformand og

havde derudover talrige hverv i det offentliges tjeneste. Nu havde han lagt op, men med sin gode hukommelse havde han en mængde at fortælle, og mens vi cyklede mod Houborg, fortalte han om Lindknud sogn, i ældre tid betegnet som et af Ribe amts magreste sogne. Han fortalte om fattige kår for mange af sognets beboere, om kamp og slid og om den udvikling, der var sket. Han havde noget at fortælle om næsten hvert sted og dets beboere, vi kom forbi, og så kom vi til Houborg kro, hvor vi måtte ind. Kroen ejedes af den gamle Poul Nicolajsen, som tog imod os og bød os velkommen. Hans søn Peter Nicolajsen var gift med Niels Thøgersens datter, og de bestyrede kroen og den tilhørende gård, indtil de i 1943 overtog det hele som ejendom.

Vi fik kaffe og en god snak med krofolkene, og så cyklede vi til Baldersbæk. Vi gik i plantagen og haven, og Niels Thøgersen fortalte om den smukke plet ved Holme å: I slutningen af forrige århundrede var her mestendels hede, men der lå en gård med lave lyngtækte huse. Det var Baldersbæk, som E.M. Dalgas så og fandt velegnet til beplantning, hvilket han meddelte nogle af de mænd på egnen, som var optaget af plantningssagen.

Gennem en af disse kom det da grosserer Holger Petersen i København for øre. Han var forretnings- og industriemand, men han så, at man ved at vinde land på heden helt bogstaveligt kunne virkeliggøre ordene: Hvad udad tabes skal indad vindes.

Holger Petersen købte Baldersbæk, byggede om, ansatte en plantør og påbegyndte beplantningen.

Ved en stor grøft, som førte vand ned til åen, byggedes dæmninger, og der anlagdes tre fiskedamme.

I 1909 lod Holger Petersen opføre en stor smuk villa i Marselisborg-stil, og der blev anbragt en stødhævert, så villaen kunne få eget vandværk, og der kunne laves springvand i haven.

Holger Petersen ansatte en ældre dame af familien som værtinde, da det var hans ønske, at dette sted skulle bru-

ges til sommerophold for familiens medlemmer og venner.

På et bestemt punkt i Holme å, som løber i engen neden for villaen, mødes de tre gamle sogne: Lindknud, Starup og Vorbasse, men også tre herreder støder sammen her, og Holger Petersen lod i 1912 på dette sted opsætte Tre-herredsstenen udført af billedhugger Anders Bundgård.

Stenen har en trekantet søjlefacon, og udhugget i stenen skuer mod hver sit herred tre af de mænd, som den gang for de mange år siden gjorde en stor indsats for plantningssagen på egnen: Mod Slangs herred Enrico Mylius Dalgas. Mod Skads herred Johan Steinmeier Sørensen. Mod Malt herred Jens Christian Sørensen. Alt dette og mere til fortalte Niels Thøgersen, mens vi gik omkring. Vi standsede ved mindestenen for plantningsarbejdet, og vi standsede ved den store statue af Holger Petersen. Den er også udført af Bundgård og blev rejst af Holger Petersens søskendebørn i 1918, året efter hans død.

Til sidst var vi inde at se villaen, der på den tid af året var ubeboet, men Niels Thøgersen havde nøgle til den.

Så havde jeg stiftet bekendtskab med en skøn plet langt fra alfarvej, en plet, som jeg siden vendte tilbage til gang på gang, og ofte gjorde fremmede opmærksom på.

Fra Baldersbæk kørte vi til Høllund Søgård, skovriderboligen med åkandesøen og statuen af Dalgas, der fra sit høje stade ser milevidt ud over plantager og læplantninger, der indrammer dyrkede marker i den før så fattige egn.

Så cyklede vi hjem. Turen havde taget det meste af dagen, men jeg havde set og hørt meget, som jeg aldrig glemte.

Niels Thøgersen fortsatte med at skrive, og det blev foruden bogen om Lindknud sogn også til bogen »Tilbageblik«, i hvilken han fortæller om sit liv og sin slægt, men derigennem også får lejlighed til at skildre sognets gamle sæder og skikke.

Niels Thøgersen døde på sin 84 års fødselsdag, den 14.

januar 1947. Han blev begravet på Lindknud kirkegård under meget stor deltagelse, og i Lindknud by blev rejst en mindesten for »Sognets gode søn«.

Efter at have boet en tid hos Niels Thøgersens flyttede jeg hen i den modsatte ende af byen, hvor jeg fik et dejligt værelse med centralvarme hos rutebilejer Høgh Rhode.

Høgh Rhode og hans kone, Maren var et par dejlige mennesker. Hun var en stilfærdig og tilbageholdende, men meget venlig kone, en hjemmets kvinde, og han var en meget driftig og energisk mand med et stort forretnings- og administrationstalent.

Han havde den daglige postbil til Brørup, men derudover havde han forskellige bilruter bl.a. Esbjerg-Darum-Ribe. Senere fik han en omfattende turistikørsel, som han drev til stor tilfredshed for sine kunder. Et karakteristisk træk så vi under krigen, da der ikke kunne køres turistture. Høgh skulle virke, og så tog han arbejde ved Rømdæmningen og førte lokomotivet, der trak tipvognene.

Han boede i Skærbæk og kom kun hjem til familien om søndagen.

Mange år efter solgte han huset i Lindknud og hele virksomheden og flyttede med familien til Ribe, hvor han blev distriktsleder for DSB's rutebiler.

Da helbredet begyndte at svigte, lagde han op, og de flyttede til Egebæk, hvor deres eneste datter og svigersøn drev en minkfarm.

Men det var altså mange år forinden, at jeg kom til at bo hos dem og betalte 15 kr. om måneden for værelse med lys, varme og et venskab, der kom til at holde, så længe de levede.

Mit nye værelse havde også den fordel, at jeg nu boede lige over for kroen, hvor jeg i hele min Lindknud-tid spiste.

Det var den gamle kro med stråtag og kørestald. Den brændte i 1966 og eksisterer altså ikke mere, men dengang i 30-erne var den et hyggeligt samlingssted for by og egn.

Man kom ind ad hoveddøren til en entré. Til højre

førte en dør ind til krostuen, men adgangen hertil foregik almindeligvis gennem en dør fra kørestalden.

Krostuen var et stort, noget mørkt lokale med små borde og bænke. Her kom hver aften mange mænd og spillede kort, drak kaffe og sodavand samt snakkede. Fra entréen førte til venstre en dør ind til kobberstuen, en meget hyggelig stue, som havde sit navn efter de mange smukke kobbergenstande, som hang på væggene.

Fra denne stue førte forskellige døre ind til andre rum. En dør førte ind til en stue, som egentlig var privat, men brugtes ved særlige lejligheder, to døre førte ind til små værelser, hvor tilrejsende gæster kunne overnatte, en dør førte ind til den store sal, og endelig var en dør til køkkenet.

Fra køkkenet var der så adgang til krostuen, bryggerset og telefonstuen.

Den sidste var en lille hyggeligt møbleret stue, hvor omstillingsbordet stod, da kroen tillige var telefoncentral.

Kroens ejer var en midaldrende dame, frøken Sofie Petersen, og hun drev den selv med hjælp af en ca. 30-årig pige Caroline Hansen og en pige på alder med mig selv, Kristine Madsen.

I den første tid blev der dækket op til mig i kobberstuen, hvor jeg så sad mutters alene og spiste, men da vi blev kendt med hinanden, flyttede jeg ned i telefonstuen. Her sad Sofie Petersen meget af tiden ved telefonen, og ind imellem fik vi en god snak. Hun var en statelig dame med en værdig fremtræden. Hun talte et smukt og korrekte rigsdansk, men af en eller anden grund holdt hun fast ved et uforfalsket »a«.

Hun var dus med hele befolkningen med enkelte undtagelser, deriblandt præsten og lærerne, som hun sagde De til. Alle havde en vis respekt for hende, og da hun efter flere år foreslog, at hun og jeg skulle være dus, så følte jeg det næsten som en æresbevisning.

Hun ønskede at fede mig og kom derfor ofte med et stykke rullepølse, som hun lagde på mit rundstykke søn-

dag morgen, og fik vi kærnemælksvælling til middag, så skulle jeg have lidt fløde i.

Vi levede godt på Lindknud kro, og det blev efterhånden sådan, at jeg fra klokken syv om morgenen til elleve om aftenen, når jeg ønskede det, kunne tage en kop på hylden i køkkenet og skænke mig en tår kaffe. Der var altid kaffe på kanden, men somme tider kunne Caroline sige: »Nej vent lige lidt, der er kommet gæster, og så laver jeg frisk kaffe«.

Der kom mange gæster på Lindknud kro, for den var kendt viden om for sin gode mad. Folk fra omegnen lagde ofte søndagsturen over Lindknud, hvor de drak eftermiddagskaffe i kroen, og damerne sagde: »Ah, småkagerne er bagt i smør«.

Jeg var også glad for Caroline og Stinne, som var meget venlige imod mig, og som var medvirkende til, at jeg kunne gå som hjemme på kroen.

Frøken Petersen havde ikke spiritusbevilling og ville ikke have det. Jeg formoder, at man engang havde haft det, da der også hørte købmandshandel til kroen, men frøken Petersen ønskede, at kroen skulle være et sobert og fredeligt sted, og det var det. Hun havde en privat vinkælder, hvilket vist var bekendt for de fleste, for jeg har, når jeg sad sammen med hende i telefonstuen, oplevet, at en af byens borgere er kommet og har bedt om at købe en flaske vin, som skulle bruges til gave.

Frøken Petersen svarede med sit venlige smil: »A sælger ikke vin, men du kan få en flaske vin uden betaling«.

Sådan var hun ligesom på flere andre måder meget hjælpsom og godgørende.

Når der var travlt på kroen en aften, så passede jeg telefonen. Der var 40-50 abonnenter, og jeg kunne alle numrene udenad. For min indsats fik jeg en håndfuld cecutter plus fornøjelsen.

Mange minder har jeg fra Lindknud gamle kro, men lad mig nævne til sidst, at Caroline døde allerede i 1940 og Sofie Petersen i 1952. Stinne blev gift, og hun og hendes mand overtog telefoncentralen efter Frøken Petersen og

bestyrede den i mange år. Hun er nu enke og bor stadig i Lindknud. Ved lejlighed opfrisker vi ungdomsminder fra Lindknud kro.

To vintre, mens jeg var i Lindknud, var jeg gymnastikforeningens leder af den frivillige gymnastik, og jeg havde fire hold to aftener om ugen, 1 time med hvert hold, begyndte klokken 18 og sluttede klokken 22.

Det foregik i gymnastikhuset, som var bygget i 1887 og oprindeligt beregnet også til forsamlingshus.

I 1917 havde kommunen købt huset, og siden blev det kun brugt til gymnastik for skolebørnene og de unge.

Huset havde kun et rum og altså fire ydervægge, og der var ingen form for opvarmning. I det ene hjørne var der med brædder adskilt et lille rum. Her stod et par bænke, i væggene var nogle kroge, og dette rum var til omklædning.

Når mange sad derinde, snakkede og røg, så kunne det blive helt hyggeligt, men desværre havde gymnastiklederen først efter sidste hold, tid til at opholde sig der, han måtte råbe sig til varmen, evt. gøre øvelserne med.

Lønnen for disse vinteraftener i gymnastikhuset var samværet med de unge, venskaber, af hvilke nogle holder endnu, og så en gave fra gymnasterne, et rejsetæppe, som jeg har en flig af endnu, en klubstol, som stadig er i brug, cigarer, som forlængst er røget, og andre ting, som jeg ikke husker.

Vi havde også i Lindknud en god ungdomsforening, hvor pastor Viggo Hansen var formand, og jeg en tid næstformand. De fleste møder afholdtes i kroens sal, og det var gode og givende aftener.

Jeg husker således en oplæsningsaften med den norske skuespiller Sigurdsson. Han klædte om i kjole og hvidt inden mødet, og da en af os gav en bemærkning om, at det næsten var for meget for en lille forsamling, så svarede han: »Jeg skal bringe noget af mit lands bedste digtning til jer, og derfor må jeg være i højtidsdragt«. Pastor Hansen ledede ungdomsforeningen med ønsket om, at der skulle være kvalitet i det, der blev arrangeret for de unge. Såle-

des også med den årlige fælleslæsning, som man kaldte det, skønt det absolut var amatørskuespil.

De stykker, vi spillede, skulle have en vis standard, være noget værd.

Det første stykke jeg var med i, var »Nye tider« af Zacarias Nielsen og bagefter den lille fornøjelige enakter af H.C. Andersen »En nat i Roskilde«. Et andet år opførte vi »Genboerne« af Hostrup, og da havde vi ved premieren besøg af unge fra Gesten, som arbejdede med det samme stykke, og vi var selvfølgelig på genbesøg.

Den sidste vinter, jeg var i Lindknud, fandt pastor Hansen et skuespil af den belgiske forfatter Maurice Maeterlinck. Det hed »Borgmesteren i Stillemonde«, og handlede om tyskernes indtrængen i Belgien under første verdenskrig.

Det var et meget alvorligt og dramatisk stykke, og der var ved stykket den for amatører kedelige omstændighed, at der skulle medvirke ret mange mænd, men kun en kvinde, som til gengæld havde en svær rolle. Hvem kunne og ville påtage sig denne opgave?

Pastor Hansen fandt efter megen spekulation frem til løsningen: Der var kommet en ung damefrisør til byen, og hun havde åbnet en salon i huset ved siden af det hus, hvor jeg boede. Vi havde set hende, da hun i Gesten spillede i »Genboerne«, og hende skulle det være.

Pastor Hansen og jeg fulgtes ad til pigens bopæl, og præsten bad hende tage rollen, men hun undslog sig med »det kedelige ved at skulle være eneste pige i ensemblet«. Der fulgte en længere diskussion, til hvilken jeg forholdt mig lyttende, og til sidst tillod pastoren sig at love hende, at hun kunne følges med lærer Iversen hver aften, når vi, som skik var, skulle indøve stykket rundt i hjemmene, vi boede jo lige ved siden af hinanden.

Man kunne ikke se, at det gjorde synderligt indtryk på hende, men efter endnu en lang snak indvilligede hun, og rollen var besat.

Ifølge præstens løfte følte jeg nu en vis – og bestemt ikke tung – forpligtelse, og så fulgtes vi to på de mørke

veje rundt til de forskellige steder og hjem igen, to attener om ugen i en god måneds tid, og da vi tillige spillede et ungt ægtepar i stykket, så måtte det ende med, at vi blev enige om at fortsætte spillet, og det gjorde vi i 29 år, til hun døde fra mig.

Hun var meget dygtig til at agere, og vi indøvede på egen hånd små stykker for to personer, som vi optrådte med i Lindknud og andre steder, indtil vi blev gift.

Nu har jeg foregrebet begivenhedernes gang og må gå lidt tilbage i tiden.

Mens jeg passede mit arbejde i skolen og var med i ungdomsarbejdet, så deltog jeg ikke meget i de ældres selskabelighed. Der var dog et »bydelaw«, som jeg var med i, og her spillede man kort. Jeg har aldrig kunnet spille kort, og uddeler Christensen havde det på samme måde, så vi underholdt hinanden ved disse lejligheder. Man talte dog om, at jeg burde lære at spille Es-makker, og en aften fik de mig lokket med. Jeg tror, det var lige så lang en aften for mine medspillere som for mig, og i hvert fald blev jeg aldrig oftere opfordret til at spille kort, og det bekom mig sandelig godt.

I denne gruppe borgere var også forstander Frederiksen og frue fra Assersbølgård. Assersbølgård ligger en god kilometer uden for Lindknud ved vejen, der fører til Holsted. Gårdens historie går tilbage i middelalderen, hvor den var en adelig sædegård, det, vi i vore dage kalder en herregård.

Den førte en omskiftelig tilværelse op gennem tiden, og særlig i 1800-tallet blev den misrøgtet af mange ejere, som hver for sig bidrog til, at den til sidst kunne betegnes som en fallitgård.

I 1899 blev Assersbølgård købt af gårdejer Thyssen Hansen og hustru fra Ø. Vedsted, og i samarbejde med præsten ved fængslet i Vridsløselille begyndte de et hjælpearbejde for mænd, der blev løsladt fra fængslet, idet disse mænd i en svær tid kunne få ophold og arbejde på gården.

Senere blev Assersbølgård overtaget af fængselssekska-

bet, og der blev gjort forsøg med at sende prøveløsladte og betinget benådede mænd i alderen 18-35 år til gården, og forsøgene viste så gode resultater, at arbejdet skulle fortsætte.

Der blev bygget en ny, stor hovedbygning, hvor mændene boede og spiste, ligesom der blev ansat en forstander og en gårdbestyrer. I min Lindknud-tid hed forstanderen altså Frederiksen, og en gang, vi var sammen, foreslog han, at jeg med mellemrum skulle komme ned på gården og give mændene en underholdningsaften, og jeg skulle få fem kroner pr. aften.

Det ville jeg gerne, og de sidste to år, jeg var i Lindknud, var jeg på Assersbølgård en aften om ugen i vinter-tiden. Jeg havde min violin med, og klokken 19.30 begyndte vi at synge.

Jeg glemmer aldrig disse sangaftener. De ca. 35 mænd sang, så taget var ved at løfte sig, og aldrig så snart var vi færdig med en sang, før den næste var foreslået.

Var det ikke betegnende, at de sange, der blev fore-slået, var enten raske, kraftige march- eller kampsange som f.eks. »Vældige riger rives om jorden« eller blide, ve-modige sange som »I fjerne kirketårne hist«.

Når vi havde sunget en række sange, læste jeg et par fortællinger, og så sang vi igen, til forstanderen sagde stop. Nu skulle mændene have kaffe i deres spisestue, og det samme skulle jeg inde i privatlejligheden.

Forinden kaffen skulle dog nogle af mændene købe to-bak og andre fornødenheder, som forstanderen opbeva-rede inde på kontoret. Imens kom nogle af de andre og snakkede med mig, og det blev efterhånden helt svært at komme fra dem, for de havde meget at spørge om, men også en del, de ville fortælle mig.

En gang havde de fået den idé, at de ville opføre en af Hostrups komedier, og bad mig skaffe den til veje.

Det gjorde jeg, men da jeg kom næste uge, fik jeg den besked, at det alligevel ikke kunne blive til noget. Jeg fik ingen grund, men havde i mit stille sind den tanke, at de nok var blevet uenige om rollefordelingen.

Vi blev så enige om at lave en varieteforestilling, en broget aften med skiftende optrin på scenen i form af sketches, solonumre og lignende. Her havde man bedre muligheder for at forberede og lave sit eget nummer eller samarbejde med enkelte kammerater.

Vi kom imidlertid til at mangle et nummer, og jeg foreslog derfor, at jeg skulle få damefrisøren i Lindknud til at hjælpe os. Vi kunne så sammen opføre et nummer, som vi havde optrådt med i ungdomsforeningen. Forslaget blev modtaget med stor begejstring. Det var storartet at få en pige med, og på festsaftenen var hun genstand for den største opmærksomhed og omhu.

Der var et lille rum mellem spisestuen og køkkenet. Her fik stuemanden, som serverede ved mændenes måltider, maden leveret gennem en lem. Dette rum fik vor eneste kvindelige medvirkende til garderobe, og en af mændene stillede sig uden for døren. Var der en af de andre, som tillod sig blot at se i retning af døren, så lød det skarpt: »Du kan ikke komme ind her, damen klæder om«.

Festligt og fornøjeligt gik det hele aftenen i en kammeratlig atmosfære, og de indbudte gæster fra byen morede sig kosteligt. Mange af de mænd, der kom på Assersbølgård, var begavede og godlidende mennesker, men en eller anden brist hos dem eller måske en ulykkelig hændelse havde bragt dem på et sidespor.

Var det trist som ung lærer at komme til Lindknud og være ukendt med alt og alle, så varede det ikke længe, før det ændrede sig, og jeg blev meget glad for den lille by langt fra de store veje og for dens befolkning.

Jeg deltog, som tidligere nævnt, ikke meget i gilder og selskaber, og jeg tror egentlig ikke, der var ret meget af den slags, for 30-erne var en økonomisk hård tid.

Jeg kom imidlertid i mange hjem og havde hyggelige timer med rare mennesker. Et sted, jeg kom ret ofte, var i huset, som lå ved siden af Høgh Rhodes, hvor jeg boede. Det var hos murermester Jens Lambert Christensen og hustru, kaldet Jens murer og Didde murer, og det var nogle dejlige mennesker at være sammen med.

Didde var en venlig og hjælpsom kone. Hun havde i nogle år fransk vask og strygning, men var ellers optaget af hjemmet, deres to drenge og desuden alt, hvad hendes mand havde med at gøre, og det var meget. Jens murer havde i mange år en stor virksomhed med byggeri og havde mange mænd i arbejde, så det blev til et stort antal gårde og huse vidt omkring, der kom til at stå som et synligt tegn på hans virke. Ved siden af arbejdet var han usædvanlig interesseret i politik, historie, skolespørgsmål og meget andet.

Han var i mange år medlem af skolekommission og menighedsråd, og vi fik gennem årene mange gode samtaler og diskussioner om alt, hvad der rørte sig i nutiden, og om den fortid, som vi begge interesserede os for.

Jens murer og Didde var jævne, brave folk, de var rare venner, og mindet om dem vil bevares længe i Lindknud.

Det var godt at være i Lindknud, og da jeg fandt min tilkommende der, så blev det en tak bedre endnu, men følgen var, at jeg måtte finde mig en økonomisk bedre stilling, og jeg søgte nogle stillinger som førstelærer.

I Tvile-Terpling ved Glejbjerg fattede de interesse for mig og ønskede at komme til Lindknud og overvære min undervisning.

Dagen blev bestemt, og om morgenen på den fastsatte dag kom hele skolekommissionen for Åstrup sogn og det den gang eksisterende forældreråd for Tvile-Terpling skoledistrikt. Børnene gik ind i klassen, de voksne gik ind og til sidst skolekommissionens formand og jeg. På skolens trappe sagde han: »Vil De tale med børnene om. . . ?« og så nævnede han en bibelsk fortælling. Vidende, at det var min fremtidsstilling, det drejede sig om, måtte jeg nu uden mindste forberedelse tage en time i bibelhistorie med denne klasse, hvorefter gæsterne ville køre videre og i løbet af dagen høre på to andre lærere, som de havde taget ud af ansøgerbunken.

Jeg fik stillingen, så jeg kan ikke være utilfreds, men jeg har tænkt på mange gange siden: Var det egentlig rigtig at sætte os unge på en sådan prøve, uden at vi havde tid til at

tænke os om og slet ikke til forberedelse og tilrettelæggelse, men det var selvfølgelig de samme vilkår for os alle tre den gang.

Den anden november 1936, begyndte jeg så i Tvile skole og i februar 1937 blev jeg gift i Lindknud kirke med Olga Storm, og vor bryllupsfest stod på Lindknud kro. En ny tid var begyndt for mig.

I Lindknud var der i årenes løb flere gange faldet en bemærkning om, at jeg skulle være Skovbjergs efterfølger som førstelærer i skolen, men jeg tog det kun som en venlighed uden realitet, for Skovbjerg var kun omkring 50 år.

Det kunne alligevel være kommet på tale, for allerede først på året 1938 døde lærer Skovbjerg 54 år gammel.

Jeg mindedes ham ved begravelsen ud fra nogle ord af Rudolf Bruhn, som vi begge holdt meget af: »Byg borg af hverdags stene«, og disse ord kom til at stå på en sten, som blev rejst ved skolen.

Jeg søgte ikke stillingen efter Skovbjerg, ved heller ikke, om jeg havde fået den, men jeg var allerede faldet godt til på den anden side af Løbners plantage.

Denne plantage og Holsted-Grindstedvejen dannede et skel. Øst for denne vej gik man til Kolding med alting, og egnens avis var »Kolding Folkeblad«.

Vest for vejen vendte alt mod Esbjerg, og »Vestkysten« var så godt som enerådende dagblad.

For mig blev det en erfaring, at der på begge sider af skellet, i begge sogne, Lindknud og Åstrup boede en befolkning, som man befandt sig godt hos og kom til at holde af. Det var mig en glæde fremdeles at bo så nær Lindknud, at jeg kunne holde forbindelse med gode venner der og med mellemrum gå en tur i byen, for Lindknud var og blev jo for mig en del af ungdommens land.

Harald Iversen, f. 1908 i Jelling. Lærereksamen fra Jelling seminarium. Først i trediveerne lærer i Lindknud. 1936 førstelærer i Tvile skole, Åstrup sogn. 1961 amtskonsulent for fritidsundervisningen i Ribe amt. 1978 pensioneret og bosiddende i Holsted. Har skrevet »Med fritidsundervisningen gennem 50 år« 1981, samt artikler i blade og tidsskrifter.

Flygtningelejre i Ribe amt efter 1945

Af L.G. Ipsen, Oksbøl

På baggrund af en henvendelse fra »Historisk Samfund for Ribe Amt« gik jeg i eftersommeren 1982 i gang med at undersøge dette emne nærmere, og jeg må blankt erkende, at opgaven var betydelig mere vidtspændende og tidskrævende, end jeg havde forestillet mig. – Når man påtager sig en opgave af denne art, rejser der sig en lang række spørgsmål, som man først må søge at få belyst så grundigt som muligt, inden man kan sætte noget på tryk og blot nogenlunde få det til at ligne en samlet fremstilling.

For det første må man finde frem til den geografiske beliggenhed af de lokaliteter af forskellig art, som blev benyttet til dette formål, (skoler, forsamlingshuse, hoteller, missionshuse, idrætshaller, baraklejre o.m.a.) og hvor længe de var beslaglagt.

Dernæst må man søge oplyst:

- Antal og nationalitet af flygtninge det pågældende sted.
- Kort/skitse over lokaliteten med angivelse af bygningernes anvendelse.
- Sikrings- og bevogtningsforhold.
- Lejrens relationer (»kommandoforhold«) til allierede og nationale myndigheder, som f.eks. *Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces (SHAEF)*, *Statens civile Luftværn (St. c.L.)*, *Dansk Røde Kors (DRK)*, *Modstandsbevægelsen*, *Flygtningeadministrationen*, kommunale myndigheder m.fl.

- Navne på nulevende personer med kendskab til lokaliteterne.
- Øjenvidneskildringer.
- Dansk og udenlandsk kildemateriale og arkivalier.

Som det vil fremgå af det følgende, og som alle der oplevede efterkrigstiden vil huske, var det en kaotisk situation, man skulle prøve på at få under kontrol, hvor mange af problemerne m.h.t. flygtningenes videre skæbne skulle løses »her-og-nu«, således at der i utallige tilfælde overhovedet ikke var tid til lange skriftlige indstillinger, ansøgninger og redegørelser; der måtte handles pr. konduite!

Det dokumentariske materiale, jeg har kunnet lægge til grund for min redegørelse, har derfor på nogle områder været ufuldstændigt; men skulle det få en og anden til at reagere og korrigere/supplere min beretning, så har arbejdet ingenlunde været forgæves, for så har det – udover at være historisk-informativt – tjent endnu et godt formål: at få mere stof frem i dagens lys til yderligere belysning af et stykke samtidshistorie på lokalt plan, som ellers risikerer at gå i glemmebogen.

Situationen umiddelbart efter befrielsen

Alle, der oplevede befrielsen, vil huske den glædesrus, der herskede, da fredsbudskabet blev kendt den 4. maj 1945 om aftenen. Den civiliserede verden havde befundet sig på afgrundens rand, og efter næsten seks års krig i Europa, var dette mareridt nu endeligt forbi. Et nådigt forsyn havde skånet vores land for alvorligere ødelæggelser og lidelser sammenlignet med andre af krigen berørte lande, og vores allierede gav os friheden tilbage efter fem forbandede år.

Men man kom snart tilbage til hverdagen igen; nu skulle der i flere henseender bringes orden i Danmarks hus. Et af de store problemer for den danske regering, som skulle løses i forbindelse med de allierede myndigheder var, dels at få de tyske tropper ud af landet hurtigst muligt, dels at få alle de flygtninge, der var strømmet til

landet i løbet af krigens sidste år, hjemsendt til de områder, hvor de stammede fra.

For overhovedet at kunne få overblik over, hvor mange flygtninge, der befandt sig i landet, var det nødvendigt omgående at få iværksat en registrering, således at man kunne træffe de videre foranstaltninger med henblik på deres hjemsendelse.

Efter forhandling mellem de herværende britiske militærmyndigheder og arbejds- og socialministeriet enedes man om, at denne opgave skulle løses af det danske politi. Det blev bestemt, at politiet ved opgavens løsning skulle samarbejde med modstandsbevægelsen, som stillede et antal sprogkyndige til rådighed. Den 24. maj 1945 oprettedes »Flygtningeregistreringen«, senere benævnt »Politiafdelingen under Flygtningeadministrationen«. Denne afdeling blev altså etableret for i samarbejde med modstandsbevægelsen at registrere flygtninge af forskellige nationaliteter efter de retningslinier, der var givet af de britiske militærmyndigheder, der også leverede de nødvendige registreringskort.

Sideløbende med registreringen søgte man at få frigivet så mange som muligt af de etablissementer og bygninger, som værnemagten havde beslaglagt. Det resulterede bl.a. i, at man primært samlede flygtningene i de lejre og barakker o.l., som havde været benyttet af værnemagten, og hvor der i forvejen befandt sig flygtninge ved krigens afslutning.

Det var en stor og meget kompliceret opgave, der skulle løses. Ved krigens slutning befandt der sig i Danmark:

- ca. 250.000 tyske soldater i forskellige hær-, flåde- og luftvåbenenheder,
- ca. 50.000 sårede soldater på hospitaler og lazaretter,
- ca. 245.000 tyske flygtninge, og
- ca. 25.000 allierede flygtninge fra 36 forskellige lande.

Da flygtningene så sent som på selve befrielsesdagen og de nærmest forudgående dage endnu ankom i store og uordnede masser pr. tog og skib og fordeltes af tyskerne over hele landet uden noget egentligt samarbejde med de

danske myndigheder, blev det en naturlig opgave straks at få skabt klarhed over, hvor og i hvilket antal flygtningene var anbragt i de respektive luftbeskyttelsesområder. Da det ikke hos de afgående tyske myndigheder her i landet var muligt at tilvejebringe en samlet oversigt over flygtningenes placering, anmodede man luftværnscheferne om at undersøge forholdene og indberette derom.

En oversigt i bogen »Flygtninge i Danmark 1945-1949«, der bygger på spredte indberetninger fra modstandsbevægelsen, politimestrene, de stedlige luftværnschefer og CBU-kolonnerne kan derfor ikke anses for at være fuldstændig og korrekt. Med dette forbehold angiver bogen, at der i Ribe-, Ringkøbing- og Varde politikredse omkring midten af maj 1945 befandt sig følgende antal flygtninge placeret således:

<i>Ribe politikreds</i>		Brørup kommuneskole ...	250
Føvling forsamlingshus ...	17	Brørup, Søren Hansens	
Ejendom i Bobøl	10	hotel	10
Holsted: Teknisk skole,		Brørup, Hotel Brørup ...	17
efterskolen og lazaret i		Øster Vedsted: Peter Hansen,	
private hjem	216	Skønagergård	2
Fole: Pastor Filtenborg ...	2	Ribe, Hotel Dagmar	20
Hjortlund: Byskolen og		Hotel Kikkenborg og Bram-	
Østerskolen	125	minge kommuneskole ..	285
Gørding Afholdshotel	17	Bramming hovedgård	324
Hotel Gørding	50	Hjortlund skole	128
Lanning skole	56		2.443
Stårup skole	21		
Spandet forsamlingshus ..	38	<i>Ringkøbing politikreds</i>	
Spandet skole	3	Militærbarakker,	
Vejen gæstgivergård,		Ringkøbing	378
Vejen	55	Kommuneskole, håndværker-	
Byskolen, Vejen	150	foreningen og 2 private	
Hansens hotel, Vejen	90	huse, Ringkøbing	493
Malt kommune Ladelund .	100	Kloster, Holmsland: 2 skoler,	
Ejstrup markskole	36	forsamlingshus og	
Malt forsamlingshus	80	missionshus	292
Askov sløjdskele	95	Houvig, Holmsland:	
Maltbæk skole og		O.T.-lejr	176
forsamlingshus	56	Tim skole	72
Skibelund efterskole	150	Videbæk: Missionshus, skole	
Skibelund pavillon	40	og forsamlingshus	359

Herborg skole	66	Varde politikreds	
Nr. Vium skole	59	Ho-Oksby	15
Spjald: Efterskolen, Brejninggård, Vestbæk	217	Alslev	152
Skjern by	700	Fåborg	100
Stauning (private)	50	Starup	115
Borris (dansk militærlejr) .	435	Tistrup	84
Tarm gymnasium	195	Henne-Lønne	500
Tarm sygehus (sårede) . . .	12	Oksbøl, militærlejren . . .	10.500
Ådum sogn	131		11.466
Ulfborg: 2 arbejdslejre, 1 alderdomshjem, 1 forsamlingshus, 1 gymnastiksal, 1 efterskole, 2 strandhoteller, 2 militærlejre	1.015		
	4.650		

At ovennævnte indberetninger ikke har været komplette kan bl.a. konstateres ved læsning af »Varde Lægekreds 1929-1953, uddrag af medicinalberetningerne«, og Konrad Madsens artikel »Oplysninger om Strellevlejren«, hvoraf bl.a. fremgår, at der eksempelvis også har været flygtningelejre i både Varde, Nordenskov, Oksby, Nymindegab og Strellev ved Ølgod. Mange lejre eksisterede kun i kortere perioder og fungerede nærmest som interimistiske opsamlingssteder, indtil man kunne få flygtningene registreret og transporteret til færre og større lejre, hvor man koncentrerede opsamlingen, f.eks. til lejrene omkring Nymindegab, Oksbøl og Esbjerg.

Det er ikke muligt med sikkerhed at fastlægge og beskrive *alle* lokaliteter i Ribe amt, som for kortere eller længere tid har været anvendt som flygtningelejre. Jeg har følgelig valgt at søge at kortlægge og beskrive efternævnte lejre, som jeg gennem mit foreløbige studium skønner vil kunne færdiggøres inden for en rimelig år-række:

Lejrene i/ved/på: Blåvand, Oksby, Nymindegab, Strellev, Esbjerg, Fanø, Holsted/Åstrup, Fitting, Bramming Hovedgård, Askov og Oksbøl. Sidstnævnte lejr, som periodevis var landets største, er beskrevet i forskellige pu-

blikationer; men der dukker løbende en mængde materiale op, som nødvendiggør en ajourføring og supplerung af de foreliggende beskrivelser.

En forudsætning for at få ovennævnte lejre så fuldstændigt belyst og beskrevet som muligt er imidlertid, at de mennesker, som på den ene eller anden måde har haft kendskab til disse lokaliteter eller måske har haft tilknytning til dem, meddeler deres viden videre til de personer og institutioner, som beskæftiger sig med lokalhistoriske arbejder, således at der kan finde en seriøs bearbejdning sted af oplysningerne. – Det dokumentariske materiale er i skrivende stund endnu ufuldstændigt, og alle oplysninger emnet vedrørende vil tjene til at få puslespillet »Flygtningelejre i Ribe amt« til at gå op.

Inden jeg går over til beskrivelsen af de enkelte lejre, vil det (af hensyn til de generationer, der ikke oplevede efterkrigstiden (1945-1950) eller ikke har en klar erindring om denne periode) være nødvendigt ganske kort at omtale de retningslinier, hvorefter flygtningene i Danmark skulle behandles.

Hovedretningslinier

Mens forsorgen for de tyske flygtninge blev pålagt Statens civile Luftværn og senere, i efteråret 1945, overgik til »Flygtningeadministrationen« under ledelse af fhv. minister J. Kjærbøl, blev forsorgen for ikke-tyske flygtninge (*allied displaced persons (DP's) and prisoners of war (POW)*), overdraget til Dansk Røde Kors; man foretog altså en klar sondring mellem tyske- og ikke-tyske flygtninge.

De retningslinier, hvorefter de *ikke-tyske flygtninge* skulle behandles, var fastlagt af den SHAEF-mission, der befandt sig i landet, og de var i nøje overensstemmelse med Potsdam- og Yaltaoverenskomsterne, der i meget store træk gik ud på følgende:

- allierede krigsfanger og tvangsforflyttede personer skulle opholde sig i *ikke-bevogtede lejre*,
- privat indkvartering ville normalt *ikke* blive tilladt,

- flygtningene skulle kunne færdes frit, men måtte ikke tage *lønnen* arbejde i Danmark, (denne ordning blev ændret 1. juni 1946),
- flygtningene skulle have samme rationer som den danske befolkning.

Som forholdene udviklede sig, viste det sig hurtigt nødvendigt, at der også blev tilvejebragt beklædning, tæpper og andet udstyr, samt at der bevilligedes de allierede flygtninge, som ganske vist boede i lejre, men kunne færdes frit blandt befolkningen, et vist beløb i lommepenge (5 kr. pr. uge) og en mindre cigaretration.

Reglement for flygtningelejre med tyske flygtninge

Det var ugørligt efter overtagelsen af flygtningelejrene at få udarbejdet og iværksat et fuldt dækkende reglement for de enkelte flygtningelejre. Da de allierede myndigheder efter tyskernes kapitulation ydermere havde givet udtryk for, at spørgsmålet om flygtningenes hjemsendelse ville blive løst inden længe, måtte de foranstaltninger og dispositioner, der blev truffet, nødvendigvis være af foreløbig karakter. Hjemsendelsen kom imidlertid til at trække længe ud, hvorfor arbejds- og socialministeriet i november 1945 måtte udsende et reglement, der fremover med visse gradvise lempelser kom til at gælde for alle flygtningelejre i landet, jvf. bilag («Reglement for de tyske flygtninge»).

Reglement for de tyske Flygtninge

1. Flygtningelejre og -forlægninger staar under Bevogtning af danske væbnede Styrker.
2. Der indsættes af danske Myndigheder en dansk Lejrleder, der udøver den øverste Myndighed i alle Lejrens indre Forhold. Hans Anvisninger skal følges i enhver Henseende.
3. De tyske Flygtninge vælger ved frie Valg og ved simpel Stemme flerhed en Tillidsmand, hvis Valg skal godkendes af Luftværnschefen.
4. Den tyske Tillidsmand forhandler paa Flygtningenes

Vegne med Lejrlederen og gennem denne med Myn-dighederne om alle Flygtningene vedkommende Forhold.

Enhver direkte Henvendelse fra de tyske Flygtninge til de danske Vagtposter eller til danske Civilpersoner inden eller uden for Lejrens Omraade er forbudt. Det er Flygtningene forbudt at benytte Telefon.

Brevforsendelser skal afleveres aabne til Lejrlederen*.

Brevene skal affattes i Blokbogstaver og maa kun omhandle personlige Familieforhold. Lejrlederen er berettiget til at begrænse Brevvekslingens Hyppighed*. Flygtningene maa modtage og afsende Pakker, indeholdende Beklædning og Fodtøj, Tæpper og Sengetøj, Toiletartikler og lignende Smaafornødenheder, men ikke Fødevarer, Nydelsesmidler eller Tobak*.

5. Den tyske Tillidsmand er ansvarlig for Flygtningenes Overholdelse af dette Reglements Bestemmelser og Gennemførelsen af den danske Lejrleders øvrige Anvisninger.
6. Det paahviler de tyske Flygtninge selv at renholde Lejren og dens Omraader efter Anvisning fra Lejrlederen. Denne bestemmer, hvilke og hvor store Arbejdshold der skal udtages til Rengøring af Gange, Trapper, Gaarde, Toiletter (Latriner), Vaskerum o.l. Lokalteter og Fællesrum.
Ligeledes udtages der et Arbejdshold, der har arbejdet med Tillavning og Udlevering af Maden til Lejrbeboerne.
7. W.C.er og Latriner rengøres mindst 2 Gange i Døgnet, og Sæderne afvaskes med Lysol el. lign.
8. Vask, ogsaa af Linned m.m., er kun tilladt i de dertil særligt anviste Lokaler og til de af Lejrlederen fastsatte Tider.
9. Madlavning er forbudt uden for de anviste Køkkener. Selvstændig Madlavning er forbudt undtagen ved Tilberedning af Mad til Børn under 3 Aar eller til syge efter Lægens Ordination.

10. Flygtningenes Anvendelse af elektriske Kogekar og Strygejern, Højfjeldssol og andre elektriske Installationer er forbudt. Saadanne Genstande skal derfor afleveres til Opbevaring hos Lejrlederen. Aflytning af Radio er kun tilladt i de fælles Samlingsstuer inden for de af Lejrlederen fastsatte Tidsrum*.
11. Anvendelse af Gas og Brændsel til Madlavning og Vask skal begrænses til det mindst mulige.
12. W.C.er paa Gange og Trapper maa i Lejre, hvor Fællestoiletter findes i Gaarden, ikke anvendes om Dagen. De maa kun anvendes ved Sengetid og af de syge efter særlig Anvisning.
13. Hvor Badning er mulig, skal Lejrbeboerne i videst muligt Omfang benytte koldt Brusebad en Gang om Ugen.
14. Maden udleveres og fordeles i Overensstemmelse med det af Myndighederne givne Kostregulativ.
15. Hvor fælles Spisested findes, maa der ikke opbevares Mad i Soverummene. Alle andre Steder maa der i Soverummene kun opbevares Tørkost en Dag.
16. Det er forbudt Lejrbeboerne at indføre Madvarer i Lejren.
17. Soverummene skal være bragt i Orden inden Kl. 10.
18. Børn under 10 Aar skal være bragt til Sengs inden Kl. 20. Børn under 15 Aar skal holdes inde efter dette Tidspunkt. Flygtningene skal gaa til Ro senest Kl. 22. Ingen maa staa op inden Kl. 6; undtaget er dog Arbejdshold*.
19. Al Larm og støjende Adfærd er forbudt. Brug af Grammofoner, Musikinstrumenter o.l. er forbudt i fri Luft og er forbudt efter Kl. 20 indendørs.
20. Børn skal ved Flygtningenes egen Hjælp beskæftiges med Undervisning eller Leg under Opsyn mindst 6 Timer daglig.
21. Flygtningene maa ikke opholde sig i aabne Vinduer til Gaden*.
22. Der kan blandt de arbejdsføre Flygtninge udtages Arbejdshold til Rengøring, Rensningsarbejde o.l. i an-

- dre af tyske Institutioner benyttede Lokaler. Transporten skal foregaa under væbnet Bevogtning*.
- Efter særlig Bestemmelse kan der udtages Arbejds-hold til Arbejde andetsteds.
23. Der føres Lægetilsyn i hver Forlægning. Saafremt Lægehjælp skal tilkaldes, maa Henvendelse ske til Lejrlederen.
  24. Alle Tilfælde af Sygdom skal af den tyske Tillidsmand eller Stedets Sygeplejerske eller -passer anmeldes straks ved Lægens Ankomst.
  25. Det paahviler Lægen at overbevise sig om Sundheds-tilstanden i Lejren.
  26. Der kan afholdes Gudstjenester i Lejren. Afholdelse af Politiske Propagandamøder af enhver Art er forbudt*.
  27. Det er forbudt Flygtningene at forlade Lejren (Forlægningen) uden Udgangstilladelse.
  28. Udgangstilladelse gives af Luftværnschefen til saadanne Flygtninge, der skal udføre Arbejde uden for Lejren i tyske Lazaretter, Kaserner, Værksteder o.l.
  29. Endvidere kan Lejrlederen undtagelsesvis i ganske ekstraordinære Tilfælde, f.eks. for at søge Speciallæge eller i Tilfælde af Diegivning eller ved Dødsfald eller alvorlig Sygdom inden for den nærmeste Familie, give Udgangstilladelse for en enkelt Passage (Passerseddel).
    - a) I Sygdomstilfælde udfærdiger Lejrens Huslæge efter hver Konsultation en Liste over Patienter, hvis Sygdom kræver Speciallægehjælp. Listen dateres og underskrives af Huslægen og overgives til Lejrlederen.
    - b) Passersedlen skal indeholde Oplysning om Flygtningens Navn, Nummer, Fødselsdag, Lejrens Nummer og Adresse, Navn og Adresse paa det Ambulatorium, hvor Patienten skal behandles. Klokkeslettet for Udgang fra Lejren, Ankomst til Ambulatoriet og Afgangen inddrages Passersedlen af den danske Vagt, der er berettiget til at foretage Visitation.

c) Kræver Sygdomstilfælde flere Specialbehandlinger, skal det tyske Ambulatorium udstede en Attest herfor, der oplyser Diagnosen og det formodede Antal Behandlinger, der vil være nødvendige. Attesten skal altid medbringes og fremvises for de danske Vagter og skal paategnes af Ambulatoriet med Dato og Stempel for hver foretaget Behandling.

Strækker Specialbehandlingen sig ud over det først formodede Antal Behandlinger, skal der udfærdiges ny Attest.

Saafernt Transport med Sporvogn o.l. er nødvendig, kan Lejrlederen udlevere Sporvognsbilletter til Brug i det enkelte Tilfælde.

30. Samtlige Vaaben, saavel Skyde- som Stikvaaben, Ammunition og Sprængstoffer samt danske Penge og Rationeringsmærker skal omgaaende afleveres til Lejrlederen og konfiskeres.

31. Overtrædelser af dette Reglements Bestemmelser og af den danske Lejrleders Paabud og Anvisninger straffes med Forbud mod Brevveksling og Tilbageholdelse af Post, Ekstraarbejde, Stuearrest eller Overflytning til Særlejr*.

Arbejds- og Socialministeriet, København, November 1945

* Reglementet er præget af den første tids ret stramme syn på flygtningene og af det forhold, at flertallet boede i forskellige beslaglagte bygninger i byerne. Efterhånden som flygtningene samledes i mere afsondrede baraklejre, mildnedes en række af reglementets bestemmelser, ligesom flygtningenes indflydelse på lejrens indre anliggender udvidedes ved et mere udstrakt selvstyre.

Flygtningelejren ved Blåvand (»Russerlejren«)

Som bekendt lod den tyske værnemagt mod slutningen af 2. verdenskrig bygge et omfattende system af fæstningsanlæg langs hele den jyske vestkyst, fordi man ventede et angreb fra denne kant.

Nogle steder er det lykkedes at fjerne eller tildække

Fig. 1. Indgangsportalen til lejren med J. Stalin's billede og teksten. I indgangen står lejrchefen Dr. G. Moltved og hans stab. Foto i privateje.

disse hæslige betonmastodonter fra besættelsestiden; andre steder kan man stadig – 40 år efter – finde rester, der taler deres tavse sprog om den tid. Det gælder f.eks. ude i klitterne i Indersande N. f. Blåvand fyr, (kanon- og radarstillinger), i Vandflod Bjerge (kommandobunker og radarstillinger) og N. f. Krogsande (»Tirpitzstillingen«).

Arbejdet med disse befæstningsanlæg blev i vid udstrækning udført af danske arbejdere, der ofte fik valget mellem at tage dette arbejde, miste arbejdsløshedsunderstøttelsen eller blive sendt på »frivilligt« arbejde et eller andet sted i Tyskland. En opfordring af den lokale sognefoged, der i den henseende virkede som departementsstyrets forlængede arm, kunne også være svær at negligere. – For at undgå tidskrævende transport af arbejdsmandskabet, blev der opført store barakarbejdslejre, som kunne rumme flere hundrede mand. En sådan lejr blev bl.a. opført N. f. Blåvand fyr.

Efter befrielsen blev baraklejren gradvis rømmet af de tyske tropper, og i løbet af maj 1945 blev lejren i Blåvand

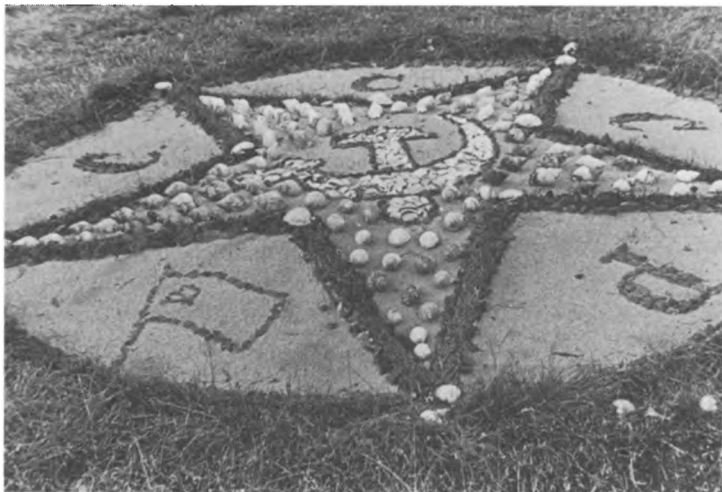

Fig. 2. Parti fra indgang til lejren med Dannebrog, Røde Kors' flag og portalen det russiske flag. Bemærk den russiske stjerne i højre nederste hjørne. Billedet er taget fra syd mod nord. Foto i privateje.

overtaget af Dansk Røde Kors til brug for indkvartering af allierede flygtninge, primært russere, hvorfor lejren i daglig tale kom til at hedde »Russerlejren«. Men også mennesker af andre nationaliteter, f.eks. mongoler, armeniere, hvide-russere og kosakker tilbragte en del af deres liv i denne lejr, indtil hjemsendelsen kunne finde sted.

Antallet af flygtninge i denne lejr svingede fra dag til dag, dels fordi man som nævnt samlede flygtninge her fra andre midlertidige opsamlingssteder, dels fordi der – sammenlignet med lejre med tyske flygtninge – relativt hurtigt kom gang i hjemsendelserne. I spidsbelastningsperioder svingede tallet mellem 1400 og 1600.

Lejren i Blåvand administreredes af Dansk Røde Kors, Varde afdeling. Almindeligvis blev de lejre, der hørte under DRK, forestået af en ledelse, der bestod af: 1 lejrchef, 1 souschef (næstkommanderende), en sekretær, 1 intendant (forvalter), 1 økonoma, og 1 sygeplejerske, bistået af frivillig hjælp fra lokale samaritterafdelinger eller ko-

Fig. 3. Den russiske stjerne med hammer og segl samt bogstaverne СССР. Anvendte materialer: hvide og røde strandsten, knuste mursten, hvidt sand, samt lyng. Foto i privateje.

lonner. Lægeligt tilsyn foretoges af de lokale, praktiserende læger efter særlig aftale.

For Blåvandlejrens vedkommende vides, at bl.a. følgende i kortere eller længere tid har været ansat i/tilknyttet lejrlædelser under Dansk Røde Kors: Dr. G. Moltved, København, fru Grethe Heiring, København, fru konsulent Ranek, Varde, fru Sonja Besekow, København, fru D. Madsen, Varde (økonoma), Paul Lund, Bramming Hovedgaard, forvalter Niels Petersen og Ernst Iversen, Varde.

De, der aldrig har set lejren, mens den fungerede, vil kunne danne sig et indtryk af den ved en nøjere betragtning af billederne i forbindelse med denne beretning. – Ved indgangen til lejren var der rejst en høj portal af telefonstolper, beklædt med gran- og fyrregrene, og foran portalen stod to flagmaster med henholdsvis Dannebrog og Røde Kors' flag. Portalen var forsynet med en inskription på russisk. Midt over indgangen var anbragt et portræt af J. Stalin og den røde stjerne, og i toppen vajede det

Fig. 4. Udsigt over en del af lejren. Billedet er taget fra klitterne mod øst. Bemærk i baggrunden radiomasterne fra Blåvand fyr. Foto i privateje.

russiske flag. – Inden for indgangen til højre havde flygtninge med forhåndenværende midler (strandsten, sand, knuste, røde mursten og lyng) kunstfærdigt lavet Sovjetunionens symbol, der tjente som lejrens »bomærke«.

Lejren bestod af ialt 15-20 træbarakker, som rummede bl.a. lejradministration, kostforplejning, et mindre infirmeri, en spisesal, der også fungerede som »kulturbarak«, skrædderværksted, skomagerværksted, snedkerværksted og indkvartering. Om tilstand og kvalitet af disse barakker skrev en journalist fra »Vestkysten«, der den 11. juli 1945 var på besøg i lejren, følgende:

»Barakkerne ser ikke særlig indbydende ud. Det er typisk værnemagerarbejde – dårlige materialer og en tilsvarende udførelse, og dertil kommer, at tyskerne har gjort meget lidt for at vedligeholde dem. Da tyskerne forlod dem, var barakkernes indre usandsynligt snavsede; men krigsfangerne har også med hensyn til renlighedssans vist sig »Herrefolket« langt overlegne. Stuerne er nu rene og ordentlige, og russerne forsøger efter bedste evne at skabe en smule hygge ved hjælp af markblomster og billeder fra illustrerede danske blade«.

I løbet af forbavsende kort tid fandt lejren sin egen rytme,

Fig. 5. Køkkenholdet. Foto i privateje.

og især i en flygtningelejr må man erkende sandheden i det gamle ordsprog: »Lediggang er roden til alt ondt«. Det gjaldt derfor om at få beskæftiget alle dem, der opholdt sig i lejren og som ikke vovede at bevæge sig uden for indhegningen, og der var nok at tage fat på.

Kort tid efter de første transporters ankomst oprettede russerne selv deres egen »Sovjet« (lokalstyre), som tog sig af alle indre anliggender i lejren. Der blev oprettet et vejvæsen til pasning af veje og stier mellem barakkerne og sågar en renovationsvogn fik man fat i til dette arbejds-kommando. Man organiserede egen sanitetstjeneste med to russiske læger og sygeplejersker, som arbejdede under de lokale tilsynsførende, danske lægers opsyn. (Sidstnævnte måtte dog foretage alle de påkrævede vaccinationer mod tyfus, difteri m.v.). Der blev oprettet skoleklasser med undervisning i skrivning og læsning (russisk), men det kneb meget at få fremskaffet lærebøger. – Skræderi, skotøjsreparationsværksted og et snedkeri blev etableret, og det lykkedes også at få indrettet en efter forholdene moderne barberstue.

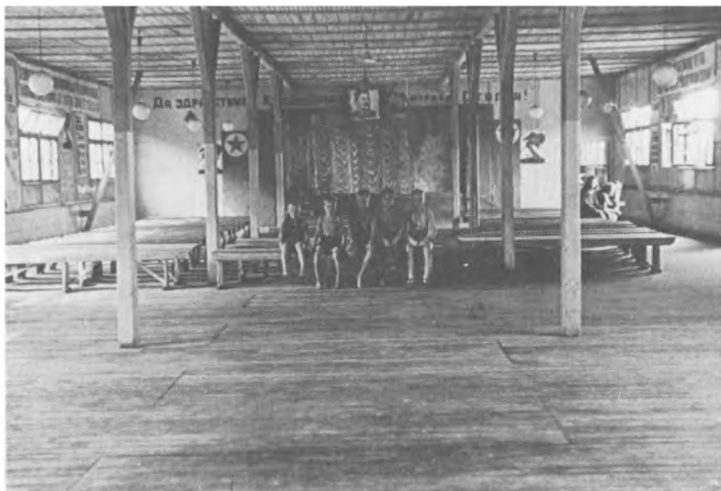

Fig. 6. »Skoleklasse« med lærere. Foto i privateje.

Tøj af enhver art var selvsagt en mangelvare blandt flygtningene. For at afhjælpe noget af nøden arrangerede DRK, Varde afdeling den 4. juli 1945 en »Russeraften« i Arnbjerghallen. Entreen skulle ikke erlægges i rede penge; i stedet bad man om, at publikum ved indgangen afleverede et eller andet klædningsstykke, undertøj, sko, strømper, benklæder, jakke e.l. som betaling! - - - Aftenen blev en bragende succes, ca. 1000 Vardensere overværede en forestilling, hvor russerne i et forrygende tempo trakteredede med orkestermusik, korsang, balaleikaorkester og forskellig solistoptræden som tak for de modtagne gaver.

Ude i Blåvandlejrens »kulturbarak« var der næsten hver aften koncert og dans. På eventyrlig vis var det lykkedes at danne et balaleikaorkester på 40 personer, som øvede sig flittigt hver dag. Forfatteren Niels Fenger, som i den sidste del af besættelsestiden og indtil 1. juli 45, var militær byleder i Varde for modstandsbevægelsen, fortæller følgende om et besøg i lejrens »kulturbarak«:

Fig. 7. Kulturbarakken med scene. Foto i privateje.

»Efter snart 40 års forløb er ens hukommelse blevet svævende, og de præcise omstændigheder må tages med vist forbehold.

Men der kan være særlige indtryk – måske bagateller eller blot en særlig stemning, som har bidt sig fast og aldrig glemmes. Og sådan har jeg det overfor blandt andet en bestemt lejlighed, hvor jeg i Blåvandlejren var den undrende og dybt grebne gæst ved en fest, hvor de russiske flygtninge fejrede kapitulationen.

Vi kom fra Varde. Det var byledelsen fra modstandsbevægelsen, man havde fundet på at invitere. Sandt at sige havde vi kun haft meget lidt med den flygtningelejr at gøre, og så vidt jeg husker aldrig gjort dem en god gerning. Stille og fredeligt havde de levet derude i klitterne, og hvis der havde været besværligheder, var de lykkeligvis kun gået ud over deres plageåndere – tyskerne. Men nu var krigen slut, og det skulle naturligvis fejres. I mangel af deres virkelige befriere havde et lyst hoved så fået den idé at invitere os. Den slags invitationer er så mærkelige, at man ikke bare studser, men også føler at man må efterkomme dem trods travlhed og utallige andre gøremål. Der måtte klarhed til. Hvem var dog de mennesker, og hvad i alverden havde de at sige os tak for?

Vi fik en fin modtagelse. Store smil og hjertelige håndtryk. Lidt underlige til mode var vi vel, for det var fuldstændig som om det var os, der havde besejret de fæle tyskere – de forhadte grønne, som kun havde budt dem på elendighed og nedværdigelser. Heldigvis havde jeg min søofficersuniform på, og det var godt det samme, for så havde de den at klynge sig til og dermed også en bestemt person, som de kunne sætte i højsædet.

Det var åbenbart deres spisebarak, som de nu havde indrettet som et

Fig. 8. Balalaikaorkester på scenen. Foto i privateje.

fint teater. De havde opbygget en scene, og foran den havde de placeret lejrens meget få rigtige stole, hvor vi med store gebærder fik anvist plads.

Dengang – i disse fjerne TV-løse tider kendte vi kun meget lidt til russisk folkløse. Lidt sang og musik havde vi vel hørt gennem radio og grammofonplader, men aldrig havde vi set menneskene bag udfoldelserne eller fornemmet den esprit og den entusiasme der rådede ikke blot på scenen, men også blandt publikum. Her fik vi både syn og øre for sagen.

Og pludselig var det som om den triste barakbygning var ude af øje og sind. Den fjerne brænding fra Vesterhavet var nu overdøvet af balalaikaernes rappe og inciterende rytmer, og de forblæste marehalsklitter var som ved et trylleslag forvandlet til de endeløse russiske stepper. Vi var langt inde i det store fjerne land og havde dets egne børn imellem os.

Dansene der fulgte var forrygende pragtfulde. Mændene – smidige, elegante og kraftfulde, kvinderne – yndefulde og kokette som kun russere er det i deres danse. Aldrig havde vi kunnet forestille os, at disse lasede og misrøgtede mennesker kunne udfolde en så spontan livsglæde. Og kunstnere var de – hver og én. Jublende fulgte deres landsmænd hver en præstation. Og det gjorde vi andre også, samtidig med at vi spekulerede på, hvordan det var muligt at få pjalterne forvandlet til fuldendte balletkostumer. Men sådan var det. En primaballerina var så yndig og graciøs, at vi tabte både næse og mund.

Siden var der fælles dans. Ingen turde begynde – alle ventede åbenbart på mig, der vel i kraft af uniformen blev betragtet som hædersgæst. Og da denne pinlige venten ikke kunne fortsætte, gik jeg resolut hen og inklinede for ballerinaen.

Det skulle jeg nok ikke have gjort, for det fik nærmest et komisk forløb. Pigen var stiv af skræk. Hun, den bedårende og fejende danserinde der før havde forstået at levendegøre de klangfulde rytmer i formfuldendt dans var ikke til at vride rundt. Stiv som en pind undskyldte hun smilende de helt akavede dansetrin. Kun med største møje og besvær fik vi fuldendt dansen, men det var et mareridt for os begge og opfordrede ingenlunde til nogen gentagelse. Pudsigt nok var vi lige flove begge to.

På hjemturen ad de knortede grusveje sad jeg og gjorde mig mine tanker. Jo, vi havde mødt Rusland og fået en stor og spændende oplevelse. Med oprigtigt glæde havde vi også set og fornemmet, hvordan et folk også i den yderste armod og fjernt fra fædrelandet havde forstået at bevare deres egenart og deres vidunderlige traditionsrige kultur. At der alligevel kan være langt fra Vestjylland til Ruslands hjerte, forstod jeg vel også, inden vi nåede Oksbøl.«

Lejren var som tidligere nævnt anlagt i nærheden af de tyske fæstningsanlæg i klitrækken, og det fremgik af de af tyskerne efterladte minekort, at der i umiddelbar nærhed af lejren var udstrakte minefelter med mange forskellige minetyper. Da de allierede flygtninge gerne måtte færdes uden for lejren, hændte det desværre ikke så sjældent, at nogle ikke tog sig i agt for – eller måske ikke forstod – teksten på advarselsskiltene med det resultat at flere af flygtningene blev minedræbt. Fra en af disse tragiske hændelser bragte »Vestkysten« den 11. juli 1945 følgende referat, som det har været muligt at bekræfte ved hjælp af fotografier stillet til rådighed af et øjenvidne:

»De minedræbte Russers Jordefærd

Modstandsbevægelsen afgang Æressalut ved Graven

Det er ikke mange Dage siden, at Russerne i Blaavandlejren sidst maatte tage til Varde for at begrave en Kammerat, der var omkommet under Badning i Lejren. I Gaar maatte de endnu en Gang af Sted, denne Gang for at følge de to Mænd Logachev og Vaschkevich, der forleden blev dræbt ved en Mineulykke i Nærheden af Lejren, til deres sidste Hvilested.

Følget, der bestod af 30 Russere og en hel del Vardensere, samledes ligesom ved den sidste Begravelse ved Graven, hvor der blev holdt en enkel Højtidelighed.

Der blev her talt af Dr. Moltved, Lejrens danske Leder, med Fru Ranek, Varde, som Tolk. Derefter talte Staalværksarbejder Valdemar Graversen som Repræsentant for Danmarks kommunistiske Parti, og endelig havde et Par af de russiske Tillidsmænd Ordet for at bringe deres Kammerater en sidste Hilsen og takke for den venlige Imødekommenhed, der blev vist dem fra dansk Side.

Fig. 9. Flygtningebegravelser i Varde. Foto i privateje.

Højtideligheden sluttede med, at en Æresdeling fra Modstandsbevægelsen i Varde skød Æressalutter over Graven.

Til de forulykkede Rødgardisters Baarer var der sendt en Del Blomsterbuketter og Kranse, der iblandt signerede fra Dansk Røde Kors, Kameraterne i Lejren, Dansk Kommunistisk Parti og Arbejds- og Socialministeriet.

Efter Begravelsen var Røde Kors' Varde-Afdeling Vært ved en Kop Kaffe paa Hotel »Varde«.

Hen på sommeren ankom en russisk delegation fra militærkommjssionen i København for at orientere flygtningene om den forestående hjemsendelse, og fra den dag herskede der naturligt nok en rastløs opbrudsstemning i lejren. Den 21. august 1945 steg de sidste russiske flygtninge ombord i et tog, der var oprangeret på sporet ved Grønbjerg, der tjente som en slags endestation for det sidespor fra Varde-Nr. Nebelbanen, som »Organisation Todt« havde anlagt i forbindelse med bygningen af »Tirpitzstillingen« (som vil blive nærmere behandlet i det følgende afsnit) og bunkersanlæggene ude i klitterne.

Efter de russiske flygtnings hjemsendelse stod Blå vandlejren tom nogle måneder, som blev brugt til hovedreparation og -rengøring. Herefter blev lejren fra den 3. december 1945 taget i brug af tyske flygtninge, af hvilke der var et stigende antal – ved årsskiftet ca. 1.000.

Administrations- og vagtpersonel androg dengang ca. 45 personer. – I løbet af 1946 svingede antallet af flygtninge og ved årets slutning var der 1038 personer i lejren. Den danske administration var i samme periode blevet reduceret til 3 personer, CB'erne erstattedes af 1 politiassistent, 1 overbetjent og 10 betjente. Brandvagten forblev uændret 20 CBU'ere. – Der blev i årets løb indrettet et stråfletteri og en badeanstalt, således at flygtningene kunne få bad hver 14. dag. Der ansattes dansk tilsynsførende læge, mens den daglige lægetjeneste i øvrigt varetoges af tysk læge.

Bestræbelserne på at koncentrere flygtningene i så få lokaliteter som muligt fortsatte, og i løbet af 1947 fik man flyttet de sidste tyske flygtninge fra Blåvand til Oksbøl, således at Blåvandlejren kunne nedlægges i september

1947. Barakkerne blev revet ned, nogle solgt, andre transporteret til Oksbøl og genopført, mens de ringeste blev brændt. Fundamenterne blev såvidt gørligt brudt ned, og området grovplaneret. - - - Går man i dag en tur i området, kan man stadig finde spor af de oprindelige veje og stier og omrids af barakker, som fortæller deres tavse sprog om en lejr, hvor tusinder af mennesker, drevet på flugt af krigen, mod deres vilje måtte tilbringe en tid af deres tilværelse under trange og lidet menneskeværdige kår.

Lejren ved Oksby

Forhistorie

Den videre udbygning af det tyske kystforsvar i Jylland, der var blevet planlagt i slutningen af 1943, var allerede kommet i gang i de første måneder af 1944. Planerne tilsigtede bl.a. at lukke hullerne i artilleriforsvaret af kysten, hvorfor det også ville være nødvendigt at sikre indsejlingen til Esbjerg havn. Til dette formål ville man opføre »Schwere Batterie Esbjerg, Batterie Vogelnest«, som skulle bestykses med 38 cm kanoner og bemandedes med mandskab fra 518. Marine Artilleriregiment.

Om disse kanonstillingeres tilblivelse skriver forfatteren Knud Hendriksen i »Våben i klitterne. Noter om det tyske invasionsforsvar 1940-1945« følgende:

»Der måtte foretages tre rekognosceringer, før opstillingen af batteriet blev fastlagt. Den sidste og afgørende fandt sted den 7. marts 1944 med deltagelse af bl.a. officerer fra den tyske marines overkommando. Valget stod mellem tre mulige positioner: 1. Femhøje (ved Esbjerg), 2. Gjesing eller 3. Oksby.

General v. Hanneken var imod en opstilling ved Oksby, da han mente, at vejen fra byggestedet til Oksby var for svag, hvorfor der måtte bygges en jernbane til stedet og foretages en forstærkning af jernbanen Varde-Oksbøl. Indkvartering af arbejdsstyrken i de 1½ år arbejdet ville vare, ville også kræve opførelsen af en ny lejr øst for Oksby. Hertil kom det taktisk uheldige, at batteriet ville komme til at ligge isoleret og uden beskyttelse fra syd. Derfor måtte der indrettes et helt nyt støttepunkt. - Trods v. Hannekens indvendinger besluttede marine-overkommandoen sig for en opstilling ved Oksby, fordi batteriets virkningsgrad her ville være 50% større end ved en opstilling på de to andre lokaliteter.

Batteriet skulle bestå af to pansertårne, hver med to stk. 38 cm kanoner, monteret på og i to store betonkassemater. Ved befrielsen var betonarbejderne næsten færdige, hvorimod kanonrørene »strandede« ved Gul-dager station«.

Situationen efter tyskernes kapitulation

Efter kapitulationen forlod de tyske tropper gradvis området, tilbage blev en del russiske og baltiske krigsfanger, der havde været tvangsindlagt til at arbejde på befæstningsanlæggene, og de blev indledningsvis samlet i den arbejdslejr (»Snehytterne«), der lå nord for den nordligste bunker i »Tirpitzstillingen«, (se foto). – De ikke færdiggjorte stillinger og arbejdslejren er udførligt beskrevet i en artikel »Vestkysten« den 23. juli 1945, hvor en af bladets journalister havde lejlighed til at besøge området. Mens oplysningerne om de kanoner, der skulle have været anvendt er alt andet end korrekte, kan man nok fæste lid til beskrivelsen af de barakker, der havde været anvendt til indkvartering af mandskab. Det hedder herom i artiklen:

»Bag stillingen ligger en samling elendige mandskabsbarakker, som har huset de soldater, der gjorde bevogtningstjeneste. De blev afleveret i en ubeskrivelig tilstand. Værnemagten beviste endnu en gang sit veludviklede talent for at omskabe en barak til en svinesti«.

Fra denne lejr blev krigsfangerne/flygtningene efterhånden som pladsforholdene tillod det sendt ud til »Blåvand-lejren«, hvor man tilstræbte at samle alle allierede krigsfanger og flygtninge fra naboområderne. – Hjemsendelsen af de russiske og baltiske flygtninge skete efter forholdene relativt hurtigt, allerede med udgangen af august 1945 var lejrene i Blåvand og Oksby tømt for denne kategori af flygtninge, men tilbage var der stadig et stort antal tyske flygtninge, hvis hjemsendelse kom til at trække betydelig længere ud.

I Ø. Oksby, i nærheden af Grønbjerg, der tjente som en slags stationsområde for den jernbane, som tyskerne havde anlagt mellem Oksbøl og Oksby, var der også op-

Fig. 10. Tirpitzstillingen 1945.

Fig. 11. Lejren ved Oksby. Billedet er taget i februar 1984 fra »Tirpitzstillingen« mod syd. Foto: forfatteren.

Fig. 12. Febr. 1984. Billedet taget fra Tirpitzstillingen mod nord i den retning, hvor barakarbejdslejren (senere flygtningelejren) lå. Foto: forfatteren.

ført en større militærlejr. Denne lejr tjente som indkvarteringsområde, dels for det mandskab, som betjente det opstillede luftværnsskyts, dels for det mandskab, der skulle bemane »Tirpitzstillingen«.

Efter de tyske troppers hjemmarch, blev også denne lejr inddraget til flygtningelejr, indledningsvis med ca. 300 flygtninge og administrativt underlagt Blåvandslejren.

I løbet af 1946 blev lejren endda udvidet, idet man tilflyttede 5 store nye barakker. Periodevis var man oppe på over 900 flygtninge, ved årets udgang (1946) var tallet faldet til 829. – Administrationen foretoges fortsat fra Blåvandlejren, dog med en lokal dansk lejrleder. Bevogtningen bestod af en overbetjent og ni betjente, der sorterede under politiassistenten i Blåvand. Der fandtes et mindre infirmeri i lejren med to sygestuer, men alt i alt må de sanitære forhold nok karakteriseres som værende primitive.

I maj 1947 havde de sidste flygtninge forladt denne lejr, som herefter kunne nedlægges. Staten beslaglagde alt brugeligt tungt materiel, som f.eks. blande- og gravemaskiner, kraner, køretøjer m.m., hvorefter det af boligministeriet nedsatte »barakrealisationsudvalg« bortsolgte det, der kunne sælges fra det, som havde tjent som lejr for soldater og flygtninge.

Også her forsøgte man at slette sporene fra krigens tid, og størstedelen af området er i dag enten tilplantet eller udstykket til sommerhusgrunde. Tilbage står dog stadig to kæmpestore betonklodser som et dystert minde om en ond tid, som aldrig glemmes af de generationer, der har oplevet den.

Litteraturoversigt

Udenrigsministeriet: Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busck. København 1950.

Flygtningeadministrationen: Flygtninge i Danmark 1945-1949. I kommission hos forlaget Fremad. København 1950.

Frit Danmark Hvidbog.

- Hæstrup, J.: Til landets bedste. Hovedtræk af departementschefsstyrets virke 1943-45. Gyldendal 1966-71.
- Kjærbøl, J.: Modvind og nedbør. Fremad 1959.
- Herschend, P.: Fra min Silkeborgtid. Vejle amts historiske samfund 1980.
- Tidsskrift for Dansk Røde Kors, nr. 7/1945: Dansk Røde Kors i samarbejde med SHAEF. Artikel af overlæge E. Juel Henningsen. (side 119-121).
- Varde Lægekreds 1929-1953: Uddrag af medicinalberetningerne ved S. Rohleder.
- Christensen, Arne Bonvig: Invasion i Danmark? Danmark i det tyske invasionsforsvar under Den anden Verdenskrig. Odense Universitets forlag 1976.
- Hendriksen, K.: Våben i klitterne. Noter om det tyske invasionsforsvar i Danmark 1940-45. Det kgl. Garnisonsbibliotek og Hærens Reglementsforvaltning 1983.
- Holstein, U.: Esbjerg. Et tyngdepunkt i det tyske invasionsforsvar. Forlaget ZAC 1979.
- Historisk Samfund for Ribe Amt: Fra arbejdet i modstandsbevægelsen i midtjyske distrikt. Artikler af C.P. Jensen, A.C. Buch, m.fl. side 410-446 og 601-623.
- Historisk Samfund for Ribe Amt: Om de tyske flygtninge i Oksbøllejren. Artikel af P. Ruus, side 77-104.
- Ribe Stifts Årbog 1949: Ved Babylons bredder. Artikel af pastor H.B. Graabæk, side 25-50.
- Jensen, C.P.: Som jeg husker det. (Erindringsglimt). Hjemmeværnsskolens trykkeri (1974??).
- Høgsbro-Østergaard, S.A.: Dagbogsblade 1939/45. Forlaget Hønsetryk 1981.
- Høgsbro-Østergaard, B.: Gemüse fortæller. I erindring om »Flammen« og »Citronen«. Forlaget Hønsetryk. 1982.
- Lund, P.: Bag flygtningelejrenes pigtråd. Eget forlag 1953.
- Ølgod Museum, 17. årgang 1982: Oplysninger om Strellevejren. Artikel af Konrad Madsen side 25-28.
- Sandbæk, H.: Præst, sabotør, flygtningearbejder. Samlerens forlag 1983.
- Gammelgaard, A.: Mennesker i Malmstrøm. Tyske flygtninge i Danmark 1945-1949. Forlaget System 1981.
- Langberg, K.: Flüchtlingsleben in Dänemark. Evangelisches Verlag GmbH Stuttgart 1951.
- Wagner, H.: Erlebet und überlebt. Selbstverlag. Dornstetten-Hallwangen 1982.

Leif Guldmann Ipsen, Krarupsvej 7, 6840 Oksbøl, f. 1922. Pens. oberstløjtnant 1982. Kommandant i Oksbøllejren 1977-1982. Har tidligere skrevet: »Oksbøllejren gennem 50 år« (1979), og udkast til »Mindelunden ved Nusbjerge«.

Om sommerfededrift

*En oplyst bondes tanker fra 1860'erne om landbruget
i Vestjylland*

Af Flemming Just

Under arbejdet med udgivelsen af Terkel Kristensens breve til bogen: »Kjære Broder«¹, blev jeg fra Ål sognearkiv gjort opmærksom på et interessant lille hæfte. Det drejede sig om et skrift på i alt 55 sider, som Terkel Kristensen i 1869 havde sendt til J.V. Stochholm, ejeren af Hesselmed, den tidligere hovedgård ved Oksbøl. Titlen på hæftet var »Om Sommerfededrift« og drejede sig i korthed om et forslag til en ny driftsmåde på egnen. Terkel Kristensen kaldte det sommerfededrift, fordi man ifølge forslaget skulle hellige sig opfedning af stude fra forår til efterår, medens besætningen om vinteren skulle indskrænkes til et minimum. For at skaffe græs nok til studene skulle hovedafgrøden omlægges til spergel, der ville kunne give to afgrøder pr. år.

Afsenderen af forslaget var som nævnt Terkel Kristensen, eller rettere Therkel Jensen Christensen, som han kaldte sig frem til 1880'erne. Han blev født i 1847 i Ål sogn som søn af en mindre gårdejer. Terkel viste tidligt gode evner og blev allerede inden han var 17 ansat som vinterlærer i Vejrs. Det arbejde beholdt han i fire vintre, medens han om sommeren var slætkarl, dels i Hviding sogn syd for Ribe og dels i Emmerlev ved Tønder. I april 1868 blev han indkaldt til forsvaret ved garnisonen i København og blev trænkonestabel, d.v.s. at han havde med pasningen af hestene at gøre og var bereden i felten. Han

var som alle andre dengang i trøjen i 18 måneder, og det var medens han var her, at det lille skrift blev til. Det var imidlertid ikke første gang han skrev til Stochholm. Vi ved fra et brev til familien, at han også et halvt år før havde sendt Stochholm et ark (16 sider). Dette ark er imidlertid ikke bevaret, så vi ved ikke om Terkel også i det tilfælde har skrevet om landvæsenet. Det er dog meget tænkeligt, for han var i sine unge år ret interesseret i den mere teoretiske side af landbruget og læste en del om landvæsenet. Således havde han nogle måneder i forvejen købt sig et 6 binds værk om landvæsen for to rigsdaler, foruden at han også læste i de gængse landbrugsfaglige tidsskrifter. Vi har altså her i interessen for landbrugets udvikling en af baggrundene for, at han skrev det pågældende hæfte.

En anden må søges i hans ungdommelige iver efter at vinde navn og ære. Han var som nævnt godt begavet og havde af præsten fået det skudsmål ved konfirmationen, at han var betydeligt forud for de andre elever både med hensyn til kundskaber og åndsmodenhed. Han har nok også følt sig sådan, og i det mindste ser man af forordet til hæftet, at han er stolt over som bondesøn at kunne ud-tænke disse nye tanker. Kunne han finde anerkendelse for sit forslag hos en af egnens mest ansete mænd, ville det samtidig være et hip til familien, som man har indtryk af mest betragtede hans lyst til læsning og lærergerning som et udslag af velbehagelighed.

Der var imidlertid også en tredje og langt mere kontant baggrund for skriftet. Terkel havde et godt hoved, et par raske hænder, men ingen penge. Det havde også lange udsigter med at overtage gården derhjemme. Faderen var kun 54 år, og det så allerede ud til, at Terkels fem år yngre broder, Niels, var bestemt til at have gården. Ville Terkel gøre sig håb om at få en ejendom som et alternativ til lærervejen, måtte han derfor ud at låne pengene. I den situation var det meget naturligt at henvende sig netop til J.V. Stochholm. Af den bevarede pantebog i Hesselmed-arkivet fremgår det, at Stochholm har ført en ganske om-

fattende udlånsvirksomhed. Han lånte til mange af egnens bønder til markedsrente eller lidt under, og han havde part i mange skibe i Nordby og Sønderho. Der er ingen tvivl om, at håbet om at kunne komme i betragtning som låntager hos den lidt nøjeregnende proprietær Stochholm har været den egentlige baggrund for skriftet. Det må derfor også tages med et gran salt, når Terkel i forordet skriver, at hensigten med det skrevne blot har været at give sig selv stof til eftertanke, og at han først bagefter kom i tanker om at sende det til en dannet praktisk landmand.

Selve afhandlingen om sommerfededrift er skrevet i en pudsig dialogform fremført som en samtale mellem A og B. Det pudsige består i, at denne måde at argumentere på har været ret gammeldags på den tid. Vel bestod første kapitel i H.C. Ørsteds dengang meget berømte filosofiske skrift: »Aanden i Naturen« fra 1850 af en samtale imellem fire personer om »det Aandelige i det Legemlige«, men ellers var dialogformen en udlevet stil. Bortset fra de uødelige dialoger, som Platon lagde Sokrates i munden i 4. årh. f. Kr., var dialogformen kun almindelig under rationalismen i sidste halvdel af 1700-tallet. Kernen i rationalismen var, at den vigtigste erkendelse udsprang af fornuf-ten, det rationelle. Desuden spillede begreber som nytte og erfaring en vigtig rolle. Dialogen var her et godt redskab, idet man i samtalen kunne fremsætte et forslag og gennem pro et contra nå frem til den bedste løsning eller argumentere igennem, at der var tale om et godt forslag. I 1750'erne og 60'erne fremkom en række tidsskrifter i Danmark. Det drejede sig både om ugeblade med moral-ske essays, breve, digte og fortællinger, og om økonomiske magasiner af patriotisk tilsnit med det formål at udvikle almenvellet. Typisk var, at de ofte blev udgivet anonymt og tit indeholdt fingerede situationer såsom at foregive at være referater af møder eller et rigtigt brev eller en sam-tale. Disse udtryksformer hang nøje sammen med enevæl-dens censur, hvor der kun var meget små spillerum for at fremsætte kritik eller foreslå forbedringer i statshushold-

ningen. Ved at dække sig ind under anonymiteten og de fingerede situationer kunne forfatterne driste sig til at skrive lidt friere.

Det er næppe tænkeligt, at Terkel har haft kendskab til nogle af disse forløbere, men det er bemærkelsesværdigt at konstatere i hvor høj grad, stilen passer sammen. Jeg har i 1860'ernes landbrugsfaglige litteratur undersøgt, om der her skulle være enkelte eksempler på dialoger, og om Terkel måske har lånt sin idé om sommerfededrift herfra. Det synes ikke at være tilfældet, så forslaget er originalt nok. Dialogformen er så blevet valgt, fordi den gav ham muligheden for at få fremført for og imod idéen, og fordi han derved kunne dreje afhandlingen ind i de rigtige retninger, f.eks. om lån til ejendom. Havde han valgt den ellers gængse formidlingsform inden for landbrugslitteraturen, hvor der blev lagt vægt på dels erfaringer og dels mere eller mindre videnskabelige forsøg, ville han meget let være kommet til kort, da han jo ikke kunne ledsage forslaget med beregninger eller forsøg.

Om dialogens personer A og B skal der i øvrigt ikke megen fantasi til for at regne ud, at der er tale om henholdsvis Terkel og J.V. Stochholm.

Forslaget om sommerfededrift blev aldrig realiseret. Når det alligevel kan have interesse for os at læse det i dag, hænger det sammen med flere forhold. Samtalen er for det første med til at uddybe det billede af Terkel, som brevene i »Kjære Broder« tegner. Den forstærker indtrykket af Terkel som en begavet mand udstyret med både idealisme og ambitioner. Samtidig viser hæftet til Stochholm noget om de svære vilkår, der var for en fattig ung mand, når han skulle etablere sig og ikke kunne overtage faderens gård. Dernæst er forslaget om sommerfededrift meget interessant på grund af tidspunktet for dets udfærdigelse. Det blev skrevet i 1869 på en tid, hvor dansk landbrug netop befandt sig mellem noget gammelt og noget nyt. Samtiden fornemmede disse nye tider, men ingen vidste jo endnu i hvilken retning, landbruget ville gå. Anlægget af Esbjerg havn var netop begyndt, jernbaner ville

Fig. 1. I slutningen af 1868 blev dette billede af Terkel Kristensen (1847-1921) med soldaterkammerater taget. Det er trækonstabel nr. 99 ved 9. batteri, Terkel Kristensen, der er i midten i bageste række. Han fortæller i breve til hjemmet, at han bliver kaldt degnen, og han gav flere af rekrutterne undervisning. (Fåborg lokalhistoriske arkiv).

snart komme, så for den vestjyske bonde åbnede der sig store muligheder for nem eksport til England. Samtidig var dette det endelige skridt ud af selvforsyningsøkonomien hen imod en direkte satsning på salg af en overskudsproduktion opnået ved en større specialisering. Terkels forslag er skrevet ind i den tid. Han øjnede også mulighederne i forbindelsen mellem Vestjylland og England, og foreslog derfor i overensstemmelse med egnens traditioner en øget produktion af levende kvæg til eksport. Ingen kan bebrejde ham, at han ikke kunne spå om den rivende udvikling, der små 15 år senere skulle udgå fra samme egn i form af andelsbevægelsen, og som betød en total omlægning til forarbejdede produkter. På den anden side ser det ikke ud til, at han har fornemmet de forandringer, der trods alt var undervejs i produktions sammensætningen, og som en af tidens førende landmænd, sam-

menfattede ved i 1866 at sige, at »Meieridriften viser en stadig Tilbøjelighed til at udbrede sig, medens Studeholdet gradviis trænges tilbage«².

Foruden studedefedning er hovedtanken i Terkels forslag, at der skal ske en stærk udvidelse i dyrkningen af spergel til afgræsning. Spergel dyrkes nu ikke mere, og i landbrugslitteraturen kan man se, hvorledes den bliver mere og mere negativt bedømt i vort århundrede. Alleerede G. Begtrup omtalte den i 1808 under kapitlet om »Ukrud i Sæden, og skadelig Utøi«, men medgav at spergelen i blandsæd med boghvede kunne give et godt og behageligt foder³. Når Terkel alligevel kunne foreslå sperglen som hovedafgrøde skyldtes det, at det var en typisk nøjsom sandjordsplante, som dengang havde en vis udbredelse i Vestjylland. Fordelen ved spergel var desuden, at den havde en meget kort voksetid på kun et par måneder⁴. Det muliggjorde 2-3 afgrøder i løbet af en sæson, hvorved Terkel kunne argumentere, at Ål sogns sandjorder ligeså vel som de fede marskenge, han selv havde oplevet som slætкарл på Tønderegnen, kunne anvendes til fedekvæg. Det er forsåvidt korrekt, men han synes at have glemt, at faren ved spergel var, at dens frø var meget vanskelige at få bugt med, således at spergelen ville dukke op som ukrudt i andre afgrøder mange år efter.

Som et tidstypisk træk er det værd at lægge mærke til den omhu, hvormed dyrenes gødning ifølge forslaget skulle opsamles og nedpløjes. Kunstgødningen vandt først frem i slutningen af århundredet, selv om det allerede fra 1860'erne ser ud til, at manglen på gødning har udgjort et flaskehalsproblem i hvert fald i de korndyrkede østdanske områder, således at flere af de større brug i højere grad har lagt vægten på mejeridrift. Noget ekstra gødning fik jorden dog tilført mange steder i form af benmel, og der eksisterede flere benmøller på Varde-egnen⁵. Ekstra tilførsel af gødning indgik dog ikke i Terkels forslag.

Hvad blev så reaktionen på Terkels forslag? Vi ved det desværre ikke. Der er ikke bevaret noget takkebrev fra

Stochholm eller nogen anden form for reaktion. Men ét kan dog konstateres ud fra Stochholms panteprotokol: Terkel fik *ikke* noget lån til at købe en ejendom. Efter udstået militærtjeneste fortsatte han derfor som vinterlærer inden han i 1875 overtog Ho præstegård i forpagtning. Senere flyttede han og familien til Vrenderup i Fåborg sogn til et lille husmandssted. Ved slid og dygtighed blev stedet sat i god drift, og Terkel blev inddraget i en lang række offentlige hverv. Han blev bl.a. sognerådsformand og den første husmand, der blev valgt ind i amtsrådet, men det er en helt anden historie, som den udgivne brevsamling beretter udførligt om.

Noter

1. *Kjære Broder. Breve fra husmand Terkel Kristensen, 1860-1918*, udgivet af Flemming Just (Historisk Samfund for Ribe amt, 1982).
2. R.P.J. Buus: »I hvilket Forhold stiller Udbyttet af Studedefningen sig i Sammenligning med Indtægten af Meieridriften?« *Tidsskrift for Landøkonomi*, 1866, s. 44-59.
3. G. Begtrup: *Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark, Nørrejylland I*, (København, 1808), s. 79f.
4. *Landbrugets Ordbog*. (København, 1914) og *Landbrugets Ordbog. Haandbog for den praktiske Landmand*. (3. udg., København, 1938).
5. Kr. Bure (red.): *Den vest- og sønderjyske Kreditforening. Hundrede Aar*. (Ringkøbing, 1860), s. 33.
6. Som udgivelsesprincip er anvendt den originale stavemåde. Kun er oplagte stavefejl og forstyrrende eller manglende tegnsætning blevet rettet.

*For den, som ikke vil leve forgjæves,
bestaar Livet i Grandsken og Virken⁶.*

Om Sommerfededrift

Hr. Proprietajr Stochholm til Hesselmed
ærbødigst tilegnet af
Therkel Jensen Christensen

FORORD

Engang da jeg gjennemsaar det Opskrift, som er afskrevet paa de følgende Sider, faldt det mig ind: Hvad mon en dannet, praktisk Landmand ville sige om et saadant Forslag, som det A der fremkommer med? Og skjønt Tankerne i denne Samtale kun vare opskrevne i den Hensigt at give mig selv Stof til Eftertanke, saa kunde jeg nu ikke modstaa Ønsket om at gjøre et Forsøg paa, at faa at vide, om Nogen Anden end jeg kunne finde Planen anvendelig. Men hvem skulle jeg henvende mig til. Mange af mine Lige ville ansee mig for at være uhøflig og paatrængende, naar jeg anmodede dem om, at overveje den og sige deres Indvendinger derimod – Kjendskabet til Deres Interesse for Landvæsenets Opkomst bragte mig til at haabe, at De ikke vil fortryde paa mig fordi jeg ansee Dem for den rette Mand at henvende mig til.

Jeg haaber nu, at De gjennemlæser det Par Ark og overvejer Planen; og kan De ikke finde Andet deri, saa beder jeg Dem at modtage dem, som et Forsøg paa at skaffe Dem en lille Adspredelse, og som et Beviis paa at Bøndernes Sønner ogsaa forsøge at udfinde andre Midler til at afvinde Naturen sine Producter end de Fader og Forfader brugte.

Kjøbenhavn i April 1869.

Ærbødigst
Therkel J. Christensen,
Trajnconstabel ved 9. Bat. Nr. 99

A. Troer De ikke, at det er en Fejl ved den her i Egnen almindelige Driftsmaade, at den ikke har nogen enkelt Production, som Opmærksomheden og Driftskapitalen fremfor Alt henvendes paa; men at det derimod er almindelig, at man seer, at Jordbrugeren er ligeegyldig for enten Afgroden anvendes til Production af Mælk, Kjød, Flæsk, Uld, eller den kun anvendes til Kreaturerne saavidt som det er nødvendig for at skaffe dyriske Producter til Husets Behov, skjøndt dog den største Indtægt bedst kan opnaaes, naar en bestemt Production er Hovedsagen, og den meste Kraft og Omhu anvendes paa den.

B. Maaske sandt; men det er dog ogsaa fornuftigt at anvende de forskjellige Fodersorter til det Dyr, som de bedst egne sig til.

A. Men man kunne jo vælge saadanne Vækster til Dyrkning, som kunne anvendes til een Production.

B. Men man skal jo dyrke forskjellige Vækster for at tilvejebringe den fornødne Afveksling.

A. Man kan ogsaa dyrke forskjellige Planter og endda med Fordeel anvende hele Afgroden til een Production f.Ex. Kvægfedning eller Kohold.

B. Kvægfedning! De mener da vel ikke, at vi her paa vore sandige Marker skulle tænke paa at gjøre Kvægfedning til Hovedsagen; nej det er vort Egn slet ikke skikket til.

A. Jeg synes netop at Egnet her i Nærheden af den Havn, som nu med det første sætter os i Forbindelse med England, er meget godt skikket dertil.

B. Ja, naar vor Mark havde været Marskeng.

A. Hvorfor kan der bedre fedes i Marsken end her?

B. Troer De maaske, at det er nok til at fede Kvæg, at det har Jord at staa paa. – Saa De ikke den frodige fede Græs der hvor der fedes i Marsken?

A. Jo, men saadan fed og yppig Græsning ville jeg netop have paa vore Marker, og dernæst bruge den til Fedning.

B. Gjør saa vore Agre til saadanne Græsmarker, at de kunne lignedes ved en Eng i Koggene, saa vil jeg laane Dem Penge til at købe en Gaard for.

A. Det var et godt Tilbud, og jeg mener nok at kunne tage Dem paa Ordet.

B. Forsøg nu ikke at bilde mig ind, at De vil kunne udføre Noget, som meget mer erfarne og oplyste Landmænd ikke have kunnet.

A. Det fornøjer mig, at De erkjender at Erfaring og Kundskab kan udrette noget; men De vil heller ikke nægte, at ved Siden deraf har et øjeblikkeligt heldigt Indfald ofte ført til store Foretagender, og et Saadant kan jo ogsaa fremstaa i mindre oplyste Hoveder.

B. Ja, lad mig nu see, at De fører deres Plan i sin rette Klasse.

A. Blandt Hjernesvind mener De. Men sig mig er det ikke saaledes med alt Nyt, at det i Førstningen bliver anseet for Foster af Projektmagers Phantasi og skøre Hoveder, og det i Almindelighed jo mere almenlystigt det er.

B. Det er ogsaa ofte Tilfældet, at det ikke er Andet; Men kan De ved Kjendsgerninger og fornuftige Beregninger vise mig, at De har udtænkt

en Driftsmaade, som har Fortrin for den sædvanlige, saa er Sagen jo saa vigtig, at jeg har Lyst til at overveje den med Dem.

A. Jeg skal altsaa gjøre Dem Rede for hvorledes jeg ville tage det for at naa det Maal, som enhver Agerdyrker efterstræber, nemlig at indbringe saa stor en Reenindtægt af sin Bedrift som muligt, og tillige vedligeholder Jordens Kraft. – Altsaa for at komme til Sagen vil jeg begynde at tale om den Drift, som jeg anseer for den fordeelagtigste, og som jeg vil kalde Sommerfededrift. – Ved Læsning i landoekonomiske Bøger og ved mine Iagttagelser ude og hjemme bragtes jeg paa den Tanke, at søge at udfinde en Driftsmaade, som svarede til følgende Fordringer:

1. For at have Jordens Kraft og Kultur saa højt som muligt skulle hele Avlen anvendes til Kreaturerne, saalænge de dyriske Producter staa i en saadan Pris, at Kreaturgjødningen er den billigste.
2. Avlen skulle fortæres saa hurtig som mulig, for at den frembragte Gjødning kunne anvendes til ny Frembringelse samme Sommer.
3. Den nødvendige Arbejdskraft maatte være saa lille som mulig.
4. Der maatte kun dyrkes saadanne Vækster, som passe til Jordbund og Klima.
5. Bygningerne og Driftsmaterialerne skulle være simple og billige.
6. Den skulle kunne anvendes med Fordeel paa gode Marker, som paa de ringeste.

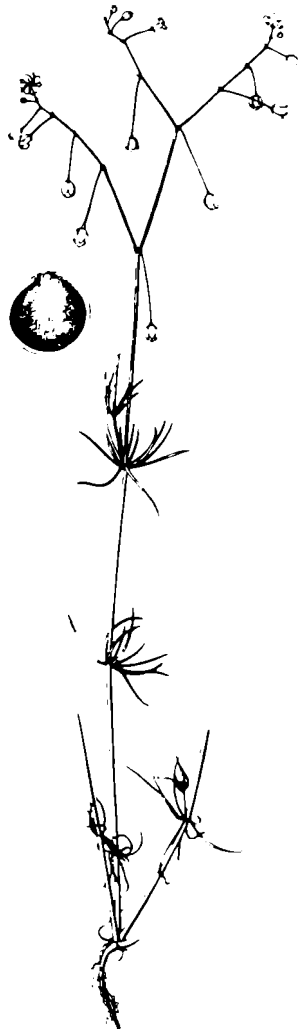
B. (ironisk) Hvilke mangler skulle den saa have?

A. Ingen. Og den maa altsaa fremtræde paa forskjellig Maade efter de forskjellige Omstændigheder, som Agerdyrkeren er underkastet. – Nu vil jeg beskrive Dem hvorledes jeg har tænkt mig den, naar den var fuldstændig igang paa en Bondegaard her paa Egnen. Og ønsker saa at De med det Samme vil gjøre mig opmærksom paa hvad Fejlagtigt De maatte finde ved den. Der produceres kun saameget Korn, Straa, Mælk, Flæsk, Uld og lignende, som er nødvendig til de Mennesker og Kreaturer, som skulle forrette Arbejdet ved Driften. Forresten anvendes Afgrøden til Fedekvæg, som anskaffes om Forsommeren, og sælges om Efteraaret. Hele Marken holdes under Plov og dyrkes med Spergel det ene Aar efter det Andet, og Kartoffler, Rug, Byg og Havre dyrkes til Afveksling dermed, saavidt det skal bruges, og paa de Steder i Marken, hvor dets Anbringelse er hensigtsmæssig.

B. Nu har jeg snart hørt nok!

A. Hør nu lidt mere. Vi tænke os nu Marken nogle Dage før Midsommer, og gjøre i Tankerne en Udflugt paa den. Paa denne Tid optager Spergelen over Halvdelen af den. Den er nu deels i fuld Blomstring, det er den førstsaaede til Frøavl bestemte Deel, deels mere eller mindre fremmelig eftersom den enten er bestemt til at afgræsses først eller den skal vente til det mere fremmelige er fortæret. Ved Siden af Spergelen findes paa det lavere Areal Byg, paa det højere Rug og Kartoffler og paa Mosejorden Havre, Alt saaledes, at Spergelmarken ingen Steder er i Saadanne Strimler, som kunne vanskeliggjøre Tøjringen af Kvæget. Udvoksede Stude ere tøjrede ind i Kanten paa den mest fremmelige Spergel. De flyttes en Alen

Fig. 2. Almindelig spergel har formentlig været dyrket lige siden jernalderen på grund af dens frø. Senere fik den betydning som grønsoder og hø og til afgræsning, som Terkel Kristensen foreslår i sit skrift om sommerfededrift. Den var især udbredt i Vestjylland, fordi den kunne klare sig på magre, kalkfattige sandjorder og havde en meget hurtig modning på 2-3 måneder. Fra dette århundredes begyndelse er spergel ikke blevet dyrket mere som kulturplante, dels fordi dens udbytte i forhold til andre foderplanter er for ringe, dels fordi dens frø holder sig spiredygtige i jorden i mange år. Den betragtes derfor nu som almindelig ukrudt på markerne.
(Danmarks Natur, bd. 8, s. 101).

ad Gangen og Gjødningen efter dem spredes saa ofte de flyttes og nedpløjes snarest mulig, hvorpaa Ageren igjen besaaes med Spergelfrø.
B. Men naar vi nu i Tankerne gjøre en saadan Vandring paa Marken, skulle vi saa forestille os Afgrøden frodig og kraftig, saaledes som den skal være, for at kunne fede Kvæg med Fordeel?

A. Ja.

B. Det kan den umulig være.

A. Hvorfor ikke?

B. Jorden faaer jo ingen hvile.

A. De mener altsaa, at denne Udlæg med Græs, som vi kalde Hvile, er nødvendig for at avle frodige Afgrøder; og jeg er enig med Dem om, at den er det paa lette Marker, når Kornavlén er Hovedsagen; men husk paa, at Foderavlén er Hovedsagen ved Sommerfededriften, og at den faste og med Rødler og Grønsvær blandede Ager, som er Kornavlén saa tjenlig, snarere er skadelig end gavnlig for Spergel eller Kartofler.

B. Jeg har dog altid seet Spergelen staa meget godt efter Græsleje.

A. Formodentlig har De ikke seet denne saa forsmaaede og miskendte Plante andre Steder – thi kun faa ere komne til Erkjendelse af, at den er den naturligeste Surugat for Kløveren paa de Marker, som er for tørre til at Udlæg med Græs kaste noget af sig – Men jeg har seet, at Spergelen efter 3 Gange pløjet Græsleje eller efter Korn stod meget bedre end den, som var saaet efter den almindelige Fremgangsmaade. Selv Byg har jeg seet dyrket Aar efter Andet paa samme Mark, uden at den nogensinde blev udlagt med Græs, og dog paa den ved sædvanlig Gjødning gode Afgrøder. Det var i Hvidding ved Ribe paa en Mark, der snarere var ringere end bedre, som vort Sogns middelmaadige Jorder.

B. Men der skal jo ogsaa dyrkes Andet end Spergel.

A. Der er ingen Tvivl om, at Kartofler, Rug og Byg, saavidt de skulle dyrkes, ville befinde sig vel ved skiftevis at afløse Spergelen, thi nogen bestemt Rækkefølge ved disses Dyrkning ville snarre skade end gavne. – Hellere end at sige, at Jorden manglede Hvile, maa man sige at den befinder sig i en stadig Hvile; thi er det sandt, at en Ager der i flere Aar har henligget med Græs er mere kraftfuld, naar den igjen opbrydes end da den udlagtes, saa maa dette endnu i højere Grad være Tilfældet med Spergelmarken, hvor Afgrøden er større og slet ingen Gødning tabes ved Indbinding om Natten i Bissevejr; men hvor derimod den faldne Gødning langt fuldkomnere indlemmes i Jorden ved at nedpløjes eller nedharves før den for dunster. Jeg vil ikke sige at saadan let Jord, selvom den ikke skulle bære Andet end Spergel og Kartofler ikke kunne blive for løs; men jeg er i den bestemte Mening at en saadan alt for porøs Tilstand af Jorden let kan forhindres, saasom ved at undgaa at lade den ligge pløjet Vinteren over, og ved at anvende Harvning istedet for Pløjning ved den anden Udsæd af Spergelen. Men Jorden bliver ikke let saa løs, at slige Forholdsregler bliver nødvendige, thi naar Jorden dyrkes som foranført, saa vil Spergelen altid saaledes lukke Jorden, at den ikke udsættes for den Udtørring, som, foruden den løse Stade for Kornarterne, er den eneste skadelige Følge af altfor løs Jord.

B. Det kan maaske ikke være til Skade for Afgrøderne, at Græslejet afskaffes; men Spergelen vil alligevel ikke kunne lykkes som antaget fordi den dyrkes for uafbrudt.

A. Jeg har dog altid hørt, at Afgrøder, som ikke blive staaende til de sætte

Kjærne, ikke kunne følge for ofte paa sine egne Stubbe. Og jeg har af Landoeconomerne altid set Spergelen henført til de Vækster, som uden Skade kunne dyrkes uafbrudt, og Erfaring har vist mig det Samme. Især maa det ikke kunne skade ved Sommerfededriften, hvor den Gødning der gives den er produceret af den selv. Og nogen Afveksling kan altid tilvejebringes ved de andre Vækster, som skulle dyrkes, og det kunne maaske ogsaa være fordeelagtig at blande Spergelen med Havre, Boghvede eller andre Foderurter for at give Marken mere Afveksling, og for at erholde et større Udbytte.

B. Lad det ogsaa være sandt Altsammen, det bliver dog usandt, hvis det viser sig at Jorden ved denne Fremgangsmaade efter nogle Aars Forløb afkræfte det.

A. De mener altsaa, at jeg endnu maa paavise hvorledes jeg vil holde Jorden i den tilbørlige Kraft: Hele Afgrøden bliver opfodret og Gødningen anvendt paa den mest oeconomicke Maade, og naar Gødningen saaledes bliver rigtig behandlet er den jo tilstrækkelig til at frembringe ligesaa stor en Afgrøde, som den hvoraf den er fremkommet. Man behøver ikke at være bange for ved Bearbejdning eller Kunstgødning at afkræfte Jorden, naar kun Afgrøden anvendes til velfodret Kvæg. Ved Vinterfodringen af de nødvendige Køer, Faaer og Heste faaes den til Rug, Byg og Kartofler nødvendige Gødning. Selv om man ikke vil give den Ret, som paastaa, at en Afgrøde, som ikke modnes ikke tager Kraft af Jorden, saa vil De vist give mig Ret, naar jeg paastaaer, at Spergelen altid er tilstrækkelig gødet med den Gødning, som falder ved dens Aftøjning. Naar man ser hen til, at den tilstedeværende Kraft kan vedligeholdes i vore sædvanlige Jordbrug, hvor der sælges mange vegetabiliske Producter, og langtfra iagttages den Omhu for Gødningen, eller Indsigt ved dens Behandling og Anvendelse, som saa væsentlig forøger dens Virkning, saa vil De indrømme, at selv hvor der slet ingen Hø avledes til Vinterfodringen, vil Jorden snarere beriges end afkræftes ved Sommerfededriften.

B. Jeg maa give Dem Ret i, at der ved denne Drift erholdes en vedvarende og stor Foderudbytte; men kunne denne Afgrøde ikke fordeelagtigere anvendes enten til Køer eller Faaer?

A. Lad os nu i Tankerne gjøre en Runde paa Marken i August Maaned. Vi ville da see hvilken Forandring der er foregaaet med den siden Midsummer, og faa Lejlighed til at afhandle om det er det fordeelagtigste at anvende Spergelen til Kvægfedning. Paa denne Tid er Frøspergelen indavlet og Stubben igjen besaaet med Spergel, hvorpaa Studene, der nu ere halvfede, ere tøjrede. Den hele Areal er aftøjret een Gang og igjen tilsaaet og tildeels bedækket med blomstrende Spergel. Rugen er indavlet og Stubben besaaet med Spergel. I Bissevejr blive Studene tagne ind eller bundne i en Fordybning paa Marken, som har en Skrænt, som giver Skygge og til dette Øjemed er gravet; her blandes Gødningen med Jord og Strøelse. De Køer, som for Mælkens Skyld holdes, ere tøjrede hos Fedekvæget. Faarene faa deres Sommerføde paa Heden. Hestene græsses

paa Engen, hvis der alligevel kan avles Hø nok til den ubetydelige Vinterfodring, eller de staldfodres med Grønt og Tørtfor.

B. Dersom nu Sommeren havde været saa tør, at Studene vare blevne magre af den første Spergelafgrøde, og den anden havde glemte at komme op, hvordan ville Driften saa vise sig under vor Augustrejse.

A. Ikke saa ussel, som De tænker. Jeg ville forhindre Studenes Afmagring ved altid at holde et mindre Antal end der i et almindeligt Aar kunne fedes. De blive i de gode Sommere saa meget bedre, og skulle Sommeren være saa uheldig at jeg kunne see, at de ikke kunne trives, saa lod jeg Engen afgræsse, eller solgte nogle Stykker af dem, vel vidende, at intet Middel var for dyrt, naar det gjaldt om at vedligeholde Driftens Grundpille, nemlig Fodringens fuldstændige Tilendebringelse med et større eller mindre Antal. – Den anden Afgrødes Mislykker ville jeg modværge ved i en saadan tør Sommer deels at unnlade ny Udsæd, men lade Stubben skyde op igjen, hvorved vel faaes et mindre, men mere sikkert Udbytte, deels ved at unnlade Pløjningen, og om Morgenens eller Aftenen kun at oprive Stubben med en Harve og besaa og tilmromle Ageren, uden at udsætte den for Solens Straaler.

B. Den Fare, som er forbunden selv med en ringe Afbrydelse af Fedningen, kunne jo undgaaes, naar Afgrøden anvendes enten til Køer eller Faaer; thi en knappere Fodring en Tidlang virker ikke der saa skadelig, som en Afbrydelse af Fedningen.

A. Jeg har anset den Fare ved Fedningen fuldstændig opvejet ved de Fordele, som jeg nu skal nævne. Fedekvæg kan saaledes som Forholdene nu ere bekvemt afsættes, og paa Grund af, at der holdes mange Trækstude her paa Egnen, let anskaffes. Gødningen efter det er, navnlig for lette Jorder, bedre end den efter Køer eller Faaer. Ved Fedningen behøves ikke saa meget Haandarbejde som ved Mælkevæsenet og den betaler sig ligesaagodt paa de mindre som paa de større Landejendomme, hvilket ikke er Tilfældet med Mejeriet. Om Vinteren betaler Foderet sig aldrig saa godt som om Sommeren, paa Grund af, at den ved at fortæres grønt om Sommeren Intet taber af sin Næringskraft, og at den ved at forvandles til Gødning om Sommeren, som samme Aar kan anvendes igjen, bevirker, at man kan avle større Afgrøder, end naar Besætningen er ligestor Aaret rundt. Der spares meget Arbejde ved at undgaa en stor Vinterbesætning og megen Kjørsel med Foder og Gødning.

B. Lad os nu tænke os Marken i October Maaned, og see om Studene ogsaa ere blevne fede.

A. Hvad kan der vel være ivejen derfor, naar der ikke holdes flere end der rigelig kunne græsses. Spergelgræsningen er lige saa fed og sund som Marskgræsningen, og Erfaring har vist, at den til Studedefedning egner sig bedre end nogen anden Græsgang. I October Maaned græsses Studene paa 2. og 3. Afgrøde af Spergelen eller Blandsæden, og paa den i Rugstubben udsaaede. Kartofflerne opgraves og gives Fedekvæget i Tøjreslaget. Hvis det skulle være nødvendig gives nu Korngrut i Drikken. Efterhaanden bliver hele Spergelmarken afgræsset og Kvæget sælges.

B. Til hvem, mener De?

A. Til Englænderne.

B. Mener De, at de saa ere fede nok til Udførsel?

A. Ja, ved 5 Maaneders rundelig Græsning, som til slutning understøttes med Kartofler og Korn, vil Kvæget blive saaledes, at det nok kan betale sig at udføre det, hellere end at sælge det paa Efteraarsmarkederne, hvilket man kan gjøre med de ringeste Stykker iblandt det.

B. Jeg har nu faaet ud af det at Besætningen skal bringe Indtægten ved Salg af Fedekvæg, som sættes på Marken noget for Midsommer og bliver der Nat og Dag indtil det sælges ved Græsningens Ophør; thi af andre Producter hører jeg, at der ikke skal sælges Noget, og at De ved Bearbejdning og Gjødskning vil bringe Jorden til at give et stort Bruttoudbytte; men inden jeg kan slutte mig til Deres Mening om Fordeelagtigheden ved Sommerfededriften, maa De endnu vise mig at den giver et større Netto-udbytte end den almindelige Drift.

A. Enhver, som med fordomsfrit Øje betragter Sagen, vil indrømme, at der ved denne Drift avles halvt saa meget Foder til, som ved den almindelige Kornavl med Udlæg til Græs, og det bliver dog Afgrødens Værd som Foder betragtet, man skal regne paa; thi enhver oplyst Landmand erkjender, at man maa holde en stor og velfodret Besætning for at erholde den størst mulige Reenindtægt af Jorden baade for Tiden og i Fremtiden. Jeg vil forskaane Dem for ved Talstørrelser at paavise Noget, som dog aldrig kan angives med mathematisk Nøjagtighed, og hvorover De ligesaagodt kan anstille Beregninger som mig, og De er maaske ingen Ven af det Slags Regnestykker, som til Ex. begynde saaledes: 1 stud fedes paa en Tønder Land og indbringer 30 Rdl; hvormeget bliver det af saa eller saamange Tønder Land.

B. Hvad nytte de store Indtægter naar Udgifterne stige ligesaameget.

A. Det kan let bevises at Udgifterne ved denne Drift ere mindre end ved den her paa Egnen almindelige: Spændarbejdet bliver det Samme. Jorden pløjes rigtignok oftere, men er til Gjengæld meget lettere at behandle, og Arbejdet bliver meget ligeligere fordeelt paa hele Aaret, og der bliver langt fra saameget Kjørsel som ved den almindelige Drift, saa at et Par Heste her kunne forrette Arbejdet paa ligesaastor en Ejendom som ved den gængse Drift. Haandarbejdet bliver kun halvt saameget. Der gaaer ikke saameget til Vedligeholdelse af Bygninger og Driftsmaterialier.

B. Men man anseer det i Almindelighed for et Tegn paa en virksom og indbringende Drift, naar der er Brug for megen Arbejdskraft og store Bygninger.

A. Det er dog en stor Fordeel ved Sommerfededriften, at den, uden at behøve saamange kostbare Hjælpemidler, giver dobbelt saa stor Nettoindtægt, hvilket jeg ved Beregninger grundede paa uomstødelige Fakta kan bevise.

B. Jeg er allerede overbevist, min Ven, og behøver ingen videre Beviisførelse end den De ved at fremstille Driftens Grundsætninger har givet. Jeg troer nu fuld og fast, at denne Drift er paa sin Plads under de Productpri-

ser, vi nu have og paa saadanne Landejendomme, som ere almindelige her paa Egnen. Men sæt nu at disse Forhold forandredes?

A. Men De vil dog aldrig forlange af nogen Agerdyrkningsssystem, at den skulle være anvendelig til alle Tider og under alle Forhold. Nej, den maa lempes efter mange Omstændigheder. Men ogsaa i denne Henseende har Sommerfededriften den gode Egenskab, at den meget let kan forandres til en anden Driftsmaade. Marken er nemlig altid og overalt i en saadan Tilstand, at den baade kan udlægges til Græs eller besaaes med hvilken-somhelst Sædart.

B. Jeg vil dog ikke give mig af med at indføre den paa min Ejendom alligevel.

A. De antager, at der vil være mange Vanskeligheder ved en Overgang fra den almindelige Drift til Sommerfededriften. Men det er ogsaa en god Side ved den, at den er meget let at sætte igang.

B. Jeg synes dog, at den er meget afvigende fra den sædvanlige.

A. Men den er ikke meget afvigende fra Naturen og kræver derfor ingen kunstige Haandgreb, der kunne være vanskelige saavel for Bestyreren som for Folkene, ingen ubekjendte Agerdyrkningsredskaber, ingen Dyrkning af ualmindelige Planter og ingen forberedt Jord. En Ejendom som om Efteraaret bestaaer af Rugmark og Græsleje som sædvanlig, kan inden næste Efteraar være i fuldkommen ordnet Sommerfededrift, idet den Deel af Marken, som ikke er besaaet med Rug eller tages til Kartoffler, Byg eller Havre, opbrydes og besaaes med Spergel om Foraaret som fornævnt. Besætningen omsættes saaledes, som det til Driften er nødvendig, og dermed er hele Forandringen gjort uden andet Udlæg end den forøgede Pløjning, som mest kan udføres om Vinteren, og Udgiften til en kostbarere Kvægbesætning.

B. Men en saadan Forandring kan enhver Landmand ikke iværksætte.

A. Jeg har ikke Noget imod, at en fordomsfuld eller efterladen Landmand ligesaa lidt ved denne, som ved nogen anden Sædskifte kan faa store Overskud af sin Drift, men en virksom og oplyst Bonde vil let kunne iværksætte Forandringen og blive velhavende derved.

B. Men der skal ogsaa Penge til at sætte denne Drift igang.

A. Ja, saamange som Studene koste mere end den Deel af Besætningen, der nu maa vige Pladsen for disse, men da denne Udlæg inden et halvt Aar er erstattet, saa kan der let blive Raad til at udrede den, især da den i de fleste Tilfælde bliver ubetydelig.

B. Gaa nu hen og forklar denne Sag for alle Deres Bekjendte saa vil den blive iværksat rundt om Dem og frembringe Velstand og Lykke, uden at De vil vinde saameget som en Skilling derved.

A. Saaledes vil jeg ikke bære mig ad, thi saameget Kjendskab til Verden har jeg, at jeg ved, at jeg maa bære mig forsigtig ad, hvis ikke Andre skulle have mere Fordeel af Planen end mig. Men netop det, at Sagen kan gavne Tusinder af Agerdykere har begejstret mig for den, og bragt mig til at haabe, at jeg nok hos en indsigtfuld og velhavende Landmand kan vente Bistand til ved Hjælp af denne Drift at blive selvstændig Agerdykker.

Fig. 3. Jens Vissing Stochholm (1807-1895), proprietær på Hesselmed syd for Oksbøl. Faderen blev præst i Ål sogn, hvorved J.V. Stochholm kom i kontakt med datteren fra Hesselmed, Dorte Magrethe Rosenberg Hansen. De blev gift i 1835 og overtog ti år senere Hesselmed, som da var på 23½ tdr. hartkorn. Stochholm var især interesseret i plantningsagen og oprettede bl.a. en planteskole på Hesselmed. Derudover spillede han en rolle på egnen som privat långiver. Efter at svigersønnen, Jens Stochholm Windfeld, i 1873 overtog Hesselmed, ser det ud til at pengeudlånene tog til, uden at det dog kom Terkel Kristensen til gode. (Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv).

B. Det vil dog maaske falde Dem mere vanskelig end De troer. Iblandt Mange, som kunne, vil De kun finde faa, som ville; deels fordi de ikke kunne indsee, at Foretagendet er fordeelagtig, eller de ere for fordomsfulde til at tænke derover, dels ikke tiltro Dem de Egenskaber, som et ungt Menneske maa være i Besiddelse af for at kunne bestyre et Bedrift. De har jo ingensinde udvist nogen Duelighed som Agerdyrker, og man kan jo befrygte, at De kun har Lyst til Landvæsenet for at faa Lejlighed til at sætte overspændte Ideer i Værk, eller for at tilfredsstille den blandt unge Mennesker almindelige Lyst til Uafhængighed.

A. Jeg har ingensinde haft Lejlighed til at udvise Dygtighed som Bonde, thi det kunde aldrig falde mig ind at anmasse mig Bestyrelsen hvor den ikke tilkom mig. Det er kun Lysten til at anvende mine Kræfter paa den bedste Maade, der har bragt mig til at stræbe efter at gennemføre Planen snarest mulig. Jeg synes Lejligheden er god og den maa ikke lades ubenyttet.

B. Og De har maaske Lyst til at gifte Dem, eller til at faa et Par smukke Heste, til at køre i Stads med?

A. Nej, aldeles ikke. Jeg har tværtimod tænkt mig, at der som jeg fik en Bondegaard og indførte Sommerfededriften paa den saa ville jeg slet ingen Husstand have. Jeg kunne næsten selv gjøre al Arbejdet, eftersom jeg saa hverken ville holde Ko eller So, og altsaa kun havde Besætning om Sommeren, idet de Stude som skulle gjøre Pløjearbejdet solgtes om Efteraaret, naar Efteraarsarbejdet var færdigt. I den Tid, der var Arbejde ved Gaardens Drift, ville jeg købe Kosten og maaske Logi med, eftersom der under denne Form af Driften ikke behøvedes andre Bygninger end et Skur til Agerdyrkningsredskaberne og Udsæden. Under en saadan eller lignende Form kunne Sommerfededriften vist ogsaa være tjenligt til at forvandle Jyllands Heder til indbringende Agre.

B. Sommerfededrift og Sommerfededrift! Det er som om den kan gjøre Alting.

A. Det er nu slet ikke min Mening, at nok saa gode Planer dur Noget, naar de ikke gennemføres med ufortrøden Arbejdsomhed, eller at denne Agerdyrkningssystem er den eneste, som er værd at anvende; men, naar jeg nu har sat mig for at beskrive Dem den, hvorfor skulle jeg saa omtale andre gode Fremgangsmaader, som jeg har overtænkt ligesaagodt som denne, der dog er den nærmeste Vej til at indbringe den største Raaindtægt af Jorden. Den frembringer den største mulige Foderudbytte og giver Lejlighed til at anvende samme paa den mest indbringende Maade ved Siden af at vedligeholde Jordens Kraft. Det kan ikke indvendes mod den, at det Samme kunne opnaaes ad en simplere Vej, og med Bibeholdelse af flere af de sædvanlige Fremgangsmaader; Græs eller Kløveravl kan ikke paa saadanne tørre Jorder træde i dens Sted, om de end kunne være fordeelagtige paa Jorder af en bedre Beskaffenhed. Heller ikke maa det glemmes, at Fedning ikke er det Eneste hvortil Afgrøden kan anvendes; Kvægopræt eller Kohold kan maaske være ligesaa fordeelagtig, hvor der i Nærheden kan lejes Hø til Vinterfor.

B. Jeg er kun bange for, at De som Bonde vil sætte en Ære i kun at beskæftige Dem med hvad der er Nyt.

A. De maa ikke tro, at jeg overseer, at det ville være ligesaa agtværdigt, dersom man kunne udbringe mere end sædvanlig af en Ejendom, og endda beholde den gamle Drift; men jeg har tænkt mig om efter noget Nyt, fordi jeg indsaa at det Gamle var mangelfuldt.

B. Men giv Tid, saa maaske De kunne udfinde Noget endnu bedre.

A. Det lader som om De troer, at jeg strax taber Interessen for en Ting, saasnt jeg enten seer eller hører Noget, som har Ord for at være bedre. De behøver imidlertid ikke at frygte. Jeg er ikke af det Slags Folk, som ansee enhver ny Idee for fuldkommen, fordi det er sjældnen at de have en saadan. Min Plan er ikke fremstaaet, hverken af Nyhedssyge, eller af halvforstaaet Læsning, og jeg ønsker den kun sat i Værk nu ved Andres Hjælp, fordi at hvis jeg skal arbejde mig selv frem til at blive Landmand, saa vil dermed gaa mange Aar, som jeg kunde anvende mere gavnlige.

B. Er De ogsaa vis paa, at De har Øvelse og Færdighed nok til at udføre de Arbejder som ere forbundne med en Agerdyrknings-Bedrift?

A. Jeg mener det. Desuden troer jeg, at jeg ikke er for indbildsk eller selvklog til at lade mig lede af mere erfarne Folk, som f.Ex ved Kvægomsætningen.

B. Troer De nu virkelig, at Nogen hellere vil laane Dem Penge til at betale en Gaard med, som skal dyrkes efter Sommerfededriftens Grund-sætninger, end hvis De ville blive ved det Gamle.

A. Til at begynde som almindelig Landmand vil slet Ingen laane mig Penge; men til at sætte et nyt System igang vil enhver medvirke, som erkjender at det kan gennemføres og stifte Nytte.

B. Troer De ikke, at det var mere hensigtsmæssig at begynde med et Forsøg i det Smaa og ikke med en hel Landejendom.

A. Det kan ikke kaldes noget tilforladeligt Forsøg, naar det ikke forsøges i en heel Bedrift; thi de Kjendsgjerninger, som navnlig give Sommerfededriften sin Fortrinlighed, nemlig Arbejdsbesparelse, Gjødningens Forme-relse og Ubetydeligheden af Udgifterne til Bygninger og Avlsredskaberne samt Unødvendigheden af at holde Husstand, kunne ikke komme til at vise deres fulde Værd ved en partiel Indførelse af den paa en Ejendom.

B. Jeg har kun endnu at sige Dem at den offentlige Mening vil kalde et saadant Foretagende en Overilelse.

A. Lad Folk sige hvad de ville. Deres Mening gjør ikke det Sande usandt. Imidlertid ønsker jeg dog at det her omtalte bliver imellem os; thi som De siger den offentlige Mening vil finde det af mig foreslagne latterligt.

Flemming Just, f. 1957, cand. mag., Sydjysk Universitetscenter. Har udgivet bøgerne: »Kjære Broder. Breve fra Husmand Terkel Kristensen 1866-1918«. (Historisk Samfund for Ribe amt, 1982) samt »Brugsforeningsbevægelsen 1866-1920 – med udgangspunkt i Ribe amt« (Sydjysk Universitetsforlag, 1984).

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt

Fra Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe Amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Avisartikler og årsskrifter fra skoler og andre institutioner er ikke medtaget, medmindre de rummer artikler af lokalhistorisk interesse. Redaktionen vil være taknemlig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som muligt.

02.91 Arkivvæsen

Pedersen, Olga: »Fra et sognearkivs første år« i *Fra Ribe Amt* 1983, s. 513-526.

05.2 Tidsskrifter og årbøger

Esbjerg Årbog 1984, red. Verner Bruhn, Aino Kann Rasmussen og Jørgen Dieckmann Rasmussen. 94 s. ill.

Fra Ribe Amt bd. XXII, 3, 1983, med register for bindet. Udgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 172 s. ill.

Lokal-Årbogen for Bramming Kommune 1983, udg. af Lokalhistorisk forening for Bramming kommune. 112 s. ill.

Mark og Montre. *Fra sydvestjyske museer*. 19. årgang 1983, red. Søren Manøe Hansen, P. K. Madsen og Ingrid Stoumann. 75 s. ill.

Vestjyder fortæller. Varde 1983. 106 s. ill.

Årsskrift for Ølgod Museum 1983, 18. årgang, red. Søren Manøe Hansen. Ølgod 1984, 30 s. ill.

06.6 Museer

Just, Fl.: »Skal vi have et egnsmuseum?« i *Lokal-Årbogen for Bramming kommune* 1984, s. 37-41.

Madsen, P. K.: »Ribe Raadhussamling« i *Mark og Montre* 1983, s. 32-43.

07.96 Pressehistorie

Hansen, A. (Rimus): »Ung journalist på Esbjerg havn« i *Vestjyder fortæller* 1983, s. 8-10.

»Fremad« 15.2.1890« (ungdomsforeningens blad) i *Vestjyder fortæller* 1983, s. 60-64.

26.6 Kirkelige institutioner

Halager, Chr.: »Varde Højskolehjem 1885-1985« i *Vestjyder fortæller* 1983, s. 102-106.

26.9 Indre missionsarbejde

Kristensen, Signe: »Ansager Sygeplejeforening« i Ølgod Museum 1983, s. 19-20.

27.67 Enkelte egne kirkehistorie

Kristensen, K. Møller: »Provst Thyssens rolle ved overtagelsen af den sønderjyske kirkeadministration 1920« i Ølgod Museum 1983, s. 15-17.

Kruse, E.: »KIRKEN og om det åndelige liv i Ansager sogn« i Ølgod Museum 1983, s. 21-22.

30.14 Stationsbysamfund

Dragsbo, Peter: »Bramming – en stationsbys fødsel« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 68-88.

30.1645 Sociale grupperinger

Vietnamesere i Esbjerg. Speciale af Helle Nørgren Jensen, Alice Bergrein, Bente Thøgersen på Esbjerg Børne- og Fritidspædagogseminarium 1981. 61 s. ill.

33.115 Arbejdskonflikter

Lund, B. m.fl.: Generalstrejken d. 18.4.1934 i Esbjerg. Esbjerg Arbejderhøjskole 1981. 1 bd. (flere pagineringer) ill.

33.12 Industriforbund

Andersen, J.: »Bramming FO 50 år« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 98-100.

33.43 Brugsforeninger

Just, Fl.: Brugsforeningsbevægelsen 1866-1920 med udgangspunkt i Ribe Amt. Esbjerg 1983, 187 s. ill.

34.31 Kriminologi

(red. F. Lauridsen & Tambour, J.) Hærværksavisen. Udg. af Esbjerg kommunes skolevæsen. Nr. 1-2, 1981.

34.79 Retssager og deres historie

(Kr. Haahr) »Sagen mellem Maren Nielsdatter og degnen Jens Nybroe i Ansager«, i Ølgod Museum 1983, s. 17-19.

Stevnsborg, H.: »»Tak Gud, min søn, at du ikke kom for Riberrret«. Retspleje i Ribe 1590-1594«, i Tradition og kritik. Studier i 16.-18. århundredes historie, tilegnede Svend Ellehøj, Kbh. 1984.

36.2 Kommunal forvaltning

Gregersen, Else: »Noget om nærdemokrati« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 33-36.

Pedersen, Poul: »Hvordan styres Esbjerg kommune?« i Esbjerg Årbog 1984, s. 62-66.

37.37 Friskoler

Jerg, Ole: »Esbjerg internationale skole« i Esbjerg Årbog 1984, s. 49-51.

37.39 Degnehistorie

Rasmussen, J. Hedegaard: »De gamle degne-embeder« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming Kommune, s. 49-51.

37.5. Skolehistorie

Bruhn, Verner: »Den første real-skole i Esbjerg« i Fra Ribe Amt 1983, s. 497-512.

Bruhn, Verner: Privat og real: træk af Esbjerg Realskoles historie 1883-1983. Esbjerg 1983, 64 s., ill. bl.a. m. vignetter af G. Zacho Jespersen.

37.96 Undervisningens historie i Danmark

Andersen, Dorthe Sondrup: Den humanistiske skolekomedie i Danmark. Odense 1983. (indeholder afsnit om Peter Hegelunds ripensiske skolekomedier).

38.2 Privat forsorg

Riber, Torsten: »Selskabet »Børnernes Vel« i Esbjerg« i Fra Ribe Amt 1983, s. 451-463.

38.41 Socialmedicin

Distriktspsykiatri. Delrapport 1: Beskrivelse af forsøgsordningens baggrund, indkøringsperiode og patientgrundlag, af L. Nilsson & Fl. Svejstrup. Delrapport 2: Det distriktspsykiatriske samarbejde med socialforvaltninger og praktiserende læger, af L. Adamsen et al. Ribe Amtskommune 1981-1982, 2 bd.

39 Folkeliv

Smidt, Thea: »Sammenhold i Hunderup-Sejstrup« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 29-32.

39.1 Eventyr og sagn

Thorulf, Herolf: En sølvknap til en heks. 28 udvalgte sagn og historier. Ribe 1983, 80 s. ill.

40.2 Kartografi

Esbjerg. Stadsingeniørkontoret, kartografisk sektion: Information om kommunens kort. 28 s. ill.

40.71 Lokalhistorisk forskning

Dragsbo, Peter: »Privaten« – et lille eksempel på fabrik og bolig«

(om DAT-Schaub i Esbjerg) i Fabrik og Bolig 1983, nr. 2, s. 22-24.

46.4 Lokalhistorie. Ribe Amt eller dele deraf

Dambrugstilsyn, produktionsforhold og belastning 1979-1983. Ribe Amtsråd 1983, 10 bd. (om Billund, Bramming, Brørup, Grindsted, Helle, Holsted, Ribe, Varde, Vejen og Ølgod kommuners forhold).

Erhverv og serviceforhold: Kolonial og blandet købmandshandel. Regionplanlægningsnotat 1. Ribe Amtskommune 1982, 4 blade & 1 kort.

2 års redegørelse, status 1.1.1983. Regionplanlægning 25. Ribe Amtskommune 1983, 61 s. ill.

Søer og moser i Ribe amt. Teknisk forvaltning, Ribe Amtsråd. Ribe 1982, 255 s. ill. & 1 kort.

Sydvestjylland fra middelalder til nutid. Esbjerg Museum 1983. 8 blade, ill.

Hjelm, A.: »Teglværker, Mursten, Salgskontor« i Ølgod Museum 1983, s. 9-14.

Hundebøll, Lis Møller: Småt og stort langs Holme-å før og nu. Grindsted 1983, 67 s. ill.

Just, Fl.: Brugsforeningsbevægelsen 1866-1920 med udgangspunkt i Ribe Amt. Esbjerg 1983. 187 s. ill.

Kristensen, K. Møller: »Provst Thyssens rolle ved overtagelsen af den sønderjyske kirkeadministration 1920« i Ølgod Museum 1983, s. 15-17.

Vedel, J.: »Ribe Amtsråds planlægning« i *Esbjerg Årbog* 1984, s. 40-48.

46.4 Lokalhistorie. Enkelte lokaliteter i Ribe Amt

Alslev

Dansk Slægtsforskning: Slægtsbog for efterkommere af Anders Schack Møller i Alslev Mølle, Alslev sogn, f. 1797, 37, 79 blade, 9 tavler.

Ansager

Dansk Slægtsforskning: Slægtsbog for efterkommere af Peder Christensen, gdr. i Kvie, Ansager sogn, f. 1791. Ajourført 1981. Fredericia 1981. 126 s., 8 tavler.

(Kr. Haahr): »Sagen mellem Maren Nielsdatter og degnen Jens Nybroe i Ansager« i *Ølgod Museum* 1983, s. 17-19.

Kristensen, Signe: »Ansager Sygeplejeforening« i *Ølgod Museum* 1983, s. 19-20.

Kruse, Ejnar: »KIRKEN og om det åndelige liv i Ansager sogn« i *Ølgod Museum* 1983, s. 21-22.

Billum

Thrane, H.: »Købmand P. J. Kjær i Kjelst« i *Fra Ribe Amt* 1983, s. 446-450.

Billund

Billund Kunst, udg. af Billund Kunstforening 1982, 15. s. ill.

Blåvandshuk

Årsskrift for lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Ål sogne, udg. af foreningen. 1982.

Bramming

Andersen, J.: »Bramming FO 50 år« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 98-100.

Dragsbo, P.: »Bramming – en stationsbys fødsel« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 62-88.

Gregersen, Else: »Noget om nær-demokrati« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 33-36.

Gustavsen, H.: »Påny optimisme i erhvervslivet« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 17.

Haahr, Poul: »Rundt til kommunens kirker« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 42-48.

Just, Fl.: »Skal vi have et egnsmuseum?« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 37-41.

Karkov, J. P.: »Ung læge i Bramming« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 92-97.

Rasmussen, J. Hedegaard: »De gamle degne-embeder« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 49-51.

Smidt, Thea: »Sammenhold i Hunderup-Sejstrup« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 29-32.

Sørensen, Knud: »Vøgas Lund – en grøn plet« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 89-91.

Uldall, M.: »Tendensen til nedlægning af landbrug fortsætter« i *Lokal-Årbogen* 1983 for Bramming kommune, s. 18-20.

Willadsen, Poul: »Det bedste – ud fra det grundlag« (om kraftvarmeanlægget i Bramming) i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 24-28.

Willadsen, Poul: »Glimt fra året 1983 i Bramming kommune« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 7-16.

Esbjerg

Bruhn, Verner: »At se på historie« i Esbjerg Årbog 1984, s. 52-61.

Bruhn, Verner: »Den første realskole i Esbjerg« i Fra Ribe Amt 1983, s. 497-512.

Bruhn, Verner: Privat og real: træk af Esbjerg Realskoles historie 1883-1983. Esbjerg 1983, 64 s. ill. m. bl.a. vignetter af G. Zacho Jespersen.

Dragsbo, Peter: »Et gammelt havneværksted« i Esbjerg Årbog 1984, s. 80-84.

Dragsbo, Peter: »Privaten« – et lille eksempel på fabrik og bolig« (om DAT-Schaub i Esbjerg) i Fabrik og Bolig 1983, 2, s. 22-24.

»1983 Set og sket i Esbjerg« i Esbjerg Årbog 1983, s. 9-39.

Esbjerg, the Danish Oil & Gas-centre: North Sea Observer Looks Upon Esbjerg. North Sea Observer. Birkerød 1982, 24 s. ill.

Esbjerg – et nybyggerisamfund 1868-1914. Esbjerg Museum 1983, 20 blade, ill.

Hansen, A. (Rimus): »Ung journalist på Esbjerg havn« i Vestjyder fortæller 1983, s. 8-10.

Jensen, Helle Nørgren, m.fl.: Vietnamesere i Esbjerg, speciale på Esbjerg Børnehav- og Fritidspædagogseminarium. 1981, 61, 9 s. ill.

Jerg, Ole: »Esbjerg internationale skole« i Esbjerg Årbog 1984, s. 49-51.

Nicolajsen et al.: Esbjerg Tekniske Skole 1883-1983. Esbjerg 1983, 60 s. ill.

Pedersen, Poul: »Hvordan styres Esbjerg kommune?« i Esbjerg Årbog 1984, s. 62-66.

(red. T. Rask) Håndværk & Industri 100 år i Esbjerg. Esbjerg 1982, 24 s.ill.

Rasmussen, Aino Kann: »Teaterliv i Esbjerg« i Esbjerg Årbog 1984, s. 73-79.

Rasmussen, Jørgen Dieckmann: »Et mindesmærke i Byparken« i Esbjerg Årbog 1984, s. 84-87.

Rasmussen, Jørgen Dieckmann: »Om gummiredningsflåder og Nordisk Gummibådsfabrik« i Esbjerg Årbog 1984, s. 67-72.

Riber, Torsten: »Selskabet »Børnernes Vel« i Esbjerg« i Fra Ribe Amt 1983, s. 457-463.

Ring, A. C.: Om Esbjergs byvåben. Esbjerg 1983, 21 blade, ill.

Stadsingeniørkontoret Esbjerg. Information om kommunens kort. Esbjerg 1983, 28 s. ill.

Søgaard, V.: Offshoreaktiviteter i Nordsoen og basebyen Esbjerg. Århus 1983, 200 s. ill.

Fanø

Wold, Sara: »To stolehynder fra 1700-tallets Fanø« i Mark og Montre 1983, s. 44-49.

Peterson, E. W.: A Study of the Weather Record from Fanø (1872-1980) Including an Analysis of Climate Variation. Roskilde 1983, 70 s. ill.

Farup

Asingh, P. & Jensen, Stig: »En landsby fra tidlig jernalder ved Farup nordvest for Ribe« i Mark og Montre 1983, s. 5-10.

Fredslund

Slægtsbog for efterkommere af Lars Andersen, ejer af Fredslund i Pårup sogn m.v., f. 1793. Fredericia 1981. - 45, 177 s. 24 tvl.

Fåborg

Kristensen, K.: Fåborg sogns historie. Udg. 1962, genudgivet 1983 af de lokalhistoriske foreninger i Fåborg og Agerbæk under titlen: *Fåborg sogns historie I*, 423 s., ill.

Fåborg sogn: lokalhistorie væsentlig for tiden efter 1962. Varde: De lokalhistoriske foreninger i Fåborg og Agerbæk 1983. *Fåborg sogns historie II*, 224 s., ill.

»Fremad« 15.2.1890« (Ungdomsforeningens blad) i Vestjyder fortæller 1983, s. 60-64.

Føvling

Slægtsbog for efterkommere af Søren Nielsen Schmidt, gdr. i Wiigård m.v. i Føvling sogn, f. 1836. Fredericia 1981, 37, 102 s. 10 tvl.

Grindsted

Gryden: Årbog for Grindsted og omegn. Grindsted 1981.

Slægtsbog for efterkommere af Knud Thomsen gdr. i Østerby, Sdr. Omme, senere i Nollund, Grindsted sg., f. 1794, samt Uhregårds historie. Fredericia 1981, 161 s., 14 tvl.

Hejnsvig

Frost, P. N.: Statistisk-Oeconomisk Beskrivelse over Vaarbasse og Hejnsvig Sogne i Slaugs Herred, Ribe Amt. (Borris 1819), 66 s. Genoptrykt i maskinskrift. Grindsted Biblioteks lokalhistoriske skrifter 1983, nr. 3.

Gørding

Nielsen, E.: »Gård- og slægtshistorie i Lourup, Gørding sogn« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 52-61.

Gaarde

Jessen, Henry: »Spredte træk fra en svunden tid« i Vestjyder fortæller 1983, s. 65-75.

Ho

Årsskrift for lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Aal sogne. Oksbøl 1082.

Ho bugt

Vandkvalitetsinstituttet: Ho Bugt recipientundersøgelser 1979-1980. Ribe Amtsråd, Teknisk forvaltning 1982, 2 bd.

Ho bugt recipientundersøgelser. Ribe Amtsråd 1983, 27 s., ill.

Holme å

Hundebøll, Lis Møller: Småt og stort langs Holme-å før og nu. Grindsted 1983, 67 s. ill.

Hunderup

Pedersen, Hans: Hunderup kirke. Hunderup ca. 1980, i folder, ill.

Hviding

Bruun-Petersen, Jens: »Klåbygård-Hviding mergelbane« i Fra Ribe Amt 1983, s. 469-487.

Janderup

Janderup og Billum sogne I-II, v/ et udv. Janderup lokalhistoriske arkiv 1979-1982, 2 bd. ill.

Mandø

Broby-Johansen, R.: Mandø. Skærbæk 1983, 2. opl. 24 s. ill.

Zenius, Marianne: Mandø i 100 år. 96 s., ill. Esbjerg 1983.

Nr. Nebel

(Gustav Jensen): »Anders (Lyhne) Peder Pedersen, Houstrup, Nr. Nebel om sit levnedsløb« i Vestjyder fortæller 1983, s. 76-86.

Obbekær

Hansen, Ole Steen: »Da krigen kom til Obbekær« i Fra Ribe Amt 1983, s. 527-539.

Oksby

Årsskrift for lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Aal sogne. Oksbøl 1982.

Oksbøl

Finnerup, A.: »En ødegård« i Vestjyder fortæller 1983, s. 24-33.

Michelsen, Vibeke: »Genbrug af gravsten« i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 181-200, ill.

Ribe

Andersen, Dorte Søndrup: Den humanistiske skolekomedie i Danmark. Odense 1983 (Indeholder afsnit om Hegelunds skolekomedier).

Slægtsbog for efterkommere af Tyge Jørgensen Bruun, gdr. og hjuler i Lustrupdal, Skt. Katharine sg., Ribe, f. 1788. Fredericia 1981, 31, 343 s., 33 tavler.

Degn, Ole: Ribe 1500-1950. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Odense 1984. 90 s., 28 kortblade, tekst på dansk og engelsk.

Hald, Carsten Teilmann: »Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe« i Fra Ribe Amt 1983, s. 433-445.

Ilseø, Harald: »Svaning, Vedel, Huitfeldt og Krag. Omkring spørgsmålet om den første historiografudnævnelse« i Tradition og kritik. Studier tilegnede Svend Ellehøj. Kbh. 1984.

Jensen, Stig og Madsen, Per Kristian: Med Hugo Matthiesen gennem Ribe september 1917. Ribe 1983, 96 s. ill. (ca. 100 af HM's fotooptagelser).

Kaae, Bue: Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600, belyst gennem breve. Esbjerg 1983, 76 s. ill.

Madsen, Per Kristian og Petersen, Jens Erik: »Jernkær«. En udgravning i en forsvundet middelalderlandsby ved Ribe« i Mark og Montre 1983, s. 11-22.

Madsen, Per Kristian: »Ribe Raadhussamling« i Mark og Montre 1983, s. 32-43.

Michelsen, Vibeke: »Genbrug af gravsten« i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 181-200, ill.

Møller, Elna: »Ribes tårn« i SKALK 1983, nr. 6, s. 32.

Nielsen, Marianne og Poulsen, Niels Jørgen: »På sporet af »Den jyske fod«. Om måleenheden i jyske romanske kirker, herunder Ribe Domkirke« i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 41-58.

Olesen, Ole: »Musikken i Danmarks kirker« i Kirkens Bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 201-207.

Thorulf, Hrolf: En sølvknap til en heks. 28 udvalgte sagn og historier. Ribe 1983. 80 s. ill.

Seem

Slægtsbog for efterkommere af Simon Hansen (Bjerrum), gdr. i Varming, Seem sg., f. 1791. Fredericia 1978, 111 løsblade, 12 tvl.

Skanderup

Slægtsbog for efterkommere af Peder Pedersen, gdr. i Roedgård i Bølling, Egtved sgn, senere Nagbølgd. i Nagbøl, Skanderup sg., f. 1823. Fredericia 1981, 15, 52, 18 blade, 1 tvl.

Strellev

Lauridsen, C.: »Min fader Hans Lauridsen« i Ølgod Museum 1983, s. 22-25.

Sønderho

Skovgaard, Edv. F. S.: Mette Cathrine Frederiksen fra Sønderho og hendes slægt. Virum 1983. 211 s. ill.

Torstrup

Slægtsbog for efterkommere af Niels Olufsen Urup, gdr, degn og skoleholder i Fredensberg i Sig. Torstrup sg., f. 1789. Fredericia 1981, 39, 15, 203 s., 20 tvl.

Varde

Faber, Ole: Varde sølv. Guldsmedemestre på Varde-egnen og deres arbejder ca. 1600-1870. Esbjerg 1983, s. 247 s., ill.

Halager, Chr.: »Varde Højskolehjem 1885-1985« i Vestjyder fortæller 1983, s. 102-106.

Larsen, E.: »Noget om gade- og vejnavne i Varde« i Vestjyder fortæller 1983, s. 34-39.

Stiesdal, Hans: »Voldstederne ved Varde II« i Mark og Montre 1983, s. 23-31.

Varden – livstegn fra et område. Varde 1983, 156 s. ill.

Vester Nebel

Planlægning af varmforsyning v/styregruppen for pilotprojekt Vester Nebel. Tåstrup 1983, 3. bd. ill.

Vorbasse

Frost, P. N.: Statistisk-Oeconomisk Beskrivelse over Vaarbasse og Heinsvig Sogne i Slaugs Herred, Ribe Amt. (Borris 1819), 66 s., Genoptrykt i maskinskrift. Grindsted Biblioteks lokalhistoriske skrifter 1983, nr. 3.

Ølgod

Slægtsbog for efterkommere af Hans Christensen (Agersnap), Ølgod sg., f. 1782. Fredericia 1981, 138 s., 16 tvl.

Hansen, Søren Manøe: »En »nyredolk« fra Ølgod« i Ølgod Museum 1983, s. 7-9.

Hansen, Søren Manøe: »Togsammenstødet ved Ølgod i 1908« i Ølgod Museum 1983, s. 25-29.

»Niels Kristian Madsen 1923-1983« i Ølgod Museum 1983, s. 3.

Nielsen, H. P.: »Baunhøj Teglværk« i Vestjyder fortæller 1983, s. 40-59.

Øse

Madsen, Fr.: »Trange tider« i Fra Ribe Amt 1983, s. 488-496.

Aal

Årsskrift for lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Aal sogne. Oksbøl 1982.

Årre

(A. Teglgård, red.) Årre sogn. Af et lokalsamfunds historie. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Årre sogn. Årre 1983, 192 s. ill.

Aastrup

»Fra et sognearkivs første år« i Fra Ribe Amt 1983, s. 513-526.

55.4 Historisk geologi

Peterson, E. W.: »A Study of the Weather Record From Fanø (1872-1980) Including an Analysis of Climate Variation. Roskilde 1983. 70 s., ill.

55.9 Havforskning

Ribe amtskommune. Ho bugt: recipientundersøgelse. Ribe 1983, 27 s. ill.

Vandkvalitetsinstituttet: Ho Bugt recipientundersøgelser 1979-1980. Ribe 1982, 2 bind.

57.13 Plantegeografi

Ribe amtskommune. Søer og moser i Ribe amt: En vegetationsregistrering udarbejdet af teknisk forvaltning. Ribe 1982, 255 s., ill.

60.7 Uddannelse og forskning

Nicolajsen, A. et al.: Esbjerg Tekniske Skole 1883-1983. Esbjerg 1983, 60 s. ill. af J. og P. Bork-Johansen og P. Gottlieb.

61.09 Lægegerning

Karkov, J. P.: »Ung læge i Bramming« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming, s. 92-97.

61.707 Sygeplejeuddannelse

G. M. Gravesen: »Sygeplejeelev 1925-1928« i Vestjyder fortæller 1983, s. 89-101.

62.12 Central- og fjernvarmeanlæg

Willadsen, P.: »Det bedste – ud fra det grundlag« (om kraftvarmeanlægget i Bramming) i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 24-28.

Planlægning af varmeforsyning v/ styregruppen for Pilotprojekt Vester Nebel. Tåstrup 1983, 3 bd., ill.

63.09 Landbrugets historie

Bruun-Petersen: »Klåbygård-Hvi-

ding mergelbane« i Fra Ribe Amt 1983, s. 469-487.

Finnerup, A.: »En ødegård« i Vestjyder fortæller 1983, s. 24-33.

Nielsen, Ejler: »Gård- og slægtshistorie i Lourup, Gørding sogn« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 52-61.

Uldall, M.: »Tendensen til nedlægning af landbrug fortsætter« i Lokal-Årbogen 1983 1983 for Bramming kommune, s. 18-20.

63.409 Skovhistorie

Sørensen, Knud: »Vøgas Lund – en grøn plet« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 89-91.

63.908 Fiskeriredskaber og -udstyr

Dragsbo, P.: »Et gammelt havneværksted« i Esbjerg Årbog 1984, s. 80-84.

63.91 Dambrug

Dambrugstilsyn, produktionsforhold og belastning 1979-1983. Ribe Amtsråd 1983, 10 bd. (om Billund, Bramming, Brørup, Grindsted, Helle, Holsted, Ribe, Varde, Vejen og Ølgod kommuners forhold).

64.59 Boligindretning

Wold, Sara: »To stolehynder fra 1700-tallets Fanø« i Mark og Montre 1983, s. 44-49.

65.5 Afsætningsøkonomi

Gustavsen, H.: »Påny optimisme i erhvervslivet« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming kommune, s. 17.

65.84 Jernbanetrafik

Hansen, Søren Manøe: »Togsammenstødet ved Ølgod i 1908« i Ølgod Museum 1983, s. 25-29.

66.25 Teglværker

Engelbrechtsen, P.: »Et teglværks historie« i Fra Ribe Amt 1983, s. 464-468.

Hjelm, A.: »Teglværker, mursten, salgskontor« i Ølgod Museum 1983, s. 9-14.

Nielsen, Henrik P.: »Baunhøj Teglværk« i Vestjyder fortæller 1983, s. 40-59.

67.8 Gummiindustri

Rasmussen, Jørgen Dieckmann: »Om gummiredningsflåder og Nordisk Gummibådsfabrik« i Esbjerg Årbog 1984, s. 57-72.

68.09 Håndværkets historie

(red. T. Rask) Håndværk og industri 100 år i Esbjerg. Esbjerg 1982, 24 s., ill.

69.93 Udvinning af flydende og gasformige stoffer

Esbjerg. The Danish Oil & Gas-centre. North Sea Observer 1982, 24 s. ill.

Søgaard, V.: Offshoreaktiviteter i Nordsøen og basebyen Esbjerg. Århus 1983, 200 s. ill.

(red. K. Bjørndal) Westcoast Offshore Guide. Yearbook 1983. Esbjerg 1983, 240 s. ill.

70.96 Kunsthistorie

Billund Kunstforening: Billund kunst 1982. 15 s. ill.

71.864 Kirker

Haahr, P.: »Rundt til kommunens kirker« i Lokal-Årbogen 1983 for Bramming, s. 42-48.

Michelsen, V.: »Genbrug af gravsten« i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 181-200.

Møller, E.: »Ribes tårn« i SKALK 1983, nr. 6, s. 32.

Nielsen, M. og Poulsen, N. J.: »På sporet af den »jyske fod«. Om måleenheden i jyske romanske kirker, herunder Ribe Domkirke«. I Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller, Kbh. 1983, s. 41-58.

Pedersen, Hans: Hunderup kirke. Hunderup ca. 1980, 1 folder, ill.

71.95 Bebyggelsesgeografi og -historie

Bruhn, V.: »At se på historie« i Esbjerg Årbog 1984, s. 52-61.

Degn, Ole: Ribe 1500-1950. Scandinavian Atlas of Historic Towns. Odense 1984, 90 s., 28 kortblade. Tekst på dansk og engelsk.

Ribe amtskommune: Erhverv og serviceforhold: kolonial og blandet købmandshandel. Ribe 1982, 4 blade og 1 kort.

Ribe amtskommune: To års redagørelse. Status 1.1.1983. Ribe 1983, 61 s. ill.

Vedel, Jørgen: »Ribe Amtsråds planlægning« i Esbjerg Årbog 1984, s. 40-48.

73.08 Enkelte skulpturer

Rasmussen, Jørgen Dieckmann: »Et mindesmærke i Byparken« i Esbjerg Årbog 1984, s. 84-87.

76.333 Sølvmedekunst

Faber, Ole: Varde sølv. Guldsmedemestre på Varde-egnen og deres arbejder ca. 1600-1870. Esbjerg 1983. 247 s., ill.

74.08 Malerkunst

Hald, Carsten Teilmann: »Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe« i Fra Ribe Amt 1983, s. 433-445.

77.06 Teater

Rasmussen, Aino Kann: »Teaterliv i Esbjerg« i Esbjerg Årbog 1984, s. 73-79.

78.98 Musikhistorie

Olesen, Ole: »Musikken i Danmarks kirker« i Kirkens bygning og brug. Studier tilegnet Elna Møller. Kbh. 1983, s. 201-207.

79.43 Skak

Skakklubben Centrum: I smult vand. Esbjerg 1982, 42 s. ill.

89.018 Navneforskning

Larsen, E.: »Noget om gade- og vejnavne i Varde« i Vestjyder fortæller 1983, s. 34-39.

90.87 Heraldik

Ring, A. C.: Om Esbjergs byvåben. Esbjerg 1983, 21 bl., ill.

90.946 Dansk historieskrivnings historie

Ilse, Harald: »Svaning, Vedel, Huitfeldt og Krag. Omkring spørgsmålet om den første historiografudnævnelse« i Tradition og kritik. Studier tilegnede Svend Ellehøj. Kbh. 1984.

91.15 Forhistorisk arkæologi

Asingh, P. og Jensen, Stig: »En landsby fra tidlig jernalder ved Farup nordvest for Ribe« i Mark og Montre 1983, s. 5-10.

96.15 Middelalderarkæologi

Hansen, Søren Manøe: »En »nyredolk« fra Ølgod« i Ølgod Museum 1983, s. 7-9.

Madsen, P. K. og Petersen, J. E.: »Jernkær«. En udgravning i en forsvundet middelalderlandsby ved Ribe« i Mark og Montre 1983, s. 11-22.

Stiesdal, H.: »Voldsteder ved Varde II« i Mark og Montre 1983, s. 23-31.

96.71 Besættelsestidens historie

Hansen, Ole Steen: »Da krigen kom til Obbekær« i Fra Ribe Amt 1983, s. 527-539.

96.72 Tiden efter 1945

»1983 – Set og sket i Esbjerg« i Esbjerg Årbog 1984, s. 9-39.

99.4 Enkelte personer

Hald, Carsten Teilmann: »Henriette Eilschou og de romantiske haver i Ribe« i Fra Ribe Amt 1983, s. 433-445.

Gravesen, G. M.: »Sygeplejeelev 1925-1928« i Vestjyder fortæller 1983, s. 89-101.

Jessen, Harry: »Spredte træk fra en svunden tid« i Vestjyder fortæller 1983, s. 65-75.

Johansen, J. M.: »Ung i København 1932-1939. En vardedreng fortæller« i Vestjyder fortæller 1983, s. 11-23.

Thrane, H.: »Købmand P. J. Kjær i Kjelst« i Fra Ribe Amt 1983, s. 446-450.

Lauridsen, Cecilie: »Min far Hans Lauridsen« i Ølgod Museum 1983, s. 22-25.

Madsen, Frands: »Trange tider« i Fra Ribe Amt 1983, s. 488-496.

»Niels Kristian Madsen 1923-1983« i Ølgod Museum 1983, s. 3.

(Gustav Jensen) »Anders (Lyhne) Peder Pedersen, Houstrup, Nr. Nebel, om sit levnedsløb« i Vestjyder fortæller 1983, s. 76-86.

Bue Kaae: Familieliv på »Liljebjerget« i Ribe omkring 1600 belyst gennem breve. Esbjerg 1983, 76 s. ill.

99.9 Stamtavler og slægtshistorie

Slægtsbog for efterkommere af Lars Andersen, ejer af Fredslund i Pårup sg., Skibelundgård i Sdr. Stenderup og senere af Hygumgd. i Sdr. Hygum sg., f. 1793. Fredericia 1981, 45, 177 s. 24 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Tyge Jørgensen Bruun, gdr. og hjuler i Lustrupdal, St. Katharine sg., Ribe, f. 1788. Fredericia 1981, 31, 343 s., 33 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Hans Christensen (Agersnap), Ølgod sg., f. 1782. Fredericia 1981, 138 s. 16 tvl.

99.9 Stamtavler og slægtshistorie

Slægtsbog for efterkommere af Peder Christensen, gdr. i Kvie, Ansauger sg., f. 1791. Fredericia 1981, 126 s., 8 tvl.

Jensen, Gustav: Slægtsbog over slægterne Henneberg og Christen-

sen. Ny udg., Nr. Nebel 1982, 165 bl., ill.

Skovgaard, E. F. S.: Mette Cathrine Frederiksen fra Sønderho og hendes slægt. Virum 1983, 211 s., ill.

Slægtsbog for efterkommere af Simon Hansen (Bjerrum), gdr. i Varming, Seem sg., f. 1791. Fredericia 1978, 111 bl., 12 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Poul Pedersen, gdr. i Roedgård i Bølling, Egtved sg., senere Nagbølgd i Nagbøl, Skanderup sg., f. 1823. Fredericia 1981, 15, 52, 18 bl., 1 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Anders Schack Møller i Alslev

Mølle, Alslev sg., f. 1797. Fredericia u.å., 37, 79 bl. 9 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Søren Nielsen Schmidt, gdr. i Wilgård, senere arbejdsmand i Tobøl, begge Føvling sg., f. 1836. Fredericia 1981, 37, 107 s., 10 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Knud Thomsen gdr. i Østerby, Sdr. Omme sg., senere i Nøllund, Grindsted sg., f. 1794, samt Uhregårds historie. Fredericia 1981, 161 s., 14 tvl.

Slægtsbog for efterkommere af Niels Olufsen Urup, gdr., degn og skoleholder i Fredensberg i Sig, Torstrup sg., f. 1789, Fredericia 1981, 39, 15, 203 s., 20 tvl.

Nye medlemmer

Ansager: Benny Aagaard Lund, Alfred Olesen. *Bramming:* N. C. Nielsen, Jensigne Poulsen. *Esbjerg:* Per Breckling, Birgit Holmgård, Edith Kristensen, Johannes Lind, Niels Windfeld Lund, Hans Mortensen, Elsa Muff, Sparekassen Sydjylland. *Fåborg:* Ane Marie Nielsen, Gunnar Bruun. *Gredstedbro:* Andrea Jessen. *Grindsted:* Vagn Andersen, Johannes Antonsen, Annelise Hassing, Helga Kålund, Hans Pedersen. *Henne:* Anne Margrete Grønfeldt. *Holsted:* Mette Pedersen. *Nr. Nebel:* Margit Nielsen, Erik Schmidt. *Ribe:* Else Hvid, Per Kr. Madsen, Hans Mikkelsen, Knud Erik Stavnager. *Tjæreborg:* Aksel Lauridsen. *Varde:* Karl Bertelsen. Niels Åge Kristensen, Else Lind. *Vejen:* Erna Madsen. *Ølgod:* Henny Nielsen.

Uden for amtet

Solvejg Christensen, *Holbæk*. Jørgen Junker Grimstrup, *Brabrand*. Arne Jensen, *Skodstrup*. Elsebeth Thygesen Kristensen, *Gråsten*. John T. Lauridsen, *Mundelstrup*. Kr. Lauridsen, *Risskov*.

Regnskab for året 1983

INDTÆGTER:

Kontingent		100.274,19
Tilskud:		
Kulturministeriet (1982 og 1983) ..	16.800,00	
Ribe Amt	8.000,00	
Kommunetilskud	10.470,00	
Pengeinstitutter	7.000,00	42.270,00
Renter		1.668,49
Leje af film		250,00
Foreningsindtægterne i alt		144.462,68
Bogsalg		46.252,30
Tilskud bogudgivelser		15.000,00
Indtægter i alt		<u>205.714,98</u>

UDGIFTER:

Lønninger		7.081,90
Bestyrelsesmøder		1.719,20
Porto		18.901,00
Kontorholdsudgifter:		
<i>(telefon, kuverter, kontorartikler, tryksager)</i>		7.037,94
Bibliotek, kurser, forsikring		5.763,40
Diverse		896,93
Medlemsmøder, udflugt		5.396,55
Udgivelse af årbog 1983		66.028,43
Uddeling af HK-prisen		2.249,00
Foreningsudgifterne i alt		115.074,27
Bogsalg:		
Lønninger		5.460,98
Kontorholdsudgifter		8.010,57
Porto		1.145,43
Andre udgifter		91,80
Udgivelsesudgifter, herunder trykning		62.003,32
Moms, incl. regulering for 1982		15.162,19
Udgifter i alt		206.948,56
Årets underskud		<u>1.233,58</u>
Balance		<u>205.714,98</u>

Status pr. 31/12 1983

Kassebeholdning		54.970,57	
Boglagerets værdi		65.000,00	
			<u>119.970,57</u>
Fond: undersøgelse af gravminder og mindsten (Sparekassen Sydjylland)		2.000,00	
Skyldig moms oktober kvartal 1983		1.321,00	
Foreningens egenkapital: 1/1 1983			
Kassebeholdning	52.883,15		
Boglagerets værdi	<u>40.000,00</u>		
Pr. 31/12 1982	92.883,15		
Forøgelse varelager i 1983	<u>25.000,00</u>		
	117.883,15		
Underskud i 1983	1.233,58	116.649,57	
			<u>119.970,57</u>

J. Chr. Nielsen
forr.fører

Foranstående regnskab er revideret, kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Esbjerg, den 21/2 1984

Chr. Almhede

Jens Kusk

Foreningens virksomhed

Beretning

I beretningsperioden er der afholdt følgende *arrangementer*:

Årsmødet holdtes i Grindsted den 15. marts 1983 hvor der afholdtes generalforsamling med efterfølgende foredrag. Aftenens taler var adjunkt Harry Haue, Odense, der talte om de religiøse vækkelser i Sydvestjylland for 100 år siden. Der deltog ca. 130 mennesker i årsmødet.

Over 100 medlemmer deltog i *sommerudflugten*, der besøgte Den Vest- og Sønderjyske Kreditforening i Ringkøbing, og derefter gik turen over Hee, Stadil, Vedersø til Nissum Bredning og tilbage over Nørre Vosborg.

Efterårs mødet var henlagt til amtets østlige del, til Andst. Mødet foregik den 9. november 1983. Skoleinspektør J. Wilh. Rasmussen talte i kirken og museumsinspektør Steen Hvass, Vejle, holdt foredrag om Trældiget og vore folkevolde. Aftenen sluttede med at J. Wilh. Rasmussen viste en serie smukke lysbilleder fra Andst kirke. Desværre var egnen denne aften ramt af tæt tåge, så mange medlemmer måtte opgive at deltage. Kun 60 overværede mødet, og det er mange år siden vi har været så få.

Vi plejer i september at afholde en *Historisk Søndag*. På grund af forskellige vanskeligheder og afbud blev den ikke gennemført i 1983. Det er glædeligt at mange medlemmer har efterlyst denne eftermiddag, og den vil blive afholdt igen i 1984.

Årbogen *Fra Ribe Amt 1983* udkom som sædvanlig i september. Den var på 177 sider og indeholdt ni artikler foruden foreningsmeddelelser, litteraturliste og beretninger fra de lokalhistoriske arkiver i Ribe amt. Artiklerne spændte vidt i indhold: haver, sociale forhold, skoleforhold, jernbaneplaner, teglværk og købmandshandel. Geografisk dækkedes amtet fra Hvidding i syd til Varde i nord og fra Esbjerg i vest til Glejbjerg mod øst. Også denne årbog er udkommet som lydbog til glæde for svagtseende og andre handicappede. Det er egentlig skuffende for os at ikke alle amtets 14 kommuner køber en lydbog til biblioteket.

I forbindelse med årsmødet i marts 1983 havde vi fornøjelsen at tildele skoleinspektør Børge E. Hansen, Nordby, *H. K. Kristensen-prisen*. Børge

Hansen fik anerkendelsen for sit årelange arbejde med at udarbejde registre til N. M. Kromanns Fanøs historie.

Udover disse udadvendte aktiviteter arbejder Historisk Samfund alene eller sammen med andre på at varetage lokalhistoriske opgaver. I nogle år har L. G. Ibsen, Oksbøl, arbejdet på at finde materiale frem om de *tyske flygtningelejre* i amtet efter 2. verdenskrig. Den store lejr i Oksbøl er beskrevet af andre, men der har været langt flere lejre. I årbogen 1984 vil den første artikel herom blive trykt, og vi håber Ibsen vil gå videre med arbejdet.

Agner Frandsen, Malt, er i færd med at lave en registrant over billedhuggeren N. Hansen-Jacobsens *mindesten og gravsten*. Det er et sent arbejde at gennemføre, og der vil gå mindst et år endnu før det er afsluttet. Vi har fra Sparekassen Sydjylland fået 2.000 kr. til denne undersøgelse som vi takker for.

Sammen med Ølgod museum, Danmarks Lærerhøjskoles afdelinger i Skive og Esbjerg er Historisk Samfund i gang med at tilrettelægge et forskningsprojekt om *den vestjyske skoleordning*, som stadig mangler sin beskrivelse. Vi er meget glade for at være med i dette arbejde sammen med de nævnte institutioner, og vi er glade for at arbejdet støttes af Ringkøbing og Ribe amtsråd.

Der er gået 14 år siden kommunalreformen blev gennemført og de sognerådsformænd, der dengang var med til at forhandle om de nye storkommuner, er blevet ældre. Vi har derfor opfordret dem til at skrive deres *erindringer om kommunesammenlægningerne* mens tid er, så et værdifuldt lokalhistorisk stof bliver sikret for fremtiden.

Ribe amts *fredningsplan* er ved at være færdig. Vi har bidraget til den og vil også deltage i den afsluttende fase, så historiske steder bliver fredet og offentlig tilgængelige. Mange af amtets historiske levn og mindesten bliver dårligt vedligeholdt, og det vil være en gevinst, hvis der kommer bedre regler herom.

Også med amtets museer og lokalhistoriske arkiver har vi et nært samarbejde.

Vi havde håbet at kunne udgive bogen om *Utoft plantage* i 1983. Det har ikke kunnet nås, men det sker i år, og vi håber at kunne udgive både den og yderligere en bog i 1984. Vi er meget varsomme med udgivelser – salgstallene for vore bøger har været mindre de sidste par år, og vi har ikke råd til dristige eksperimenter. På den anden side er udgivelsen af lokalhistorisk litteratur en af vore opgaver, og vi glemmer den heller ikke.

Vi er taknemmelige for støtte fra kulturministeriet, Ribe amt og samtlige 14 kommuner i amtet. Sparekassen Bikuben i Esbjerg og Sparekassen Sydjylland har ligeledes ydet os økonomisk støtte. Til myndigheder, institutioner, private og især til medlemmer bringer jeg Historisk Samfunds bedste tak for det forløbne år.

FRA DE LOKALHISTORISKE ARKIVERS ARBEJDSMARK I RIBE AMT 1983

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL)

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe amt har 40 medlemmer. Amtet har i flere år været 100% arkivdækket med mindst 1 arkiv i hver kommune.

I 1983 har amtsammenslutningen arrangeret 2 kurser, begge i samarbejde med Vejle amts lokalhistoriske arkiver. Deltagelsen fra Ribe amt har hidtil været af en sådan størrelse, at man selv har kunnet afholde disse kurser, men for at nedsætte kursusafgiften og for at få en gensidig inspiration har man valgt at holde kurser sammen med naboamtet.

Det første kursus handlede om kommunearkiver. Det gav deltagerne et indtryk af hvad det kan indebære, hvis kommunerne overdrager deres arkiver til lokalhistoriske arkiver. Kommunearkiverne er meget omfattende, og da der ofte skal besvares forespørgsler og ekspederes sager, vil engagement i kommunearkivet sikkert kun ske de steder, hvor det lokalhistoriske arkiv har fast personale.

Det andet kursus handlede om interviewteknik. Kurset henvendte sig til alle arkiver uanset størrelse og gav deltagerne et grundlag at arbejde videre på. Man har i dag adgang til hjælpemidler som f.eks. båndoptagere, og de skal benyttes og helst benyttes rigtigt.

Bestyrelsen arbejder på udsendelsen af en fortegnelse over mikrofilm i amtets lokalhistoriske arkiver. Flere arkiver har købt film, der viser sig at dække et større område end deres eget. Det gælder ikke mindst mikrofilm af folketællingslister. Fortegnelsen vil blive et nyttigt hjælpemiddel for både de lokalhistoriske arkiver og publikum, og mange rejser til landsarkiverne og Rigsarkivet samt indkøb af film vil kunne spares.

Mest har bestyrelsens kræfter dog nok været koncentreret om forberedelsen af en såkaldt foreningskampagne i Ribe amt. Kampagnens formål

er at indsamle, ordne og registrere de folkelige bevægelser arkiver i Ribe amt og udgive en registratur, der viser hvad der findes hvor. I efteråret bevilgede Statens humanistiske Forskningsråd løn til en historiker i 18 måneder til at forestå indsamlingsarbejdet, og Ribe amts beskæftigelsesudvalg og Arbejdsmarkedsnævnet for Ribe Amt har bevilget tilskud til et beskæftigelsesprojekt, der i foreløbig 6 måneder giver mulighed for ansættelse af yderligere medhjælp. Foreningskampagnen starter den 1. maj 1984.

Chr. Carstensen

De lokalhistoriske arkivers konsulent

Det indgår i stillingen som leder af Byhistorisk Arkiv i Esbjerg, at man skal yde konsulentbistand til amtets lokalhistoriske arkiver, når de anmoder herom. Ordningen er gratis.

Denne service har været forholdsvis ukendt men interessen er dog stigende. I 1983 er der løst 18 konsulentopgaver af meget forskellig karakter. I flere tilfælde er der givet vejledning til personer eller arkiver, der er i gang med at lave en sognebog eller med at udgive anden lokalhistorisk litteratur. I andre tilfælde har bistanden bestået i rådgivning om konkrete, komplicerede registreringsopgaver, og konsulenten har også været inddraget ved vurderingen og indkøbet af en lokalhistorisk set værdifuld glaspladesamling til et af amtets arkiver. Konsulenten har også medvirket ved løsningen af organisatoriske vanskeligheder i et lokalhistorisk arkiv.

Mange forskellige problemer er således blevet behandlet i 1983, men mange steder gør man stadig ikke brug af ordningen og påfører sig måske derved unødige vanskeligheder. Forhåbentlig medvirker disse linjer til, at man fremover retter henvendelse til Byhistorisk Arkiv i Esbjerg med alle problemer af arkivmæssig art.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund kommune

Lokalhistoriske arkiver for Billund kommune

Billund afdeling:

Billund Centret, 7190 Billund.

Åben hver tirsdag fra 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Kristian Udbye, Mølleparken 112, 7190 Billund. Tlf. (05) 33 82 68.

Arkivet har modtaget 83 afleveringer i årets løb. Af større afleveringer kan nævnes: Andelsselskabet Grene Transformatorforening, Pensionistforeningen i Billund, 115 farvediapositive fra Billund Centrets påbegyndelse til 10 års jubilæet i påsken 1983 samt alle konfirmandbilleder 1969-1983 (dette sidste indebærer, at arkivet har alle konfirmandbilleder fra 1931-1983 med navne). De 83 afleveringer er alle registrerede. Derudover har vi igen fået ca. 500 pressefotos. Da vi i forvejen har ca. 500 uregistrerede pressefotos liggende, bliver vi ikke arbejdsløse foreløbig.

Arkivet deltog ved Billund Centrets 10 års jubilæum med en specialudstilling i vort udstillingsskab i hallen og viste endvidere ovennævnte lysbilledsamling. To af arkivets medarbejdere deltog i RALs kursus om kommunearkiver i Vejen og to medarbejdere var med på interviewkurset her i Billund. Alle melder om godt udbytte af kurserne.

I forbindelse med »Festuge i Billund«, viste arkivet lysbilleder som optakt til en byvandring. Der var god tilslutning. Ca. 60-70 beboere deltog. Vi har også haft en »bod« på butikstorvet, hvor vi viste en del af arkivets arkivalier, og har haft »åbent hus« i arkivet, hvilket resulterede i en hel del afleveringer og affødte stor opmærksomhed om arkivet.

Antallet af besøgende optælles ikke, men det drejer sig om flere hundrede, idet vi udover besøgene i de ugentlige åbningstimer også har arkivet åbent efter aftale i dagtimerne for skoleklasser og lignende. Ligeledes har vi i enkelte tilfælde holdt foredrag på skoler, i klubber, ældrecenter m.m.

Centralbiblioteket i Esbjerg har besøgt arkivet for at notere, hvilken lokalhistorisk litteratur vi måtte have af interesse for den kommende lokalbibliografi for Ribe amt.

Arkivet har anskaffet sig kirkebogsfilm fra nabosognene samt alle tilgængelige folketællinger fra Slaugs herred.

Arkivet har udarbejdet en historisk oversigt for Grene/Billund som et internt hjælpemiddel til bestemmelse og datering af billeder m.v. Men vi har allerede mærket interesse for dette værk fra andre sider, hvilket jo kun er glædeligt. Alle interesserede får gerne en kopi, selv om værket ikke er færdigt, men stadig får tilføjelser. Endvidere arbejdes der med gårdenes historie i Grene sogn, idet vi gerne vil gå længere tilbage end i de eksisterende lokalhistoriske bøger.

Vorbasse afdeling:

Kirkegade 3, 6623 Vorbasse. Tlf. (05) 33 37 17

Åben hver anden tirsdag aften eller efter aftale med lederen. Desuden er det muligt at besøge arkivet i museets åbningstid.

Leder: Jørgen Møller, Dalgasvej 16, 6623 Vorbasse. Tlf. (05) 33 53 54.

I 1983 har der været en stigning i antallet af afleveringer. Der er registreret 66 afleveringer. Der har fortrinsvis været tale om personarkiver, men der er også kommet forskelligt foreningsmateriale.

Der har ikke været afholdt arrangementer i 1983, men arkivet har som tidligere betjent interesserede i forbindelse med f.eks. slægtsforskning eller ved billedsøgning om et bestemt emne.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Bredgade 80, 6830 Nr. Nebel.

Åbningstid: mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde. Tlf. (05) 25 40 72.

Der er i 1983 indgået 286 afleveringer, heraf flere bestående af adskillige enheder. Man havde i 1983 satset på en fotoudstilling for Nr. Nebel sogn, men af forskellige grunde måtte udstillingen udsættes. Når museet åbner til påske 1984, vil udstillingen kunne ses der.

Arkivet har haft ca. 90 besøgende, som søgte oplysning og hjælp. Desuden har der været en række skriftlige forespørgsler fra folk forskellige steder i landet til arkivet.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv

Kirkegade 3, I., 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 15 48.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: L.G. Ipsen, Krarupsvej 7, 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 15 89.

Efter ca. tre års eksistens er arkivets formål, organisation og ledelse blevet formaliseret i et regulativ, godkendt af kommunalbestyrelsen den 9. august 1983. Arkivarbejdsgruppen består foruden lederen af Frode Søren-

sen, Borre, Børge Sneum, Oksbøl, G.R. Nørgaard, Oksbøl, J. Tøstesen, Blåvand og J. Christensen, Oksbøl.

Aktiviteterne har i det forløbne år været mangeartede. Således er der besvaret et stort antal skriftlige og mundtlige henvendelser fortrinsvis af topografisk og genealogisk karakter inden for arkivets dækningsområde. Arbejdet med ordning af xerox-kopier fra Hesselmed godsarkiv, indkøbt fra Landsarkivet, har været tidskrævende. Dette arkiv, som også indeholder en fæsteprotokol og to skifteprotokoller, vil være en væsentlig kilde til vort sogns historie.

I arkivets regi har der i det forløbne år været afholdt et kursus i egns- og personalhistorie med læsning af gotisk skrift. Kurset har ført til oprettelse af tre lokalhistoriske arbejdsgrupper i kommunen (Blåvand, Vejers og Vrøgum), og hver gruppe arbejder med deres landsbys eller sogns historie.

Der er i årets løb modtaget 5-600 fotos, der løbende sorteres og registreres. Tilgangen af egentlige arkivalier har i 1983 været relativt beskedent, men vil blive forsøgt intensiveret i 1984. Arkivet er bl.a. interesseret i enhver form for arkivalier med relation til flygtningelejre inden for Ribe amt.

Til brug i arkivets arbejde er der i 1983 blevet leveret fotoudstyr og båndoptager, to anskaffelser som i høj grad vil virke fremmende for arkivets videre arbejde.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 45 51.

Arkivet modtog i 1983 afleveringer fra 44 givere mod aflevering fra 83 givere i 1982. Langt de fleste afleveringer bestod af mere end en enkelt enhed. Hovedparten af afleveringerne består af fotos, heriblandt flere som arkivet ikke havde i forvejen. I øvrigt består afleveringerne af skøder, udklip, foreningsmateriale af forskellig slags, en dias-serie, skattekort, erindringer, et festskrift m.m.

Arkivet har besvaret en række henvendelser, dels fra private, dels fra institutioner (herunder bidraget med et omfattende materiale til Stationsby-projektet), ligesom arkivet har haft besøg af elevgrupper fra skoler/efterskoler.

Lederen har holdt et dias-foredrag om det gamle Bramming. Endvidere har arkivet formidlet fremstilling af fotostater til rådhus og forskellige firmaer. Arbejdet med registrering og fotografering af landbrugsjendomme i Bramming sogn er ved at være afsluttet.

Arkivbestyrelsen håber i jubilæumsåret 1984 at kunne flytte ind i større og mere tidssvarende lokaler end det lille kælderrum under Nordre skole, som man i øjeblikket må nøjes med.

Darum sognearkiv

Nørrebyvej 12, 6740 Bramming

Åben efter aftale med lederen.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 93 30.

Arkivet har i årets løb modtaget 19 afleveringer. Billedsamlingen har haft en tilgang på 47 fotografier og 48 dias. Journalen over korrespondance udviser 44 skriftlige ekspeditioner, heraf 18 længere redegørelser til slægtsforskere og lokalhistorikere. Arkivet har udover enkeltpersoner haft besøg af 7 klasser og studiegrupper.

Fra arbejds- og beskæftigelseskontoret i Bramming kommune har arkivet haft en langtidsledig stillet til rådighed i 4 måneder på fuld tid. Den påbegyndte registrering efter SLAs registreringssystem er blevet fuldført (samtlige afleveringer fra 1960 og til dato). Billedsamlingen er blevet grundigt gennemgået. Magasinet er blevet suppleret med mere hyldeplads. Alle arkivalier er blevet pakket i arkivæsker og nyopstillet, så pladsen er blevet bedre udnyttet samt overskueligheden forbedret.

Arkivet er stadig repræsenteret i forskergruppen, der arbejder med det store projekt »Ribe-egnens bebyggelsehistorie fra oldtid til nutid«. De i sidste årsberetning nævnte indledende møder med henblik på dannelse af en lokalhistorisk forening for Bramming kommune førte til, at der den 8. marts 1983 kunne holdes stiftende generalforsamling.

Gørding sognearkiv

Plejehjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding.

Åbningstid: 1. og 4. mandag i hver måned kl. 19-21.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding. Tlf. (05) 17 82 50.

I 1983 har arkivet modtaget 22 afleveringer, hvoraf flere var ret omfattende, optaget enkelte bånd samt modtaget nogle gamle landbrugsredskaber og dyrlægeinstrumenter. I sommer blev der optaget en film om torvedagen og i efteråret en film om arbejdet på Gørding mejeri, i øvrigt en af de sidste dage, mejeriet var i drift.

En af de seneste afleveringer er dagbøger og breve fra en Gørdingborger, som var med i krigen i 1864 og sad i preusisk fangenskab. Der er mange sirlige tegninger på brevpapiret og i bøgerne.

Arkivet har haft et arrangement på Østergården med oplæsning på forskellige dialekter med lokale beboere som aktører. En af de medvirkende fortalte om »Primstaven«. Efter kaffen underholdt en spillemandsgruppe fra »Syvkanten«.

Der er kommet nye medarbejdere til arkivet, og de påtænker at nedskrive gårdhistorien. Det vil være en stor og tidsrøvende men meget nyttig opgave at få løst.

Fra billedsamlingen er der udvalgt forskellige fotos med topografiske motiver til brug for postkortfremstilling. Et eventuelt overskud fra salget af kortene vil gå til arkivets arbejde.

Hunderup sognearkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Jeppe Smidt, Sejstrupvej 17, 6771 Gredstedbro. Tlf. (05) 17 33 42.

1983 blev det år, hvor vi nok har gjort de største fremskridt i Hunderup sognearkivs tid, idet vi er blevet »dus« med SLAs arkiveringssystem. Det tog slet ikke så lidt tid at sætte sig ind i denne arkiveringsform, men vi er klar over, at det er det helt rigtige, og at det også vil lette arbejdet fremover.

Vi har i årets løb modtaget en del protokoller fra bl.a. gymnastik- og ungdomsforeningen i tiden 1942-1962, samt fotografier og tegninger fra omkring 1890.

Derudover har vi modtaget de sidste eksemplarer af Ebbe og Rasmus Rasmussens (Rasmus Smed) optegnelser. Vi har nu både de oprindelig håndskrevne samt maskinskrevne renskrift i to eksemplarer. Denne samling er et virkeligt digert værk, som omhandler både slægts- og egnehistorie lige fra: »Erindringer om eget liv, familien og hjemstavnen« og til »Optegnelser over beboere i Hunderup og Sejstrup«. Dette værk går tilbage til tiden fra omkring 1840.

Fra Antikvarisk Samling i Ribe har vi modtaget forskellige ting fra den tid, hvor Vilslev og Hunderup var et sogn, bl.a. en »extract af Ribe Amtsraads Forhandlinger fra 31. maj 1876« (ang. lån til Sejstrup skole).

Hunderup sognearkiv har til huse under de dybe hvælvinger på det gamle herresæde Riber Kjærgård. Mere sikkert sted findes vel næppe, men vi er i pladsnød. Derfor ser vi frem til, at 1984 vil bringe os et nyt lokale som arbejdsrum. I vort område er der planer om et nyt klubhus med kælder. I planerne indgår der, at der i kælderen skal indrettes et lokale til sognearkivet. Det ville være et meget stort aktiv for os, idet vi så ville få mulighed for at få en fast ugentlig åbningstid og ligeledes et godt sted at arbejde med arkivalierne.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Hans Andreasen, Grisbækvej 11, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 00 63.

Mon ikke det er de store forandringer, som især har præget landsognene i de senere år, der har vakt en så stor og levende interesse for de lokalhistoriske arkiver?

Vi får flere og flere henvendelser, ikke alene her fra sognet, men fra hele landet, om oplysninger fra arkivets samlinger.

Femten afleveringer var i 1983 med til at forøge samlingerne, et fint og godt resultat. Båndarkivet er blevet udvidet med tre bånd.

Vi er også begyndt at få genstande. Dem modtager vi med glæde i det omfang, pladsen tillader det. Vi har bl.a. fået en brandsprøjte, som engang har haft sin plads hos tømrermester Kr. Lauridsen.

Der kan ikke herske tvivl om, at det var en god ting, at der blev taget initiativ til arkivet. Der er gået ti år siden starten, så vi har rundet et lille jubilæum.

Vester Nykirke sognearkiv

Hovedvej A1, nr. 29, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 10 37.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Louise Hansen.

Arkivet har stadig den glæde at modtage meget værdifulde gaver, blandt andet et indrammet fotografi af Vester Nykirke kirke og fotos af gamle kister i kirkens krypt fotografert under kirkens restaurering i 1980'erne. Desuden har vi modtaget portrætfotos af personer fra Vester Nykirke samt topografiske billeder fra Endrup og omegn. Arkivet har også modtaget en slægtshistorie og et vurderingsskema. I alt er arkivet nu oppe på 152 grupper.

Af andre aktiviteter har vi deltaget i et fællesmøde i Gørding med lederne af Bramming kommunes lokalhistoriske arkiver. Den 30. november 1983 var der arkivmøde her i Vester Nykirke i anledning af arkivets 5-års jubilæum, hvor lederne fra de øvrige lokalhistoriske arkiver i kommunen også var til stede.

Vi har haft flere henvendelser angående slægtshistoriske oplysninger. Alt i alt synes arkivet at være levende og godt.

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup.

Åbningstid: torsdag kl. 15-17 eller efter aftale med lederen.

Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup. Tlf. (05) 38 22 15.

Arkivet har i årets løb modtaget ca. 60 afleveringer, af hvilke kan nævnes 25 indbundne årgange af dagbladet »Vestkysten« 1945-70. Endvidere har vi modtaget flere foreningsarkiver som f.eks. Brørup og Folding Husmandsforenings arkiv, Lindknud-Hovborg Husmandsforenings arkiv, en efteraflevering til Gjerndrup brugsforenings arkiv, Vittrup Bauns arkiv, Vittrup Gymnastikforenings arkiv og J.A.K.s arkiv. Vi har også modtaget dokumenter vedrørende Nørbølling bys udskiftning, skøder m.m. vedrørende gården »Marielund« i Folding, skøder m.m. vedrørende »Stengården«, materiale vedrørende Risgård-slægten, Laurits Glarbjergs efterladte materiale vedrørende opførelse af skuespil og anden underholdning for tiden 1930-1950 (med mange fotos), arkivalier fra og fotos af entreprenør N.C.M. Nielsen, Gjerndrup, m.m.

I forbindelse med generalforsamlingen i januar talte Kr. Hansen, Skodborg, om besættelsestiden i Sønderjylland. Den 10. maj afholdtes der møde med arkitekt Rudi Lynggaard, Vejen, der talte om og viste billeder fra såvel det gamle som det nyere Brørup. Den 11. juli foretoges en aftenudflugt til Sdr. Hygum, hvor vi besøgte kirken, hjemstavnsgården og det historiske arkiv.

Sommerudflugten den 14. august gik til Flensborg-Slesvig. Man besøgte bl.a. Flensborg Rådhus, hvor rådmænd Erwin Hübner talte over emnet: »At være dansk mindretal i byrådet«. Vi besøgte museet og den gamle kirkegård, hvor nogle af de faldne fra Isted-slaget 1850 er begravet. Endvidere besøgte Oversø kirke og mindestenene for general Schleppegrell og oberst Læssøe samt Harald Blåtands »dåbssten« ved Helligbækken. Turen afsluttedes med besøg i domkirken og på Gottorp slot.

Den 22. november havde vi et møde med Rita Christensen, Varde, som instruerede i interviewteknik, og den 28. november møde med Søren Stengaard, Vamdrup, som foredragsholder. Emnet var »Spredte historiske efterretninger fra Målt herred, Folding sogn - Nørbling ejerlav i særdeleshed - i det 17., 18., og 19. århundrede.

Esbjerg kommune

Esbjerg byhistoriske Arkiv

Teglværksgade 1 B, 6700 Esbjerg. Tlf. (05) 13 12 23.

Åbningstid: mandag-fredag 10-16, torsdag 10-18.

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Ligesom de foregående år har Byhistorisk Arkiv haft travlt i 1983. Der er modtaget 164 afleveringer bestående af 231 provenienser. Det er lidt mindre end det foregående år, men til gengæld synes afleveringerne gennemgående at være mere omfattende. Af større afleveringer kan nævnes: Forum brugsforening, Den borgerlige Sangforening, Esbjerg Roklub, Tobaksarbejderforbundets Esbjerg-afdeling, Mælkeindustriarbejdernes Fagforening, FDF, arkitekt Svend Erik Carlsens arkiv, Esbjerg Havneservice, Sneum sogns Sygekasse, Johan Peter Mikkelsens personarkiv, og en meget stor aflevering fotos fra Esbjerg Ugeavis. Desuden er der modtaget mange mindre enkeltafleveringer samt indlånt en lang række billeder til affotografering og arkivalier til fotokopiering. Også disse mindre bidrag er væsentlige for arkivets mulighed for at kunne opfylde sine dokumentationsforpligtelser. I alt skønnes nettotilvæksten at udgøre ca. 50 hylde-meter.

Som noget nyt forsøgte arkivet at gennemføre en systematisk indsamling af arkivalier. Det lod sig gøre i forbindelse med ansættelsen af en cand. mag. i jobtilbud. Pågældende havde imidlertid også andre opgaver,

og den aktive indsamling var kun en del af hans arbejde. Forsøget understregede, hvor ressourcekrævende denne form for indsamling er.

Arkivet har undtagelsesvis ikke arrangeret udstillinger ude i 1983, hvis man da lige ser bort fra de fotos, der blev leveret til sogneaftenerne i Jerne. Til gengæld har der været fire udstillinger i arkivets udstillingslokale. De tre udstillinger var egne produktioner. I januar-februar vistes udstillingen »Hilsen fra Esbjerg – Esbjerg set på postkort«. I marts åbnede udstillingen »Fælles interesse - fælles styrke. Foreninger og foreningsliv i Esbjerg«. Udstillingen varede til september. I forbindelse med Esbjerg Festuge vistes i oktober måned maleriudstillingen »Esbjerg-billeder«. Titlen på årets sidste udstilling var »kvinder i Usak«. Den skildrede tyrkiske indvandrerkvinders kulturbaggrund. Udstillingen varede året ud.

Arkivets foredragsvirksomhed viser en eksplosiv vækst i 1983. Der blev holdt i alt 46 foredrag med ca. 1.400 deltagere. Denne form for formidlingsarbejde er et meget væsentligt led i arkivets virksomhed men også meget ressourcekrævende. Næsten lige så vigtig er den udadvendte virksomhed i medierne. Lærernyts februarnummer bragte en artikel af arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen om lokalhistorie i undervisningen, og et foredrag udarbejdet i anledning af en forenings jubilæum blev i lettere omarbejdet form bragt i Vestkysten. Til samme dagblads julenumre leverede arkivet bidrag om henholdsvis julehandel i Esbjerg og om julekort fra Esbjerg. I øvrigt er Vestkysten en flittig benytter af arkivets billedsamling. Endvidere har arkivet leveret billedstof og tekst til Esbjerg Ugeavis' årskalender. For Strandbergs forlag har arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen udarbejdet manuskript til bogen »Fra det nu forsvundne Esbjerg«, der udkom i oktober måned. Endelig har arkivaren også deltaget i det forberedende arbejde til udgivelse af Esbjerg Årbogen.

Den øgede interesse for arkivet afspejles også i benyttelsen af samlingerne. Ganske vist kan der konstateres en nedgang i antallet af forespørgsler fra 270 til 158, men det skyldes en ændret opgørelsesmetode fra 1. april. Besøgstallet steg til 2158, hvilket er en fremgang på 25% i forhold til 1982. Inden for de sidste to år er besøgstallet steget med 40%, en glædelig udvikling. Også udlånsstatistikken afspejler interessen for samlingerne. Arkivets materialer er ikke til hjemlån, men der lånes ud til arkiver, biblioteker, museer og professionelle reproduktionsanstalter. I alt var der i 1983 216 udlånsekspeditioner, og der udlåntes 1.322 enheder. Antallet af udlånsekspeditioner er faldet – til gengæld er antallet af udlånte enheder steget. Pr. 1. april påbegyndtes en statistik over ekspeditioner og antal ekspederede enheder til arkivets læsesal. Fra 1. april til 31. december blev der foretaget 503 ekspeditioner og der ekspederedes 3.159 enheder.

Arkivets medarbejdere har benyttet sig af en række af årets uddannelses tilbud. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog i RALs kursus om kommunearkiver, i SLAs kursus om interview-teknik og SLAs kursus om sproglig formidling. Biblioteksassistent Conny Ølgod deltog i SLFs kursus om udstillingsteknik. Fotograf Brian Kristensen deltog i DKMs

sommerkursus og i Fotografforbundets efteruddannelseskursus om dia/lyd og video. Endvidere var arkivet repræsenteret ved DHFs årsmøde i Randers i august.

Vester Nebel sognearkiv

Åbningstid: onsdag 9-11.

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, Vester Nebel, 6715 Esbjerg N. Tlf. (05) 16 90 89.

Vester Nebel sognearkiv startede officielt i 1983 med indgåelsen af en samarbejdsaftale mellem Byhistorisk Arkiv og Sogneforeningen. Ifølge aftalen forestår sognearkivet indsamlingsarbejdet og Byhistorisk Arkiv løser de tekniske sider af arbejdet, inden arkivalierne opstilles i sognearkivet. Arkivet har til huse i et par værelser i den forhenværende førstelærerbolig ved Vester Nebel skole. Der er fast åbningstid onsdag fra kl. 9 til 11, men arkivet kan altid besøges af interesserede uden for denne tid ved henvendelse til lederen.

Året 1983 er forløbet stille og roligt. Formålet er jo at indsamle forskelligt, som kan fortælle om sognets fortid.

Arkivet har modtaget flere gode billeder. Det er i besiddelse af en del forhandlingsprotokoller m.v. fra forskellige foreninger. Således også den ikke mere eksisterende ungdomsforening. Vi savnede dog den sidste protokol. Ved et tilfælde kom den dog os i hænde, og nu er denne samling i orden. Samtidig modtog vi en forhandlingsprotokol for valgbestyrelsen ved Vester Nebel kirke dækkende perioden 1903-1957. Heri var bl.a. indlagt en interessant instruktion for ringeren ved Vester Nebel kirke dateret 28. maj 1905.

Arkivet har haft en enkelt udstilling i Vester Nebel forsamlingshus ved sogneforeningens generalforsamling. Det var samtidig en forsinket åbning af arkivet samt en præsentation af en del af arkivets samlinger. Lederen af Byhistorisk Arkiv i Esbjerg, Jørgen Dieckmann Rasmussen, fortalte om arkivarbejde. Han medbragte en gave til sognearkivet, to dejlige gamle kort, et sognekort over Vester Nebel efter Branners matrikelskort fra 1845 og et kort over Varde med opland efter et generalstabskort fra 1874.

Arkivet har for anden gang modtaget et legatbeløb på 3.000 kr. fra Skads m.fl. Herreders Brandkasses Fond, og vi er meget taknemmelige, fordi man derfra på den måde tænker på os.

Vi forsøger at forvalte pengene til arkivets bedste. Der er indkøbt en båndoptager til brug ved stemmearkivering og disses afspilninger. Fra Landsarkivet i Viborg har vi gennem Byhistorisk Arkiv i efteråret modtaget et tilbud om xeroxkopiering af Bryndum-Vester Nebel sogns kirkebøger, et tilbud vi har modtaget. Det drejer sig om kopier af kirkebøgerne fra Bryndum-Vester Nebel 1723-1814 og Vester Nebel kirkebog 1814-1878. Denne kopiering har været mulig på grund af legatpengene.

Fanø kommune

Lokalhistorisk arkiv for Nordby sogn, Fanø

Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Marius Sørensen, Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 21 19.

Fra Rigsarkivet er indkøbt fotokopier af en række arkivalier. Det drejer sig bl.a. om en åstedsforretning afholdt på Fanø i 1781-1783. Forretningens årsag var en strid mellem Nordby og Sønderho sogne om, hvorvidt landbrugsjorden omkring sogneskellet skulle udskiftes eller ej. En udskiftning ville ophæve en bestemmelse fra beboernes køb af øen i 1741, hvori der tales om fælles kvægdrift på de nævnte jorder.

En anden sag, der også er købt kopier af, handler om Nebel sogns kongekorntiende. Sammen med tidligere købte kopier fra samme sag oplyser de, hvorledes tiendeydelsen blev erhvervet af skipper Calle Nielsen, Fanø, i 1749 og bevaret i hans slægt indtil tiendeaflysningen i 1903.

Med ovennævnte tiendesag fulgte også kopi af en forhandling fra et møde afholdt i Tiendekommissionen for nordre del af Ribe Amt på Øllufvad Kro i 1854, hvortil ved kgl. dekret var indkaldt samtlige tiendeydere fra Nebel sogn og daværende ejer af tienden skipper Cl. Sørensen, Fanø.

Af afleveringer kan nævnes fotografier af gamle Fanø-slægter og breve vedrørende søfarten fra årene 1870-1880.

Sognearkiverne på Fanø

Sognearkivet, Nordby

Niels Engersvej 6, 6720 Fanø.

Åbningstid: torsdag 10-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 23 25.

Arkivet har i årets løb modtaget ca. 20 afleveringer af større og mindre omfang. Af større afleveringer kan nævnes: fra fhv. borgmester Marius Sørensens lokalhistoriske arkiv dokumenter fra skolekommissionen (herunder skole- og undervisningsplaner), realskolen, skatteklager, flygtningelejren (under og efter besættelsen), lysningsbegæring og ægteskabstilladelser. Endvidere arkivet fra Fanø Håndværker- og Industriforening med bl.a. forhandlingsprotokol fra starten i 1872. Hele arkivet fra Dansk Kvindesamfunds lokalkreds til kredsens ophør. Nordby Havns Havneudvalgs regnskabsbøger. Regnskabsbøger fra Nordby sogns Syge- og Begravelseskasse. Endvidere har arkivet fået enkelte bøger samt mange billeder foræret.

Arkivet har haft ca. 30 besøgende og en del skriftlige henvendelser.

Sognearkivet, Sønderho

Sognegården, Sønderho, 6720 Fanø.

Åbningstid: første mandag i hver måned kl. 19-20 samt efter aftale med lederen.

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho, 6720 Fanø. Tlf. (05) 16 41 14.

Arkivet har i sit første leveår modtaget godt 25 afleveringer, bl.a. Fonden Gamle Sønderhos arkiv, en kasse af N.M. Kromanns udklip m.m., forretnings- og regnskabsbøger fra to købmænd (ca. 1825 og 1870) fra et sejl-skib, Sønderho Elværk og arkivalier fra en håndværksmester. Endvidere sagen om Fanøbroen, 25 årgange af Fanø Ugeblad, diverse udklip, artikler og dokumenter af forskellig art samt et stort antal billeder og en ældre film. Arkivet har anskaffet al tilgængelig lokalitteratur og fået fotograf frk. P.J. Lunds billedsamling (1.200 negativer med aftryk) stillet til rådighed af Fonden Gamle Sønderho.

Arkivet har til huse under særdeles trange forhold i det gamle sognerådslokale sammen med Fanø Kunstsamling og Fondens dragter. Men det lysner: Kunstsamlingen flyttes, og dragterne har fået eget skab i forrummet. Vi kan så byde besøgende velkommen i et mere tilgængeligt og overskueligt arkiv, og en udvidelse af åbningstiden overvejes.

Grindsted kommune

Lokalhistorisk Arkiv, Grindsted Bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 32 09 00.

Åbningstid: *Læsestuen* (trykt materiale, kopier af kirkebøger, folketællingslister m.v.) mandag, onsdag og torsdag kl. 14-19.30, tirsdag kl. 10-19.30, fredag kl. 10-17 og lørdag kl. 9-12. *Arkivet*: Mandag-fredag kl. 14-16.30 (som regel) eller efter nærmere aftale med lederen.

Leder: Overbibliotekar Hans E. Eriksen. Tlf. (05) 32 06 04.

For at undgå misforståelser har arkivet ændret navn fra *Egnshistorisk arkiv* til *Lokalhistorisk arkiv* – underforstået for Grindsted storkommune. Naturligvis er interesserede fra nabokommuner stadig meget velkomne til at benytte arkivet.

Der er kørt med »lavt blus« i 1983 på grund af den generelle økonomiske stramning. Alligevel har det været et godt år. Arkivet er nu gennemkatalogiseret, så man i læsestuen kan se, hvad der findes i »det allerhelligste« og i magasinet, og der er udarbejdet en foreløbig registratur med vejledning. Ny udgave vil følge, når resultatet af foreningskampagnen kan medtages.

Udover jævnlige smågaver og tilbud om kopiering har arkivet i 1983 kun modtaget fem større afleveringer. Til gengæld er der blevet tid til at ordne det meste af efterslæbet fra de foregående år, herunder Andelsklædefabrikens arkiv og de righoldige embedsarkiver fra museumsgården i Morsbøl (»Karens minde«).

Besøget i læsestuen, hvortil der er direkte adgang fra bibliotekets udlån, skønnes at være uforandret. Derimod har arkivet været søgt af adskillige opgaveskrivende studerende samt slægts- og lokalhistorikere fra nær og fjern. Endelig kan det nævnes, at katalogiseringen af materialerne har stimuleret brugen af arkivet i bibliotekets daglige virksomhed, hvor interessen for lokalhistoriske spørgsmål stadig stiger.

Arkivet har i 1983 udgivet to hefter i rækken af »Lokalhistoriske skrifter«: Jens Futtrup. Digteren N.F.S. Grundtvig (en samling artikler, som der i jubilæumsåret var stor interesse for at få udgivet. J.F. var i 28 år bestyrer af Grindsted Realskole) og dr. P.N. Frost. Statistisk – Oeconomisk Beskrivelse over Vorbasse og Heinsvig Sogne . . . Ringkøbing 1819.

I samarbejde med Folkeuniversitetet holdtes et foredrag af professor, dr. phil. Viggo Hansen om gamle kort, specielt kort fra Grindsted-egnen.

Endelig er materialer fra arkivet udstillet løbende i bibliotekets forhal ligesom billeder og arkivalier også er udlånt til udstillinger på museet og andre steder.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

Nygade 2, 6753 Agerbæk.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk. Tlf. (05) 19 63 92.

I 1983 har der været otte afleveringer foruden en del billeder til affotografering. Vi forventer at få en bedre ordning på billedsamlingen, når SLAs nye registreringssystem foreligger.

De otte afleveringer indeholdt temmelig mange akter. Udover skøder, pantebreve og stamtavler fik vi en fortegnelse over Endrupholms ejere fra 1593-1972. Ifølge fortegnelsen lader de til at have været af en noget varierende kvalitet. Denne aflevering er fra en ældre, meget lokalhistorisk interesseret borger. Den nævnte fortegnelse er udarbejdet af stud. med. Søren Hansen, Skamstrup, omkring 1972.

Arkivet har i 1983 været repræsenteret ved kurser i Vejen og Billund samt ved RALs generalforsamling i Ølgod. Vor egen generalforsamling havde ikke det helt store besøg. Fhv. borgmester Aksel Hansen blev takket for sin store indsats med »Fåborg sogn 2«. Arkivlederen i Fåborg, fru Ane M. Nielsen, viste gode dias fra sin billedsamling.

En del af året har der været skiftende billedudstillinger i to af byens banker. Begge arkiver i Fåborg sogn har været meget involveret i genoptrykningen af »Fåborg sogn« ved Kr. Kristensen fra 1962 og nyudgivelsen af »Fåborg sogn« bd. 2 omhandlende den følgende tid og punktvis supplerende fra ældre tid. Præsentationen af de nye bøger foregik i Helle Hallen, hvor også en indbudt kreds var til stede. Bogudvalgets formand, Helle kommunes kulturudvalgsformand, gdr. Niels Ibsen, redegjorde for arbejdet og takkede til mange sider. I »Fåborg Sogn 2« er der foran i bogen redegjort for store og gavmilde bidragsydere; men arkivet her kan

heller ikke undlade at omtale en dejlig stor gave på 5.000 kr. fra Den grevelige Hielmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse, som vi modtog efter bøgernes trykning. Som omtalt i forordet til »Fåborg Sogn 2« var seminarielektor Verner Bruhn en god hjælper, og han og læge Orla Lindgren, Agerbæk, var begge med til at plukke de værste »vildskud« fra hos de i alt 23 medvirkende forfattere.

Fåborg lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg. 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, Fåborg, 6800 Varde. Tlf. (05) 19 50 59.

I 1983 har der været ca. 10 afleveringer: tre protokoller, et par slægtsregistre og en optegnelse om Fåborg Missionshus og vækkelsen i Fåborg 1882. Desuden har der været en del henvendelser, bl.a. fra udlandet, af slægtshistorisk karakter.

Til foreningens møder har tilslutningen været god, hvilket beviser interessen for det lokalhistoriske arbejde. I april fortalte Hans Mose Kristensen om sit hjem i Fuglsig. I oktober fortalte arkæolog Ingrid Stoumann, Esbjerg, om udgravningen i Grimstrup og viste lysbilleder til. Mødedeltagerne havde forskellige stenting med, dolke, økser og andet fundet på egnen. Der blev fortalt om hver enkelt ting og fundene blev dateret. I juli var vi på udflugt til Hodde gl. skole og Hjedding Mejeri med afslutning på Ølgod Museum, hvor museumsinspektør Søren Manø-Hansen fortalte.

Så blev Kr. Kristensens Fåborg Sogns historie genudgivet, og ved et fælles arbejde mellem Agerbæk og Fåborg lavet et bd. 2 om tiden efter 1962. Bøgerne blev præsenteret i Helle Hallen den 2. december 1983 ved Niels Ibsen, Vrenderup, som redegjorde for bogens indhold og takkede enkeltpersoner og institutioner for deres medvirken.

Grimstrup sognearkiv

Grimstrup Bibliotek, Grimstrup, 6705 Esbjerg Ø.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Leo Nissen, Fiskerivej 11, Hjortkær, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 10 54.

Arkivet har haft et roligt år uden særlige arrangementer. Der er modtaget 26 arkivalier. I slutningen af året har Helle kommune indrettet arkivlokale i det nye sognebibliotek i Grimstrup og arkivets pladsproblemer er dermed afhjulpet i adskillige år fremover.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg. 6800 Varde. Tlf. (05) 26 07 19.

Næsbjerg arkiv hører under Øse og Næsbjerg historiske Forening. Det har været et roligt år for arkivet, også for roligt. Vi har dog fået enkelte fæstekontrakter m.m., og vil nu til at arbejde mere aktivt med gårdhistorien.

Starup sogns lokalhistoriske arkiv

Starup sognebibliotek, 7200 Grindsted.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 3, Starup, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 33 70 55.

I årets løb har vi modtaget godt en snes billeder af ældre folk fra sognet, gamle gårde og institutioner samt jagt- og skolebilleder. Af arkiver har vi fået mejeriets arkiv fra begyndelsen i 1883 til nedlæggelsen i 1983, Brandsynsprotokoller og Hedebrug samt et Nævningeudvalgsprotokol. Desuden er der modtaget en del skolearkivalier samt to aftægtskontrakter fra samme gård fra henholdsvis 1831 og slutningen af det 19. århundrede.

Der har været afholdt et lysbilledforedrag, hvor vi så billeder fra sognets fortid samt enkelte billeder fra sognet i dag.

Det har været lidt småt med besøg i arkivet, da det har til huse i forbindelse med sognebiblioteket og de to institutioner ikke har fælles leder.

Øse sognearkiv

Åbningstid: 1. torsdag i hver måned kl. 18.30-20.30 eller efter aftale med lederen.

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde. Tlf. (05) 28 81 59.

Arkivet har i årets løb modtaget 321 numre, deriblandt arkiverne fra Øse Husholdningsforening, Nordenskov Idrætsforening og Nordenskov Idræts- og Ungdomsforening. Desuden har vi modtaget en kirkegårdsprotokol, to synsprotokoller for skolerne og to forhandlingsprotokoller for sogne- og børnebibliotekerne. Endvidere er der arkiveret udklip af lokalt stof fra aviser og ugeblade, »Ragu Aktiv«, »Sognebladet«, love og vedtægter for nogle af sognets foreninger, ejendoms papirer, indberetningskemaer for fire af sognets skoler m.m. Af billeder har vi modtaget 44 stk., bl.a. fra det ældste Nordenskov og fra den nu sløjfede stationsbygning, portrætter m.m.

Der har kun været ringe besøg i åbningstiden. Derimod har der uden for denne været besøg af enkeltpersoner ligesom en skoleklasse og husholdningsforeningen har været på besøg. Derudover har der været en del skriftlige og telefoniske henvendelser.

I forbindelse med årsmødet holdt pastor K.E. Jensen, Sdr. Omme, tidligere Øse-Næsbjerg, et udmærket foredrag. En aftentur ad små veje »rundt i vort sogn« var begunstiget af fint vejr og havde stor tilslutning. Turen gik rundt om Karlsgårde sø med besøg på Karlsgårdeværket, ved

»Rolandshytten« og i Herluf Jensens dyrehave i Bredmose og sluttede med kaffe på den hyggelige Skonager Kro.

I forbindelse med gymnastikforeningens 100-års jubilæum har arkivet udlånt billeder, protokoller, skrifter m.m. til en stor udstilling samt fremstillet et lille jubilæumsskrift i den anledning.

Lokalhistorisk Arkiv for Årre sogn

Toften 2, Årre, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Aksel Teglgård, Fyrrevænget 16, Årre, 6800 Varde. Tlf. (05) 19 22 36.

I en årrække har medlemmerne af arkivbestyrelsen arbejdet på at få udgivet en sognehistorie skrevet på grundlag af arkivmateriale. Dette arbejde blev afsluttet i 1983, og i november kunne vi udsende »Årre sogn – Af et lokalsamfunds historie«. Det er naturligvis en bemærkelsesværdig begivenhed, ikke mindst i et mindre arkivs virksomhed. At få levendgjort den historie, arkivalierne fortæller om, må vel altid være et mål for et arkiv.

Men arbejdet med sognehistorien har en gavnlig sidevirkning for arkivet, for redaktionen må lægge ekstra anstrengelser i at få fremskaffet nødvendige arkiver, billeder m.m. Derfor har 1983 givet en god høst i henseende til manglende foreningsprotokoller, en større kortsamling, bl.a. et kort fra 1746 købt fra Matrikeldirektoratet, arkitekttegninger af Årre mejeri, et stort antal fotos og enkelt andet.

Det er vores erfaring, at arkivet beständig må markere sig for at gøre opmærksom på sin eksistens. Derfor har vi tradition for et årsmøde i efteråret. I 1983 fejrede vi naturligvis udgivelsen af sognehistorien, og ved den lejlighed talte bl.a. Verner Bruhn over emnet: »Hvad kan vi lære af lokalhistorien«.

Holsted kommune

Glejbjerg-Aastrup sognearkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. (05) 19 82 80.

Sognearkivet har nu været i gang i fire år og er kommet ind i en roligere periode. Det er blevet accepteret og møder megen velvilje og interesse. I det forløbne år har der været en del afleveringer, som det vil kræve en stor indsats både tids- og arbejdsmæssigt at få arkiveret. Det vil først ske hen ad vejen.

Der har været et stigende besøgstal i 1983. Det er fortrinsvis slægtsforskere, der besøger arkivet, og fortrinsvis kirkebøger og folketællinger, der benyttes.

Vi har haft et enkelt arrangement på hotel Glejbjerg, hvor vi forsøgte at hente en historiker ind udefra. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen,

Esbjerg, fortalte om bønder i 1700-tallet. Tilslutningen var skuffende, og foredraget havde fortjent et større publikum.

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. (05) 39 20 10.

Åbningstid: Onsdag kl. 15-18.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat (05) 39 22 59, træffes i normal arbejdstid på tlf. (05) 39 20 66.

Arkivet har i 1983 registreret 110 afleveringer omfattende 826 akter.

Udover de traditionelle afleveringer, som bl.a. omfatter en stor del af det nu nedlagte Hovborg mejeris arkiv, har man særlig lagt vægt på at indsamle foreningsarkivalier. Det er også lykkedes at opspore en del arkivalier fra foreninger, som ikke længere eksisterer, men trods stor ihærdighed mangler man fortsat arkivalier fra en række foreninger. Der er udarbejdet en liste over foreninger, man kender eksistensen af, men ved også, at listen langt fra er komplet, selv om den indeholder mere end 100 foreningsnavne.

Arkivet har deltaget i seks arrangementer med i alt ca. 350 deltagere. Desuden har man haft besøg af et par skoleklasser. Programmet for disse arrangementer har været det traditionelle, d.v.s. foredrag om egnen samt lysbilleder og film. Foredragene har naturligvis været tilpasset deltagerkredsen. Man har erfaret, at folk gerne vil høre om egnens historie, men de er endnu mere interesseret i lysbilleder. Her har arkivet efterhånden opbygget en ret omfattende lysbilledsamling.

Der har i årets løb været 64 direkte henvendelser til arkivet fra folk, der søgte forskellige oplysninger, og man har desuden forsynet skoler med materiale til undervisningsbrug. Endvidere har vi haft et ret stort udlån af materiale til andre institutioner, bl.a. andre arkiver.

Arkivet har i 1983 skiftet adresse fra kommunens administrationsbygning til Holsted Byskole. Man har fået to klasseværelser stillet til rådighed, et til magasin og et til arbejds- og mødelokale. Arkivet har herefter virkelig fine forhold at arbejde under, som er til gavn og glæde for såvel publikum som arkivets medarbejdere. Man er meget glad for den goodwill og støtte man har fra de bevilgende myndigheder, der følger arkivets arbejde med interesse.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved andelskasse, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Åben efter aftale med lederen.

Eventuelle henvendelser bedes foreløbig rettet til Kirsten Bjerrum Jensen, Puggårdsvej 69, Jernvedlund. 6771 Gredstedbro tlf. (05) 43 50 61 (efter kl. 17) eller Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro, tlf. (05) 43 10 80.

Arkivet har som foregående år haft »åbent hus«-arrangement med mange besøgende med stor interesse. Der er i årets løb afleveret værdifulde gaver, bl.a. en slægtsbog over slægten Husted.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Ribe Folkebibliotek, Saltgade 18, 6760 Ribe. Tlf. (05) 42 17 00.

Åbningstid: mandag-torsdag 10-19, fredag 19-20, lørdag 10-14 (bibliotekets åbningstid).

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien.

Arkivet har i 1983 modtaget 34 afleveringer af meget forskellig størrelsesorden, herimellem 388 billeder. Vi har haft fyre skriftlige henvendelser til arkivet (og to telefonopringninger fra USA). Da arkivet ikke låner materiale ud, har vi kopieret en utrolig mængde papirer, men protokoller m.m. er dog lånt ud til andre biblioteker. Arkivet har også udlånt de billeder, der ligger til grundlag for forlaget Bygd's bog »Med Hugo Mathiessen gennem Ribe 1917«.

På grund af plads- og personalemangel afholder arkivet ingen udstillinger eller arrangementer, men da det er en del af biblioteket bliver materialet stærkt brugt i forbindelse med bibliotekets daglige arbejde. Der er derfor ikke nøjagtigt tal på, hvor mange besøgende der har været, men der er daglig henvendelser af den ene eller den anden art.

I sommeren 1984 flytter biblioteket og dermed arkivet til nye lokaler i den gamle politigård, og arkivet får således mere plads, både til materialerne og til at modtage besøgende.

Historisk Arkiv i Seem sogn

Seem-Varming Skole, Skallebæk, 6760 Ribe.

Åben i skoletiden eller efter aftale med lederen.

Leder: Søren Mulvad, Seem-Varming Skole, 6760 Ribe. Tlf. (05) 44 11 77.

Arkivet har i årets løb modtaget enkelte afleveringer, hvoraf de fleste er af nyere arkivalier. Dog har en privatperson i sognet bidraget med de endnu ældste papirer i arkivets besiddelse, nemlig en række familiehistoriske dokumenter i original fra 1688 og frem til vor tid. Det er en betagende trofasthed, der har fået en slægt til at værne om sine klenodier gennem så mange år.

Arkivet har bidraget ved den årlige hjemstavnsaften i Høm Forsamlingshus, der som sædvanligt blev godt besøgt. Der blev fortalt om sognets tidligste historie af antikvar Stig Jensen fra Den antikvariske Samling i Ribe, som havde medtaget adskillige genstande fra grav- og markfund i sognet til illustration. Det vil forhåbentlig inspirere til yderligere oplysninger om fund i privateje. Den antikvariske Samling arbejder i øjeblikket på et projekt om områdets bebyggelsehistorie fra istid til nutid, hvor også Seem sogn vil få sin beskrivelse, hvad vi spændt venter på.

Desuden talte arkivets leder om overtro, sagn og forvarsler i Seem sogn. Der en righoldig samling af alle dele, som naturligvis ikke er enestående for dette sogn, men eksemplernes antal er stort. Der kom da også et par enkelte tilføjelser fra tilhørerne den pågældende aften.

I øvrigt har der været aflagt besøg på Rigsarkivet, hvor det lykkedes at få løst et par gåder samt at indsamle nogle oplysninger fra 1500- og 1600-årene – med velvillig bistand fra personalets side. Der er afskrevet et hæfte med erindringer fra sognet, og arkivet har medvirket ved Dansk Folkemindesamlings udgivelse af et hæfte med erindringer af en lokal landmand, nu pensionist.

Seem sogn har for øvrigt mistet en sikker kontakt til sin fortid ved lærer Jespersens død i efteråret. Hans fortællinger og foredrag om området var altid interessante og havde stor søgning.

Af udgående kontakter har der været en række forespørgsler om slægter fra sognet, hvilket oftest har kunnet besvares.

Mangel på midler tvinger efterhånden arkivet til mindre aktivitet. Undersøgelser på lands- og rigsarkiv må formodentlig ophøre indtil videre.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: mandag 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 90 97.

Alslev sognearkiv har haft 34 afleveringer i 1983.

Besøgstallet har været 130. Af gruppebesøg bør nævnes en 9. klasse, der havde forskellige opgaver rundt i byen, for eksempel at skulle lave statistik over erhvervslivet og trafikforholdene, interviewe borgerne, bl.a. beboerne på Alderdomshjemmet, ligesom de også tegnede flere af husene i Alslev by. Resultaterne af deres arbejde er blevet afleveret til sognearkivet.

Billum lokalhistoriske arkiv

Billum skole, 6852 Billum.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum. Tlf. (05) 25 82 41.

Arkivet har i 1983 modtaget 14 afleveringer.

En del af arkivets billedsamling er blevet vist ved et arrangement i Billum husholdningsforening.

Arkivets største arbejdsopgave har også i 1983 været værket om Janderup og Billum sogne. Det sidste og tredje bind udkom i december 1983. Hermed er så ca. ti års arbejde afsluttet. Men der er stadig nok for arkivet at tage fat på, og arbejdet vil fortsætte i et roligere plan fremover.

Horne sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15-17.

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 02 42.

I årets løb er der afleveret nogle aftægtskontrakter til arkivet. Af arrangementer kan nævnes, at vi har haft pensionisterne heroppe.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6551 Janderup. Tlf. (05) 25 85 45.

Åbningstid: september-april hver onsdag kl. 19-22. De øvrige måneder første onsdag i hver måned kl. 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Svend Holm, Vesterled 103, 6851 Janderup. Tlf. (05) 25 80 12.

Arkivets aktiviteter i 1983 har hovedsageligt koncentreret sig om færdiggørelsen og udgivelsen af bd. III af Janderup-Billum sogne. Nyafleveringerne har været sparsomme, hvilket var meget naturligt, idet arkivet ved indsamling af stof til bogværket nærmest har støvsuget sognet.

Desuden har der været en del forespørgsler i forbindelse med slægtsforskning.

Samlingen af konfirmandbilleder er i årets løb blevet udvidet, så den nu ubrudt spænder fra 1917 til dato.

Thorstrup sognearkiv

Thorstrup skole, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Kjerstine Kristensen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 44 43.

Arbejdet i det forløbne år har først og fremmest bestået i at få arkivet reorganiseret og registreret efter lang tids stilstand. Især billedregistrering er et meget stort arbejde og er endnu ikke afsluttet.

Arkivet har haft et par besøg af slægtsforskere, der skulle studere kirkebøgerne.

Arkivet har haft en deltager på kursus i Vejen og en på arkivbesøg i Viborg.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 37 74.

Åbningstid: tirsdag 9-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Rita Christensen, Pramstedvej 29, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 07 82.

Året 1983 har ikke været mindre travlt for arkivet end de foregående år. Vi har modtaget 95 afleveringer bestående af 73 protokoller og 658 billeder. Blandt det modtagne kan nævnes en del arkivalier fra den nu nedlagte tekniske skole i Varde samt arkivalier og billeder vedrørende FDF i Varde.

Vi har deltaget med en række billeder i en udstilling i anledning af FDFs jubilæum.

Der har været mange forespørgsler til arkivet såvel ved skriftlig som ved personlig henvendelse, bl.a. fra USA og Australien.

Endelig kan det nævnes, at arkivet har et nært samarbejde med byens »minimurere«, pensionister som bygger huse til en af Vardes seværdigheder »Minibyen« i Arnbjerg-anlægget. Arkivet fremskaffer bl.a. på grundlag af brandtaksationer oplysninger om byens gamle huse, så disse kan opføres med de korrekte mål i størrelsesforholdet 1:10. De besøgende i »Minibyen«, der er åben i sommerhalvåret, får et udmærket indtryk af byens udseende for 100-150 år siden.

Registreringen af afdøde H.K. Kristensens arkiv, som vi fik overdraget i 1982, er tilendebragt, og der foreligger nu en registratur over arkivets indhold.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. (05) 36 35 99.

Åbningstid: mandag-torsdag 9-15, onsdag yderligere til kl. 19.30.

Leder: J. Vilh. Rasmussen, Markdannersvej 6, Andst, 6600 Vejen. Tlf. (05) 58 80 52.

I årets løb er der indleveret eller lånt til kopiering 59 afleveringer bestående af i alt 638 protokoller/bind/læg foruden småafleveringer/lån af enkelte billeder. Hertil kommer ½ kubikmeter vurderingsmateriale med tilhørende matrikelkort etc., hvoraf dog ca. halvdelen blev besørget videre til Brørup og Holsted kommuners lokalhistoriske arkiver, da de vedrørte de pågældende områder. Endelig modtages en større samling reklame og turistfilm fra 1930'erne og 1940'erne fra et landskendt firma i Vejen. Disse gamle, til dels skrøbelige film indeholder mange værdifulde optagelser fra det nu forsvundne Vejen og omegn.

Arkivlederen har holdt dias-foredrag i Andst Pensionistforening, i Vejen Pensionistforening, i Lokalhistorisk Forening i Billund-Centret, fortalt om Vejen-egnens udvikling i Foreningen for Svagsynede i Vejen, været guide for Østjysk Hjemstavnsforenings søndagstur til bl.a. Andst kirke og vist dias over kirkens inventar o.a. i fortsættelse heraf i Andst Forsamlingshus. Der samledes og mangfoldiggjordes kildemateriale til emnet »Social forsorg før og nu«, som en studiegruppe fra Vejen-Brørup-Holsted Fortsættelseskursus ønskede at arbejde med i arkivets læsestue sammen med mindre emner som »Huse i Vejen«, »Bedre Byggeskik« og »Peter Hollesen-huse«. Det resulterede i en udstilling »Social forsorg 1723-1980« i arkivets udstillingslokale. Endvidere har man modtaget og besvaret telefoniske og skriftlige forespørgsler af egns- og slægtshistorisk karakter.

I besøgsprotokollen er der skrevet 883 navne. Herimellem ovennævnte studiegruppe fra fortsættelseskursus, Østerbyskolen har haft 4.-klasser og 8.-klasser på besøg og præsentation af arkivets lokaler og formål, ligesom de samme enten har set dias eller billeder fra det gamle Vejen eller lånt

til brug i skolen billeder og erindringer »fra bedstefars tid som dreng i Vejen«. Billeder er leveret til historikere, der efter ophold og gennemgang af billedsamlingerne har ønsket kopier, dels til projektet »Stationsbyen«, dels til SID's indsamling af materiale til arbejdets historie eller til bygningsinteresserede specielt i Hollesen-huse i Vejen kommune. Et kursus om kommunearkiver for arkivfolk fra Vejle og Ribe amter blev afholdt i arkivets lokaler. Amtsmuseumsrådet fandt lejlighed til at bese lokalerne, og vort eget kulturudvalg sluttede en dag deres møde med at tage arkivets lokaler i øjesyn.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Præstegårdsvej 5, 6823 Ansager.

Åbningstid: onsdag kl. 19-21.

Leder: Alfred Olesen, Mølbyvej 12, 6823 Ansager. Tlf. (05) 29 71 98.

1983 har ikke været året med de store sensationer. Der er tilgået arkivet forskelligt: en del forskellige konfirmandbilleder til supplerings af den i forvejen efterhånden omfattende samling, forskellige fotos med tilknytning til Ansager og opland, enkelte gamle foreningsprotokoller fra Ansager-Kærbæk Husholdningsforening og Ansager-Kærbæk Foderstofforening samt Ansager Biblioteksforening. Endvidere forskellige artikler om personer fra by og egn samt kopi af en gammel inddeling af stolestaderne i Ansager kirke fra 1716.

Der har været lånt en del billeder til affotografering og flere venter, men her er situationen den, at vores fotograf desværre er blevet allergisk over for de fotografiske kemikalier, så vi må nu til at finde andre udveje for laboratorieopgaverne.

Ligesom man har gjort det med Lærkeholt, Skovlund, Lund og Alling ejerlav i den nordlige del af Ansager sogn vil vi udsende spørgeskemaer til samtlige ejendomme for at få registreret, hvad de nuværende ejere kan oplyse af historie om deres huse og gårde. Det er tanken at starte med den indre og ældste del af Ansager og efterhånden arbejde sig udefter.

Der har været afholdt et møde sammen med Ansager-Kærbæk Husholdningsforening med gamle film m.v. på programmet. Da det ikke i denne omgang lykkedes at få vist de gamle, lokale Ansager film men i stedet filmen om Hjeddning Andelsmejeri, blev det en meget betinget succes. Via Ansager-Ugeblad har vi fået offentliggjort en serie gamle billeder fra Ansager, og det har resulteret i flere besøgende samt tilførsel af flere arkivalier.

Vi har stadig lokalemæssige problemer med det trange rum i kælderen under De gamle Hjem. Mange ældre med interesse for arkivets samlinger må af den grund afstå fra besøg. Man har ansøgt kommunalbestyrelsen om mere egnede lokaler i tilknytning til biblioteket på skolen. Det er blevet afslået, og det har været en meget stor skuffelse ikke at kunne få forbedret disse forhold, så der blev mulighed for en bedre publikumsser-

vice. Men der er fortsat en fast ugentlig åbningstid hver onsdag fra kl. 19-21, hvor interesserede er meget velkomne til at aflevere arkivalier til aflevering eller kopiering eller til at søge oplysninger fra samlingerne.

Tistrup-Hodde sognearkiv

Åben efter aftale.

Leder: Kristian Haahr, Storegade 54, 6852 Tistrup.

I det forløbne år er der indkommet en del materiale i form af gamle skøder og pantebreve, nogle få protokoller samt en del billeder af forskellig art. I Viborg er der udtaget en del arkivalier til fotokopiering.

Der har været forskellige henvendelser, hvor besøgende er kommet for at få oplysninger samt hjælp til slægtsstudier. Publikum har været meget villige til at aflevere de gamle ting til arkivet, hvilket vi takker for.

Vi har i årets løb haft et par møder i fællesskab med Ølgod Museum.

Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 7, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 50 11, lokal 5.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Niels Mikkelsen, Søndervænget, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 40 41.

I forgangne år har der været aktiviteter på alle arkivets områder. Det gælder i øvrigt for alle filialer inden for Ølgod kommune. Her på arkivet er der indkommet protokoller fra fem foreninger. De fleste af egnens virksomheder og foreninger er efterhånden registrerede. Endvidere er der indkommet særdeles mange billeder, deriblandt en stor samling gård-billeder fra 1920-40, taget af fotograf G. Sundbøl, Hoptrup.

Arkivet har modtaget mange gamle skøder og pantebreve, nogle har vi fået foræret, andre affotograferet. Fra Ølgod Byskole har vi modtaget 50 protokoller og 5 embedsprotokoller. Som de foregående år har vi indkøbt den mulige ration fotokopier, deriblandt skifteopgørelser og brandforsikring for gårdmatrikulering fra udskiftningen for hele kommunen. Takket være Kr. Haahr, Tistrup, er alt oversat fra gotisk.

Vi har været i gang med båndoptageren til interview. Det har givet os mange livsberetninger, såvel på bånd som optegnelser. Arkivet får derigennem mange gode historiske oplysninger og kontakter. Desuden er vi i gang med registrering af ca. 13.000 billeder fra fotografierne Kjeld Graversen og William Jensens foto- og negativsamling. Det tager lang tid at få disse fotos identificeret og registreret.

Vi har haft mødevirksomhed sammen med Ølgod Museum, og der har været 12 møder rundt om i kommunen. Der er mange, der har besøgt arkivet, og vi har været behjælpelige med arkivmateriale til foreningsjubiler. Andre kommer og beder om hjælp til at finde frem til deres slægt.

Vi har i årets løb haft besøg af forskellige foreninger, der gerne ville se, hvordan arkivet er indrettet.

Det har været et godt år for arkivet, og vi vil gerne takke publikum for velvillighed og for de afleverede arkivalier.

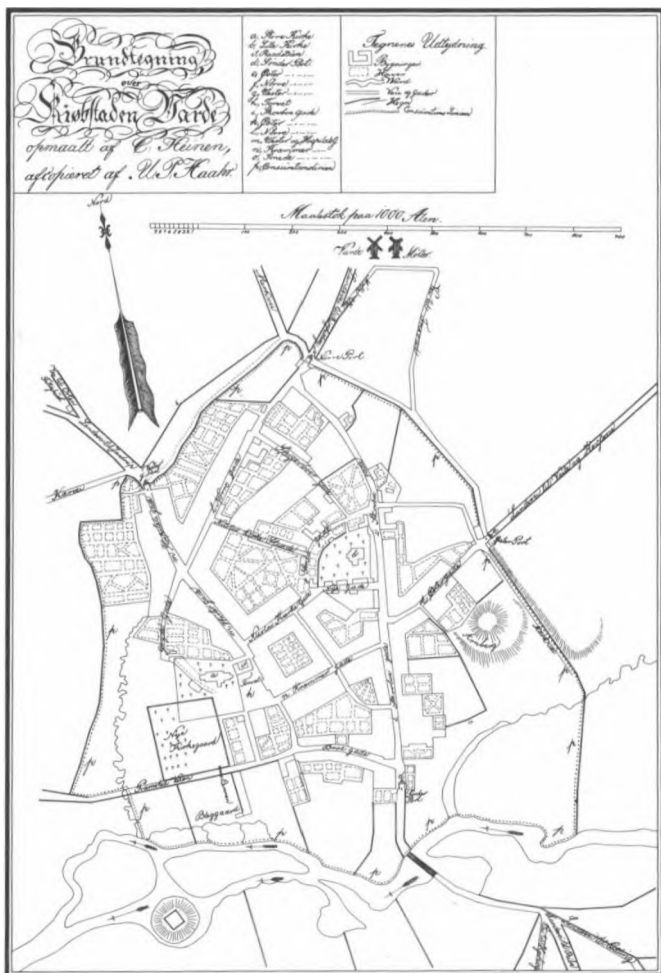

Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirke i Varde

Af Mogens Vedso

I den seneste snes år har arkæologiske undersøgelser i de danske byer taget et stadigt større omfang, hvilket naturligt nok skyldes den øgede anlægsvirksomhed i byerne. Nye gadegennembrud, nedgravninger af kabler og rørledninger samt opførelsen af nye bygninger med deraf følgende dybe grundudgravninger har alle forårsaget alvorlige indgreb i byernes »kulturlag«, de jord- og affaldslag der gennem generationerne er aflejrede i de danske byer og afspejler deres udvikling gennem tiden. Lykkeligvis har denne, i arkæologens øjne destruktive, udvikling været ledsaget af en øget interesse og forståelse for byernes arkæologi, således at museerne har kunnet følge en lang række anlægsarbejder og registrere eventuelle arkæologiske spor. Skal arkæologiske undersøgelser under disse forhold, ofte under stærkt tidspres, blive vellykkede, kræves et godt samarbejde mellem lederne af anlægsarbejderne og arkæologerne. Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirkes tomt i Varde er et eksempel på, hvor mange oplysninger der kan fåes af selv et stærkt ødelagt arkæologisk objekt, når et sådant godt samarbejde mellem alle implicerede parter er til stede.

Efter at have erhvervet jord og bygninger midt i det område, der omkranses af gaderne Storegade, Smedegade og Nygade i Varde, planlagde Varde kommune i 1981 at anlægge en parkeringsplads her centralt placeret nær bymidten. Det var i forvejen kendt, at den i 1809 nedrevne Sct. Nicolai kirke med tilhørende kirkegård havde ligget

Grundplan over Varde Købstad ca. år 1830 (C. Heinen). Nicolaj kirke er angivet ved signaturen: b.

netop i dette område, omend kirkens nøjagtige beliggenhed var gået i glemme. Netop denne viden om, at området kunne rumme rester af den nedrevne kirke, bevirkede, at Varde Museum på et meget tidligt tidspunkt blev draget

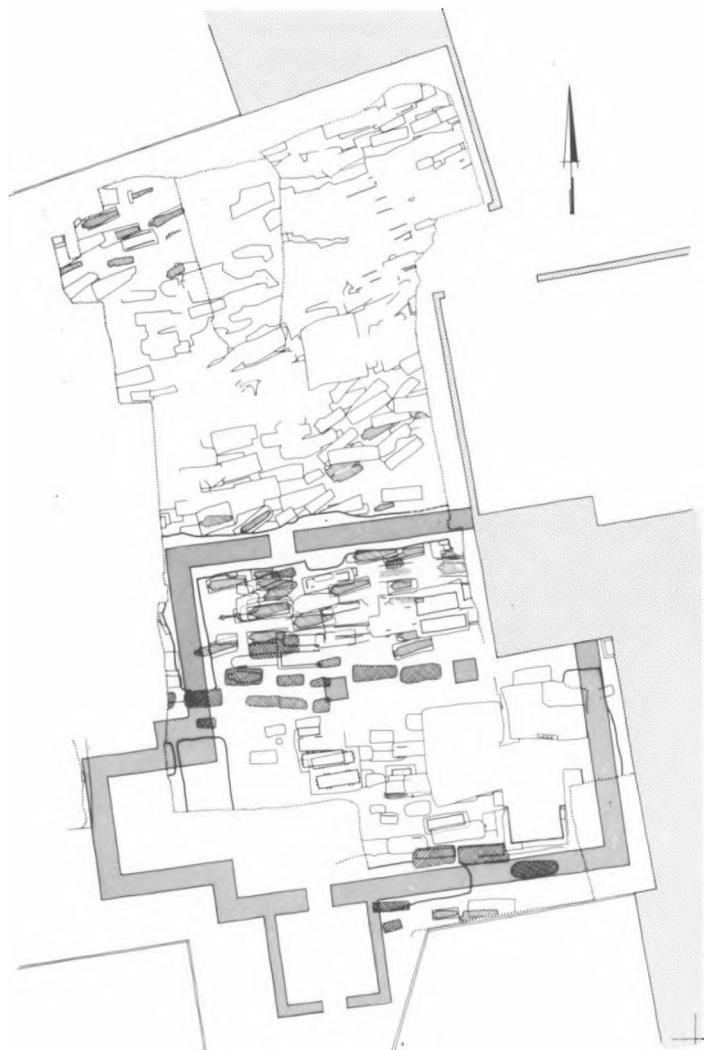
med ind i planlægningen. Ved at gennemføre arkæologiske undersøgelser på stedet umiddelbart efter nedrivningen af de på området stående bygninger opnåedes, at undersøgelserne kunne ske uden at forstyrres af anlægsarbejdet, samt at dette siden kunne finde sted uden at forsinkes af arkæologiske årsager.

Før de arkæologiske undersøgelser var kirkebygningen kun kendt i grove træk, fortrinsvis fra opmålinger udført før en mindre ombygning i 1794 samt fra 16- og 1700'tallets topografiske prospekter. Kendskab til kirkens opførelsestidspunkt var ikke overleveret, og i det hele taget er kilder til kirkens middelalderlige historie kun sparsomt bevaret og omhandler da næsten udelukkende dens personal- og godshistorie¹. Selvom Varde slipper rimeligt heliskindet gennem Grevens fejde og måske endog oplever en blomstringsperiode i første halvdel af 1500'tallet, ansøger byens borgere allerede i 1537, året efter reformationen, om tilladelse til at nedrive kirken, og dette bevilliges 21. marts nævnte år: »Borgemestere, raad och mienige borgere udi Vaarde finge bref, at eftherthi the nu udi thend neste forgangne feigde ere blefvet saa saare forarmet och udblotte, saa the icke formaae at holde vid macht thvinde sogne kiercke ther udi byen eller føde flere sognepreste ind til et sogen, tha hafver ko. Mat. unt och tillat, at the moge nederbryde S. Nelavs kiercke ther udi byen och legge samme sogen til S. Ibs kiercke ther sammestedts, dog med saa skiel, at ko. Mat. vil beholde half bly och alt thet iern, huggensten och alle klocker, som ther udi findis, underthagen thend store klokke med alle muresten, vindue och alle andre diel, som ther ofver er, skulle the beholde at holle thend broe ved macht med, ther ligger for byen. Datum ut supra. . .«². Disse planer føres dog ikke ud i livet, muligvis har byens borgere syntes, at Chr. III havde tiltaget sig ret til lovlig stor en del af nedbrydningsmaterialerne. I 1551 rammes Varde af katastrofen, idet store dele af byen samt dens to kirker brænder. I den forbindelse skriver Chr. III den 11. juni, at han »tilraader at opbygge S. Ibs Kirke som den største og nedbryde den

anden, saa at Byggematerialierne derfra anvendes til hin Kirke.«³. Atter holder forsynet hånden over Sct. Nicolai kirke, idet den genopbygges og tilsyneladende, i modsætning til Sct. Jacobi kirke, endog slipper uskadt gennem den følgende store bybrand i 1590. I de følgende 200 år høres, bortset fra idelige beklagelser over kirkens dårlige vedligeholdelsestilstand, kun lidt til Sct. Nicolai kirke. Endnu i 1794 er troen på, at kirken kan opretholdes, dog tilstede, idet menigheden nævnte år erstatter tårnets sadeltag med et etagespir, blytækt foroven og med tegl forneden. Kirkens levetid forlænges dog kun med godt en snes år, idet det i 1806 endeligt vedtages at nedrive den. Sidste gudstjeneste afholdes nytårsdag 1809, og i tiden derefter påbegyndes nedrivningen, men endnu hen mod århundredets midte er bevaret synlige rester af Sct. Nicolai kirke. Nedbrydningsarbejdet blev overladt til Vardebygmesteren Mikkel Stobberup, der få år senere, i 1812, forestod den af nedrivningen nødvendiggjorte udvidelse af Sct. Jacobi kirke; nogle byggematerialer kan således have fundet vej fra Sct. Nicolai til Sct. Jacobi. Oprindeligt havde Mikkel Stobberup dog andre planer med den ham overdragne kirkebygning, idet der er bevaret et projekt fra hans hånd, der foreslår en ombygning af kirken til tugthus⁴. En sådan profan anvendelse af en kirkebygning kan forekomme besynderlig, men er ingenlunde ukendt. Sct. Ibs kirke i Roskilde indrettedes i 1816 til pakhus, og tårnet fra Sct. Laurentii kirke sammesteds indgik i 1735, med til lejligheden indrettede arrestceller i mellemstokværket, i byens rådhus; i København arbejdede man efter branden i 1795 med planer om at ombygge ruinen af den ligeledes brændte Sct. Nicolai kirke til brandstation⁵. Stobberups planer blev dog aldrig realiserede, og lidt efter lidt forsvandt de sidste rester af kirken.

Allerede sidst i 1700'tallet begyndte bebyggelsen at brede sig langs kanten af kirkegården mod Storegade og Smedegade, enkelte huse kan være ældre, og efter kirkens nedrivning udstykses hele arealet dels til bebyggelse dels til havejord. Hen over den sydlige del af kirkegården an-

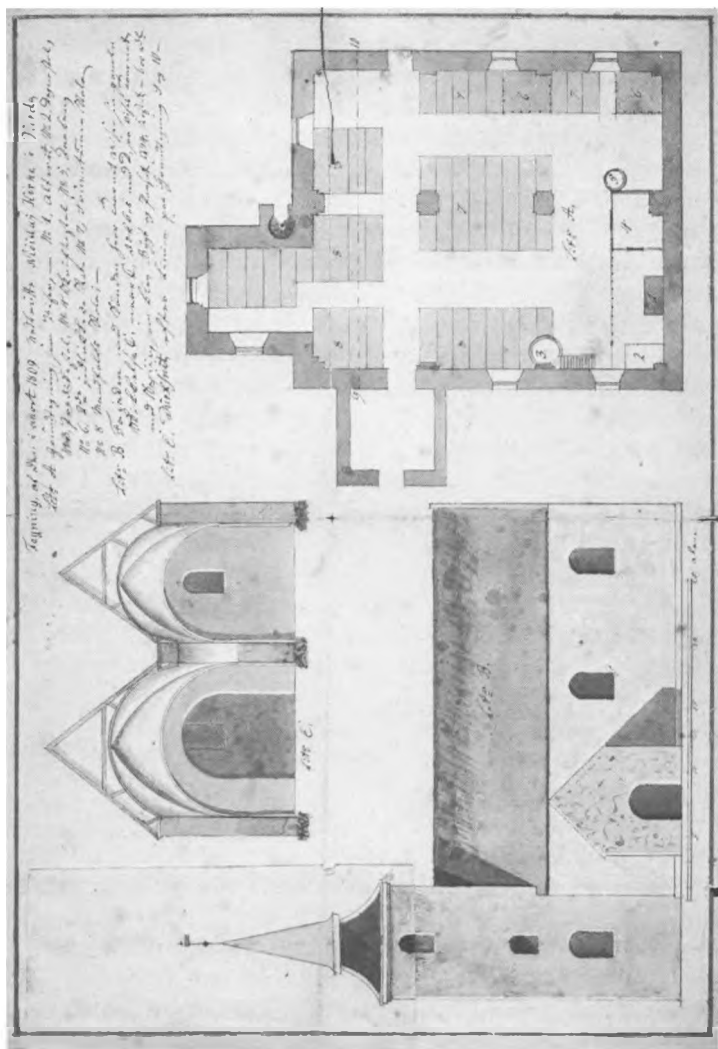
Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai Kirke i Varde

OverSIGTSPLAN af udgravningsområdet. Kirkens grundplan er vist således, som den i dag fremtræder ved parkeringspladsen. Grave med krydsskravering er ældre end den romanske kirke; enkelt skravering angiver grave med hovedrum. 1:200 (Tegning: Teknisk Forvaltning, Varde Kommune).

lægges en ny gade, Nygade, i forlængelse af den vestre del af Smedegade, den del der tidligere bar navnet Nikolajgade. Ved undersøgelsens start forefandt en randbebyggelse langs de tre førnævnte gader, mens områdets midte optoges af bygninger tilhørende et autoværksted og et vaskeri. Det var disse sidstnævnte bygninger, der skulle vige plads for den kommende parkeringsplads. I slutningen af august 1981 påbegyndtes denne nedrivning, ved hvilken alt murværk ned til daværende jordoverflade fjernedes, mens samtlige fundamenter rykkedes op med maskine, under arkæologisk overvågelse, i begyndelsen af september. Det skulle snart vise sig, at hele området var stærkt forstyrret ved opførelsen af de nævnte bygninger samt ved nedgravning af rørledninger, kabler, oliebeholdere etc. På den vestlige del af området var terrænet afgravet til så stor dybde, at stort set intet var bevaret, men længere mod øst var forstyrrelserne noget mindre omfattende og i denne del af arealet udlagdes efterhånden et udgravningsfelt med en længde af ca. 40 meter fra nord til syd og en største bredde af ca. 20 meter fra øst til vest. Udover dette store udgravningsfelt blev der tillige udlagt et mindre ca. 5×7 meter stort prøvelfelt længst mod vest på området. Det skulle hurtigt vise sig, at den sydligste del af det store felt indeholdt adskillige, ofte yderst fragmentarisk bevarede, fundamentsrester af den nedrevne kirke, mens det øvrige udgravede område rummede utallige grave fra kirkens nedlagte kirkegård.

Kirkens grundplan var kendt fra de gamle opmålinger, der viste en toskibet tre fag lang bygning uden særskilt kor. Til det søndre skibs vestligste fag sluttede der sig i syd et våbenhus og i vest et tårn. Da opmålingen synes meget omhyggeligt og rimeligt nøjagtigt udført, kan der ikke herske tvivl om, at kirken i sin sidste tid har haft netop dette udseende, men om dens bygningshistorie gennem tiden kunne ikke udledes meget på dette grundlag. Dog syntes det klart, at kirken ikke fra begyndelsen havde haft dette udseende, idet tårnets placering ud for søndre skib kunne tyde på, at det nordre skib var en senere tilføjelse

Opmåling af Sct. Nicolai kirke foretaget ca. 1794 i forbindelse med projekteringen af kirkens nye spir.

til kirken og yngre end såvel søndre skib som tårnet. Yderligere udredning af bygningshistorien var ikke mulig på grundlag af de gamle opmålinger, vi var således helt ude af stand til at bedømme, hvor gammel den ældste del af kirken egentlig var. Til væsentligt bedre bedømmelse af dette samt til en nøjagtigere udredning af kirkebygningens udvikling var den arkæologiske udgravning af uvurderlig betydning.

De første rester af kirken der erkendtes, var det velbevarede fundament af nordre skibs nordmur, og snart fandt vi også rester af den væsentligt dårligere bevarede syd- mur af søndre skib; til gengæld voldte det nogen kval

Oversigtsfoto af kirkens fundamenter set fra vest inden undersøgelsen af grave.

at bestemme den nøjagtige placering af adskillelsen mellem de to skibe. Af tårnet fremdroges kun en yderst minimal fundamentsrest, og våbenhuset havde overhovedet ikke efterladt sig spor i jorden. Den fremgravede del af de to skibe udgjorde de to vestligste fag af den bygning, som vi kendte fra opmålingerne; på et senere tidspunkt af udgravningen lykkedes det at erhverve et par mindre jordstykker øst for udgravningsområdet, hvorved vi fik mulighed for også at afdække det østligste fag af søndre skib. Ved en nærmere undersøgelse af sammenstødet mellem henholdsvis søndre og nordre skibs vestgavl viste det sig, som allerede tidligere formodet, at søndre skib var ældre end det nordre, vi skal derfor i det følgende i første omgang beskæftige os med denne søndre del af kirken.

Det søndre skib havde, ifølge de fremdragne fundamenter, haft en bredde af omkring 10 meter og en længde af 19-20 meter. Fundamenter under middelalderlige bygninger er oftest udført som brede stenfyldte grøfter, der gennembryder de øvre jordlag og føres et stykke ned i undergrunden, den såkaldte »faste bund«. Når vi havde svært ved at erkende den murstrækning, der dannede adskillelse mellem de to skibe og som oprindeligt havde udgjort det ældre søndre skibs nordmur, så hænger dette sammen med fundamentsudformningen. I modsætning til normalt var fundamentet her nemlig ikke gravet ned i undergrunden, der består af fast istidssand med meget markante aldannelser i overfladen. I stedet havde man blot ryddet en stribe i det flyvesandslag, der oprindeligt dækkede undergrunden men som nu stort set var fjernet ved senere anlægsvirksomhed på kirketomten. I denne ryddede stribe var dernæst blevet lagt et enkelt eller et par lag sten til at bære murværket. Man anså altså den hårde undergrunds overflade for tilstrækkelig bæredygtig, således at man kunne spare den tids- og materialekrævende nedgravning i undergrunden. Hovedparten af disse sten var fjernede ved de nævnte senere aktiviteter på området og gav sig kun til kende i form af enkelte spredtliggende »stenpletter«, men murens tidligere tilstedeværelse her

Plan af de fremdragne fundamenter og fundamentsgrøfter, samt af de grave ældre end den romanske kirke, der har indgået i fundamenterne.

var tydelig på anden og meget markant vis. Generelt havde man anset undergrunden som tilstrækkelig bæredygtig, men adskillige steder var tidligere foretaget begravelser, og den løse fyld i disse stolede man ikke på. Gravene tømtes for deres indhold af løs jordfyld og skeletdele og fyldtes i stedet med sten, skibets nordmur kan således stort set blot erkendes som en række stenfyldte nedgravninger i undergrundssandet. Denne usædvanlige fundamentstype fandtes under hele nordmuren fra nordvesthjørnet og så langt mod øst som udgravningen strakte sig samt tillige under den østligste trediedel af sydmuren. I modsætning hertil var fundamenterne under den resterende del af sydmuren samt vestgavlen udformet på traditionel vis som stenfyldte grøfter i undergrunden, hvor dog de fleste af stenene var fjernede igen ved kirkens nedbrydning og senere. Til gengæld stod selve grøften velbevaret ved den midterste trediedel af sydmuren og det meste af vestgavlen. Hvordan skal denne tydelige forskel i fundamentstype nu forklares? Middelalderens kirkebygninger opførtes ofte i etaper, og ofte udlagdes kun så meget af fundamentet, som var påkrævet til den planlagte etape. Forskellen i fundamenterne kunne da tyde på, at hele skibet ikke er opført samtidigt, men hvilke dele er da ældst? Er det nordmuren og den østligste del af sydmuren, eller er det den øvrige del af sydmuren og vestgavlen? Ved etapevis opførte kirker er de østre bygningsdele næsten uden undtagelse opført først, og alene af denne grund er det sandsynligvis nordmuren og østenden af sydmuren, der er ældst. Men også et par andre træk tyder herpå; skibets nordvesthjørne er tydeligvis fundamentet og sandsynligvis også opført samtidig med nordmuren. Hvor to ikke lige gamle mure mødes i et hjørne, der er selve hjørnet som hovedregel samtidigt med den ældste mur. Ydermere er der forhold, der tyder på, at de nævnte murstrækninger allerede eksisterede, da grøfterne til vestre del af sydmuren og vestgavlen gravedes. Begge steder, især tydeligt ved sydmuren, stiger grøfternes bund op mod henholdsvis den østlige del af sydmuren og mod

nordvesthjørnet. Dette må skyldes, at da grøfterne grave- des, var der allerede opført murværk på de nævnte funda- mentsdele, og her har man altså ikke turdet grave de nye grøfter ned til fuld dybde.

Intetsteds på de undersøgte fundamenter var der beva- ret rester af murværk, men en række løsfund giver et fin- gerpeg om, hvilke materialer kirken var opført af. Nær skibets sydøsthjørne fandtes en enkelt granitkvader, og i en nærliggende grav, af den tidligere omtalte stenfyldte art, fremdroges i hundredevis af granitskærver, der må stamme fra den rå granitstens tilhugning til kvadre. I et vist mål har der altså indgået granitkvadre i kirkens mure. Det er formentlig disse, der i Chr. III's nedrivningstillad- else fra 1537 kaldes »huggensten«, og denne byggeglade konge har da også adskillige steder anvendt granitkvadre i sine bygninger, alene i soklen under øst- og sydfløjen af Koldinghus er der kvadre nok til flere landsbykirker. Kvadrene har imidlertid ikke været kirkens hovedmate- riale, idet der er fundet en del tufsten i området, bl.a. i den plyndrede fundamentsgrøft fra vestgavlen. Blandt de fundne sten var der flere hele tufkvadre samt en del rester af formsten. Tufstenen er en stenart af vulkansk oprin- delse, idet den består af komprimeret vulkansk aske. De største kendte middelalderlige tufstensbrud er beliggende omkring Andernach ved Rhinen, hvorfra den prammedes til de nederlandske handelsbyer ved flodens delta; herfra foregik den videre transport med skib. Tufstenen træffes i Danmark næsten udelukkende i Sydvestjylland centreret omkring Ribe, hvilket skyldes den netop her udtalte man- gel på natursten, der kunne anvendes som byggemate- riale. I de af tuf opførte kirker findes en række stiltræk, der er særkende for disse kirker, og som har rod i Rhin- landets arkitektur. Karakteristisk er den rigelige anvend- else af blændinger på kirkernes mure; disse inddeles af liséner, der foroven forbindes med buefriser. Om disse karakteristika har været at genfinde på Sct. Nicolai kirke i Varde er selvsagt umuligt at afgøre med sikkerhed, når overhovedet intet af kirkens murværk er bevaret, men

mellem de fundne sten er der flere, der kunne tyde på det. En af stenene, der dog er af al, har indgået i den skråkant-sokkel, der næsten altid afslutter blændingerne forneden; og blandt formstenene af tuf var der flere kileformede sten, der har indgået i murede stik. En enkelt af disse stikken stammer fra en lille bue med en radius på kun ca. 40 cm, hvilket bedst passer til en bue i blændingernes øvre buefrise. Omend tuf har været et af de væsentlige byggematerialer, kan der have indgået andre i kirken; vi har allerede mødt al og granit. Sidstnævnte indgår meget ofte i det nedre led i tufkirkernes sokler, eller den kan indgå som et mere væsentligt byggemateriale, hvilket intet dog tyder på var tilfældet her ved Sct. Nicolai kirke i Varde. Til gengæld kan et andet byggemateriale have udgjort et væsentligt indslag i murværket, nemlig tegl. Kun sjældent optræder tuffen helt alene, ofte er iblandet munkesten; dette kan ske således at tufstenene optræder i murens ydersider og teglen i indersiderne, eller således at de to materialer er blandede mellem hverandre overalt i murværket. Ved udgravningen blev der fundet adskillige rester af munkesten, men det er, klart nok, ikke muligt at afgøre, hvorvidt disse stammer herfra eller fra en af kirkens senere tilbygninger – nordre sideskib, tårn og våbenhus.

Da vi nu har sandsynliggjort, at Sct. Nicolai tilhører den sydvestjyske gruppe af tufstenskirker, er der en ting, der, ved betragtning af grundplanen, straks støder øjet. Kirken har ingen selvstændig korbygning. En sådan mangler ingen af de øvrige tufstenskirker, og de fleste har tillige længst mod øst en halvcirkulær apsis. Men skulle da Sct. Nicolai have en fra de andre så forskellig planløsning? Næppe! Et kor må have eksisteret og kan tillige let være forsvundet uden at have efterladt sig spor. Hovedparten af det område, hvor vi ville vente at finde koret, skjuler sig under bygningen øst for undersøgelsesområdet, og har dets fundamenter været af samme flygtige karakter, som det var tilfældet under skibets ældste del, østre del af syd-muren og hele nordmuren, var chancen for at finde spor

heraf yderst ringe. En ting skal trækkes frem i denne forbindelse, nemlig fundamenteringen af skibets østmur. Dette fundament er, i modsætning til fundamenterne under de tilstødende dele af skibets langmure, udformet som en dyb gravet grøft, hvis oprindelige stenfyld dog nu er forsvundet, altså mere i lighed med skibets sydvestre del og med »normale« fundamenter. Ydermere findes også her den tidligere omtalte hævnning af bundniveauet ved den nordre ende af grøften – dens søndre ende er ikke udgravet. Dette tyder på, at østmuren er opført på et senere tidspunkt som afslutning af kirken mod øst, da koret og den oprindelige korbuemur blev nedrevet. Af de tre hvælvfag, som skibet senere forsynedes med, viser udgravningen, at det østre er smallere end de to andre⁶, hvilket er usædvanligt. Dette kan skyldes, at den nye østmur er opført lidt længere mod vest end den oprindelige; oprindeligt skulle skibet altså have haft en længde af 20-22 meter. Men hvornår skulle koret og den aller østligste del af skibet da være nedrevet? Allerede nedrivningstilladelsen af 1537 antyder, at begge byens kirker kunne trænge til vedligeholdelse, og begge brænder i 1551. Efter branden rådes atter til nedrivning, hvilket som bekendt ikke sker, men koret kan have været den mest medtagne del, som man derfor har valgt at nedrive. Skulle nedrivningen have fundet sted i 1551, da kan nedbrydningsmaterialerne tillige have fundet anvendelse ved genopbygningen af den øvrige del af kirken⁷.

Vil man have et indtryk af, hvorledes kirken har set ud i sin første skikkelse, må man vende blikket mod en af de bevarede tufstenskirker i området; som et enkelt eksempel kan nævnes den blot 10 km vest for Varde liggende Billum kirke, der ydermere har omtrent samme størrelse som Sct. Nicolai oprindeligt må have haft. En nøjagtig datering af kirken har udgravningen ikke givet, men er placeringen blandt tufstenskirkerne korrekt, er der ingen tvivl om, at den er romansk. En nærmere datering er, grundet materialets usikkerheder, vanskelig, men undersøgelsen af de bevarede tufstenskirker tyder på, at disse er opført i slut-

ningen af 1100'tallet og begyndelsen af 1200'tallet, hvilket også gælder Ribe domkirke, der regnes for påbegyndt omkring 1150 og afsluttet omkring 1225⁹.

Inden der fortsættes med kirkens senere tilføjelser, må det være på sin plads at rette blikket bagud, idet det er vigtigt at konstatere, hvorvidt vor tufstenskirke har haft en forgænger. Allerede et af de omtalte fund taler stærkt for dette, nemlig de grave som er ældre end tufstenskirken. Af disse er der afdækket et relativt stort antal. Under kirkens nordmur fremkom ialt 11 grave og under sydmuren 4, heraf to under den letfundamenterede østende. Nord for nordmuren og omkring sydmurens østende er yderligere fremdraget nogle grave, der ikke kan dateres nøjagtigt, men som formentlig er af samme høje alder. Intet tyder på, at gravene ikke skulle tilhøre en kristen gravplads, og en sådan kan næppe tænkes uden en tilhørende kirke. Men hvor skulle den da have ligget? Det seneste kvarte århundredes mange kirkeundersøgelser har vist, at vore stenkirkers forgængere næsten altid har ligget samme sted som de nuværende kirker, oftest under skibet, og at de næsten uden undtagelse har været af træ⁹. Et træk ved Sct. Nicolai kirkes skibs opbygning kunne tyde på, at en tidligere kirke havde været beliggende her, nærmere betegnet under skibets vestre halvdel og en anelse syd for dets midtakse. Hovedindiciet for denne hypotese er kirkens opførelse i to etaper; en sådan etapevis opførelse er ikke usædvanlig, netop ved tufstenskirkerne synes hovedparten af dem at være opførte i to omgange. Til gengæld er fordelingen mellem de to faser usædvanlig ved Sct. Nicolai, det »normale« er, at kor, triumfmur og et ganske kort stykke af skibets langmure tilhører første fase, mens resten af skibet er opført i anden omgang; i modsætning hertil står opdelingen i Varde, hvor hele nordmuren og den østligste del af sydmuren tilhører den ældre fase, mens resten af sydmuren og vestgavlen er en yngre fase¹⁰. Dette synes kun at kunne tydes på en måde, nemlig at en ældre bygning har stået i vejen for fuldførelsen af skibet, men at man har opført så meget som muligt, således at

dele af den nye kirke kunne tages i brug, før den gamle sløjfedes. En sådan udstrakt hensyntagen til ældre kirkebygninger kendes i adskillige tilfælde; som et nyeligt publiceret og nært liggende eksempel kan nævnes forholdet mellem den såkaldte bisp Thures kirke og domkirken i Ribe¹¹. Med en sådan placering ville de omtalte ældste grave gruppere sig på passende vis langs denne ældste kirkes nord- og østvæg; mod syd og vest kunne ikke konstateres grave fra dette ældste gravsæt, idet bevaringsforholdene her var væsentlig ringere. Trods intensiv eftersøgning, i det her foreslåede område, lykkedes det ikke at påvise spor af denne ældste kirke, men da den rimeligvis, som ovenfor antydnet, har været af træ, har den let kunnet forsvinde sporløst. Intet umuliggør imidlertid, at den skulle have været her. Når alle de nævnte usikkerheder tages i betragtning, er det klart, at der ikke kan gives oplysninger om detaljerne i denne hypotetiske ældste kirke. Dog kan det fremhæves, at alle kendte danske trækirker, hvor der haves oplysninger om vægmaterialet, har haft vægge af stavplanker, det vil sige lodrette planker, der har været samlet med en eller anden form for fjer og not. En datering af den ældste kirke er, på det foreliggende grundlag, helt umuligt, men der er formentlig ikke opført mange trækirker i Danmark efter 1150¹². Hvor gammel man så vil anse den for at være, det afhænger nok af, hvor høj en alder man tiltror den omgivende del af byen.

Kirkens første tilbygning er uden tvivl tårnet, hvilket dets placering ude for det søndre skib, hovedskibet, taler for, men den arkæologiske undersøgelse har i øvrigt kun i ringe grad suppleret vort kendskab til dette tårn, da hovedparten af dets fundament var fjernet ved senere meget dybtgående udgravninger til tekniske installationer i de yngre bygninger på stedet. Bevaret var blot en ringe rest af nordmurens sammenstød med skibets vestgavl samt en antydning af vestmuren, sidstnævnte i form af et 0,5 meter langt stykke af fundamentsgrøftens vestside. Nogen nærmere datering udover ovennævnte relative kronologiske placering i bygningshistorien kan ikke gives, men tår-

net er vel, som så mange andre kirketårne, opført engang i senmiddelalderen. Udgravningen viste heller ikke spor af det på tårnets nordside liggende trappehus, men dette er utvivlsomt samtidig med tårnet.

Den største tilbygning, som kirken udstyres med i middelalderens løb, er det tre fag lange nordre sideskib.

Bedst bevaret af dette var fundamentet af nordmuren, hvis stenfyld i stor udstrækning var intakt i de afdækkede to vestre fag; til gengæld var kun yderst få sten tilstede i vestgavlens fundament, men med undtagelse af et parti udfør nordvesthjørnet, stod fundamentsgrøften velbevaret. Midt mellem de to fremgravede fag fandtes på fundamentets inderside et fremspring, der har båret en hvælpille, og resterne af en lignende afdækkedes længst mod øst ved overgangen til det østligste fag. Dette viser, at sideskibet fra begyndelsen var planlagt med hvælv. Sideskibet åbnede sig ind mod søndre skib gennem tre arkader, der var anbragt der, hvor tidligere det romanske skibs nordmur fandtes. Disse arkader kunne være brudt gennem den romanske mur, men de spinkle piller mellem dem tyder snarest på, at arkaderækken er nyopført fra bunden. De rektangulære piller, der havde false i hjørnerne, sporedes ikke ved udgravningen og kendes kun fra de gamle opmålinger; men da intet tyder på, at der er anlagt nye fundamenter til dem, da må de være rejste på det ældre romanske fundament. Pillernes udformning viser, at der samtidig med deres opførelse er indbygget hvælv i det gamle romanske skib. Af disse sporedes kun en sekundær hvælpille ved sydmuren mellem første og andet fag fra øst. Der er næppe tvivl om, at denne omfattende ombygning, med tilføjelse af et nordre sideskib og indbygning af hvælv i både det nye og det gamle skib, har fundet sted på en gang. På ydersiden af sideskibet, ud for den tidligere omtalte hvælpille mellem de to vestre fag, sås et til denne svarende fremspring i fundamentet, der må have båret en lisén. Støttepiller eller liséner mangler sjældent ved bygninger med oprindelige hvælv. En tilsvarende lisén burde da findes et fag længere mod øst samt

ved hjørnerne; førstnævnte sted var fundamentet helt fjernet, og ved nordvesthjørnet var kun fundamentsgrøften bevaret. En mindre uregelmæssighed i dennes nordre kontur nærmest hjørnet kunne dog, med lidt god vilje, tydes som spor af endnu en lisén. Af sideskibets murværk var intet levnet, men der kan næppe herske tvivl om, at hovedmaterialet har været tegl. Hvælvrubber, vinduesåbninger m.m. har næppe været profilerede, idet der overhovedet ikke fandtes rester af formsten til sådanne formål. Ved nedrivningen forefandtes der vinduer i de to østre fags nordmur og det vestres gavlmur, samt en døråbning i sidstnævnte fags nordmur; dette må afspejle de oprindelige forhold, omend åbningerne formentlig er senere ombyggede¹³.

Sideskibets tagform kendes dels fra ældre prospekter, dels fra de omtalte opmålinger i forbindelse med ombygningen i 1794; alle viser de, at sideskibet var forsynet med særskilt sadeltag parallelt med hovedskibets. Denne såvel usædvanlige som upraktiske tagløsning kendes kun fra få danske kirker. Den kirkebygning, der kommer Sct. Nicolai kirke i Varde nærmest, er Drøsselbjerg kirke en halv snes kilometer nordvest for Slagelse. Her er en romansk kirke udvidet mod øst og syd til en stor toskibet gotisk kirke, der forsynedes med to parallelle sadeltage, et over hvert af de to skibe¹⁴. En lignende tagform kendes fra Toreby kirke på Lolland, hvor en meget stor romansk teglstenskirke formentlig engang i 1400'tallet, efter flere forudgående udvidelser, forsynes med et nordre sideskib med selvstændigt sadeltag¹⁵. Dette var dog, i modsætning til ved Drøsselbjerg og Sct. Nicolai, væsentlig lavere end hovedskibet. Drøsselbjergs to tage samledes til ét allerede i middelalderen, mens Torebys først forsvandt i nyere tid. Ved Sct. Nicolai bevaredes de to sadeltage, trods stadige problemer med at holde den mellemliggende blyklædte afløbsrende tæt, indtil kirkens nedrivning i 1809.

Endnu et væsentligt problem står tilbage at nævne vedrørende sideskibet, nemlig dettes, såvel som hovedskibets, afslutning mod øst. I 1809 havde kirken en stor vinduesløs

gavl, der spændte over begge skibe; dette kan, men behøver ikke, svare til forholdene ved sideskibets opførelse. Allerede nævnt er en påfaldende størrelsesforskel på hvælvene i østenden i forhold til de øvrige. I nordre sideskib måler de to vestre hvælv ca. 5,75 meter fra øst til vest, mens det østre, hvis østgavlen antages placeret i forlængelse af den, der konstateredes ved søndre skib, næppe kan have oversteget 4,0 meter. Såvidt det kan bedømmes på grundlag af den eneste bevarede hvælvpille ved søndre skibs sydmur, var forholdene i dette skib tilsvarende. En så udtalt størrelsesforskel træffes fortrinsvis i kirkeskibes vestende og skyldes hensyntagen til dørstedernes placering. Når et sådant »anormalt« hvælv er anbragt i østenden, da må årsagen være en anden. Tænkes kunne det, at denne gavl stammede fra en senere total ombygning af kirkens østende, ved hvilken lejlighed langmurene da tillige kunne være afkortede med et par meter¹⁶. Dette vil selvsagt indebære, at også det østligste hvælv i begge skibe måtte være fornyet. Hypotesens rigtighed forudsat er den tidligere omtalte korbygning sandsynligvis forsvundet på samme tidspunkt, og årsagen skal formentlig søges i en katastrofe, f.eks. en brand, der fortrinsvis har ramt kirkens østre del, der kan være delvis sammenstyrtet. Disse betragtninger kan synes meget hypotetiske, og de modbeviser ikke den andetsteds fremførte mening, at østgavlens udformning er samtidig med nordre skibs opførelse¹⁷. Her bør det dog påpeges, at det er yderst sjældent, at et romansk kor fjernes ved middelalderlige ombygninger, uden at blive erstattet af en anden og større korbygning. Skulle Sct. Nicolai kirkes romanske kor være fjernet samtidig med eller før nordre skibs opførelse, da ville man forvente det afløst af et større kor i søndre skibs bredde; i nævnte fald har formentlig også nordre skib strakt sig længere mod øst. Indtil eventuelle senere arkæologiske udgravninger måske kan af- eller bekræfte dette, finder forfatteren det dog rimeligst at regne med, at det romanske kor har overlevet middelalderen og altså stået samtidig med nordre sideskib, indtil koret og begge skibes øst-

ligste ende ødelagdes, hvilket kan være sket ved branden i 1551.

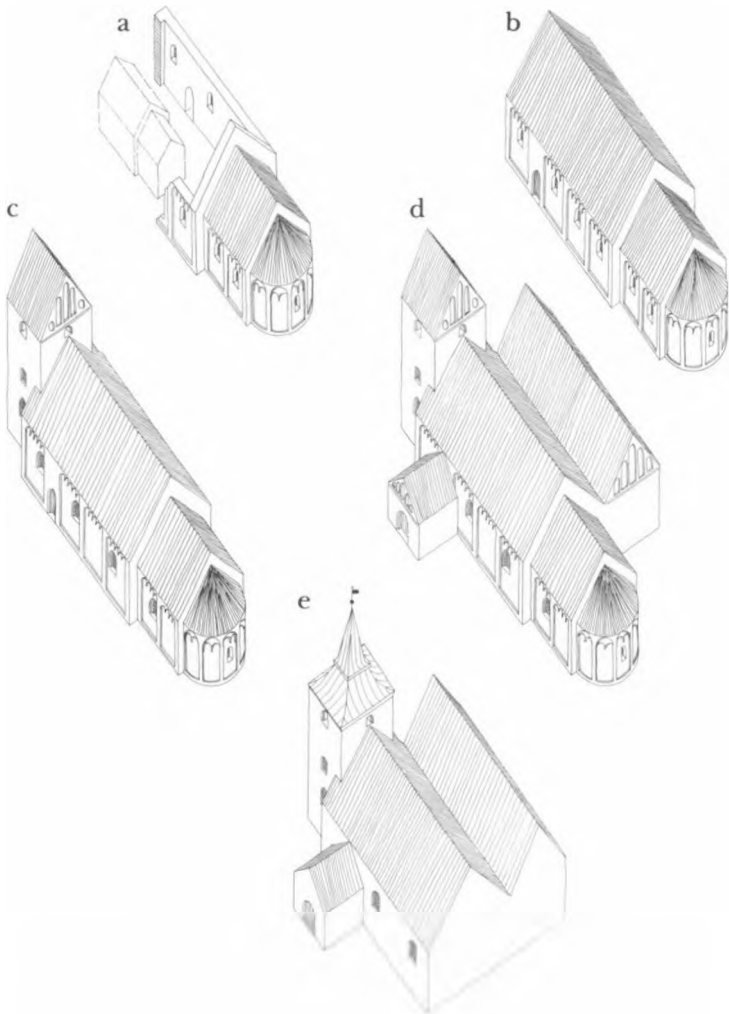
Tilbage står at forsøge en datering af nordre skib. At tilbygningen er middelalderlig, kan der ikke herske tvivl om, og da sandsynligst fra middelalderens seneste del, hvor hovedparten af lignende sideskibe tilføjedes de danske kirker. Som et enkelt eksempel af mange på et sideskib med fagdelende liséner kan nævnes nordre sideskib ved Ribe domkirke, der formentligt opførtes engang i sidste halvdel af 1400'tallet¹⁸. Men alene ved sammenligning med bevarede tilbygninger af denne art gives ikke mulighed for en nærmere datering, her må to andre vidnesbyrd tages under overvejelse. For det første afdækkedes i nordre sideskib en grav, der indeholdt en gejstelig person ved navn Bernhard. På grund af de dårlige bevaringsforhold var det ikke muligt ad arkæologisk vej at afgøre, hvorvidt den begravede var jordfæstet før eller efter sideskibets opførelse, men umiddelbart ville man forvente, at en gejstelig person blev begravet inde i kirken og ikke ude på kirkegården nord for den romanske kirke. Bernhard synes at have været i live endnu i slutningen af 1300'tallet og må formodes død engang i første fjerdedel af 1400'tallet. På den anden side meddeler en desværre kun af en sen kilde overleveret tradition, at udvidelsen blev foretaget af Vardeborgeren Marquard Nielsen, kaldet »den rige«, der begravedes her i 1525¹⁹. Peder Hansen Resen omtaler imidlertid i forarbejdet til sit store danske atlas i 1670'erne Marquard Nielsens indstiftelse af rige gudstjenester i kirken, og det kan være sådanne indstiftelser, som traditionen tillige bringer til at omfatte opførelsen af nye tilbygninger, hvori disse gudstjenester kunne afholdes. Ad denne vej når vi altså næppe heller nærmere til en snæver datering af sideskibet, dog taler sandsynligheden nok nærmest for den sene datering, d.v.s. årene før Marquard Nielsens død, når alt tages i betragtning.

Våbenhuset, der, som nævnt, overhovedet ikke havde efterladt sig spor i jorden, kan af denne årsag selvfølgelig ikke dateres, men næppe mange danske kirker manglede

våbenhus ved middelalderens slutning. I årene fra reformationen til kirkens nedrivning må den have undergået adskillige forandringer. Allerede nævnt er tårnets forandring i 1794 og antydning er den mulige nedrivning af koret i forbindelse med branden i 1551. Men også på en lang række andre punkter må der være foretaget ændringer, hvilket vel oftest er sket i forbindelse med den almindelige vedligeholdelse af bygningen, d.v.s. udskiftning af døre, vinduer etc. Når der tænkes på, at kirken må høre til blandt Sydvestjyllands tufstenskirker, ville man forvente en blændingsdekoration på skibets sydside, den eneste del af den romanske kirke, der i større udstrækning var blevet bevaret. Det kan derfor undre, at der på de ældre tegninger ikke er spor af en sådan; ved undersøgelse af de øvrige tufstenskirker viser det sig imidlertid ofte, at disses sydsider er stærkt forvanskede ved senere skalmuringer, til tider er endog ethvert spor af blændinger udslettet. Når det hovedsagelig er sydsiden, som denne skæbne overgår, da har dette flere årsager; dels forsynes netop denne side ofte i middelalderen med nye store vinduer, især i forbindelse med indbygning af hvælv i kirken, dels har de betydeligt større temperatursvingninger på sydsiden formentlig en stærkt skadelig indflydelse på tufstensmurværket. At der ikke er spor af blændinger på sydmuren på opmålingerne, udelukker altså langtfra, at de oprindeligt har været tilstede. Det kan være lignende, dog formentlig mindre omfattende, skalmuringer og småreparationer, der har forårsaget fjernelsen af nordsidens liséner, hvis oprindelige tilstedeværelse må anses for sikker.

Ved undersøgelser af kirker, såvel bevarede som nedrevne, er gulvlagene næsten uden undtagelse altid den rigeste arkæologiske arbejdsmark; her blev Sct. Nicolai imidlertid en skuffelse, idet de mange og meget omfattende senere aktiviteter på området havde fjernet alle jordlag til så stor dybde, at ingen antydning af kirkens gulve var bevaret. Vi har således ingen viden om, hvorledes den romanske kirkes gulve har set ud. Senere har kirken haft gulve af teglsten og teglfliser, såvel glaserede som

Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai Kirke i Varde

Forsøg til rekonstruktion af kirkens bygningshistorie. a. Den romanske kirkes kor og skibets nordmur opført omkring den hypotetiske trækirke. b. Den romanske kirke. c. Kirken efter tårnets tilføjelse. d. Kirken efter tilføjjelsen af våbenhuset og nordre sideskib, ca. 1500. e. Kirken kort før nedrivningen, ca. 1800.

uglaserede; dette ses af fund i gravene inden for kirkens mure. I en enkelt grav blev fremdraget to hele munkesten, der har indgået i et gulv, men ved begravelsen er havnet på gravens bund. I flere grave samt spredt i senere fyld fremkom adskillige fragmenter af glaserede gulvfliser, dels grønne, både lyse og mørke, dels mørkebrune; de fleste har tilsyneladende været kvadratiske med en sidelængde fra 12 til 14,5 cm, en enkelt, muligvis rektangulær, med en sidelængde på 23,5 cm. Tykkelsen varierer fra 2 til 3 cm. I en grav fandtes en hel uglaseret flise på 22,5×22,5 cm og 3 cm tyk, og et par stumper stammer rimeligvis fra lignende fliser. Kirkegulvenes ubetvivleligt vigtigste fundgruppe er mønterne, idet disse er med til at give relativt snævre dateringer på de omgivende jordlag. Der er selvfølgelig ikke fremkommet sådanne mønter »in situ« i Sct. Nicolai, men en del af de mønter, der må have skjult sig i gulvlagene, har fundet vej ned i de grave, der i tidens løb har gennembrudt gulvene. Alle de fundne

En del af de ved kirkens undersøgelse fundne mønter.

mønter må være »gulvmønter«, der er ikke tegn på, at nogle af mønterne skulle være anbragt bevist i gravene som såkaldte »karonsmønter«. Der blev fundet ialt 20 mønter, af hvilke de 16 var middelalderlige. I tid spænder disse 16 mønter fra engang i 1100'tallet til slutningen af 1400'tallet. De ældste af de danske mønter er slået for Valdemar II Sejr, konge 1202-41, og Christoffer I, 1252-59. Fra de urolige år i sidste halvdel af 1200'tallet og begyndelsen af 1300'tallet stammer to mønter af den type, der på grund af tidens ugunst og deres ringe værdi, kaldes for »borgerkrigsmønter«; de er slået for henholdsvis Erik V. Klipping (1259-86) og Erik VI Menved (1286-1319). De yngste danske mønter i udgravningen er et par eksemplarer af den hvid, som kong Hans (1481-1513) lod slå i store mængder i Malmø, hvorfra de her aktuelle stammer, samt København og Ålborg. Fra hertugdømmerne kommer en såkaldt dreiling, d.v.s. tre penning, slået i Flensborg mellem 1392 og 1398 for hertug Gerhard Henriksen. Hansestæderne, hvis mønt ellers er næsten enerådende i Danmark i 1300'tallets sidste tre fjerdedele, repræsenteres kun af en enkelt hulpenning fra Hamborg fra omkring 1360. Udgravningens uden tvivl mest spændende mønter er to frisiske mønter fra 1100'tallet; sådanne er meget sjældne i danske kirkegulve. Deres tilstedeværelse må ses som vidnesbyrd om handelssamkvem med Frisland-Utrecht i det nuværende Holland, netop det område hvorfra kirkens byggematerialer, tufstenen, udskebodes i samme periode. Af de fire eftermiddelalderlige mønter er de tre danske, slået for Christian IV og Frederik IV, mens den sidste, en skilling, stammer fra hansestaden Rostock og er slået mellem 1550 og 1565²⁰. Det kan vække undren, hvad mønter har at gøre i danske kirkegulve, men det er karakteristisk, at det næsten altid drejer sig om småmønt. Hovedparten af de fundne mønter skulle ofres i kirken, f.eks. ved nedlægning i kirkeblokken, men er altså i stedet tabt på gulvet og dernæst blevet borte i de mange revner og sprækker, som datidens kirkegulve uden tvivl kunne opvise.

Grav ældre end den romanske kirke, beliggende under den østre ende af skibets sydmur. Gravens forreste vestre ende er tømt for sit indhold af fundamentssten, mens disse endnu er på plads i den østre ende.

En meget arbejdskrævende del af en større kirkeundersøgelse er udgravningen af de mange grave i kirken og på kirkegården, og det er da også kun sjældent, at alle eller næsten alle grave undersøges. I og omkring Sct. Nicolai kirke i Varde registreredes 347 grave eller gravkomplekser, d.v.s. større ansamlinger af grave, hvoraf den enkelte grav ikke kunne udskilles. Af disse blev 163, fortrinsvis beliggende i kirken, undersøgt; det er imidlertid klart, at det registrerede gravantal kun er en brøkdelen af de gennem tiderne foretagne begravelser ved kirken. De ældste grave der konstateredes, var de som dækkedes af funda-

menterne til skibets mure. Enkelte af dem var kistegrave med spor af smalle trækister; to sådanne konstateredes under den midterste del af kirkens sydmur. Størrelsen på kisterne her var henholdsvis ca. 176×40 cm og ca. 204×48 cm. Under omtalen af den romanske kirkes fundamenter blev det beskrevet, hvorledes disse ældste grave blev tømt for jord og skeletdele, hvorefter de fyldtes op med sten, dette var også sket ved disse to grave; bevaret var kun spinkle spor af kisternes nederste del i form af mørke striber i det lyse sand. Endnu et par grave kan have haft samme høje alder, idet de fremviste adskillige lighedspunkter med de to beskrevne. Hovedparten af disse ældste grave var dog simple jordbegravelser i smalle rektangulære nedgravninger. Hjørnerne var, som oftest ved middelalderlige grave, afrundede, i enkelte tilfælde så meget at gravens ender nærmest var halvcirkulære. Af disse jordbegravelser blev påtruffet 11 under nordmuren og en under sydmurens østre del. Også af denne gravtype har der selvfølgelig været adskillige flere, hvoraf imidlertid de fleste må formodes ødelagte ved senere begravelser; tæt udenfor nord- og sydmuren fremkom dog enkelte grave, der kan tilhøre samme gruppe.

Den, i kronologisk henseende, næste store gruppe af grave tilhører en type, der meget betegnende kaldes hovedrumsgrave. Typen kendes generelt fortrinsvis fra murede grave; de ældste af disse er af natursten, flade granitsten, frådsten m.m., senere bliver teglstenen næsten enerådende. Gravene er trapezformede med noget udadbuede langsider, således at siderne fra hovedenden til gravens midte er omtrent parallelle. Denne udadbueing er ofte forklaret som nødvendig, for at gravens sider kan modstå trykket fra den omgivende jord; forklaringen kan dog ligesåvel være et ønske om at gøre graven legemsformet. Gravtypens særkende er et separat rum til ligets hovede i gravens vestende; dette kan være en regulær udbygning på gravens ende, eller det kan fremkomme ved opstabling af sten i gravens indvendige vesthjørner. Gravens låg udgøres oftest af flade natursten eller af teglsten,

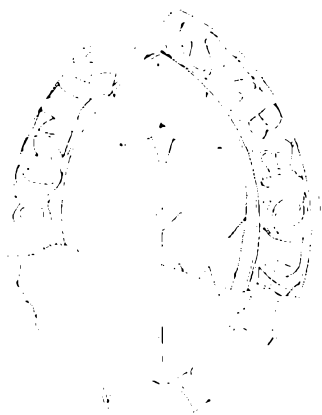

Grav med hovedrum. (Foto: Vestkysten).

sidstnævnte opstillede som sadeltaget på et hus; i nogle tilfælde er gravene dog dækkede med et trælåg, dette ses fortrinsvis i Jylland. Typen kendes fra hele 1100'tallet og til et stykke ind i 1200'tallet. Dateringen bygger fortrinsvis på grave tilhørende kendte personer, i første række kongegravene i Ringsted Sct. Bendts kirke. Her er den yngste grav med hovedrum tilhørende kong Valdemar II Sejr, død 1241, mens de ældste uden dette separate rum til hovedet tilhører Valdemar den Unge og dronning Eleonora, begge døde 1231²¹. Ved vore undersøgelser af Sct. Nicolai kirke fremkom mere end 40 grave med de til hovedrumsgravene knyttede karakteristika, blot adskilte de sig på et enkelt væsentligt punkt fra de ovennævnte, idet de ikke var murede. Gravene bestod af en øvre nedgravning, der ikke adskilte sig fra andre middelaldergrave, og i bunden af denne fandtes en mindre trapezformet nedgravning med let buede sider og hovedrum, sidstnævnte oftest med rundede hjørner, tiltider nærmest halvcirkulær og i et enkelt tilfælde trekvartcirkulær. Siderne i denne nedre del af graven var, som nævnt, ikke murede, men udgjordes af det faste istidssand. Alle gravene dækkedes af trælåg, af hvilke der afdækkedes sikre spor i et enkelt tilfælde; lågene havde hvilet i de false, der dannedes af overgangen mellem gravens øvre og nedre del. To af gravene var ældre end stenkirken, men hovedparten må formodes yngre end dennes opførelse; adskillige var delvist bortgravede ved nordre sideskibs opførelse. Hovedrumsgravene fandtes spredte over et meget stort areal i og omkring kirken og så langt mod nord, som udgravningen strakte sig; selv i et mindre prøvehul langt mod vest næsten helt ude ved Smedegade, der hvor Sct. Nikolai Kirkestræde udmunder heri, fremkom flere grave af denne type. Der blev ikke, bortset fra det allerede nævnte, gjort iagttagelser, der kunne hjælpe med en nærmere datering af gravene. Her, hvor vi må regne med at befinde os på et noget lavere trin i kulturhierakiet end i Ringsted, kan gravtypen have overlevet noget længere end ovenfor antydet, men ingen af gravene er formentlig yngre end ca.

1300. Meget passende fandtes i en af hoveddrumsgravene en mønt, der henføres til Valdemar II Sejrs senere jyske udmøntninger. Vor variant af hoveddrumsgravene fremviser så mange ligheder med de murede grave, at det må dreje sig om forenklede efterligninger af denne attraktive gravform. En så stor samling af hoveddrumsgrave må på nuværende tidspunkt siges at være en sjældenhed, og i den ikke-murede udgave kendes de kun ganske få andre steder end i Varde. På en gravplads nær Maribo, der formentlig benyttedes fra det store borganlæg Revshaleborg, kendes et større antal og fra Nysted en enkelt²²; ved undersøgelsen af det senromanske tårn ved Himmelev fremkom ligeledes et enkelt eksemplar, og på kirkegården omkring en kapelbygning i Stenløse undersøgtes et mindre antal hoveddrumsgrave²³. Det er endnu ikke muligt at afklare, hvorvidt typen har været sjælden i den ældre middelalder, dertil er antallet af større kirkegårdsudgravninger for få.

Yderligere en del af de registrerede grave må regnes for middelalderlige, men kun for ganske fås vedkom-

Tegning af aftryk, delvis rekonstrueret, af sigil tilhørende præsten Bernhard.

mende kan det afgøres med sikkerhed. Omtrent midt i nordre sideskib blev der fundet en yderst dårlig bevaret grav, der påkaldte sig interesse, ved at indeholde et fragment af en middelalderlig sigilstampe. Af graven var blot bevaret et par brudstykker af søndre langside og af afdøde kun højre lårben. Tæt op af dette lå sigilfragmentet, og trods gravens ringe bevaringstilstand, er der næppe tvivl om, at sigillet blev fundet i den grav, hvori det i sin tid nedkastedes. Det var langt fra ualmindeligt i middelalderen at medgive personer deres sigil i graven, herved vanskeliggjordes senere forsøg på dokumentfalsk; til yderligere sikring blev sigillet som hovedregel først sønderbrudt eller på anden måde makuleret. Også vort sigil var brudt, og ved de senere forstyrrelser af graven er den nederste del af stampen forsvundet. Sigilstampen er af den spidsovale type med en bredde på knap 2,5 cm og en oprindelig højde på ca. 3,5 cm. Langs randen er anbragt en indskrift, af hvilken så meget er bevaret, at den resterende del uden besvær kan rekonstrueres: »S':BERN(ARDI:SACER)DOTIS« – »Bernhard præsts segl«. På stampen er indskriften spejlvendt, således at den fremstod retvendt, når Bernhard anbragte et aftryk heraf i en voksklump under et dokument. I øvrigt er der i indskriftens slutning indløbet en fejl på grund af denne spejlvending, idet »D« i sacerdotis ikke er vendt og således fremtræder som et »C« i aftrykket. Indenfor indskriften ses øverst en seksodded stjerne og derunder et lodret delt våbenskjold, i hvis heraldisk venstre side en vandret takket bjælke, mens motivet i højre side ikke kan identificeres. Indskriften røber, at sigilejeren har været gejstelig, hvilket i øvrigt allerede den spidsovale form afslører, mens bogstavtyperne, skjoldets form m.m. viser, at sigillet må stamme fra slutningen af 1300'tallet. Om gravens forhold til nordre sideskibs opførelse er allerede talt. Sigillet har ikke kunnet genfindes i de store sigilværker, men det kan, ved hjælp af en tegning i Peder Hansens Resens atlas, med rimelig sikkerhed identificeres som tilhørende københavnerkanniken Bernt Boosen, der nævnes i 1389²⁴. Endnu et sigil blev fundet i en

grav i søndre skib tæt op ad sydmuren; også denne grav bar præg af senere forstyrrelser, men den var dog væsentlig bedre bevaret end den netop beskrevne, bl.a. var her tydelige spor af en trækiste. Spredt i graven fremkom tre fragmenter af et cirkulært sigil, diameter ca. 2,5 cm, to fragmenter af sigillets plade, sammenlagt knapt det halve af denne, samt hele bagsidens håndtag. Sigillet havde bevaret en rest af en såkaldt peripatetisk indskrift, d.v.s. en indskrift langs randen, men denne kunne ikke tydes. Indskriftens minuskelbogstaver viser, at sigillet stammer fra 1400'tallet.

At udskille andre grave som middelalderlige er vanskeligt, men fire af gravene i nordre sideskib viste spor af

Middelalderlig grav i nordre sideskib. På liget, der var nedlagt i trækiste, fandtes et lille bæltespænde af bronze.

smalle trækister uden jernbeslag og havde, skønmæssigt set, middelalderkarakter. En af gravene fremviste tillige den karakteristiske afrunding af hjørnerne, således at den bevarede ende af denne grav nærmest var halvcirkulær; i denne grav blev desuden fundet et lille remspænde af bronze. Fund af spænder kendes fra andre middelaldergrave, hvor spændet i forening med en rem har tjent til at fastholde ligklædet omkring den døde; som et enkelt eksempel kan nævnes kirkegården omkring den nedrevne Sct. Mikkels kirke i Viborg, hvor der i 285 undersøgte grave blev fundet 5 spænder²⁵.

Ved enhver kirkeundersøgelse er den største gruppe af grave de eftermiddelalderlige. Dette skyldes selvfølgelig, at yngre grave i mindre grad er forstyrrede af senere begravelser end ældre, samt at der med tiden opstod en tendens til at gøre gravene større og dybere. Ofte har disse store begravelser slettet alle spor af ældre grave og andre – ofte meget vigtige – arkæologiske levn. Heldigvis har visse dele af kirkerne dog undgået denne totale omgravning. Efter reformationen blev der hurtigt indsat stolestader i alle kirker, og arealet under disse faste bænkerader har ofte undgået de sene begravelser, idet det var forbundet med meget besvær at flytte bænkene. Som hovedregel er de eftermiddelalderlige begravelser altså koncentreret til kirkernes gangarealer, og dette gælder også meget tydeligt for Sct. Nicolai kirke, hvor disse grave afspejler en midtergang i både nordre og søndre skib samt en tværgang mellem kirkens to døre i vestre fag. Alle begravelser er foretaget i trækister, der ofte er ødselt udstyrede med jernbeslag og bærehanke af smedejern.

Eftermiddelalderlige er tillige 5 gravkrypter i den østre ende af søndre skib. Ved kirkens nedrivning var disse blevet stærkt ødelagte; af deres indhold var intet bevaret på plads, og af selve krypterne var kun levnet murrester af de to. I det østre fag lå tre ved siden af hinanden; af den nordre var levnet en ubetydelig halvstenstykk murrest af munkesten, mens der af den midterste blot sås den stærkt forgnavede nedgravning til krypten. Den søndre krypt,

nær skibets sydøsthjørne, var den bedst bevarede af dem alle; her stod endnu murværk i indtil 45 cm's højde af omfatningsmurene i øst, syd og vest, mens den nordre var sporløst forsvundet. Denne krypt har formentlig været omtrent kvadratisk med en størrelse på 2,35×ca. 2,35 meter. Murenes indersider havde bevaret et centimetertyk pudslag. Af de to krypter vest herfor var kun bevaret nedgravningerne.

Mangler de eftermiddelalderlige grave arkæologisk værdi, kompenseres der ofte herfor med nye personalhistoriske oplysninger; kisteplader, våbenskjolde etc. kan give uvurderlige oplysninger om de i kirkerne begravede. På dette punkt skuffede gravene i Sct. Nicolai kirke dog, idet der intet blev fundet af denne art, men om dette skyldes at kisterne manglede kisteplader og heraldisk udsmykning, eller om dette er forsvundet ved plyndring i forbindelse med kirkens nedrivning, er uvist. Det sidste er dog nok det sandsynligste, da i hvert fald kisterne i krypterne næppe manglede denne pryde. Udgravningens bedst bevarede stykke gravudstyr, en kårde, afdækkedes på låget af en af kisterne i nordre sideskibs østre del. Kården, der var komplet men itubrudt på grund af jordens tryk, havde parérplade og -bøjle støbt i messing og en bevikling om fæstet af messingtråd. På klingens sids tydelige aftryk af en skede af lærred eller voksdug; kården kan dateres til omkring 1700. Hvem denne kårde har tilhørt kan ikke umiddelbart ses, da der heller ikke på denne kiste var bevaret kisteplade, men vi har mulighed for et kvalificeret gæt. Ifølge kirkebogen begravdes oberstløjtnant Michael Constantin Freiberg i Sct. Nicolai kirke i 1745 ud for borgme-

Kårde fundet i en af nordre sideskibs grave, ca. 1700.

ster Øllgaards stol, der vides at have stået ved nordre sideskibs nordmur mellem 1. og 2. fag fra øst. I 1751 begravnes kaptajn Joachim von Schack ved »hovedet af oberstløjtnant Freiberg«. Det er en af disse to personer, mest sandsynlig sidstnævnte, kården har tilhørt, når der tages hensyn til dens findested og de to personers militære status. Endnu en begravelse kan identificeres, nemlig den delvis bevarede krypt i søndre skibs sydøsthjørne. Den tilhørte Peder Nielsen og senere sønnen rådmand Steffen Pedersen, hvis hustru Johane Povels Daatter bisattes her i 1726. Peder Niensens store mindetavle, der tidligere hang på væggen over graven (vel sydvæggen nær hjørnet), findes idag ophængt på nordvæggen i koret i Sct. Jacobi kirke²⁶. Løst i en af krypterne fremkom en spore, der også oprindeligt må have indgået i en begravelses udstyr; ikke sjældent tilstodes der ret til at ophænge sporer, kårde, kyrras og lign. af afdødes efterladenskaber over graven.

Tilbage står at omtale et par træk vedrørende kirkegården. At hovedparten af de afdækkede grave i kirken er orienterede efter denne, det er naturligt, men også kirkegårdens grave er i hovedsagen orienterede efter bygningen. Når derfor en mindre gruppe grave umiddelbart nord for nordre sideskib nærmest er orienteret nordøst-sydvest i stedet for øst-vest, da må dette vække nogen undren. Ofte kan dette træk ses som indicium for en ældre kirke på stedet²⁷, men dette kan ikke være tilfældet ved Sct. Nicolai, thi her er det helt tydeligt, at de skævt orienterede grave ikke tilhører det ældste gravsæt. 5 á 6 af gravene er hovedrumsgrave, og intet udelukker at dette også kan være tilfældet med gruppens øvrige ikke undersøgte grave. Det er ikke umiddelbart indlysende, hvad årsagen kan være, men en mulighed er måske, at gravene er orienterede efter en af kirkegårdens stier. Hvis kirkegården i 1200'tallet har haft sine udgange sammesteds som senere, da passer retningen efter en af disse. Kirkegårdens begrænsninger konstateredes ikke ved undersøgelsen, men kendes fra opmålinger umiddelbart før nedlæggelsen²⁸. De her viste grænser kan imidlertid ikke svare til de

oprindelige, idet de vestligste af de undersøgte grave da havde ligget udenfor kirkegården. Sandsynligvis afgrænsedes kirkegården oprindeligt af Storegade (Skovbogade) og Smedegade mod øst, nord og vest; senere er der da solgt en række grunde fra langs Smedegade, således som opmålingen viser.

Ved udgravningen fremkom en lang række løsfund, men kun få, udover de allerede nævnte byggematerialer, mønter, sigiller m.m., havde nogen tilknytning til kirken. I fundamentet til hvælpillen mellem 1. og 2. fag fra øst i søndre skib ved sydmuren fremkom et lille cirkulært spænde af snoet sølvtråd samt en hængelås af jern af den type, der kaldes for bultlåse. Hovedparten af de øvrige løsfund stammer fra tiden efter kirkens nedrivning.

Udgravningen er sluttet, parkeringspladsen anlagt og freden har atter sænket sig over det område, der tidligere rummede Sct. Nicolai kirke og kirkegård. Nået så langt har enhver arkæologisk udgravning en tendens til at gå i glemmebogen undtagen for de få indviede. Dette skulle heldigvis ikke blive tilfældet med Sct. Nicolai, idet Varde kommune efter udgravningens afslutning har ladet kirkens grundplan markere på rette sted og vis i terrænet, således at både den travle Varde-borger, der henter eller bringer sit køretøj, såvel som den nysgerrige turist kan blive mindet om, at her lå Sct. Nicolai kirke.

Noter

1. Vedrørende kirkens almindelige historie, inventar og gravminder henvises til Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., side 941-963. Denne artikels hensigt, er at meddele en række af de arkæologiske »mellemsgninger«, som Danmarks Kirker af pladshensyn må udelade.
2. Danske Kancelliregistranter 1535-1550 udgivet ved Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1881-82, side 39.
3. Kancelliets Brevbøger 1551-1554, Kbh. 1885-86, side 42.
4. Kirsten Agerbæk: Klassicismen i Sydvestjylland, Kbh. 1970, side 34-36.
5. Danmarks Kirker, Københavns amt 1, Kbh. 1944, side 31-57 og København 1, Kbh. 1945-58, side 513.

6. Dette fremgår ikke af opmålingerne fra 1700'tallets slutning, hvor alle hvælvfag er angivet lige store.
7. Denne tolkning afviger fra den i Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., side 947-48, fremførte. Problemet uddybes i forbindelse med omtalen af nordre sideskib.
8. Danmarks Kirker, Sønderjylland, Kunsthistorisk oversigt, Kbh. 1963, side 2739, Elna Møller: Er moderen jævngammel med døtrene?, i Strejflys over Danmarks bygningskultur, festskrift til Harald Langberg, Kbh. 1979, side 88 samt Danmarks Kirker, Ribe amt 1, Kbh. 1979, side 88 samt Danmarks Kirker, Ribe amt 1, Kbh. 1979, side 242-245.
9. Se f.eks. Elna Møller og Olaf Olsen: Danske Trækirker, Nationalmuseets Arbejdsmark 1961, side 35-58.
10. Det må her retfærdigvis indrømmes, at vi i Varde i virkeligheden kan have tre faser, hvor den første er kor, evt. apsis og triumfmur, den anden er nordmuren og den nævnte del af sydmuren, mens sidste fase er den resterende del af skibet. Da intet imidlertid er bevaret ved overgangen mellem den her skitserede 1. og 2. fase, kan dette hverken be- eller afkræftes; i øvrigt har dette ingen betydning for tolkningen af forholdene i skibets vestende.
11. Danmarks Kirker, Ribe amt 1, Kbh. 1979, side 147 fig. 45 a.
12. Som note 9, side 35 og 39.
13. Placeringen af midterste fags vindue langt mod øst kunne tyde på, at dette tillige var flyttet fra sin oprindelige plads.
14. Architekten VIII, 1905-06, side 165 og M. Mackeprang: Vore Landsbykirker, 2. udg. Kbh. 1944, side 116.
15. Danmarks Kirker, Maribo amt 2, Kbh. 1951, side 1008-1009.
16. Den bygning, der i dag dækker det østre fag af nordre skib, er placeret på en sådan måde, at det nordøstre hjørne, ved lejlighed, må kunne lokaliseres ved en begrænset udgravning nord for bygningen.
17. Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., side 947-48.
18. Danmarks Kirker, Ribe amt 1, Kbh. 1979, side 267-272. Disse liséner ændredes dog ved H. C. Ambergs restaurering 1894 ff. til støttepiller i lighed med dem på det ydre søndre sideskib.
19. Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., side 948.
20. Mønterne er bestemt af Den Kongelige Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet; jour. nr. F. P. nr. 3979.
21. I. I. A. Worsaae og C. F. Herbst: Kongegravene i Ringsted Kirke, aabnede, istandsatte og dækkede med nye Mindestene ved Hans Majestæt Kong Frederik den Syvende, Kbh. 1858 og Danmarks Kirker, Sorø amt 1, Kbh. 1936, side 162-68.
22. Lolland-Falster Stiftsmuseums Årsskrift 1970, side 47, *ibid.* 1971, side 49, *ibid.* 1973, side 12-24 og *ibid.* 1980, side 5-12.
23. Hans Stiesdal: Grave i tidlige vesttårne, Kikuin 9, 1983, side 17 og Hans Stiesdal: En middelalderlig gravplads i Stenløse, Antikvariske Studier, Kbh. 1977, side 207.

24. Peter Pentz og Mogens Vedso: Bernhards Segl, *Skalk* 1985/1, side 11-15.
25. Jens Vellev: Sct. Mikkel's kirke i Viborg, *MIV* 8, 1978, side 69.
26. Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., side 959-61.
27. Som note 25, side 65.
28. Danmarks Kirker, Ribe amt 2, Kbh. 1984 ff., fig. 2.

Mogens Vedso, f. 1952, middelalderarkæolog cand. phil., Sønderbækparken 9, Fruering, 8660 Skanderborg.

Litterære arbejder: Abbed Søren's våbenrude fra Øm kloster, i Hikuin 6, 1980, s. 39-44. Det middelalderlige Voergaard, i Bygningsarkæologiske Studier 1984, s. 29-40. Bernhards segl (sammen med Peter Pentz), i Skalk 1985/1 s. 11-15. En vinduesflytning på Koldinghus, i Bygningsarkæologiske Studier 1985.

Rytterfrisen i Ål kirke

Er det Ridder Roland, som i den fjerne vestjyske kirke agiterer for korstog og kamp mod de vantro?

Af Else Klange

Af Østjyllands romanske kirkeudsmykninger, ikke mindst i egnen omkring Vejleå-dalen, fremgår det, at ridderfærd og rytterkampe var højt estimerede emner¹. I Vestjylland har man derimod kun ét sted fundet et tilsvarende tema behandlet: i den romanske Ål kirke vest for Varde. Dette gudshus hørte imidlertid, ligesom Vejleå-dalens kirker, under det udstrakte Ribe stift, hvis veje gjorde det muligt at holde sammen på det omfattende distrikt². Størstedelen af Ribe stift hørte under Varde syssel (Warwithsysæl), opkaldt efter byen og kongsgården Warwith, som lå ved havnen vest for byen.

I slutningen af 1100-tallet havde cistercienserordenen stor fremgang i Ribe stift, samtidig med at Ribe på grund af sine færdselsgeografiske privilegier nåede en blomstring, der stillede alle andre købstæder i skygge. På initiativ af den engelske biskop Radulf af Ribe, ærkebiskop Eskil og abbed Stefan i Herrevad blev Seem kloster ved Ribe, der tidligere havde huset benediktinere, i 1170 reformeret af munke fra Herrevad i Skåne. Da biskop Radulf døde samme år, blev abbed Stefan fra Herrevad hans efterfølger i Ribe. Allerede efter tre års forløb blev Seem kloster flyttet til bedre forhold i Løgum, syd for Ribe, hvor cistercienserne i første halvdel af 1200-tallet opførte Løgum kloster, der således hørte under Ribe bispestol.

Det skånske Herrevad kloster var som det første danske cistercienserkloster blevet grundlagt i 1144 med franske munke fra hovedklosteret i Citeaux. Cistercienserne var

oprindelig ikonoklaster, men det var almindelig kendt, at Herrevad klosteret fra begyndelsen af 1200-tallet udfoldede farveglæde, trods protester fra højere sted; det billedfjendske standpunkt var i det lange løb vanskeligt at opretholde, så med tiden havde cistercienserne anlagt et mildere syn på kunsten. Især lægbrødrene følte sig mindre bundet af ordenens strenge regler, og det var ofte dem, der drog omkring og tog sig af udsmykningsopgaver. Som et nyt motiv for udsmykning optog cistercienserne, helt i pagt med riddertidens ånd, den franske heltedigtning, som hidtil var blevet udnyttet af Cluny-bevægelsen til propaganda for de første korstog og pilgrimsrejser.

Professor Otto Norn har påvist, hvordan riddereventyret med kristelig baggrund var trængt ind i dansk middelalderkunst; han tolker motiver i Skibet og Hornslet kirker som episoder fra kong Arthur-fortællingerne⁵. Da rytterkampfrisen i Ål kirke aldrig er blevet endeligt tolket, forekommer det naturligt at indføre en lignende epik i et nyt tolkningsforsøg. De franske heltedigte var i korstogstiden blevet så populære, at ridderne og deres kampe er gengivet på og i kirkerne langs alle Europas pilgrimsveje⁴. Det er næppe tilfældigt, at motiver fra disse såkaldte »chansons de geste« trængte ind i middelalderens danske kirkeudsmykning samtidig med, at cistercienserbevægelsen af fransk observans havde voksende indflydelse⁵.

Kirkens romanske udsmykning, der har strakt sig over alle vægge i skib og kor, blev afdækket i 1886. Billederne blev restaureret, vel stærkt, af J. Kornerup i 1888, men i 1925 blev de genrestaureret af Eigil Rothe⁶. Det bedst bevarede parti er dobbeltfrisen på skibets nordvæg; denne udmaling giver stadig liv til muren i hele skibets oprindelige længde.

Ål kirke var indviet til Skt. Nicolaus, bispehelgenen fra Myra⁷. Som man kan vente, omhandler hovedfrisen begivenheder fra Skt. Nicolaus-legenden. Ved triumfbuen slutter billedrækken med en tronende konge; han er iført pallium⁸ og i hænderne holder han en bog og et strengeinstrument. På hver side af kongen står en yngling med

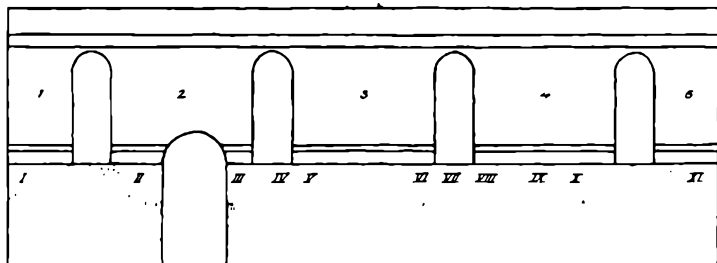

Fig. 1. Nordvæggens dobbeltfrise: 1-4: Skt. Nicolaus-legenden. 5: Kong David. I-XI: Rytterkampfrisen.

hænderne løftet som til applaus; alt tyder på, at det er kong David omgivet af korsangere, vi har for os, (salme 47,2: »Alle folkeslag, klap i hænderne, bryd ud i jublende lovsang for Gud!«). Det er usædvanligt, at kong David afbildes med ærkebiskoppeligt pallium⁸, men det kan skyldes at man her opfatter kongen som stifteren af Jerusalems helligdom, fordi han havde indviet et alter på Sion, hvor templet senere kom til at ligge, (2. Sam. 24. kap.). Den noget overraskende placering af en kong David i fortsættelse af Nicolaus-scenerne kan have følgende forklaring: Skt. Nicolaus' helgendag blev i 1200-tallet flyttet fra den 28. til den 6. december; i gradualet (messetekst iflg. ritualbogen) for denne dag lyder teksten: »Krone satte jeg på en helt, ophøjed' en yngling af folket; jeg har fundet David, min tjener. . . Ingen fjende skal overvinde ham, ingen nid-ding trykke ham ned. . .«. (Salme 89,20-23). Trods det dramatiske indhold meddeler hovedfrisen sig i et højtideligt sprog, der lægger vægt på de statiske kvaliteter.

Lavfrisens billedsprog er helt anderledes. Den berømte rytterfrise er komponeret i store bølgebevægelser, hvis dynamiske rytme fastholdes af diagonaler, som krigernes våben danner. Det er tydeligt, at her dyrkes nyt stof, der ikke er tynget af reminiscenser fra nogen tidligere tradition. Desværre er flere partier, bl.a. hele underkanten gået tabt.

Fig. 2. »De ældste og klogeste blandt dem morer sig med skak og andre brætspil, mens de unge holder sægtekampe«. (Sangen om Roland, vers 8)

I. Længst mod vest er et fragment med tre krigere bevaret. De er, ligesom frisens øvrige stridsmænd, klædt i brynjer, der går op om hovedet under halvsfæriske hjelme. Deres våben er kraftige, bredklingede sværd med stor sværdknap og lige eller svagt buet parérestang. Den ene kriger dækker sig med et langt spidst, hvælvet skjold. De vender alle tre ansigtet mod øst, (fig. 2).

II. Vest for den nu tilmurede norddør, hvis tympanon er prydet med en malet løve, rejser sig et kamtakket tårn over en kreneleret mur. Her står en skjoldbærende kriger med opret lanse, hvorfra en trefliget vimpel vajer, (fig. 3).

III. Øst for døren fortsættes det arkitektoniske element med endnu en kamtakket bygning, foran hvilken en konge og en kriger har taget opstilling. Med sværdet støttet afventende mod skulderen skuer de mod øst. Man bemærker, at kongens krone svarer til Davids-kronen i hovedfrisen. Det svage omrids af en arm og et skjold lader formode, at en tredje person har hørt til gruppen, (fig. 4).

Fig. 3. »Grev Roland fæstner banneret til lansen og løfter det mod himlen, fra toppen af en høj«. (Sangen om Roland, vers 55)

Fig. 4. »Kejseren er stået tidligt op, til ottesang og messe har han været. Foran tellet står han i det grønne græs. Roland var der, og den tapre Olivier. . .«. (Sangen om Roland, vers 54)

Fig. 5. »Gennem passet rider Roland ind i Spanien på Veillantif, den raske ganger. . . Hans ven og fælle følger efter ham. . . « »Over slagmarken rider grev Roland, han bærer Dyrendal som slår og skærer godt, og stor skade volder han blandt saracenerne. Kunne I blot have set ham lægge død på død, og set det klare blod der sprøjter overalt«. (Sangen om Roland, vers 91 og 105)

IV. Med opadvendt sværd, parat til kamp, rider en krigers på en hvid hest roligt frem bag bygningen, på vej mod øst, (fig. 5).

V. Lige foran ham har en anden rytter allerede kastet sig ud i kampen. Han strammer tøjlerne på den lyse hest, letter sig i den høje kampsadel og kløver med sit sværd, der har flot svungen parérstang, en modstanders allerede afhuggede hoved. Selv dukker rytteren sig med en næsten ydmyg hovedbøjning bag det hvælvede skjold. Modstanderens hovedløse krop sidder endnu i sadelen; hans arm slår forskrækket ud med et lille fladt skjold. Et par krigere med skjolde af samme form synes at ile den uheldige til undsætning (fig. 5).

VI. To ryttere krydser klinge. Han, der rider mod øst, minder påfaldende om krigeren på fig. 5: samme sværd og hest, ja selv den samme hovedbøjning.

Fig. 6. Træerne anskueliggør lokalitetens særpræg. »De gør holdt i en skov på toppen af fjeldet...«. »Høje er bjergene, dalene dunkle...«. (Sangen om Roland, vers 55 og 66)

VII. Et par blødt svungne trækonturer skaber en pause i kampen.

VIII. Slaget fortsætter. Igen lykkes det en rytter, der er en tro kopi af omtalte, særlig fornemt bevæbnet kriger, at afhugge og kløve en modstanders hoved. Den dræbte styrter baglæns ned fra hesten, som vender om og flygter.

IX. En svulmende træ-silhouet giver endnu en afbrydelse i kampen inden rytterfrisens sidste, bevarede scene (fig. 6).

X. En hvidskægget, spydbevæbnet kriger sprænger mod øst på en mørk hest. Han holder sit store skjold vandret, så også dyret beskyttes. Hans spyd peger mod et skjold, der ligeledes holdes vandret (fig. 7).

Fig. 7. »Ærkebispnen har indledt slaget. Han rider den hest, han tog fra Grosaille, der var en konge, han dræbte i Danmark. Hesten er både hurtig og god, dens hove er lette og benene flade, lårene korte og krydset bredt, flankerne lange og ryggen høj, hvid er dens hale og manken gul, ørene små og hovedet rødt. . . « »Ærkebispnen bruger sit spyd. . . «. (Sangen om Roland, vers 114 og 127)

XI. Længst mod øst ved triumfmuren fandt konservatoren endnu et arkitekturfragment, som imidlertid ikke blev bevaret.

Kampscenerne i Ål har været genstand for skiftende tolkninger. De har været opfattet som makkabæer-kampe eller måske kampe mellem dyder og laster, hvortil der kunne hentes inspiration i Prudentius' »Psychomachia«⁹. At der kunne være tale om et »kongespejl« var også en mulighed¹⁰, ligesom samtidige korstogsberetninger ikke kunne lades ude af betragtning. Mest overbevisende var nok tolkningen af slagscenerne som kampe mellem kong David og hans søn Absalon. Man ser for sig, hvordan kongen står ved byporten, mens mandskabet rykker ud til kampen i Efraims skov, hvor slaget først standser, da hærføreren Joab har stødt sit spyd i brystet på Absalon, som med sit hår er kommet til at hænge fast i et terebinte-træ,

mens hans skræmte mulddyr fortsætter sit vilde løb (2. Sam. 18. kap.).

En mulig sammenhæng med kongefiguren i hovedfrisen frister unægteligt til formodningen om en Davidskamp; indvendinger melder sig ikke desto mindre. Ville en kunstner med så storartet en sans for de kæmpendes positurer, som den, Ål-maleren lægger for dagen, lade en i håret hængende mand holde et tungt skjold vandret ud fra sig i stiv arm, når stakkelen havde mere brug for at skærme sin lodret nedhængende krop? Her må snarere være tale om en rytter, der med sit skjold søger at dække sig selv og sin hest.

Desuden må de tre, så godt som identiske ryttere med de iøjnefaldende sværd, sandsynligvis opfattes som én og samme person, som spiller en betydningsfuld rolle i den skildrede begivenhed. Det er ikke muligt ved hjælp af skjoldenes form eller farve at identificere de to partier, men måske skal man opfatte de krigere, der kæmper sig frem mod øst, kirkens alterside, som kongens mænd, mens det er fjenden, der vender det hellige ryggen.

Kan det tænkes, at helte fra et fransk riddereventyr kæmper i en vestjysk kirke? Sagnet om kong Arthur er jo allerede sporet til et par østjyske gudshuse. I Arthur-beretningerne forekommer sværdet »Caliburn«, som tilhører kongen. Men i Ål er det en ridder og ikke kongen, der fører det store sværd. Kunne det være ridder Roland med sværdet »Dyrendal«?

Rolandskvadet er et af de ældste, overleverede franske heltedigte¹¹. Religiøs følelse og heltebegejstring knyttes heri sammen til beretningen om slaget ved Roncevaux, hvor Karl den Stores tapre ridder Roland fandt døden i kampen mod de vantro saracener. En overensstemmelse mellem dette heltekvad og den jyske rytterfrise skal hermed efterprøves.

Hvis det er Rolandskvadet, frisen skildrer, må den kronede person være Karl den Store, som var blevet helgenkåret i 1165. Der består endda stadig en vis forbindelse mellem hovedfrisens og lavfrisens konger, skønt en sådan

slet ikke var påkrævet. Karl den Store blev nemlig, i et akademi han havde dannet sammen med kulturpersonligheder fra sit rige, kaldt »David«.

I korte træk er Rolandskvadets handling følgende: Det var næsten lykkedes Karl den Store at besejre saracenerne i Spanien. Hans vasal Ganelon blev valgt som sendebud til fjenden, og for at få hævn over sin forhadte stedsøn, grev Roland, og dennes ven, Olivier, aftalte Ganelon et ondt forræderi med saracenerne, der ønskede kejseren ud af landet. I byen Galne afventede Karl den Store, sammen med blandt andre Roland og Olivier, saracenernes svar (fig. 4). De unge riddere i kejserens lejr fordrev ventetiden med fægtekampe (fig. 2). Ganelon nåede lejrpladsen ved daggry, og kejseren, der stolede på hans ord, besluttede at drage tilbage til Frankrig. Fra en høj gav Roland tegn til opbrud (fig. 3). Imens rykkede hedningehæren nærmere. Da Karl den Stores armé nåede passet ved Roncevaux, fik Ganelon udvirket, at Roland skulle lede bagtroppen, hvorfor den tapre ridder blev tilbage i Spanien sammen med vennen Olivier og ærkebiskop Turpin af Reims, mens fortroppen blev ført gennem passet af Ogier le Danois, Holger Danske.

Den besindige Olivier, der havde fået øje på hedningehæren, rådede Roland til at blæse i hornet »Olifant« for at kalde fortroppen til hjælp. Men den iltre Roland afviste vennens forslag; han ville ikke risikere at miste sit helter. I stedet valgte han at slå fra sig med sit berømte sværd »Dyrendal«.

Inden kampen velsignede biskop Turpin den lille flok og forsikrede, at hvis de faldt, ville de få en hellig martyrdød. Derefter red Roland og Olivier atter ind i Spanien (fig. 5), hvor de kom til at udkæmpe voldsomme kampe, der i kvadet beskrives i bloddryppende detaljer. Også ærkebiskoppen gjorde en stor indsats. Han kæmpede med spyd, ridende på en herlig hest, hvis hoved var rødt, manke lys og hale hvid (fig. 7).

I Ål ender kampfrisens billedrække med en vældig rytter, som er den eneste af krigerne, der har skæg. Hovedet

på hans hest fremstår i dag i en dæmpet rødbrun tone, mens det, der endnu kan anes af dens bagparti, er uden farve.

Hornet »Olifant«, der kunne bekræfte Rolands tilstedeværelse, mangler i frisen. Men i kvadet venter Roland med at blæse i »Olifant«, til han mærker døden nærme sig. Derfor kan et manglende signalhorn ikke være et afgørende modbevis for teorien om, at vi står overfor en Rolandberetning.

Kvadet om den tapre troens forkæmper ender med, at Roland søger op på en høj for at dø under et par fyrretræer. Han synker om ved nogle trin, der er udhugget i marmorklippen, og for at »Dyrendal« aldrig skal falde i uværdige hænder, søger Roland forgæves at splintre det gode sværd mod trinene. I døden rækker han sin højre handske til Gud som tegn på overgivelse. Engelen Gabriel stiger ned og modtager den, hvorpå englens fører Rolands sjæl til Paradis.

En detalje i en kirkerude fra domkirken i Chartres viser netop Roland, der hugger sit sværd i en klippeblok, inden han i bevidstheden om den tilstundende død griber til »Olifant« som den sidste udvej (fig. 8). Kirkerudens tegning giver desuden mening til de besynderlige træer i Ålfrisen: de kan tydes som signatur for træer, der vokser på klippeterræn (fig. 6).

Det forekommer logisk at sætte det nu forsvundne arkitekturfragment (XI på fig. 1) i forbindelse med enten

Fig. 8. Brudstykke af kirkerude fra domkirken i Chartres, 13. årh. »Roland hugger i den brungrå sten med større kraft end jeg her kan sige. . .«. (Sangen om Roland, vers 173)

Rolands død ved marmortrinene, eller, måske snarere, med hans optagelse i det himmelske Jerusalem, en æresbevisning, der måtte være det sande mål for en kristen ridder.

Med sit billedprogram har rytterfrisen i Ål kirke været en manende påmindelse til korstogstidens ridderstand om, at kampen for den sande tro er det eneste, der fører til Paradis. Samtidig tilkendegiver tilstedeværelsen af bisperne Skt. Nicolaus, kong David, hvis pallium præciserer hans ærkebiskoppelige status, og bispekrigeren Turpin, at også kirkens mænd hørte til blandt Guds stridsmænd, hvad enten de deltog direkte i korstogets sværds slag om det jordiske Jerusalem, eller i mere overført betydning stred for troens sag.

I alle tilfælde var parolen: kamp, og krigen, der blev ført, var en hellig krig.

Billedteksterne er citater fra Uffe Harders: »Sangen om Roland«.

Noter

1. Der er fundet rytterbilleder i bl.a. Gudum, Hornslet, Hvejsel, Højen, Lisbjerg, Lyngby, Skanderup, Skibet, Todbjerg, Tulstrup og Vellev kirker.
2. Fra hærvejen, der var middelalderens hovedfærdselsåre gennem Jylland, førte sideveje mod øst til Vejleå-dalen, mod vest til både Ribe og Varde. Desuden var Ribeå og Vardeå mere sejlbare, end de er i dag.
3. Otto Norn: *At se det Usynlige*, (København 1982), passim.
4. Émile Mâle: *L'art Religieux du XII'e Siècle en France*, (Paris 1947), pp. 245-279.
5. Både ærkebiskop Eskil og Absalon var varme tilhængere af korstogstanken. De var cisterciensernes store beskyttere og havde tilvejebragt den intime forbindelse, gejstligheden og munkevæsenet bibeholdt med Frankrig. (Norn, op. cit. p. 41).
6. Nationalmuseets indberetninger: E. Schiødte, aug. 1886. J. Kornrup, nov. 1886 og juli 1887, akvareller af V. Koch 1887 (inden opmalingen), samt E. Lind, 1939.
7. Skt. Nicolaus var biskop af Myra i 300-tallet. Hans lig var på initiativ af benediktingerne blevet begravet i Bari, 1087. Bari var én af udskibningshavnene på vejen til Det hellige Land.

8. Palliet er det brede skulderbånd, der bæres af pave og ærkebiskopper.
9. Prudentius' epos er fra ca. 400. I det kæmper dyder og laster mod hinanden om menneskets sjæl, hvilket var et af miniature-malernes yndlingsemner fra 9.-12. årh. Først fremtrådte dyder og laster som dristige ryttersker; med tiden blev de til riddere i rustning, som man ser dem på katedralernes facader, på fonte o.s.v.
10. Ridderbilleder havde didaktisk betydning, idet de kunne tjene som »kongespejl«, d.v.s. være instruktion for riddere i optræden omkring kongen. Emnerne blev ofte taget fra chansons de geste, deriblandt Gralsfortællingerne og Karl den Stores saga. (Geraldine Barnes: »The riddarasögur and medieval European literatur« in: Medieval Scandinavia 8, 1975, pp. 140-158).
11. La chanson de Roland er digtet af Tuold, ca. 1060. Den hører til den gruppe af chansons de geste, der beretter om Karl den Store og hans kampe mod hedninger. Bayeux-kanniken Wace skrev ca. 1160 en rimkrønike-oversættelse, »Roman de Rout«, af den normanniske hertug- og kongeslægtshistorie. Heri indledes slaget ved Hastings med at Rolandskvadet afsynges, for at den tapre helts eksempel skulle opflamme de kæmpendes hjertes. Tidligere, i 1155, havde Wace lavet en tilsvarende oversættelse, »Roman de Brut«, af »Historia Regum Britanniae«, som Geoffrey of Monmouth havde leveret i 1136. Den lægger grunden til periodens franske Arthur-litteratur.

Litteratur

Anthony, Edgar Waterman: Romanesque Frescoes. Princeton N.J. 1951.
Barnes, Geraldine: »The riddarasögur and medieval European literatur«, in: Medieval Scandinavia 8, 1975.

Bédiers, Joseph: La Chanson de Roland, Paris 1937. På dansk ved:
Harder, Uffe: Sangen om Roland, København 1965.

Garner, H. N.: Atlas over danske klostre, København 1968.

Lorenzen, Vilh.: De danske Cistercienserklostres Bygningshistorie, København 1941.

Mâle, Émile: L'art religieux du XIIe siècle en France, Paris 1947.

Norn, Otto: At se det Usynlige, København 1982.

Nørlund, Poul og Egmont Lind: Danmarks romanske Kalkmalerier, København 1944.

Rothe, Eigil: »Rytterbilledet i Aal Kirke, samt andre middelalderlige Kampscener i danske Kirker«, in: Aar bog for dansk Oldkyndighed 1908.

Saxtorph, Niels M.: Jeg ser på kalkmalerier, København 1970.

Togeby, Knud: »Heltedigte – Korstogspropaganda« in: Verdens Litteraturhistorie, bd. 2, p. 252, (Politikens Forlag) København 1971.

Else Klange, født 1921, mag. art. i kunsthistorie, tegner, maler, Østergade 4, Holstebro. Tidligere litterære arbejder: Kunsthistoriske artikler i diverse tidsskrifter, indlæg i den tværfaglige artikelsamling »ERASMUS – signalement af europæisk kultur i 1500-tallet«.

En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. århundrede

Af K. Høgsbro Østergaard

Man hører ofte den antagelse fremsat, at bønderne i Vestjylland ikke blev så ilde behandlede af herremanden i stavnsbåndets tid som bønderne på øerne. Det er muligt, at hoveriarbejdet ikke var så tungt og utåleligt som så mange andre steder, men der var områder, hvor bønderne mærkede herremandsvældets hensynsløshed og brutalitet. Her skal omtales et eksempel på hvordan en herremand, Stephan Ehrenfeld på Endrupholm, behandlede nogle af sine fæstebønder i Åstrup. Det viser tydeligt, hvordan en herremand på disse egne brugte sin magt til at bøje og ydmyge sine bønder. Sagen er omtalt i en udskrift af Skads herreds tingbog fra 1739, som jeg for mange år siden havde lejlighed til at se i godsarkivet på Endrupholm, før det blev afleveret til Landsarkivet i Viborg. Afskriften var på stemplet papir og omfattede 22 foliosider. Af denne retssag fremgår det, at en herremand har været så brutal, at man undrer sig over, at ingen højere retsinstanter har grebet ind. Baggrunden for retssagen var følgende: Omkring 1719 solgte Frederik den IV det meste af sit ryttergods i de vestjyske herreder. Han var i økonomiske vanskeligheder som følge af den »Store nordiske Krig«. På samme tid solgte han også mange af landsbykirkerne, som kronen havde overtaget efter reformationen. Således solgte han bl.a. en gård i Åstrup by,¹ til »Os elskelige Stephen Ehrenfeld og hans Arvinger til evindelig Arv og Ejendom uryggelig og uigenkaldeligt«. For at de solgte bønder ikke skulle være i tvivl om, hvad det indebar, at de

nu ikke var kronens, men herremandens fæstere, hedder det i skødet til Ehrenfeld:

»Huilcked forskrefne Bøndergodz med ald deds Ejendomb, Bygninger og Huuse, Herlighed, Landgilde, Stedsmaal, Sigt og Sagefald, Egt og Arbejde og ald anden Herlighed, Ret og Rettighed, visse og uvisse Indkomster, Renter og Rette tilligelse, vere sig af Aggers og Eng, Skov, March, Krat, Heede, Kier og Moese, Fiskevand og Fægang, Tørvegrøft, Lyngskier, vaat og tørt inden og uden Marchskiel, aldellis intet undtagen i nogen Maader i hvad Nafn ded have eller nevnes kand som nu dertil ligger og af alders Tiid dertil ligget haver og dertil med Rette ligge bør, saavel som de paa bemeldte Gaardes Grunde staaende Huuse«.

Når dette skøde er forment så detaljeret, kan det vel ikke skyldes en angst hos Ehrenfeld for, at kronen ikke ville overholde salget. Det er sikkert formuleret så udførligt, for at bønderne ikke skulle være i tvivl om, hvem de nu var fæstere under, og at der ikke tåltes nogen som helst handlinger på egen hånd. Alt var herremandens, og de var fæstere og ikke selvejere. Man stiller sig dog uvilkårligt det spørgsmål: Mon bønderne i Åstrup nogensinde har fået noget at vide om, hvad der stod i dette skøde. Man har sine tvivl, når man ser, hvad der skete.

I den tid, da de var fæstere under kronen under Koldinghus rytterdistrikt, havde disse bønder i fællesskab opført et hus på 6 fag, et såkaldt »rytterhus«. Det har været et hus for den rytter, som de har skullet stille med i tilfælde af krig.² De har været forpligtede til at udruste ham og give ham kost og logi. Om disse rytterhuse fortæller Sigv. Ellkier-Pedersen i sin bog om »Rytterskoletavlerne« (Århus 1971, s. 9) følgende:

»Adskillige steder fandtes der flere af disse indkvarteringsgårde og ofte tillige særligt opførte rytterhuse til brug for de lejesoldater, som efter tidens skik tit medbragte både kone og børn. Disse indkvarteringsgårde og -huse nød langt fra de oprindelige ryttergårdes respekt, men blev snarere mødt med en skrækblandet vrangvillighed. De fremmede ryttere, som i fredsperioderne lå i landsbykvarteret førte sig tit frem med ekstra krav og en brovtende eller nedladende fremtræden, så der langt fra rådede noget tillidsforhold mellem dem og den betalende befolkning, og særlig dybt blev dette skel i de tilfælde, hvor en lokalitet ved for sendrægtig skatteindbetaling ligefrem blev belagt med en rytterindkvartering, indtil alle restancer var betalt.«

*Stephan Nielsen Ehrenfeld,
Endrupholm (1680-1741).*

Nu da de ikke længere var »ryttergods-bønder« er rytterhuset blevet tomt og ledigt. Det siges at have ligget på Niels Hansens og Laurids Jørgensens grund, »strækkende sig til alle Sider til den almindelige Vej«. Hvor det har været, har jeg ikke nøjagtigt kunnet finde ud af.

Samme år, som Endrupholm køber gården, får Åstrup og Starup sogne en ny degn. Det var en ung mand, Jens Stephansen Gadbjerg fra Gadbjerg ved Vejle. Han var ikke student, næppe heller en falleret student, som det ellers ikke var ualmindeligt i de tider. Kunne man ikke blive præst, kunne man blive degn, som Per Degn i »Erasmus Montanus« af Holberg. Hvad var nu mere naturligt og rimeligt, end at man tilbød den unge degn rytterhuset til degnebolig? Det var nu tomt og lå jo nær ved kirken og de har af velvilje tilbudt ham det lille hus. Vi har ordlyden af det skøde, som blev udstedt. Da bønderne i fællesskab har opført huset, har de selvfølgelig tænkt, at det har de nok kunnet gøre, uden at det har været forkert. Det måtte da være deres hus. Skødet lyder:

»Vi underskrevne Dannemænd, samtlige boende udi Aastrup, Laurids Jørgensen, Peder Sørensen, Niels Lauridsen, Christian Christensen ibi-

dem kiendes og herved vitterliggør, at det Ryttehus, som staar paa Enden af Kirketægten og bestaaer af 6 Fag, som os tilforn, der samtlige paa egen bekostning haver ladet samme Huse opsætte haver vi alle frivilligen hvad Bygningen angaar fra os og vore Arvinger solgt og afhændet og skjødt til evindelig Arv og Eje til vor Sognedegn Jens Stephansen Gadbjerg og Arvinger, saa som vi og herved sælger og Skøder ham samme hus til at nyde, bruge, beholde som han selv bedst veed og kand og at bo deri eller ganske bortflytte Huset når han lyster uden nogen vores Tiltale Hinder eller Forfang i nogen Maade. Og dersom vor Sognedegn, Jens Stephansen skulle blive ildeholden i dette Huses Kiøb formedelst Mangel af Hjemmel, da forpligter vi fornævnte Dannemænd os til samtlige ikke alleniste at betale ham hans Penge igen, som han os har givet, men endog at svare ham og hans Arvinger efter Loven for uhjemmelt og som mit Hus, der er mig skjødt af Bymændene i Aastrup, som det tilhørte og mig nu tilhører, staar oprejst paa de tvende Mænds Grund i Aastrup, nemlig Niels Hansen, Laurids Jørgensens. Og som samme Mænd, ingen Magt haver at sælge Grunden, saa haver jeg i Mindelighed med dennem indgaaet dette Lejemaal med de tvende fornævnte Mænd deres Livstiid, at jeg aarlig skal give dennem til en Kiendelse for samme lejede Grund, som Huset staar paa og strækker sig til alle Sider til den almindelige Vej, een Mark danske aarlig saa længe jeg behager derpaa at bo og lade Huset der staa og der mod forpligter de sig til at opsætte Diger om samme Grund ubehindret og dersom jeg skulde behøve eet Fag eller tou eller tre til Huset, de ej at disputere, langt mere at fortryde, at jeg nyder Grunden til min Brug, dennem uden Skade.

Overskrevne at være ligelydende efter Originalen testerer:

Jens Stephansen Gadbjerg

Til Vitterlighed

Hans Olufsen

Christen Sørensen

Det er jo temmelig tydeligt, at de gæve »dannemænd« inderst inde har haft en fornemmelse af, at det ikke var helt juridisk holdbart det »skøde«. Det er på stemplet papir, men det er næppe en jurist, der har formuleret det. De tager forbehold, i tilfælde af at de ikke har hjemmel til at skøde det, og kalder det i næste øjeblik et lejemaal, og at de ingen magt har til at sælge grunden. De sælger huset og udlejer grunden det står på. Den unge degn flytter ind i det lille hus, og han holder bryllup³ med sin kæreste, Kirstine Jørgensdatter fra Hedeager, og det hele er idel glæde. Degnen udvider huset med nogle fag, og han dyrker sin havejord og synger i kirken i Åstrup og kører antagelig med præsten til Starup og tager del i sognets liv i

sorg og glæde. Alt tegner lyst og godt. De to gårdmænd, på hvis grund huset ligger, får deres leje af havejorden, og han bor trygt i sit lille hus. Der er langt til Endrupholm, og herremanden kommer ikke til Åstrup hver dag og ridefogeden heller ikke. Bønderne betaler deres landgilde og tager næppe ret meget del i hoveriarbejdet; dertil bor de for langt fra gården. Men glæden varer kun kort. Året efter står der i kirkebogen: »1722 den 2 April døde Degnen Jens Stephansen Gadbjergs Hustru Kirstine Jørgensdatter straks efter Fødslen« – og 14 dage efter døde barnet – en dreng! Nogen år senere må han være blevet gift igen, for 1727 står der, at da døde degnens hustru, 35 år gammel. Fornavnet ulæseligt, men hendes efternavn er Sørensdaughter. Fæstere, som har »skødet« ham rytterhuset, glider ud af billedet og bliver erstattet af andre. Måske de dør. Kirkebogen for Åstrup er næsten helt ulæselig, og der er flere huller i den. »Mester Laust«, som præsten kaldes, (hans store smukke gravsten står i kirkens våbenhus) hører man ikke noget om. Han var en meget lærd og afholdt præst, og han kan næppe have været uvidende om, hvordan det er gået til med rytterhusets anvendelse til degnebolig. Han har antagelig lukket det ene eller begge øjne for den transaktion. Der går mange år i fred og ro. Da hænder det, at de nye fæstere bliver uenige med degnen om afgiften på havejorden. De går da til herremanden på Endrupholm. De er åbenbart uvidende om det 18 år gamle skøde og søger medhold hos Ehrenfeld i deres krav til den fattige degn. Da Stephan Ehrenfeld bliver klar over forholdene, indstævner han omgående degnen og hans tre fæstebønder for Gørding-Malt herredsting.

Den 11. juni 1739, hedder det i tingbogen, kom ridefogeden Hans Fogh fra Endrupholm på tinget med tvende varselpersoner, Thomas Sørensen af Hjordkær og Christen Hansen af Bolding. De aflagde ed på, at de for otte dage siden havde været i Åstrup og forkyndt stævning (varsel) for degnen og alle bønderne »inden deres Døre og Bopæle« og talt med nogle på hvert sted undtagen Peder Sørensen og Christen Smid, hvorfor de gav varslene til

kende for naboerne, som lovede at sige det til dem, når de kom hjem, at de skulle møde på tinget på en nærmere fastsat dag.

Da den fastsatte dag kom, og retten var sat, var der imidlertid kun mødt tre af de stævnedede fæstere fra Åstrup by, nemlig Niels Jørgensen, Christen Jørgensen og Peder Larsen. Degnen var der heller ikke. Da herredsfogeden blev klar over, at de tiltalte ikke var mødt, spurgte han, hvorfor de ikke var kommet. De fremmødte mænd fra Åstrup fortalte ham da, at degnen ikke var kommet, fordi hr. biskoppen i Ribe var i sognet for at visitere og desårsag måtte degnen »beobagte« sit embede og kunne ikke møde ved tinget den dag. Biskoppen har været Hans Adolf Brorson. Hvorfor de andre ikke var mødt, får man ikke at vide. De har vel foretrukket at gå i kirke den dag i stedet for at gå til ting, hvad man jo i grunden godt kan forstå. Det har herredsfogeden Søren Bjerrum fra Bryndumdam åbenbart også kunnet forstå, for han udsatte sagen til 25. juni. De mødte fra Åstrup fik så pålæg om at varsle dette for dem, der var blevet væk, Laurids Jørgensen, Peder Sørensen, Christen Christensen og degnen. De tre var fæstere under Kærgaard og ikke under Endrupholm, og de har nok heller ikke haft lyst til at møde, fordi de har tænkt, at det ikke vedkom dem, det mellemværende med Endrupholm.

Torsdagen den 25. juni kom sagen så for igen. Denne gang var de alle mødt undtagen Laurids Jørgensen og Peder Sørensen. Ridefogeden forlangte besked af degnen om, med hvad rettighed han i så rum tid havde beboet det såkaldte »rytterhus«. Degnen svarede ikke på det spørgsmål, men bad om at sagen igen måtte blive udsat, for at han kunne få lejlighed til at tale med herremanden på Endrupholm om det, for som han sagde: »— om ikke hans Velbyrdighed uden Proces vile see ham conserveret, saasom det hverken var hans Evne eller Villie at indlade sig paa Proces og Vidtløftighed med velbemeldte gode Herre«. Ridefogeden gik med til det, da han intet fandt, der kunne være til hinder for det, men, føjede han til:

»Hvis ikke Sagen fik det ønskede Udfald, at Hr. Gadeberg da som forhen maatte paalægges at fremvise sin Adkomst til Huset«. Så udsatte herredsfogeden igen sagen i 14 dage.

En af de næste dage har degnen så gået fra Åstrup til Endrupholm for at bede herremanden om nåde. Det blev en meget kort forhandling. Det fremgår af sagens akter, at da Gadbjerg kom derover, »stod Herremanden rejsefærdig fra Gaarden og ikke paa den Tid havde Lejlighed til sligt at afgjøre«. Gadbjerg fik besked om at måtte komme igen en anden gang, men det gjorde han bare ikke. Han er blevet klar over, at der vist ikke var noget at gøre og har besluttet at lade sagen gå sin gang – og det gør den.

Den 23. juli er der igen møde på tingstedet. Ridefogeden fremlægger ordlyden af det skøde, som bønderne havde givet Gadbjerg på huset, og et skriftligt indlæg på sin herres vegne, hvori han kræver degnen dømt til at rømme huset og nedbryde de fag, som han har føjet til det. Endvidere kræver han de to fæstebønder, på hvis grund huset står, dømt til at miste deres fæste, for »selvom de ikke har solgt Huset, saa har de fremlejet Huset«. Endelig beskylder han Gadbjerg for at han, skønt sagen har været udsat, ikke en eneste gang i de 6 uger har talt med hr. Ehrenfeld om sagen og vist, at det var hans alvor at få sagen forligt! (Denne påstand er jo i strid med sandheden, men det synes ikke at genere ridefogeden). Han hævder også, at Gadbjerg har fået efterretning om, hvad tid han skulle møde, men at han da blev hjemme »saa Skylden er Gadbjergs og ikke Hr. Ehrenfeldts«. Den tredje fæster, Christen Jørgensen, slipper for at blive inddraget i sagen, da han er uden lod og del i den ejendom og jord, som degnen har brugt. Inden domsafsigelsen erklærer de to anklagede fæstere, at det har været imod deres vilje og minde, at degnen har brugt deres jord og ejendom, da de ikke har kunnet forhindre det formedelst deres formænds kontrakt med degnen. Gadbjerg prøver igen at få sagen udsat og lover at forskaffe det nævnte købsbrev tilveje til

»Eftersyn og Conferentze« med herredsfogeden i hans hus i Skølvad inden 14 dage, men det hjælper ikke; retten dømmer, som ridefogeden på »velbyrdig Hr. Ehrenfeldts Vegne« forlanger. Degnen skal inden 1. maj 1740 »kvittere forbemeldte 6-fags hus« i den stand det nu forefindes, samt bortskaffe og ryddeliggøre stedet og det fag hus, han siden den 13. februar 1721 har ladet tilbygge og betale processen. »Han maa selv søge Regress overfor Bønderne, som han bedst veed og kand«. Omkostningerne ved processen beløb sig til 4 mark.

De to fæstere, Niels Jørgensen og Peder Lauridsen, som efter rettens mening, »havde handlet imod deris i Retten fremviste Reversal Fæstebrev og fortiede denne Grunds Bortlejelse i de 9 Aar, de havde haft deres Gaarde i Fæste, den ene paa 8, den anden paa 9'ende Aar«, blev dømt »efter Loven og deres Husbonds Paastand at have deres Fæste forbrudt og desforuden pro persona betale udi Processens Omkostning 2 Mark danske, alt inden 15 Dage efter denne Doms lovlige Forkyndelse«. Underskrevet Gørding-Malt herreders ting den 27. august 1739. Den barmhjertighed blev der dog vist de dømte, at dommen af hensyn til den kommende vinter, først blev forkyndt året efter, den 30. maj 1740.

Nu kunne sagen synes at have fået sin afslutning til hr. Stephan Ehrenfelds tilfredshed. Han havde fået degnen og fæsterne smidt ud og skulle nu til at indkassere den mistede fortjeneste. Han har ansat nye fæstere på sine to gårde og velsagtens søgt at finde en ny lejer til det gamle rytterhus, så han kunne få huslejen og afgiften på grunden. Da kommer nemesi i form af skoleforordningen af 1739, der pålægger degnene i sognene at holde skole for børnene og kræver, at den største lodsejer i landsbyerne skal stille lokaler til rådighed for undervisningen, samt jord til underhold for læreren. Den største lodsejer i Åstrup var hr. Stephan Ehrenfeld på Endrupholm! – Han døde dog kort tid efter i 1741, inden denne lov blev gennemført i sognet, men mon ikke han har været stillet overfor dens krav forinden? Han har åbenbart ikke haft lyst til

at gennemføre den, hvad man egentlig godt kan forstå og har forhalet sagen. Den 7. september 1741 blev den første skolefundats udarbejdet, og den ny ejer af Endrupholm, Tøger R. Teilmann måtte nu til at opfylde lovens bestemmelser. I skolefundatsen, som findes i Landsarkivet i Viborg, står der om skolebygningen at »den er af mig (Teilmann), som største Lodsejer i Sognet ved fornøden Tilbygning gjort bekvem til at rumme Ungdommen«.

Det er nok det gamle rytterhus, som har fået de fag tilbygget igen, som degnen blev dømt til at rive ned. I samme skolefundats står der, at skoleholderen (d.v.s. degnen) skal have 1 læs tørv af hver halve gård i hele sognet, samt græsning til 2 køer og 6 á 8 får, »hvilken Græsning ham forskaffes af *Aastrup By alene*, uden noget vederlag af de andre i Sognet i Henseende deres Ungdom saa meget bekvemmere og med mindre Besværlighed kan søge Skolen«. Så har degnen fået hus og jord, sådan som han før tildels havde haft det i 20 år. Denne skole i det gamle rytterhus må have vist sig for lille, for i 1752 opføres en hel ny skolebygning. Nogen nærmere begrundelse gives ikke (indberetning til biskop Bloch i Ribe 1765). Den har ligget syd for præstegården i haven til det nuværende matr. nr. 2 ved vejen fra Åstrup til Gettrup og Holsted. Det synes dog ikke at være blevet lettere for degnen, som nu også er blevet skoleholder, for han sender en klage til biskoppen, hvori han siger: »Jeg maa laane af en og betale den anden med«. Sognepræsten taler også hans sag overfor biskoppen i en senere skrivelse, hvori det hedder:

»Kjære Fader! Hjælp min stakkels gamle Degn til Rette, saa vidt De kand, tael et got Ord for ham hos hans Eksellence Hr. Stiftamtmand von Holstein. Et got Ord tør finde et got Sted; gjøre Deres yderste Fliid for at hjælpe denne gamle Mand til sin fortjente Skoele Løn.«

Man synes at have været tilbageholdende i Åstrup sogn med at udrede de 6 rigsdaler til skolelæreren. Det kan skyldes den fattigdom, som prægede forholdene på disse hedeegne, men det kan også skyldes, at mange børn har haft så lang vej til skole, at de ikke har kunnet komme i

skole om vinteren, og så har bønderne i Bolding, Tvile og Gettrup og de mange andre enestegårde ikke syntes, at de havde nogen grund til at betale skolepenge. Det hedder om skolevæsenet i den førnævnte indberetning til biskoppen i 1765 at »nu er der en bestandig Hovedskole i Byen Aastrup, hvor Degnen holder Skole saa længe Børnene gaar deri«, men tilføjes der forsigtigt: »Der kommer gierne ingen deri efter Marts Maanedes Udgang indtil November Maanedes Begyndelse«. Om biskoppen og stiftamtmanden har foretaget sig noget for at lette kårene for den nu gamle degn, har jeg ikke fundet noget om. Han døde kort tid efter i 1767, efter at have været degn i de to hedesogne i 47 år; mon ikke man har lov at bruge udtrykket »mæt af dage«.

Om fæsterne, der blev dømt fra deres gårde, har jeg ikke fundet noget. De har vel næppe fået en fæstegård under en anden herremand og er måske blevet »inderste« eller daglejere enten i sognet eller udensogns.

Tilbage bliver et indtryk af nød og fattigdom, såvel blandt bønderne, som hos degne og skoleholdere og et uhyggeligt vidnesbyrd om en herremands hårdhed på grund af, at han ikke har fået 1 mark årligt i danske penge af et lerklinet bindingsværkshus på 6 fag med lyngtag og et stykke jord af »Sand Grus og ringe Muld«, som præsten Niels Holgersen Olivarius kalder jorden i sognet i 1765.

Noter

1. Kronens Skøder 16. Sept. 1720.
2. I kirkebogen nævnes to ryttere, som har boet i dette Hus. 1694 hedder det at »den manhaftige rytter Simon. . . . af Major Claudes Compagni, Brusdorf's Regiment, blev viet i Kirken«. En anden rytter er nævnt 1718, da der står, at da »døde rytter Henrik Henriksens søn Hans, 30 Dage gammel«.
3. Trolovet 6.2. 1721; viet 9.3. 1721.

Knud Høgsbro Østergård. Født 1900, fhv. sognepræst. Særmarksvej 14, 6670 Holsted.

Forskellige artikler i »Fra Ribe Amt« 1938 ff., »Kuml« 1954, »Vartovbogen« 1956, »Skalk«, »Vejle Amts Årbog« 1957, »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1961 ff., »Ribe Stifts Årbog« 1950, »Dansk Hjemstavne« 1972, »Starup Sogne« 1972, »Kirke og Folk« 1978, m.fl.

Forpagtningskontrakt for Jernved præstegård 1897

Af Henrik Sørensen

Hvor Kongeådalen flader sig ud i brede frugtbare enge gik kirkestien fra den lille landsby Plougstrup forbi »Toldgården«, mit barndomshjem og Jernved præstegård til kirken.

»Toldgården« var et minde om toldgrænsen mellem Hertugdømmerne og Kongeriget. Her gik toldkontrollørerne i århundrede. Navnet »Bomfennen« syd for Jernved by minder også om denne sti eller vej.

Hvornår Jernved præstegård er opført vides ikke med bestemthed, men måske er det den førreformatoriske præst Alkjær Madsen, der omtales som præst i Jernved 1447.

Præstegården lå østligst i landsbyen Jernved og var den bedste af sognets gårde. I århundreder drev præsterne selv gården, og mange af dem var sønner af bønder fra andre egne af landet, og havde en bedre uddannelse end bønder i almindelighed. Flere af dem fik stor indflydelse på udviklingen i vort sogn og i vort land.

Min slægt er i nyere tid knyttet med stærke bånd til præstegården. Forpagtningskontrakten er genpart af min svigerfader Klaus Hjerrild Nielsens kontrakt skrevet af pastor Kr. Nielsen, som var præst her i sognet fra 1896-99.

Klaus H. Nielsen var barn af en velhavende gårdmandsslægt født i 1868 i Gredsted. Han havde været på højskole og var, som præsten, grundtvigianer. Som bekræftelse derpå gik han med storskygget hat. Hans kone Helene var min mors bedste veninde, og hun tjente hos

det unge par, da Helene døde af barselsfeber i 1898. Barselsfeber var en uhyggelig sygdom, som lægerne ikke dengang havde midler mod. Klaus Nielsen drev nu gården til forpagtningskontraktens ophør, med sin mor som husbestyrerinde og i moderens sted for den lille dreng.

Forpagtningskontrakten giver et godt billede af den tids landbrug. Det var jo før kunstgødningen blev opfundet. Driftsplan og husholdning skulle i størst mulig omfang klares af egne produkter. Pastor Kr. Nielsen har næppe været lystfisker; i så fald var ålefiskeriet i Kongeåen nok nævnt i forbindelse med jagtretten. Udbyttet af »Herlighederne« var jo et afvekslende tilskud til den ensformige grød og saltmad året rundt. Lystfisker var derimod en tidligere præst. I sin iver efter at fange ål flyttedes ålejet ved »Møllekrog«¹, så ca. 16 td. land af Jernveds bønders enge kom til at ligge syd for åen, til stor gene og bekostning for fremtidige lodsejere.

Pastor Kr. Nielsen må have været en dygtig jurist. Forpagtningskontrakten kom til at danne forbillede for fremtidige forpagtere.

Da min mor og far i 1902 blev viet af Kr. Nielsen og blev nærmeste nabo med enkemanden Klaus Nielsen, var det gamle bekendte, der mødtes. De to havde begge dybe rødder i sognets muld og tjent sammen på Søndergård i Plougstrup.

Ved deres diamantbryllup fortalte min far, at han huskede, at pastor Nielsen i sin bryllupstale til dem havde sagt, at de skulle passe på, at der ikke groede græs på deres kirkesti.

Den store rørmose

Syd for præstegården lå den store rørmose, hvor dunhamre voksede. Kæruld og kødædende planter, samt tranebær trivedes. Om aftenen lyste sankthansormene som ild blandt tuer og mos, så det gøs i en lille fantasifuld dreng, eller at opleve en sommermorgen, når frøerne kvækkede, vandet bruste ved slusen og mosekonen bryggede øl, så hele Kongeådalen lå indhyllet i damp. Kun

Jernved Præstegård o. 1915, efter et maleri. Bemærk korset over porten ind til gårdspladsen. Jernved Sognekirke.

Ribe domkirke lå synlig, som en luftspejling højt hævet over alt og alle.

De gamle stier

Kontrollørstien forsvandt efter 1864. Kirkestien groede til, da cyklen blev opfundet. Men der går en ældgammel sti ad hulvejen fra præstegården ned over engene til spangen over åen til Ribe.

Gennem tiderne er der udstykket flere gode ejendomme fra præstegården. I 1914 byggedes forpagterboligen. Den står endnu, og ejes af kirken, men gården er fjernet. I stedet er der i 1964 bygget et moderne etplanshus til præstebolig og konfirmandstue, smukt beliggende i den store parklignende have. Ca. 5 td. land af præstegårdsjorden er samlet omkring kirken, og resten, ca. 33 td. land, bortforpagtet, spredt ud over Jernved og Jernvedlund i overensstemmelse med nye tiders landbrug.

Forpagtningskontrakt

Jeg undertegnede Sognepræst for Jernved (Ribe Amt, Ribe Stift), Kr. Nielsen overdrager herved, under Forbehold af Stiftsøvrighedens Stadfæstelse, Jernved Præstegaards Jorder i Jernved Sogn i Forpagtning til Ungkarl Klaus Hjerrild Nielsen af Gredsted for et Tidsrum af 7 Aar fra 1. April 1897 til 31. Marts 1904.

§ 1

Til Forpagterens Brug overlades de Jernved Præstegaard underlagte Jorde i Jernved Sogn, Ager, Eng, Tørvemose og Hede, staaende for Hartkorn 5 Tdr. $5\frac{3}{4}$ Skp., med et antal af $\dot{a}$ 46 Tdr. Land Pløjemark, $\dot{a}$ $13\frac{1}{2}$ Tdr. Land Overrislingseng, $\dot{a}$ 9 Tdr. Land Mose og $\dot{a}$ 37 Tdr. Land Hede.

Præsten forbeholder sig Jagtretten samt ret for sig og sin Husstand til at færdes på de bortforpagtede Jorde, naar herved ingen Skadevoldes. – Fra Forpagtningen undtages Haven, og den Del af denne, der ligger Øst for Laden i Flugt med den ældre Have indtil den nordforgaaende Kirkesti. – De Præstegaardens tilhørende Enge i Vilslev Sogn er undtagne fra denne Forpagtning.

§ 2

Agermarken skal drives således i 7 Skifter:

1. Aar: Brak
2. Aar: Rug med forudgaaende Gødning
3. Aar: Blandsæd eller Havre
4. Aar: Byg og Rodfrugt med forudgaaende Gødning
5. Aar: Havre med Udlæg af Kløver og Græsfrø
6. og 7. Aar: Græs

Engene må ikke afgræsses, men Afgrøden hjemkøres som Hø til Gaarden – Heden, Bomfennen og de øvrige Stykker af Engene, som henligger uden Vanding, overlades til Forpagterens fri Drift, Forsaavidt som dertil tilstrækkelig Gødning laves. – Lyngskæret i Heden bruges saavel af Præsten som af Forpagteren efter behov, Forpagteren hjemkører den Lyng, Præsten bruger.

§ 3

Al den Gødning, der aarlig produceres udføres paa Marken. Hverken Tørv, Lyng eller hvad der maatte avles af Rør maa afhændes eller bruges udenfor Præstegaarden. Der maa ikke graves Dige – eller Møntørv videre end fornødent til Vedligeholdelse af Tagrygning og Dige.

Hegn, Grøfter og Engvandingsanlæg vedligeholdes af Forpagteren og holdes af ham i forsvarlig Stand, medens Præsten betaler de aarlige Kanaludgifter, der paaalignes Præstegaardens Enge.

§ 4

Afgaar Forpagteren ved Døden i Forpagtningstiden, kan Præsten fordre at hans Enke eller Arvinger vedblive Forpagtningsforholdet indtil den 1st

April, der indtræffer mindst 3 Maaneder efter Dødsfaldet. Ønsker Enken derimod at blive ved Forpagtningen, indtil Tiden er udløben er hun, saa længe hun forbliver ugift, hertil berettiget, hvorimod ingen anden kan indtræde i Forpagtningsforholdet, navnlig heller ikke noget Konkursbo.

§ 5

I Præstegaarden overlades der Forpagteren følgende Bygninger.

1) *Udhusene*, nemlig den øsdre, vestre og nordre Længe, dog forbeholdes Præsten fornødent brændselsrum i den sydlige Ende af den Østre Længe, nemlig Halvdelen af det derværende Tørvehus, samt Brugen af den op til samme Længe byggede Svinesti.

2) Af *stuehuset*, der ellers helt forbeholdes Præsten overlades der Forpagteren den vestlige Tredjedel af Loftet (efter Skorstenen) samt den nordlige Kælder.

Forpagteren skal forsvarelig vedligeholde de ham overdragne Bygninger, ogsaa hvad der overdrages ham til brug af Stuehuset, særlig skal han i et og alt udføre de af Sognet forlangte Udbedringer og Vedligeholdelsesarbejder i Overensstemmelse med de aarlige Udsættelser. Forpagteren yder det nødvendige Halm til Udhusenes Tag, medens Præsten vedligeholder det skifertækkede Stuehus, paa ovennævnte Undtagelse nær.

§ 6

I Tilfælde af Ildsvaade har Forpagteren ikke krav paa Vederlag af Præsten for Afsavn af Bygningerne m.m., og han kan ikke fordre andet end, at Bygningerne, saa snart ske kan, opføres paa ny. Det samme gælder, hvis Gaarden skulde blive ødelagt af Uvej. — Forpagteren er ansvarlig for, at hans Folk omgaas varlig med Lys og Ild, og han skal sørge for at der ikke finder nattesæde eller anden sliig Uskik Sted i hans Hus.

§ 7

Forpagteren holder Gaardspladsen nydelig og ordentlig. Hvis han holder Høns eller Ænder i Gaarden, maa han fra 1st April til 1st Oktober holde dem indespærrede ved forsvarelig tæt Hegn og i det hele holde sine Høns og andre Kreaturer borte fra Haven. Præsten maa ikke holde Høns eller andre Fjerkreaturer, med mindre de holdes indespærrede i samme Tid og paa samme Maade, som ovenfor nævnet.

Det lille stykke Vej op til Præstegaarden fra Jernved Byvej holdes i god, farbar Stand af Forpagteren.

§ 8

Af Tørvemosen er Forpagteren berettiget til at lade stygge² til eget Brug indtil 30.000 Stkr. Klyne aarlig.

Skulde Tørveskæret slippe op i Forpagtningstiden, maa saavel Præsten som Forpagteren skaffe sig brændsel paa anden Maade, og ingen af dem kan derfor gøre Erstatningskrav hos den anden.

§ 9

Snekastning og alle lignende Sogne- og Byarbejder in natura, der paahviles Præstegaarden, præsteres og udføres af Forpagteren. Kongelige Skatter og Hartkornsskatter til Kommunen udredes derimod af Præsten.

Overordentlige Byrder³ og Udgifter af Præstegaarden i Krigstilfælde deles lige mellem Præsten og Forpagteren, det samme gælder den mulige Skadeserstatning.

§ 10

Den aarlige Forpagtningsafgift udgør:

1. *I Penge*: 950 (ni Hundred og halvtreds Kroner) Kr. aarlig, som Forpagteren betaler forud med halvdelen hvert Aars 1st Maj og Halvdelen til 1st November, første Gang den 1st Maj 1897, sidste Gang 1st November 1903.

2. *in natura*:

a) Forpagteren leverer daglig 5 Potter nysmalket Mælk, som indbringes i Præstens Bolig. For saa vidt Præsten ikke maatte ønske at modtage det hele Kvantum Mælk, som Forpagteren leverer gratis, skal Forpagteren finde sig i at betale, hvad Præsten med Aftens Varsel forlanger mindre, med 14 Øre Kande⁴. Ligeledes leverer Forpagteren, for saa vidt han har det, for Betaling den Mælk, som Præsten yderligere maatte ønske: nysmalket Mælk for 14 Øre Kande, skummet Mælk for 6 Øre Kande.

b) Forpagteren lader i den gunstigste Tid paa sin Bekostning i Præstegaardens Mose stryge, passe og hjemkøre i tør Tilstand til Præstens Brug indtil 30.000 Stykker Klyne aarlig.

c) han leverer aarlig til Præstens Have den tilstrækkelige Staldgødning, indkører den i Haven samt lade den vest for Granplantagen beliggende Køkkenhave grave Foraar og Efteraar.

d) Forpagteren er pligtig til at befordre Præsten frit til Vakancetjeneste og desuden at køre for Præsten, ligeledes gratis, aarlig 20 Ture til Gredstedbro og 10 Ture til Gørding Station samt lade hente og indbære i Præstens Tørvehus indtil 15 Tdr. Kul. – Hvis Frikørslerne ikke bruges, kan Godtgørelse derfor ikke kræves, men de nævnte Stationskørsler kan af Præsten ombyttes med andre ture af tilsvarende Længde. Andre Kørsler end de nævnte foretager Forpagteren for 1 Kr. pr. løbende Mil, og forsaavidt udkommende Tur tager $\frac{1}{2}$ Dag, betales yderligere 4 Kr. og for en hel Dag 8 Kr. Præstens Kørsler foretages med paalidelige Heste og med Forpagterens Fjedervogn.

§ 11

Forpagteren maa ikke bortføre eller sælge Sæd i Straaet, Græs, Kløver, Hø og Halm, Gødning, Tørv eller Mærgel fra Gaarden, lige saa lidt som han under noget som helst Navn eller Form maa udleje eller bortforpagte noget af Gaarden eller Bygningerne. Heller ikke maa han afstaa Forpagtingen til nogen anden uden Præstens Tilladelse.

§ 12

Forpagteren er pligtig til at holde paa Gaarden til enhver Tid mindst 3 Heste og 24 Kværhøveder, hvoraf de 8 skal være Malkekøer⁵.

Forpagteren forpligter sig til til enhver Tid at holde sine rørlige Ejendele, Kreaturer, Heste og Faar samt alt Foder Hø og Straa, Sæd og Gødning forsikret til fuld Værdi i en solid Brandforsikring.

§ 13

Uoverensstemmelser mellem Præsten og Forpagteren angaaende Forstaaelsen af Kontraktens bestemmelser er at afgøre ved en Voldgiftskendelse af to uvildige Mænd, hvoraf Præsten vælger den ene og Forpagteren den anden. Hvis ingen Enighed opnaas, vælger de begge, eller i fornødent Fald Retten, en Opmand, hvis Kendelse Parterne saa skal finde sig i. Skulde Præsten finde sig foranlediget til Søgmaal i Anledning af Kontraktens Misligholdelse, da skal Forpagteren være underkastet den hurtige Retsfølgning efter Forordning af 25. Januar 1828.

§ 14

Forpagtningen er uopsigelig fra begge parter Side, forsaavidt Kontraktens bestemmelser overholdes.

Hvis Forpagteren ikke betaler Forpagtningsafgiften til rette Forfaldstid, eller dersom han ikke overholder den foreskrevne Driftsplan, eller misligholder Kontrakten paa anden Maade, kan Præsten til enhver Tid opsige ham til Fraflyttelse med 3 Maaneders lovlig Varsel, saaledes at Forpagteren alligevel betaler den foreskrevne Forpagtningsafgift indtil den førstkommende 1. April derefter.

§ 15

Forpagtningstiden regnes fra 1st April til 1st April. Dog har den tiltrædende ligesom den fratrædende Forpagter Ret til i det sidste Aar at udfodre sine Høveder paa Stalden indtil 1st Maj. Kun at han er pligtig til i denne sidste April Maaned at yde Staldrum og Halm til et Par Heste og mindst 2 Køer.

§ 16

Ved Forpagtningens Ophør er følgende at iagttage:

1) Forpagteren skal aflevere de Jorder, der skal besaaes med Foraarsæd, i efteraarspløjet Stand.

2) Den Mark der efter Driftsplanen er at besaa med vintersæd, aflevere Forpagteren i besaaet Stand med god, ren og sund Sæd uden Erstatning, der skal være saæt mindst 7 Tdr. Rug.

3) Ligeledes skal han aflevere Udlægsmarken i besaaet Stand med Kløver og Græsfrø, der skal være saæt mindst 36 ÷ Kløverfrø og 60 ÷ Græsfrø.

4) Desuden lades tilbage i Gaarden al den levned Halm og Hø samt al

den producerede Gødning – alt uden Vederlag. Der maa mindst være ladt tilbage tilstrækkelig Halm og Hø til Fodring af et Par Heste og 2 Køer til Udbindingstid.

5) De af Forpagteren benyttede Udhuse samt beboelseslejlighed afleveres af ham i vel vedligeholdt Stand, og skulle navnlig de ved det foregaaende Aars Syn udsatte Mangler være afhjulpne inden Fratrædelsestiden, da de i modsat Fald ville blive afhjulpne paa hans Regning.

Hvis Jorden ved Forpagtingens Udløb eller Ophør aabenbart er forringede i Produktionsævine, forpligter Forpagteren sig til at yde Godtgørelse herfor efter uvildige Mænds Skøn – til Bedste for Embedet.

§ 17

Af Hensyn til Beregningen af Indtægterne i Naadensaaret fastsættes det, at $\frac{3}{8}$ af Forpagtningsafgiften skal anses som Vederlag for Vintersæden, $\frac{4}{8}$ af samme som Vederlag for Vaarsæden og $\frac{1}{8}$ som Vederlag for Sommergræsningen og Engafgrøden.

§ 18

Den Del af Forpagtningsafgiften, der udredes i rede Penge, betales forud halvaarlig. I Tilfælde af at Forpagtningsafgiften i det hele ikke rettidig betales, har Præsten Ret til at gøre lovlig Exekution, for at erholde den, i Forpagterens Besætning og Afgrøde.

Til yderligere Sikkerhed stilles som Selvskyldnerkautionister der forpligtige sig en for begge og begge for en, følgende 2 Mænd, Gaardejer Johannes Bendixen i Jedsted og Gaardejer Niels Klausen Nielsen i Gredsted.

§ 19

De med nærværende Kontrakts Oprettelse til Stempel, Papir, Tinglæsning o.s.v. forbundne Udgifter udredes af Præsten og Forpagteren hver med det halve.

§ 20

Af Hensyn til Stempelpapir er Forpagtningsafgiften efter bedste Skøn og Overbevisning beregnet saaledes:

Rede Penge	950 Kr.
Mælk	128 Kr.
Frikørsler	50 Kr.
Tørv	50 Kr.
Gødning til Haven	12 Kr.
Vedligeholdelse af Bygningen, Engvandingsanlæg o.s.v.	30 Kr.
Ialt	1220 Kr.

Foranstaaende Kontrakt er saaledes i alle dele indgaaet og egenhændig underskrevet af os undertegnede. Præsten beholder Original kontrakten, Forpagteren er verificent Afskrift.

F. T. Ribe d. 17 Marts 1897
Kr. Nielsen

Noter

1. I »Vandmøller i Ribe Amt« af Steen B. Bøcher, side 41, står der, at lensmanden på Riberhus får ordre til at bygge en vandmølle ved Gredstedbro i 1589, S. Bøcher mener, at det kan være lokaliteten »Møllekrog« syd for Jernved ved Kongeåen i Jernved sogn.
2. Stygge c: stryge
3. Overordentlige byrder c: ekstraordinære skatter, og der hentydes antagelig til krigsskatter fra 1864.
4. Pr. kande
5. Ved at forpligte forpagteren til at holde en besætning, sikrede man den nødvendige gødningsmængde til markerne.

Henrik Sørensen, født 1906, gårdejer, Plougstrupvej 7, 6771 Gredstedbro. Har gennem årene skrevet en række lokalhistoriske småstykker til »Vestkysten« og »Jernved Kirkeblad«. – Formand for Jernved Sognearkiv.

Opgang og nedgang på Mølby mølle

Af Søren Mulvad

Ved den store kommunalreform 1972 blev der tillagt Ribe kommune et par landkommuner, som tidligere har hørt til hhv. Tønder og Haderslev amter. De er nu under Ribe amt, og man må håbe de forbliver der, så at fremtidens historikere ikke får for meget besvær med at oplede kilderne til deres historie. Dette er i forvejen vanskeligt nok, da de hører til de såkaldte blandede distrikter i Slesvig.

På Landsarkivet i Åbenrå, hvor vi foreløbig skal søge det meste til disse sognes historie, ligger en pakke sager under Haderslev Vesteramts amtsstue med påtegningen »Diverse, Lindeved gods«. Og i et læg i pakken ligger sager vedrørende tildragelser i henseende til adelig frihed med stemplet papir. Iblandt disse papirer ligger en ansøgning fra år 1825 fra mølleren i Mølby, Spandet sogn, hvori han ansøger Haderslev Vesteramts Amtsstue om tilladelse til at opføre en »ganske liden hjælpemølle at gå for vejret«.

Når denne ansøgning findes på et så besynderligt sted, så hænger det sammen med, at møllen før 1796 tilhørte det lindevedske gods i Slesvig, og derfor altså fra gammel tid var fritaget for at indsende sådanne ansøgninger på stemplet papir. I 1796 købte nemlig kongen dette gods-kompleks og lod det lægge ind under Haderslev amts administration.

Ansøgningen er kuriøs derved, at mølleren opregner 120 år af møllens historie på 1½ side, førend han kommer til sit egentlige ærinde.

Mølby Møllegård, fot. ca. 1910 af L. Poulsen, Vejen. Kopi efter postkort ved Hans Hansen, Hømlund. Gården og vindmøllen brændte 1904, og vindmøllen blev aldrig genopført. Den kantede bygning til venstre er resterne af vandmøllen. Umiddelbart i nærheden løber en rivende bæk.

Hans Pedersen Wind, som underskriver ansøgningen, begynder med at fortælle, at hans 5. forgænger, »gamle Mads Møller« i sin tid fæstede Mølby mølle med tilliggende landeri og fik 9 skæppe rugsæd med, der var på stedet. Det var i 1705. Han fik siden arvefæste. Men den gamle mand gik til sidst helt i armod, for han »kunne ingen tilmale mere end 2 à 2½ tdr. tørt rug en hel dag, hvorfor den fik navn, at man kaldte den Grynte-Mølle«. Der bliver ikke oplyst om årsagen til, at det gik så ringe, men man må formode, at mølleværket har været så nedslidt, at formalingsprocessen er gået meget langsomt. »Grynte-Mølle« lyder da også noget dorsk og ineffektivt.

Denne gamle Mads Møller efterlod sig tre døtre, hvoraf de to havde øjenskader. Den første havde ét øje, og den tredie var halv blind. Den enøjede skulle drive møllen videre efter faderens død, da han jo havde arvefæste, og den halvblinde skulle have ophold på stedet i hendes tid – en slags aftægtsforpligtelse.

Der meldte sig imidlertid en frier til den enøjede datter, nemlig Morten Pedersen, og de blev gift 1735. Det lader til, at det fremdeles er konen, der bestrider fæstet. Morten Pedersen var en driftig mand i ægteskabet, det blev til 7 børn, inden ulykken skete, at konen mistede synet på sit andet øje, og blev helt blind. Om det er denne

ulykke, der slår Morten Pedersen ud, ved vi ikke, men da hun nogen tid efter føder trillinger – som dog hurtigt dør alle tre – beskrives stedet som meget forfaldent. I 1754 falder vandhjulet af sin aksel, og knaghjulet går i stykker, og fire uger efter dette er sket, så dør manden, og enken sidder tilbage »i ønkelig armod med 4re umyndige børn«.

Der blev efter tidens skik udnævnt en formynder for hvert af de fire børn, og en lavværge for enken. Men disse ialt fem gode mænd kunne slet ikke se nogen udveje for den arme familie. De frasagde sig alting, som dokumentet siger. Endelig tilskyndede herskabet fra Lindeved kromanden i Spandet kro, Anders Kroemand, til at tage lavværgemålet på sig. Han var modig og dristig, og lånte på egen regning 100 Rigsdaler og begyndte at købe materialer til møllens restaurering. Han fik bud med en skipper til Holland efter en lille møllesten, som han fik for 35 Rd. Han accorderede med en tømmersvend om arbejdet, og det lader til at være blevet udført, for han endte med at hyre en møllersvend til at passe bedriften. Mølleriet kom så igang igen inden vinteren 1755. Men det var en stakket glæde for den blinde enke, for hun døde allerede ved påsketid 1756, men formynderen drev møllen videre for børnene indtil 1760, hvor Peder Hansen Wind kom fra Fiersted og begærede den da myndige datter Beret Mortensdatter til ægte. Det kom i orden, og den nye mand overtog fæstet og forbedrede, hvor han evnede. Imidlertid blev en del af møllegæsterne frataget ham. Det lindevedske herskab fik nemlig held til at få bortforpagtet dels Bevtoft og dels Brøns møller, hvortil blev lagt mølleforpligtelse, mølletvang for hele Højrup sogn, som tidligere havde skullet søge Mølby mølle. Den unge fæster frygtede at »det atter skulle gå i grund og blive øde, som for hans formænd«. Han ansøger da sit nådige herskab (på ustempelt papir) om tilladelse til at forbedre mølleriet ved at indsætte et boghvedeværk til det eksisterende vandhjul. Han havde tilsyneladende den dristighed at ansøge om at få tilladelsen for intet, d.v.s. at fæsteafgiften ikke derfor skulle forhøjes. Det lader ikke til, at herskabet har villet

tillade dette, men han frafaldt da endelig sit forlangende og fik så tilladelsen i 1783.

Han må have ventet i adskillige år på at få lov til at indrette dette boghvedeværk, for i ventetiden tog han mølleværket ned, og genopførte det 1777, således at det ville være muligt at tilslutte boghvedekværnen. Det var et vovestykke, »som han dog tilforn vidste det var vanskelig at få god held til, men lykkedes dog, men vidste ej, hvad næring det ville bringe«. Det viste sig siden, at ideen var god, eftersom 12 andre møllere indenfor en omkreds af 2 mile lod opsætte boghvedeværker på deres møller også.

Endelig kommer Peder Hansen Winds søn til styret, og han skriver, nu mod slutningen af sin ansøgning, den egentlige grund til den lange udredning.

Der er, skriver han, siden udskiftningen begyndte, foretaget så megen grøftning og afvanding i egnen, at vandet er mestendels forsvundet. Så når det har været tørvejr i bare 4 dage, så kan man kun male ca. tre timer daglig for fuld kraft. Mere vand kan der ikke stemmes op på den tid. Han søger derfor amtet om lov til at »opsætte en ganske liden hjælpemølle at gå for vejret, tillige derudi at opsætte et ganske lidet komplet grubbeværk«. Det samme er ganske vist på den tid, i 1825, sket i alle andre omliggende møller også. Men han er fortrøstningsfuld, og mener »her er ei ganske lidet at fortjene ved mølle-væsen, men man må af alle kræfter arbejde at få nødtørftig opholdsnæring for sig, og tillige spare så meget som muligt«.

Det er sikkert toner, som er velhørte ved amtet, det er jo kun 12 år efter statsbankerotten, og vi ved da også, at vejrmøllen blev opført. Det oplyses ikke af det dokument, som her er citeret, men Mølby mølle bærer endnu vidnesbyrd om vejrmøllen.

Kilde

Landsarkivet i Åbenrå, Haderslev Vesteramts amtsstue. Sager vedr. det adelige gods Linveded.

Søren Mulvad: Født 1948, lærer, arkivleder. Varming, 6770 Ribe.

Enkelte mindre artikler i »Fra Ribe Amt«. Desuden i »Mandøpostene«, »Ribevennen« Ribe Statsseminariums elevforenings årsskrift, »Sælens«, Koldingbogen m.fl.

Folkeminder fra Janderup og Billum sogne

Af Knud Jensen

Folkeminder er traditionsstof, meddelt af folk enten om noget, de selv har oplevet, eller som andre har fortalt dem. Sådant erindringsstof supplerer på god måde det skrevne stof, arkivstoffet. Begge former for historiske oplysninger er af væsentlig betydning, når man vil danne sig et billede af tidligere generationers tilværelse. I det følgende vil jeg bringe nogle folkeminder fra Janderup og Billum sogne i Ribe amt. Jeg har forsøgt at knytte oplysninger fra kirkebøger og andet arkivmateriale til nogle af disse beretninger og håber, at jeg på den måde bedre har belyst baggrunden for de begivenheder og forestillinger, der beskrives i folkeminderne, navnlig med hensyn til sted, tid, udbredelse og oprindelse.

Det er ikke meget folkemindestof, der i ældre tid er optegnet fra Billum sogn. Evald Tang Kristensen har således ikke ret mange optegnelser fra Billum og i øvrigt heller ikke fra Janderup. Men Janderup sogn er alligevel bedre stillet end Billum, idet H. M. Iversen fra Bandsbjerg i 1857 optegnede nogle gode sagn fra Janderup sogn. Disse sagn kan læses med kommentarer ved H. Ellekilde i *Fra Ribe Amt* 1957. I kommentarerne nævnes det, at H. M. Iversen i sommeren 1857, kun 15½ år gammel, var skriver på Varde byfogedkontor, og at han i 1863 udvandrede til USA, hvor han blev inddraget i den Nordamerikanske borgerkrig og faldt på Nordstaternes side. Jeg har fundet et par oplysninger mere om dette intelligente unge

menneske i kirkebogen: Den 28/10 1857 meldte »Hans Marinus Iversen, født 25/11 1841 i Bandsbjerg«, Janderup sogn, afgang til København som »Studerende«. Hvad og hvor han studerede, ved jeg ikke, men det kan vel tænkes, at han har været på Blaagaard seminarium, eftersom han senere nævnes som lærer. I 1862 var han tilbage i Janderup sogn, og han omtales da som »Ungkarl, Skolelærer i Hyllerslev«. Tre gange er han anført som sådan i kirkebogen, hver gang som fadder. Således den 16/11 1862, da barnet Ole Hansen i færggården i Janderup blev døbt.

Ud over de sagn, der er trykt i Fra Ribe Amt 1957, har H. M. Iversen i 1857 til folkloristen Svend Grundtvig indsendt en del ordsprog, rim og remser samt talemåder fra Janderup sogn¹.

I det følgende nævnes eksempler på dette materiale, der er optegnet for ca. 130 år siden og hidtil ikke offentliggjort:

»De jawer et, så · han æ mand, han ræj o æ tørreklå · d« (det jager (haster) ikke, sagde han manden, han red på tørvestakken). Og det var jo rigtigt, for han kom ikke langt på den måde!

»A sto mi egen asart, så · han Pe Rygaard om æ åltergång« (jeg står min egen hasard (risiko) sagde han Peder Rygaard om altergangen). Det betyder vel, »jeg klarer selv den sag, det problem«. Udtrykket »stå asart« forklares af H. F. Feilberg i »Ordbog over jyske Almuesmål« som risiko, fare. Talemåden henviser sikkert til skoleholder Peder Rygaard i Tarp, Billum sogn. Han døde i 1768, altså ca. 90 år inden H. M. Iversen optegnede talemåden. Omkring 1975 fortalte Jes Justesen (f. 1905) i Hyllerslev, at de gamle sagde, at »Wålle Madsen ku spøt en skro så stuer, te der ku vælt en las mog øwer 'en« (Ole Madsen kunne spytte en skrå så stor, at der kunne vælte et læs møg over den). Det var naturligvis en grov overdrivelse, men talemåden siger vel en hel del om befolkningens humoristiske sans i almindelighed og om Ole Madsen selv i særdeleshed. Sidstnævnte boede på gården matr. nr. 9 i Hyllerslev og

døde i 1884. Altså huskedes også talemåden om ham ca. 90 år efter hans død!

Niels Jørgensen (f. 1905) i Nørre Billum har meddelt denne remse:

»æ Oel bøvlere, æ Bellom vrøvlere o æ Jannerop snøvlere« (de Ål bøvlere, de Billum vrøvlere og de Janderup snøvlere). Denne remse giver en karakteristik af beboerne i de tre sogne. Folk i Janderup var vel noget langsomme-lige og konservative. De var »snøvlere«. Folk i Billum var mere livlige, mere udadvendte og mere med på det nye, også politisk. De var faktisk »vrøvlere« i forhold til Janderupfolkene!

Men nu tilbage til H. M. Iversens optegnelser fra 1857. Blandt hans børnerim kan følgende nævnes:

»Pejer, Pe læjer, Pe ronnevæjer (vædder),
fløw (fløj) op i æ vejer (vejret, luften)
o æn stuer styk læjer (læder).
O håed (havde) æ læjer et holt,
så håed Pejer falden (var Peder falden)«.

De første ord af denne remse, husker jeg fra min barndomstid i 1920'erne.

»Drej saw mussi mjaw,
fir skjælling (skillinger) om æ daw.
Fo wost (få ost) o smør,
fo hamp o hør,
o en gue kand øl om awtener.«

Man drak af og til varmt, hjemmebrygget øl til aftensma-den.

»Ride, ride ranke,
sku æ hest den blanke,
hesten den er avildgrå,
o der sot a mi pues o (satte jeg min pose på),
o så rej (red) a te møl.
Så rej a fræ æ bøj o te æ bøj (byen)
o dær wår ingen ander hjem
som trej skidden kwinder.
Den jen spond,

o den anden vond,
o den tride røer i en pot mjølgrød (melgrød).
Så kâm a i hind grød o slek.
Så tow hun en stuer støk
o slow mæ o mi soerrøk (sårede ryg?).
A rænd o de brænd (jeg løb og det brændte),
a rej o de swej (jeg red og det sved).
Så kom a en lidt hen.
Dær sod lille grås i dynd.
Så tow (tog) a mi stumpe knyw (kniv),
den ståk a i grås hind lyw (liv = bug).
Så tow a hind vuomtarm (vuom = vom, mave),
den gjor a te en lomtarm.
Så rej a te kongens goer (gård).
Dær fæk a sødgrød o vinsop te mi næder (nadver).«

Disse gamle remser er interessante. De siger noget om det før-industrielle samfund og giver oplysninger om udtalen af dialektord for ca. 125 år siden. »spond« og »vond« er datidsformer af ordene spinde og vinde (uldgarn). Ifølge H. F. Feilberg skal ordet »grås« have været anvendt som betegnelse for en grå ko. Jeg har ikke kunnet fastslå, hvad ordet »lomtarm« betyder. »Vinsop« (vinsuppe) var en fornem og yndet ret.

I 1969 optegnede jeg nogle børneremser efter meddelelse af Pernille Mikkelsen, f. Jakobsen, f. 1884 i Janderup sogn. Som man vil se, er der typemæssig lighed mellem remserne fra 1857 og Pernilles remser:

»Saw draw mussemaw,
fier skjellinger om æ daw,
tow (to) te øl o tow te mad,
så goer bedstes skjællinger ad.«

»Bedste« var bedstemoderen. Hun sad med barnet på skødet og nynnede remsen. Ordene *øl og mad* er sikkert en gammel udtryksform, der formentlig dækker begrebet føde – drikke og spise – i almindelighed². Kulturhistorie kan være »skjult« på ydmyge steder!
En anden af Pernilles remser lød sådan:

»Ri te møl mæ tow føl,
ri te bager mæ tow plager.
Dær wår et anne hjem end trej skidden kwind.
Den jen sod o od (åd = spiste),
den annen sod o dråk (drak),
den tredje sod o rør i en pot mølgrød.
Dær kom lille Pæjer ind o slek,
o dær fik han en stuer stæk (stykke) o hans røk (ryg).
Han ræ · n (rendte) o det bræ · n (brændte),
o så kom han te kongens goer innen awten (aften).«

Flere varianter af disse remsetyper findes bl.a. i E. Tang Kristensens »Danske Børnerim, Remser og Lege«, Århus 1898.

I 1967 meddelte Niels Brun Østergaard Jensen (f. 1890) i Billumgårde en vrøvleremse (»indbydelse«) som han havde lært af sin mor, der var født 1856 i Billum sogn. Den lyder således:

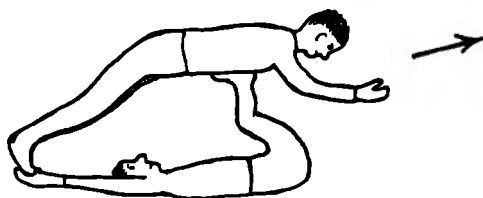
»Væsgue o kom om te wås o æ toesde o fo en
swingom i æ foeste. Øl o brændvin hår vi et,
o kjød og brø de foer I et, men vel I ha nowe
foerknæw'err, så ska I sjæl fin dem.«

(Vær så god at komme om til os på torsdagen at få en swingom i fårestien. Øl og brændevin har vi ikke, og kød og brød det får I ikke, men vil I have nogle fåre-gødnin-ger, så skal I selv finde dem).

I 1964 fortalte Hans Nielsen, kld. »Hans Skipper«, f. 1890 i Janderup, at der tidligere blev drukket mange kaffe-puncher på Janderupegnen. Brændevinen opbevarede ofte i en flaske med en forhøjning i bunden, og når der var brugt så meget af flaskens indhold, at forhøjningen ragede op over brændevinen, sagde man: »No ska vi te o spår o'et, for no ka vi sie Helgoland«. I Holdbi kro, Holbøl sogn, Sønderjylland, kaldte man forhøjningen i flaskens bund »Bornholm«.

I 1974 fortalte samme Hans Skipper, at drengene i hans barndomstid legede »o sæt brø i æ ovn«. En dreng lagde sig på ryggen med armene strakt vandret bagud og be-

Fig. 1. Legen »o sæt
brø i æ ovn«. Tegnet af
Knud Jensen.

nene løftet i krum stilling. En anden dreng lagde sig med brystet hvilende på førstnævnte drengs fødder og med sine egne fødder anbragt i førstnævntes hænder. Legen bestod i, at drengen, der lå nederst, slyngede den anden dreng opad og fremad med benene, som han hurtigt strakte udad og fremad, og med hænderne, der havde fat i den andens fødder (som en katapult). Denne leg blev leget på marken eller i engen, hvor jorden var blød (fig. 1).

På skolepladsen blev der i frikvartererne spillet »pind« med en kort og en lang pind samt to mursten. Den korte pind blev lagt hen over murstenene, der var anbragt på højkant, parallelt med hinanden. Med den lange pind blev den korte vippet langt ud på pladsen. Der hørte en del regler til dette spil.

Johannes Rødtneß (f. 1890) i Billum og Jakob Frandsen (f. 1892) i Hallumvad fortalte i 1974, at de som børn le-

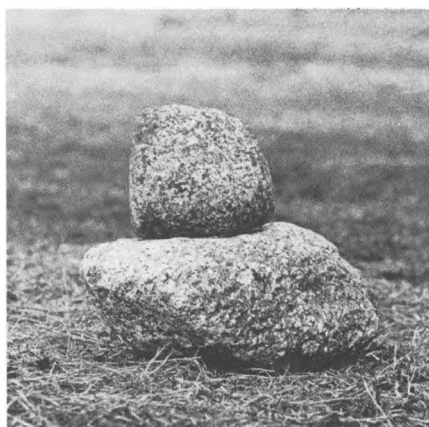

Fig. 2. To sten, en »koks« og en
»høns«, opstillet af Jakob
Frandsen i 1974. Foto: Knud
Jensen.

gede »o slå æ kåk a æ høen«. De lagde en sten (kokken = hanen) oven på en lidt større sten (hønen). Så stillede de sig i en bestemt afstand derfra og kastede med en håndstor sten mod »kokken og hønen«. Det gjaldt om at slå den øverste sten af den nederste (fig. 2).

Jakob Frandsen fortalte også, at de på legepladsen i Hyllerslev skole legede »o ri o æ kåkesrå · n«. Legen gik ud på, at en stor dreng løb rundt med en mindre dreng på nakken. To sådanne »ryttere« kunne forsøge at vælte hinanden ned. Ordet »kåkesrå · n« har sikkert samme betydning som »hønsrå · n«, der betyder det sted, de stænger eller rafter, hvorpå hønsene sad. I Hyllerslev legede de også »græsrytter« (fig. 3).

Gemme- og fangelege var populære blandt børnene. De »spøgt« (legede) »tæk«, »put«, »klapfonnes« og »løs o sto«. En af deltagerne i sådanne lege skulle »sto« (stå), altså opholde sig på »ståpladsen«, hvor de øvrige deltagere kunne

Fig. 3. Udsnit af skolebillede, Hyllerslev, omkring 1905. Til venstre to drenge, der leger »o ri o æ kåkesrå · n«. Til højre leger der »græsrytterne«. Fem drenge deltager i denne leg. De to øverste har sat i hinandens arme og prøver gensidigt at vælte hinanden ned. Foto: Rasmus Vind, Janderup højskole.

fanges eller klappe sig fri. Udvælgelsen af den, der skulle stå, blev truffet ved tælleremser. Klara Sørensen (f. 1891) i Billum Tarp husker denne tælleremse: »ære være bunes knapper, æren dæren donnern di, du er f, r, i – fri«.

Pigerne legede mest sanglege eller spillede med bolde, som de selv eller deres mødre havde syet af tøj. Sådant en bold havde Kirstine Madsen, f. Nielsen (f. 1890). Hun har også fortalt mig, at de spillede med marmorkugler (kugler af brændt ler), som de trillede i et lille hul, de lavede i jorden. Det var især om foråret, at denne leg var populær, og det skete, at de spillede med kuglerne, når de var på vej hjem fra skolen i Janderup til Kirstines hjem i »Nørhebo« (gården matr. nr. 4d af Bandsbjerg). Hun fik i skolen udleveret »en kimlerseddel«, hvorpå meddelelse om et eller andet offentligt anliggende var skrevet. Hun gik med sådanne sedler til de to Strudvadgårde, til Ole Mikkelsen og Mads »Bank«. I skolen fik hun også udleveret »offersedler«, som hun gik med til de samme folk samt til Anton Baun og John Johnsen. Offersedlerne var vistnok blå til degnen og hvide til præsten. De var beregnet til, at folk deri skulle indpakke penge til præsten og degnen, og disse penge skulle »ofres« i kirken.

Johanne Pedersen (f. 1868) i »Øster Kærup« (ejendommen matr. nr. 111, Janderup mark) var kun 5 år, da hun blev sendt i skole i Kærup, for så kunne hun følges med sin søster, Elle Marie (f. 1866). En dag blev hun træt af at være i skolen og løb hjem, men det skulle hun ikke have gjort, for hendes far gav hende besked om at gå ud i haven og finde sig en passende pind. Med den fik hun ris og blev sendt tilbage til skolen (fig. 4).

Bygmester Christen Pedersen Christensen, kld. »Kræn Baun« (f. 1883) gik til skole i den gamle stråtækte skole i Hyllerslev fra omkring 1890. Han skulle trille lærer Søren Hansen Elbos mælk på trillebør ned til landevejen, og om vinteren skulle han sommetider fyre op i kakkelovnen i skolestuen. Det skete også, at han blev sat til at tømme skolens latrinspannd. Omkring 1900 skulle et par af de ældste piger feje gulvet i Hyllerslev skole og strø det med

Fig. 4. Skolebørn fra Kærup skole omkring 1878. Yderst til venstre Johanne Pedersen og yderst til højre hendes søster, Elle Marie. Nr. 2 fra venstre er ukendt. Nr. 3 kan være Ane Christensen, plejedatter hos Benned Pedersen. Børnene har tilsyneladende deres pæne tøj på. Udsnit af fotografi i forfatterens besiddelse. Ukendt fotograf.

sand. Sådan havde det sikkert været i lang tid. I 1874 betalte sognerådet 4 mark for 1 læs sand til Hyllerslev skole, og det var uden tvivl gulvsand³. Da Jakob Frandsen fra Hallumvad gik til skole i den gamle skole i Hyllerslev, stod der i skolens forstue »en bing« (stor kasse) med gulvsand i. En dag omkring 1902 kom Morten Eskesen på besøg i skolen. Han havde jo selv været lærer i Hyllerslev⁴. Jakob kunne huske, at han fortalte børnene træk fra bibelhistorien, og så tog han en lille hvid sten op af lommen og sagde, at det var en sådan sten, David havde brugt, da han fældede Goliat!

Min mor, Ane Marie Jensen (f. 1899) i Janderup, gik til skole i Kærup. Fra hendes hjem, ovennævnte ejendom matr. nr. 111, Janderup mark, var der ca. 2 km til skolen, og vejen var dårlig om vinteren, så børnene ofte var våde om fødderne, inden de nåede skolen. De gik i træsko, og

sne og pløre fandt vej ind til strømperne. Men de havde tørre strømper med, og når de kom til skolen, skiftede de. De våde strømper blev tørret på kakkellovnen i skolestuen, og træskoene blev anbragt rundt om denne varmegiver, således at alt var tørt, når de skulle hjemad sent på eftermiddagen. Det var Klitgaard, der var lærer. Han var en flink mand, men han havde sine særheder. Således havde han altid en spytbakke stående ved katederet, og da han altid skrædede, var den altid fuld. Han var meget interesseret i børnenes tænder. Han sagde, at de skulle tygge madden 20 gange. Det var jo godt nok, men han rodede også børnene i munden for at se, om der var huller i tænderne, og det brød børnene sig ikke om. Han spillede violin, når børnene sang. En sommerformiddag var det varmt, og vinduerne i skolestuen stod åbne. De havde sangtime, og læreren spillede på violin. Pludselig stak en sigøjner, der havde sin vogn stående i nærheden, hovedet ind ad vinduet og sagde noget til børnene. De stivnede af skræk. De havde fået at vide, at sigøjnere stjal børn. Klitgaard havde det ikke meget bedre. Han stak violinen under armen og sprang ud ad et vindue i den modsatte side af skolestuen og løb ind i sin lejlighed. De sølle unger var så alene tilbage, mens sigøjneren lo ad dem. Så snart han var væk, løb de alle hjemad!

Jeg har selv gået til skole i Hyllerslev hos lærer Poulsen og hans kone Helene. I skolen var der to klasser, »æ lille skuel« og »æ stuer skuel«. I yngste klasse var der (1927-28) ingen elektrisk lys. I den ældste klasse var der en enkelt lampe midt i rummet. Sidst på eftermiddagen om vinteren kunne vi i »æ lille skuel« ikke se til at læse, fordi det blev mørkt, og så kom vi ind i »æ stuer skuel«, hvor vi små børn blev anbragt rundt omkring i klasseværelset. Begge lærerfolk var gode fortællere, især når det drejede sig om bibelhistorie. En dag skulle min jævnaldrende skolekammerat, Svend Aage Werenberg, gengive beretningen om det besøg, Gud og to engle aflagde hos Abraham og Sara i Mamrelund. Han sagde da: »O så jen daw kãm Gud o tow engle te Abraham o Saras tjelt. O da di håed snakket ledt, så sãe

Sara, te di sku væsgue o kom ind o fo æ kaffe«. Denne form for gæstfrihed kendte han jo hjemmefra!

Elle Marie Pedersen (f. 1866) var min »bedste« (mormor). Efter hende har jeg optegnet nogle remser, som hun huskede fra sin barndom. Disse små kulturminder er sjove og giver udtryk for gammeldags forhold og tankegang. Hvis solen skinnede på Pedersdag (22. februar) sagde de: »Pæjer mæ æ rø · skjæg, han lokker æ smo piger ud te æ husvæg« (Per med det røde skæg, han lokker de små piger ud til husvæggen). Peder med det røde skæg var solen, men jo også Sct. Peter! Den, der blev sidst færdig med et måltid, kaldtes »gummelstok«. De sagde »gummelstok for alle nok« (g. får aldrig nok). Om den, der kom selvbuden – vel til et gilde – sagde de: »Den, der kommer sjælbøjen, han ska sed o æ dartre« (den, der kommer selvbuden, han skal sidde på dørrædet). I de gamle huse var dørrædet – dørtærskelen – ofte ret høj. Om én, der havde travlt og var urolig, sagde de: »han far ront som en wærel o en da · r« (han farer rundt som en hvirvel på en dør). Døre i stuehuset og navnlig i udhuse var ofte lukket med en hvirvel, som regel udskåret af træ. Den drejede sig om et søm eller en skrue, og den kunne med tiden blive noget ledløs og bringes til at snurre ved en let bevægelse.

Elle Marie og hendes søster, Johanne, havde ikke »kywens« (købte) »spøgsager« (legetøj). Fra Vesterhavet skaffede de sig konkylier og muslingeskaller, som var deres »husdyr«. Alt efter form og størrelse blev disse i børnenes fantasi til heste, køer og får, der blev flyttet på »marken« og bragt i »stald«. Det var almindeligt, at børnenes legetøj var hjemmelavet. De »dækkebø · n« (Dukker), Kirstine Madsen legede med som barn, havde hendes mor selv lavet af klude.

Ved den tid af året, da de store markeder afholdtes i Varde, satte Elle Marie og Hanne (hendes søster) sig ved vejen, der førte forbi deres hjem fra Hallumvad mod Kærup. Når markedsgæsterne kom kørende, råbte de to børn: »mærkengjaw, mærkengjaw, a hår et fåt o spies i fjøwten daw« (markedsgave, jeg har ikke fået (noget) at

spise i 14 dage), og så kastede folk æbler, pærer og kandis til dem. Det var omkring 1875.

Børnene kom tidligt ud at tjene, især hvis de var fra et fattigt hjem med mange børn. Kræn Baun var 7 år, da han første gang var ude at tjene, og i 1963 fortalte Johannes Aksel Hansen (f. 1889) i Vestager, Billum sogn, at han som 8-årig tjente hos Povl og Karen »Korsvej« i Janderup. I 1898 fik han plads hos Jens Sørensen i Kærup, hvor han derefter var i fire år. De havde et engstykke ved Filsø,ovre ved søens vestside, ad Kjærgård til. Høet fra denne eng færgede de ad grøfterne over til det faste land i en båd. Det var en ca. 4 meter lang fladbundet pram. De bar høet på bærestænger ned til båden. Bærestængerne var ca. 3 meter lange. Johannes var med til at bære høet. En gang var det særligt hårdt for ham. Han var da 12 år og bar sammen med Jens Sørensen. Terrænet, de gik på, var blødt, og de sank sommetider i til knæene. Pludselig sortnede det for hans øjne, og han besvimede. Da han kom til sig selv igen, havde de fyldt solbærbrændevin i ham, og han lå oppe på det faste land. Da de kom hjem, og konen, Ab'lon (Abelone), hørte om det, var hun »et gue« (ikke god = vred), og Jens Sørensen var også »lie« (led) ved det⁵. Når de skulle til Filsø, stod de op ved firetiden om morgenen. De kunne så være ude ved søen med hestevogn ved syvtiden. Undervejs var de inde på »Filsøhjem«, en gård, hvor de fik »en pons« eller kaffe med »brown sukker« og et stykke »søjtekåg«. De slog så hø til henad kl. 12, og så havde de »mæjelaw«. De prøvede at sove middagssøvn, men det kneb på grund af bremserne, der ustandselig sværmede omkring dem. Hjemmefra havde de medbragt hjemmebrygget øl og brændevin samt en stor »tæjn« (trækasse) med mad. »Æ skjæggemand« (lerdunken) med øllet blev sænket ned i vandet i en grøft, for at det skulle holde sig koldt. De slog så hø til henad kl. otte om aftenen. Så blev høet læsset på vognen og kørt hjem til Kærup. På en mark tæt ved gården blev høet spredt ud af »æ kwindfolk«, og det lå så der og tørrede, hvorefter det blev stakket og kørt ind. Det var jo lettere at tilse høet hjemme ved går-

den end ude ved Filsø. De havde en eng i Hyllerslev. Der slog de hø en gang, da Johannes var 9 år. Hans »Båel« i Hyllerslev slog for dem. De begyndte kl. fire om morgenen, og Johannes, der skulle rive høet sammen, frøs sine bare fødder. Hans sagde da til ham, at hvis han skulle tisse, skulle han lade vandet på fødderne. Det varmede, men jo kun i kort tid!

»Æ jøwer'r« (hyrdedrengene) eller »æ kudreng« (kudrengene), der passede kvæg i engene ved Varde å, havde et ret frit liv. De skulle bare passe på at holde kreaturerne på eget areal, for hvis en ko løb ind på et andet mark- eller engstykke, risikerede de, at markmanden Søren Lassen kom efter dem⁶. De stegte kartofler i opdevne, tørre vandplanter eller i tørret kogødning. Sommetider rodede de en »hommelbue« (hummelbiens bo) op med en kæp og sugede honningen ud. Der var hyrdedrenge både på den nordlige og den sydlige side af åen. Sydsiden kaldte de »æ skadsherredssie« og nordsiden »æ vesterherredssie«. Drengene fra de to sider af åen kom ikke sammen – åen var jo mellem dem – men de råbte til hinanden. De brugte også gensidigt smæderemser om hinanden. Drengene fra den nordlige side råbte:

»skadsherredssrotter, pesser i æ potter,
skider i æ pander o rier o weranne.«

Drengene fra den sydlige side kvitterede med at råbe:

»vesterherredsdrenge, di skider i æ senge,
di leg'er ve æ diger o rier o æ piger.«

Meddelt 1973 af afdøde Elias Sillesen, f. 1888 i Tarpbage, Hostrup sogn, der heldigvis kunne begge remser, som jeg da havde hørt fragmenter af, men i øvrigt forgæves havde søgt hos mange ældre folk. Jeg håber ikke, at disse hyrderemser lidt vulgære indhold vil støde læseren. Selv mener jeg, at de er morsomme, og at det er af betydning, at også denne side af tilværelsen bliver »vist frem«. De to remser giver vel udtryk for, at drengene i »de gode gamle dage«

hverken var bedre eller ringere, end drenge altid har været!

Denne skik at råbe over åen synes i øvrigt at være gammel. Blandt H. M. Iversens optegnelser fra 1857 findes en beretning om, at drengene i engene på Vesterherredssiden råbte en remse efter fannikerne, der sejlede forbi på åen, og til »Beboerne paa den anden Side af Aaen (Skads herred)« råbte man:

»Skeltring, skeltring, skidvom,«

hvilket skadsingerne besvarede med ordene:

»Klegfod, klærerast.«

H. M. Iversen tilføjer, at »selv gamle Mænd, der iøvrigt kunde være gode Venner, naar de mødtes med Aaen imellem sig, indledte Samtalen med disse Skældsord«⁷.

Der findes ud over landet en mængde remser om vejret og om de forskellige naturfænomener. Sådanne kulturlevn er alene meddelt mundtligt fra den ene generation til den anden og bragt fra den ene egn til den anden. På den måde er der i tidens løb dannet utallige varianter, men alligevel kan disse remser ligesom meget andet »folkedigt« opdeles i typer. Grundlaget for sådanne remser er en vis erfaring med hensyn til, hvorledes vejret artede sig under forskellige betingelser. Mange af remserne handler om risiko for regnvejir i forbindelse med høst. Johannes Rødtne i Billum meddelte i 1974 denne remse:

»Når æ skyer er som en kleppet foer (klippet får), så for vi regn ihvordan det goer.«

Og fra Line Frandsen (f. 1892) i Janderup har jeg denne remse:

»Når æ røwhaller goer i vester o øster,
så ka en la et sto så læng en løster.
Når di goer i sønder o naer (nord),
så ska en ta et i law det er taer (tørt).«

Det er kornhøsten, der tænkes på. »Røwhaller« = rævehaller, er langagtige skyer. Klara Sørensen i Billum Tarp har meddelt remsen:

»Syndesvæjr te mæje gir ugesvæjr te fræje«

(søndagsvejr til middag giver ugesvejr til fredag). Klara har også fortalt, at de gamle mente, at tordenvejr kom op »imud æ væjr« (mod vinden), og det var vistnok en udbredt opfattelse. Niels Hansen Jensen (f. 1831) i Hyllerslev sagde, at »nær æ tårn komme op østen alse kjærk, så blywer et hor væjr« (når tordenen kommer op østen for Alslev kirke, så bliver det hårdt vejr). Det var jo folk i Hylleslev, der havde den mening. Mange mente, at tordenvejr »kom op« med højvande og »gik ud« med lavvande. Formentlig spillede åens, Hobugts og Vesterhavets nærhed en rolle i forbindelse med denne antagelse. Ane Marie Jensen i Janderup har fortalt, at de gamle mente, at skorstenene på husene trak mod »æ o« (Varde å), og det skal have været en kendsgerning, at skorstenene på de gamle huse i Janderup hældede mod syd. Ligeledes mente man, at der var en vis sammenhæng mellem tidevand og fødsler, både hos mennesker og husdyr. Man forestillede sig, at fødselen først skete, når vandet steg, ved højvande. I Ane Marie Jensens barndomshjem i »Øster Kærup« blev alle beboerne i huset kaldt op, når det tordnede om natten, og alle blev klædt på. Bibelen og salmebogen blev taget frem, og der blev læst højt af begge bøger. Ane Maries far så efter i almanakken, hvornår det var »floti« (flodtid = højvande). Han var ellers ikke så bange. Han sagde: »hvis gud vil bewår wås, så ka æ lyn godt slå nie i wår træskohæl uden o skåe wås«. Nogle steder blev en brødkniv lagt frem, så man hurtigt kunne skære kreaturerne fri, hvis lynet slog ned, og mange steder puttede man sine rede penge og værdipapirer i en pose, således at man med kort varsel kunne bringe disse ting ud af huset. Det, man var bange for, var lynnedslag i de letantændelige stråtage. Der var nogle, der troede, at »tårnstien« (tordensten = forste-

nede søpindsvin) var faldet ned fra himlen under et tordenvejr, og at de kunne beskytte mod lynnedslag. Min mormor, Elle Marie Pedersen, lagde sådanne sten i vindueskarmene!

Når luften på varme dage i forårs- og sommertiden ligesom bølgede hen over jorden, sagde man: »æ låkemand drywer mæ æ foer« (driver med fårene). Denne oplysning har jeg fra Niels Beck (f. 1907) i Janderup, der huskede dette udtryk fra sin barndom. Kirstine Madsen huskede samme fænomen og næsten samme talemåde. Da hun var barn, sagde de: »Pe låkemand drywer mæ si foer«. I egnene østpå, Starup, Fåborg og Åstrup sogne, drev lokkemanden med gæs. I Sønderjylland hed væsenet »Jakob Løj« og i Vendsyssel »Lækki«.

Ane Marie Jensen har fortalt, at hun som barn har set luftspejlinger fra sit barndomshjem, matr. nr. 111, Janderup mark. Om sommeren, når det var varmt, ofte om morgenen, kunne det ses mod syd og øst, ikke mod vest og nord. De kunne se skibsmaster og tage af bygninger på himlen, ca. en halv meter over horisonten. Det var tydeligt at se. Sorte skyer, der hobede sig op i vest, kaldte hendes mor, Elle Marie Pedersen, »æ vesterbukwoner« (vesterbo-konerne). Kvinderne i Oksby bar en særlig dragt, »æ vesterbuklæjer« (vesterbo-klæderne).

De gamle brugte geografiske betegnelser, der passede med deres opfattelse af den verden, der omgav dem. Åen, der flyder gennem egnen, kaldte de ikke Varde å, men Janderup å. Således omtales den allerede i 1696, da Peder Jørgensens søn af Janderup druknede »udi Jandrup Aae ved Kircken«⁸, og således har jeg hørt folk nævne åen i 1930'erne. Ja, under en samtale i 1975 med Andreas Kjeldsen (f. 1894) i Kærup, sagde han spontant »Janerop o« om dette vandløb!

Områder, der lå i en vis afstand nordpå – uden faste geografiske grænser – kaldtes her »æ na rland« (nørrelandet). F.eks. var Viborgeggen »æ na rland«. Betegnelsen forekommer endog i kirkebogen et par gange, således den 24. juli 1791, da »Natmandsfolk fra Nørlandet« fik en dat-

ter døbt i Janderup kirke⁹. Områder sydpå benævntes som »æ sønden«, og man drog »sønderud«. Det var nok mest Sønderjylland, man tænkte på i den forbindelse. Ligesom »æ na·rland« var nok også betegnelsen »æ sønden« meget gammel. Det er uden tvivl sidstnævnte betegnelse, der forekommer i kirkebogen den 11. juni 1752, da Maren Jepsdatters »uægte« søn blev døbt i Janderup kirke. Til barnefader udlagde hun »en Kniplings Kræmmer ved Navn Nicolai fra *Synden*«¹⁰. I de to sogne foregik der – så vidt jeg har kunnet konstatere – mest en nord-sydgående bevægelse. Man rejste vistnok i mindre omfang østpå, og der findes mig bekendt da heller ikke på vesteregnen nogen folkelig betegnelse for områderne østpå i Jylland.

Efter beliggenheden betegnede man også landsbyens forskellige bebyggelser. Janderup delte man i »æ østerby«, »æ medtby« og »æ vesterby«. Disse betegnelser er gamle. De nævnes allerede i Danske Atlas 1769¹¹, men de er sikkert langt ældre. Således nævnes det i kirkebogen, at 30. april 1697 døbttes »Hans Hansens søn af *Øster Jandrup* ved navn Hans«¹². Den vestlige del af Janderup kalder man endnu »æ Vesterby«. De to andre betegnelser synes at være forsvundne samtidig med stationsbyens opkomst.

Da Kræn Baun (f. 1883) som ung var på Fanø, sagde fannikerpigerne: »Hår I sie den ny oppelandskåel« (oplandet = fastlandet i modsætning til øen, altså: »har I set den nye karl fra fastlandet«)¹³.

Retningsbetegnelser blev tidligere brugt meget mere end nu om dage. Man sagde: ind, ud, hen, over, op, ned, når man omtalte retningen til et eller andet sted. Man sagde altså ikke bare »til Kærup«, men »ned til Kærup«. Disse betegnelser varierede imidlertid en del, alt efter hvor man boede og følte sig placeret i forhold til andre lokaliteter. Dog synes en bestemt retningsbetegnelse at have ligget fast. Man sagde altid »ud te Wåer« (*ud* til Varde), egentlig en mærkelig betegnelse, for man skulle vel synes, at man drog »ind« i byen. Modsat var der nogle, der sagde »ind ad Amerika«. Folk fra Janderup sogn om-

talte Blåvand i Oksby sogn som »æ Blowand«. Man brugte altså kendeord foran dette stednavn.

Vejen fra Janderup til Kærup kaldtes »æ bjærgvej«, fordi terrænet stiger fra det lavereliggende Janderup mod Janderup mark.

Også inde i huset brugte man retningsbetegnelser i Janderup og Billum sogne. Man sagde selvfølgelig *op* »o æ lowt« (på loftet), men man sagde også »op i æ kammer«, »op i æ dånsk« (dørnset = dagligstuen), »op i æ awtægt« (aftægtsrummet), og disse rum lå vel at mærke ikke »oppe« på loftet, men »nede« i stueetagen i stuehuset. Man sagde også »ind i æ ståw (ind i stuen), men når man bevægede sig bort fra disse rum, gik man »ud«, f.eks. »ud i æ køkken« (som jo også var i stuehuset), »ud i æ kjørs« (kostalden), »ud i æ klyenhus« (klynehuset), »ud i æ hønshus«. Bemærk, at disse to sidstnævnte lokaliteter benævntes som »huse« til trods for, at det kun var rum i huset! Ligeledes benævntes sammenbyggede længer i en gård som »huse«, f.eks. »æ østerhus«, »æ vesterhus«. Formentlig havde disse betegnelser dog tidligere haft deres berettigelse. Det ser ud til, at gårdene på vesteregnen i 1700'tallet var sammensat af enligt beliggende bygninger, stuehus, stald, lade¹⁴.

Pladserne ved bordet – det bord man spiste ved – havde også betegnelser. Ved »æ øverbu ·rænd« (den øvre bordende) sad manden. Ved »æ nærjbu ·rænd« (den nedre, modsatte ende) sad undertiden konen, men hun havde oftest sin plads ved langsiden, ved siden af manden. Ved den nedre bordende havde mest aftægtskonen eller en tilfældig besøgende sin plads. Jeg har undersøgt dette forhold ret nøje, men har ikke kunnet fastslå noget bestemt system for anbringelse af bordet i forhold til verdenshjørnerne!

I Janderup Vesterby boede tre søstre, Ane (f. 1845), Dorthea (f. 1856) og Mathilde Knudsen (f. 1862). De var døtre af Christoffer Knudsen og hans kone Kirstine i Janderup (fig. 5). De var ugifte og alle tre lidt »sølle« og originale. Komfuret i deres køkken kaldte de »æ indretning«. Det havde tre fyrhuller, to foran, ud mod rummet, og ét

Fig. 5. De tre »sollen« søstre fra Janderup Vesterby. Fra oven: Dorthea, Ane, Mathilde. Omkring 1890. Foto: Th. Nielsen, Varde.

↑ Nord.

øst.

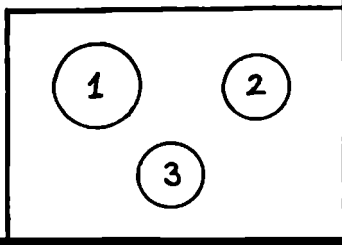

Fig. 6. Skitse af de tre søstres komfur, set ovenfra. 1: »forvåle. 2: »søndervåle. 3: »bagvåle. Tegnet af Knud Jensen.

bagved, ind mod væggen (fig. 6). De tre fyrhuller omtalte de på følgende måde: 1: »æ forwål (forhullet). 2: »æ sønderwål«. 3: »æ bagwål«. Nr. 1 var jo det fyrhul, der blev brugt mest, og betegnelsen for nr. 3 (baghullet) forklarer sig selv. Men hvorfor hed nr. 2 sønderhullet, når dette fyrhul vitterligt vendte mod øst? Jo, det kom af, at komfuret i pigernes barndomshjem var anbragt sådan, at fyrhul nr. 2 vendte mod syd. De havde så overført betegnelsen derfra til aftægtshuset, hvor de nu boede, selv om det ikke mere havde nogen mening¹⁵.

For ca. 150 år siden var størstedelen af de nordlige arealer i de to sogne tilgroet med lyng. Andreas Kjeldsen i Kærup havde hørt de gamle sige, at man kunne gå fra Kærup til Tarm »uden o kom a æ ljønghie« (uden at komme af lyngheden). Endnu omkring 1870 lå det meste af Billum sogns nordlige dele hen i hede¹⁶, og i følge Niels A. Madsen (f. 1887) i Janderup skal »Janderup langhede« omkring 1865 have strakt sig ned til Gudumhøje og have dækket dele af Janderup mark.

På heden var der mange hugorme. Da min mor var barn, skete det, at hugorme lå i sandet ganske tæt ved hendes hjem i »Øster Kærup«. De var bange for hugormene. Min mors mor (Elle Marie) mente at vide, at hugorme kunne springe op i luften efter deres bytte, og at de kunne finde på at patte køerne. Hun var helt sikker på, at en hugorm – selv om den var hugget i flere stykker – ikke kunne dø, inden solen gik ned. En gang havde min mors far (Hans Jensen) hugget hovedet af en hugorm, der lå lige uden for deres stuehus, og da sagde moderen til børnene, at de ikke måtte komme til den, inden solen var gået ned! Da min mor var barn, fandtes der spidsmus i området omkring hendes hjem. Hendes forældre sagde, at hun skulle holde sig fra disse små dyr, for de var giftige. Også skrubbudser skulle man være forsigtig med, mente min mormor. De kunne spytte »jeder« (gift). Hun har fortalt, at hendes far, Banned, en gang var blevet spyttet på hånden af en skrubbudse, og da fik han et grimt sår!

Deres får blev af og til »hogwårmslawen« (hugormslået

= bidt af en hugorm). Som modgift blev der hældt menneskeurin i halsen på fårene. Samme middel blev brugt mod bistik på mennesker, men da blev urinen smurt på det stukne sted. Sådanne folkelige helbredelsesmidler blev brugt i vid udstrækning. Omkring 1880 tjente min mormor hos Benned Eskesen, gården matr. nr. 6, Nørhebo. På denne ejendom var der en lille pige, der ikke kunne ligge tør om natten. Det kendte en gammel kone – vistnok Benneds svigermor – et råd for. En mus blev fanget, og den blev levende sat på en hed stegepande, hvor den blev »stegt« så hårdt, at den bagefter kunne pulveriseres. Det derved fremkomne pulver blev rørt i sirup, og denne blanding skulle barnet spise. Om kuren hjalp, vides ikke.

1887-88 tjente min mormor hos Niels P. Baun i Kærup (fig. 7). Hun fik da en bullen (betændt) finger. Det gjorde ondt og var ved at være slemt. Gamle Tøste Jensen, der var aftægtsmand på gården, vidste imidlertid råd for

Fig. 7. Elle Marie Pedersen, f. 1866. Her ca. 20 år gammel. Omkring den tid tjente hun hos Niels P. Baun i Kærup. Hun er pyntelig klædt. Foto: A. Schmidt, Varde.

dette. Han gik ud i stalden og hentede en varm svinelort, som han lagde på fingeren. Det skulle trække betændelsen ud.

I Kirstine Madsens hjem i »Nørhebo« lavede de selv »swålbærbrændvin« (solbærbrændevin) og »måløwterbrændvin« (malurt). Deres daglejer fik gerne en »swålbærdram«, og hvis Kirstine og hendes søskende havde ondt i maven, fik de også lidt af denne drik. Hvis min mor eller hendes brødre havde ondt i halsen, fik de et salvieblad at tygge på. For samme onde fik de undertiden the af salvie eller hyldebærblomster. De dyrkede selv salvie i haven.

I tiden indtil første verdenskrig blev der her på egnen lavet meget hjemmebrygget øl. Humlen købte man ofte af fynboer, der kørte rundt i hestevogn og falbød varen. En mand kom til Hans Jensen (min mors far), og han sagde: »det er noen goe humle, vor mor har brygget på dem mange gange«. De fynske humlesælgeres færden her i området var da en gammel tradition. Det tyder alene følgende oplysning i kirkebogen på: Den 2. oktober 1727 begravedes på Janderup kirkegård »Rasmus Bertelsen af Indslev i Fyn, som efter 4 Dages Svaghed døde hos lille Christen i Kiærup den 30. September om Eftermiddagen Klokken to. Hafde fulgt med Rasmus Nielsen fra Asperup at sælge Hummel. Ved 76 Aar gammel«¹⁷.

Mange steder blev der lavet ribsvin, som opbevarede i en lille tønde. Når min mor som barn var med sin morovre hos naboen, »Kræn Smeds«, serverede konen, Sine, et glas ribsvin, og så stillede hun en tallerken frem med småkager og frugtgelé. Med en ske lagde man gelé på kagerne og spiste dem sådan til vinen¹⁸. Min mormor lavede undertiden gelé af rævlingebær. Da provst Helms fra Janderup en gang smagte det, priste han det meget.

I så godt som alle husstande her i området bagte man omkring århundredeskiftet selv sine rugbrød i den store hvælvede murstensovn, og nogle steder bagte man på den måde endnu i 1930'erne. Kirstine Olesen (f. 1889) bagte sine rugbrød i den store ovn, mens hun var kone på gården matr. nr. 22b, Janderup. Hun ophørte først med denne

Fig. 8. Kirstine Olesen viser, hvordan korset på surdejen blev lavet med håndkanten. Foto: Knud Jensen 1964.

Fig. 8a. Surdejen med det mærke, Kirstine Olesen selv har anbragt. Foto: Knud Jensen 1964.

bagemetode omkring 1950. Af den syrnede rugbrødsdej tog hun et stykke til surdej til næste bagning. Det formede hun som en stor rund bolle og lagde det på en tallerken. Med kanten af hånden trykkede hun derpå to riller over kryds på surdejen, således at der fremkom et korslignende mærke (fig. 8). Hun havde lært dette af sin mor, Ane Frandsen, f. 1852 i Janderup. Indtil 1935 bagte Kirstine Madsen (f. 1890) rugbrød i den store ovn. Hun var da kone på gården matr. nr. 20 af Janderup. Hun lavede fire fordybninger i sin surdej, og det gjorde hun med tommelfingrene, der begge samtidig blev trykket ned i dejen to gange, men på tværs af hinanden, således at der fremkom et mærke, der nærmest lignede et firkløver (fig. 9). Hun

Fig. 9. Kirstine Madsen viser, hvordan mærket i surdejen blev lavet med tommelfingrene. Foto: Knud Jensen 1974.

Fig. 9a: Surdejen med det mærke, Kirstine Madsen selv har lavet og med salt, hun selv har drysset på. Foto: Knud Jensen 1974.

dryssede så salt i mærket, og derpå blev surdejen stillet bort til næste bagning. Dette havde hun lært af sin mor, Mette Kirstine Jensen, f. 1868 i Thorstrup sogn. Disse mærker var nok oprindelig tænkt som et værgemiddel, der skulle sikre en god bagning.

Foruden »brø« og »kåeg« (rugbrød og sigtebrød) bagte Pernille Mikkelsen (f. 1884) i Strudvad »stuer kringler« og »kovringer« af rugsigtemel. Kovringerne var runde og ca. 16 cm i tværsnit. Det var egentlig små runde sigtebrød. De store kringler, der var ca. 18 cm lange, blev flækket, smurt med smør og spist til kaffe på bagedagen. I Pernilles barndomshjem på »æ wolm« (Janderup Holm) havde de bageovnen i køkkenet ved det åbne ildsted. De satte »en stuv« af tørv og lyng inde i ovnen, der var så lav, at en voksen ikke kunne komme derind. Pernille måtte derfor

Fig. 10. »Peder Hus« på Sovig hede i 1964. Han hed rettelig Hans Peder Hansen, og han var født 1892. Her står han uden for sit hus. I hånden holder han »æ skøsele«, et redskab til at sætte brød i ovnen med. Foto: Knud Jensen.

som barn mange gange krybe ind i ovnen at sætte stugen! De fyrede, til »æ swåt mand« (den sorte mand) var væk, d.v.s., indtil ovnhvælvingen var hvid af varme. Asken blev skrabt ud med »æ råeg« (ovnrage, et skraberedskab), og »æ åen« (arnen = ovnbunden) blev så fejtet ren med en rævlingekost. Brødene blev sat ind på ovnbunden med »æ skøssel«, et redskab af træ, bestående af en lang stang med en aflang plade på enden (fig. 10). De anbragte et tændt tællelys i en gammel jernstage inden for »æ ovnmund«, og ved lyset derfra kunne de se til at sætte brødene på plads på ovnbunden. Brødernes endeskive kaldtes »æ skalk« og skorpen »æ renn«. Pernille har set de gamle »tæll æ brø aw« (tæll = snitte, skære) med en kniv, mens de holdt brødet lodret ind mod brystet og skar brødkiverne vandret af.

Når de bagte i den store ovn i Klara Sørensens barndomshjem, gården matr. nr. 5, Billum Tarp, lavede hendes mormor, Ellen Christensen (f. 1831) nogle små kager af sigtebrødsdej til børnene. Disse kager vises på fig. 11.

Fig. 11. Kagerne, som Klara Sørensens bedstemor lavede til børnene. De her viste kager lavede Klara til mig i 1969 af min medbragte dej. Øverste kage er ca. 15 cm lang. Foto: Knud Jensen.

Den øverste lange kage kaldte bedstemoderen »en tamp«. Den skulle vel ligne et stykke snoet reb. Kagen forneden til venstre kaldte hun »en snæjl«, og den til højre vistnok »en es« eller »en jul«. Sigtebrødsdejen hævede de med ølgær, som opbevaredes i »en swåt sæt« (lav jydepotte). Når børnene kom ind, lød det ofte fra bedstemoderen: »skywt æ wand o æ gjær« (skift vandet på gæren). Bedstemoderen døde i 1906. Klara er født i 1891. Hun fortalte mig dette i 1969.

Til jul blev der bagt »pebernødder«. Dejen blev trillet i stænger, og af disse blev pebernødderne snittet. Børnene fik pebernødder som godter, og i juledagene gættede de om dem. Da Sofie Jespersen (f. 1903) var barn og boede i Sønderhebo, tog de en pebernød i hånden, strakte den lukkede næve frem og sagde: »mi gris gor te skov«. Et andet barn sagde: »min gor mæj« (min går med), og så sagde det første barn: »wa træ leger en unner« (hvilket træ ligger den under). Det var da om at pege på den finger, pebernødden lå under. Eller et barn lagde én eller flere pebernødder ind i hulrummet mellem begge de sammenlagte hænder og sagde henvendt til et andet barn: »te, te, spre, spre, gjæt så for du manne (- gæt så får du mange)«. Det drejede sig da om at gætte antallet af pebernødder. I Andreas Kjeldsens drengetid i Kærup brugte de denne remse både ved gætning om pebernødder og om knapper. Sofie Jespersens »faster Hanne« i Nybro opbevarede sine pebernødder i en hvid lærredspose, der hang ved komfu-

ret. Jacobine Nielsen (f. 1860 på Rømø) i Billum trykkede sine pebernødder ud af dejen med et fingerbøl uden bund, en såkaldt sy-ring. Alle hendes pebernødder var derfor lige store og pænt runde. Meddelt 1974 af hendes søn Arild Sørup i Billum.

Når de havde slagtet et får eller et lam i min mors barndomshjem i »Øster Kærup«, blev det slagtede dyrs hoved rengjort, hjernen og øjnene taget ud, og hovedet kløvet på langs. Det blev derpå ristet på komfuret. Ringene blev taget af fyrhullet, og ildklemmen blev lagt med spredte »ben« over fyrhullet. På ildklemmen blev de to halve fårehoveder lagt og således »grillet« over ilden. Måske blev de »stegeriste«, der ofte nævnes i skifter fra 1700'tallet, brugt til samme formål¹⁹. Thorvald Hansen (f. 1899) har fortalt, at de i hans barndomshjem, gården matr. nr. 23, Janderup, udnyttede hoveder af slagtede får på samme måde. Hos dem blev dyrets øjne dog ikke taget ud. Det var forbeholdt Thorvalds far, Andreas Chr. Hansen, at spise kødet af de ristede fårehoveder. Han spiste også fårets øjne, der af ham blev betragtet som en særlig lækkerbisknen!

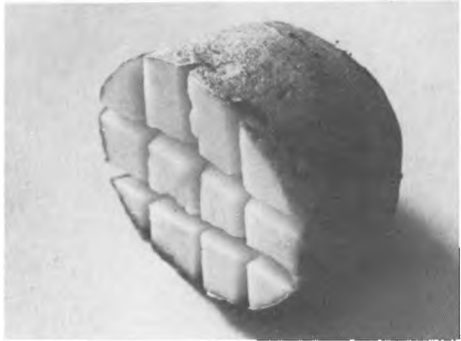
Min mormor (Elle Marie Pedersen) lavede »bedderwåst« af tykmælk, som hun siede vallen fra. Hun blandede kommen i mælkemassen og rullede den i små aflange stænger. Ostene blev lufttørrede i det fri. Disse oste blev efterhånden meget faste og hårde.

Da min mor var barn, tog hendes mor en sandet lyngtørv ind og sleb gafler og knive blanke på undersiden af den. Det var næsten lige så godt som smergellærred.

I Kirstine Madsens barndomshjem i »Nørhebo« var de fleste vægge blot kalkede, men hendes mor forstod at pynte væggene på en særlig måde. Ved bageovnen i bryggerset kalkede hun væggen sort med kønrøg. Hun skar så en kartoffel igennem, så den fik en jævn skæreflade, og i denne flade skar hun riller på kryds og tværs, så der fremkom et mønster (fig. 12). Så dyppede hun kartofflen i hvidt, fedt kalk og lavede dermed aftryk på den sorte væg. Det så godt ud og blev beundret af folk, der kom hos dem.

Endnu omkring år 1900 gik mange gamle koner, også

Fig. 12. Kartoffel med indskårne riller, der danner et mønster. Tildannet af Kirstine Madsen i 1974. Foto: Knud Jensen.

på denne egn, uden bukser, men til gengæld bar de flere lag lange skørter. Nogle kvinder havde bukser, der var åbne i skridtet. Når kvinder arbejdede i marken, havde de behov for at kunne hæve de lange skørter, og til det formål brugte de »kiltbo·n« (kiltbånd), der var fastgjort fornedet på skørtet og blev bundet eller knappet længere oppe, når skørtet skulle trækkes op. Ældre mænd brugte mest uldne gangklæder, syet af vadmél. Benned Pedersen i »Øster Kærup« (f. 1831) havde vadmélsbukser, der foran var forsynet med en klap til at knappe ved siderne. Der var altså ikke gylp i hans bukser. Da han var omkring 84 år, skulle han have nye bukser, og han bestemte da, at de skulle syes nymodens med gylp, »for så ka Marius fo'em, nær a er dø« (så kan Marius (hans barnebarn) få dem, når jeg er død). Benned gik i uldne skjorter, syet af vævet mellemlåst stof, forsynet med hals- og håndlinninger. Sådanne skjorter bar han både dag og nat. Han havde intet særligt nattøj. Lagnerne i hans seng var hjemmévævede af uld fra deres egne får. Min mormor (Elle Marie) farvede uldgarn i løgskæl. Det gav en gulbrun farve, der var ret ægte. Til påsken farvede hun hønseæg ved at koge disse med løgskæl. Kirstine Madsen har fortalt, at ældre mænd i hendes barndomstid brugte »huesbo·n« (strømpebånd),

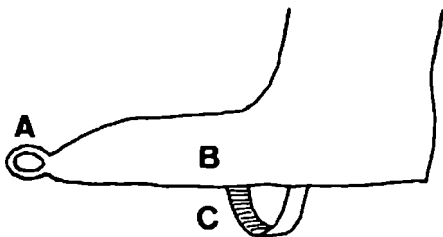

Fig. 13. Hans Skippers »fæslinghues«. A: Løkke til at anbringe omkring tåen. B: »æ pløs«. C: Læderrem. Tegnet af Knud Jensen.

der var »virket« (flettet) af uldgarn²⁰. Båndet holdt strømpen oppe. Det blev slået to gange omkring benet lige under knæet og bundet i sløjfe. Børn gik sommetider med uldne strikkede strømper uden sål. Det var jo sålen, der først blev slidt. Hans Skipper i Janderup havde sådanne strømper, der i hans hjem blev kaldt »fæslinghueser«. For neden på strømperne var der fastgjort en læderrem, der blev anbragt under foden, og foran var der en løkke, der blev sat omkring tåen efter stortåen. På den måde blev strømpen holdt på plads. Den del af strømpen, der var oven på foden, kaldte de »æ pløs« (fig. 13). Andreas Kjeldsen i Kærup kaldte sådanne strømper »stumphueser«. Remmen under foden kaldte han »æ fæsling« og løkken om tåen »æ yew« (øjjet).

Folk her på egnen, der boede uden for stationsbyerne, forrettede de fleste steder deres nødtørft i »æ moggrof« (møggrøften = grebningen) i stalden. Endnu i 1930'erne var dette almindeligt. WC med »træk og slip« vandt først indpas i løbet af 1950'erne.

Leen blev her på egnen ikke slebet, men »håret« (hærdet). Man slog leens æg tynd og skarp med en hammer, og det foregik her i liggende stilling (fig. 14), mens man andre steder udførte dette arbejde i siddende stilling.

I 1963 fortalte Søren »Krænsen« (Christensen), f. 1867, om sin drengetid på Søvigmark. Hans far leverede klyne og tørv til fannikerne ved åen i Janderup. Han kørte med studeforspand. Om morgenen, inden de otte børn kom op af sengene, spandt Sørens mor uldgarn, mens faderen

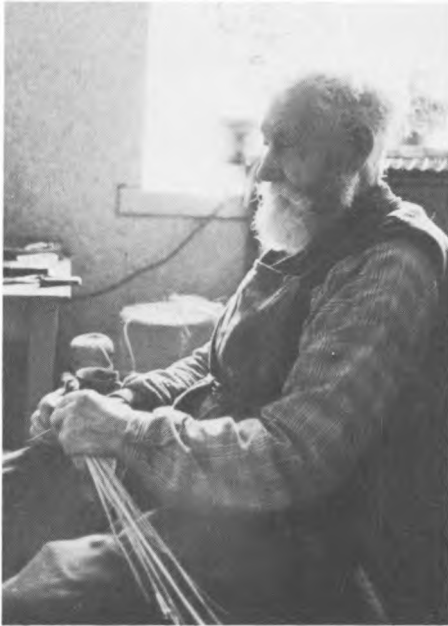

Fig. 14. Jakob Frandsen »hå'ere« (hærdet) en »jolle« (hø-le). Leens blad hviler på »æ hærspe« (ambolten), og Jakob slår på bladets æg med »æ hærdammer«. I enden af hammerskafstet er der et søm, som er stukket ind i den sæk med hø, som Jakob ligger på. Dette bevirker, at slagene hver gang rammer lebladets æg, efterhånden som bladet flyttes. Bemærk, at arbejdet foregår i liggende stilling. Foto: Knud Jensen 1973.

kartede. Moderen støbte selv lys af talg. Faderen flettede sko af siv, som han hentede ved Varde å. Disse sivsko solgte han til folk på egnen. I Kærup var der en mand, der flettede måtter af siv. Han solgte måtterne, som folk lagde på de kolde gulve ved sengene. Søren huskede ikke, hvad denne mand hed. Han boede vistnok i Anton Hansens hus

Fig. 14a. Redskaberne til hærdningen af lebladet. Til venstre »æ hærspe« (ambolten), hvis spidse ende blev drevet ned i jorden, helst i brolægning. Til højre »æ hærdammer«.
Foto: Knud Jensen 1973.

Fig. 15. Gamle Anton Hansen i Kærup i færd med at flette en halmkurv. Foto: Knud Jensen 1959.

i Kærup, det hus, hvor senere Andreas Kjeldsen boede. I 1959 besøgte jeg Anton Hansen (f. 1862 i Oksby sogn) i Kærup. Da flettede han halmkurve (fig. 15), og han afsatte vistnok nogle af disse som »klynkârre« (klynekurve).

Johannes Rødtness fortalte i 1974, at der har ligget »en kølhus« (et køllehus = tørreovn for malt til ølbrygning) nord for Store Hebo, lige vest for det sted, hvor St. Hebovej udmunder i Hebovej.

Ejner Brun Jørgensen (f. 1892 i Kjelst) har fortalt, at der i nærheden af hans gård i Hyllerslev (matr. nr. 9) har været et køllehus. Det var længe før hans tid. I stærkt snefog løb et par får en gang ind i køllehuset. Kort efter må vinden have slået døren i, så fårene ikke kunne komme ud. Da de blev fundet nogle dage senere, var de døde. Det skal nok passe, at der har ligget en sådan bygning på det sted, for i 1812 oplyses det, at der var »et Køllehus vesten

for Byen« i Hyllerslev²¹. Videre har Ejner fortalt, at der ved Hyllerslev plantage – ved det sted, hvor nu den østlige bro fører over bækken – tidligere var et vadested, hvor folk kørte gennem vandet med hestevogn. I 1786 var der ingen bro her, men det var der i 1870²². Disse oplysninger har Ejner fået af sin svigerfar, Jens Ulriksen, og af gamle Ulrik A. B. Jensen i Hyllerslev.

Om sine forfædre i Billum sogn har Ejner fortalt, at hans morfar, Niels Bakkensen, gården matr. nr. 15, Tarp, købte stude, som han opstaldede. Om foråret kom de i engen og fik »en ki · ring« (en opstrammer) i det gode græs. Ejners farfar, Jørgen Pedersen (1807-81) i Burgård, hentede en gang om vinteren noget tømmer på Fanø. Havet var frosset til, og han bragte træet hjem over isen, helt til Tarp. To planker blev anbragt på højkant som meder, og resten af tømmeret blev lagt på tværs ovenpå. Læsset blev trukket af heste. Da de kom i land, var »æ mi · der« (mederne) næsten slidt opl. Ejner Brun har også fortalt, at der i skellet mellem Billum og Ål sogne er et dige, der kaldes »æ Howkendig«. Det skal være en del af et dige, der var sat omkring herregården Hesselmuds jord.

Kirstine Olesen i Janderup (f. 1889) kan huske, at hendes far, Niels Bondesen Olesen (f. 1849) sagde »I« og ikke »du« til sin far, Ole Nielsen (1818-95). Samme tiltaleform brugte Benned Pedersen i »Øster Kærup«, når han snakkede med andre gamle folk. Han kunne f.eks. sige »huðen hå · r I 'et« (hvordan har I det), og det var jo vel at mærke en enkelt person – ikke flere – han tiltalte på den måde!

Af dialektformer for personnavne brugtes her på egnen sådanne: »bu · ne« (Bonde). »frå · ns« (Frands). »græ · js« (Gregers). »je · rig« (Erik). »mat · es« (Mathias). »wålle« (Ole). »søw · ern« (Søren). »ab · lon« (Abelone). »bu · el« (Bodil). »ká · rn« (Karen). »sille« (Cecilie). Og nogle dialektord, som jeg har optegnet: »how · ers« (godt, rart), f.eks.: »há · r I et how · ers« (har I det godt, hyggeligt, sjovt). »tjá · lk« (lagen). »awt« (være lydig, egentlig agte), f.eks.: »ka du et awt« (kan du ikke høre, hvad der bliver sagt, adlyde). »immel« (at konstatere noget), f.eks.: »a immel nok om et« (jeg

tænkte det nok). »hæffel« (tigge, plage) f.eks.: »det er gråw hvor du hæfler« (det er groft, som du plager). »ki·er« (komme sig, efter sygdom, svaghed) f.eks.: »no ki·er han sej« (nu kommer han sig) jfr. navneordet »en ki·ring« (en opstrammer). »kræng« (kvik, rask) f.eks.: »a wår mier kræng for tow oer sin« (jeg var mere kvik for to år siden). »hesken«, at komme til »hesken« (at komme sig efter en besvimelse, bedøvelse, at finde sig selv igen). »æ jord« (jorden, men her i betydningen gulvet i huset) f.eks.: »pas o te du et tåwer et o æ jord (pas på, at du ikke taber det på gulvet).

I min mors barndomshjem brugtes nogle dialektord om dyr og planter. »En skronnehå·s« var en bekkasin, altså en fugl. Også »en tinksm« var en fugl. Den kunne de høre nede fra de lave områder ved Hallumvad, hvorfra dens »tink, tink« brød stilheden. Det var en sneppe. En »wålle væ·n dej om« (Ole vend dig om) var en scabiosa, den ret høje, vildtvoksende plante med blå blomster. En »mannekop« var en valmueart. Ordet kommer sikkert af tysk »mohn« (valmue) og »kopf« (hoved). »Oldemuers natlue« (oldemors nathue) var blomsten venusvogn. En ørentvist kaldte de »en ø·rklåk«. De mente, at en sådan insekt krøb ind i ørerne, når man sov. En sort løbebille kaldte de »en skjællebasse«. Min bedstemor sagde også »tærbidder« om en sådan. Da jeg var dreng, kaldte vi en guldsmed (insekt) »fandens ri·hest«.

Ganske naturligt findes der overalt i vort land forestillinger og overleveringer, som knytter sig til kirkerne og ikke mindst til kirkegårdene. Hvad dette angår, danner vore to kirker ingen undtagelse. I 1967 fortalte Niels Østergaard (f. 1890), at de gamle havde snakket om, at de døde fra pestens tid var begravet i den nordlige del af Billum kirkegård. I det nordvestlige hjørne fandt selvmordere, ukendte døde og fattige deres sidste hvilested. På Janderup kirkegård blev sådanne »elendige« nedsat i det sydøstlige hjørne. Ejner Brun Jørgensen har fortalt, at de gamle har sagt, at på dette sted blev Thomas »Kneppels« og Simon »Vindpind« samt andre fattige begravet. En

gang, da en af disse folk blev jordet, havde følget fået en del at drikke, og af den grund tog det lang tid, inden begravelsen var overstået! Thomas »Kneppels« var nok Thomas Mortensen fra Grydvadhuse, der døde 23/3 1880. Simon »Vindpind« var Simon Jensen Pedersen, der døde som fattiglem den 1/1 1905. Ejner Brun fortalte også, at det tidligere var ret almindeligt, at folk, der døde på en gård, »lå lig« i laden eller vognporten, indtil begravelsesdagen.

I 1962 fortalte Christian Sørensen Riber, kaldet »Kre Riwer« (f. 1896), at der ligger en stor mørk sten, større end en bordplade, under alteret i Janderup kirke. Det havde han selv set. Og videre fortalte han, at gamle Niels Andersen i Kærup var med til at sløjfe »Røde Koks høj« på Janderup kirkegård. Denne lille høj, der nævnes i H. M. Iversens sagn, lå på den nordlige del af kirkegården²³.

Skæbnetro og troen på spøgeri og varsler var nok de dele af folketroen, der holdt sig længst, og det er nok et spørgsmål, om der ikke endnu findes rester af sådanne gamle forestillinger. Karen Busk i Varde, født 1891 i Hyllerslev, har fortalt, at gamle Niels Hansen Jensen (f. 1831), der boede på ejendommen matr. nr. 12c, Hyllerslev, havde set en ligskare, der kom fra øst og gik over bækken ved plantagen i Hyllerslev. Det var jo ikke en virkelig ligskare, men et syn. Gamle Niels var synsk! Karen kunne huske, at de snakkede om dette, da hun var barn. Hendes far var skrædder Hans Iversen i Hyllerslev.

Da Hans Skipper (f. 1890) var dreng, så han en nat, at der løb ligesom ild hen ad »æ manning« (tagrygningen) på Søren Krænsens hus (matr. nr. 21b, Janderup). Om morgenen fortalte han sin mor om dette, og hun sagde straks, at det var »lig-ild«, han havde set. Kort tid efter døde Sørens kone, Line (Ane Pouline døde i 1903).

Da Klara Sørensens far, Christen Thomas Chr. Thomsen (f. 1861) flyttede til gården matr. nr. 5, Billum Tarp, sagde hans mor i Dalkjær, Hostrup sogn, at gården »stod i forbrand«. Og det må vel have været rigtigt, for den 1. oktober 1891 brændte gården ved lynnedslag! Klara for-

Fig. 16. Hyllerslev kirkevej ved Klamsbro, set fra øst. Foto: Knud Jensen 1982. Her var det rent galt med spøgeri. »En Aften, Jens Sørensens Forældre kom kørende fra Varde, mødte de ved Klamsbro tre Karle. De gik saa nær ved Vognen, at de næsten gned dem paa Hjulene og var i blaa og sorte Klæder. Jens Sørensens Forældre sagde »God aften«, men de tre gik deres Vej og sagde ingenting. Disse Spøgelser kom fra Præstegaarden og gik over paa den Gaard, hvor Ole Madsen har boet. Her havde de i levende Live »ligget i med Konen«, og maatte nu til Straf herfor spøge. Denne Kone var gift med en Mand af Navn Burmand. . .« (Fra H. M. Iversens sagn 1857. Se Fra Ribe Amt 1957, side 278). Jens Sørensens forældre var gårdmand i Janderup, Søren Jørgensen (1742-1795) og Gertrud Henningsdatter, død 1794. »Burmand« var uden tvivl major Bormann, der 1706-1715 boede på gården matr. nr. 9, Hyllerslev. Mens han omkring 1710 var »med Regimentet uden for Riget«, lod »hans Hustru sig af en anden besvangres«. (I Jydske Rytterregiments kasseregnskab 1715, i rigsarkivet). I 1857 huskede almuen altså stadig majorfruen, der ca. 150 år tidligere havde været sin mand utro!

talte også, at der løber en hovedløs hest ved »Wålstowt« mellem Tarp og Kjelst. Det har hendes forældre sagt.

Ane Thomsen (f. 1887) i Strudvad fortalte i 1972 om »æ lænkmænd«, et spøgelse, der slæbte en raslende jernlænke efter sig, og som færdedes om natten i området mellem Store Hebo og Strudvad. Bag dette sagn ligger nok forestillingen om den svingagtige landmåler, der ikke kan finde fred i sin grav. Jens Marinus Jensen var født 1865 på ejendommen matr. nr. 11a, Janderup mark. Da han var ca. 20 år, tjente han på Store Hebo. En aften i mørke gik

Fig. 17. »En Aften kom Iver Smed gaaende fra Varde med Kirkevejen (fra Hylerslev), og som han naaede Tjørnehækken, hvor Kirkevejen tilligemed Vejen fra Præstegaarden ad Havremærskens til, danner en Korsvej, ser han en stor sort Pudel staa i Gangstien. Den lagde Hovedet tilbage og rørte sig ikke af Stedet. Iver kaldte og klappede ad den, men den forblev ubevægelig. Da Iver Smed kom hjem, var han syg og kunde intet spise«. (Fra H. M. Iversens sagn 1857. Se Fra Ribe Amt 1957, side 280). Smeden var Iver Christensen (1801-1877), der boede i Janderup. Billedet viser det sted, hvor spøgelseshunden blev truffet. Set fra nord. Tjørnehækken er her endnu. Foto: Knud Jensen 1977.

han derfra mod sit hjem. Han gik alene og direkte mod hjemmet, men da han gik »tvær øver en fenn ve æ gammel landvej« (tværs over en fenne ved den gamle landevej), kom der én op på siden af ham og sagde ikke et ord. Det var ligesom skikkelsen slæbte på noget. Lige før hjemmet, da Jens Marinus gik langs et dige, forsvandt den anden pludselig! Dette blev fortalt i 1973 af Nielsine Pedersen, f. Jensen (f. 1894), der var en broderdatter til Jens Marinus. Det var nok »æ lænkmand«, han havde truffet!

Gengangeri mente man at kunne forhindre på flere måder. Måske var det en sådan forestilling, der lå bag handlingen i den følgende beretning: Den 21. marts 1906 døde min mors broder, Niels, 16 år gammel. Min mor var da kun 6 år gammel, men hun husker mange enkeltheder

fra denne sørgelige begivenhed. Da Niels var død, blev han lagt på strå på bordet i deres pæne stue. Ane Frandsen (f. 1851 i Janderup), Mogens Christensens kone fra naboejendommen, var til stede for at hjælpe. Hun sagde: »så ska vi li ha hans tæer bun'n«, og så bandt de hans stortæer sammen med et stykke hvidt uldgarn! Formentlig videreførte Ane blot en gammel skik, som hun ikke selv lagde nogen egentlig mening i, men udelukkes kan det vel næppe, at det oprindeligt blev gjort for at hindre den døde i at gå igen. Man kan jo ikke »gå« med sammenbundne fødder! Min mor kan huske, at den døde broder blev lagt i en sort kiste med englehoveder på. Kransene var af tøjblomster. Min mor var i den anledning klædt i et sort-hvidprikket forklæde med lange ærmer. Hun bar en sort broche og en sort sløjfe i håret.

Kristian J. Hansen (f. 1914) i Hyllerslev har fortalt, at han som dreng af og til kom hos vejmand Niels Riber i Hyllerslev²⁴. Det skete da, at Niels sagde: »Han ska ha en femotyvær, ta li mi yw« (han skal have en femogtyveøre, tag lige mit øje). Så hentede husholdersken, Karen, den gamles glasøje, der lå på hjørnehyliden. Niels Riber satte det på plads i øjenhulen og fandt mønten. Det var nok ikke så mærkeligt, at Kristian var overbevist om, at Niels Riber kunne se med sit glasøjel

Indtil et par årtier ind i dette århundrede eksisterede der endnu en del omstrejfere, tiggende originaler, der gik på landevejene og søgte overnatning og føde hos folk på deres »rute«. En af disse var »Jens Kuwn«. Han var fortrukket, og Kre Riwer sagde om ham, at han ville »hæller ha tow pons som jen« (ville hellere have to punche end én). Om sig selv sagde han: »A er Jens Kuwn fra Lu · n, a gjør ingen u · n« (jeg er Jens K. fra Lunde, jeg gør intet ondt). Han hed Jens Christensen Kovang og var født ca. 1835. Han døde 2/10 1906 som almisselem på Lunde fattiggård.

En anden omstrejfer var »den tossede urmager«, der vistnok hed Madsen. Det blev sagt, at han havde været en dygtig urmager, men han ville lave et evighedsur, og det

havde han efter sigende spekuleret mere på, end hovedet kunne holde til. Sommetider opholdt han sig i Bredmose ved Nybro, hvor han eksperimenterede med magneter og andet mekanik. Det skete, at han kom i min mors hjem i »Øster Kærup« for at få sin skjorte tørret. Han havde selv vasket den i bækken ved Nybro, men når det traf ind med fugtigt vejr, kunne han ikke få den tør. Han kunne nok trænge til at få en ren skjorte på, for han var så fuld af lus, at min bedstemor forbød børnene at komme i nærheden af ham. Børnene var lidt bange for ham. Han råbte højt og talte altid om den engelske dronning (Victoria?), som han var vred på. De havde en ko, der blev helt sær, når han begyndte at råbe. Så for den op i båsen og rystede over hele kroppen. Ane Kathrine Pedersen (f. 1888), der var en datter af lærer Mogens Christensen, fortalte i 1963, at »urmageren« gik klædt i falmet, brunligt tøj. Han var mager og spinkel. Han reparerede folks ure og fik mad, hvor han kom frem. Han var vred på de europæiske fyrster og ønskede sig til »det fri« Amerika. Han sagde, at hvis Atlanterhavet kunne fryse til, så ville han gå til Amerika. Han kom en gang i Niels Østergaards hjem i Billumgårde, og da reparerede han deres »klokke«. Der manglede en fjeder i dette ur, men så lavede han en ny fjeder af blikket fra en gammel mejerispand, og så kunne klokken gå igen!

En omstrejfende tiggerske var »Stine Lattesprung«. Hun kom i årene 1905-08 i min mors barndomshjem i »Øster Kærup« og tiggede. Hun bar en hvid lærredspose – en pose af »lat« (lærred) – og det havde vel givet hende øgenavnet. Min mors mor var altid bange for ikke at give hende nok. Hun stoledede ikke rigtigt på hende!

En af de mest kendte omstrejfer var »Kaffe Hanne«. Hun kom også i min mors barndomshjem. Når bedstemor så, at hun nærmede sig, sagde hun til børnene: »skynd jer o lok æ da r te æ stold« (skynd jer at lukke døren til stalden). Hun ville ikke have Kaffe Hanne ind til dyrene, for måske kunne hun gøre »ondt«! Kaffe Hanne ville en gang overnatte hos Andreas Kjeldsens farmor, »gammel Gitte«,

i Kærup. Men hun jagede hende bort. Andreas kunne huske Kaffe Hanne. Hun var et kraftigt kvindfolk, og hun havde brændevin med. Folk var bange for hende, sagde Andreas, men han kunne ikke begrunde denne angst. Da Kirstine Madsen var barn, kom Kaffe Hanne en gang i hendes hjem i »Nørhebo«. Hun kogte selv kaffe hos dem. Moderen var bange for hende! Hos Niels Østergaards forældre i Billumgårde fik Kaffe Hanne lov til at overnatte i laden, da Niels var barn, og da spåede hun dem i kaffegrums. Hun kom langt omkring. En gang var hun i Børsmose, og da sagde Oliane Groves moster²⁵ til hende: »Ka du sie o kom ud a æ by«. Så gik Kaffe Hanne, og da der i det samme kom en »fiervuen« (fjedervogn, hestevogn til finere kørsel), blev hun bange og løb ind over heden. Hun troede vel, at det var øvrigheds personer. Jeg har optegnelser om, at Kaffe Hanne kom til Kvong, Toftnæs, Ansager, Øse, Aastrup og Holmsland. I beretningerne om hende oplyses det, at hun tiggede og medbragte et spritapparat og en lille kedel. De steder, hvor hun overnattede, lavede hun selv kaffe ved hjælp af disse remedier. Kaffe Hanne var identisk med den ugifte Johanne Marie Nielsen, født 1/6 1841 i Bække sogn. Hun døde den 10/3 1906 i arresten i Skjern, hvor hun afsonede en straf for betleri.

Af det ovennævnte fremgår det, at folk var bange for Kaffe Hanne. Det kan ikke have været fysisk overlast, de frygtede. Det må have været angsten for hendes eventuelle overnaturlige evner til at »gøre ondt«, der lurede i bunden af deres sjæl – angsten for, at hun kunne forhekse husdyr, avl, ja de gode folk selv! Forestillinger om visse folks overnaturlige evner eksisterede endnu i bedste velgående omkring år 1900, og sådanne forestillinger havde nok direkte forbindelse tilbage til den tro, der i 1600'tallet udløste hekseprocesserne. Kirsten Pallesdatter fra Kjelst i Billum sogn, der blev brændt for trolddom i 1614, var en omstrejfende tiggerske ligesom Kaffe Hanne²⁶!

Når jeg i teksten har sat anførelsestegn ved stederne »Øster Kærup« og »Nørhebo«, skyldes dette, at de to ejen-

domme, det drejer sig om, i den lokale befolknings bevidsthed ligger i disse bebyggelser til trods for, at de i virkeligheden hører til henholdsvis Janderup mark og Bandsbjerg.

Hvor intet andet er nævnt, har jeg selv indsamlet og optegnet det ovennævnte traditionsstof i årene siden 1960. Hvad angår de på fig. 8 og 9 viste surdejsmærker, så er disse blevet til på den måde, at jeg har medbragt et stykke rugmelsdej under mine besøg hos meddelerne. Disse har da selv, uden at være påvirket af mig, anbragt mærkerne på dejen, hvorefter jeg har fotograferet dette²⁷.

Jeg er mine meddelere taknemmelig for deres beredvilighed til at give mig disse mange oplysninger. En særlig tak skylder jeg Kirstine Madsen i Janderup og min mor, der har meddelt mig en stor del af beretningerne i denne artikel. Ligeledes ønsker jeg at takke Dansk Folkemindesamling for god hjælp ved at skaffe mig visse af H. M. Iversens optegnelser.

*Jens Christian Jensens Friis's hænder.
Han døde 1924 i Hyllerslev, 91 år gammel.*

Noter

1. Disse optegnelser findes i Dansk Folkemindesamling, København.
2. »Øl og Mad« nævnes i gamle arkivalier, således 1715, da major Bormann overdrog en gård i Hyllerslev (matr. nr. 9) til Anders Andersen, der bl.a. forpligtede sig til »et gammel Kvindfolk med Øl og Mad, saa længe hun lever, at forsyne«. (1. Jydske Rytterregiments kasseregnskab, i rigsarkivet). Og 17/8 1799 oprettede Niels Christensen i Nørhebo en kontrakt med sin svigersøn, der skulle give ham »Øl og Mad, Klæde og Pleie«. (Skøde- panteprotokollen for Vester Horne herred, i landsarkivet, Viborg).

3. Sognerådsprotokol 1854-80 for Janderup og Billum sogne. På lokalhistorisk arkiv i Janderup.
4. Morten Eskesen, »Minder og Udsigter«, Odense 1881, side 97ff.
5. I 1901 drev Jens Sørensen, f. 1841 i Guldager sogn, ejendommen matr. nr. 2b, Kærup. Hans kone, Abeline Jakobsen, var født 1840 i Guldager sogn. (Folketællingen 1901 i rigsarkivet).
6. Søren Lassen Sørensen, f. 1837 i Horne sogn, død 1910 i Janderup, var markmand. Han skulle føre tilsyn med, at kreaturerne ikke løb over i en anden mands mark eller eng. Skete det, noterede han det i sin bog, og så gav det bøder. Se »Janderup og Billum Sogne«, bind I, 1979, side 208f, og bind II, 1982, side 364f.
7. Fra Ribe Amt 1957, side 289.
8. Han hed Hans Pedersen. Han druknede 28. oktober og blev begravet på Janderup kirkegård 5. november 1696. (Janderup Billum kirkebog I, side 121a).
9. Natmandsfolkene var Jens Jensen og Kirsten Christophersdatter, og barnet blev kaldt Kirsten. Det var født hos Tøste Andersen i Kærup. (Janderup Billum kirkebog II, side 254).
10. Janderup Billum kirkebog I, side 314b og 315a.
11. »Den Danske Atlas«, toms V, bind 2, Kbh. 1769, side 701: »Jandrup Bye deles af Almuen i Østerbye eller Katrevel, Midtbye og Vesterbye«.
12. Janderup Billum kirkebog I, side 124b.
13. H. F. Feilberg, »Ordbog over jyske Almuesmål«, bind II, Kbh. 1894-1904, side 751, ordet »oplande«.
14. Matrikelarkivets udskiftningskort, f.eks. Hyllerslev 1786.
15. Meddelt 1963 af Gunnar Bennedsen (f. 1911) i Janderup.
16. Generalstabens kort »Varde« 1874, opmålt 1870.
17. Janderup Billum kirkebog I, side 244a.
18. »Kræn Smed« var Christen Nielsen, f. 1827 i Hyllerslev, gift med Nielsine Thomsen, f. 1838 i Kærup.
19. F.eks. skifte 12/7 1773 efter Jens Justesen, Hyllerslev Storgård. Da blev der i køkkenet bl.a. registreret »en rist«, vurderet til 8 sk. (Riberhus Amts skifteprotokol B 9 - 1219, side 367ff i landsarkivet, Viborg).
20. H. K. Kristensen, »Vævespjæld og hosebånd« i Mark og Montre 1969, side 45ff.
21. Køllehuset var på 2 fag og 5¼ alen dyb, af grundmur med stråtag, forsynet med »Kølle og Køllegris«. Takseret 20/8 1812. (Brandforsikringstaksationsprotokol for Vester Horne herred, Brd 37-28, side 374, i landsarkivet, Viborg).
22. Udskiftningskort 1786 over Hyllerslev og Generalstabens kort »Varde« 1874, opmålt 1870.
23. Fra Ribe Amt 1957, side 272, og »Janderup og Billum Sogne«, bind III, 1983, side 108.
24. Niels Marinus Jacobsen Riber, f. 1843 i Sønderhebo, boede i huset

matr. nr. 18, Hyllerslev, hvor han døde 1922. Se »Janderup og Billum Sogne«, bind III, 1983, side 141.

25. Oliane Grove, gift med Karl Fr. Grove, boede i Nr. Billum.
26. H. K. Kristensen, »Hekseprocesser paa Vardeegnen«, i Fra Ribe Amt 1932, side 139ff.
27. Om denne fremgangsmåde, se Knud Jensen, »Traditionsoptegnelser om brødbagning«, i »Nordslesvigske Museer« nr. 8, Tønder 1981, side 70ff.

Langt den største del af mine egne optegnelser i denne artikel er i årenes løb indsendt til Dansk Folkemindesamling og Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, begge i København, dels også til Institut for jysk Sprog og Kultur i Århus. Kun enkelte af disse beretninger har tidligere været offentliggjort. Om de i artiklen nævnte steder og personer kan yderligere oplysninger søges i trebindsværket »Janderup og Billum Sogne«, 1979-83.

Knud Jensen, f. 1920 i Janderup sogn, politiassistent, Nygade 47, 6330 Padborg. Har indsamlet traditionsstof fra navnlig Sønderjylland og Vestjylland siden 1960. Skrevet om folketro i Gyldendals Egnbeskrivelser, bindene om Sønderjylland og Vestjylland. Artikler i »Fra Ribe Amt«, »Mark og Montre«, »Nordslesvigske Museer«, »Sønderjysk Månedsskrift«, »Sprog og Kultur«, »Folk og Kultur«, Turistårbogen 1980. 1978-80 redaktør af årbogen »Fra Bov Museum« og har skrevet flere artikler til samme. En af hovedleverandørerne til trebindsværket »Janderup og Billum Sogne« 1979-83. Tjenstgørende under FN på Cypern og indsamlet etnologisk materiale dér.

Landbruget og strejken i Esbjerg maj-juni 1925

Af Anders Ture Lindstrøm

Med det moderne samfunds høje specialiseringsgrad har ikke mindst transportsektoren både i Danmark og andre europæiske lande med stor trafik og udenrigshandel udgjort en meget sårbar flade. Transportområdet har tillige fra århundredets begyndelse, således under den store havnekonflikt i 1902, set meget kraftige konfrontationer mellem statsmagt, skibsredere og aktionerende arbejdere. Strejkebrydere, »skruebrækkere«, har til tider været anvendt under større transportkonflikter, der har berørt danske landbrugs- og eksportinteresser især i perioden til slutningen af tyverne. Det var også det tidsrum, hvor landbrugserhvervet modstræbende blev trukket ind i det moderne arbejdsmarkeds organisationsliv.

Især var de første år efter afslutningen af den første verdenskrig 1914-18 en urolig tid. Der var i løbet af den første verdenskrig opstået stærke økonomiske og sociale spændinger i det danske samfund. Den russiske revolution i 1917 og den revolutionære uro og gæring, der fulgte i de følgende år i store dele af Europa, ikke mindst Tyskland og de østeuropæiske lande, men også Finland, Sverige og Norge, efterlod også i Danmark et dybt indtryk i alle samfundslag. De på arbejdsmarkedet urolige år forstærkede fornemmelsen af utryghed i borgerlige kredse. Arbejderne i byerne fik i 1919 gennemtruffet ottetimersdagen. På landet mærkedes presset for en mere aktiv jordlovgivning med langt flere udstykninger. Professor Erik Rasmussen har i Politikens Danmarkshistorie karakterise-

ret tiden således: »Den snes måneder, der fulgte efter våbenstilstanden 11. november 1918, var en af de mest bevægede perioder i Danmarks nyere historie. Grænsestriden var af indgribende betydning, men trods alt kun en del af billedet.

Side om side med den foregik en social magtkamp i by og på land, spundet sammen med en tilspidsning af den politiske strid.

Landet kom en revolutionær tilstand nærmere, end det havde været i næsten fire hundrede år, om end det var en tilstand, der alligevel ikke lignede de revolutioner, der foregik syd og øst for Danmark«.

Uroen på arbejdsmarkedet tvang landbrugsorganisationerne ind i konfrontation med arbejdere og fagbevægelse. Især gjorde den store havnestrejke i efteråret 1919 et stærkt indtryk. I en forespørgelsesdebat i Folketinget den 10. september 1919 krævede talsmænd for landbruget sikring af eventuel frivillig arbejdskraft, hvis en sådan blev sat ind for at klare havnearbejdet, altså eksporten. Havnestrejken blev afviklet i løbet af samme måned, men både i landbrugsorganisationerne og i byernes erhvervsliv forblev man levende interesseret i ordninger, der kunne sikre erhvervslivets eksport, forsyninger og tillige virke som en præventiv faktor mod omfattende strejker.

I løbet af efterår og vinter oprettede borgerlige kredse derfor med førende erhvervsfolk i spidsen et egentligt organiseret strejkeværn, organisationen Samfundshjælpen. Den store transportkonflikt i foråret 1920 pressede landbruget ind i et nødtvungen interessefællesskab med byerhvervene og Samfundshjælpen. Konflikten førte til, at landbrugsorganisationerne satte frivillig arbejdskraft ind, alt fra tjenestekarle til baroner, for at redde landbrugseksporten og sikre tilførsler i landbruget. Landbrugets meget effektive indsats bidrog væsentligt til at knække transportstrejken.

De følgende års tilpasning til fredsøkonomi gik ikke stille af. Tilpasningsprocessen førte til høj arbejdsløshed og lønnedgang. I byerne førte Samfundshjælpens resulta-

ter til fortsættelse af det kontrarevolutionære strejkeværn. Landbrugsorganisationerne oprettede i 1921 et stående korps af frivillige fra selve landbruget.

I 1922 kom landbruget atter ind i åben konfrontation med arbejdere og fagbevægelse. Landbrugsinteresserne kunne i vinter og forår 1922 ikke holdes uden for det almindelige opgør på arbejdsmarkedet, hvor arbejdsgiverne krævede lønnedskæringer. Denne meget bitre arbejdskamp førte til betydelig uro i en række byer. Især gik det hårdt til i Randers, hvor konflikten i marts 1922 udviklede sig til en regulær generalstrejke. Også her medvirkede landbrugets frivillige sammen med Samfundshjælpen til at slå strejken ned. Situationen var noget mere kompliceret under storkonflikten i 1925. 1920-24 havde været en periode med borgerlige regeringer, der var villige til at give strejkebrydere beskyttelse af politi og militær. Men i 1924 havde Danmark fået sin første socialdemokratiske mindretalsregering under statsminister Th. Stauning, og selv om regeringen under fortsat kritiske økonomiske vilkår og valutaproblemer havde en oplagt interesse i en stabil landbrugseksport til det store engelske marked, kunne hverken Samfundshjælpen eller landbrugets frivillige uden videre vente politibeskyttelse til strejkebryderi. Storkonflikten startede i foråret og blev udvidet til transportkonflikt 15. maj 1925.

Situationen kompliceredes af interne spændinger i fagbevægelsen, hvor de faglærtes interesser gik stik mod de mere militante arbejdsmænds. Storkonflikten i 1925 var en af Danmarkshistoriens største, den sluttede 5. juni 1925 med alle parter accept af et kompromis, der dog skabte stærk bitterhed blandt arbejdsmændene. For landbrugsorganisationerne førte konflikten til indsættelse af en større styrke af landbrugets frivillige strejkebryderkorps og til en magtfuld demonstration af landbrugets faktiske slagkraft. Den følgende kilde, en intern rapport af sekretær Fr. Jensen, De samvirkende Andelsslagteriers fælleskontor, beskriver landbrugets strejkebryderindsats i den vigtige eksporthavn Esbjerg under storkonflikten:

»På mødet den 19. maj 1925 blev det besluttet at søge indladningen af landbrugsprodukterne besørget ved hjælp af frivillig arbejdskraft – foreløbig tilvejebragt ved henvendelse til slagterierne.

Fælleskontoret henvendte sig derfor straks onsdag eftermiddag til samtlige jydsk andelsslagterier og anmodede disse om hver især at sende 5 a 6 mand til Esbjerg havn til indladning af landbrugsprodukterne.

Daglønningen for de frivillige arbejdere fastsattes til 18 kr. pr. dag + fri hen- og tilbagerejse samt kost og logi ombord i et skib, som DFDS efter aftale stillede til disposition.

Sekretær Jensen blev overdraget ledelsen og tilsynet under lastningen og afrejste i den anledning onsdag aften til Esbjerg, hvor han efter ankomsten torsdag morgen straks gik i gang med forberedelserne til modtagelsen af det frivillige mandskab, herunder arrangementet på logiskibet, såvel hvad angik kost som soverummene.

DFDS's ekspedition var i forvejen instrueret om, at der helt igennem skulde sørges godt for mandskabet såvel hvad angik kost som logi, og dette blev også gennemført på en for mandskabet meget tilfredsstillende måde, navnlig for kostens vedkommende.

Sekretæren henvendte sig derefter til havnemesteren Rasmus Voigt anmodede denne om, at der blev stillet politi til rådighed, således at mandskabet uhindret kunne komme ombord i logiskibet. Det påhvilede havnemesteren at afvikle trafikken på Esbjerg havn. Havnemesteren og havnebetjentene havde tillige endnu på det tidspunkt til opgave at opretholde ro og orden på havnen. Politiforholdene i Esbjerg er nemlig således ordnet, at byens politi ikke har noget at gøre på havnens område, her er det alene havnepolitiet, der har myndigheden.

Havnemesteren lovede at efterkomme sekretærens henstilling, og i god tro hertil koncentrerede han sin opmærksomhed på jernbanestationen for at vejlede det mandskab, som kom med togene, og han forlod først stationen efter sidste togs ankomst kl. 12 nat. Efter den tid var der en mand fra DFDS til stede.

En del af det mandskab, der ankom med biler, havde tit største vanskelighed ved at komme frem, idet de strejkende ofte antastede sådanne, ikke alene i byen men også ude på landevejene og på havnen, og i flere tilfælde fik de chaufførerne til at vende om eller fik disse til at nægte at køre længere. En del af det mandskab, der på den måde blev stoppet, vendte straks hjem igen, medens de mere standhaftige forcerede sig frem og kom ombord i logiskibet.

Sekretæren forsøgte, og flere gange med held, at bringe det mandskab tilbage i logiskibet og fik i et tilfælde, hvor 15 mand havde søgt tilflugt på centralhotellet, bypolitiet til at bringe disse folk til havnen i lejede biler.

Han henvendte sig til havnepolitiet og krævede, at dette anbragte mere politi på havnen, så mandskabet kunde komme frem; det skete også.

Fredag den 22. maj kom atter en del frivillige til havnen, hvor den såkaldte strejkevagt med flere forsøgte ved kraftige talemåder at holde dem tilbage; i flere tilfælde lykkedes det, men man rådede dog over ca. 80 mand. Med dette mandskab gik man i gang med indladningen.

Forinden havde sekretæren en forhandling med de såkaldte strejkevagter, idet disse forsikrede, at de ville våge over, at de frivillige ikke på nogen måde vilde blive forulempede under deres arbejde, såfremt man undlod afspærring af havnen. Sekretæren lovede at følge denne henstilling, men det viste sig hurtigt, at »strejkevagten« ikke kunde forhindre, at de frivillige blev forulempede, idet de måtte passere mellem en dobbelt række nysgerrige, der ved hånende tilråb og hentydninger søgte at gøre folkene kede af det, og de såkaldte »strejkevagter« var oftest de mest ivrige.

Sekretæren anmodede derefter havnemesteren om at afspærre havnen og holde de nysgerrige borte.

Afspærring blev så foretaget efter middag, men havnepolitiet tillod at »strejkevagterne« fremdeles havde adgang til havnen, og en del af disse personer agiterede vedblivende at formå mandskabet til at holde op med arbejdet. Kun i et enkelt tilfælde lykkedes det at lokke 2 mand fra Lunderskov til at forlade arbejdet, hvilket resultat hilstes med hurraråb.

Havnepolitiet magtede ikke sin opgave trods det, at de ofte blev anmodet om at optræde overfor »strejkevagterne«, når disse blev for nærstående med tilråbene, der ofte var iblandet skældsord.

Som ordenskorps viste strejkevagterne sig umulige, endskønt de om søndagen var forsynede med hvide armbind.

Som før nævnt udeblev en del af folkene, men der meldte sig flere folk ude fra landet, som blev antaget, og fra Rasmussen, Højrupgård, kom 12 mand. Desuden sendte slagteriet i Års 55 mand, der ankom til Esbjerg lørdag morgen kl. 3½. Den lokale fagforening i Års havde telegrafisk underrettet arbejds mændene i Esbjerg om, at folkene kom med toget, men for at forhindre sammenstød, arrangerede man sig med jernbanen på den måde, at disse folk blev overført i en anden vogn og kørte direkte til havnen med et tog; derved blev de hundreder af arbejds mænd, der havde indfundet sig på jernbaneplassen, forhindret i at lave fest, og da jernbanens perron var afspærret af politi, var optøjerne forhindret.

Man var nu vel forsynet med folk, og arbejdet skred rask frem, således at man søndag kunne melde, at alt gods, der henstod fra foregående uge, var indladet og videresendt.

Smøreksporthørerne var misfornøjede over, at disse ikke straks kunde få indladet det smør, der stod på lagrene, men sekretæren fastholdt, at man først tog varer fra lagerkældrene, når alle jernbanevognene, der havde henstået på banens terræn, var indladet.

Det var ikke muligt at overbevise smøreksporthørerne om berettigelsen af dette standpunkt, og navnlig var direktør K. Hansen, Midtjydsk Smørforsyning, Horsens, meget pågående i sit krav om straks at få indladet smørret fra lagrene. Direktøren var skarp i sin kritik såvel over sekretærens standpunkt som over femmandsudvalgets hele optræden, der efter hans opfattelse savnede fornødent initiativ og handlekraft.

Der indkom stadig anmodninger fra folk om at få arbejde ved indladningen. En del af disse anmodninger blev taget til følge, når det dokumen-

teredes, at de søgende havde tilknytning til landbruget, og kun sådanne blev taget i arbejde.

Mandskabet vænnede sig hurtigt til at indlade varerne. De tunge flæskeballer blev efterhånden båret til rampen uden synderlig anstrengelse. Arbejdet blev udført under godt humør, og det var kun enkelte, der sløjede af og skulkede fra arbejdet.

Betalingen var som vedtaget 18 kr. pr. dag. Der arbejdedes 8 timer, og for det overskydende antal arbejdstimer betales 2 kr. 25 øre pr. time, en betaling, der svarede til timelønnen for de 8 timer. Søndagene betales med samme pris, dog betales arbejdet de 2 pinsedage med 10 kr. mere pr. dag; denne forhøjelse ydede man for at undgå, at for mange rejste hjem i helligdagene.

Da søfolkene sympatistrejke den 1. juni blev etableret, og da der indløb meddelelse fra England om, at havnearbejderne nægtede at udlosse danske skibe, der var indladet af frivilligt mandskab, indkaldtes udvalget (femmandsudvalget) til møde i København sammen med repræsentanter fra slagterier, mejerier og ægekseporten for at drøfte den nye situation.

På mødet forelå skrivelse fra landbrugsministeriet med fornyet forslag fra M. C. Lyngsie¹ om fremskaffelse af skibe til transport af landbrugsprodukterne. Udvalget fastholdt imidlertid sit tidligere standpunkt at holde sig neutral i striden, og dette mente man ikke at kunne fravige. I en skrivelse til landbrugsministeren tilkendegav man sit standpunkt, og gennem en Ritzau meddelelse udsendte man en kort redegørelse til offentligheden.

»Den 5. juni blev der ved forligsinstitutionens mellemkomst afsluttet forlig mellem parterne, og strejken blev hævet. . .«².

Der findes et notat, der afrunder strejkeforløbet i Esbjerg. Det hedder her bl.a.: » . . . Fra den 2. juni til den 7. juni gjorde søfolkene fælles sag med arbejderne, hvorefter passagerbådene blev bemanded med frivillige, for størsteparten kontorfolk, men al godstransport var nu aflyst.

Sømandsstrejken og arbejdsmandsstrejken sluttede den 5. juni, og »Flora og Ficaria« lå med fuld damp oppe for at gå straks (de var lastede med landbrugsvarer), men søfolkene ville det anderledes, idet de havde bestemt at ville have en sommerudflugt, og dertil skulle bruges lørdagen den 6. hvilken dag de i samlet procession og med fuld musik gik i Strandskoven. . .«.

Søndag morgen mødte mandskabet, og fra mandag den 8. juni 1925 optoges normal fart³.«

Noter

1. Fagforeningsmand og politiker (1864-1931).
2. Kopi af intern rapport fra slagteriernes arkiver, Slagteriernes Fælleskontor, Axelborg.
3. Slagteriernes arkiver, pk. AF 92, Femmandsudvalget 1925.

Kildehenvisninger

- Erik Rasmussen: Velfærdsstaten på vej. Politikens Danmarkshistorie bd. 13 1913-39 (1965), s. 184-89, 235-40, 271-84, 343-350.
- Tom Sinding: Dansk Arbejdsmandsforbund under storkonflikten 1925. Historie (Jyske Samlinger XII 1-2) 1977.
- Heinrich Schlebaum Larsen: Træk af de faglige storkonflikter i 1920 og 1925. Økonomi og Politik 1955 nr. 2-4. p. 163-204.
- Anders Ture Lindstrøm: Samfundshjælpen. Erhvervshistorisk Årbog 1978 s. 7-48.
- Anders Ture Lindstrøm: Landbrug og arbejdsmarked 1919-26. Landbrugshistorisk Tidsskrift. Bol og By 2. række nr. 3 (1980) s. 39-65.

Anders Ture Lindstrøm, f. 18.2.1943 i Ribe. Cand. phil. i historie 1969 fra Århus Universitet. Studier i europæisk integration i Belgien 1967-68, NATO-stipendiat 1970. Forskningsstipendiat i Flensborg 1971-73. DR Åbenrå fra 1974. Har bl.a. skrevet: »Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945-1954« (1975). »Samfundshjælpen. Træk af en kontrarevolutionær organisations historie«, Erhvervshistorisk Årbog 1978. »Landbrug og arbejdsmarked 1919-1926«, Landbrugshistorisk Tidsskrift, Bol og By, 2. række, nr. 3 (1980). »Vandrelærer i en urolig tid«, Sønderjyske Årbøger 1984.

Et diplom fra besættelsestiden

Af S. Ravn Jensen

Ovtrup skole var under besættelsen, som så mange andre skoler i landet, beslaglagt af tyskerne. Få dage efter kapitulationen forlod de tyske soldater skolen og alle de andre bygninger i byen, højskolehjem, forsamlingshus, missionshus og en del private boliger, som de efterhånden havde taget.

En efterkommando på nogle få mand blev tilbage for at holde øje med det materiel, der var oplagret i skolens gymnastiksal, men udleverede dog næsten omgående skolens nøgler til modstandsbevægelsens byleder. Han og jeg blev de første, der frit kunne gå rundt i skolens lokaler og tjenesteboliger og ved selvsyn konstatere »ødelæggelsernes vederstyggelighed«.

Som allerede nævnt var gymnastiksalen materieldepot. Næsten al plads var optaget af høje reoler, hvis hylder bar i stakkevis af kasser med materiel, og en væsentlig del af dem havde påskriften HTK (Hærens Tekniske Korps). Man havde ryddet et dansk militærdepot og slæbt alt rub og stub til Ovtrup, også ting, som Die Wehrmacht overhovedet ingen anvendelse kunne finde for. Nævnes kan f.eks. et lille bundt pæne sølvskjolde, som mange ældre mænd husker fra deres soldatertid. Et sådant tildeltes kompagniets bedste skytte.

Det reneste og mest akkurat afleverede rum var skolens tørvehus. Her kunne de soldater, der under kamp blev udsat for sennepsgasangreb, blive vasket og renset. Bårer, gummidragter og tønder med kemikalier talte deres tydelige sprog om rummets anvendelse.

På døren ind til et af skolens lokummer var malet: »Lebensgefahr. Zutritt verboten«. (Livsfare. Adgang forbudt). Vi fandt nu ikke noget farligt, det var fjernet, men advarselen blev stående i flere år. Den forsvandt først, da udhuset blev nedrevet.

Mit strålende befrielseshumør sank ved gensynet med min før så smukke og hyggelige tjenestebolig. Få måneder efter vort bryllup blev min kone og jeg smidt ud af den, og nu var den på det nærmeste en ruin. Alt var skamferet og ødelagt.

De fleste klasseværelser havde været anvendt som belægningsstuer (soverum). Her stod grimme, klodsede standardkøjer, som var ryddede, men snavsede og uhumske. En af dem tiltrak sig straks min opmærksomhed. Allerede i døren så jeg, at der lå et stykke hvidt papir på den. Det var et diplom, og her er det i faksimile.

Teksten i dansk oversættelse:

DIPLOM

Om korporal¹ Kesting, signa, kompagni² Danmark 1, udtaler jeg min særlige anerkendelse, fordi han gennem fastholdelse af en dansk sabotør gjorde denne uskadelig og derigennem muliggjorde afdækning af en vidt forgrenet sabotageorganisation.

Divisionskommandostation 3. marts 1945

Hoffmann

Generalløjtnant og divisionskommandant

Fundet af dette diplom satte gang i fantasien, og spørgsmål myldrede frem. Hvorfor var diplommet den eneste personlige ejendel, der var efterladt i lokalet? På hvilket tidspunkt var det efterladt? Hvorfor havde Kesting ikke brændt det? o.s.v.

Alt tyder på, at det er anbragt på køjen i allersidste øjeblik før hjemturen til Tyskland, men efter at en befalingsmand har godtaget soldaternes oprydning. Korporal Kesting har måske fået »kolde fødder«, hevet diplommet op af tasken og lagt det på madrassen lige før han for sidste gang trådte ud af klasseværelsets dør. Eller, hvad der er lige så sandsynligt, hans kammerater har sagt: »Du er godt

tosset mand! Hvis englænderne ved grænsen kigger i din taske, er du leveret og bliver måske kaldt krigsforbryder«.

At han ikke brændte det, skyldtes måske den ganske simple grund, at tiden for afgang var inde.

Diplomsudsmykning

Som man kan se, er diplommet på alle fire sider »indrammet« af en bort med egeblade. Det er ikke tilfældigt. I tysk nationalbevidsthed har egen en lignende funktion eller rolle, som bøgen har i den danske.⁹

Tegningen i øverste venstre hjørne er let at tyde. Det er jo et formindsket billede af det velkendte tyske Jernkors, der under krigen tildeltes tapre soldater. Oprindeligt var der i korsets midte ikke noget hagekors, men et stort W forsynet med en kongekrone, og på underste korsarm stod årstallet 1813. Alt det fortæller, at det var kong Frederik Wilhelm, der under befrielseskrigen mod Napoleon indstiftede ordenen. Jernkorset er senere flere gange f.eks. i 1870 og i 1914 blevet fornyet og forandret. Det her genivne er Hitlers version fra 1939.

Tegningen i øverste højre hjørne, der forestiller et våbenskjold på mørk grund, er vanskeligere at tyde, men det lader sig dog gøre. Det er divisionens mærke. Bogstaverne R.D. står for Reserve Division, og tallet 160 fortæller, at der her er tale om den 160. division.

Den kom, så vidt jeg har fået oplyst til Danmark (Sjælland) umiddelbart efter eller samtidig med tyskernes besættelse 9. april og blev her med skiftende kommandanter resten af krigen.

Flere gange flyttede den for så til sidst at havne i Sydvestjylland, hvor dens virkefelt strakte sig fra Sdr. Haurvig i nord til Sneum Å i syd og med en østgrænse ca. 40 km. fra havet. Hovedkvarter og bopæl for generalen var Henne.

Det havde nu været interessant, om jeg kunne have fortalt, hvem den tilfangetagne sabotør var. Og det ville have været dejligt, hvis jeg kunne have sluttet min lille beretning med, at han og hans kammerater takket være det

sene tidspunkt af krigen undgik koncentrationslejr, og at de lykkelige og uskadede nåede hjem 5. maj. Men det ser jeg mig desværre ikke i stand til. Jeg kan ikke finde hverken ham eller kammeraterne. De har ikke været hjemme-hørende i Ovtrup eller omliggende sogne, men ganske afgjort et sted i Sydvestjylland.

Noter

1. Forkortelsen står for »Ober Gefreiter«. I den danske hær har man ikke en underofficersgrad, der nøjagtig svarer til den tyske. Vi bliver nok nødt til at kalde Kesting korporal slet og ret.
2. Vi kan heller ikke direkte oversætte »Nachrichten Kp«, der er en forkortelse af Nachrichten Kompagni. Herhjemme kaldes kompagnier med lignende funktion signalkompagnier.
3. Bissens Landsoldat i Fredericia står med en bøgeregren i hånden.

Litteratur

Arne Bonvig Christensen: *Invasion i Danmark?* Odense universitetsforlag 1976.

Knud Hendriksen: *Våben i klitterne*. 1984.

S. Ravn Jensen, f. 1908, død juni 1985, fhv. skoleinspektør, Lykkesvej 17, 6855 Ovtrup. Har tidligere skrevet bl.a.: »Forsøg med Göteborglærernes arbejdsmåde« i »Folkeskolen« 19. okt. 1950, fortsat 26. okt. 1950. »Glimt fra Ovtrup ungdomsforenings historie« i »Fra Ribe amt« 1981. »Skatteenægtelse i provisorietiden« i »Fra Ribe Amt« 1984.

Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, II

Af L. G. Ipsen

I årbogen for 1984, bind XXIII-1 bragtes en artikel om flygtningelejre i Ribe amt efter 1945. I artiklen blev situationen på landsplan trukket op og to flygtningelejre, ved Blåvand og Oksby, nærmere beskrevet. I efterstående artikel fortsættes med lejrene ved Strellev og Nymindegab.

Strellevlejren

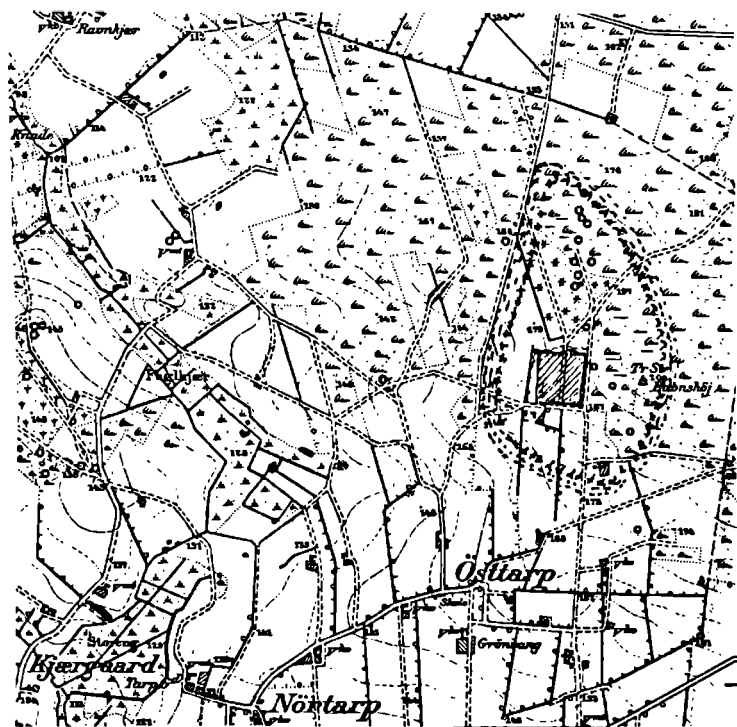
Forhistorie

I det luftforsvar, som den tyske værnemagt havde opbygget under besættelsen af Danmark, indgik også et stort antal radar- og jagerkontrolstationer. En sådan jagerkontrolstation – af tyskerne benævnt »Jagerkontrolstation ESCHE« – var placeret i nærheden af Ølgod, nærmere betegnet i det nordøstlige hjørne af Strellev sogn (se kortskitsen). Selve lejren blev færdig i 1942 og rummede en besætning på ca. 225 mand, hvoraf en stor del var Østriere. Selve lejren lagde beslag på ca. 1 ha. Derudover var der til alle de tekniske installationer, som lejren rummede, indhegnet med pigtråd, beslaglagt et område på ca. 50 ha. og udlagt et stort antal landminer i tilslutning hertil.

Situationen efter befrielsen.

Efter befrielsen den 4. maj 1945 blev lejren indledningsvis sat under engelsk kontrol (Royal Air Force), som dels ønskede at studere de tyske, tekniske installationer nøjere, dels ønskede at overvåge, at en efterladt besætning af tyske soldater fik ryddet de udlagte miner, fjernet pigtrådspærringer og ryddet op i lejren. – Da de sidste tyske soldater var blevet sendt hjem, meldte næste problem sig:

Strellev militær- og flygtningelejr.

- ▨▨▨▨ bebygget område
- ××××× pigtrådsspærring
- minesfelt
- pigtrådshegn

Ved de gennemgående veje var der spanske ryttere og maskingeværstillinger.

FLYGTNINGE. Som alle andre steder i landet overtog Statens civile Luftværn alle de lejre, hvortil flygtningene var blevet samlet. For at frigøre de danske etablissementer, som hidtil havde været beslaglagt af værnemagten, samledes flygtningene efterhånden i de lejre, som tyskerne havde opført til militært brug. Strellevlejren blev underlagt luftværnschefen i Tarm, sognerådsformand Chr. Sørensen, som den 29. maj 1945 udsendte følgende:

Udsigt over Strellelejren.

Reglement for de tyske flygtninge i TARM luftbeskyttelsesområde

Efter anmodning fra den danske regering har luftværnschefen i Tarm indtil videre overtaget forvaltningen af de tyske flygtninge under Tarm luftbeskyttelsesområde. I denne anledning fastsættes følgende bestemmelser:

- Ansvar for ro og orden påhviler lejrlederen.
- De nuværende lejrledere fungerer indtil anden bestemmelse træffes.
- Samtlige våben, såvel skyde- som stikvåben, samt ammunition skal omgående afleveres til lejrlederen, og vil derefter blive afhentet.
- Lejrlederen sørger for renholdelse af lejren med dertil hørende gårde og toiletter. Lejrlederen må til dette brug rekvirere rengøringsmidler, der vil blive stillet til rådighed i det omfang, det er nødvendigt.
- Lægehjælp ydes som sædvanligt af tyske læger, rekvirering af yderligere lægehjælp rettes til luftværnschefen i Tarm, hvortil dødsfald også skal meldes.
- Det påhviler lejrlederen til enhver tid at føre lister over samtlige flygtninge anbragt i lejren med angivelse af fulde navn, fødselsdata og hjemsted.
- Det sædvanlige antal af flygtninge i lejren føres dagligt, listen skal afleveres samtidig med forplejningens modtagelse.
- Det pålægges lejrlederen at sørge for, at der overalt udvises den største sparsommelighed med gas og elektricitet. Det er forbudt at tænde lys undtagen i sygdomstilfælde.
- Fremmede har ingen adgang til lejren uden særlig tilladelse. Tilfældige flygtninge – tyske evt. danske – må ikke modtages i lejren.

- Det er strengt forbudt at forlade lejren. Udgangstilladelse kan gives i ganske ekstraordinære tilfælde, for at søge speciallæge eller lignende tilfælde. Tilladelsen udfærdiges indtil videre af luftværnschefen i Tarm eller af bevogtningsmandskabet.
- Enhver, der overtræder disse bestemmelser, vil blive draget til ansvar.
sign. Luftværnschefen i Tarm. Chr. Sørensen. Den 29. maj 1945.

Med ansvaret for, at flygtningene blev afsondret fra omverdenen, fulgte selvsagt også ansvaret for forplejningen af dem. Man må i den forbindelse erindre, at landets lagre var næsten tomme. Hvad der endnu fandtes af forbrugsvarer og levnedsmidler var strengt rationerede, ligesom forbrug af gas, vand og brændsel. Tøj var lappet, stoppet og ofte vendt. Øl, kaffe og the blev omtalt snarere som midler end som nydelse p.g.a. de anvendte erstatninger. De tilmålte rationer var derfor knappe, men dog større end de rationer, der kunne tildeles flygtningene i hjemlandet. Til eksempel kan nævnes, at ugerationen for de vigtigste levnedsmidler på samme tid i Tyskland var: 1550 gr. brød, 250 gr. kød, 125 gr. smør, 175 gr. gryn, 25 gr. kaffeerstatning og op til 2 kg kartofler (hvis de kunne

Raster af tysk radar, Strellevejren.

skaffes). Kravet var, at en »dagsration« skulle indeholde 2270 kalorier, og for Strellevejren gjaldt i en lang periode nedenstående »kostplan«:

Vare	pr. person/pr. dag
Rugbrød	300 gr.
Sigtebrød	125 –
Smør el. fedt	20 –
Kødpålæg	25 –
Ost (mager)	25 –
Sukker	15 –
	pr. uge/pr. person
Hvidkål	200 gr.
Groft rugmel	85 –
Gulerødder	750 –
Kartofler	1900 –
Skummetmælk	1150 –
Havregryn	60 –
Bygmel	60 –
Gule ærter	70 –
Selleri	100 –
Kørvel	100 –
Kålraabi	100 –
The	7 –

Børn under 15 år samt gravide kvinder i de sidste 3 måneder tildeles $\frac{1}{2}$ liter sødmælk dagligt.

Intet under, at de der kom til at tilbringe en længere tid i en flygtningelejr, fandt kosten ensformig. Efterhånden som forsyningssituationen i landet bedredes, blev der også skabt større variationsmuligheder.

Alle lejre blev med mellemrum inspiceret af embedsmænd udpeget af arbejdsministeriet, og i to rapporter om Brosbølgård og Strellevejren, udfærdiget henholdsvis 4. oktober og 16. november 1945, hedder det bl.a.:

»For begge lejrene gælder, at forholdene i enhver henseende er gode. Sundhedstilstanden er god, hvilket for en del skyldes det udmærkede tilsyn, der udføres af kreds-læge Hahme, Skjern.

Begge lejre er anvendelige som vinterlejre. I Brosbøllejren er der installeret centralvarme og i Strellevejren er der kakkellovn på alle belægningsstuer. Muligvis er Bros-

bøllejren noget hårdt belagt, men til gengæld er forholdene her så gode, at dette bliver en biting. – Derimod er der forholdsvis god plads i Strellevlejren, dog må også denne lejr betragtes som fuldt belagt. I begge lejre er der skolestuer, og børnene modtager undervisning. Der er god køkkenplads og gode forhold til madudlevering. Iøvrigt må det siges, at lokaliteterne opfylder de krav, der er stillet i Statens civile Luftværns skrivelse af 26. august d.å.

Beklædningstrangen i begge lejre er stor, og de hidtil herskende gode forhold vil meget afhænge af, hvorvidt denne trang bliver afhjulpen.

En stor hjælp vil det være, om der til hver lejr kunne anskaffes symaskiner, således at lejrens kvinder, og hvem der ellers har håndlag dertil, under organisationen kunne lappe og reparere lejrens tøj.

Men også en skomager var tiltrængt, og kunne der skaffes en gammel symaskine, og der blev stillet lidt materiale til rådighed, kunne der opnås store besparelser.

De indkøbstilladelser, der af varedirektoratet stilles til rådighed for indkøb af brændsel, er fuldstændigt utilstrækkelige.

Der udleveres håndsæbe, men endskønt der også kan udleveres barberblade, er der endnu intet om, at der også kan tildeles flygtningene lidt barbersæbe. Og hvorledes med beklædningsgenstande, der ikke under de nuværende omstændigheder kan repareres i lejrene?»

Og om Strellevlejren specielt: »Lejren er indrettet i en tidligere tysk militærforlægning opført af mursten og beliggende 10 km. SØ for Brosbølgård.

Lokaleforholdene er overordentligt gode og pladsforholdene rigelige. Der herskede en udmærket orden overalt, og flygtningene gjorde et friskt indtryk.

Indenfor lejrens område er indkvarteret et tysk militærhold, bestående af en løjtnant og 7 menige (vagt ved pejlestationen under R.A.F.).

Mændene var her, som på Brosbølgård, beskæftigede ved stødoptagning, og fik i betragtning af det hårde arbejde et mindre tillæg til den daglige madration.

Flygtninge på markarbejde ved Strellev.

Mænd, som ikke var tilknyttet nogen familie, boede på stuer sammen med de halvvoxne drenge. «

Antallet af flygtninge, der opholdt sig i Strellevlejren, mens den eksisterede, varierede en del, men lå i sidste halvdel af 1945 nogenlunde konstant omkring 300. I løbet af maj måned 1946 var lejren blevet rømmet, idet tyske flygtninge enten var blevet hjemsendt eller flyttet til andre større opsamlingslejre, mens ikke-tyske flygtninge enten var blevet hjemsendt eller flyttet til Nymindegab.

I slutningen af maj blev lejren inspiceret af personel fra Oksbøllejren, hvortil man bl.a. samlede flygtninge fra de mindre lejre i landet. Alt brugeligt materiel og inventar blev flyttet til Oksbøl, hvor der var et stort behov. Således nævnes bl.a. i den rapport, der udarbejdedes før lejrens nedlæggelse, »at der foruden det anvendelige køkken- og lejrinventar fandtes en del træstumper, som kan anvendes til at forarbejde forskellige ting af i en flygtningelejr; disse træstumper ønsker man også gerne at erholde.«

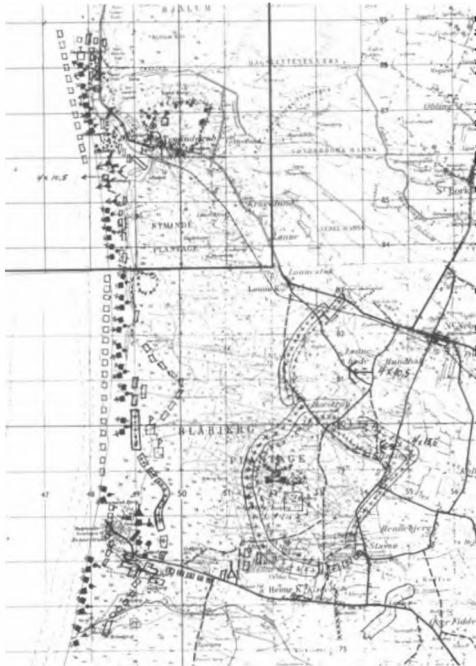
Snart var Strellevlejren en afsluttet epoke i sognets historie og det beslaglagte område kunne tilbagegives til de retmæssige ejere og anvendes til deres oprindelige formål.

Nymindegablejren

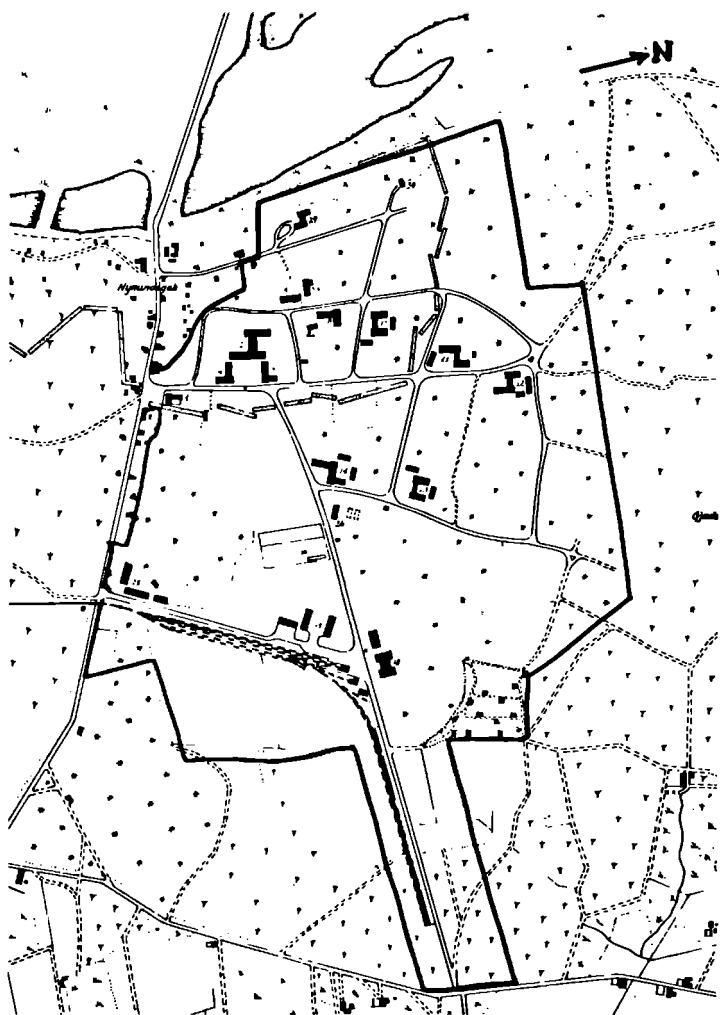
Forhistorie

Med 2. verdenskrigs udbrud og den dermed følgende besættelse af Danmark fik Nymindegab en ny betydning på grund af sin strategiske beliggenhed ved den eneste vejforbindelse fra syd mod nord over Holmslands klit, og den kom derved til at indgå som en del af det kystforsvar, som tyskerne opbyggede langs hele den jyske vestkyst.

I årene 1941-43 blev Nymindegablejren bygget, dels som kaserne, dels som fagligt støtteområde for bl.a. afprøvning af forskellige typer af tungt skyts, og endelig på forskellig vis indgående i det egentlige kystforsvar.

Tyske befæstningsanlæg ved Nymindegab, 1945.

Skitse (tysk) over Nymindeglejren.

Efter den tyske værnemagts kapitulation den 4. maj 1945 overtog Indenrigsministeriet lejren, der indledningsvis blev anvendt til at huse bl.a. baltiske flygtninge; men meget hurtigt herefter overgik lejren til brug som egentlig kaserne og uddannelsessted i forbindelse med genopbygning af det danske forsvar, som havde været sat ud af funktion efter 29.8.1943.

I 1970 blev Nymindegablejren overdraget til Hjemmeværnet og huser i dag Hjemmeværnsskole og et kampvognværksted.

På grund af lejrens næsten øjeblikkelige overgang til at tjene som militært område efter 2. verdenskrigs ophør, er såvel lejrens forskellige bygninger, som en lang række af de egentlige forsvarsværker i og omkring lejren og ved kysten blevet bevaret og står i dag som en slags monument over besættelsesårene.

Situationen efter 4. maj 1945

Som omtalt i en tidligere artikel stod den danske regering efter befrielsen med to store problemer, som skulle løses:

1. at få de tyske tropper ud af landet så hurtigt som muligt, og
2. at få alle de flygtninge, der var strømmet til landet i løbet af krigens sidste år, sendt tilbage – om muligt – til de områder, hvor de stammede fra.

For så vidt angår det første problem, blev det efter omstændighederne løst hurtigt og effektivt i samarbejde med de allierede styrker i landet.

Det andet problem var betydelig mere komplekst, og vanskeliggjordes bl.a. ved, at det danske forsvar endnu ikke var til disposition. For at klarlægge ansvar og beføjelser bl.a. i forbindelse med administration og bevogtning af flygtningelejrene i landet, udsendtes fra Generalkommandoen i slutningen af maj 1945 følgende bestemmelser:

»Ved forhandling med Socialministeriet, Rigspolitiet, Statens civile Luftværn og Dansk Røde Kors er der opnået enighed om, at modstandsbevægelsen tillige varetager bevogtningen af de tyske flygtningeforlægninger og de af staten oprettede flygtningelejre, indtil bevogtningen kan overtage

ges af hæren og politiet. Man er ved de nævnte forhandlinger blevet enige om følgende nærmere bestemmelser, idet administration m.v. vedrørende de tyske flygtninge varetages af Statens civile Luftværn:

Modstandsbevægelsen varetager bevogtningen af samtlige forlægninger og lejre m.v., således at der i det omfang forsvarlig bevogtning ikke kan gennemføres ved hjælp af modstandsbevægelsens egne bevæbnede styrker, af den pågældende luftværnschef stilles C.B.-mandskab til rådighed for den pågældende byleder (region).

Bevogtningsmandskabets opgave er at forhindre enhver der ikke er behørigt legitimeret af luftværnschefen (lejrchefen) i at passere ind eller ud af forlægningen (lejren). Tvivlsspørgsmål forelægges luftværnschefen (lejrchefen).

- 1) Ved nuværende spredte flygtningeforlægninger, for hvilke der ikke af luftværnschefen er indsat en særlig lejrchef, bærer modstandsbevægelsen ansvaret for bevogtningen, der skal gennemføres i forståelse med den pågældende luftværnschef. Det påhviler således modstandsbevægelsen at stille de fornødne styrker og føre betryggende tilsyn med bevogtningens effektivitet.
- 2) Til bevogtning af større lejre, der har en af luftværnschefen indsat særlig leder, afgiver modstandsbevægelsen ligeledes mandskab, der under egen kommando står til rådighed for lejrchefen.
- 3) Under transport bærer modstandsbevægelsen ansvaret for bevogtning af transporter, hvis rute og rejsemåde fastsættes af Socialministeriet eller af Statens civile Luftværn på dettes vegne.
- 4) Bevogtningsmandskabet yder, om det forlanges, Luftværnschefen (lejrchefen) hjælp og støtte ved ransagninger og beslaglæggelser i forlægningerne (lejrene). Enhver beslaglæggelse sker til fordel for staten.

De under Dansk Røde Kors hørende forlægninger og lejre omfatter de forflyttede personer og krigsfanger fra de allierede nationer, vil i almindelighed ikke være at stille under væbnet bevogtning. Efter aftale mellem den lokale afdeling af Røde Kors, hvem administrationen påhviler, og modstandsbevægelsens stedlige myndighed, bør der dog være adgang for lejrenes og forlægningernes chef til at tilkalde en væbnet kommando, såfremt uroligheder i lejren (forlægningen) eller andre forhold måtte gøre det ønskeligt.

Den af Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces udkrævede registrering vil blive gennemført af rigspolitiet i samarbejde med modstandsbevægelsen, hvorom nærmere regler vil fremkomme«.

At der virkelig var behov for faste retningslinier, fremgår bl.a. af en artikel i »Vestkysten«, dateret den 25. juli 1945. En af avisens medarbejdere havde fået tilladelse til at aflægge et besøg i lejren, og beskrev nogle af sine oplevelser således:

Tyske barakker i Nymindegab.

»I Nymindegablejren finder i disse uger en meget omfattende sammen-
dragning sted af tysk krigsmateriel fra de nærliggende distrikter, og des-
uden foretages der hver dag talrige bortsprængninger af store mængder
ammunition af alle typer. Der er i øjeblikket samlet ca. 7000 t sprængstof
i lejren. Det skal alt sammen uskadeliggøres, og sprængningerne, foregår
på 5-6 forskellige øde pladser på Værnet, bl.a. i nærheden af Store Mjøl.

I de første dage efter lejrens overtagelse var der kun en halv snes mand
til at tage vare på de store mængder af materiel, men dette forhold har nu
ændret sig. I løbet af de sidste dage er der kommet en C.B.U. kolonne fra
Herning til lejren. Mandskabet er blevet indlogeret i den barak, hvor
tidligere lejrens bordel havde til huse. Desuden er der ankommet 45 År-
hus-sabotører fra den meget omtalte »5. kolonne« under ledelse af kap-
tajnløjtnant Fisker. Århus-folkene skal arbejde med sammendragningen
af alt det svære materiel som kanoner, pejlestationer, lysmaskiner, projek-
tører o.l., og man har i dag 25-30 biler gående udelukkende beskæftiget
med at slæbe materiel sammen. Allerede nu er der en vrimmel af kanoner
af mange kalibre repræsenteret på opsamlingspladsen. Der er små 20
og 37 mm kanoner, 75 mm feltkanoner, og 12,2 cm kanoner af russisk oprin-
delse. – Det store oprydningsarbejde vil komme til at stå på et godt stykke
tid endnu. Kun halvdelen af materialesamlingerne er indtil nu blevet gen-
nemgået, og man regner tidligst med at blive færdig til efteråret.

Lejren er, arkitektonisk betragtet, ganske tiltalende, og ikke to af byg-
ningerne er helt ens. Hvert kompleks har bade- og toiletrum i en lille
bygning for sig, og blokkenes hundreder af værelser er udmærket indret-

Lejrledelsen i Nymindegablejren. I midten lejrleder Kaas-Larsen. Nr. 2 fra højre B. Høgsbro Østergaard.

tet. Kældrene er indrettet som en labyrint af næsten rørformede, overordentlig solide beskyttelsesrum. Til lejren hører en biograf med plads til 600 tilskuere. Den er desuden forsynet med scene og omklædningsrum til skuespillerne. Køkkenets kapacitet svarer fuldt ud til lejrens belægningsmuligheder, og den store spisesal kan tage 600 mand ad gangen. Lejrens 10 store mandskabsblokke er hver beregnet til 250 mand, men der er så rigelig plads, at de udmærket kan tage 600. De blev opført i 1941 af gamle materialer og er allesammen grundmurede og tegltækte.

Ret længe vil mandskabsbygningerne ikke få lov til at stå tomme med tillukkede skodder. I løbet af denne uge ventes der ca. 2000 russiske krigsfanger til lejren, hvor de skal komme til hæfterne igen efter den hårdhændede behandling, de har været udsat for i tysk fangenskab.

Om lejrens videre skæbne vides der på nuværende tidspunkt intet, men fra forskellig side har der været tanker fremme om at gøre området til en folkeferie-by eller sanatorium«

Disse tanker blev imidlertid aldrig realiseret, fordi der var et påtrængende behov for lokaliteter, hvortil man kunne samle flygtninge fra de mange forskellige nationer, som var spredt på hundredvis af steder landet over.

Nymindegablejren blev derfor hurtigt omdannet til opsamlingslejr for ikke-tyske (»allierede«) flygtninge, og fun-

»Morgensamling af flygtninge den 26. september 1945 (Kong Chr. d. X's fødselsdag)«.

gerede som sådan indtil september 1946, hvor den blev rømmet.

Lejren blev som øvrige lejre med allierede flygtninge underlagt Dansk Røde Kors, og i den først etablerede lejroleddelse indgik bl.a. Bent Høgsbro Østergaard, Thorstruplund ved Sig, kendt fra besættelsestiden under dæknævnet »GEMÜSEN«. Om sine oplevelser fra tiden i Nymindegablejren fortæller B.H.Ø. følgende:

Nymindegab-lejren 1945-1946

Af Bent Høgsbro Østergaard

Efter samtale med Oberstløjtnant L.G. Ipsen, Oksbøl, er jeg blevet opfordret til at give en redegørelse for min viden og erfaringer m.h.t. NYMINDEGAB-LEJREN i tiden fra 5. maj 1945 og til efteråret 1946, da de dengang værende flygtninge blev flyttet til Dragsbæk-Lejren ved Thisted.

Under samtalen blev jeg gjort bekendt med en beretning om dette emne, som i bund og grund er så misvisende og i strid med de historiske kendsgerninger, at jeg føler mig forpligtet til at imødegå den. Mine oplysninger vil kunne dokumenteres af henholdsvis Fremmedpolitiet, Flygtningeadministrationen og Dansk Røde Kors – som de nærmeste ansvarlige

Flygtninge på arbejde, vinteren 1945-46.

danske myndigheder. Men det kunne være interessant i denne forbindelse at få en udtalelse fra de flygtninge som endnu lever og opholder sig her i landet. Måske findes der stadig en baltisk forening.

Skulle nogen ønske at videregive disse oplysninger skriftligt eller trykt, må det kun ske efter personlig henvendelse til mig og kun i sin fulde udstrækning. Ikke kun i uddrag.

I slutningen af maj 1945 kom jeg direkte fra København med min datter på 3 år og fik ophold hos min mor og søster her i Thorstruplund, da jeg som følge af min deltagelse i modstandsbevægelsen og ophold i KZ-lejren Neuengamme i 9 måneder var både hjemløs og arbejdsløs.

Få dage efter kom der bud til mig fra politimester Rasmussen, Varde, om at melde mig til modstandsbevægelsens ledelse i Ølgod, da man savnede mandskab til forskellige opgaver. Politimester Rasmussen havde fra d. 19/9-1944 været »under jorden« her i huset ca. 14 dage sammen med politifuldmægtig Danelund, så han kendte udmærket til mine forhold og den øjeblikkelige situation.

Da jeg var i Ølgod (det må have været sektion X) talte jeg med en ostegrosserer (?) fra Skive, læge Øllgaard m.fl. og blev straks antaget og bedt om at tage til Nymindegab og deltage i oprydningsarbejdet og vagt-tjenesten på modstandsbevægelsens vegne. Vi var i begyndelsen 5 mand, som boede på Nymindegab Kro. Vi skulle passe på tingene udenfor de områder, hvor tyskerne endnu boede. Der var ikke tale om nogen form for administration fra nogen steder. Det måtte vi selv finde ud af og ordne.

Mindesten over allierede flygtninge, begravet på Lønne Kirkegård.

De tilbageværende tyske officerer og soldater – ca. 100 – boede i de store stenbygninger i selve lejren og levede fedt og godt på deres danske penge. De købte f.eks. godt ind med piskefløde hos den daglige mælke-mand til den lokale befolknings forargelse. Vi havde ingen kontakt med dem.

Men en dag fik vi ordre til at hente et større antal tæpper o.lign. effekter i Hvide Sande og køre det til Århus. Vi havde en lastvogn men ikke noget generatorbrænde. Det havde tyskerne derimod, men ville ikke ud-levere det til os. Da jeg var den eneste som havde det nødvendige køre-kort, var det mig som skulle løse problemet. Jeg kørte derfor til flyvesta-tionen i Vandel og forklarede Royal Airforce situationen. Svaret var kort og godt: »Shoot them« (SKYD DEM)!

Efter flere samtaler med tyskerne i Nymindegab fik jeg omsider det nødvendige brændstof og kørte til Hvide Sande og derfra til Århus.

Jeg har endnu den originale rekvisitionsordre til kommandantinten-danten p.t. Hvide Sande dateret d. 9/6-1945. Der stod:

Foruden

- c. 600 tæpper til kasernesenge
- c. 360 lagner
- c. 200 dynebetræk (farvede)
- c. 200 betræk til hovedpuder
- disponible dynebetræk (hvide)
- service til c. 600 mand

skulle til kasernen i Viborg – skulle der medbringes det på magasinet oplagte lager af rengøringsrekvisitter, måtter (gummi o.l.) lamper, lysekroner, W.C. papir, fire gulvtæpper, disponible skrivemaskiner. En del møbler til General Bennikes brug (modtagelsesværelse bl.a. f. General Dewing.)

Alt blev afleveret i overensstemmelse med ordren på kasernen i Århus til General Vagn Bennike personligt (som forøvrigt var min fætter). Han præsenterede mig for hele staben som GEMÜSEN. Straks efter 5. maj begyndte de tyske soldater at forlade landet, men tilbage var mange tusinde flygtninge. De blev alle registreret af fremmedpolitiet. Alle tyske civile personer, som kunne bevise deres nationalitet, blev samlet i Oxbøllejren først og fremmest. Men der var også mindre lejre.

Dernæst var der et stort antal tyske krigsfanger, som nazistynet havde sendt på tvangsarbejde bl.a. også her til Danmark. Det drejede sig fortrinsvis om russiske soldater, som var taget til fange på østfronten. Mange af dem har sikkert ikke været tilhængere af det kommunistiske styre, men almindelige værnepligtige russiske borgere. De var derfor ikke interesseret i at blive sendt hjem, for de vidste, at de ville blive betragtet som desertører eller dømt for at have »udvist fejhed overfor fjenden« og som følge heraf blive skudt.

Efterhånden var der ca. 4-500 af denne kategori og lejren blev derfor af den lokale befolkning kaldt russerlejren. De havde deres egen kok, som sørgede for deres forplejning efter russisk smag. Deres mad var meget, meget fed. Jeg har selv set, hvordan kokken smed 3-4 pakker margarine oveni den færdiglavede suppe. Margarine var ellers en mangelvare på den tid og rationeret udenfor lejren. Hovmesteren forlangte til at begynde med nogle unge danske piger til hjælp i køkkenet, men det modsatte jeg mig. Jeg måtte ringe til flygtningeadministrationen i København og forklare dem situationen og det forstod de udmærket. Resultatet blev, at russerne måtte klare arbejdet med egen hjælp.

Efter forholdsvis kort tid – jeg tror midt i juni – kom der ordre om, at alle disse mænd skulle udleveres til russerne og sendes tilbage til Rusland. Det skabte selvfølgelig alvorlige problemer, men her kunne jeg intet gøre. Ganske vist sorterede lejren officielt under Dansk Røde Kors – I KRIG OG FRED BARMHJERTIGHED – men der er undtagelser. Selvom jeg gik i Røde-Kors uniform forlangte den russiske overkommando, at jeg – så længe der var tyske soldater i lejren (de før omtalte 10-12 mand) – skulle jeg altid være bevæbnet. Det siger lidt om forskellen mellem de implicerede parters mentalitet.

Efter de nødvendige forberedelser var udført – alt pakket og klart og jernbanevognene kørt frem på sporene – og den russiske militærkommando var ankommet, blev alle mand kommanderet af sted. Det var meget besværligt at få dem op i vognene. Mange prøvede at flygte og gemme sig i plantagen, men forgæves. De russiske befalingsmænd fandt dem og holdt ikke op, før alle var kommet op og låst inde i vognene. Så kørte toget sydpå.

At disse russiske soldaters frygt var velbegrundet (selvom de på en måde var vore allierede) fik jeg flere beviser på. For det første var der den unge mand, som begik selvmord nogle dage forinden med en håndgranat. Jeg var personligt med til hans begravelse på Lønne Kirkegaard. Mens han som tysk krigsfange havde været på tvangsarbejde på en gård i nærheden af Skanderborg, var han blevet forlovet med en ung dansk pige. Da hun senere hørte om hans skæbne, forlangte hun hans kiste udleveret. Han hørte ikke til på den tyske afdeling af kirkegården. Hun krævede og fik sin ret. Jeg var også med til opgravningen af kisten som vidne og repræsentant for lejren. Han fik sin grav på hendes hjemegn.

Fra særdeles pålidelig kilde fik jeg senere bekræftet, at *mange* af disse mænd blev skudt ved ankomsten til Lübeck ved grænsen til østzonen. »Det var den værste dag i mit liv at være vidne til« – sagde dette vidne til mig.

Umiddelbart efter d. 5. maj var det Royal Airforce som havde overkommandoen i lejren. Men efter at de havde hentet alt det, de ville have, overgav de lejren til modstandsbevægelsen. Det vil sige til mig, da jeg var den eneste der på det tidspunkt var tilbage af vores gruppe. Det skete på fuld militær vis i overværelse af amerikanske og engelske officerer og med deltagelse af Baron Juel-Brochdorff som repræsentant for den højere ledelse af modstandsbevægelsen i Danmark. For mig personligt var det en ejendommelig oplevelse, da vi var gamle skolekammerater, men det spillede selvfølgelig ingen rolle i denne situation.

Tyskerne forlod så lejren ikke mindre standsmessige i egne biler, som var godt pakket. Men det har de rimeligvis måttet aflevere ved grænsen. Tilbage var så de før omtalte 10-12 tyskere, som skulle have opsyn med radarstationen.

I tiden derefter sorterede lejren under Dansk Røde Kors og vi fik en ny leder fra København. Det var Hr. Kaas Larsen, som havde meldt sig til tjeneste, fordi hans kone havde arbejdet for Røde Kors. Han var fhv. rejseleder for Bennetts rejsebureau og som sådan fortrolig med fremmede sprog og vant til at lede. Det må have været hans forudsætninger, som Røde Kors gik ud fra. Han var en jovial og på sin vis et charmerende menneske, men opgaverne i en flygtningelejr var unægtelig af en anden art end at lede ferieture gennem Europa.

Efterhånden som arbejdet for Fremmedpolitiet og Flygtningeadministrationen skred frem, blev alle såkaldte allierede flygtninge fra alle kanter af landet sendt til Nymindegab eller en af de andre mindre Røde Kors lejre. Det var en broget skare af mænd, kvinder og børn i alle aldre og fra alle samfundslag. Der var akademikere, læger, jurister, lærere, kunstnere og alle slags håndværkere. De kom fra randstaterne, d.v.s. Estland, Letland og Litauen, men der var også en del fra Polen, Bessarabien og Øst Preussen. Lejren blev snart fyldt. Da antallet af flygtninge var på sit højeste, drejede det sig om 7-800 mennesker.

Det vigtigste for mig var i første omgang at få alle disse omtumlede mennesker til at føle sig trygge og falde til ro. Det var tragisk at høre dem fortælle om deres oplevelser under flugten. Enten blev de drevet fra hus

og hjem, eller også flygtede de for at undgå selve krigen. Mange måtte gå hele vejen eller køre i hestevogne ad ufremkommelige veje. Hovedvejene var selvfølgelig forbeholdt militæret.

Når de kom til lejren, blev de indregistreret, men fik ellers lov til at indrette sig som de ville. De fandt sammen i mindre grupper, enten p.gr. af nationalitet eller religion – eller familiemæssige hensyn. Forholdene var selvfølgelig primitive men anstændige. Hvert værelse eller rum var forsynet med køjesenge, bord og stole samt kakkelovn. Altsammen efterladt af tyskerne. De fik udleveret tæpper og lagner og også tøj, hvor der var brug for det. Maden blev lavet i det store fælleskøkken og i begyndelsen spiste de sammen i de store sale, men efterhånden som de følte sig mere hjemme, hentede de maden og spiste måltiderne i deres respektive værelser. Det gav mere følelsen af privatliv. De fik alle lomme penge og kunne færdes frit udenfor lejren. De kunne f.eks. tage til Nr. Nebel og gøre deres indkøb, som de ville.

Efterhånden fik vi indrettet værksteder, hvor mændene kunne blive beskæftiget. I første omgang blev der lavet en del ting, som man kunne kalde husflidsarbejder. Det kunne være kunstfærdigt udskårne fugle til at hænge i en snor fra loftet – en »uro«, eller ved påsketid høns og haner flettet af halm. Men der blev også lavet og dekoreret mange dørharpes, som er meget almindelige i deres hjemland. De kunne også lave guitarer, som de alle fik glæde af, når der var fest. Kvinderne syede og stoppede. Børnene var altid velklædte. Beboerne sørgede selv for al rengøring og orden i lejren både ude og inde.

Det varede heller ikke længe, før vi fik organiseret en skole for børnene og indrettet et sygehus med en dansk sygeplejerske. Dertil kom, at tyskernes store festsal blev taget i brug til store fællesmøder, men også til gudstjenester for både katolikker og protestanter. Præster kom fra mange forskellige steder i landet og forrettede alle de kirkelige handlinger. Der kunne jo være tale om både barnedåb eller begravelse. Julemorgen 1945 blev der holdt katolsk julemesse i denne sal.

Kaas Larsen gjorde et godt arbejde for at opmuntre og underholde dem ved store fællesfester med sang, musik og dans. Han arrangerede f.eks. også en cirkusforestilling med sig selv som klovn. Den var meget vellykket. Alt dette lyste op i den triste hverdag, som det uvægerligt måtte føles under disse forhold. Man må jo ikke glemme, at det var umuligt for dem at få forbindelse med deres familie eller venner i hjemlandet. De fik aldrig breve, og kunne heller ikke selv sende breve. Turde måske ikke.

Kaas Larsen og hans familie boede i den store villa kaldet »Grosse o-heim«. D.v.s. de tyske officeres tidligere hovedkvarter. Jeg selv flyttede ind i en mindre villa – »Kleine o-heim. Den ligger der stadig med en dejlig udsigt over Gammel Gaf. En af flygtningene, en ung bessarabisk pige, sørgede for rengøringen og madlavning. D.v.s. hun hentede maden til mig nede fra lejren.

Midt i august fik vi besøg af en russisk delegation, russiske officerer. De forlangte at se og gennemgå lejrens kartotek med navnene på alle flygtningene. Jeg blev straks advaret af flygtningenes tillidsmand og nægtede

2000 Mennesker var i Søndags paa Besøg i Flygtningelejren ved Nymindegab

Og alt, hvad der var udstillet af Flygtningenes Haandarbejder, blev udsolgt. — En Tak fra Lejrchefen og hans Hustru.

Ca. 2000 Mennesker aflagde i Søndags Besøg i Røde Kors' Flygtningelejr ved Nymindegab. Der holdt 3—400 Biler og Hestekøretøjer udenfor Lejren, og det var et Syn, der gjorde et imponerende Indtryk paa »de Indfødte« i Lejren. Der var ogsaa stort Rykind til de to Forestillinger paa »Teatret«, hvor Lithauer-Børnene og Besaraberne gjorde stor Lykke med deres forøvrigt ogsaa udmærkede Underholdning.

Men hvad der næsten var det bedste: Alt blev udsolgt af de udstillede Haandarbejder, som var forarbejdet af Flygtningene, men der var ogsaa mange dejlige Ting imellem. Fru Kaas Larsen, der stod for Salget, faar nu i de nærmeste Dage travlt med at dele de ind-

komne Penge ud til Flygtningene, og det tør nok antydes, at Fru Kaas Larsen vil blive hjertelig modtaget.

Blandt de besøgende i Lejren var der Folk fra By og Land — ja, der var endda en Familie helt oppe fra Øen Fur i Limfjorden. Alt gik fornøjeligt til, og Lejrchefen, Hr. Kaas Larsen, stod selv ved Indgangen, holdt et lille indledende Foredrag og inddelte Folk i Hold paa ca. 100, der saa blev vist rundt i Lejren.

Lejrchefen, Hr. Kaas Larsen, beder VESTKYSTEN bringe alle, der har besøgt Lejren og støttet Flygtningene ved at købe deres mange morsomme og smukke Ting, sin og sin Hustrus hjerteligste Tak.

»Vestkysten« 30.7.-46.

derfor at udlevere dem. Som gammel KZ-fange vidste jeg kun altfor godt, hvad den slags kunne føre til, og det ville jeg ikke være med til. Russerne stod fast på deres krav, så jeg måtte føre samtaler med Røde Kors i København, som støttede mig med råd og dåd. Russerne fik kun nogle ligegyldige navne og papirer og måtte ellers forlade lejren med uforrettet sag. Men det var en ubehagelig oplevelse for os alle.

Ellers gik dagene stille og roligt med godt samarbejde — ikke alene mellem beboerne indbyrdes, men også med ledelsen og danske myndigheder, når der var brug for det.

Dette fortsatte til efteråret 1946. Da fik vi besked om, at lejren skulle overtages af det danske militær, og vi skulle flyttes til lejren i Dragsbæk.

Enhver vil kunne forstå hvilken omvæltning og arbejde, det betød. Men vi forlod Nymindegab, så godt det kunne lade sig gøre efter forholdene, og dermed var historien om Nymindegablejren slut.

Alle rettigheder forbeholdes forfatteren. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af denne beretning eller dele deraf uden forfatterens

1000 Mennesker paa Besøg i Nymindegab-Lejren

Interessant Eftermiddag trods Regnvejret.

Lejrleder Kaas-Larsens Invitation til et Besøg i Flygtninge-Lejren ved Nymindegab blev modtaget med Begejstring af Vardenserne, og trods det ublide Vejr havde Lejren i Gaar Eftermiddag et Besøg, som trodsede selv de mest optimistiske Forventninger hos Lejrlederen. Der var mindst 1000 Gæster i Lejren.

At Tilslutningen blev saa stor skyldtes Varde—Nr. Nebelbanens Beredvilighed til at sætte et Tog i Gang, og at saa mange Privatbiler er kommet i Gang.

Til Toget, hvis Afgang fra Vestbanegaarden var sat til Kl. 12,45, maatte der kobles den ene Vogn efter den anden, eftersom den store Kø foran Billetsalget formindskedes. Ialt havde Toget omtrent 500 Rejsende med fra Varde, og flere kom til paa Stationerne undervejs. Det mindede om de gode, gamle Sommersøndage.

Naturligvis kunde den fastsatte Afgangstid ikke overholdes under disse Forhold, hvor man var fuldkommen overrumplet med Hensyn til Tilslutningen, og da Toget rullede frem ved Stationen i Nymindegab, var der kun kort Tid, inden Matinéen skulde begynde.

De mange Besøgende blev modtaget ved Lejrens Indgang af Lejrleder Kaas

Larsen, hvis vejledende Bemærkning: "druknede, ikke blot i Regnen, men ogsaa i Uroen fra de mange Mennesker". Der blev Lejlighed til et hastigt Besøg i Lejrens Køkken, og derefter gik Turen til Biografteatret, hvis Siddepladser hurtigt blev optaget. Mange maatte staa ved Siderne og i Midtergangen, og det gjorde det ikke let for de bageste at se og høre, hvad der foregik, saa det kan ikke nægtes, at der var nogen Uro under Underholdningens første Afdeling.

Forinden Underholdningen var der Lejlighed til at give et Bidrag til Flygtningene, og der indkom et betydeligt Beløb, ligesom der blev solgt Programmer for Underholdningen.

Ved denne medvirkede et stort Antal af de litaulske Flygtninge med forskellige Sange og Dansenumre. Desuden medvirkede Fru Kaas-Larsen og Frk. Vibeke Tang, der dansede. Lejrchefen var Konferencier, og en Repræsentant for de litaulske Flygtninge holdt en "Tale" paa dansk.

Efter Underholdningen benyttede adskillige af de besøgende Lejligheden til at gaa paa Opdagelse i Lejren, og ved godt 18-Tiden kørte Toget mod Varde, ligesom de mange Biler begyndte Hjemturen.

»Vestkysten« 17.9.-45.

skriftlige samtykke er forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget heraf er uddrag til brug i anmeldelser.

Som det fremgår af B.H.Ø.'s skildring blev der gjort et stort arbejde for at beskæftige og underholde flygtningene. På et efter forholdene tidligt tidspunkt fik befolk-

ningen mulighed for at se, under hvilke forhold flygtningene levede. Besøgene blev bl.a. refereret i Vestkysten, som det vil fremgå af vedstående avisudklip.

Den 13. juni 1946 meddelte Indenrigsministeriet det daværende Krigsministerium for allierede flygtninge »at Lejren ved Nymindegab i nær fremtid vil blive rømmet for allierede flygtninge og afgivet til hæren indtil videre. De i lejren indkvarterede allierede flygtninge vil blive flyttet til den såkaldte Søflyveplads ved Dragsbæk, Thisted, efterhånden som indretningen af denne lejr tilendebringes.«

Den 2. september 1946 afholdtes i lejren et møde med henblik på hærens overtagelse af lejren. Til stede var repræsentanter for Indenrigsministeriet, Dansk Røde Kors, Hærens Materielintendantur, lejrens ledelse og administration samt chefen for 4. bygningsdistrikt. Forhandlingerne drejede sig dels om det i lejren værende inventar, dels om de nødvendige istandsættelser, der skulle udføres før hæren kunne overtage lejren. – Bevogtningen af lejren blev, indtil den kunne tages i brug af enheder af hæren, overdraget til Detachmentet i Oksbøl.

Den 5. november 1946 blev lejren – rent bygningsmæssigt – overtaget af Hærens Bygningstjeneste, 4. Bygningsdistrikt, og efter den ovenfor omtalte istandsættelse anvendt af hæren indtil 1970, hvor lejren blev overtaget af Hjemmeværnet.

Leif Guldinmann Ipsen, Krarupsvej 7, 6840 Oksbøl, f. 1922. Pens. oberstløjtnant 1982. Kommandant i Oksbøllejren 1977-1982. Har tidligere skrevet: »Oksbøllejren gennem 50 år« (1979), og udkast til »Mindelunden ved Husbjerg«.

Foreningsarkiver og foreningshistorie

Af Flemming Nielsen

Som nogen vil vide, gennemfører Ribe Amts Lokalhistoriske arkiver, RAL, i 1984-85 en kampagne til indsamling af »de folkelige bevægelser« arkivalier, i daglig tale kaldet foreningskampagnen. Den ligger i forlængelse af tilsvarende kampagner i otte andre amter, og endemålet er en registrering og indsamling af foreningsmateriale i hele landet.

Foreningskampagnerne er oprindeligt kommet i gang på initiativ af Dansk Historisk Fællesforening, men ideen optoges i 1976 af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver. De gennemføres i et amt ad gangen og styres af de lokalhistoriske arkivers amtsammenslutninger. I flere tilfælde har Statens Humanistiske Forskningsråd bevilget penge til projekterne, ligesom amter, kommuner og private fonds har bidraget økonomisk og med anden form for støtte til deres gennemførelse.

Hver kampagne munder ud i udgivelse af en registrant, en fortegnelse over alle foreningsarkiver, det er lykkedes at opspore. Når foreningskampagner er gennemført i alle amter, skulle et meget centralt kildemateriale være sikret for eftertiden og overblik skabt over alle tilgængelige foreningsarkiver, hvilket vil være til stor hjælp for både lokalhistorisk interesserede og rigshistorikere.

Foreningsdannelsens forudsætninger

Langt de fleste mennesker her i landet er medlemmer af foreninger. Det er en så naturlig del af hverdagen, at de færreste tænker over, hvorfor det er sådan. Foreninger

findes på alle planer i samfundet, politisk, økonomisk, socialt, religiøst og kulturelt. Hvis nogen ønsker en sag fremmet eller et bestemt formål opfyldt, danner man helt selvfølgelig en forening. Sådant har det naturligvis ikke altid været. I det følgende skal kort skitseres, hvorledes Danmark er blevet et »foreningsland«.

I første halvdel af 1800-tallet var Danmark stadig regeret af en enevældig monark. Staten var centralistisk og bureaukratisk organiseret, så alle initiativer i princippet skulle udgå fra statsmagten. Det gjaldt f.eks. for religiøse forhold, idet den statslige kirke var den suveræne autoritet.

Den stive og centralistiske magtstruktur kom efterhånden ud af trit med samfundsudviklingen som helhed. Danmark var et land hvor over 90% af befolkningen direkte eller indirekte tjente til livets ophold ved landbruget. Netop i landbruget var en udvikling sat i gang af de store landboreformer sidst i 1700'årene og begyndelsen af 1800'årene. Ophævelse af dyrkningsfællesskabet ved udskiftning havde givet en del af bønderne større indtjeningsmuligheder, og derudover gjorde hoveriafløsning, selvejets begyndende udbredelse, forbedrede dyrkningsmetoder m.m., at bønderne fik grundlag for at markere sig på en ny måde – og gjorde det. De blev selvbevidste og mindre tilbøjelige til i længden at acceptere statslig dominans i alle livets forhold. Ikke blot bedre økonomi, men også skolereformen i 1814 med undervisningspligt for alle har haft væsentlig betydning.

Landbefolkningens nye uafhængighed slog først igennem på det religiøse område. Det fænomen i 1800'årene, som er blevet kaldt »de folkelige bevægelser«, og som almindeligvis opfattes som foreningernes udspring, havde sin baggrund i religiøse forhold på landet. I 1820'erne og 1830'erne opstod de såkaldte »gudelige forsamlinger«. Formentlig er de affødt af et behov for at være sammen med ligesindede på en ny måde, efter at opløsningen af landsbyfællesskabet havde slået gamle samværsformer i stykker. Almindelige jævne folk (især bønder og land-

håndværkere) begyndte selv at formulere deres syn på kristendommen uden om præsterne og uden for den statslige kirkes kontrol. Det vakte i høj grad mishag blandt øvrighedspersoner både inden for og uden for kirken, da myndighederne givet indså, at en sådan uafhængighed kunne få følger på andre områder.

Bevægelsen vakte ikke kun modstand hos myndighederne. Blandt almindelige mennesker var der også modstand mod »de hellige«, som de kaldtes, og modsætninger mellem vakte og ikke-vakte kunne dele ikke blot sogne, men også familier. Der har været holdt bryllupper, hvor man i den ene stue har danset, drukket, spillet kort og bandet, mens man i den anden har sunget salmer og ført opbyggelige samtaler.

Den religiøse vækkelse fik i første omgang især tag i folk fra de lavere sociale lag. Landhåndværkere, husmænd og jordløse landarbejdere var efter opløsningen af landsbyfællesskabet de mindst rodfæstede i samfundet. De første agitatorer, som rejste rundt i landet for at prædike, rekrutteredes blandt dem. Flere af agitatorerne blev stillet for retten for at have overtrådt en forordning fra pietismens tid, der påbød, at gudelige forsamlinger skulle være fåtallige og helst overværes af den stedlige præst. Efterhånden opnåede bevægelsen dog større forståelse hos visse præster, især på Sjælland, og biskop Mynster så sig nødsaget til på et landemøde i Roskilde i 1840 at opsende en latinsk bøn til Herren om hjælp mod de »oprørske, af falsk iver opflammede mennesker, der ville have al lov og tugt fjernet fra kirken og tage sig selv lærere i hobetal«¹. Grundtvig, som vækkelsens ledende agitatorer søgte at vinde for sagen, var ikke specielt begejstret, men udtalte, at det gik over hans forstand, at folk ikke skulle have lov til »at forsamle sig lige så frit om en bibel, om Luthers postil og Brorsons salmebog som om fiolen, om flasken og klørknægt«².

Da forsamlings-, ytrings- og religionsfrihed sikredes ved junigrundlovens indførelse i 1849, havde de gudelige forsamlinger udviklet sig til mere end blot religiøse møder.

Fra dem udsprang de store folkemøder, hvor man også drøftede politiske spørgsmål og andre aktuelle emner. For de ledende agitatorer havde bevægelsen fungeret som en forskole til politisk virksomhed. De havde lært at tale til store forsamlinger, overbevise og argumentere, og de blev efter 1849 ofte valgt som bøndernes og småkårsfolkernes repræsentanter på Rigsdagen.

Ved siden af de religiøse bevægelser har en anden ideologisk faktor haft betydning for foreningsdannelsen. Det er højskolebevægelsen, der tidsmæssigt falder lidt senere end vækkelserne. Højskolens almindelige og oplysende virksomhed blandt landbefolkningen må på en eller anden måde have haft betydning for den samarbejdsvilje og -evne, som f.eks. andelsbevægelsen siden fik som forudsætning.

Højskolebevægelsen hentede bl.a. styrke i en national vækkelse, der især kom frem i forbindelse med treårskrigen 1848-50. I den nationale vækkelse spillede blandt andre Grundtvig en stor rolle, men også den bybaserede nationalliberale bevægelse, ledet af Orla Lehmann og andre ligesindede, havde indflydelse på udviklingen. De nationalliberale var inspirerede af 1830-revolutionerne i Frankrig, Tyskland og Belgien. Ideer om en fri, demokratisk forfatning i en stat baseret på nationalt tilhørsforhold vandt via dem indpas i borgerkredse i byerne, og også denne bevægelse må vel kaldes folkelig.

Det interessesammenfald, som opstod mellem bønder og borgerskab i kravet om politisk frihed, udløste indførelsen af den fri forfatning i juni 1849.

Den fri forfatning, der sikrede frihed til at danne foreninger, er naturligvis det fundament, som foreningsdannelsen hviler på. Fra 1849 og frem har det været muligt for befolkningen frit at danne foreninger, når blot formålet er lovligt. Især i de sidste tre årtier af 1800'årene medførte denne mulighed, at det blev almindeligt at løse alle mulige opgaver og opfylde alle mulige behov inden for rammerne af foreninger. Den foregående periodes folkelige bevægelser havde lært folk, at det kunne nytte at for-

søge selv at få indflydelse på udviklingen, hvis man var flere om det.

Foreningsdannelsen

Hele perioden fra 1850 til nu har været præget af opbrud på alle livets områder. Samfundet har siden været under hastig omformning i et omfang, så man med et lidt paradoksalt udtryk har karakteriseret tiden fra 1870 frem til i dag ved at tale om »foranderligheden som tilstand«³. Foranderligheden skabte mange nye behov, bl.a. for en organisationsform, som kunne fungere under alle forhold og leve op til de nye krav, der hele tiden opstod. Foreningsformen blev den foretrukne, og den udviklede sig fra de løst sammensatte folkelige bevægelser til den faste praksis, som vi alle kender i dag. Formen udvikledes i sidste halvdel af 1800'årene og viste sig så succesfuld, at den siden har dækket alle livets områder og fungerer uændret endnu. Vedtægterne fra en foredragsforening fra 1880 vil kunne overføres til en sejlsportsklub i dag uden at skulle ændres grundlæggende.

På begrænset plads som her vil det være umuligt at opregne alle de foreninger, der er dannet gennem tiden, men enkelte betydningsfulde organisationer skal kort omtales.

De politiske partiers indflydelse er uomtvistelig. De er alle foreninger, og de ældste har rødder tilbage til før 1849. Som egentlige partiorganisationer udvikledes de i forbindelse med provisorietiden, der svejsede især Venstre sammen i kampen for parlamentarismen. Den folkelige organisering, først under navnene grundlovsværneforeninger og demokratiske vælgerforeninger, foregik netop i forbindelse med provisorietiden.

Fagbevægelse og arbejdsgiverorganisationer udvikledes fra 1871 frem til 1880'erne. Siden da har de fået større og større betydning i takt med industrialiseringen. De former, de fungerer under i dag, har ikke ændret sig nævneværdigt siden, og da det fagretslige system, som vi kender det i dag, indførtes i 1899, fik man et regelsæt at arbejde

Åstrup sogns Sparekasse (nuværende Glejbjerg Sparekasse), oprettet 4. juli 1874. Bestyreren Poul Andersen i sit kontor 1907. Kontrasten til pengeinstitutternes nuværende indretning er slående, men omsætningens størrelse er jo også vokset. (Foto venligst udlånt af Åstrup Sognearkiv).

efter, som stadig er i anvendelse på trods af den hurtige udvikling i industrien.

For landbrugets vedkommende har andelsbevægelsen naturligvis betydet utrolig meget for udviklingen. Fra 1830 og frem til 1860'erne var konjunkturerne for korneksport særdeles gode. Jorden udpintes af den omfattende korndyrkning, og et behov for gødningstilførsel opstod. Det løstes delvis gennem større husdyrhold (jo flere husdyr, jo mere gødning) og begyndende indkøb af kunstgødning. Landbruget var så småt i gang med den omstillingsproces fra vegetabilsk til animalsk produktion, der blev nødvendig, da det internationale marked for korn svækkedes gennem protektionistiske forholdsregler fra tysk og engelsk side. Overgangen lettedes betydeligt af andelsbevægelsens fremvækst fra 1882, da de første andelsmejerier oprettedes. Det lykkedes gennem andelsbevægelsen at finde effektive måder at organisere omstillingen på, hvor-

ved en landbrugskrise afværgedes. Tværtimod blev indtjeningsmulighederne for landmændene betydeligt forøget gennem forædling af produkterne, bedre salgsorganisationer, som bønderne selv ejede m.m. Alle de behov, der opstod i forbindelse med omstillingen, opfyldtes via foreninger. Disse kunne afføde nye behov, der så igen opfyldtes af foreninger.

På det sociale område gav oprettelse af sygekasser i anden halvdel af 1800'årene mulighed for at få hjælp i tilfælde af sygdom og ulykker. Brandforsikringsforeninger for løsøre opstod som supplement til den lovbefalede bygningsbrandforsikring. Kulturelt fik biblioteksforeninger og læseforeninger stor oplysende virkning, som foredragsforeninger og ungdomsforeninger også fik det. Den øgede velstand betød mere og mere fritid for den enkelte. Det behov for fritidsbeskæftigelse, som derved opstod, løstes via utallige foreninger med forskellige formål. Denne foreningstype er stadig i udvikling.

En betydning, som har været fælles for alle foreninger uanset formål, og som er mere u håndgribelig, er den demokratiske opdragelsesproces, deltagelse i foreningslivet og foreningsarbejdet har medført. Man har måttet vænne sig til at bøje sig for flertalsafgørelser, at lade andre komme til orde på talerstolen og at lade sig repræsentere af valgte tillidsfolk. At vise respekt for mindretal har også været nødvendigt, hvis man skulle undgå sprængninger af foreningerne. Det sidste har det knebet noget med i visse tilfælde, og gør det stadig, hvis man skal dømme efter de uoverensstemmelser, der ses refereret i protokoller og dagspresse.

Foreningernes opståen og vækst fra de første spæde tiløb i 1800'årenes begyndelse frem til vore dage er udtryk for et folkeligt gennembrud i historien. Foreninger er blevet en ramme, indenfor hvilken befolkningen har søgt og søger indflydelse på egne vilkår. Derfor er det nødvendigt at studere foreningernes udvikling for at forstå de sidste 100-150 års historie. Det kan man kun gøre ved at anvende det kildemateriale, de har efterladt i form af proto-

koller, billeder, breve og andet. Det har været umuligt tidligere, fordi kildematerialet har været uoverskueligt og ligget spredt. En indsamling og registrering af materialet vil derfor betyde, at forskningen på både lokalt og landsplan får et nyt og bedre grundlag for at undersøge og forklare, hvorfor vort samfund ser ud, som det gør i dag. I forbindelse med sådanne undersøgelser vil også de materielle levn fra foreningerne have betydning for dokumentationen. Ligesom foreningernes arkivalier er truet ved nedlæggelser af ældre foreninger og glemsel i almindelighed, er de bygninger og genstande, som nogle af dem har efterladt, ofte truet af udviklingen. Det gælder især forsamlings- og missionshuse samt andelsmejerier. Der er mange eksempler på, at disse huse er ombygget og nedrevet, hvilket er synd, da de ofte har præget landsbyer og stationsbyer med deres karakteristiske former. Ligeledes er mange foreningsfaner og meget inventar i fare for helt at forsvinde. Det vil være en oplagt opgave for museerne systematisk at sætte kræfter ind på at bevare de rester, der endnu lader sig redde.

Foreningskampagnen i Ribe amt

Foreningskampagnen her i amtet løber fra 1. maj 1984 til 31. oktober 1985. Man er altså godt halvvejs i projektet og kan begynde at skimte det endelige resultat.

På foreningskampagnens sekretariat er der som grundlag for indsamlingen lavet et kartotek over foreninger i amtet. Her i februar 1985 indeholder det omkring 10.000 navne på nuværende og nedlagte foreninger. Ud fra kartoteket er der udarbejdet lister over foreninger, som de enkelte lokalhistoriske arkiver skal kontakte og om muligt indsamle arkivalier fra. Findes der hos en forening materiale, som af den ene eller anden årsag ikke ønskes afleveret, vil det lokalhistoriske arkiv gerne have lov at registrere materialet, så forskere eller andre interesserede vil kunne henvises til foreningen selv.

Selve indsamlingsarbejdet foretages altså af de 39 lokalhistoriske arkivers medarbejdere. Det sker af praktiske

hensyn, da deres lokalkendskab er en afgørende forudsætning for at opnå et godt resultat i denne fase af arbejdet. For det første vil den forening eller person, der afleverer materialet, være sikker på, at det afleverede forbliver lokalt, og for det andet kender lederne af de lokalhistoriske arkiver oftest formænd og bestyrelsesmedlemmer eller andre, der kan ligge inde med foreningsmateriale.

Registreringen af beholdningerne i de lokalhistoriske arkiver og af det nyindsamlede materiale foretages som regel af sekretariatets personale. Registreringen sker på specielle blanketter, som siden bliver manuskript til registranten. Materiale, som befinder sig i centrale samlinger som landsarkiverne, Rigsarkivet, Erhvervsarkivet eller hos en central forening, registreres af kampagnens daglige leder i det omfang, det kan lade sig gøre at få adgang til det. Ligesom for de lokalhistoriske arkivers materiale vil det så fremgå af oversigten, hvor man i givet fald vil kunne finde arkivalierne.

En foreløbig status over foreningskampagnens resultater viser, at meget er nået, men endnu mere skal gøres.

Det er naturligvis meget varierende, hvor langt de lokalhistoriske arkiver er nået i indsamlingsarbejdet. I Janderup og Billum, hvor man har udgivet sognehistorier, var der på forhånd næsten »støvsuget« for foreningsmateriale, fordi det skulle bruges til udarbejdelse af sognehistorien. Derfor har der disse steder ikke været det store besvær med indsamlingen. I Ølgod har man ved en ihærdig indsats været rundt hos alle foreninger for at spørge efter materiale, og i Billund har en medarbejder været i kontakt med næsten alle foreninger. Flere andre steder er man til gengæld kun lige kommet i gang med at samle.

Det meste af beholdningerne i arkiverne er dog på nuværende tidspunkt ved at være registreret bortset fra Byhistorisk Arkiv i Esbjerg, der formentlig ligger inde med 500-600 foreningsarkiver. I foreningskampagnens sekretariat ligger der registreringsblade for ca. 1700 foreningsarkiver. Lægges beholdningen i Esbjerg Byhistoriske Arkiv og uregistrerede arkiver enkelte andre steder til, vil

Mange steder er indførelse af telefoner sket på initiativ af foreninger. Abonnentforeninger har varetaget telefonabonnenternes interesser i forhold til telefonselskaberne. Her ses arbejdet med at opstille telefonmaster i Åstrup sogn.

beholdningerne omfatte ca. 2400 foreningsarkiver, hvilket er et forholdsvis stort antal. Derudover ligger imidlertid meget materiale og venter på at blive samlet ind. Hvor meget er naturligvis svært at sige, men man kan formentlig vente at nå op på omkring 3000 foreningsarkiver i amtet, hvilket vil være meget tilfredsstillende set i lyset af resultaterne i andre amter.

Indsamling af foreningsarkiver standser dog ikke ved kampagnens udløb. De lokalhistoriske arkiver vil også bagefter være interesserede i foreningsmateriale, og man vil bestræbe sig på at udgive supplerende registreringer med passende mellemrum. Det skulle sikre, at man til enhver tid vil kunne have et rimeligt overblik over, hvilket foreningsmateriale der findes i amtet. Et sådant overblik vil være en uvurderlig hjælp, ikke kun for den lokalhistoriske forskning, men også for udforskningen af de sidste 100 års historie på landsplan.

Foreningsstrukturen og dens udvikling i amtet

Da kampagnen som nævnt på nuværende tidspunkt kun er godt halvvejs, er det naturligvis stærkt begrænset, hvad man med nogen rimelig form for sikkerhed kan sige om foreningsstrukturen i amtet og dens udvikling. De følgende betragtninger bygger ikke på nogen måde på et sikkert videnskabeligt grundlag og må derfor tages med alle mulige forbehold. Imidlertid kunne det være interessant at se lidt på, hvad materialet viser af tendenser, og antyde nogle anvendelsesmuligheder.

Det begrænsede grundlag, der foreløbig er at bygge på, er kartoteket over kendte foreninger, de indtil nu foretagne registreringer samt de fornemmelser og indtryk, man får ved at arbejde med materialet. Usikkerheden kommer ind i billedet, fordi kartoteket ikke kan være komplet, og det er frem for alt ikke sikkert, at det indeholder en ensartet fordeling af foreninger i alle sogne. Det er også helt tilfældigt, hvilke foreningers arkiver, der er samlet ind nu, og man er som nævnt ikke nået lige langt alle steder. De 10.000 foreningsnavne i kartoteket er opstillet topografisk, d.v.s. efter kommune, inden for hver kommune efter de områder, som de lokalhistoriske arkiver skal dække, og inden for hvert arkivs område alfabetisk efter foreningsnavne.

Tilsyneladende er der for amtet som helhed en forening for hver 15-20 mennesker. Om antallet af foreninger både i byerne og på landet følger befolkningstallet, giver materialet imidlertid ikke for indeværende mulighed for at vurdere, især fordi repræsentativiteten i det er højt usikker. Det kan dog kort konstateres, at mens der i Esbjerg er en forening for hver ca. 25 mennesker, er der i Janderup sogn vest for Varde en forening for hver 12. Tallene for Ribe, Varde og Vejen ligger forskellige steder imellem disse to yderpunkter. Der kan tænkes at være mange forklaringer på fænomenet, rent bortset fra at der formentlig har været en tættere registrering af foreningsnavne i Janderup end i Esbjerg.

Tallene viser dog kommune for kommune med undta-

gelse af Esbjerg tilsyneladende en nogenlunde jævn fordeling af foreninger i forhold til befolkningstallet. En enkelt tendens synes dog at kunne fornemmes i materialet. Sogne omkring højskoler, især grundtvigske, har forholdsvis flere foreninger end andre. Det stemmer med en betragtning, som Verner Bruhn anlagde i Fortid og Nutid 1981 i en artikel om Historisk Samfund for Ribe Amt'. Netop i Vejen-området, i Janderup-Billum og i Ølgod har der været særdeles mange foreninger. Det kunne være interessant at undersøge dette fænomen nærmere, og det vil formentligt kunne gennemføres på grundlag af det foreningsmateriale, som nu indsamles og registreres.

Ser man på det arkivmateriale, som findes i de lokalhistoriske arkivers beholdninger (Esbjerg dog undtaget), afspejles Ribe amts status som udpræget landbrugsområde tydeligt. Andelsbevægelsen dominerer overalt i hele perioden fra 1882 og frem til i dag. Dannelse og nedlæggelse af andelsselskaber er fulgt med udviklingen i samfundet i øvrigt, både teknisk og organisatorisk.

Mejerierne oprettedes hurtigt efter begyndelsen i 1882, brugsforeninger og indkøbsforeninger fulgte med, og herigennem fulgte fælles indkøb af korn, foderstoffer og gødning. Afsætningsforeninger – som ægssalgskredse – dannedes i begyndelsen af dette århundrede, og da det fra omkring 1910-12 blev aktuelt med indførelse af elektricitet på gårdene, var det en helt naturlig opgave for et andelsselskab. Indlæggelse af elektricitet på gårdene var i øvrigt en gammel Askov-ide, og selv om udviklingen på dette område i starten gik lidt trægt, fik tanken efterhånden stor betydning. Da man dannede S.A.E.F., var bl.a. den senere mangeårige forstander for Askov Højskole, ingeniør J. Th. Arnfred, en af initiativtagerne. Det fremgår af den ældste forhandlingsprotokol for Henne Transformatorforening (i den nuværende Blåbjerg kommune), oprettet 20. april 1918. Denne forhandlingsprotokol har øjensynlig fra 1913-1918 fungeret som forhandlingsprotokol for et udvalg til oprettelse af S.A.E.F. Det fremgår af protokollen, at Arnfred i flere omgange har været i

området for at agitere for indførelse af elektricitet på andelsbasis.

Andelskasser er også i begyndelsen af dette århundrede oprettet i de fleste sogne.

En ny bølge af andelsforetagender kom fra 1949-50. Der oprettedes frysehuse alle steder omkring det tidspunkt, og ligeledes fællesvaskerier, af og til kaldet selvbetjeningsvaskerier, oprettedes som andelsforetagender.

Centraliseringen er slået igennem i de fleste sognes andelsforetagender. Der er meget få småmejerier tilbage, korn- og foderstofindkøb foretages gennem DLG, de fleste brugsforeninger er lagt ind under FDB, og nogle landbrugser er blevet nedlagt. Frysehuse og andelsvaskerier er blevet overflødiggjort ved dybfrysernes og vaskemaskinernes indtog i private hjem.

Et spørgsmål, som ikke kan besvares på det nuværende grundlag, men som vil kunne undersøges efter kampagnens afslutning, er, hvorledes afvandringen fra land til by har påvirket foreningslivet. Man må gå ud fra, at denne folkevandring har haft stor betydning for foreningerne især på landet.

Det er forhåbentligt fremgået af ovenstående, at det er en vigtig opgave, de lokalhistoriske arkiver i amtet har påtaget sig. Det er også en stor opgave, som er svær at løse uden hjælp fra alle interesserede, og enhver hjælpende hånd er og vil være velkommen. Man vil kunne hjælpe ved at undersøge, om de foreninger, som man er medlem af, har noget arkivmateriale i form af protokoller, regnskaber, vedtægter, breve, billeder eller andet, der kan afleveres på arkiverne. Det afleverede materiale vil på den måde være sikret eftertiden. Hvis der findes materiale, som af den ene eller anden årsag ikke ønskes benyttet til forskning eller andet, kan foreningen forlange, at det skal være utilgængeligt i en årrække. Foreningen selv vil naturligvis altid kunne få materialet stillet til rådighed ved udarbejdelse af jubilæumsskrifter eller til andre formål. Der kan også være tale om, at man selv har materiale liggende.

Hvis man ønsker at aflevere det, er arkiverne meget interesserede.

Altså: en hjælpende hånd fra alle vil være yderst velkommen. I øvrigt kan henvises til den folder om foreningskampagnen, som er indlagt i dette hæfte af Fra Ribe Amt.

Noter

1. Skovmand, Roar: De folkelige bevægelser i Danmark, Kbh. 1951, s. 14.
2. Samme sted.
3. Stoklund, B. i Olsen, Rikke-Agnete (red.): Det forsømte århundrede, Arv og Eje 1976, Viborg 1976.
4. Fortid og Nutid, hæfte 2, 1981 s. 257-258.

Flemming Nielsen er født 1955 i Vejen, cand. mag. fra Aarhus Universitet 1981, fra 1. maj 1984 til 31. oktober 1985 ansat som videnskabelig medarbejder ved Ribe Amts Lokalhistoriske arkiver.

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe Amt

Fra Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe Amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Avisartikler og årsskrifter fra skoler og andre institutioner er ikke medtaget, medmindre de rummer artikler af lokalhistorisk interesse. Redaktionen vil være taknemlig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som muligt.

05.2 Tidskrifter og årbøger

»Fra Ribe Amt« bd. XXIII-1, 1984, red. af Kirsten Agerbæk, Jens Kusk og S. Manøe Hansen, udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt, 282 s. ill.

»Mark og Monstre«. Fra sydvestjyske museer 20. årg. 1984, red. Søren Manøe Hansen, P. Kr. Madsen og Ingrid Stoumann, 128 s. ill.

»Vestjyder fortæller« 1984, red. Kr. J. Christensen, Chr. F. Houborg, Vagn A. Nielsen, Hans Larsen og G. Skov. Lions Forlag, Varde, 96 s. ill.

Årsskrift for Ølgod Museum 1984, 19. årg. red. Søren Manøe Hansen, Ølgod 1984, 35 s. ill.

06.6 Museer

Tonn-Petersen, Anette og Selmer, Jørgen: »Jæger og bonde« i Mark og Montre 1984 s. 111-118.

0.2 Biblioteksvæsen

»Portræt af Esbjergs nye hovedbibliotek« red. Peter Møller Nielsen, udg. Esbjerg kommune, 1984, 22 s. ill.

26.6 Kirkens institutioner og arbejde

Bruhn, Verner: »Fra ynglinge-for-ening til ungdomscafe, Esbjerg KFUM 100 år«, udg. af KFUM og KFUK, Esbjerg 1984, 50 s. ill.

26.9. Indre missionsarbejde

Osmundsen, Martin: »Luthers Missionsforening i Ølgod sogn« i Ølgod Museum 1984, s. 18-20.

27.67 Kirkehistorie

Bruus, Johs.: »Grene sogns og kirkes historie« ny udgave, Billund: A. B. Nielsen, 1980, 27 s. tidl. 1. udgave 1972.

30.1645 Flygtningelejre

Ipsen, L. G.: »Flygtningelejre i Ribe amt, I« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 203-230.

33.106 Fattigdom

Pedersen, Olga: »Cæcilie Catrine Nissen – en fattig kvindes kår i 1800-tallet« i *Fra Ribe Amt* 1984, s. 9-25.

33.8 Skatter

Manø Hansen, Søren: »Egekiste-beskatningen i Ribe amt 1717-21« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 129-142.

Manø Hansen, Søren: »Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 143-153.

Manø Hansen, Søren: »Klokke-skatte i Ribe amt 1526-29 og 1601« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 165-170.

Ravn Jensen, S.: »Skattenægtelse i provisorietiden« i *Fra Ribe Amt*, 1984 s. 154-164.

34 Retsvæsen

Stevnsborg, Henrik og Jenlar, Erik: »Riber Ret« i *Siden Saxo* nr. 1, 1. årg. 1984, s. 19-21.

36.1 Politivedtægter

Nørgaard Ravn, Gert: »Instrux for opsynsmanden ifølge allernaadigste forordning, om politievæsenet paa landet af dato 25te martii 1791«, i *Vestjyder fortæller*, Varde 1984, s. 88-90.

37.086 Ungdomsforeninger

Bruhn, Verner: »Fra ynglinge-for-ening til ungdomscafe, Esbjerg KFUM 100 år«, udg. af KFUM og KFUK, Esbjerg 1984, 50 s. ill.

37.39 Lærerstanden

Frifelt, Nanna: »Erindringer om en landsbydegn og hans skole, lærer Jens Peder Møller« i *Ølgod Museum* 1984, s. 13-17.

Iversen, Harald: »Ung lærer i Lindknud først i trediverne« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 183-202.

37.5 Enkelte danske skoler

»Esbjerg Realskole 100 år: Jubi-læumsavis« udg. af Esbjerg Real-skole, 1983, 12 s. ill.

»Sognets skole 1909-1984, Skov-lund« red. Dinna Munch, Julie Østergård, Jens Ladekjær og Kai Knudsen, udg. af Skovlund skole-nævn, 1984, 89 s. ill.

Bruun, Knud Åge: »En skolehisto-rie, Tobøl skole« eget forlag, 1984, 176 s. ill.

Frifelt, Nanna: »Erindringer om en landsbydegn og hans skole, lærer Jens Peder Møller« i *Ølgod Mu-seum* 1984 s. 13-17.

37.6 Universitetsvæsen

Sydjysk Universitetscenter: »Beret-ning 1981-84«, Sydjysk Universi-tetsforlag, 1985, 121 s.

37.8 Folkeoplysning

Christensen, Rita: »Arnbjerghal-len« i *Vestjyder fortæller*, Varde 1984, s. 91-96.

38.3 Legater

Stavanger, Knud Erik: »Fætrene Jens Jørgensen Wind's legater« i *Fra Ribe Amt*, 1984 s. 26-37.

38.5 Børne- og ungdomsforsorg

»Børn og unge uden for eget hjem, redegørelse« udg. Social- og sund-hedsudvalget, Ribe Amtsråd, 1984, 101 s. ill.

39.3 Folkeminder

Jensen, Knud: »Lerkar og heste-kranier under gulve i ældre byg-ninger« i *Mark og Montre* 1984 s. 75-91.

39.5 Folklore

Møller, Kirstine: »Bryllup i Ølgod skole 1885« i Ølgod Museum 1984 s. 20-23.

39.7 Dragter

Wold, Sara: »Danmarks ældste forklæde?« i Mark og Montre 1984 s. 70-74.

46.4 Lokalhistorie, Ribe amt eller dele deraf

»Landskabsplejeplan/Ribe Amtskommune« udg. af Ribe Amtsråd.

»Vestjyllands udviklingshistorie ca. 1750-1914«. En arbejdsrapport. Red. Flemming Just, SUC's forlag, Esbjerg, 1984, 204 s. ill.

»Da sandet fæg«, indl. hist. oversigt ved Jens Christensen, Oksbøl. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Ho, Oksby og Aal sogne, 1984, 46 s. ill.

Dragsbo, Peter: »Værd at bevare – eksempler fra det kulturhistoriske oversigtsarbejde i Ribe amt« i Mark og Montre 1984 s. 95-103.

Hasholt, Bent: »Development og deltas in some danish watercourses« i Geografisk Tidsskrift 84, s. 10-16.

Hertzum-Larsen, Holger: »Syn på ryttergods 1686«, eget forlag, Lemvig, 1985, 239 s.

Houborg, Chr. F.: »Den store krig – og vi små« i Vestjyder fortæller, Varde 1984 s. 10-57.

Ipsen, L. G.: »Flygtningelejre i Ribe amt, I« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 203-230.

Jeppesen, Margot og Rasmussen, Erik: »Geomorphological effects of

the Rømø dam, development of a tidal channel and collapse of a dike« i Geografisk Tidsskrift 84, s. 17-24.

Jensen, Knud: »Lerkar og hestekranier under gulve i ældre bygninger« i Mark og Montre 1984 s. 75-91.

Jensen, Stig: »Ribeegnen gennem 10.000 år – et bebyggelsehistorisk projekt« i Mark og Montre 1984 s. 5-29.

Knudsen, Hans Sigfred: »Det flyvende Korps, og andre som plantede læ«. Fællesudvalget for Læplantning 1983, 146, s. ill.

Lauenborg, Michael: »Vadehavets kulturhistorie – et eksempel på et tværamtsligt museumsarbejde« i Mark og Montre 1984 s. 104-110.

Manøe Hansen, Søren: »Egekiste-beskatningen i Ribe amt 1717-21« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 129-142.

Manøe Hansen, Søren: »Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 165-170.

Nielsen, Leif Chr.: »Nogle græve fra yngre germansk jernalder og vikingetid i Sydvestjylland« i Mark og Montre 1984 s. 38-48.

Nielsen, Oluf: »Vester Horne Herred, historiske efterretninger om Vester Horne Herred«. I. oplag 1865-1867. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt. 1984, 167 s.

Nielsen, Oluf: »Skadst Herred, historiske efterretninger om Skadst Herred«. I. oplag 1862. Genudgivet af Historisk Samfund for Ribe Amt 1985, 173 s.

Svensson, Harald: »The periglacial form group of Southwestern Denmark« i *Geografisk Tidsskrift* 84, s. 25-34.

46.4 Lokalhistorie, enkelte lokaliteter i Ribe Amt

Billum

»Janderup og Billum sogne«, udgivet af et udvalg, Janderup Lokalhistoriske Arkiv, 1979-83, 3 bind, ill.

Bramming

Dragsbo, Peter: »Drømmen om en by – Bramming borgerforening 1895-1900« i *Nyt fra Stationsbyen* nr. 6, 1984 s. 3-16.

Darum

Hedegård Rasmussen, Jens: »Darum kirke, dens bygningshistorie og historiske inventar«, udg. af Darum Menighedsråd og Darum Borgerforening, 1979, 7 s. ill.

Esbjerg

Bruhn, Verner: »Fra ynglinge-forening til ungdomscafe, Esbjerg KFUM 100 år«, udg. af KFUM og KFUK, Esbjerg 1984, 50 s. ill.

»Esbjerg – en olieby i Danmark« udg. af Esbjerg Museum, 1983, 75 s. ill.

»Esbjerg Realskole 100 år: Jubilæumsavis« udg. af Esbjerg Realskole, 1983, 12 s. ill.

Hjorth Rasmussen, Alan: »Nordisk Gummibådsfabrik gennem 25 år«, Esbjerg 1985, 72 s. ill.

»Portræt af Esbjergs nye hovedbibliotek« red. Peter Møller Nielsen, udg. Esbjerg kommune, 1984, 22 s. ill.

»Om byggeskik og vedligeholdelse af bevaringsværdige huse i Esbjerg«. Udg. af Esbjerg Byfond, 1984 36 s. ill.

Fanø

»Bedstefars billedbog – personer og begivenheder« 5. bind, af Otto Berg-Jensen, 1983.

Wold, Sara: »Danmarks ældste forklæde?« i *Mark og Montre* 1984 s. 70-74.

Fiilso

Nielsen, Hanna: »Kunstnerne og ulykken på havet 1893« i *Hardsysels Årbog* 1984, s. 73-80.

Gjesing

»Slægtsbog for efterkommere efter Anders Jensen gårdejer i Gesing, Bryndum sogn, født 1806«, udg. Dansk Slægtsforskning, cop. 1969, 86 s.

Grene

Bruus, Johs.: »Grene sogns og kirkes historie« ny udgave, Billund: A. B. Nielsen, 1980, 27 s., tidl. 1. udgave 1972.

Grindsted

Stendevad, Randi Marie: »Lægeboligen i Grindsted« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 45-63.

Henne

Hansen, Kim Hildebrandt: »Hans Pedersen og tømmerstuen« i *Fra Ribe Amt* 1984, s. 64-72.

Manøe Hansen, Søren: »Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 143-153.

Hjerting

Petersen, Halvor: »Thomas Bune, den engelske slagter, som lærte danskerne at lave bacon« i Fra Ribe Amt, 1984 s. 107-128.

Ho

Manø Hansen, Søren: »Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 143-153.

Hodde

Dehn, Torben: »Karensdal. En gravplads fra ældre jernalder ved Hodde« i Mark og Montre 1984 s. 30-37.

Janderup

»Janderup og Billum sogne« udgivet af et udvalg, Janderup Lokalhistoriske Arkiv, 1979-83, 3 bind, ill.

Jensen, Knud: »Mursten som gravmonument« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 73-106.

Jerne

Madsen, Hans Jørgen: »Barndomsår i Jerne, Esbjerg« i Vestjyder fortæller, Varde 1984 s. 68-76.

»Slægtsbog for efterkommere efter Søren Madsen, født 1814«, udg. Dansk Slægtsforskning, 1963-65, 93 s.

Kjærgård

Finnerup, Anders: »Niels Skovgaard« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 38-45.

Lindknud

Iversen, Harald: »Ung lærer i Lindknud først i trediveerne« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 183-202.

Lønne

Manø Hansen, Søren: »Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 143-153.

Mejls

Faber, Ole: »Jættestuen i Mejls« i Vestjyder fortæller, Varde 1984, s. 77-79.

Thomsen, Peder: »Glimt fra det gamle Mejls« i Vestjyder fortæller, Varde 1984, s. 80-83.

Nordby

»Bedstefars billedbog – personer og begivenheder« 5. bind, af Otto Berg-Jensen, 1983.

Nymindegab

Ravn Jensen, S.: »Skattenzægtelse i provisorietiden« i Fra Ribe Amt, 1984 s. 154-164.

Oksby

Manø Hansen, Søren: »Ekstraskatteudskrivningen i 1743-44 for Ho-Oksby og Henne-Lønne sogne« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 143-153.

Outrup

Manø Hansen, Søren: »Outrup kirke«, udg. af Outrup Menighedsråd, 1983, 8. s. ill.

Ribe

»Ribe Exavations 1970-76«, vol. 2, red. Mogens Bencard.

Brinch Madsen, H.: »Metal-casting, 191 s. ill.

Sydjysk Universitetsforlag, 1984.

Ribe Kunstmuseum, katalog, 1984, 71 s. ill.

Madsen, P. Kr., Balslev Jørgensen, J. og Petersen, S. Gotfred: »Udgravninger på Sct. Catharinæ kloster i Ribe« i Mark og Montre 1984 s. 59-69.

Stevnsborg, Henrik og Jenlar, Erik: »Riber Ret«, i Siden Saxo nr. 1. 1. årg. 1984, s. 19-21.

Wold, Sara: »Danmarks ældste forklæde?« i Mark og Montre 1984, s. 70-74.

Rousthøje

Dragsbo, Peter: »Tre dørstykker fra Rousthøje« i Mark og Montre 1984, s. 92-94.

Seem

Stavanger, Knud Erik: »Fætrene Jens Jørgensen Wind's legater« i Fra Ribe Amt, 1984 s. 26-37.

Skovlund

»Sognets skole 1909-1984, Skovlund« red. Dinna Munch, Julie Østergård, Jens Ladekjær og Kai Knudsen, udg. af Skovlund skolenævn, 1984, 89 s. ill.

»Skovlund skole 1909-84« i Ølgod Museum 1984 s. 8-10.

Tistrup

»100 år – og stadig ung, Tistrup Mejeri« udg. af Tistrup Mejeri 1983, 21 s. ill.

Tjæreborg

Mathiasen, Kathrine: »Erindringer fra et liv i Ribe amt og Amerika« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 171-182.

Tobøl

Bruun, Knud Åge: »En skolehistorie, Tobøl skole« eget forlag, 1984, 176 s. ill.

Utoft

Børgesen, Birthe og Mortensen, Niels Kr.: »Der vokser skov på heden, gæstebogsoptegnelser fra Utoft Plantage«. Historisk Samfund for Ribe Amt, 1984, 50 s. ill.

Varde

Christensen, Rita: »Arnbjerghallen« i Vestjyder fortæller, Varde 1984, s. 91-96.

Larsen, Evald: »Noget om veje med personnavne i Varde og om de personer, de har navn efter« i Vestjyder fortæller, Varde 1984 s. 57-65.

Petersen, Halvor: »Thomas Bune, den engelske slagter, som lærte danskerne at lave bacon« i Fra Ribe Amt, 1984 s. 107-128.

Vejen

»Aakjær, Jeppe, dialog mellem Jeppe Aakjærs lyrik og Niels Hansen-Jacobsens skulpturer«, tekstudvalg og kommentarer ved Finn Slumstrup, udg. Epoke, Vejen 1984, 91 s. ill.

Vejers

»Ane- og efterslægtstavle for gdr. og toldopsynsmand i Vejers Jeppe Bloch Jørgensen, født 1882, og hustru Nillsine Petrea Jensen, født 1887«, udarbejdet af Gert Ravn Nørgaard, Oksbøl, 1984, 97 s. ill.

Vester Nebel

Styregruppen for pilotprojekt Vester Nebel: »Pilotprojekt for varmemforsyningsplanlægning i mindre bysamfund« – Esbjerg kommune, udg. Energistyrelsen, Kbh. 1981-82, 4 bind.

Vilslev

Pedersen, Hans: »Vilslev kirke« ca. 1980, 1 folder, 6 s. ill.

Vittrup

Sorm Nielsen, Niels: »Vittrup Baun 1934-1984« udg. af Interesseselskabet »Vittrup Baun«, 1984, 22 s. ill.

Vorbasse

Hvass, Steen: »Årtusinders landsby« (Vorbasse) i Skalk nr. 3 1984, s. 20-30.

Ølgod

»Fra Hejbøl og Pábøl plantager i 1903« i Ølgod Museum 1984 s. 23-25.

»Fæstebrev for matr. 1a Ølgod« i Ølgod Museum 1984, s. 33-35.

Frifelt, Nanna: »Erindringer om en landsbydegn og hans skole, lærer Jens Peder Møller« i Ølgod museum 1984 s. 13-17.

Møller, Kirstine: »Bryllup i Ølgod skole 1885« i Ølgod Museum 1984, s. 20-23.

Osmundsen, Martin: »Luthers Missionsforening i Ølgod sogn« i Ølgod Museum 1984, s. 18-20.

Ål

Christensen, William: »Ål kirke og kirkegård« i Vestjyder fortæller, Varde 1984 s. 84-87.

»Dorte Margrete Rosenbergs farvebog: udskreven Den 29de Februaris 1752« med indledning og kommentarer ved Sara Wold og Esther Nielsen, red. Søren Manøe Hansen, udg. af Blåvandshuk Museum, Oksbøl, 1984, 57 s. ill.

Just, Flemming: »Om sommerfededrift – en oplyst bondes tanker fra 1860erne om landbruget i Vestjylland« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 231-249.

Sørensen, Frode: »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal sogn«. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt og Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv, 1984, 176 s. ill.

Vejbæk, Ole: »Hus og ager. Højryggede agre under en bebyggelse fra 1100-årene syd for Filsø i Ål sogn« i Mark og Montre 1984 s. 49-58.

55.9 Sandflugt

»Da sandet fæg«, incl. hist. oversigt ved Jens Christensen, Oksbøl. Udg. af Lokalhistorisk Forening for Ho, Oksby og Aal sogne, 1984, 46 s. ill.

55.9 Oceanografi

»Ribe amt synkronmålinger 1979-81, udført af Det danske Hedeselskab, udg. af Ribe Amtsråd 1983.

»Stormfloden«, udg. af Dansk Meteorologisk Selskab, Kbh. 1982, 42 s. ill.

61.06 Læger

Stendevad, Randi Marie: »Lægebo-ligen i Grindsted« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 45-63.

63.08 Landbrugshistorie

Just, Flemming: »Om sommerfededrift – en oplyst bondes tanker fra 1860erne om landbruget i Vestjylland« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 231-249.

63.4 Læplantning

Knudsen, Hans Sigfred: »Det flyvende Korps, og andre som plantede læ«. Fællesudvalget for Læplantning 1983, 146 s. ill.

63.409 Skovhistorie

»Fra Hejbøl og Påbøl plantager i 1903« i Ølgod Museum 1984 s. 23-25.

Børgesen, Birthe og Mortensen, Niels Kr.: »Der vokser skov på heden, gæstebogsoptegnelser fra Utoft Plantage«. Historisk Samfund for Ribe Amt, 1984, 50 s. ill.

63.51 Haveanlæg, arkitektur

»Landskabsplejeplan/Ribe Amtskommune« udg. af Ribe Amtsråd.

63.513 Gravsteder

Jensen, Knud: »Mursten som gravmonument« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 73-106.

Manøe Hansen, Søren: »Egekiste-beskatningen i Ribe amt 1717-21« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 129-142.

63.6 Husdyr

Just, Flemming: »Om sommerfededrift – en oplyst bondes tanker fra 1860erne om landbruget i Vestjylland« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 231-249.

63.71 Mejerihistorie

»100 år – og stadig ung, Tistrup Mejeri« udg. af Tistrup Mejeri 1983, 21 s. ill.

63.9 Erhvervsfiskeri

Hjort Rasmussen, Alan: »Nettet strammes – viljen styrkes«, udg. Danmarks Havfiskeriforening, Esbjerg 1984, 132 s. ill.

64.5 Boligindretning

Stendevad, Randi Marie: »Lægebog-ligen i Grindsted« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 45-63.

66.62 Tekstilfarvning

»Dorte Margrete Rosenbergs farvebog: udskreven Den 29de Februariis 1752« med indledning og kommentarer ved Sara Wold og Esther Nielsen, red. Søren Manøe Hansen, udg. af Blåvandshuk Museum, Oksbøl, 1984, 57 s. ill.

66.5 Brændstoffer og forbrændingsprocesser

»Esbjerg – en olieby i Danmark« udg. Esbjerg Museum, 1983, 75 s. ill.

66.63 Farvestoffer

»Dorte Margrete Rosenbergs farvebog: udskreven Den 29de Februariis 1752« med indledning og kommentarer ved Sara Wold og Esther Nielsen, red. Søren Manøe Hansen, udg. af Blåvandshuk Museum, Oksbøl, 1984, 57 s. ill.

66.85 Slagterier

Petersen, Halvor: »Thomas Bune, den engelske slagter, som lærte danskerne at lave bacon« i Fra Ribe Amt, 1984 s. 107-128.

67.3 Kirkeklokker

Manøe Hansen, Søren: »Klokkeskatter i Ribe amt 1526-29 og 1601« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 165-170.

67.8 Gummiindustri

Hjorth Rasmussen, Alan: »Nordisk Gummibådsfabrik gennem 25 år«, Esbjerg 1985, 72 s. ill.

68 Håndværk

Hansen, Kim Hildebrandt: »Hans Pedersen og tømmerstuen« i *Fra Ribe Amt* 1984, s. 64-72.

69.218 Bygningsdele

Dragsbo, Peter: »Tre dørstykker fra Roussthøje« i *Mark og Montre* 1984, s. 92-94.

69.93 Råstofudvinding

»Esbjerg – en olieby i Danmark« udg. Esbjerg Museum, 1983, 75 s. ill.

70 Kunst

Ribe Kunstmuseum, katalog, 1984, 71 s. ill.

71.01 Bygningsbevaring

»Om byggeskik og vedligeholdelse af bevaringsværdige huse i Esbjerg.« Udg. af Esbjerg Byfond, 1984 36 s. ill.

71.8 Kirkebygninger

Christensen, William: »Al kirke og kirkegård« i *Vestjyder fortæller*, Varde 1984 s. 84-87.

»Fæstebrev for matr. 1a Ølgod« i *Ølgod Museum* 1984, s. 33-35.

Hedegård Rasmussen, Jens: »Darum kirke, dens bygningshistorie og historiske inventar«, udg. af Darum Menighedsråd og Darum Borgerforening, 1979, 7 s. ill.

Manø Hansen, Søren: »Outrup kirke«, udg. af Outrup Menighedsråd, 1983, 8 s. ill.

Pedersen, Hans: »Vilslev kirke« ca. 1980, 1 folder, 6 s. ill.

71.95 Bebyggelsesgeografi og -historie

»Erhverv og serviceforhold: Erhvervsarealer ibrugtaget 1/1 1978 – 1/7 1982«, udg. af Ribe Amtskommune, 1984, 37 s. ill.

Jensen, Stig: »Ribeegnen gennem 10.000 år – et bebyggelsehistorisk projekt« i *Mark og Montre* 1984 s. 5-29.

72 Enkelte kunstneres værker

Finnerup, Anders: »Niels Skovgaard« i *Fra Ribe Amt*, 1984, s. 38-45.

»Aakjær, Jeppe, dialog mellem Jeppe Aakjærs lyrik og Niels Hansen-Jacobsens skulpturer«, tekstudvalg og kommentarer ved Finn Slumstrup, udg. Epoke, Vejen, 1984, 31 s. ill.

89.018 Vejnavn

Larsen, Evald: »Noget om veje med personnavne i Varde og om de personer, de har navn efter« i *Vestjyder fortæller*, Varde 1984 s. 57-65.

91.15 Forhistorisk arkæologi

»Ribe Excavations 1970-76« vol. 2, red. Mogens Bencard.

Brinch Madsen, H.: »Metal-casting, 191 s. ill, Sydjysk Universitetsforlag, 1984.

Dehn, Torben: »Karensdal. En gravplads fra ældre jernalder ved Hodde« i *Mark og Montre* 1984 s. 30-37.

Faber, Ole: »Jættestuen i Mejls« i *Vestjyder fortæller*, Varde 1984 s. 77-79.

Hvass, Steen: »Årtusinders landsby«, i Skalk nr. 3 1984, s. 20-30.

Jensen, Stig: »Ribeegnen gennem 10.000 år – et bebyggelsehistorisk projekt« i Mark og Montre 1984 s. 5-29.

Nielsen, Leif Chr.: »Nogle grave fra yngre germansk jernalder og vikingetid i Sydvestjylland« i Mark og Montre 1984 s. 38-48.

96.15 Middelalderarkæologi

Madsen, P. Kr., Balslev Jørgensen, J. og Pedersen, S. Gotfred: »Udgravninger på Sct. Catharinæ kloster i Ribe« i Mark og Montre 1984 s. 59-69.

Vejbæk, Ole: »Hus og ager. Højryggede agre under en bebyggelse fra 1100-årene syd for Filsø i Ål sogn« i Mark og Montre 1984 s. 49-58.

Vedsø, Mogens og Pentz, Peter: »Bernhards segl« i Skalk nr. 1 1985, s. 11-15.

96.71 Modstandsbevægelsen

Houborg, Chr. F.: »Den store krig – og vi små« i Vestjyder fortæller, Varde 1984 s. 10-57.

99.4 Enkelte personer

Frifelt, Nanna: »Erindringer om en landsbydegn og hans skole, lærer Jens Peder Møller« i Ølgod Museum 1984 s. 13-17.

Mathiasen, Kathrine: »Erindringer fra et liv i Ribe amt og Amerika« i Fra Ribe Amt, 1984, s. 171-182.

Pedersen, Olga: »Cæcilie Cathrine Nissen – en fattig kvindes kår i 1800-tallet« i Fra Ribe Amt 1984, s. 9-25.

Prytz, Signe: »Warming, botaniker og rejsende« Bogens Forlag 1985.

Sørensen, Frode: »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal sogn« Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt og Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv, 1984, 176 s. ill.

Haahr, Kristian Ude: 1908-1984 i Ølgod Museum 1984 s. 3.

99.9 Stamtavler og slægtshistorie

»Ane- og efterslægtstavle for gdr. og toldopsynsmand i Vejers Jeppe Bloch Jørgensen, født 1882, og hustru Nillsine Petrea Jensen, født 1887«, udarbejdet af Gert Ravn Nørgaard, Oksbøl, 1984, 97 s. ill.

Larsen, J. Kr.: »Dørken, Havbo, Mulvad-slægterne« eget forlag, Skive 1978.

»Slægtsbog for efterkommere efter Anders Jensen gårdejer i Gesing, Bryndum sogn, født 1806«, udg. Dansk Slægtsforskning, cop. 1969, 86 s.

»Slægtsbog for efterkommere efter Søren Madsen, født 1814«, udg. Dansk Slægtsforskning, 1963-65, 93 s.

Kirsten Agerbæk

27/6 1933 – 16/12 1984

Kort før jul døde kunsthistorikeren, dr.phil. Kirsten Agerbæk, Ribe, kun 51 år gammel, og dermed mistede Historisk Samfund sin dygtige redaktør.

Kirsten Agerbæk var født på Frederiksberg og uddannet som lærer på Th. Langs seminarium i Silkeborg. Først senere begyndte hun at studere kunsthistorie ved Århus Universitet og tog i lyntempo sin magistergrad. I mange år arbejdede hun med studier om »den danske kunsthistories far«, N. L. Høyen, og så sent som to måneder før sin død forsvarede hun sin disputats om Høyen ved Københavns universitet og blev dr. phil. med megen ære og anerkendelse.

Til Ribe kom Kirsten Agerbæk i 1956 ved sit ægteskab med læge Peter Agerbæk, og hun blev hurtigt en ivrig

deltager i byens kulturliv. Det lokale kunstmuseum nød godt af hendes viden og energi, og hun påtog sig en række registreringsopgaver for museet, for kunstforeninger og for Ribe amts museumsråd, og hun var ved sin død formand for Ribe Amts Kunstfond.

Også det lokalhistoriske arbejde havde hendes varme interesse, og hun var gennem en årrække i bestyrelsen for Antikvarisk Selskab. I 1972 blev hun valgt ind i bestyrelsen for Historisk Samfund, hvor hun hurtigt påtog sig redaktionelle opgaver. I 1978 afløste hun Valdemar Andersen som formand for redaktionsudvalget og dermed posten som redaktør af årbogen FRA RIBE AMT. I sin korte tid som redaktør nåede hun at sætte sit præg på årbogen. Ikke blot en ny typografi og et ændret udseende, men også den forskydning mod artikler med socialhistorisk indhold og en bredere opfattelse af begrebet kulturhistorie var hendes fortjeneste.

Kirsten Agerbæk bidrog selv i begrænset omfang som forfatter, kun to artikler i årbogen bærer hendes navn. Hun var først og fremmest redaktøren, der fandt forfattere, inspirerede dem, støttede dem, og flere nybegyndere hjalp hun med at gøre deres arbejder til trykværdige artikler. Hun tog med godt humør det tidkrævende arbejde med korrekturlæsning og udarbejdelse af registre, og hun var minutøs i sine krav til sit eget arbejde. For Historisk Samfund skrev hun indledning og kommentarer til genudgivelsen af David Grønlunds bog om hekse (1973), og hendes sans for billedets kvalitet demonstrerede hun på smukkeste vis i sin tilrettelæggelse af »Vestjyske skildringer« (1980). Ved hendes død lå genudgivelsen til Oluf Niensens »Skadst herred« klar til trykkeriet, et stort arbejde hun ikke nåede at se i færdig form.

I bestyrelsen respekterede vi hendes store flid og dygtige arbejde, og vi satte pris på hendes engagement, hendes umiddelbarhed og varme menneskelighed.

Kirsten Agerbæk vil blive savnet i Historisk Samfunds arbejde, og vi mindes hende i taknemmelighed.

Verner Bruhn

H. K. Kristensen-prisen 1984

Prisoverrækkelse til Frode Sørensen, Oksbøl

For nogle år siden blev der i historieverdenen diskuteret meget på baggrund af en artikel om »fagmænd og amatører«, om »herremænd og bønder« i den danske historieverden. Fagmænd var naturligvis de akademisk uddannede, professionelle historikere, der sidder på universiteter, Rigsarkiv osv., amatører var de mange lokalhistorisk interesserede der ude i landet arbejder med den plet, hvor de har rod, og hvorfra deres verden går. Forfatteren til artiklen hævdede, at fagfolk opførte sig over for amatører, som herremændene tidligere gjorde over for bønderne: overlegne og bedrevidende. De ville bestemme, hvad der var vigtigt og fint at beskæftige sig med, de ville definere historiens indhold. Men, hævdede forfatteren, det vil ikke lykkes dem at få magt som agt, for det lokalhistoriske udgår fra nogle andre forudsætninger end den professionelle historieskrivning, lokalhistorien skal derfor anerkendes ud fra sine egne præmisser. Kun ved at respektere hinanden kan de to parter få glæde af hinanden – og vi har brug for dem begge.

Frode Sørensen er en bonde i lokalhistoriens verden, ganske uafhængig af hvad fagets herremænd kan have at sige. Dit udgangspunkt er kærligheden til sognet og respekten for de generationer, der forud har levet og virket her. Bundethed til sted og mennesker, til Ål sogn og slægterne her er nøgleordet i din historieopfattelse.

Den kvalitet har du formået at lægge ind i den udgivelse af »Breve fra Niels Kristensen – et tidsbillede fra Ål sogn«, som udkom i fjor. Med forståelse og nænsomhed har du passet skildringen af personen Niels Kristensen sammen med udviklingen i sognet og derved givet os et værk, der på samme tid uddyber forståelsen af et lokalt miljø og giver os kendskab til et hidtil utrykt brevmateriale.

Fagfolk og amatører inspirerer og hjælper hinanden. Din indsats i forbindelse med udgivelsen af Niels Kristensens breve er et eksempel på, hvor meget den ikke-skolede historiker, den glade amatør, kan bidrage med, og denne indsats har vi ønsket at påskønne med H. K. Kristensen-prisen 1984.

H. K. Kristensen-prisen 1985

Prisoverrækkelse til Knud Høgsbro Østergård, Holsted

I 1938 blev den da unge og ret nye præst i Åstrup medlem af det udvalg, der skulle skabe et sognearkiv, et udvalg der førte en henslumrende tilværelse. Med Høgsbro Østergård indledtes en ny og aktiv periode, og da han i 1970 blev pensioneret, kunne han efterlade et righoldigt materiale i Åstrup sognearkiv. I 1972 oprettedes Lokalhistorisk Arkiv for Holsted kommune, og Østergård var dets første formand, indtil han i 1981 lagde op på grund af alder. Hans store faglige viden og varme engagement har sat sig varige spor i det lokalhistoriske arbejde i Holsted kommune.

I Historisk Samfunds bestyrelse sad Høgsbro Østergård fra 1946-68 og udførte der på amtsplan et tilsvarende arbejde til gavn for langt bredere kredse end før.

Udover dette organisatoriske arbejde har Høgsbro Østergård udført et værdifuldt forskningsarbejde først og fremmest på det kirkearkæologiske område. Alene i vor årbog noteres artikler om kirkerne i Åstrup, Fåborg, Billum, Kalvslund og Bække. I disse undersøgelser har Høgsbro Østergård forenet den minutiøse forskers detailstudier med den optagne historikers fantasi og vidsyn.

I særlig grad har Østergård haft blik for stenen, dette råmateriale som fra oldtidens dage har været bygmesterens og kunstnerens foretrukne materiale. Hans spændende studie om Trehovedstenen i Glejbjerg, hans studier over kirkebyggeriets stenteknik og så sent som i 1984 hans gennemgang af runestenen i Føvling kirke – er alle eksempler på hans påvisning af kulturelle forbindelser over Nordsøen mellem Danmark-Norge og England-Irland. Hans bidrag til diskussionen, om keltisk indflydelse før Romerkirken sejrede endeligt, er af betydning for enhver kirkehistorisk interesseret.

Det er et langt livs trofast tjeneste for forskning, forfatterskab og formidlingsarbejde, vi har ønsket at kvittere for med H. K. Kristensen-prisen for 1985.

Foreningens virksomhed

I beretningsperioden er der afholdt følgende *arrangementer*:

Årsmødet 1984 holdtes i Fåborg kro med deltagelse af 110 medlemmer. Taler var museumspædagog Inge Adriansen, Sønderborg, der talte om »Livets højtider – ritualer fra vugge til grav«. Endvidere fortalte Ane Marie Nielsen, Fåborg lokalhistoriske Arkiv om arkivets arbejde og viste lysbilleder fra det gamle Fåborg.

Omkring 200 medlemmer deltog i *sommerudflugten* til Jaruplund og Slesvig.

I september deltog ca. 120 i den *historiske søndag*, hvis hovedpunkter var Ribe domkirkes nye udsmykning og Sct. Katharinæ kloster og kirke – begge dele kyndigt kommenteret af Kirsten Agerbæk. Undervejs var der hyggeligt samvær på Ribe Katedralskole.

Efterårs mødet blev holdt den 15. november i Skads, først med besøg i kirken og derefter i forsamlingshuset, hvor cand.mag. Flemming Just, Bramming, fortalte om brugsforeningsbevægelsen i Ribe amt og viste lysbilleder i tilknytning til emnet. For en gangs skyld svigtede tilhørerne – kun 45 deltog i mødet.

Den 14. februar 1985 afholdt Toldhistorisk Selskab en *foredragsaften* på Toldboden i Esbjerg, hvor museumsinspektør P. K. Madsen, Ribe, talte om handel, søfart og told i middelalderens Ribe. Vore medlemmer i Ribe-Esbjerg området var inviteret og adskillige deltog i arrangementet.

Af *udgivelser* har året budt på følgende:

Årbogen *Fra Ribe Amt* udkom planmæssigt i september som nr. 82 i rækken. Med sine 290 sider var det en stor årbog som alle medlemmer får gratis som en del af kontingentet.

I efteråret 1984 udsendtes *Breve fra Niels Kristensen, et tidsbillede fra Ål sogn*. Denne brevsamling slutter sig til samlingen »Kjære Broder« fra 1982. Det store arbejde med at kommentere brevene og sætte Niels Kristensens liv ind i en sognemæssig sammenhæng er udført af Frode Sørensen, Oksbøl.

Lige før jul udsendtes *Der vokser skov på heden*, dagbogsblade fra Utoft plantage. Bogens forfattere er Birthe Børgesen, København, en efterkommer af Utoft plantages grundlægger, og redaktør N. Kr. Mortensen,

Grindsted. Til udgivelsen af denne plantagehistorie bidrog Ole Kirks Fond med økonomisk støtte.

I efteråret 1984 og foråret 1985 er udsendt to herredsbeskrivelser fra Oluf Niensens hånd, nemlig *Vester Horne herred* og netop nu *Skast herred*. Hermed har vi siden 1976 genudgivet Oluf Niensens fem herredsbeskrivelser fra Ribe amt, og vi er glade for at kunne afslutte dette projekt.

Af andre aktiviteter nævnes:

Den 30. oktober havde Historisk Samsfund inviteret repræsentanter fra alle sider af det *lokalhistoriske arbejde* – dvs. arkiver, foreninger og museer – til et møde i Hellehallen for at drøfte fælles aktiviteter. Det viste sig at være et nyttigt initiativ, hvor en række fælles problemer blev drøftet og behovet for information om hinanden blev bekræftet.

I det forløbne år afsluttedes udsendelsen af opfordringer til tidligere sognerådsmedlemmer om at skrive deres erindringer om *kommunesammenlægninger* og i hvert fald nogle arkiver har fået beretninger ind.

Undersøgelsen af *flygtningelejre* i Vestjylland efter 1945 fortsættes af oberstløjtnant L. G. Ipsen. Det første resultat så vi i årbogen fra 1984, og der vil blive publiceret yderligere materiale om dette emne.

Projektet om en undersøgelse af *den vestjyske skoleordning* har vi desværre måttet opgive i hvert fald i denne omgang. Det lykkedes ikke at få økonomiske midler gennem Det humanistiske Forskningsråd, og trods megen velvilje både fra Ribe og Ringkøbing amter og fra Institut for Skolehistorie kan vi ikke se hvordan opgaven kan løses.

Vi har i årets løb haft kontakt til mange sider: myndigheder i amt og kommuner, museer og arkiver og mange private. Oftest er det konsulent-hjælp der er brug for, og den er vi glade for at kunne give. Det er nok et spørgsmål om ikke Ribe amt skulle skabe en mere varig og stabil konsulentbistand end den vi har mulighed for at give som fritidsbeskæftigelse til gavn for de mange foreninger, lokale arkiver og historisk interesserede enkeltpersoner.

Jeg vil gerne takke amt og kommuner, fonds og institutioner for støtte til vort arbejde og takke vore samarbejdspartnere i det lokalhistoriske arbejde for godt medarbejderskab. Vi føler at vi med vort arbejde yder et vigtigt bidrag til det samlede kulturtilbud i vort amt, som både vore medlemmer og mange andre kan nyde godt af.

Regnskab for året 1984

INDTÆGTER

Kontingent		99.881,00
Tilskud:		
Kulturministeriet	10.150,00	
Ribe amt	9.000,00	
Kommunetilskud	13.650,00	
Pengeinstitutter	4.00,00	33.200,00
Renter		2.697,62
Foreningsindtægter i alt		135.778,62
Bogsalg:		
Indgået ved salg		31.472,58
Tilskud til bogudgivelser		8.500,00
Indtægter i alt		175.751,20

UDGIFTER

Lønninger		5.871,67
Bestyrelsesmøder		1.228,30
Kontorholdsudgifter:		
(telefon, kuverter, kontorartikler, tryksager)		6.190,03
Porto		27.403,40
Tidsskrifter, kontingenter, møder		5.631,22
Andre udgifter		1.577,41
Medlemsmøder, udflugt		4.793,42
Udgivelse af Årbog 1984		98.387,15
Foreningsudgifter i alt		151.082,60
Bogsalg:		
Lønninger		4.794,95
Kontorholdsudgifter		8.295,05
Porto		4.520,60
Andre udgifter		101,64
Udgivelsesudgifter, herunder trykning		23.595,71
Udgifter i alt		192.390,55
Årets underskud		16.639,20
Balance		175.751,20

Regnskab for året 1984

STATUS PR. 31/12 1984

Kassebeholdning	36.632,42	
Boglagerets værdi	89.928,60	
Tilgode moms for okt. kv. 1984	7.956,00	
		<u>134.517,02</u>

Det vestjyske skoleprojekt:

Tilskud Ribe og Ringkjøbing amt	32.000,00	
Afholdt til projektbeskrivelse ...	19.737,44	
Tilbagebetalt til amterne	12.262,56	32.000,00
Fond (undersøgelse mindesten og gravminder)		1.444,00
Gæld		8.134,20
Foreningens egenkapital 31/12 1984:		
Egenkapitalen pr. 1/1 1984	116.649,57	
Forøgelse af boglagerets værdi	24.928,60	
	<u>141.578,17</u>	
Underskud i 1984	16.639,35	124.938,82
		<u>134.517,02</u>

Foranstående regnskab er revideret, kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Esbjerg, den 29/1 1985

Sign. Chr. Almhede

Sign. Jens Kusk

Nye medlemmer

Alslev: Poul M. Thomsen. *Andrup:* Steen St. Blicher, Sigurd Schmidt, Anne Lise Svendsen. *Ansager:* Sinna Jensen, Valdemar D. Jensen, Henrik Pedersen. *Billund:* Birgit Mogensen. *Blåvand:* Mogens Rasmussen, Jørgen Tøstesen. *Brørup:* Ingrid Nøhr. *Bramming:* Else Guhr. *Bryndum:* Jens J. Lønne. *Esbjerg:* Viggo Andersen, Oskar Boch, J. og E. Eg Clausen, Helga og Chr. Jacobsen, Jens Chr. Jensen, Flemming Nielsen, Hans Nordland, Lauritz Sørensen, Ib Østergård. *Føvling:* Ib Thøger Sørensen. *Grindsted:* Th. Fjordgård Jensen, Gerda Petersen. *Holsted:* Johs. Madsen. *Janderup:* K. Hede Jensen. *Oksbøl:* Hans J. Fangel, Jørgen K. Jensen, J. Laurvig Pedersen. *Ribe:* Jens Bruun-Petersen, Inger Grundtvig, Hans Hansen, K. Sloth. *Sdr. Omme:* Gunnar M. Christensen. *Varde:* Magnus Andersen, Gunnar Bruun, Hans T. Kristensen, Grethe S. Thomsen. *Vejen:* Christian Hansen, Åse S. Lundgård, Kamma Møller. *Vester Nebel:* Jens Jørgen Lauridsen.

Uden for amtet

Svend Grønborg, *Tarm.* Klaus J. V. Gunnensen, *København.* N. P. Krag, *Odense.* Johan Lange, *Søborg.* Kurt Larsen, *Bredebro.* Margit Bruun Larsen, *Struer.* P. Birger Larsen, *Ørbæk, Fyn.* Dorte Lund, *Hørsholm.* Kirstine Nørr, *Allerød.*

FRA DE LOKALHISTORISKE ARKIVERS ARBEJDSMARK I RIBE AMT 1984

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe Amt (RAL)

Sammenslutningens medlemstal har i 1984 været uændret i forhold til året før, nemlig 39.

Bestyrelsens arbejde har væsentligst drejet sig om at få foreningskampagnen sat i gang, herunder at skaffe midler til kampagnen. Udover tilskud til løn til arbejdskraft fra Statens humanistiske Forskningsråd og Ribe Amt er der modtaget tilskud til dækning af de øvrige driftudgifter fra Ribe Amt, kommunerne, forskellige pengeinstitutter og diverse fonde. Sammenslutningen er disse bidragsydere tak skyldig.

Pr. 1. maj 1985 ansatte Ribe Amts Lokalhistoriske Arkiver cand. mag. Flemming Nielsen til at lede kampagnen i foreløbig et år, og en bevilling fra Statens humanistiske Forskningsråd i efteråret gjorde det muligt at forlænge ansættelsen i yderligere seks måneder, således at arbejdet kan gøres færdigt på en forsvarlig måde. En nærmere redegørelse for kampagnens forløb gives i beretningen fra lederen af foreningskampagnen.

Gennem de besøg, kampagnelederen har erlagt de enkelte arkiver, har bestyrelsen fået indtryk af, hvorledes der arbejdes de forskellige steder, og hvor der er behov for hjælp, råd og vejledning. Denne viden er et godt grundlag for en kommende målrettet indsats til gavn for arkiverne.

Den 30. oktober 1984 blev der på initiativ af Historisk Samfund for Ribe Amt afholdt et fællesmøde mellem de lokalhistoriske arkiver, lokalhistoriske foreninger og museerne med henblik på en drøftelse af, hvorledes man kunne støtte hinanden. På mødet, der var meget godt besøgt, var der enighed om, at de fire parter skulle arbejde tættere sammen, således at det kunne være til gensidig hjælp.

Chr. Carstensen

Ribe Amts Lokalhistoriske Arkivers foreningskampagne

Den 1. maj 1984 iværksatte Ribe Amts lokalhistoriske Arkivers indsamling af de folkelige bevægelseres arkivalier. Som mange vil vide, er indsamlingen et led i en landsdækkende registrering af denne type arkivalier. Registreringen foretages amtsvis, og Ribe amt er nr. ni i rækken af amter, hvor projektet løber.

Til at forestå den daglige ledelse af arbejdet har RAL ansat en videnskabelig medarbejder, cand. mag. Flemming Nielsen. Esbjerg Kommune har stillet lokaler til rådighed i den tidligere Tekniske Skole, Torvegade 47 i Esbjerg. Projektet finansieres gennem en bevilling fra Statens humanistiske Forskningsråd, bidrag fra amtets kommuner samt private fonds og virksomheder. En bevilling fra Arbejdsmarkedsnævnet for Ribe Amt og Ribe Amtsråds Beskæftigelsesudvalg gjorde det muligt at knytte et beskæftigelsesprojekt under jobskabelseslovens § 97A til kampagnen, hvorved der blev skabt arbejde for fire unge ledige HK'ere.

Arbejdet foregår i hovedsagen således, at de lokalhistoriske arkiver i sogne og kommuner forestår selve indsamlingsarbejdet, mens kampagnens videnskabelige medarbejder og øvrige personale fortrinsvis registrerer materialet. Der forekommer naturligvis afvigelser herfra, idet man på nogle arkiver har arbejdskraft til at besøge det meste af arbejdet selv, mens man andre steder har behov for bistand fra sekretariatet i flere af arbejdets faser.

I projektets første del er der satset på at oplyse og informere de lokalhistoriske arkiver om, hvad der skal foretages i forbindelse med indsamling og registrering af foreningsmateriale. Til dette formål og PR-brug i øvrigt er der udarbejdet en del materiale, bl.a. en folder, der kort redegør for projektets formål. Folderne er omdelt til de lokalhistoriske arkiver, der så selv har fordelt dem videre. Der er desuden udarbejdet en speciel blanket til brug for registrering af foreningsarkiver.

I efteråret 1984 har sekretariatet fortrinsvis arbejdet med at registrere det foreningsmateriale, som allerede ligger i arkivernes beholdninger. Da der allerede var indsamlet en stor mængde arkiver, viste beholdningsregistreringen sig for de fleste lokalhistoriske arkivers vedkommende at være et så tidsrøvende arbejde, at man valgte at bede sekretariatet om assistance. Enten er materialet hentet til Esbjerg til registrering og siden bragt tilbage, eller det er registreret på det lokalhistoriske arkiv. På tre lokalhistoriske arkiver har man dog besluttet at gennemføre registreringen selv, idet man har haft mulighed for at ansætte langtidsløst arbejdskraft til at udføre arbejdet. De pågældende tre arkiver sender så løbende udfyldte blanketter til sekretariatet i Esbjerg.

Alle lokalhistoriske arkiver i amtet, der er tilknyttet RAL, er besøgt i 1984, og registreringen af materialet i beholdningerne rundt omkring er næsten færdig. Der mangler registrering af materiale på syv af de 39 lokalhistoriske arkiver.

I de fleste lokalhistoriske arkiver har man allerede på nuværende tids-

punkt en hel del foreningsmateriale liggende, men der findes meget materiale ude omkring i foreningerne, som kan samles ind ved en ihærdig indsats.

Ved en optælling pr. 31.-12.1984 er der registreret 1.425 foreningsarkiver. Dette tal omfatter dog ikke Esbjerg Byhistoriske Arkivs beholdning, som indeholder mange foreningsarkiver, formentlig omkring 500. I Esbjerg har der været utrolig mange foreninger, ca. 3.000., så der er virkelig et stort arbejde at indsamle dette materiale.

I det kartotek over nuværende og nedlagte foreninger i Ribe Amt, som er udarbejdet på sekretariatet, findes der ca. 10.000 foreningsnavne, så der er nok af foreningsmateriale at samle ind i de ti måneder af 1985, hvor projektet endnu løber.

På grund af de store afstande i Ribe Amt er der naturligvis en del transportudgifter indregnet i budgettet. Som kuriosum kan det her bemærkes, at projektets videnskabelige medarbejder i tidsrummet 1. juni til 31. december inden for amtets grænser har kørt godt 5.000 km i forbindelse med afhentning, aflevering og arkivbesøg.

Flemming Nielsen

De lokalhistoriske arkivers konsulent

Sidste år blev der for første gang i arkivernes årsberetninger omtalt den mulighed for vederlagsfri konsulentbistand, arkiverne i Ribe Amt kan få fra Byhistorisk Arkiv i Esbjerg. Formålet var at gøre opmærksom på tilbuddet, som kun nogle arkiver benyttede sig af.

Omtalen førte ikke til en egentlig aktivitetsstigning men skabte til gengæld kontakt til arkiver, der ikke tidligere havde benyttet sig af ordningen. Som i 1983 er der i 1984 løst 18 konsulentopgaver, der dækker vidt forskellige områder af arkivernes arbejdsfelt. At det ikke er blevet til flere egentlige konsulentopgaver skyldes utvivlsomt, at en del problemer er blevet løst af lederen af foreningskampagnen under hans besøg i arkiverne. Alt andet lige vil det nok føre til et stort pres på konsulentordningen, når foreningskampagnen er slut.

Til konsulenternes arbejdsopgaver i 1984 har det også hørt at varetage administrationen af foreningskampagnen. Det har været et tidsrøvende arbejde, som heldigvis har udmøntet sig i resultater.

Konsulenttjenesten har vist sig væsentlig for amtets lokalhistoriske arkiver. Som ordningen fungerer, fratager den imidlertid Byhistorisk Arkiv en betydelig tjenestetid. Man må håbe, at det snart vil lykkes at give konsulenttjenesten en mere blivende form til glæde for amtets lokalhistoriske arkiver, deres medarbejdere og benytttere.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund kommune

Lokalhistoriske arkiver for Billund kommune

Billund afdeling:

Billund Centret, 7190 Billund.

Åben hver tirsdag fra 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Kristian Udbye, Mølleparken 112, 7190 Billund. tlf. (05) 33 82 68.

Arkivet har i 1984 modtaget 173 afleveringer, som alle er registreret. Det forholdsvis store antal afleveringer skyldes for en dels vedkommende foreringskampagnen, som vi begyndte at arbejde med i oktober måned. Arkivet har i denne forbindelse fået en del lokal presseomtale, og resultatet tegner lovende. Arkivet har valgt selv at udfylde de specielle registreringsblade til sekretariatet, og det fungerer udmærket.

En af arkivets medarbejdere deltog ved et instruktørkursus i registrering på EUC i Skjern i februar måned.

I maj måned lavede vi en stor udstilling i Billund Centret om VVGJ (Veje-Vandel-Grindsted jernbane) Vandel-Grindsted strækningen åbnet 1914, hele strækningen nedlagt i 1957. Udstillingen blev meget omtalt, set af mange mennesker og resulterede også i en del afleveringer.

Under »Festuge i Billund« i august arrangerede arkivet en sognetur med afslutning og udendørs kaffebord ved Løvlund Mølle.

I november markeredes Billund Lufthavns 20 års jubilæum med en udstilling i Billund Centret.

Udstillingsskabet uden for arkivet har mange faste »tilskuere« – vi sørger for en ny udstilling mindst een gang om måneden – ellers skal vi nok blive gjort opmærksom herpå.

Antallet af besøgende i arkivet har været tilfredsstillende.

Man har bedt os bidrage med lokalstof og gamle billeder i såvel Kirkebladet for Grene sogn og Beboerbladet for Billund Plejehjem, hvilket vi har sagt ja til – altså en ny arbejdsopgave i 1985.

LOVE

for

Krogs Kvægavlforening.

A. Formaal.

§ 1.

Foreningens Formaal er at ophjælpe Egnens Kvægbestand ved Anskaffelsen af en Stamtyr, som bedækker de Køer, der ved Kaaring findes tjenlige til Stamkøer.

B. Medlemmer.

§ 2.

Medlem af Foreningen kan enhver blive, der er i Besiddelse af Køer, tjenlige til Stamkøer, dog optages ikke flere end 150 Køer.

§ 3.

Indmeldelse i Foreningen er bindende for 5 Aar, og kun Fraflytning fra Egnen eller Ejendomsoverdragelse til en anden er gyldig Grund til Udrædelse.

Foreningskampagnen har bragt mange arkiver i hus. Her et eksempel fra Billund lokalhistoriske Arkiv.

Vorbasse afdeling:

Vorbasse Museum, Kirkegade 3, 6623 Vorbasse. Tlf. (05) 33 37 17.

Åben hver anden tirsdag aften eller efter aftale med lederen. Desuden er det muligt at besøge arkivet i museets åbningstid.

Leder: Jørgen Møller, Dalgasvej 6, 6623 Vorbasse. Tlf. (05) 33 35 54.

Arkivet har i 1984 modtaget 36 afleveringer. Det afleverede er hovedsagelig personarkiver, men såvel forenings- som erhvervsarkiver er repræsenteret.

Året igennem har der været ydet assistance til slægtsforskere og andre interesserede.

Foreningskampagnen er planlagt til forårsmånederne og sommerperioden.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Bredgade 80, 6830 Nr. Nebel.

Åbningstid: mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde.

Tlf. (05) 25 40 72.

Der er i 1984 modtaget 60 afleveringer. Arkivet har haft et møde med Kvong Sogneforening, der var meget interesseret og påtog sig mange forskellige opgaver med at skrive sognets historie, f.eks. kirkens historie (skrives af sognepræsten), brugsforeningens, forsamlingshusets og mejeriets historie m.m.

Arkivet dækker kommunens syv sogne. Det er meningen efterhånden at kontakte de forskellige sogneforeninger.

Arkivet har medvirket ved en fotoudstilling arrangeret på Blåbjerg Museum og omhandlende Nr. Nebel by og sogn.

I 1984 har arkivet haft 80 besøgende. Samtidig har der været en del korrespondance med spørgsmål fra interesserede.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv

Kirkegade 3¹, 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 15 48.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: L. G. Ipsen, Krarupvej 7, 6840 Oksbøl. Tlf. (05) 27 15 89.

Det forløbne år kan i arkivmæssig henseende næppe betegnes som et »normalt« år. Dels har nogle af arkivets medarbejdere været engageret i opgaver ud over arkivets normale virkefelt, og dels udtrådte to af medarbejderne, G. R. Nørgaard og B. Sneum i august måned af arbejdsgruppen efter eget ønske.

Der har i årets løb været talrige henvendelser, skriftlige som mundtlige, om slægts- og egnhistorie, og der kan bl.a. konstateres en stigning i an-

tallet af forespørgsler fra tyske statsborgere vedrørende flygtningeperioden.

Aflevering af arkivalier i 1984 har været af beskedent omfang, og foreningskampagnen i efteråret gav kun små resultater. Alle foreningsarkiver er gennemgået og ajourført med hjælp fra foreningskampagnens sekretariat. Et fremstød i denne kampagne er planlagt gennemført i marts 1985.

Arkivet har medvirket ved præsentationen af »Niels Kristensens breve« den 5.10.84 på RAGU, Oksbøl, og ved en foredragsaften den 24.10.84 om samme emne.

I 1985 vil følgende opgaver blive prioriteret: a) videreførelse af foreningskampagnen, b) ajourføring af kartotek og tilgangslister, c) arrangement af Historisk Samfunds årsmøde, d) deltagelse i 4.-5. maj arrangementer og e) indsamling af arkivalier vedrørende flygtningeperioden 1945-49.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

Det gamle Elværk, Pederstræde, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Oluf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 45 51.

Foruden at være et jubilæumsår blev 1984 også et fint gaveår for Bramming byhistoriske Arkiv, der i november passerede de 25 år.

Den største og altoverskyggende gave er naturligvis de fine og gode lokaler, som arkivet af Bramming kommune fik overdraget i det tidligere el-værk ved åbningssammenkomsten den 19. november. Arkivets bestyrelse er nu i fuld gang med at få samlingen anbragt efter rette system i sit nye domicil, hvor der først og fremmest er masser af reolplads.

Men traditionen tro blev året som sådant et godt gaveår for arkivet. Der var i alt 59 afleveringer mod 44 året i forvejen, og samlingerne blev derved forøget med mange gode ting.

Forrest i rækken ligger naturligvis fotograf C. K. Olesens glaspladesamling, som blev sikret takket være en stor pengegave fra Sigrid og Holger Hansen, der iøvrigt også betænkte arkivet med endnu en fin gave i anledning af jubilæet.

Afleveringerne har iøvrigt omfattet fotos, foreningsarkiver, erhvervsarkiver, udklip og beretninger af forskellig art.

Også en del genstande er blevet afleveret, og mere er stillet i udsigt, når magasinlokalet på 1. sal kan tages i brug. Blandt de mere sjældne genstande var en margarinedåse fra Flytkjærs margarinefabrik.

Ud over de her nævnte afleveringer kommer en halv snes gaver, der indløb ved receptionen i forbindelse med åbningen i det nye lokale.

I efteråret 1984 fik Bramming byhistoriske Arkiv besøg af forenings-

kampagnens sekretariat, der registrerede samtlige foreningsarkiver i samlingen.

Arkivet har i årets løb udlånt en del arkivalier til studiebrug. Desuden er der besvaret mange slægtshistoriske forespørgsler.

Darum sognearkiv

Nørrebyvej 12, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: J. Hedegaard Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. (05) 17 93 30.

Arkivet har i årets løb modtaget 24 afleveringer, af hvilke de otte er foreningsarkiver. Blandt disse er et komplet foreningsarkiv fra Bramming og omegns biavlerforening, dvs. forhandlingsprotokoller, regnskaber og medlemslister (1925-1972). Foreningen har omfattet sognene Darum, Bramming, V. Nykirke og Hunderup. Otte afleveringer har indeholdt billeder, deriblandt to mere omfattende samlinger. I alt er billedsamlingen forøget med 42 stk.

Som noget nyt har der i januar-februar været en ugentlig åbningsaften med pænt besøg af publikum, som bl.a. var behjælpelig med identificering af gamle billeder. Besøgsprotokollen viser, at der har været 70 enkeltbesøg. Hertil kommer så, at der i arkivet har været afholdt fire møder. Arkivbestyrelsen har været repræsenteret ved en hel del møder uden for sognet. Af skriftlige besvarelser til andre egne har 16 været af mere omfattende karakter. Til et sognemøde har arkivet bidraget med en udstilling om andelsbevægelsen, og ved et arrangement i Lokalhistorisk Forening for Bramming Kommune holdt arkivlederen foredrag om sognets bebyggelsehistorie.

I 1984 har arkivet fået trykt artikler i bladet »Darum sogn«: »En gammel retssag« og »Før havdigerne kom«, samt i Lokalårbogen for Bramming kommune: »De gamle degneembeder«. Endelig har arkivlederen på opfordring leveret en artikel til Ribe Stiftsbog 1984 om H. K. Kristensen: »En vestjysk degn. Mentor og Nestor«.

Gørding Sognearkiv

Plejhjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding.

Åbningstid: 1. og 3. mandag i hver måned kl. 19-21.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding.

Tlf. (05) 17 82 50.

Gørding sognearkiv har modtaget 36 afleveringer i 1984, foruden egentlige arkiver også enkelte genstande. Afleveringen af Gørding Mejeris arkiv er fortsat, og det er efterhånden blevet et ganske omfattende mejeri-

arkiv. Sidst på året har vi endvidere modtaget kopier af kirkebøger og nogle folketællingslister som led i xeroxkampagnen.

I nogle måneder har en langtidsledig medarbejder hjulpet med registreringsarbejdet, og derudover har en stor del af vore foreningsarkiver været i Esbjerg til registrering som led i foreningskampagnen.

En af arkivets medarbejdere, Ejler Nielsen, er næsten ved at have afsluttet en fotografering af gårde og ejendomme på land og i by. I arkivets faste åbningstid 1. og 3. mandag i hver måned fra kl. 19-21 har vi en del besøgende. Bl.a. er vore naboarkiver hyppige gæster – det er især kopier af tinglæste dokumenter fra 1836-1927, der trækker.

I samarbejde med Lokalhistorisk forening og Folkeuniversitetet har der i vores lokaler været afholdt en studiekreds over emnet »Stationsbyens historie« under ledelse af seminarielærer Arne Jacobsen. Der var 16 deltagere i kurset.

I januar havde vi en mødeaften på »Østergården«, hvor skuespilleren Aksel Erhardtson, Århus, læste op af Dostojevskij (Aksel Erhardtson er født og opvokset i Gørding). Mødet samlede 150 personer. Efter kaffebordet var der sangunderholdning af lærerne Kirsten Klinge, Merete Moos og Inger Hessel.

Hunderup sognearkiv

Kærgårdvej 9, Hunderup, 6740 Bramming.

Åbningstid: Hveranden onsdag fra kl. 19.30-21.30 og den første søndag i hver måned fra kl. 9.00-11.00.

Leder: Jeppe Smidt, Elmely, Sejstrupvej 17, 6771 Gredstedbro.

Tlf. (05) 17 33 42.

1984 blev et år med stor aktivitet, vel den største indtil nu i arkivets historie. Ønsket om et nyt lokale er nemlig i det forgangne år blevet opfyldt. Et dejligt rum med reoler, borde og stole er indrettet i det nye klubhus. Der har hersket stor travlhed med at få arkivalierne flyttet fra Riber Kærgaard og få det på sin rette plads i det nye lokale. Med hensyn til indleveringer har det været meget småt. Man har været tilbageholdende med at tage imod, indtil de nye lokaler var færdige og klar til brug.

Det velindrettede lokale er uden vinduer og med brandsikker dør, ligesom det også er forsynet med hygrometer. Alle krav til et arkivlokale skulle være opfyldt, og så er her »albuerum«.

Vi glæder os til de mange besøgende, vi forhåbentlig får i 1985, og som da også er blevet stillet i udsigt.

Det nye klubhus er bygget ved frivilling arbejdskraft og bidrag, og vi føler, der er stor interesse for dets funktion fremover. Der kan ikke herske tvivl om, at mange ser frem til at kunne aflevere materiale til arkivet i de nye omgivelser, og måske også at få viden og oplysninger fra arkivets samlinger.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Hans Andreasen, Grisbækvej 11, 6740 Bramming.

Tlf. (05) 19 00 63.

Elleve personer har skænket gaver til Vejrup sognearkiv i 1984, og det kan vi i arkivudvalget betragte som meget tilfredsstillende. Vi har fået mange billeder, deraf en del af ældre dato, og båndarkivet er blevet udvidet med tre bånd.

Arkivudvalget har også fået optaget en videofilm fra Endrup Mejeris 100 års jubilæum. Optagelsen skete på selve mejeriet og viste det i funktion. Men det blev også optaget ved festen om aftenen. Leslie og Lothar Fialla, Esbjerg, optog filmen. Det var også dem, der optog Vejrupfilmen i 1973. Af afleveringer har vi endvidere fået skøder, beskrivelser, foreningsarkiver og vurderingsmateriale. Også en del genstande, som har været brugt i landbruget, er ved at finde vej til vores arkiv.

Der har også i årets løb været et forholdsvis stort antal forespørgsler til arkivet. Det eneste, vi kunne ønske os, er større tilslutning til »åbent hus«-arrangementerne. Men alt i alt var 1984 et godt år, som vi er yderst tilfreds med.

Vejrup sognearkiv er ligesom de øvrige arkiver i Ribe amt med i foreningskampagnen om registrering af foreninger, der eksisterer nu, og foreninger, der ikke længere eksisterer. I den forbindelse har vi fået en del foreningsarkiver afleveret. Fra Vejrup sognearkiv skal der lyde en stor tak til de, der har sat foreningskampagnen i gang.

Vester Nykirke sognearkiv

Hovedvej A1 nr.25, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. (05) 19 10 37.

Åben efter aftale med lederen. Leder: Louise Hansen.

Efterhånden har vi meget interessant her i Vester Nykirke sognearkiv. Vi er nu nået op på 169 grupper med meget i hver gruppe.

Om herregården Endrupholm, som hele byen Endrup er bygget op om, har vi meget, både fotografier og avisudklip, nogle med tegninger. I forbindelse med xeroxkampagnen har vi fra Landsarkivet i Viborg købt kopier af forskellige arkivalier fra Endrupholm fra 1582-1942.

Desuden har arkivet modtaget flere fotografier, blandt andet konfir-mationsbilleder med de forskellige præster.

Der har været forskellige forespørgsler, som vi gerne besvarer. En række slægtshistorikere har vi kunnet hjælpe takket være folketællingsli-sterne.

Vester Nykirke arkivet har deltaget i de forskellige arkivmøder, der har været afholdt. Ellers går arbejdet i arkivet sin rolige gang.

Afleveringer modtages med glæde. Vi er meget glade for besøget fra

foreningskampagnens sekretariat i Esbjerg, som registrerede vore foreningsarkiver og ordnede dem i arkivæsker. Det er nu meget mere overskueligt.

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup.

Åbningstid: torsdag kl. 15-17 eller efter aftale.

Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup. Tlf. (05) 38 22 15.

Arkivet har i 1984 været besøgt af ca. 200 gæster foruden 95 handelsskoleelever samt børn fra byen og omegnen.

Vi har modtaget 64 afleveringer, hvoraf kan nævnes: register til Sønderkov Hovedgårds fæsteprotokol, Tuesbøl og Eskelunds udskiftning 1792, ejendomsskyldsvurderinger og amtskommunale arbejder for Brørup, Lindknud og Folding kommuner, udskiftningskort over Nørbølling, forhandlingsprotokol for Kolding Omegns Landboforening, to forhandlingsprotokoller for Brørup Pensionistforening, medlemsprotokoller, korrespondance, regnskabsbøger og forhandlingsprotokol for Dansk Mejeristforbunds Ribe Sdr. afd., protokol med optegnelser vedr. Sønderkov Mølle og Folding kommune, forhandlingsprotokoller, medlems- og regnskabsprotokol for Nyby Gymnastik- og Ungdomsforening, brandsynsprotokol for Tirslund, tre scrap-bøger med udklip fra Lindknud 1950-72, endvidere Tirslunds Husholdningsforenings arkiv og et stort arkiv efterladt af gdr. Hans Nielsen, Lynggaard, Gerndrup m.m.

Arkivet har besøgt Rotary-klubben i Brørup, plejehjemmet Lundtoft i Brørup samt Gerndrup Foredrags- og Idrætsforening med lysbilledforedrag.

Ved arkivets generalforsamling medvirkede Knud Frydendahl Pedersen med foredrag om Eskelund i gamle dage, og Steffen Brandorff gennemgik Brørup stationsbys historie fra jernbanens åbning til nutiden. I efteråret afholdt vi to møder, den 4. oktober med J. P. Eriksen, Hulvad, der viste lysbilleder fra sine rejser i Australien og Canada, og den 22. november havde vi et møde med fhv. amtsskolekonsulent Harald Iversen, Holsted, der havde kaldt sit foredrag »Blade af en landsbydegns dagbog«. Iversen talte om sit arbejde som landsbyskolelærer gennem ca. 30 år, og særlig om sit arbejde sammen med de unge i sognet. De tre møder har været godt besøgt. I juli havde arkivet en aften-ekskursion til Vorbasse, hvor Nationalmuseet nu i 11 år har foretaget udgravninger af jernalderlandsbyer. Museumsinspektør Steen Hvass, Vejle, orienterede om udgravningerne, som nu er tilendebragt. Efter besøget på udgravningspladsen besøgte museet og det lokalhistoriske arkiv.

Brørup arkivet har i 1984 købt xeroxkopier fra Landsarkivet i Viborg af bl.a. brandtaksationer og skolekommissionens forhandlingsprotokoller.

Esbjerg kommune

Esbjerg byhistoriske Arkiv

Teglværksgade 1B, 6700 Esbjerg. Tlf. (05) 13 12 23.

Åbningstid: mandag-fredag 10-16, torsdag 10-18.

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.

1984 adskiller sig ikke synderligt fra forrige år: der har været forrygende travlt. Man mærker, at institutionen for alvor er ved at være indprentet i folks bevidsthed. Til tider kan det med den forholdsvis beskedne bemanding være umuligt at opfylde de forventninger om bistand, publikum har.

En meget tidsrøvende opgave i 1984 har været planlægningen og administrationen af foreningskampagnen, som Ribe Amts lokalhistoriske Arkivers bestyrelse har bedt arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen forestå. Det har sluttet betydelige ressourcer.

Glædeligt er det imidlertid, at arbejdet med indsamling, ordning og registrering af foreningsarkiver er kommet i gang. Mange truede arkiver reddes nemlig ved kampagnen. I Esbjerg har der ikke været ressourcer til indsamlingsarbejde i 1984, men alligevel har afleveringslysten været stor, ikke blot af foreningsarkiver, men også af andre arkivtyper. I alt har der været 171 afleveringer mod 165 året før. Af større afleveringer kan nævnes: Bryndum sogns Hesteforsikring, Tarp Andelsfryseri, Børneårskomiteen, Dansk Arbejds Esbjerg Afd., Esbjerg FDF, Esbjerg Handelsstandsforening, Esbjerg Handelsstandsforenings Hjelpekasse, Konkylie Esbjerg, Esbjerg KFUM, sommerlejren Vagtbjerg, KFUM-drengene, Letbæk Mølle, Esbjerg FDF 2. kreds, Esbjerg Sygehjælpsforening, Begravelseskassen Esbjerg, Esbjerg Sygehjælpsforening afd. C, Fortsættelsessygekassen for Ribe Amt, I/S Vestkraft, Kvindernes Hus, Esbjerg Erhvervs-kontor, Fru Lamps Danseskole, Esbjerg og Omegns Kredsforening, Skibsmæglerfirmaet J. Lauritzens Eft., Vester Nebel Biblioteksforening, Guldager Idrætshal, AOF, Louiseforeningen og Carl B. Hoffmanns Maskinfabrik. Endvidere er der modtaget en række mindre afleveringer, og billeder er indlånt til affotografering og arkivalier til fotokopiering. Nettotilvæksten skønnes at udgøre ca. 75 hyldemeter.

Formodentlig vil næste års beretning vise et stort antal afleverede arkiver i forbindelse med foreningskampagnen. Af tids- og personalemæssige grunde var det nemlig ikke muligt at sætte særlig mange kræfter ind på en systematisk indsamling af foreningsarkiver i 1984.

Med hensyn til udstillingsvirksomhed har det været nødvendigt at holde en lav profil i 1984. Hele året har man vist udstillingen »Fælles interesse – fælles styrke. Foreninger og foreningsliv i Esbjerg«. I perioden 5.-17. marts vistes dog Danmarks Biblioteksforenings udstilling »Herregården – et helhedsanlæg«. Ud fra en formidlingsmæssig betragtning må det højlydt beklages, at udstillingsvirksomheden lå stille. Til gengæld har foredragsvirksomheden ikke været faldende. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen har medvirket ved 36 arrangementer i 1984 med i alt ca. 1.600 tilhørere. Foredragsvirksomheden er også ressourcekrævende, ikke mindst derved at der i de fleste tilfælde er tale om aftenarrangementer.

Fra vinterens studiekredsarbejde. Der arbejdes koncentreret på Byhistorisk Arkivs læsesal. Foto Børge Kjær.

Men arbejdet er væsentligt, idet der skabes kontakt til grupper, der næppe ellers ville tro Byhistorisk Arkiv var en institution, de kunne have glæde af.

Et nyt indslag i formidlingsarbejdet var arkivets medvirken ved Kanal Esbjergs lokalhistoriske TV-quiz. Af mere traditionelle formidlingsopgaver må nævnes en række skriftlige arbejder. Til Museumsavisen for Holsted, Vejen og Brørup kommuner nr. 2 1984 skrev arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen en artikel om »Historisk værksted«, og til Esbjerg Årbog 1984 artikler om Nordisk Gummibådsfabrik og monumentet af Ditlev Lauritzen i Byparken. Desuden bidrog Byhistorisk Arkiv med oversigten over begivenheder i Esbjerg i 1983.

Benyttelsen af samlingerne er i fortsat stigning. Byhistorisk Arkiv havde 2427 gæster i 1984 mod 2158 i 1983, hvilket er en stigning på 12%. Lægges deltagerantallet ved arrangementer til besøgstallet fås tallet 4044, hvilket kan siges at være det reelle minimum esbjergensere, Byhistorisk Arkiv har været i direkte forbindelse med på et år. Om aktiviteten iøvrigt kan det berettes, at der er besvaret 161 forespørgsler mod 158 året før. Der er gennemgående tale om forespørgsler, der tager mere end 1/2 time at besvare. Til arkivets læsesal er der foretaget 828 ekspeditioner, og der er ekspederet 4131 enheder. Arkivets materialer er ikke til hjemlån, men der lånes ud til arkiver, biblioteker, museer og professionelle reproduktionsanstalter. Antallet af ekspeditioner er faldet fra 216 til 205 – til gengæld er antallet af ekspederede enheder nærmest eksploderet

ved at stige fra 1322 til 1725. Disse ekspeditioner er meget tidskrævende, da der er tale om udlån af materiale, der egentlig ikke er beregnet dertil.

En stærkt voksende benyttelse af arkivet i egentlig lokalhistorisk forsknings sammenhæng har medført et voksende behov for indlån af materialer fra andre arkiver. I 1984 var der 24 indlånsekspeditioner, og der indlåntes i alt 59 enheder. Stimulerende på indlånsaktiviteten har været de studiekredse i lokalhistorie, arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen har haft på Folkeuniversitetet.

Med hensyn til uddannelse har arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen deltaget i Dansk Arkivselskabs specialkursus om mikrofilm og EDB på Hotel Hvide Hus i Køge, i KL-journalsystemkursus på RAGU-KU i Oksbøl arrangeret af Kommuneforeningen i Ribe Amt, samt i Danmarks Forvaltningshøjskoles grundkursus i sagsbehandling og sagsforløb på Schæfergården. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen medvirkede som lærer ved SLA's specialkursus om erhvervsarkiver, hvori bl.a. biblioteksassistent Conny Ølgod deltog. Endelig deltog fotograf Brian Kristensen i DKMs arbejdsmøde i marts om emnet: »Formidler vi godt nok«?

Endvidere har arkivets personale deltaget i en række møder og konferencer. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen deltog i Nordisk Kommunearkivmøde i Randers og i de 14. Nordiske Arkivdage i Ebeltoft i august. Endvidere deltog han og biblioteksassistent Conny Ølgod i DHFs årsmøde i København. Ved SLAs årsmøde i Svendborg var Byhistorisk Arkiv repræsenteret ved arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen og kontorassistent Anni Roed. Fotograf Brian Kristensen og EFG-fotografelev Torben Elliot Meyer deltog i et møde i København om video.

Den 30. november 1984 forlod kontorassistent Anni Roed Byhistorisk Arkiv efter mere end fire års tjeneste. På den baggrund blev undervisnings- og kulturudvalget ansøgt om tilladelse til at konvertere stillingen til 1/2 arkivarstillingen. Ved udgangen af 1984 var spørgsmålet endnu ikke afklaret.

Vester Nebel Sognearkiv

Åbningstid: onsdag 9-11 og efter aftale med lederen.

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, Vester Nebel, 6715 Esbjerg N. Tlf. (05) 16 90 89.

Igen i år har der været pænt med afleveringer til Vester Nebel Sognearkiv. Det er især foreningsarkiver, der er afleveret. Desuden har vi haft brugsforeningens og det nu nedlagte mejeris forhandlingsprotokol til registrering, ligesom vi også har registreret en legatprotokol fra 1888. Desuden har vi modtaget flere fotografier, dels til ejendom dels til låns. De lånte billeder er blevet affotograferet. Avisudklip med lokalt stof er blevet samlet.

I forbindelse med xeroxxkampagnen købte vi kopier af kirkebøgerne

for Brøndum-V. Nebel fra årene 1721-1848. Det blev til i alt 1125 sider, hvilket vil være læsestof til en rum tid frem over.

Med stor hjælp fra Byhistorisk Arkiv i Esbjerg har vi fået bragt orden i det indsamlede materiale. Tak!

En glæde var det også at se, at det lykkedes at sætte en studiekreds i Vester Nebel Sogns historie i gang. Det har været nogle inspirerende og hyggelige aftener, vi har haft sammen med studiekredsens leder, Olga Pedersen, Glejbjerg.

Igen i år har vi modtaget et legat – 4.000 kr. – fra Skads m.fl. Herreders Brandkasse. Vi har også haft den store glæde at modtage en gave på 1.000 kr. fra fru Rigmor Lave. Vi er meget taknemmelige for disse tilskud til arkivets drift.

Fanø Kommune

Lokalhistorisk Arkiv for Nordby Sogn, Fanø

Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Marius Sørensen, Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø.

Tlf. (05) 16 21 19.

Til supplerung af arkivets folketællingslister er fra Rigsarkivet erhvervet listen fra 1845.

Til opbevaring er modtaget en vaccinationsprotokol fra 1802 og ni lithografier med motiver fra Fanø i ældre tid. Desuden er der modtaget fotografier af kvinder i Fanødragter, og en samling af forskellige dagblade fra årene 1938-1948.

Arkivet modtager jævnligt slægtshistoriske forespørgsler og anmodninger om afskrivning af gamle dokumenter.

Sognearkiverne på Fanø

Sognearkivet, Nordby

Åbningstid: tirsdag 10-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø.

Tlf. (05) 16 23 25.

I årets løb er der modtaget 17 afleveringer, især mange billeder, som arkivet nu forsøger at identificere. Desværre må vi nok erkende, at tiden for mange billeders vedkommende er forpasset, idet de fleste af vore gamle medborgere er gået bort, hvorfor chancerne for at identificere personerne på de gamle billeder er meget små.

Vi kan konstatere, at arkivets eksistens er ved at blive kendt, hvilket medfører, at folk nu søger oplysning om deres slægt, og ikke mindst, gerne vil vide noget om det hus, de bor i.

Endelig opsøges arkivet også af studerende, både fra universitetet og seminarium, fordi de kan finde en række konkrete ting. Anton Dams

Fanø-samling er her af uvurderlig betydning, og vi sender mange gange i årets løb taknemmelige tanker til denne flittige og dygtige mand.

Arkivet har til huse i overlærer-lejligheden i den gl. realskole, og som kuriosum kan det nævnes, at et fint vægur og et smukt bogskab i 1984 af et barnebarn af overlærer N. A. Lauridsen, fr. Ebba Aagaard, er blevet foræret arkivet og nu har deres oprindelige plads igen.

Ved samme lejlighed modtog vi bl.a. et smukt æresmedlemsbrev fra Fanø Skibsrederforening, en kaligraferet takkeadresse ved 25 års jubilæum, foto af realskolens lærere 1897 m.m. Endvidere har arkivet modtaget to indtalte bånd med erindringer.

Arkivet har fået kopi af slægtoversigter for familien Svarrer, Anders Hansen Brink samt Niels Sørensen og hans efterslægt. Arkivet har, ligesom arkivet i Sønderho, for 2. år i træk modtaget et tilskud (hhv. 3.000 og 4.000 kr. i 1983 og 1984) fra Skads m.fl. Herreders Brandkasses fond, et tilskud, vi er meget taknemmelige for, og som bl.a. har hjulpet os at hjemkøbe 6.500 fotokopier fra Landsarkivet i Viborg.

Sognearkivet, Sønderho

Sognegården, Sønderho, 6720 Fanø.

Åbningstid: Første mandag i hver måned kl. 19-20 samt efter aftale med lederen.

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho, 6720 Fanø.

Tlf. (05) 16 41 14.

Arkivet har i sit andet leveår modtaget omkring 30 afleveringer: breve, dokumenter, bøger, fotoalbums, billeder m.v., og har desuden fået endeligt tilsagn om – men endnu ikke modtaget – alt baggrundsmateriale vedr. Sønderho-registranten fra Fredningsstyrelsen. Endvidere er der fra Landsarkivet indkøbt kopier af Sønderhos kirkebøger.

Med Fanø Bogtrykkeri som velvillig og interesseret partner blev der skabt forudsætning for trykning og udgivelse af et billedværk om det gamle Sønderho, og arkivet har ud fra arkitekt Jørgen Linds store indsamlede billedmateriale haft stor fornøjelse af at stå for udvælgelsen af billeder, tekst og redigering. Bogen nåede netop at udkomme inden jul 1984.

Arkivets lokale i Sognegården deles nu kun med Fonden Gamle Sønderhos dragsamling, efter at Fanø Kunstsamling er flyttet til bedre faciliteter i Nordby. Efter en nær forestående ansigtsløftning og møblering kan vi omsider være bekendt at modtage besøgende i det efterhånden ganske omfattende arkiv.

Grindsted kommune

Lokalhistorisk Arkiv, Grindsted Bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 32 09 00.

Åbningstid: *Læsestuen* (kopier af kirkebøger, folketællinger, tingbøger m.v., trykt materiale, håndbøger, kartoteker og registraturer over arki-

vets materiale) mandag, onsdag og torsdag kl. 14.00-19.30, tirsdag kl. 10.00-19.30, fredag kl. 10.00-17.00 og lørdag kl. 9.00-12.00 (bibliotekets åbningstider). *Arkivet*: mandag-fredag kl. 14.00-16.30 eller efter nærmere aftale med lederen.

Leder: overbibliotekar Hans E. Eriksen. Tlf. (05) 32 06 04.

Ligesom de foregående år er der kørt med »lavt blus« på grund af den generelle økonomiske stramning og hvad der følger med. Det er gået ud over det systematiske indsamlings- og registreringsarbejde. Indsamlingen af foreningsarkiver følges dog op i 1985 med ansættelse af en historiker med lokalhistorie som speciale i et fornødent tidsrum. Nærmere omtale i næste årsberetning. Det skal nævnes, at Gunnar Mølgård Christensen allerede har opnået et meget fint resultat i Sdr. Omme-området.

I årets løb er der modtaget mange arkivalier af forskellig værdi. Det ville være upædagogisk at nævne nogle frem for andre, og vi er taknemmelige for alt. Stor glæde vakte det, da Borgerforeningens forhandlingsprotokol fra 1900-1910 dukkede op. Den er en vigtig kilde til belysning af forholdet mellem land og by i kommunen.

Med Grindsted Museum har lokalhistorisk arkiv en aftale gående ud på, at alle arkivalier går til arkivet og alle genstande til museet. Arkivet har haft stor glæde af denne ordning.

Samlingen af fotokopier er suppleret og omfatter nu, hvad der turde anses for at være rimeligt.

Billedsamlingen er udvidet betydeligt med gamle billeder fra fotograf C. Lund (tidligere Grindsted) og fra pressefotograf C. Bundgård ca. 800 udvalgte pressefotos fra Grindsted i 1970'erne (gave). Så godt som alle billeder er registreret. Albums med udvalgte billeder er fremlagt i læsestuen, så alle kan gå ind og kigge i dem. Samlingen af båndoptagelser er forøget med otte bånd.

Benyttelsen af arkivet stiger stadig. Slægts- og gårdhistorikere er nok i overtal, men mange søger også materiale til specialafhandlinger, artikler til årbøger, foredrag, skoleopgaver og lign. Bemærkelsesværdigt er det, at biblioteket mere og mere har brug for arkivet i det daglige udlåns- og referencearbejde.

Arkivet har medvirket ved en historisk udstilling i Sdr. Omme, og af udstillinger i bibliotekets forhal skal nævnes: »Grindsted bibliotek fylder 150 år«, »Foreningsarkivalier« og »Vejle-Vandel-Grindsted jernbane 1914-1957« (i samarbejde med jernbanehistorikere fra Vejle).

I forbindelse med sidstnævnte udstilling holdtes et »jernbanesymposium«, hvor jernbaneinteresserede fra nær og fjern fik stiftet værdifulde kontakter. Indledere var pens. trafikkontrollør Sv. Guldvang og tidligere direktør for Vejle-Vandel-Grindstedbanen K. S. Knudsen, Vejle. Desuden vist et par jernbanefilm.

Amtsindsamlingen af foreningsarkivalier, som Grindsted kommune har støttet med 4.000 kr., startede med et møde den 4. december 1984, hvor lederen af indsamlingskampagnen, cand. mag. Flemming Nielsen, Es-

bjerg, talte om formålet og stud. mag. Sidsel Eriksen om magtbalancen mellem land og by i Grindsted kommune omkring århundredskiftet.

Af stor interesse for lokalhistorie var også Folkeuniversitetets fire foredrag ved universitetslektor Søren Mørch, Odense, om Danmarks historie 1880-1960.

Endelig har arkivet stillet materiale til rådighed for et par kurser arrangeret af Grindsted og omegns slægts- og lokalhistoriske Forening.

Og til sidst skal det nævnes, at arkivet har fået udvidet magasinpladsen i kælderen samt indrettet et mørkekammer med bl.a. repro-kamera.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

Nygade 2, 6753 Agerbæk

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk. Tlf. (05) 19 63 92.

Det har ikke været det helt vilde liv at have med vort lille lokale arkiv at gøre i det forløbne år. Ind imellem kommer der dog noget materiale frem: billeder, enkelte dokumenter og nogle foreningsarkiver.

Vi har ved et par lejligheder vist dias fra arkivets billedsamling. Billeder er der altid interesse for. Nogle har søgt hjælp i udredning af familieforhold langt tilbage. Efter at vi har fået kopier af kirkebøgerne, er der på dette felt ret meget at bruge tid på. Vi har også ved velvilje fra større omegnsarkiver fået en del folketællingslister kopieret.

Salget af de to sognebøger, som udkom for ca. et års tid siden, den ene i genoptryk og den anden i nytryk, er gået udmærket. Vi har også der en udmærket kilde til ejerforhold tilbage til ca. år 1800, særlig for de landbrug, der eksisterede dengang.

Lokalarkivet her ønsker at fremkomme med megen tak for bl.a. konstant hjælp, og desforuden for støtte på flere måder.

Fåborg lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6800 Varde. Tlf. (05) 19 50 59.

Fra 1984 kan der fortsat meldes om interesse for arkivet. Der er afleveret en del gamle papirer samt flere foreningsarkiver som f.eks. Tyende Sparerkassen, Mergelselskabet samt materiale om hedebruget m.m. Fra familier og gårde er der indleveret attester, billeder og personnotater. Der har af og til været besøgende, men de fleste henvendelser foregår skriftligt eller pr. telefon.

Bogen Niels Kristensens breve, som gdr. Frode Sørensen udgav i sam-

arbejde med Historisk Samfund for Ribe Amt, rummer materiale fra arkivet her i Fåborg.

Til foreningens møder er der god tilslutning. I april fortalte pastor Thorvald Nielsen, Balle, om sin barndoms- og ungdomstid i Fåborg. Den 7. juli blev der på Fåborg lokalhistoriske Forenings initiativ afsløret en mindesten for Fåborg Mejeri. Stenen var en flad natursten. Stenen lå på perronen, hvor mælken i hele mejeriets tid blev indleveret. Den 14. juli var der udflugt til Oksbøl, hvor pastor Riber Kusk fortalte kirkens historie og senere om flygtningenes kirkegård. Også Oksbøl Museum blev besøgt. Turen sluttede på RAGU, hvor fhv. arkivleder Frode Sørensen fortalte kort om Aal sogn.

I oktober var der møde på Biblioteket med udstilling og lysbilleder ved arkivlederen om, hvad Chresten Daugård, Rolighed, havde berettet om Fåborg-egnen i sine breve til biskop Otto Laub, Viborg, fra år 1849 og frem.

Grimstrup sognearkiv

Grimstrup Bibliotek, Grimstrup, 6705 Esbjerg Ø.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Leo Nissen, Fiskerivej 11, Hjortkær, 6740 Bramming.

Tlf. (05) 19 10 54.

I det forløbne år er der modtaget 18 afleveringer, som gav i alt 81 registreringer – hvilket må siges at være meget pænt. Der har ikke ligefrem været særligt betydningsfulde ting imellem, men som relativt nystartet arkiv er vi glade for enhver aflevering.

Med hensyn til foreningskampagnen må vi desværre konstatere, at annonceringen har haft ringe effekt i vort sogn, idet den kun medførte een henvendelse og ingen afleveringer. Det skal dog retfærdigvis siges, at vi i betragtning af den beskedne arkivaliebeholdning har en hel del foreningsarkivalier.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde.

Tlf. (05) 26 70 19.

Næsbjerg arkiv hører sammen med Øse arkiv, som vi har årsmøde og udflugt sammen med.

I 1964 har vi gået fra hus til hus for at hverve medlemmer, og det er lykkedes at tegne mange. Så skal tiden vise, om det er muligt at holde sammen på dem.

Der er i år modtaget 12 afleveringer, deriblandt mange billeder og avisudklip, skøder samt foreningsarkiver.

Starup sogns lokalhistoriske arkiv

Starup sognebibliotek, 7200 Grindsted.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 8, 7200 Grindsted. Tlf. (05) 33 70 55.

I det forløbne år har der atter været billeder, der har domineret tilvæksten til arkivet. Et par gamle skøder fra 17-1800-tallet er dog også kommet til.

Desuden har vi fået indlemmet nogle bånd, optaget af Radio Syd, om Baldersbæk, Holmeå, Thovstrupgård, Hesselhogård og Hesselho Dambrug.

Ved hjælp af foreningssekretariatet har vi takket være Flemming Nielsen fået arkivets foreningsprotokoller og -papirer ordnet og lagt i arkivæsker for at opnå en bedre beskyttelse af materialet.

Arkivet har stadig trænge kår i et værelse over biblioteket, og adgang dertil fås ved henvendelse til formanden, Gunnar Hansen, lederen eller bibliotekaren.

Øse sognearkiv

Åbningstid: 1. torsdag i hver måned kl. 18.30-20.30 eller efter aftale med lederen.

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde.

Tlf. (05) 29 81 59.

Vi har hvert år kørt en kampagne for at skaffe vor forening en fast medlemskreds, og vi fik en meget god modtagelse og solgte 204 medlemskort. Vi fik ved samme lejlighed en del arkivmateriale »med hjem«.

Der er i alt i arkivet indlagt ca. 530 numre, der fordeler sig således: 32 enkeltstykker, 163 billeder, hvoraf størsteparten er familiebilleder og -portrætter, og 46 bind, hvoraf 12 er foreningsprotokoller. Af større afleveringer kan nævnes vurderingsprotokoller og tilhørende materiale, samt 54 jordfordelingsoverenskomster med bilag og tilhørende matrikelkort.

Foreningskampagnen er jo en sej omgang og meget tidkrævende, men vi er ca. halvvejs. En annonce gav intet resultat, så vi måtte selv »hente det hjem«.

Vi arbejder stadig med gårdhistorien, og efter at have afskrevet tingbøgerne på dommerkontoret, skal vi til Landsarkivet i Viborg for at komme videre. Endvidere skal det nævnes, at vi gennem interviews med ældre mennesker er kommet i besiddelse af lokalhistorisk set meget vigtigt materiale.

I årets løb har vi haft en del forespørgsler, bl.a. fra en tysk professor om beliggenheden af en bestemt navngiven oldtidshøj, som han forgæves havde søgt oplysning om hos Nationalmuseet. Det var en tilfredsstillende og kunne hjælpe ham, og vi modtog en pæn takkeskrivelse fra ham. En skoleklasse har besøgt arkivet.

Af arrangementer havde vi det sædvanlige årsmøde, hvor arkivar Jør-

gen Dieckmann Rasmussen, Esbjerg, holdt et meget interessant foredrag om 1700-tallets bønder med særlig henblik på fæstebønderne på Nørholm, og havde en udstilling i den forbindelse. Vi deltog ligeledes i en udstilling i anledning af vor gymnastikforenings 100 års jubilæum. Endvidere har vi haft en aftentur til Kulturhuset i Ølgod, hvor vi så det righoldige museum.

Det har således været et travlt år, og efterhånden opfattes et sognearkiv som et serviceorgan, alle kan trække på.

Lokalhistorisk arkiv for Årre sogn

Toften 2, Årre, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Aksel Teglgård, Fyrrevænget 16, Årre, 6800 Varde.

Tlf. (05) 19 22 36.

I løbet af 1984 har arkivet modtaget 14 afleveringer bestående af 17 arkiver med i alt 31 akter. Der er desuden afleveret 45 fotos. I kampagneåret har vi »kun« kunnet lægge tre foreningsarkiver til de allerede registrerede, nemlig Skads herreds Brandkasse, Årre Andelskasse samt Biblioteksforeningen. Vi mangler endnu at få opsporet nogle nedlagte foreninger. Ganske kuriøst dukkede et par arkiver op i forbindelse med foreningskampagnen, skønt de ikke har spor med de folkelige bevægelser at gøre. »Årre Sogns Kongetiendeforening« varetog i slutningen af 1700-tallet bøndernes interesser over for tiendeejere. Fra dens virksomhed har vi modtaget en udskrift af forhandlingerne fra 1801. Desuden en udskrift fra 1915 af »Ribe Amts Landvæsens Protocol fra 1790«. Den vedrører jordfordelingsproblemer ved udskiftningen.

Lokalhistorisk forening holder hvert år et møde, som vi tillægger stor betydning, fordi vi igennem dette søger at tilgodese behovet for (lokal) historisk oplysning. Der vises stor interesse for møderne. I 1984 kunne vi således – trods konkurrence fra et andet arrangement – mønstre over 65 deltagere. Hovedtaleren var fhv. forstander Ejner Jensen, Kærgård, som kaldte sit foredrag »Kulturlivet i landsbyen«. Det var en interessant beretning om de økonomiske og kulturelle fænomener, som resulterede i de folkelige bevægelser på landet, og perspektiverne blev ført helt op til nutiden. Ved mødet blev der desuden vist en amatørfilm, »Et år i Årre sogn for ca. 25 år siden«. Vi tror på, at årsmødet holder interessen for arkivet og for historien levende i sognet.

Holsted kommune

Glejbjerg-Aastrup sognearkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. (05) 19 82 80.

Aastrup sognearkiv havde et forholdsvis roligt år i 1984. Afleveringerne var få, men da de alle var forholdsvis store, blev samlingen alligevel forøget væsentligt.

Foreningskampagnen var et stort gode for arkivet, der har fået flere foreningsarkiver til registrering og opbevaring. F.eks. kan nævnes mejeriets arkiv, der var forholdsvis velbevaret.

Aktiviteterne har været begrænset til udstillinger. I august 1984 fyldte Glejbjerg mejeri 100 år, og i den anledning havde arkivet arrangeret en udstilling, der i billeder og tekst fortalte om de 100 års udvikling. Udstillingen, der var arrangeret på mejeriet, var en stor succes.

Endvidere havde arkivet den glæde at modtage et beløb fra Sparekassen Sydjyllands gavefond. Beløbet blev sammen med en mindre del af arkivets egne midler brugt til kopiering af endnu en lille del af Sørine Andersens glaspladenegativer. Disse billeder udstilles løbende i Sparekassens afdeling i Glejbjerg.

Aastrup sognearkiv har haft et stigende antal besøg i det forløbne år. Hovedsageligt er det slægtsforskere, der finder vej hertil, men også lærere, der vil benytte lokalhistorie i undervisningen, er blandt vore besøgende.

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. (05) 39 20 10.

Åbningstid: Onsdag kl. 15.00-18.00, i perioden 1.10-1.4 tillige tirsdag 19-21.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat (05) 39 22 59, træffes normalt i arbejdstiden på tlf. (05) 39 20 66.

Den igangværende foreningskampagne har præget årets afleveringer. Der er således en tilgang på 54 numre i den saglige afdeling, som stort set stammer fra foreninger, som man ikke hidtil har haft arkivalier fra. Iøvrigt må året 1984 betegnes som et arkivmæssigt godt år med 169 afleveringer omfattende 1436 akter.

Af afleveringer, der har interesse for en større kreds, skal nævnes vandrerbøgerne for Soldaterforeningen for 3. batl., 1. komp., årg. 1933. Disse værnepligtige, der hovedsagelig kom fra Vest- og Sønderjylland, har i perioden 1945-1984 givet en beretning om deres tilværelse som civil. Vandrerbøgerne er afleveret med den klausul, at de skal være tilgængelige for alle, og det er ønskeligt, at så mange som mulig vil benytte sig af disse. Bøgerne har også interesse for andre end soldater, idet de som nævnt giver en skildring af tiden.

Endvidere har arkivet hjemkøbt kopier af Nielsbygårds skifteprotokol fra 1753-91. Da gårdens bøndergods hovedsagelig lå uden for Holsted kommune, især i det nuværende Ribe Kommune, men også i Vejen og Brørup kommuner, har denne protokol også interesse for en større kreds.

Arkivet har i årets løb deltaget i fire arrangementer med foreninger, hovedsagelig med lysbilledforedrag, et enkelt tillige med foredrag om foreningslivet. Der har ved disse arrangementer været c. 150 tilhørere.

Man har på arkivet registreret 98 besøgende, men tallet er virkelig noget højere, da de besøgende ofte glemmer at skrive i gæstebogen. På grund af den store publikumsinteresse, men også for at kunne give en bedre betjening, vil åbningstiden i vinterhalvåret blive udvidet med to aftentimer.

Arkivet har på opfordring af Hovborg Borgerforening skrevet et jubilæumsskrift i anledning af foreningens 75 års jubilæum. Det var en spændende opgave, og man fik et meget godt indblik i, hvad der rørte sig på den egn i den periode, foreningen har eksisteret.

Årets oplevelse må nok siges at være udgivelsen af Historisk Billedbog fra Holsted kommune. Bogen blev udgivet i samarbejde med sognearkivet i Aastrup og blev trykt i 500 eksemplarer. Den udkom i december måned, og på mindre end en uge var den udsolgt. Det var noget af et økonomisk vestestykke, da arkivet ikke havde midler til at financiere udgivelsen eller et eventuelt restlager. Men det gik så godt, at bogen bliver genoptrykt i 300 eksemplarer, hvoraf halvdelen er forudbestilt. Det er arkivets plan, at der også i 1985 skal udgives en lignende bog.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved Andelskasse, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Åben efter aftale med lederen.

Eventuelle henvendelser bedes foreløbig rettet til Kirsten Bjerrum Jensen, Puggårdsvej 69, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro, tlf. (05) 43 50 61 (efter kl. 17) eller Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro, tlf. (05) 43 10 80.

I 1984 er der registreret 15 afleveringer, omfattende 41 effekter plus ca. 25 fotografier og 430 lysbilleder. Derudover er der foretaget en del affotograferinger af billeder i privat eje.

Der har været afholdt en udstilling uden for arkivets lokale, nemlig i Gredstedbro i Andelskassens lokale på 1. sal i weekenden den 24. og 25. november. Udstillingen var godt besøgt af interesseret publikum fra land og by. Også fra omkringliggende sogne og kommuner var der besøgende.

Af større afleveringer kan nævnes arkivet efter afdøde købmand Frede Thomsen i Jernvedlund, som også omfattede genstande. Fra forretningen modtog vi kassekladder, kassebøger, kassejournaler, næringsbrev, to sirupsspande og et sammenklappeligt alenmål. Fra indboets erindringsbog på konfirmationsdagen fra mor til søn, fotografier og en spadsererstok med sølvbeslag samt inskription (PHW 1838). Stokken er fremstillet af Malagarør, en speciel bambusart. Frede Thomsen, der var enebarn og ugift, havde ved sin død i 1938 ingen pårørende. Han er født i 1919 her i den gamle høkerhandel i Jernvedlund, der ejedes af forældrene Mathilde og Niels Thomsen. I 1932 døde Niels Thomsen, men enken drev forretningen videre til 1950, hvor sønnen Frede overtog den. Men syg-

dom plagede ham så meget, at han i 1971 måtte lukke butikken. Den havde da bestået i 102 år, og et kapitel i Jernved sogns historie omkring høkerhandlen i Jernvedlund var hermed afsluttet.

Hvad økonomien angår, har arkivet hidtil klaret sig med private frivillige bidrag. Gredstedbro Borgerforening skænkede ved foreningens 75 års jubilæum i 1984 en gave på 500 kr. til arkivet som støtte til arbejdet.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Giørtzvej 3, 6760 Ribe. Tlf. (05) 42 17 00.

Åbningstid: mandag-torsdag 10-19, fredag 10-20, lørdag 10-14 (bibliotekets åbningstid).

Leder: Susanne Benthien.

I sommeren 1984 flyttede biblioteket og dermed arkivet til den tidligere politigård på Giørtzvej. Og i efteråret blev der ansat en langtidsledig kontorassistent. Dette har betydet, at alt materiale i arkivet nu er ordnet og registreret.

Vi har modtaget 67 afleveringer, hvoraf kan nævnes en del materiale vedr. »Ribe Stifts-Tidende«. Dette materiale, 218 bd. og syv pakker, fortrinsvis forhandlingsprotokoller, hovedbøger, korrespondance og lignende blev videresendt til Erhvervsarkivet i Århus. Desuden kan det nævnes, at en meget stor samling tegninger og udkast fra arkitekt Axel Hansen, der i 1920'erne tegnede mange bygninger i Ribe.

Som sædvanlig har vi haft mange forespørgsler, og arkivets materialer bruges også i bibliotekets daglige arbejde, ligesom bibliotekets lånere også i det daglige benytter arkivet.

Derimod har arkivet ikke haft nogle særskilte arrangementer.

Historisk Arkiv i Seem sogn

Seem-Varming Skole, Skallebæk, 6760 Ribe.

Åben i skoletiden eller efter aftale med lederen.

Leder: Søren Mulvad, Seem Varming Skole, 6760 Ribe. Tlf. (05) 44 11 77.

Arkivet har modtaget fem afleveringer siden sidste beretning. Det er ikke meget i antal, men til gengæld så meget mere interessant i indhold. Der har været gennemført en indsamlingskampagne af gamle skolebilleder fra sognets skoler og identificering af personerne på disse. Det er lykkedes skønmæssigt at sætte navne ved 95% af børnene på billederne, der er taget gennem 100 år, 1885-1985. De blev vist på en udstilling i Høm forsamlingshus ved den årlige hjemstavnsaften, hvor 45 lokale folk var tilstede. Der blev holdt to foredrag ved arkivets leder. Det ene om sognepræsteembedets omskiftelige skæbne siden 1632, og det andet var »hugget« fra denne årbog årg. 1951: »En Dansk soldat i 30-års krigen«. Om talte soldat var netop født i Høm.

Sidenhen holdt arkivet sin ca. 10 års fødselsdag, hvor skoleudstillingen atter vistes tillige med et udvalg af arkivalier. Der var ca. 30 mennesker til

receptionen. Der blev talt af mange og givet opmærksomheder, for hvilke der her takkes.

Dagene efter holdtes udstillingen atter åben for publikum, og det må skønnes, at den nu er set af 100 mennesker. Det er pænt, når sognet ikke har mere end ca. 300 husstande.

Kulturudvalget i Ribe har i år bevilget arkivaren et kursus i lokalhistorie ved Jysk Åbent Universitet i Århus. Dette kursus løber endnu. Af igangværende aktiviteter kan nævnes, at der er indsamlet oplysninger til foreningskampagnen, og der arbejdes på at igangsætte et projekt om grænsegendarmernes indvirkning på sognet 1864-1920.

Til intern brug arbejdes der i øjeblikket på at få anskaffet et mikrofilm-læseapparat. Et pengeinstitut har vist sig meget imødekommende.

Det er i det hele taget en glæde at mærke, hvor meget sognefolkene efterhånden interesserer sig for det lokalhistoriske arkiv. Der er mange positive tilkendegivelser, som er opmuntrende for arkivaren.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde.

Åbningstid: mandag 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde.

Tlf. (05) 26 90 97.

Arkivet har modtaget 35 afleveringer i 1985, hvoraf kan fremhæves kopier af brandtaksationsprotokoller, kopier fra Varde Byfogedarkiv 1892, afskrifter af retssagen mellem præsten Abraham Jessen i Alslev og propr. Sebastian Wøldiche til Visselberg 1761, forskellige skøder, pantebreve og matrikelkort (i alt ca. 20 stk.), ca. 100 forskellige fotos samt diverse udklip fra aviserne. Der er afleveret to bånd, så arkivet nu råder over ca. 40 lydbånd. Arkivet har endvidere fået fhv. sognerådsformand Jens V. Andersens efterladte optegnelser om kommunens historie – meget interessant læsning. Foreningskampagnen har ført til aflevering af et par foreningsarkiver.

Arkivet har haft 60 besøgende, dels som enkeltbesøg, dels i smågrupper. Vi har fået optaget to artikler i Sognebladet.

Og ikke at forglemme har arkivet fået del i legatmidler fra Skads m.fl. Herreders Brandkasses fond, ligesom vi også er blevet betænkt med et beløb fra Sparekassen. Disse gaver har gjort det muligt at anskaffe et stort arbejdsbord, få opsat reoler og installere hensigtsmæssig belysning, så lokalet nu fremtræder venligt og brugsrigtigt. Endvidere har vi fået tildelt et rum ved siden af arkivet, og det ny lokale er blevet indrettet til depot.

I det hele taget må vi konstatere, at det forløbne år har været meget aktivt og varieret.

Billum lokalhistoriske arkiv

6852 Billum.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum. Tlf. (05) 25 82 41.

Der har i 1984 været 15 afleveringer til arkivet. Næsten alle har indeholdt flere akter, emnerne har været mange. Fælles har været et eller andet tilhørsforhold til Billum sogn.

Vi har holdt en ugentlig arkivaften, hvor vi har arbejdet med arkivets forskellige bestanddele.

Der har været en del forespørgsler, især af slægthistorisk art. Mange arbejder med slægts- og anetavler, og det er rart at kunne hjælpe dem lidt videre.

Horne sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15-17.

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde. Tlf. (05) 26 02 42.

Arkivet har haft et roligt år uden særlige arrangementer. Der er modtaget materiale fra foreninger, breve, skøder og en del billeder, som vi arbejder med at få registreret. Vi har fået overdraget skytteforeningens fane fra 1867. Der er ved at være en fin samling gymnastikbilleder. Særligt værdifulde er to fra 1899 og 1904.

Arkivet har haft besøg af slægtsforskere, som har studeret kirkebøgerne.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup. Tlf. (05) 25 85 45.

Åbningstid: september-april hver onsdag kl. 19-22. De øvrige måneder første onsdag i hver måned kl. 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Svend Holm, Vesterled 103, 6851 Janderup. Tlf. (05) 25 80 12.

1984 har været et godt år med masser af aktiviteter. Højskolebilleder er indsamlet og identificeret, avisomtaler katalogiseret, Syv-kantens billeder indsamlet og sat i orden (5 bd.), oplysninger vedr. D.O.N.G.'s gasanlæg ved Nybro indsamlet (2 bd.) og endelig er der ryddet op efter udgivelsen af 3 bd. af sognehistorien. Foreningskampagnen har vist 66 foreninger i området.

Arkivet havde en stand ved den arbejdende udstilling »Folk og Kultur«. Endvidere kan det nævnes, at arkivet har leveret materialer til historieundervisningen ved Janderup Skole.

Thorstrup sognearkiv

Thorstrup skole, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Kjerstine Kristensen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde.

Tlf. (05) 26 44 43.

Vi har kun haft enkelte afleveringer i det forløbne år, hvilket nok skyldes, at vi stadig ikke har haft mulighed for den store udadrettede aktivitet. Vi har nu fået et lokale mere til rådighed, hvor der er gode muligheder for udstillinger, og hvor man kan være mere end tre ad gangen. Vi har i årets løb især arbejdet med billedregistrering og er i øjeblikket travlt beskæftiget med foreningskampagnen. Vi havde kun arkivalier fra ca. 1/5 af de foreninger, man fra kampagneledelsens side havde fundet frem til måtte have eksisteret/eksisterer i vort sogn. Vi har således rigeligt at se til, hvis resten skal støves op inden oktober 1985.

Vi har haft repræsentanter til to møder i det forløbne år, nemlig til orienteringsmøder ang. foreningskampagnen og til Historisk Samfunds arrangement i Helle-hallen.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 37 74.

Åbningstid: tirsdag 9-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Rita Christensen, Pramstedvej 29, 6800 Varde. Tlf. (05) 22 07 82.

Som for sikkert alle arkiver i Ribe Amt har 1984 stået i foreningskampagnens tegn. Arbejdet er endnu ikke tilendebragt, men mange mennesker har været kontaktet såvel pr. brev som pr. telefon.

Derudover har der i årets løb været mange afleveringer, såvel de traditionelle små som enkelte større. Bl.a. har Vestbanen afleveret sit arkiv omfattende Varde-Nr. Nebel jernbane, de nu nedlagte banelinjer Nr. Nebel-Tarm og Varde-Grindsted, samt rutebilruterne. Arkivet var så omfattende, at der måtte udarbejdes en særskilt registratur.

Arkivet har i det forløbne år også modtaget mange omfattende afleveringer fra det gamle Varde landsogn, så vi også på dette felt har fået arkivet udbygget væsentligt.

I alt er der i 1984 indgået 82 afleveringer, der omfatter 161 bd., 148 pakker, 46 læg, 367 stk. samt 92 billeder.

At der er en stadig stigende interesse for arkivet ses af de mange henvendelser og de mange besøgende, heriblandt adskillige opgaveskrivende studerende samt slægts- og lokalhistorikere. Også mange skoler ønsker materiale til undervisningsbrug.

Arkivet har ikke arrangeret udstillinger i 1984, men har været udadvendt på andre felter, idet der f.eks. er holdt foredrag i forskellige klubber og foreninger. Arkivet er repræsenteret i et redaktionsudvalg med henblik på udgivelser af en nyere Varde by's historie.

Arkivets leder deltog i februar 1984 i et instruktørkursus i registrering i Skjern, og to af arkivets medarbejdere var repræsenteret ved SLAs årsmøde i Svendborg.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. (05) 36 35 99.

Åbningstid: mandag-torsdag 9-15, onsdag yderligere til kl. 17.30.

Leder: J. Vilh. Rasmussen, Markdannersvej 6, Andst, 6600 Vejen.

Tlf. (05) 58 80 52.

I årets løb er der modtaget 67 afleveringer omfattende et uopgjort antal enkeltenheder, deriblandt et arkitektarkiv efter 45 års virke i Vejen og ud over hele Ribe Amt. Det pågældende arkiv fylder 45 hyldemeter. Af andre store afleveringer kan nævnes Vejen andelsmejeris arkiv (4 hy.m.), Bække Andelsmejeris arkiv, Malt herreds Husholdningsforening, vurderingsprotokoller til ejendomsskatter, brandforsikring og kreditforening, og i forbindelse med foreningskampagnen en del foreningsarkiver.

I arkivets besøgsprotokol er der indskrevet 683 navne. Fra 8. marts til 26. marts var der en udstilling i Vejen Kunstmuseum med 43 plancher »Vejen før og nu« samtidig med museets præsentation af den nyudkomne bog af forfatteren og tegneren fra Vejens venskabsby, Jürgen Pieplow: »Von Jütland an die Elbe« – den første tyske beskrivelse af Hærvejen og vel den første skildring i det hele taget af Hærvejen syd for Dannevirke til Wedel, vadedstedet over Elben. Tegnerens originale tegninger og gamle dokumenter og kort var udstillet parallelt med arkivets kort og fotostater. Over 1.500 besøgende så denne udstilling.

I årets løb har et par hjælpere fortsat med interviews af ældre medborgere i Vejen og omegn. Arkivlederen har holdt foredrag i Y-mens Club, Odd-Fellow logen, DK's hyggekлуб, stillet dias og andet billedmateriale til rådighed ved forskellige foreningers arrangementer og selv været ude med båndoptager og kamera over hele kommunen.

Takket være 1-2 langtidslidige i 30 eller 40 timer ugentligt er vi ved at registrere/excerptere de efterhånden mange vurderingsprotokoller o.a., der giver oplysning om lodsejere, bygninger o.m.a. = bygningsregistrering. Da arkivet nu gennem en del år har haft gavn af jobtilbudsordningen, begynder »de gamle« at komme igen og udfører et godt arbejde, som de efterhånden er blevet fortrolige med.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Præstegårdsvej 5, 6823 Ansager.

Åbningstid: onsdag kl. 19-21.

Leder: Alfred Olesen, Mølbyvej 12, 6823 Ansager. Tlf. (05) 29 71 98.

I det forløbne år har vi modtaget arkivalier af forskellig art. Der er indkommet et sognekort over Ansager Sogn fra 1840. Det navngiver området med Ansager, Stenderup, Kvie, Ålling, Lund, Skovlund og Lærkeholt. Endvidere har vi modtaget en almanak fra 1841 med forskellige notater op til 1846, Frederik Frølund's ABC fra 1846, sang- og salmebø-

ger fra 1872-1896, matrikelkort fra Ansager Brugsforening i 1895 og Vareindkøbsforening fra 1914 samt køreprøvepapirer fra 1937. Desuden er der afleveret mange gamle billeder, fæstebreve og skøder. Bl.a. har direktør Diemer afleveret 39 billeder fra Ansager slagteri samt Ugebladet og Vestkysten fra slagteriets 25 års jubilæum. Endvidere er der modtaget forskellige billeder og sange fra Ansager Mejeris 50 års jubilæum samt flere foreningers protokoller og regnskabsbøger.

Fra 4-H har vi modtaget navnebogen over alle de, som plantede et eller flere træer i den nye skov ved Ansager. Man kan se, hvilket træ de har plantet, for hvert træ har sit nummer og ud for hvert træ er anført, hvem der plantede det.

Vi har været ude med båndoptageren og fået nogle af de ældre til at fortælle om deres tid i Ansager. Desuden har vi fået maskinskrevet Hans H. Larsens tale i Grindsted i anledning af kommunesammenlægningen i 1970.

Vi har en besøgsprotokol, og ud fra den kan vi se, at der har været mange besøgende i arkivet i 1984.

Tistrup-Hodde sognearkiv

Indtil videre henvendelse til Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv.

Efter længere tids sygdom døde arkivets leder, Kr. Haahr, i juni 1984. Kr. Haahr var initiativtager til oprettelsen af Tistrup-Hodde arkivet, og at være leder af det blev en vigtig del af hans liv. Derfor blev hans død også et smerteligt tab for arkivet.

Tistrup-Hodde arkivet havde til huse i et kælderlokale under alderdomshjemmet. Efter Kr. Haahrs død var det ikke umiddelbart muligt at finde en afløser til at tage sig af arkivarbejdet, og da det havde en uheldig placering, besluttede bestyrelsen midlertidigt at flytte det til Ølgod. Her blev det gennemgået og på visse områder nyregistreret.

Der er dog i løbet af 1984 tilgået arkivet adskilligt materiale, især i forbindelse med foreningskampagnen.

Bestyrelsen forsøger at finde frem til personer, der vil løfte arven efter Kr. Haahr. Når det er lykkedes, er det meningen, at arkivet skal vende tilbage til Tistrup-området. En henvendelse til Ølgod kommune om hjælp til at finde lokaler i Tistrup er blevet besvaret positivt.

Benyttet, der ønsker adgang til Tistrup-Hodde arkivets samlinger, bedes indtil videre rette henvendelse til Ølgod-Strellev arkivet.

Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 7, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 50 11, lokal 5.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Niels Mikkelsen, Søndervænget 5, 6870 Ølgod. Tlf. (05) 24 41 40.

Året har været præget af foreningskampagnen, hvor målet har været at få overblik over hvilke foreningsarkiver, der er bevaret, enten på arkivet eller der endnu opbevares af eksisterende foreninger. Der er registreret

omkring 200 foreninger i Ølgod-Strellev sogne og over 400 i hele kommunen.

Der er indkommet 198 numre i årets løb. Bl.a. har vi modtaget 24 protokoller fra Byskolen, arkitekttegninger af Thyregods Mølle, arkivalier fra nedlagte transformerforeninger o.s.v. Person- og gårdbilleder indgår i et pænt tal. Vi er også i gang med udarbejdelsen af et register over vor omfattende fotosamling, således at det fremover hurtigt vil være muligt at finde frem til de ønskede billeder.

Arkivgruppen er i fuld sving med registrering, indsamling og med båndoptageren. Vi vil ved denne lejlighed opfordre folk til at nedskrive deres erindringer og oplevelser. Som emner kan nævnes: hvordan klarede vi de dårlige år i 1930'erne, hvordan var det at være ung i 20'erne, besættelsestidens hverdag o.s.v.

Den 10. november havde vi sammen med Borgerforeningen og Museumsforeningen åbent hus i hele Kulturhuset, og vi oplevede ved den lejlighed en levende interesse for arkivet og dets arbejde.

Barn i Esbjerg (1914-1926)

af Magne Astrup

Der var mange bøger i mit barndomshjem, og vi børn havde fri adgang til dem. Vi blev ivrige læsere. En dag spurgte jeg min far: »Har vi noget af Henrik von Toppidan?« Det havde vi ikke, sagde han, men der stod en bog af Henrik Pontoppidan i reolen. Det var romanen »Lykke-Per«, og den læste jeg så som 11-12 årig. Pontoppidan har et sted skrevet: »Vore erindringer fra den tidlige barndom er jo altid uden sammenhæng. Det er øjebliksbilleder, der af en eller anden grund er blevet fredet af mindet.« I sådanne øjebliksbilleder rækker erindringen for mit vedkommende tilbage til omkring 1914. Efter endt skolegang kom jeg i 1926 til Hvidbjerggård i Læborg sogn. Da var jeg 15 år gammel. Det afrunder et tidsforløb på ca. 12 år, som jeg vil prøve at udfylde med glimt af et barns liv i Esbjerg. Glimt af noget glemmt, som sindets bevægelighed, en duft, en farve, en form eller lyd kan have udløst. Det bliver en spredt beretning uden kronologisk orden, bl.a. fordi ikke blot den tidlige barndom, som Pontoppidan taler om, men hele min barndomstid i perioder var præget af lykkeligt åndsfravær og forsvinden i egne forestillinger og fantasier udenfor tid og sted. Jeg vil sammenfatte lidt under min beretning, men vil ellers fortælle, som erindringsglimtene melder sig, den uvilkårlige erindring, der gør det svundne nærværende og løfter det ud af tiden, der har ført det bort.

Min barndoms gade og territorium var Finsensgade med sidegader. Finsensgade går fra Nørregade til Bolde-

sager og fortsatte dengang under navnet Lundeallé. Dette navneskifte forstod jeg godt, for nu var man i nabokommunen Jerne-Boldesager, der opfattedes som et fremmed område. Vejbelægningen og gadefliserne var ikke som i Esbjerg. Man havde lokummer og natrenovation. Meget var anderledes. For en fantaserende og legende dreng kunne områdets indfødte befolknings holdning og adfærd også tænkes at være anderledes, så man færdedes årvågen i mohikanernes land, hvor man dog aldrig traf på drenge, der var ude efter skalpe, men tværtimod venlige og raske drenge, der godt ville snakke, og som havde deres gang blandt heste, køer og grise på Gyde Petersens gård. En misundelsesværdig tilværelse syntes jeg. Den smukke, gamle, stråtækte gård ligger stadig i velholdt stand på hjørnet af Strandby Kirkevej og Spangsbjerg Kirkevej. Boldesager skole lå dengang på østsiden af jernbanelinien ved siden af den tids snævre viadukt. Skolen interesserede mig meget, den havde landsbyskolepræg. Både min morfar og min farfar var landsbylærere, men desværre forlængst døde, så jeg havde aldrig set dem, men jeg længtes tit efter en bedstefar. Til deres skoler havde der hørt landbrug, som det var almindeligt på den tid. Jeg drømte om at blive som morfar og farfar, landsbylærer og bondemand. Jeg kendte dette liv så godt fra mors og fars beretninger om deres barndomshjem. Jeg fik konstateret, at der ikke hørte landbrug til Boldesager skole. De køer, der havde givet mig forhåbninger herom, var gårdejer Lambertsens, hvis gård lå lige bag skolen. Alligevel luftede jeg overfor far tanken om at blive flyttet til Boldesager skole. Det lod sig ikke gøre, sagde han. Min påstand om, at vi boede nærmere ved Boldesager skole end ved skolerne i Esbjerg, ville han ikke afvise, men det lod sig alligevel ikke gøre.

I 1909 afløste det nye kommunale sygehus det gamle, der lå på Bavnehøj ud mod stranden og Østre havn. Det gamle sygehus blev omdannet til alderdomshjem, hvor bl.a. min oldemor fik ophold. En af de tilgrænsende gader ved det nye sygehus var Ny Englandsgade, der kom til at

Det kommunale sygehus som det så ud i de første år.

hedde Finsensgade. Man syntes, at det var et godt navn til en sygehusgade, og man havde i forvejen en Englands-gade. Endvidere vidste man, at den højtagede overlæge Emil Colds kone var søster til lægen og Nobelpristageren Niels Finsen.

Vi boede først i Finsensgade 7. På første sal boede husets ejer Terman Blok, der havde solgt sin gård i Vejen og købt Wulffs gamle gård på Nygårdsvej. Gårdens jorder blev derefter udlagt til byggegrunde og gader. Den nye sygehusgrund på 30 tdr. land havde hørt til gården. Terman Blok var en lille bred mand med hageskæg og sort kasket med blank skygge. Han gik omkring og holdt øje med alt i hus, baggård og udhuse. Vi var lidt bange for ham. Bag et højt plankeværk i gården havde han sine høns gående, og man hørte kaglen og hanegal. Jeg var interesseret i høns og var ked af, at jeg ikke kunne se dem. Et knasthul i plankeværket kunne nås, når jeg stod på tærerne, men meget fik jeg ikke ud af det. Engang jeg stod og strakte hals ved kighullet, tog han mig i hånden og sagde: »Kom her, min ven. Du vil vist gerne med ind og se

på hønsene, men pas lidt på hanen, den er ikke vant til at se fremmede, den kunne måske finde på at flyve på dig.« Det var ikke det eneste besøg i hønsegården, og jeg følte, at jeg havde fået en gammel mand som ven, selv om han stadig gik og så lidt skummel ud. Far talte tit med Terman Blok om mange ting, bl.a. om husbyggeri eller køb af hus. Engang mor lå i sengen med en halsbyld kom fru Blok med en stor klase vindruer. Hun mente, at mor ville have godt af at få druesaften gennem sin næsten tillukkede hals. Jeg havde aldrig før set vindruer. Købmændene Svanholm og Charles Nielsen i Kongensgade var Bloks svigersønner.

Min far, Frede Astrup, var lærer ved Danmarksgades skole, senere ved Stormgades skole. I mange år underviste han endvidere på Handelsskolen. Tidligere havde han været lærer på Vestbirk højskole og på Flakkebjerg opdragelsesanstalt. Min mor, Marie Astrup, havde været »ung pige i huset« hos pastor Berggreen i Øster Skerninge præstegård på Fyn og havde senere været på højskole i Olle-rup og Askov. Nogle år hjalp hun sin mor, der var blevet enke, med at drive et »seminaristpensionat« i Gedved. I 1916 købte mine forældre et hus i den anden ende af Finsensgade. Det var nr. 66, et hus i to etager og beregnet til to familier. Vi rykkede dog ind i hele huset, som ligger der endnu og ejes af kommunen. Vi fire søskende, Tage, Magne, Ingeborg og Gerda Lissen, nævnt efter alder, havde vort gode hjem i dette rummelige, men upraktiske hus, indtil vi én efter én fløj fra reden. Vores lillesøster, kaldet Lissen, er 10 år yngre end den næst yngste, Ingeborg. Aldrig er en lillesøster blevet modtaget med større glæde. Med far og mor som »regerende« eller – som det tit var tilfældet – »under oplyst enevælde« udgjorde vi en traditionel kernefamilie. Inden nr. 66 blev købt, havde far været alvorlig syg og var blevet opereret på Rigshospitalet. Byggeplaner, som far og mor havde været langt fremme med, blev derefter opgivet, og der blev i stedet købt hus. I virkeligheden til alles skuffelse, tror jeg. En af fars kolleger kaldte nr. 66 »et skrummel af et hus«, og han havde vist ret. Mor fandt det dårligt egnet som énfamilies

Fra venstre: Ingeborg, Magne, en moster, Tage.

hus, men hun klarede husførelsen med utrolig arbejds-
evne og stor dygtighed indenfor alle en husmoders områ-
der og med plan og overblik.

Et års tid efter flytningen blev nabogrunden mod syd
købt. Den lå hen som en lille stump prærie med lysende
blå pletter af stedmoderblomster og med krydret duf-
tende kamille langs en tilgroet sti, der fortsatte over den
ubebyggede hjørnegrund ved Svendsgade. Det skete, at
mælkehandler Mads Egholm med klingende klokke skød
genvej over grundene med sin vogn, der var forspændt
med to ivrige nordbagger. Ingen vil i dag støtte mig i op-
fattelsen af, at der i en krog på området gemte sig et par
overlevende lyngtuer, men det kan være rigtig alligevel.
Muligvis havde vores ny erhvervede grund ikke tidligere
været under egentlig dyrkning og kultur. Det kom den nu.
Sammen med det senegræsplagede og spergelfyldte jord-
stykke, der hørte til huset, blev det med årene til en stor
have med frugttræer, frugtbuske, prydbuske, stauder,
køkkenhave, plæne og stenhøj, kartoffelkule og mødding.

Haven suppleredes med hønsehus, hønsegård, dueslag, mistbænke og flagstang. Alt dette var til stor glæde for hele familien året rundt.

Far anskaffede sig en le, som han håndterede som en øvet høstkarl. En søndag morgen vågnede jeg ved den landlige, sommerlige, livsalige lyd af en le, der blev hvæsset med sikre strøg. Det var far, der var i gang med græsslåning. Plæneklipper fik vi langt senere. Han dybdegravede jordstykket ved huset, mens vi børn samlede sene-græs og skvalderkål i spandervis. Det blev senere med trillebør kørt om i den store, dybe sandgrav, der lå i Haraldsgade ved siden af det forlængst nedrevne børnehjem. Denne frygtindgydende sandgrav, hvis sider af og til skred ud, var et fristende, men forbudt legeområde. Enkelte gange overtrådte jeg forbudet sammen med min skolekammerat, købmand Kjeldsens søn Villy. En dag sprang vi længdespring eller snarere dybdespring ud over sandskråningen og nåede længere og længere ned. I en landing hamrede jeg ryggen mod skråningen og fik al luft slået ud af lungerne. Mange har prøvet det samme. Man tror, man skal dø, for vejrtrækningen er som lammet, og man udstøder ufrivillige, tudende lyde, som om man havde kighoste, men man kan ikke tale eller råbe. Det hele varer ikke længe, lungefunktionen kommer ret hurtigt i balance igen, man mærker, at intet er sket, at man overlever, og man fyldes med glæde. Villy satte sig ved siden af mig og lagde en arm om mine skuldre. Jeg husker, at mens jeg lå med kvælningsfornemmelser, fløj det gennem min bevidsthed: »Villy må fortælle mor og far, at jeg er død. Det er synd for dem. Det er nemmest at få mig hjem, hvis far tager trillebøren med herom.« Sandgraven blev opfyldt i løbet af en årrække, og nu ligger der på området forskellige til sygehuset hørende bygninger.

Den nye grund blev i første omgang pløjet. Det ordnede Mads Pedersen og hans sødtduftende, brune, jyske hest Klaus, min gode ven, der rejste ørerne og drejede hovedet, når vi passerede hinanden på gaden. M.P. havde et avlsbrug i Ribegade 4 mellem Exnersgade og Fynggade

og havde endvidere vognmandskørsel. Hans mark lå ved Grønnegade i den del af Rørkjærområdet, der kaldtes Klattrup. Han havde et engstykke i Tjæreborg enge ikke langt fra Roborghus, hvor der var kro og ladeplads for everter og andre småskibe. Foruden Klaus stod der i stalden 6-7 køer, og der blev solgt mælk ved stalddøren. Gennem nogle år kom jeg tit til dette dejlige sted, mens min bror Tage strejfede om på havnen. Som 8-9 årig var jeg med i Tjæreborg enge. M.P. og jeg kørte derud med skravlvogn, d.v.s. en almindelig kassevogn, hvorover der var lagt en skravl, et solidt rammeværk, der ragede godt ud over vognsiderne og dannede et bredt underlag for et hølæs. M.P. var børneven, og vi fik en god og sindig snak undervejs, mens han med piskesnerten bortjog fluer og bremser, der satte sig på Klaus. M.P.s børn Peter, Lilli og Møller, der var meget ældre end jeg, var cyklet i forvejen og var godt i gang med høtyv og hørive (af træ). De havde madtejner med og flasker med gult, hjemmebrygget øl. Jeg havde også proviant med. Der var ikke redskaber til mig, så jeg gik omkring og underholdt mig selv. Jeg kiggede ud over engene, den store, uoverskuelige flade med høstakke, travle mennesker, heste og langsomt skridende, duvende hølæs. Mod nord ragede Måde teglværks høje skorstene op. Sønderho mølle på Fanø sås mod vest bag det sølvblinkende vand. Jeg snakkede med Klaus, der muflede mig på halsen og viftede med halen, rystede pletvis på skindet, tog sig en rulletur på ryggen og græssede videre. Den nød fritimerne i engen. Af og til lånte jeg Lillis rive og hjalp de andre mandfolk, mens hun hvilede sig. Jeg var også et smut oppe omkring Roborghus, hvor jeg havde været tidligere på en udflugt arrangeret af lærerfamilier med tog til og fra Tjæreborg og med hestevogn til og fra Roborghus. Ved den lejlighed så vi et luftskib, en zeppelin, gå nord på langs kysten. Den kom fra luftskibshalterne i Tønder, men luftskibe sås iøvrigt tit tage en runde langs den jyske vestkyst.

Efter en lang, solrig dag i engen sad M.P. og jeg højt til vejrs på hølæsset, der var spændt godt sammen med læsse-

træ og reb. Der var langt hjem til Ribegade. Vi sad med hjulenes knasen under os, lærkesang og vibeskrig over os og ombølget af høduft og duft fra den nikkende, svedige, skumplettede Klaus. Den havde sækkelærred for mulen som værn mod de mange fluer. Jeg talte storkene, der spankulerede i engene, og jeg skævede til Krogsgård, som stadig havde præg af herregård og havde en ældgammel, smal, men alligevel ret anelig hovedbygning i to etager. Det var portfløjen til den oprindelige hovedbygning. Folkene i engene og ved Roborghus sagde »Krusgård«, så det gjorde jeg også. Langt mod syd rejste Ribe domkirke sig som et orgel over de lave enge med genklang af fugles frydefulde kor. De andre var kommet hjem, da Klaus drejede ind på den lille gårdsplads med hølæset. Vi puslede om den i stalden og vandede og fodrede den. Lidt efter sad vi og spiste rabarbergrød i det hyggelige, komfurduftende køkken og fortalte Mads Petersen djærve kone Christine om dagen forløb.

Esbjerg var dengang en gymnastikby. Som så mange andre drenge blev jeg opslugt af gymnastikken, animeret af den lokale gymnastikforening »Hermod«s deltagelse med seks mand på det danske hold, der vandt guld i »fri gymnastik« ved olympiaden i Antwerpen 1920. Jeg fik lov til at melde mig i »Hermod«, men da min nye gymnastiklærer på Danmarksgades skole, P. Thomsen Kragh, overtog drengeholdene i »Esbjerg Gymnastikforening« (EGF), meldte jeg mig i stedet hos ham, som jeg holdt meget af, og som var med til sammen med en flok dygtige og friske gymnastikkammerater at forgyldte mine drengedage, indtil jeg i 1926 for en tid forlod byen.

Finsensgade 66 var for mig den sikre borg, trygheden, ankerpladsen, mit arkimediske punkt, hvorfra alt udenoms blev anskuet, og hvorfra verden bevægede sig. I bogstavelig forstand var huset udkigsstedet, idet man fra 2. etage og endnu bedre fra loftsetagen kunne se vidt omkring. Vi børn fulgte nøje skibstrafikken gennem Grådyb. Vi havde udsyn over nordspidsen af Fanø og over en stor del af Skallingen, et vidunderligt panorama, der kunne

veksle fra minut til minut i skarphed og farvespil. »Calabria«s vrag, der stod på Langli Stjert ved Skallingens inder-side, aftegnede sig som en lille geometrisk figur i det fjerne. Blåvandshuk fyrs hvide streg kunne også ses. Om aftenen, når vi gik i seng, iagttog vi fyrets langtrækkende, beroligende signal: blink – blink – blink – pause osv. Ikke pludselige skarpe glimt, men lidt dvælende, stærkt lysende blink efterfulgt af pausens mørke. Min drengetids for mig ukendte fyrmester i Blåvand stod meget højt i min agtelse. Det var ham og hans folk, der var søfolkenes vejledere, vogtere og hjælpere. Jeg tænkte på at sende dem en julehilsen; jeg havde en følelse af, at de sendte mig og mange andre en hilsen hver nat. Husets loftsetage var i de første år et sammenhængende stort rum med hanebjælker. Senere blev der indrettet værelser. En af bjælkerne ved siden af et tagvindue var den allerbedste udsigtsplads, hvor jeg sad og afsøgte synsfeltet med fars gamle udtrækskikkert for det ene øje. Arbejderhøjskolens røde bygning ragede op som en forblæst forpost, og man så tovværksfabrikken, trikotagefabrikken, »Korsettet« (sømærket ved Hjertingvej), Sædding landfyr og Spangsbjerg sanatorium, der som et slot løftede sig over plantagens lave nåletræer. Plantagen kaldtes undertiden »Nonneskoven«; den hørte under sanatoriet, der tilhørte Sct. Josephsøstrene. Men først og fremmest fulgtes trafikken gennem Grådyb, forbindelsesvejen til den store verden. Vi så skibene ændre kurs på en bestemt position, således at vi derefter under indsejlingen så dem fra siden, indtil de forsvandt bag oliemøllen og byggeriet i vesterbyen. Vi kendte de forskellige dampere både af udseende og af lyd. De tudede dengang længe og inderligt ved ankomst og afgang. »I.C. la Cour« var mit foretrukne skib, en overordentlig elegant damper med skråtstillede master og to skorstene – også skråtstillede. »la Cour«s tuden var en fryd for øret, en klangfuld, totonet fanfare. Men også andre DFDS-skibe var stolte skuder og iøvrigt større end »la Cour«: »Kong Håkon«, »Dronning Maud«, »Dronning Alexandrine«, »A.P. Bernstorff«, »N.J. Fjord«, »Primula«, hvortil kom de mindre DFDS-

både: »Ficaria«, »Frigga«, »Flora«, »Hengest«, »Union«, »Kasan« og »Alexandra«. Jeg fristes til at citere B.S. Inge-
mann: » – navne med fortryllet klang«, anvendt af digte-
ren efter en opremsning af smukke navne. De nævnte
skibsnavne havde og har for mig en fortryllet klang. En-
kelte af skibene gik til Grimsby, men ellers drejede det sig
om den gamle, klassiske rute til Parkeston (dvs Harwich).
De sejlede i min barndom i vekslende perioder, i storm-
vejr og magsvejr, med skum for boven og festlige røgfaner
og under fortræffeligt sømandskab. Efter dem kom mo-
torskibene i »Parkeston«-serien og al ære og respekt for
dem. Andre rederier besejlede i fast rutefart Hamborg –
og en overgang Antwerpen-Dunkerque – med damperne
»Adler«, »Phønix« og »Mercur«. Den pragtfulde udsigt
indsnævredes efterhånden på grund af tiltagende byggeri,
men først mange år efter barndomstiden satte Statssko-
lens nybyggeri stop for kigget. Da følte vi for alvor –
under besøg i det gamle hjem – at en livsnerve, en dimen-
sion mangler, når man ikke kan se havet.

Vi var tit på havnen. I perioder var Tage der daglig. En
dyb, rungende, rusten tuden fra havnen kunne signalere
ankomsten af en af de store japanske bønnedampere, der
kom fra det fjerne østen med soyabønner til oliemøllen.
Den måtte vi ned og tage i øjesyn. Bønnedampernes navne
endte alle på »maru«, der betød skib. Der var japansk be-
sætning, og som regel kunne man komme ombord, hvad
jeg dog kun har været en enkelt gang. Da så jeg en meget
lille, smilende mand komme ud fra en kabys og smide en
spand køkkenaffald til en gryntende, hængebuget gris,
som jeg ikke kunne løsrive mig fra. Manden var koparret.
Han havde små, tætsiddende, runde fordybninger (ar)
over hele ansigtet, næsten som på fars hamrede tinaskæb-
ger. Det virkede ikke uhyggeligt eller uæstetisk, men som
et fint kunstværk i levende materiale. Jeg var 11-12 år,
men var i øjenhøjde med ham, en voksen mand, og det
følte mærkeligt. Han tog en lidt krøllet konvolut frem fra
en inderlomme og sagde: »stamps?« men jeg samlede ikke
på frimærker. I konvolutten var der også et fotografi af

Den træbrolagte del af Kongensgade set fra Jernbanegade.

ham med kone og et par små søde børn. Han fortalte om børnene, tror jeg. Han så glad ud, og det må jeg også have gjort, for han tog mig om albuerne og sagde: »Smiling Danish boy, thank you.« En bønnedampers ankomst havde til følge, at byens drenge fik glaspusterørene frem, og så fløj soyabønnerne overalt, tværs over gaderne, fra vinduerne mod fodgængere og cyklister og undertiden gruppe mod gruppe som »gadekampe«. I skolerne blev pusterørene konfiskeret.

Jeg synes, at byens lyde var mere mangfoldige dengang end nu, hvor den konstante, slaskende brusen af biltrafikken næsten er enerådende. Den tids beskedne antal biler havde larmende motorer og flittigt brugte signalhorn. Cykelklokkers kimen hørte med i gadens symfoni, de høres næsten ikke i nutiden. Et gennemgående motiv var vognrummel og hovslag af arbejdsheste samt piskesmeld og kuskens tilråb. De brolagte gader udgjorde en hård klang-

*Finsensgade 66. Magne
med sit trillehjul.*

bund. På den nederste del af Kongensgade – mod Jernbanegade – var der træbrolægning. Det var bl.a. af hensyn til hestene, der ikke på den korte, ret stejle strækning kunne stå fast på den glatte asfalt, som resten af Kongensgade var belagt med. I en lang årrække var Kongensgade den eneste asfalterede gade. En vognmandskusk råbte undertiden til sine heste, når træbrolægningen skulle passeres med et tungt læs: »Sæt neglene i, sæt neglene i!« I byens symfoni faldt de mange fabriksfløjter festligt ind ved arbejdstidens begyndelse og ved middagstimens begyndelse og afslutning samt ved fyraften. I en bestemt vindretning

kunne en fjern, smuk fløjteklang høres lidt efter, at de andre var forstummet. Vi gættede på, at det var Måde teglværk, der gav lyd fra sig. De mange hvidmalede, hestetrukne mælkevognes færden ad deres faste ruter kunne følges ved mælkeklokkernes ringen. Nogle af fiskehandlerne falbød, hvad de havde i kasserne i trækvognen, ved at råbe som solister i orkestret: »Rødspætter her«, »Silde-godt«, »Hvilling og torsk«, »Hornfisk i dag« osv. Grisehyl dominerede omkring slagteriet (nu nedrevet) ved Nørregade/Finsensgade. Den klingrende lyd af drengenes trillehjul genlød mellem husrækkerne. At løbe med trillehjul var en sæsonbestemt aktivitet ligesom så mange andre af børnenes lege og beskæftigelser. Et trillehjul var det enkleste legeredskab, man kunne tænke sig: et cykelhjul uden dæk og slange. Drengen dirigerede det med hånden eller med en pind, som han lod glide i hjulets fælg. Hjulet klirrede herligt, særlig i brolagte gader. Sæsonbestemt var også drengenes »klevverpinde«, hjemmelavede trædimser, der blev anbragt mellem fingrene, og som kunne frembringe klaprende hvirvler næsten som kastagnetter. Mange drenge håndterede klevverpindene virtuost og kunne slå dobbeltslag eller bruge begge hænder. Viderekomne havde klapreserier, som de optrådte med gruppevis i skolegårdens kroge, og som de øvede sig i på gaden til og fra skole og iøvrigt overalt til glæde for mange og til irritation for en del. Nogle drenge havde en mundharpe i baglommen og spillede på den, når lejlighed bød sig. Jeg var selv mundharpespiller og spillede tit på den på skolevejen, undertiden sammen med en eller flere kammerater.

Lirekasser, gårdsangere og gårdmusikanter florerede dengang i byens gader og baggårde. En blind violinspiller med bowlerhat havde fast stude på hjørnet af Hulvejen og Østre Havnevej. I dårligt vejr havde han halvhandsker på, så hans frysende, røde fingre kunne få »spillerum«. En harmonikaspiller med nervøse ansigtstrækninger sad på en kasse ved indgangen til »Kontant-Jørgensen« i Kongensgade. Men der var mest tale om tilrejsende musikanter og sangere. En hvidskægget lirekassemand i soldateru-

niform kom hvert år til byen. På et skilt stod der »Veteran«, så han var muligvis »én fra 64« Far mente nu ikke, at det var tilfældet. I Esbjerg og omegn var der en del veteraner, der som specielt indbudte mødte op og stod på række og geled og fik håndtryk på nationale mindedage og ved andre officielle lejligheder. Jeg husker, at voksne i min tidlige barndom af og til talte om, at nu var der kun ganske få veteraner tilbage fra treårskrigen 1848-50. Disse ældgamle veteraner stod der hædersglans om, for de vandt jo, hvorimod de tapre veteraner fra 1864 trods alt tabte. Dette er et barns opfattelse af holdningen. Det levende, historiske perspektiv rakte længere tilbage. Gamle mennesker kunne fortælle om, hvad deres bedstefædre havde berettet om deltagelse i det danske »okkupationskorps« i Frankrig i begyndelsen af forrige århundrede. Mange børn – deriblandt jeg – var godt orienteret om treårskrigen og dens forløb. Vi læste – eller fik oplæst – Niels K. Kristensens højt værdsatte børnebøger om Rasmus fra Rodskov og fik dermed en spændende, engageret gennemgang af de tre krigsår, herunder en beskrivelse af general Olaf Ryes taktiske tilbagetrækning gennem Jylland, der bevirkede, at en del af fjendens tropper stod forvirrede og isolerede foran fæstningsbyen Fredericia. Olaf Rye indskibede sig med det meste af sin brigade ved Helgenæs og kom over Fyn til Fredericia som en tiltrængt forstærkning, hvorefter danskernes sejrriige udfald fandt sted den 6. juli 1849. Olaf Rye faldt ved Treldeskansen under kampen. Treårskrigens blodigste kamp, Istedslaget, fik vi også i store træk et indtryk af gennem Rasmus fra Rodskov-bøgerne. Ved den lejlighed faldt to af vore helte, oberst Læssøe og ryttergeneralen Schleppegrell. Når drenge »legede krig« var der rift om at blive Schleppegrell. Der fortaltes, at han red på en speciel måde med løftede, flagrende albuer. Det samme gjorde drenge, der havde hans rolle, under legens rytterangreb. Far fortalte, at Niels K. Kristensen havde været lærer i Esbjerg på Realskolen. Han var medstifter af Esbjerg Tennisklub og havde skrevet en bog »Byens vovehalse«, der foregik i Es-

bjerg. Hans kække drengeskikkelse Rasmus fra Rodskov blev forbilledet for mange. Jeg tror, at mange børn dengang, med 1. verdenskrig og genforeningen i 1920 som baggrund, var præget af en følelse, der kan betegnes med det smukke, gamle ord fædrelandskærlighed. B.S. Inge-manns historiske romaner fik en renæssance, og Carl af Rise fra »Valdemar Sejr« samt Svend Trøst fra »Prins Otto af Danmark« blev nye idoler. Ligeledes drengen Palle i Carit Etlars »Gøngehøvdingen«.

Jeg selv var på den tid inde i en militant periode. Med Olaf Ryes geniale, strategiske tilbagetrækningsmanøvre som inspiration lavede jeg planer om forsvaret af Esbjerg med tænkt angreb fra søsiden eller fra landsiden eller fra begge sider. En enkelt tegning fra disse planer har jeg endnu. Hovedkvarteret er på Krogsgård. Blåvandshuk fyr er slukket, og en fjendtlig flåde er tilsyneladende ved at gå på grund ved Horns Rev. En militant indstilling var dog slet ikke min natur. Det skinner igennem i et længere »kampdigt« fra den tid, hvor jeg i slutningslinierne skriver: »Vi bøvler og bryder/ og råbene lyder/Nu går de tilbage/De troede, at de kunne vinde sejr/men uindtagelig er vores lejr/Hurra, hurra, vi vil sejren fejre/Halløj, kom, vær med/og lad os feste for begge lejre/for stolt at tabe og stolt at sejre.«

I min barndom var den indre by børnerig i modsætning til i dag, hvor man har måttet nedlægge tre af den tids fire kommunale skoler. Børn færdedes meget i gaderne. Der var et utal af bydrengene med kurve, trækvogne og budcykler, men også som legeområder blev gaderne benyttet – bortset måske fra Kongensgade og dele af Torvegade og Skolegade. Børns klare, gennemtrængende råb under legen lød rundt i byen efter skoletid. Der blev leget »salt«, »klunt«, »klafunder«, »put« og andre »tag-fat«-lege. »Klafunder« hed i tidernes morgen »klap fundet«, men under de legende børns travlhed og engagement er navneændringen opstået umærkeligt. Det samme gælder pigernes morsomme leg »Der kom en mand fra det Røde Hav, ej, sikkelej, sikkelatetus –«, der oprindeligt lød: »Der kom en

mand fra det Røde Hav, ej så sej, sa' Pilatus —«. Det er utvivlsomt en ældgammel leg, ligesom f.eks. sanglegen »Marie gik i engen for at skære strå —«. I de nævnte »tag-fat«-lege kunne både piger og drenge deltage, hvorimod drenge vist aldrig deltog frivilligt i sanglege, der iøvrigt mest fandt sted i skolegården i frikvartererne. Gadeboldspil kunne være langbold, rundbold, drivbold og »dæk«, en forenklet form for cricket. Piger deltog også i disse spil. Populære lege for begge køn var »Pind« og »Bold i hat«, »Hoppe i Paradis« og »Ståttrold«, og jeg hører endnu råbene gjalde: »Alle mine kyllinger kom hjem!« og »Mor, mor, må jeg?« eller det skingrende råb: »Antonius!« Sidstnævnte leg kunne jeg specielt godt lide, men det var ikke let at finde et sted, hvor den kunne gennemføres. Der skulle være et hus eller et udhus af rimelig højde til at smide bolden over. Jeg har altid undret mig over, at man skulle råbe ordet »Antonius«, når man kylede bolden over taget. Jeg tror, det er en overleveret leg fra den katolske tid. For nogle år siden sad jeg en sommerdag alene i en lille landsbykirke i Øtzerau i Tyrol og havde en stille, livgivende stund efter en lang travetur. Kirken var indviet til St. Antonius, og der var loftsmalerier, hvor man så Antonius gå eller svæve over et brændende tag. Han fik slukket ilden, fremgik det, men han blev generet af en sværm af smådjævlene, der søgte at hindre ham i det. Børnene i legen er smådjævlene, der smider noget efter Antonius for at genere ham. Man råber højlydt »Antonius«, når man kaster bolden. Hvis bolden opfanges af et af børnene på modsat side af huset, overtager griberen Antonius' rolle, løber omkring gavlhjørnet og råber »stanto« eller »stanton«, hvorpå de flygtende smådjævlene stivner og bliver stående og bliver muligvis ramt af Antonius' skud. Dermed er de ude af legen. Der var variationer i legens regler fra egn til egn, men mon ikke ovennævnte teori om legens århundredgamle grundmotiv er rigtig, og mon ikke der leges »Antonius« hist og her den dag i dag.

Yndede kampelege var »røvere og politi« og »cowboys og indianere« (kowbojder å inderjanere), der gennemførtes

under improviserede former, men med én altid gældende regel: »bissetag« var forbudt. Under kampe og tag-fatlege kunne man række fingeren i vejret og råbe: »Fred! Så var man udenfor legen, indtil man råbte: »Ufred!«. Så var man med igen. Meningen var, at man kunne trække sig ud midlertidigt på grund af gyldige og forståelige årsager, f.eks. en tabt træsko, et fald, at ens mor eller far kaldte for at give en besked o.lign. »Dårlige legere« fandt anledning til at råbe: »Fred«, når de var i knibe under legen. Det gav mundhuggeri og i egentlig forstand ufred. Dårlige legere kan være en plage. Jeg træffer af og til jævnaldrende gamle gubber, der var dårlige legere i barndommen. Min vurdering af dem er efter 65 års forløb stadig påvirket af deres »game-spoiling«-tendenser i drengeårene, hvilket naturligvis ikke er rimeligt.

Blandt de sæsonbestemte lege må nævnes pigernes sipping og boldspil op ad en mur. Undertiden stod drengene tavse og fulgte beundrende de forskellige sipping- og boldserier, der tit var af meget høj sværhedsgrad. Det kunne ske, at drenge overtog svingningen, når der blev benyttet stort sjippetov, og enkelte fordomsfri og frigjorte drenge, der ikke var bange for at blive til grin, deltog i selve sippingen. Derimod mindes jeg ikke, at drenge deltog i boldserierne. Jeg lånte min søster Ingeborgs hoppereb og øvede mig derhjemme med megen iver. I en af pigernes serier med langt reb var der indlagt højdespring. Pigernes springteknik optog mig meget: et ganske kort tilløb fra siden – tit kun 2-3 gåtrin – afsæt med inderste fod, sving med yderste ben, hvis fod godt måtte røre rebet, der blev holdt løst, og trykke det noget ned, medens afsætsbenet fulgte efter. Let og elegant kom pigen over med flagrende nederdel. Det var i virkeligheden et forstadium til senere tiders »væltspring« og »dykspring«. Jeg øvede mig i det hjemme, men vi drenge sprang ellers enten traditionelt gymnastikhøjdespring med tilløb lige forfra eller sakse-spring med afsæt på yderste fod.

Der var en vældig aktivitet i skolegården i frikvarterne. På lyse sommerdage var det pigerne, der i grund-

skolens, Østre skoles, ret lille skolegård var dominerende under udfoldelserne: sanglege i større og mindre kredse, sjipling under forskellige former her og der, boldspil langs murene. Drengene følte sig fortrængte, de kunne ikke komme igang med fangelege og lignende. Det kunne ske, at et par drenge gik amok og løb durk igennem det hele, hvorved sanglegenes syngende piger blev til hvinnende furier, der gennembankede de formastelige. Drengene tyede så til banale beskæftigelser som at eksperimenter med brændglas eller at slutte sig til køen ved de lange, løse bænke i skuret. På de fyldte bænke puffedes i samme retning, således at der blev plads til en ny dreng, når en dreng blev puffet ned ved modsat ende. Rytmen var som pramdragernes, som et talekor: »Høvli, hop/der kravler en lop/på skraldmandens krop/høvli høv/på skraldmandens røv.«

Fra skoleårets kuglesæson huskes de forskellige kuglespil og kugleposerne, som børnene gik med om halsen. Og »kukkasserne«, d.v.s. skotøjsæsker, hvori små panoramaer var arrangeret med større eller mindre fantasi. Mod betaling af et par kugler kunne man få et kig – eller »et kuk« – i disse perspektivkasser, idet der var et hul i enden af kassen, hvis låg var erstattet af tyndt papir eller stof, således at lyset kunne trænge igennem. For omkring 65 år siden oplevede jeg svenskernes belejring af København ved i et frikvarter at kigge i en kukkasse. Børnene råbte i frikvartererne: »Hvem vil kig' i kukkas'? Redningsbåden går ud. To kugler for en kuk!« Sæsonbestemt var også snorelegene, dette at lave snorefigurer, enten for sig selv eller ved at skiftes til at holde og »tage af«.

Mens dagliglivet havde sit forløb i Esbjerg, der lå som en kæmpemæssig, tonende konkylie i læ bag Fanø, skete der store og afgørende ting på landsplan og verdensplan. De påvirkede stemningen med både bekymringer, sorger og glæder, men opfattedes ikke af børnene som noget helt nærværende. Et barnesind fungerer heldigvis som regel sådan, at det ubevidst kobler fra og fortrøster sig til de voksne, når store, alvorlige problemer tårner sig op. Den

første verdenskrig rasede, trafikken på Esbjerg havn standsede næsten helt, fiskekuttere og dampere blev minesprængt, børn blev faderløse, nogle af Englandsbådene blev sænket af tyske undervandsbåde. Jyllandsslaget i maj 1916 foregik for den sidste fases vedkommende vest for Esbjerg – jeg husker svagt den fjerne, uhyggelige kanontorden. Tage har fortalt, at det, der gjorde mest indtryk på ham, var de voksnes alvor og afventende rådvildhed. Det var før radioens tidsalder, så man vidste intet om, hvad der foregik, selv om man forstod, at det var noget alvorligt og måske afgørende, der skete til havs. Et par dage efter var man klar over, at det var den engelske Grand Fleet, ført af admiral Jellicoe, og den tyske Hochseeflotte, ført af admiral Scheer, der mødtes i et vældigt søslag. Den tyske flåde trak sig tilbage til Helgolandsbugten og holdt sig hjemme resten af krigen. Tabet i skibe og mandskab var størst på engelsk side. Mange lig af de omkomne drev i land på den jyske vestkyst i ugerne og månederne efter slaget.

Brammingulykken i juli 1913 husker jeg svagt som noget, der gjorde stærkt indtryk på de voksne. De nærmere omstændigheder, som jeg kender nu, opfattede jeg ikke. Toget var kørt af skinnerne i nærheden af Bramming på grund af skinnernes udvidelse ved varmen. 15 mennesker blev dræbt, bl.a. arbejderføreren Peter Sabroe. Beretningen om verdens største passagerdamper »Titanic«s undergang i 1912 på sin første rejse, hvor skibet i farvandene omkring Newfoundland stødte på et isbjerg og sank, var et stadig tilbagevendende samtaleemne i min barndom. Vi børn lyttede med gru til beretningen.

Landmandsbankens krak i tyverne kom vores voksne også ustandselig tilbage til. Den spanske syges hærgen var skånselsløs og ramte i flæng, hurtig og voldsom med mange dødsfald. Vores familie slap billigt. Jeg fik lungebetændelse, men vistnok ikke i forbindelse med spansk syge. Jeg husker kulderystelser, sting og åndenød, mens mine forældre ventede på den 7.-9. dag, hvor »krisen« indtraf efter den tids sygdomsbillede, når det gjaldt lungebe-

tændelse. Og jeg husker, at mor lagde varme, dampende omslag omkring min overkrop, og at Esbjerg Gymnastikforenings formand læge H. Jessen Pedersen jævnligt kom på besøg.

I stråleglans står »Genforeningen« i 1920, hvor en del af Slesvig stemte sig tilbage til Danmark efter 56 års udlændighed. Far, Tage og jeg cyklede i sommerferien dette år rundt i det genvundne land, men det er en historie for sig selv.

Min lærer i de fire grundskoleår på Østre skole var fru Laura Jensen, gift med L.V. Jensen, den senere redaktør af den lokale konservative avis. Han blev myrdet under besættelsen. Vi sang altid i den første time salmen »Befal du dine veje -«, men sang også mange andre salmer og sange. Drengene sang dog ikke med, jeg ved ikke hvorfor – eller var det kun mig, der ikke sang med? Til gengæld sang jeg, så det klang derhjemme, når vi havde lært en ny melodi. Hvert år blev vi ret hurtigt færdig med læsebogen og tog derefter fat på »Nikolaj Nielsens bibelhistorie«, der blev brugt som læsebog, indtil årets pensum i bibelhistorie var læst og genfortalt. Så tog vi fat på læsebogen for anden gang. Jeg dels forargedes og dels frydede mig over såvel det gamle testaments vidunderlige, farverige beretninger som over det ny testaments hændelser og forkyndelse. Fra første gang jeg hørte om Jesu indtog i Jerusalem, harmedes jeg over, at Jesus red på et æselføl. Et voksent menneske ridende på et føl. Hvor var det synd. Det kunne Jesus ikke være bekendt. Men jeg tænkte mig, at disciplene måske først havde fået fat på et føl, og at Jesus, som tænkte på andre ting, ikke havde lagt mærke til, at det var et føl. Det var måske et stort føl, nærmest en plag, som skulle rides til, og det var Jesus muligvis god til. Ja, sådan hang det nok sammen, Jesus var jo god til mange ting. Men Abraham var jeg vred på. Hvad bildte han sig ind, troede han, at Gud havde givet ham en søn, for at han skulle slå ham ihjel og ofre ham. Han var ikke rigtig klog, hvordan kunne han dog sådan misforstå Gud. Det var godt, at Gud var opmærksom på, hvad Abraham var ved

at gøre, og fik ham standset. Abraham kunne jo have ofret sig selv, hvis han syntes, der skulle ofres noget, men at ofre en dreng, et barn? Jesus ofrede sig selv, men jeg forstod ikke, hvorfor han gjorde det, han kunne sagtens have undgået det. Peter trak jo sværdet og var parat til at kæmpe og befri Jesus, og det syntes jeg var rigtig gjort. Da Jesus forbød Peter at kæmpe, blev Peter helt forvirret, for nu forstod han slet ingenting, han forstod ikke Jesus, han kendte ham ikke, som Jesus nu var. Peter blev kort tid efter flere gange spurgt, om han kendte Jesus, men han svarede, at det gjorde han ikke.

Jeg vil ikke sige, at jeg mistede min barnetro, for jeg var ikke i tvivl om, at en Gud på en eller anden måde var mig nær trods min tvivl på, hvad vi lærte i katekismussen, trods min skepsis overfor præster, trods min undren over, at mine forældre aldrig talte om disse ting, trods min ulyst ved at høre om opvækkelser og andre undere, trods min stærke aversion overfor alt omkring korsfæstelsen og opstandelsen. Jeg var sikker på, at Gud forstod mig, og jeg følte mig tryk. Jeg blev klar over, at mor og far gerne så, at vi gik i kirke. De gjorde det sjældent, tror jeg, men var af og til i »Grundtvigs Kirkesamfund« til møde. I mit sidste skoleår i realklassen var jeg glad ved at gå i skole. Bortset fra enkelte fag havde skolegang ellers kedet mig meget, selv om jeg var glad for lærerne, der var dygtige og menneskelige med fortrin og fejl, men som vist også tit kedede sig. Denne fælles kedsomhed blev på en eller anden måde brudt i det sidste skoleår, hvor overlærer H.M. Lorentzens fortræffelige undervisning i dansk litteratur og historie slog gnister, der fængede, og hvor jeg for første gang i skoletiden blev rigtig nærværende og engageret og ikke blot kørte på frihjul, hvad jeg iøvrigt havde gjort upåtalte og med gode resultater, – blandet med svipsere og nederlag.

Magne Astrup, f. 1910 i Esbjerg. Fhv. skoleinspektør ved Rørkjær skole, Esbjerg. Rosenvængets Allé 43, 6700 Esbjerg. Har bl.a. skrevet kronikker i »Vestkysten«, mest om byhistoriske, ornitologiske og litterære emner. Lyrik bl.a. i »Vild Hvede«, »Dansk Kirketidende« og »Vestkysten«.

Museerne ser på Ribe Amt

Et amt set med kulturhistoriske øjne

Af Peter Dragsbo og Michael Lauenborg

Igennem de seneste år har museer overalt i Danmark prøvet at skabe et nyt og grundigere overblik over de enkelte egne kulturhistoriske udvikling og de spor, landskaber og miljøer, som denne har skabt. Anledningen har været, at amtskommunerne som et led i regionplanlægningen er blevet pålagt at udarbejde *fredningsplaner*. En fredningsplan skal indeholde en oversigt over geologiske, kulturhistoriske, naturhistoriske, fritidsmæssige m.fl. interesser samt en plan for disse interessers sikring i den samlede regionplanlægning.

Med hensyn til kulturhistorien stod amtskommunerne uden egen sagkundskab, og det var derfor naturligt, at museerne kom ind i billedet. I Ribe amt begyndte samarbejdet mellem amt og museer meget tidligt, idet amtsmuseumsrådet allerede i 1980 henvendte sig til Ribe amt med ønske om en medvirken i den igangsatte fredningsplanlægning. Dette skete efter at amtsmuseumsrådet i 1979 havde ladet udarbejde dels en liste over bevaringsværdige landsbyer, dels en forsøgsvis oversigt over de kulturhistoriske landskaber i amtet, udarbejdet af museumsinspektør Peter Dragsbo, Esbjerg Museum. – I 1981 blev der så etableret et formelt samarbejde mellem museerne og amtets fredningsafdeling, hvorefter museerne tilbød at lave grundige beskrivelser af de kulturhistoriske bevaringsinteresser i hele amtet.

I 1985 publiceredes resultatet i form af tre hæfter om »De kulturhistoriske Bevaringsinteresser«, hhv. historisk

tid (I), arkæologien (II) og de enkelte egnsbeskrivelser (III).

Historisk tid

De interesser, der var knyttet til fænomener fra historisk tid, dvs. fra middelalderen til i dag, blev beskrevet i egnsbeskrivelser. Disse blev udført af museumsinspektørerne Per Kristian Madsen (Ribe-området), Peter Dragsbo (Esbjerg-området) og Søren Manøe Hansen (Varde-Ølgod-området), mens arbejdet i amtets østlige dele, der dengang var uden professionelle museumsfolk, blev udført af en til formålet ansat etnolog, Inger Tolstrup (nu Odder Museum).

Arbejdsmetoderne varierede noget, blandt andet på grund af fagfolkernes forskellige grad af lokalkendskab, men det lykkedes at gennemføre en tætmasket berejsning af hele amtet, hvor museernes eksisterende viden og nye opdagelser suppleredes med den trykte lokallitteratur og kontakt med arkiver og lokalhistorikere. Resultatet blev en række egnsbeskrivelser på en 15-20 sider, hvori det typiske og karakteristiske for hvert område blev gennemgået, samtidig med at objekter og helheder af særlig bevaringsinteresse blev beskrevet særskilt og indtegnet på kort, som fulgte med beskrivelserne. Som afslutning på egnsbeskrivelserne blev der endelig peget på særlige problemer med f.eks. kulturhistoriske miljøers levedygtighed, kulturlandskabets fremtidige brug o. lign.

I 1984 opfordrede amtet derefter museerne til at skrive egentlige oversigter over de kulturhistoriske interesser i hele amtet, og for historisk tids vedkommende blev denne skrevet af Peter Dragsbo, Esbjerg Museum, og trykt i 1985.

Ribe amt har altså på dette nye arbejdsfelt for museerne været lidt af et pionerområde. For det første blev nogle af principperne for de danske museers arbejdsmetoder afprøvet i Ribe amt. Beskrivelsen af et amts samlede kulturhistorie og bevaringsinteresser var nemlig ikke noget, som museerne havde prøvet særligt meget før. Og

dette gjaldt især de sidste 100-200 års kulturhistorie. Her indebærer arbejdet for eksempel det problem, at mængden af overleverede små og store ting, i by og på land, er så stor, at der er fare for, at man »ikke kan se skoven for bare træer«. En fare for, at man giver sig til at foretage omfattende registreringer af enkelte ting: gårde, møller, broer, stendiger, forsamlingshuse osv. – og tror, at prikkerne på kortet tilsammen giver overblikket. Alle disse ting og mange flere er det naturligvis nyttigt at få kortlagt, men kun på baggrund af et grundigt kendskab til en egns hele udvikling – til de væsentlige sammenhænge, samspillet mellem landskab og bebyggelse – kan man foretage en kvalificeret udpegning af, hvad der er karakteristisk, typisk eller sjældent i den pågældende eg – og dermed udpege, hvad der er bevaringsværdigt.

Også i amtets fredningsafdeling blev der gjort et pionerarbejde, idet daværende arkitekt i amtet, Erik Abitz, udviklede et system for kortlægning af interesser i det åbne land, som senere er blevet normgivende for bl.a. Fredningsstyrelsens vejledninger i fredningsplanlægning. Dette system byggede på en opdeling af landskabet i små områder, inden for hvilke en bestemt interesse – natur, kultur, fritid, geologi osv. – havde særlig vægt. Denne opdeling i småområder er da også blevet brugt i museernes kort over amtets kulturhistoriske bevaringsområder, som tryktes sammen med de tre hæfter om de kulturhistoriske interesser.

Der er ikke her plads til nærmere at redegøre for det samlede resultat – alene listen over lokalområder med forskellige grader af bevaringsinteresser rummer lidt over 200 »numre«. Der er peget på en lang række bebyggelseshelheder, såsom randbebyggelser ved marsk og ådale, landsbyer med velbevaret struktur, tidligere herregårdslandskaber, karakteristiske hedekoloniseringer m.v. Endvidere er der peget på områder med særlig historisk eller erhvervskulturel karakter, såsom Askov-Skibelundområdet, kliteggen mellem Blåvand og Nymindegab, Fanø og Mandø. Så er der forskellige bevaringsværdige

bymiljøer: Ribe, Esbjerg, Varde og en række af stationsbyerne – og endelig er der peget på en lang række kulturhistoriske værdifulde enkeltanlæg og -bygninger. Her kan f.eks. nævnes så forskellige ting som den gamle grænsestation i Hvidding, Karlsgårdeværket, Statens Arbejdslejr i Sdr. Omme, »Københavnerplantagerne« på heden, margarinefabrikken »Alfa« i Vejen, Grindsted Apotek, Gørding Forsamlingshus, Oksbøl Missionshus, osv., osv.

Men hele tiden har det været rettesnoren for arbejdet at se på helheden før enkeltelementer – at se de enkelte kulturspor som led i hele Sydvestjyllands historiske bebyggelser og landskaber. Samtidig har museerne, som før nævnt, peget på nogle af de fremtidsproblemer, som ligger for bevaringen af nogle kulturlandskaber og miljøer. Nævnes kan for eksempel den grønne, græsklædte mark, hvis fremtid jo er sikret i den uinddigede Varde ådal, men som i de inddigede marskområder står over for eller har gennemgået jordfordeling og opløjning til kornavl. Her foreligger en sammenfaldende interesse hos planlæggere og kulturhistorikere i at få rede på marsklandbrugets fremtidsmuligheder, mulighederne for at bevare gårdene i deres karakteristiske placering mellem marsk og geest – og måske et eventuelt behov for støtte til fortsat kvægbrug? Andre problemer tegner sig i bevaringen/genskabelsen af traditionel drift af heder og å-enge (områder, som under betegnelsen »marginaljorder« er blevet meget aktuelle i planlægningen af det åbne land), i småbyernes overlevelseshancer, i genbrugen af bevaringsværdige industri-, stations- og andre fællesbygninger og i opretholdelsen af amtets få, men truede herregårdsbygninger. Ved udvælgelsen af det særligt bevaringsværdige har vi museumsfolk skullet tage hensyn til mange ting: Var f.eks. huset, bebyggelsen eller landskabet velbevaret, forandret, et sted for en historisk begivenhed, karakteristisk, typisk, sjældent, af arkitektonisk værdi, en ramme for et stykke godt liv eller et bevaringsværdigt erhverv, gammelt eller nyt? For museerne, hvis hovedopgave ikke mindst er at formidle kulturhistorien til så mange som muligt, måtte

desuden fortællerværdien være noget meget centralt. Vi ville så at sige se på amtet som en »åben udstilling«, hvor vi skulle se efter det, der fortalte om både store historiske begivenheder og om almindelige menneskers liv gennem århundreder.

Som et eksempel på en helhed, som rummer en stor og kulturhistorisk fortællerværdi – ja, som i over 100 år har været af stor betydning for både lokal og national folkelig og historisk identitet – kan nævnes Kongedalen ved Skibelund. Udsigtspunktet ved Skibelund blev hurtigt efter krigen i 1864 det sted, hvor man især samledes for at se over på og mindes »det tabte land«. Står man i dag på dette sted, ser man først mod nord Askov, hvortil Schrøder i 1865 måtte overflytte sin højskolevirksomhed fra

Blandt de mange nationale og folkelige elementer i Askov-Skibelund-området er Kloppenborgs »Friede« ved Kongedalen fra 1870 et af de mest bemærkelsesværdige. Esbjerg Museum fot. 1979.

Rødding. Rundt om i krattet står mindstenene for tidens folkelige og nationale skikkelser. Nede ved Kongeåen gemmer sig mellem træerne det lille hus »Frihed«, som storbonden Kloppenborg i Københoved byggede sig på den danske side af åen. Neden for krattet ses også efterskolen, startet for undervisning af sønderjyske unge. Ude i horisonten mod syd fornemmes endnu tydeligt i de få gårde og huse følgerne af affolkningen i den tyske tid. Og længst ovre i Skodborg ligger de tyske posthus-, skole- og gendarmbygninger, bevarede som symboler på deres tid.

Som et andet eksempel på en god fortælling kan nævnes den vestjyske stationsby, som med stationen, hotellet med hjørnetårnet, købmandsgården, de små huse med værksteder og butikker, missionshuset, filialkirken, rødstensvillærne fra 1920'erne osv. fortæller klart og præcist om, hvad der skete i landdistrikterne mellem 1870 og 1930 – andelsbevægelse, systemskifte, ændrede transportformer,

De folkelige bevægelseres bygninger er, sammen med andelsmejerier og mindstenene, blevet registreret af Historisk Selskab for Ribe Amt. Her Grimstrup missionshus fra 1930, bygget efter »Bedre Byggeskikkens« fortegnelse (KFUM i Søby 1922). Esbjerg Museum fot. 1979.

decentralisering, centralisering og industrialisering etc. Og Ribe Amt har jo nogle virkelig fine stationsbymiljøer: stationskvarteret i Gørding med den store købmandsgård, Bramming med den fine villagade Fengers Allé fra årene omkring 1. verdenskrig, Glejbjerg – stationsbyen fra 1916 med sin så fint bevarede forløber Åstrup gade, Tistrup, Ølgod, Henne...

Eller der er fortællingen om de små vestjyske herregårdes opkomst og fald, således som det f.eks. ses i landskabet ved Sneum Kirke: den enligtliggende kirke – sidste rest af den i 1600-årene nedlagte landsby, resterne af Sneumgård, og rundt om de gårde, der opstod på herregårdsmarkerne efter 1770-1800. Ja, på herregårdene Krogsgaards og Visselbjergs marker opstod der i slutningen af 1700-årene hele nye byer, »Hovmarken« og Vibeke. – Sådan kunne man blive ved. Som det fremgår, knytter bevarelsesværdierne sig ofte ikke til enkelte isolerede elementer, men til hele strukturer – sammenhænge, der fortsat rummer og er afhængige af deres levende funktion: høj- og efterskole, småbyens funktioner, landbrugslandskabet.

Arkæologien

Umiddelbart kan man spørge, om det er nødvendigt at medtage fortidsminderne i beskrivelsen af de bevaringsværdige kulturhistoriske værdier i fredningsplanlægningen. Fortidsminderne, som i forvejen er beskyttet gennem lovgivningen, således at nogle fortidsminder er egentlig fredede og omgivet af en beskyttelseszone, mens ikke synlige fortidsminder, der findes under anlægsarbejde, skal anmeldes og arbejdet standses. På denne måde er fortidsminderne selvfølgelig bedre beskyttet end en række kulturhistorisk værdifulde minder fra nyere tid, og derfor har fredningsplanen på det sidste område langt større værdi.

Men fortidsminderne er ikke så beskyttede, som man umiddelbart kan forvente. Dels er museerne først nu ved at udbygge samarbejdet med de myndigheder, der varetager

Højene er den synlige del af forhistorien, men under plovfurerne ligger den anden – og største del. Høj ved Maltbæk. Ribe amt fot.

ger hovedparten af anlægsarbejder i Danmark, nemlig stat, amter og kommuner. Først efter den ny museumslov, der trådte i kraft i 1984, og efter at landet er inddelt i arkæologiske ansvarsområder således, at et arkæologisk museum har et defineret område, i hvilket det kan samarbejde med de lokale myndigheder, er vi så småt begyndt at kunne tale om en samarbejdsform, hvor vi med tiden kan nå at undersøge fortidsminder, der berøres af anlægsarbejderne. Lokalplanerne fra de enkelte kommuner bliver tilsendt et arkæologisk museum, som foretager kontrol og rekognosceringer for at kunne bedømme, om fortidsminder bliver berørt af et anlægsarbejde. Et sådant samarbejde er under etablering, men virker endnu ikke perfekt, hvorved en lang række fortidsminder stadig bliver tilintetgjort, uden at arkæologerne har fået mulighed for at undersøge dem og drage de konklusioner, der er små brikker i det

store puslespil, der hedder at give et rimeligt billede af danmarkshistorien fra de perioder, hvorfra vi ikke har skriftlige kilder. Et puslespil, som vel aldrig bliver færdigt, idet der til stadighed kommer nye brikker til spillet, ligesom andre må skiftes ud.

Det er stadig, og selvfølgelig med rette, tilladt at dyrke marken, selv om der ligger fortidsminder under mulden. Det er stadig tilladt at pløje agrene og grubbe dem. Det er stadig tilladt at anvende større maskiner og traktorer, der kan trække større plove, som kan gå dybere. Det hele vel med rette. Danmark er stadig et landbrugsland, men de her nævnte faktorer gør, at fortidsminderne, der ligger under den danske muld, så at sige slides op. Vi kan rent fysisk måle, at de tusinder af gravhøje, der findes i Danmark, til stadighed bliver mindre, og mange er i dag så flade, at kun fagarkæologer er i stand til at sige, hvor de ligger. Vi kan dokumentere, at sporene efter de landsbyer og bopladser, der er et væsentligt bidrag til bosættelseshistorien, til stadighed udpløjes og forsvinder. Gravpladser, som kan fortælle en god del socialhistorie, bliver pløjet i stykker, og vores viden bliver mindre.

Men kan arkæologerne da ikke få nok? Har man ikke foretaget systematiske udgravninger i størstedelen af dette århundrede og dermed opnået en forholdsvis markant viden og et utroligt stort genstandsmateriale fra oldtiden, som vi nu kan bruge til at arbejde videre på og med?

Ja og nej. Ganske vist ligger der på de danske museer et meget stort materiale, som ganske givet kan bruges til at give ny viden, hvis og når der afsættes midler og tid til ny bearbejdning. Men omvendt bliver de arkæologiske udgravningsmetoder til stadighed bedre, hvorved det er muligt at trække flere oplysninger ud af de fund, som ikke bare kan hjemtages til museet. Her tænkes på jordlag og store udstrakte udgravningsfelter, der skal tolkes på stedet. Men også de naturvidenskabelige fag udvikles hurtigt i disse år. Det er blevet lettere at få foretaget dateringer, der hviler på naturvidenskabelige principper, ligesom botanikerne, zoologerne og geologerne er faggrupper, der

Frilagt boplads fra ældre romersk jernalder (omkr. år 0) ved Myrtue N for Esbjerg. Esbjerg Museum fot. 1976.

ofte samarbejdes med i marken, og som kan give vigtige bidrag til helhedsopfattelsen af nye fund. Derfor er det vigtigt fortsat at grave og indhente ny viden. Men der er også perioder, hvorfra vi har et spinkelt materiale, og som nye arkæologiske udgravninger kan kaste nyt lys over. Et eksempel er, at vi for få år siden kun kendte uendeligt lidt til vikingetidens landsbyer og derfor troede, de lå under de nuværende. Men en fornyet arkæologisk aktivitet har i de senere år afdækket et ovenikøbet stort antal landsbyer fra denne tid, som har medvirket til, at danmarkshistorien på dette punkt har måttet omskrives.

Hvad har alt dette med fredningsplanen at gøre? Vi kan alligevel ikke sikre undergrunden til glæde for historien og arkæologerne. Nej, men vi kan påpege nogle problemer og give nogle retningslinier for, hvilke områder, der i fremtiden vil være af den største betydning for arkæolo-

gien. Vi kan opremse nogle landskabelige værdier, det er værd at bevare, også for eftertiden, idet de giver et ganske godt billede af, hvordan også fortidige samfund har udnyttet landskabet. Også landskaber i Ribe amt er enestående for hele landet. Eksempelvis marsken, hvor dyrkingen af geesten og græsningen på forlandet tilsyneladende er en form, hvorunder der har været drevet landbrug siden århundrederne før Kristi fødsel. Det er afgjort værd at bevare, og det må forhindres, at der i fremtiden vil blive dyrket korn i forlandet, sådan som vi desværre har set det mange steder.

Ådalene har altid været interessante bosættelsesområder. Lige fra den ældste stenalder og op gennem historien har det været attraktivt at bo her. Systematiske undersøgelser af ådalene mangler stadig, og vi må påpege, at man i fremtidige planlægninger skåner netop disse områder.

Vi kan påpege, at større samlinger af fredede fortidsminder, eksempelvis gravhøjene, bør frilægges således, at

I ådalene mødes både de naturhistoriske, geologiske, rekreative og kulturhistoriske interesser fra oldtid og nyere tid. Kort sagt: klasse 1 på fredningskortet. Holsted Å ved Gørdinglund. Fot. Esbjerg Museum 1981.

de kan ses og være medvirkende til at fortælle et stykke danmarkshistorie. Vi kan påpege, at den stigende tendens til at grave tørv i moserne kan være uheldig, da moserne giver særligt optimale bevaringsforhold for oldsager, som dermed ødelægges. Som helhed kan vi påpege, at det ikke er uvæsentligt, at der også tænkes på fortidsminderne, når der foretages fysisk planlægning af landskaberne.

Efter de kulturhistoriske oversigter – hvad så?

En god oversigt over et amts kulturhistoriske interesser opfylder flere formål.

For det første giver det planlæggere og politikere i både amt og kommuner et værdifuldt redskab til en større hensyntagen til kulturhistorien i den daglige planlægning af vore fælles omgivelser.

For det andet peger oversigten over Ribe amt bl.a. på, hvor der bør sættes ind med fredning og bevaring, f.eks. i form af bevarende lokalplaner, restaurering, landskabspleje osv.

For det tredje har museerne med et sådant samlet overblik over kulturhistorien i amtet fået en ny mulighed for bedre at planlægge deres eget undersøgelsesarbejde. Vi kan nu, så at sige, se ud over amtet og sige: Det er her, vi har brug for at vide mere – f.eks. i Vadehavsområdet, i hedeopdykningsområderne, i »Københavnnerplantagerne«, i stationsbyerne og landsbyerne osv.

For det fjerde har arbejdet med byer og landskaber uden for museernes fire vægge medvirket til, at museerne har fået en større bevidsthed om, at de har et lige så stort ansvar for kulturhistorien ude på land og i by som for deres egne samlinger. Derfor må museerne også slås for værdierne i vore daglige omgivelser, engagere sig i bevaring og råbe vagt i gevær, når noget bevaringsværdigt trues af økonomiske eller politiske interesser.

Men i sidste instans står og falder dog alle bevaringsværdier med, at der i befolkningen er viden og forståelse. Når historien om en stationsby fortælles godt nok, kommer også forståelsen for, hvorfor huset henne på hjørnet

med det lille tårn bør bevares. Når museerne tit nok har fortalt om den værdifulde vestjyske byggeskik fra 1800-årene, er der til sidst en gårdejer, som tænker sig om en ekstra gang, før vinduerne udskiftes med plastic-helrunder eller stråtaget med et stift pladetag.

Men hele Ribe amt med alle dets »herligheder« – det er jo ikke en helt lille formidlingsopgave. Hvordan skal den løses? En ting, som museerne har gode forudsætninger for, er jo at lave udstillinger. Og der er ingen tvivl om, at museerne i samarbejde med amtets fredningsafdeling kommer til at lave en række mindre udstillinger om bevaringsværdier i amtet, småudstillinger, som bør komme ud til haller, forsamlingshuse, skoler o. lign.

Endvidere er museerne i de senere år begyndt at tage fat på formidling af landskaber gennem vandringer og ture. F.eks. har Fiskeri- og Søfartsmuseet i mange år haft vellykkede ture i marsken og Vadehavet, ture som har hjulpet med til at skabe forståelse for Vadehavets store værdier. I de kommende år vil der helt sikkert blive arrangeret flere og flere kulturhistoriske vandringer i by og på land, pr. gåben, på cykel, i bus eller endda tog?

Ny forståelse for et miljø eller et landskab kan museerne ikke mindst skabe ved at gå ud i »marken«, gennemføre en undersøgelse og formidle resultatet i skrift og tale. Ingen havde interesseret sig for Esbjergegnens gårde, før Esbjerg Museums gamle formand, Niels Thomsen, i 1960'erne begyndte at holde lysbilledforedrag om dem, skrive osv. – et arbejde, der i 1985 blev videreført med en bog om landbobygninger i Esbjerg kommune. Og ingen havde syntes, at Bramming var noget at skrive hjem om, før museumsfolk i 1981 gravede i byens historie og bagefter fortalte, at Bramming var en usædvanlig interessant stationsby.

Ja, i den henseende er Ribe amt måske i særlig grad en udfordring. Vi har ikke her så meget af alt det bindingsværk, alle de gamle herregårde og alle de ærværdige købstæder, der – som Ribe – af alle anerkendes som bevaringsværdige. Nej, vi har Esbjerg med de lige gader, alle

de små stationsbyer med skifertækkede rødstenshuse, det flade land med granhegn og solide gårde fra 20'erne og 30'erne, sommerhuse, fabrikker, forstadskvarterer – kort sagt alt det, som næppe endnu er mere end 100 år gammelt, og som først langsomt bliver opdaget, som bevaringsværdigt. At det kan lykkes, synes vi bl.a. Esbjerg er et godt eksempel på. I dag er den alment erkendt som en historisk by, og dog er det ikke længere siden end 1974, man grinede ad Vestkysten's overskrift: »Esbjerg – et nyt Ribe?«

Peter Dragsbo, Esbjerg Museum, 6700 Esbjerg. Født 1948, museumsinspektør. Har skrevet i div. tidsskrifter om stationsbyerne, boligkultur, arkitekturhistorie og industrihistorie, og har bl.a. udgivet: Historiske huse i Aabenraa og Landbobygninger i Esbjerg.

Michael Lauenborg, Esbjerg Museum, 6700 Esbjerg. Født 1950, museumsinspektør. Har skrevet artikler om arkæologi og museumsvirksomhed i diverse tidsskrifter.

Også små gryder . . .

– et fund fra Sdr. Farup ved Ribe

Af Per Kristian Madsen

For museernes arkæologiske arbejde er gode kontakter til landmænd og interesserede amatørarkæologer af meget stor betydning. Denne artikel viser dette med al ønskelig tydelighed, blandt andet fordi det lille fund, den skal handle om, ikke hører til dem, der ellers fremkommer flest meddelelser om.

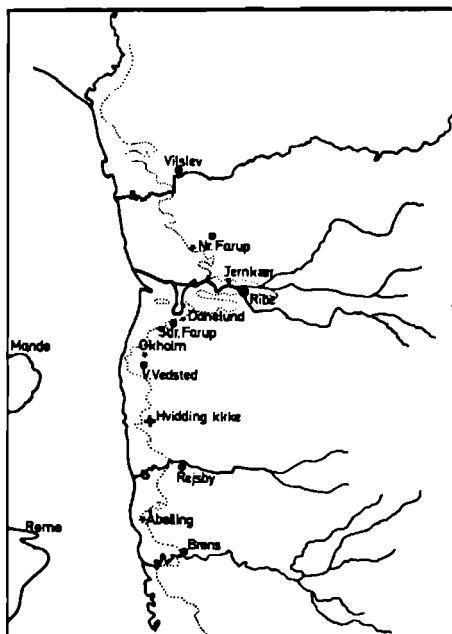

Fig. 1. Kort over omegnen af Ribe med ålob og grænsen mellem geesten mod øst og marsken vest derfor angivet med prikker. Landsbyerne ligger sammen med Ribe som en perlerække langs marsken. De omtalte udgravninger og keramikfund er angivet med stjerner samt for den ensomt liggende Hvidding kirkes vedkommende med et kors. Skårene derfra er fundet ganske nær kirkegården. Tegning. Borge H. Nielsen.

I marts 1985 var gårdejer Aage Rosenstand, Danelund i Sdr. Farup sydvest for Ribe (fig. 1), i færd med at grave støbegrøfter til funderingen af sin nye ladebygning. Denne skulle rejses i tilknytning til gårdens stående bygninger, og gravearbejdet skete derfor inde i den ældre lade. Under dennes cementgulv lå et blandet opfyldslag og derunder igen den almindelige sandundergrund, som er velkendt af alle, der arbejder med jorden i Sydvestjylland, nemlig rødt sand med mørkere, jernfarvede striber.

Et afsnit af grøftens jordvægge skilte sig dog ud. Her var jorden nemlig stribet med lag af grålig og fast, mørk muld helt ned til ca. 1 meters dybde under cementgulvet. I disse lag viste der sig ved nøjere eftersyn at ligge en hel del større og mindre potteskår, som gårdejerens meget interesserede søn, Thomas, samlede sammen i den opgravede jord. Man var klar over, at der kunne være tale om et arkæologisk fund, og Thomas fik skårene med i skole, for at han kunne vise dem til sin lærer. Denne underrettede straks Den antikvariske Samling i Ribe. Vi tog den følgende dag fra museet ud og så på udgravningen, som havde ligget stille siden skårene blev fundet, og vi fik lov at grave videre i det omfang, det var nødvendigt for at prøve at finde ud af, hvad der kunne være tale om.¹

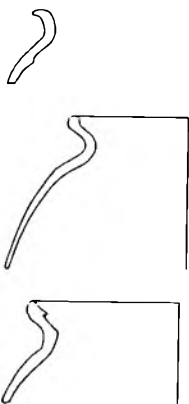
Vi kunne koncentrere os om det stykke af funderingsgrøften, hvor jorden var stribet. I resten af grøften var der ikke spor af noget, der kunne være ældre end den stående lade. Ved at grave til bunds i grøften og ved at grave ind i dens sider fandt vi ud af, at der må være tale om et opfyldt hul, sikkert et affaldshul, som er blevet jævnet ud, og hvor skårene må være en del af affaldet. Der var ikke rester af nogen ældre bygning i den lille udgravning, heller ikke i form af murbrokker, men spørgsmålet er, om ikke skårene stammer fra et hus eller en gård, der har ligget på stort set samme sted som gården Danelund gør det i dag.

Selvfølgelig kan man have fyldt affaldet i et hul ude på marken, men i så fald er det påfaldende, at lertøjet ikke er ødelagt og blandet mere end tilfældet er. Inde på museet

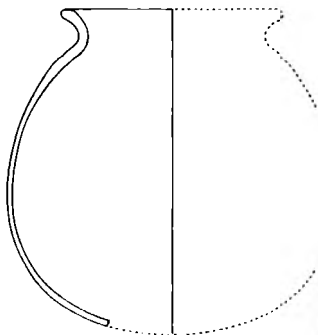
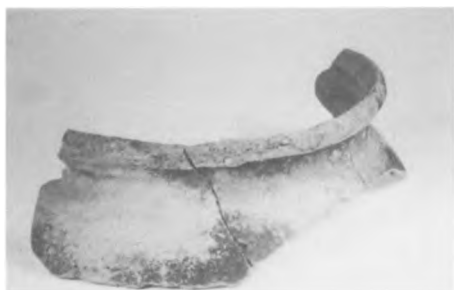
Også små gryder

A

B

C

Fig. 2. A: Foto og tegning af de største skårflager fra Danelund. B: Tegning af en næsten hel kuglepote og randskår af fire tilsvarende potter fra Åbølling, nu på Haderslev Museum. C: en ca. 20 cm høj, så godt som komplet kuglepote, fundet i Ribe. Tegningerne af skårene viser tværsnit i randen samt for den hele pottes vedkommende dens omtrentlige størrelse: Foto: Hans Otzen. Tegning: Aage Andersen.

har vi kunnet samle en del af skårene, og det var ved fremgravningen af dem tydeligt, at lerkarrene først er gået helt i stykker nede i jorden, og at de altså kan være kastet i et affaldshul i næsten hel stand.

I alt er der rester af mindst 5 forskellige potter (fig. 2), der alle er af den type, som kaldes kuglepottes på grund af deres form. De er af ret hårdtbrændt ler, som er blandet med fint sand inden brændingen, og at denne har været noget ujævn ses af, at skårene på overfladen skifter mellem rødlige og grålige farver. Den kugleformede krop på potterne må være formet og banket op med hånden, mens pottemageren siden kan have drejet randpartiet op ved at stille potten på en drejelig træskive. Randene på potterne er bøjet udad, således at der kan have hvilet et låg ovenpå dem, men det skal nævnes, at der ikke var skår af sådanne låg, og at vi i det hele taget yderst sjældent finder rester af grydelåg fra middelalderen. Måske fordi de var lavet af træ, som forlængst er gået til.

Potterne er nemlig omkring 800 år gamle. De ligner lertøj fra den tid, som vi har fundet i store mængder inde i Ribe, men også skår af kuglepottes, der er udgravet i en brønd på den forlængst nedlagte landsby Jernkær nord for Ribe. Også fra en udgravning i Nr. Farup nordvest for Ribe, i Okholm ved Vester Vedsted og fra et gammelt fund nær kirken i Hvidding nogle kilometer syd for Danelund kender vi tilsvarende potter (fig. 1).² De er også dukket frem ved en udgravning i Åbølling ved Brøns længere sydpå, og meget taler for, at skårene fra Danelund kan dateres til tiden omkring 1200. De kugleformede potter var imidlertid allerede gamle i gårde på den tid. De dukker op i Sydvest-Jylland i 800-årene, på den tid, hvor det ældste Ribe giver sig til kende, og de bliver efterhånden den helt almindelige type kogekar overalt i det middelalderlige Danmark. Vi må forestille os, at potterne har hængt over ilden eller stået på en trefod, eller muligvis blot været sat i den hede aske på ildstedet (fig. 3). Kuglepottes som bordtøj kendes også, omend tallerkener af træ og måske også af tin var det mest brugte, mens det til fint

Fig. 3. Et kalkmaleri i Elmelunde kirke på Møn viser Jesu fødsel med Josef, der er i særd med at lave mad. Det sker i en kugleformet potte, som enten er af ler eller af metal, anbragt over ilden på en trefod af jern. Josef smager på maden og vifler luft til gloderne med viften i venstre hånd. Bag ham hænger rejsetasken på en stolpe i stalden, som for tydeligheds skyld er vist uden vægge. Derinde knæler Jomfru Maria tilbedende foran det nyfødte barn, mens æsel og okse ser til. Feltflasken på stolpen understreger sammen med tasken at den hellige familie er på rejse. Billedet er malet ca. 1480. Foto: Nationalmuseet 1915.

især var den rødbrændte, glaserede drikke- og skænkekande, der blev taget frem. At glaserede kander i øvrigt ikke kun var i brug i byen ses på Okholm, hvor der er fundet skår af flere slags kander. Blandt andet lå der i en brønd en næsten hel kande (fig. 4), der er over hundrede år yngre end skårene fra Danelund, og som antagelig er lavet på Ribe-egnen af en pottemager, der leverede til både by og land.⁵ Dog ser det ud til, at det dyre, ofte importerede lertøj var noget, som mest var brugt i byen, omend det sikkert både her og på landet kun var de få, der havde råd til den slags.

Fundene fra Danelund og de andre steder, som er

Fig. 4. En næsten helt bevaret kande af rødbrændt, glaseret ler, fundet i en brønd på Okholm ved Vester Vedsted. Kanden mangler hank og rand og er i dag kun ca. 20 cm høj. Ved siden af er en komplet kande, ca. 32 cm høj, som er fisket op af en kanal ved Riberhus. Begge kander er prydet med helt ens, påstemplede menneskeansigter og må bl.a. derfor være fra samme værksted. Foto: Preben Dehlholm.

nævnt ovenfor, er vigtige, fordi det er så lidt, vi overhovedet ved om livet på landet i middelalderen. Ofte er det jo kun kirkebygningen, som vidner om, at der levede folk i sognet for ca. 800 år siden, og de få skriftlige kilder oplyser alt for lidt om dagliglivet. Her må udgravningerne tages til hjælp. I 1982 udgravede Den antikvariske Samling dele af en nedlagt landsby, Jernkær, kun ca. 1 kilometer nord for Ribe. Her fandt vi som nævnt en del potteskår, som meget ligner dem fra Danelund, men endvidere var der bevaret stolpehuller fra i hvert fald 4 huse, som må være fra sidst i 1100-årene eller omkring år 1200. Det samme gælder med sikkerhed nogle huse, som også i 1982 blev udgravet i Nr. Farup længere nord for Ribe. Her fortalte ikke blot lertøjet om husenes alder, men en natur-

videnskabelig datering støttede og bekræftede dateringen til sidst i 1100-årene.⁵ Både på Jernkær og i Nr. Farup er der tale om store, helt op til 25 meter lange og 6 meter brede huse, som er bygget under anvendelse af overordentlig meget tømmer. De bærende stolper er derimod gravet direkte ned i jorden, hvor de har været yderst udsatte for forrådnelse.

De mennesker, som opførte disse huse og levede i dem, har efter alt at dømme lavet mad i kuglepotter som dem, vi har fundet på Danelund. Muligvis har de også selv formet leret til potter og brændt disse. Et enkelt fund som skårene fra Danalund giver blot et glimt af middelalderens Sønder Farup. Ser vi imidlertid på alle kendte fund og oplysninger, kan vi ofte stykke et overordnet billede sammen af bebyggelsen og de betingelser, der bestemte dens beliggenhed.

Landsbyerne langs med marsken, Vester Vedsted og Sønder Farup samt hele rækken af store, marskvendte landsbyer nord for Ribe (fig. 5), viser sig at have gamle rødder. Marsken som vi kender den, nemlig som et frodigt græsland for kvæget, opstod antagelig for omkring 2500 år siden, på den tid, hvor skiftet fra bronzealder til jernalder forløb.⁶ Græsset i marsken gav gode muligheder for en blivende bosættelse på den højere geest oven for marsken, hvor man ganske vist var truet i tilfælde af rigtig voldsomme stormfloder, men hvor man ellers i reglen kunne regne med at være i sikkerhed. Tillige kunne man dyrke jorden på geesten og derved skaffe sig korn, og selv om gårdene eller landsbyen og markerne engang imellem blev flyttet for at tage ny jord ind, kunne man til stadighed udnytte marskens græs.

Denne måde at leve på viste sig god, for det er tankevækkende, at landbruget og landsbyerne langs med marsken først i vore dage undergår større ændringer, og at disse ikke er affødt af forandringer i det naturlige grundlag i området, men snarere skyldes markedsforhold og problemer uden for dette. Som ethvert godt arkæologisk fund bør gøre, rejser også potterne fra Danelund nye

Fig. 5. Langs med Vadehavets kyst, ovenpå den gamle strandvold, byggedes i begyndelsen af 1700 århundrede det store havdige. Fra dets top kan man mod øst se de gamle randbebyggelser på geesten oven for den flade marsh, som her udfør den største af disse bebyggelser, byen Ribe. Foto: Hans Otzen.

spørgsmål, vi gerne ville have svar på. Muligheden for at få det ligger ikke mindst i, at folk, der arbejder med jorden, både på markerne og rundt om selve gårdene, er opmærksomme på, hvad der dukker op, og underretter museerne. Vores viden om de mennesker, der levede i sognene for århundreder siden, kan på den måde bringes til også at omfatte de tider og de forhold, som ingen bevarede, skriftlige beretninger kan fortælle om.

Noter

1. Gårdejer Aage Rosenstand takkes for sin venlige hjælp i forbindelse med fundet. Udgravningen blev foretaget af Sys Ovesen Nygaard og Per Kristian Madsen, ASR 619, sb.nr. 58, Sdr. Farup, Vester Vedsted sogn, Ribe herred, Ribe amt.
2. Per Kr. Madsen og Jens Erik Petersen: Jernkær, en udgravning i en forsvundet middelalder-landsby ved Ribe, i *Mark og Montre* 1983, s. 11-22. Per Kr. Madsen: Houses from the later Part of the Twelfth Century at Farup near Ribe, South-West Jutland, i *Journal of Danish Archaeology*, vol 4, 1986. Potterne fra Hvidding findes på Nationalmuseets 2. afdeling, mus.nr. C 19882. Fundet fra Åbølling er på Haderslev Museum, HAM j.nr. 1266. Antikvar Stig Jensen, Ribe, har venligst henledt min opmærksomhed på det.
3. Per Kr. Madsen: På sporet af en ripensisk middelalder-pottemager, i *hikuin* 6, Højbjerg 1980, s. 189-220, kat. 3.
4. Se note 3.
5. Stig Jensen: Ribeeggen gennem 10.000 år – et bebyggelsehistorisk projekt, i *Mark og Montre* 1984, s. 5-29 m. henv. I denne artikel berettes der om Den antikvariske Samlings igangværende arbejde med at samle og fremlægge alle fund inden for sit museumsområde. En udstilling om resultaterne kan siden juni 1985 ses i Hans Tausens Hus i Ribe.

Per Kristian Madsen, Den antikvariske Samling, 6760 Ribe. Født 1953, museumsinspektør. Artikler i »Mark og Montre«, »Vestkysten«, og andre faglige artikler, har udgivet »Med Hugo Matthiessen gennem Ribe september 1917« sammen med Stig Jensen.

En vestjysk friskole og dens forhistorie

Af Frode Sørensen

Indledning

En kreds af beboere i Oksbøl skoledistrikt i Aal sogn traf i efteråret 1915 den dristige beslutning at oprette deres egen skole. De gav den navnet Oxbøl Friskole. Det skete som en hastesag på et sted, hvor friskoler med tilhør i en folkelig bevægelse eller vækkelse var ukendt. Oksbøl friskole var og blev en ener på sin egn. Den opstod ved en protestaktion, ikke imod den gamle kendte skole snarere mod en åndelig undtagelsestilstand, der havde hersket i Aal sogn i mange år. Et flertal af beboere følte sig ved et lærerskifte udsat for de overordnede, dengang gejstlige, skolemyndigheders magtmisbrug. Det blev den dråbe, der fik bægeret til at flyde over.

Siden er der gået et par slægtleds tid, og det er blevet for sent at spørge blandt de oprørske stiftere, men en af dem gav sig dog tid til at skrive om sagen og dens forhistorie i en skrivebog¹, som heldigvis er bevaret tillige med forhandlingsbogen og de ældste regnskabsbøger samt alle skoledagbøger. Ved skolens ophør i 1959 blev det vedtaget »at alle Bøger og Papirer Friskolen vedrørende, som har arkivmæssig – historisk Interesse efter Ophævelsen skal opbevares i Arkiv«².

Det må forstås sådan, at disse ting engang måtte danne grundlag for en sammenhængende beretning om friskolen, dens forhistorie og virke som skole og kulturbærer. Hvis det skal være, mens der endnu er erindringsbilleder at støtte historien med, så er tiden inde.

Her skal jeg røbe mit eget nære forhold til den skole, som mine forældre³ var med til at skabe og holde igang deres liv ud. Som nysgerrigt barn lærte jeg nogle af dens nærmeste mennesker at kende, når de besøgte mit hjem eller viste sig i skolen ved festlige lejligheder.

Uden disse mennesker var der ingen friskole blevet. Derfor skal dens historie i min gengivelse også fortælle om mennesker uden at gå deres eftermæle for nær.

Forhistorien

Tilblivelsen havde selvfølgelig med skole at gøre, men var ikke forårsaget af en skolestrid. Sognets hovedskole i Oksbøl⁴ havde i henved 100 år været anerkendt for en fortrinlig undervisning i forhold til sin samtid, og dens lærere havde været vejledere i mangt et fremskridt af åndelig og materiel art også udenfor skoledøren. Kløge og erfarne sognepræster havde vist evne og vilje i samme retning. Sociale og religiøse skel var få og små. Af kirkelige retninger var der kun kirken selv. Indtil 1892.

Ved skolen var den tidligere højskolemand Niels Hansen Mortensen (1844-1926), førstelærer fra 1881 til 1915. Han var en kundskabsrig og energisk igangsætter af mange gode nyskabelser i landbrug, hedeopdyrkning, andelsvæsen og almen folkeoplysning. Børneskolens tøjrslag var for kort for hans foretagsomhed. Han oprettede sit eget præliminærkursus med plads til boende elever – i folkemunde kaldt det lille universitet. Hans ideer var talrige, og mange lykkedes meget godt ved begavede bønders medvirken. Han var længe en førerskikkelse på egnen.

I 1891 – i degnen Hansens bedste tid – tog den 80 årige sognepræst P. O. Bloch sin afsked efter 30 års tro tjeneste for kirke og sogn. Med den 50 år yngre efterfølger, pastor J. N. Schou, vågnede det skikkelige Aal sogn op til en ensidig missionsk vækkelse med en forskrækkelse. Den gamle Bloch havde i al sin tid været nådig og human i tale og færd. Schou var nidkær og nådesløs. Med hårde og skarpe ord dømte og delte han det uforberedte sognefolk i frelste og fortabte. De første lærte at forgude ham, de

sidste følte sig fredløse i deres egen kirke, hvor det tvungne samvær mellem den strenge præst og den grundtvigsk-radikale degn Hansen blev pinligt.

Alle klager og forsøg på at få den uheldige præst flyttet eller afskediget prellede af på de kirkelige myndigheder. Som en nødløsning blev der i 1905 stiftet en valgmenighed med Hansen som formand og næsten halvdelen af sognets folk som medlemmer. Så kunne magtkampen fortsætte med præst og degn i hver sin lejr, og der blev to præster til at strides om den samme kirke. Det blev også svært for den nye menighed at lønne sin præst, så han kunne og ville fastholdes i de vanskelige forhold. Netop i 1915 blev embedet besat for tredje gang i 10 år. Men Schou var standhaftig.

Det var ingen hemmelighed, at Hansen med sine 70 år sidst i 1914 ville nå aldersgrænsen. Det er sagt, men ikke bevist, at han hang ved embedet, indtil han fik henstilling om at søge sin afsked. Der kunne være forventninger til, at Schou måske kunne forlade sognet og dermed sit magtfulde hverv som formand i skolekommissionen før et lærerskifte. Ingen ved hvilke overvejelser og sonderinger der har været i årene forud, men man vidste, at det sogneråd, der blev valgt i 1913, ville få læreransøgninger på sit bord. Nogle af de valgte kan have ladet Hansen trække tiden ud, mens de underhånden spejdede efter en velegnet afløser?

Sognerådets afmagt

Det er fortalt, at Hansen var skoletræt i sine sidste embedsår, og at der foruden den faste andenlærer Jensen i lang tid var bevilget en vikar, som vist nok også hed Hansen. Med Niels Hansens endelige ansøgning om afsked pr. 30.9.1915 var sognerådets ventetid forbi. – Hermed er vi nået til dyrlæge N. N. Højs interessante skrivebog »Om Oxbøl Friskoles Forhistorie« hvorfra der fremover vil blive citeret og refereret tillige med oplysninger fra andre kilder. Ifølge Høj forlød det »at Sogneraadet under Haan-

den havde lovet Andenlæreren ved Oxbøl Skole, Lærer Jensen, Førstelærerembedet efter Lærer Hansen«¹. Om det var rigtigt blev aldrig konstateret. Mange mente, at Jensen havde passet sin skole godt, men ikke udvist egenskaber der gjorde det ønskeligt at beholde ham som førstelærer og »endnu mindre som noget af en Fører for det grundtvigske og folkelige Liv i Sognet«¹.

Denne konklusion fra det første af mange beboermøder fik sognerådet til at foranstalte en skriftlig sogneafstemning, ja eller nej til om Jensen skulle være førstelærer. At han fik langt de fleste stemmer imod sig, blev aldrig offentliggjort. Den nemme løsning var afvist, og sognerådet måtte igang med at opstille en liste til biskoppens endelige afgørelse.

Der var 15 ansøgere at vælge og vrage iblandt. »Flere af Medlemmerne havde talt med adskillige Lærere, der alle havde gode anbefalinger og større eller mindre Eksaminere. Efter at næsten alle Sogneraadsmlemmer og Pastor Schou havde udtalt sig om Stillingen og Forholdene her i Sognet, der jo var vanskelige, og at det gjaldt om at faa en dygtig og god Lærer, var Enigheden forbi«¹.

Ved enighedens ophør var der i sognerådet fire mod fire og en enkelt mand i vestsognets skoleområde, der »vilde holde sig »neutral«, da han ikke skulde have noget med Læreren at gøre«¹. Fire »vilde have en Mand af Indre Mission. De kunde ikke forsvare andet overfor deres Samvittighed«¹. De sidste fire var sognerådets formand, gdr. Jens Th. Jensen, Skjødstrup, bagermester H. C. Lyhne, Oksbøl, gdr. Niels Kristensen, Damsminde og gdr. J. P. Sørensen², Borre. De var alle medlemmer af valgmenigheden, hvor Jens Th. Jensen var formand efter Hansen, men netop da på vej ud af både hverv og menighed. Alle i rådet var valgt på lokale egnslisters undtagen J. P. Sørensen, der var nyvalgt i 1913 på sin egen liste uden med eller modkandidater³. Om det var en skoleliste, kan der gættes på, fordi det netop blev ham og tildels Niels Kristensen, der overtog sagen efter sognerådets fiasko. Derfor er de nævnt her og vil blive omtalt igen senere. De

øvrige har kun interesse som stemmer, derfor ikke flere navne.

De fire nævnte, der alle boede i Oksbøl skoleområde, holdt sammen i ønsket om en lærer, der kunne føre skolen videre om ikke helt på samme måde så i samme ånd som Hansen, da han var bedst. En der med fornøden myndighed kunne styre præstens magt i skolen og tillige styrke den folkelige, grundtvigske livsudfoldelse i sognet. Det var bedst for magtbalancen. Deres mand til pladsen hed Mygind⁶ og var lærer i Tistrup sogn nord for Varde, og det kan tænkes, at han med så nær afstand har kendt de stedlige forhold, og hans folk kendte måske også ham?

Det hold, som »ville have en Mand af Indre Mission«¹, følte sig måske mere bundet af præstens autoritet i sogn og skole end de andre fire. Skikken var gammel og sejlivet. Da Schous vækkelsesbølge skyllede ind over sognet, rev den flere kvinder med sig end mænd. I adskillige hjem blev konen omvendt, mens manden nøjedes med at dæmpe nogle menneskelige laster til gavn for sig selv og husfreden. Missionens kvindemøder blev en spire til frigørelse fra hjemligt stræb og slæb, og uanset religion er det sandsynligt, at den aktuelle skolesag optog kvinderne mere end f.eks. vej- og vandløbssager, men det var mænds sag at træffe afgørelser.

Og i afgørelsens time skiftede den »neutrale«² mand sind til fordel for missionsmanden, lærer Pilgaard fra Ikastegnen, som dermed kom øverst på listen med fem stemmer, hvoraf kun to var fra Oksbøl skolekreds. Således gik det til, at lærer Mygind blev henvist til andenpladsen med de fire stemmer, der *alle* var fra skolekredsen. For god skik og ordens skyld blev en tredjeplads besat med lærer Paa-ske fra Holstebrokanen. Om det var en honnør for borgfred eller blot en gestus, der gav ham alle ni stemmer, er svært at forstå, men det skulle få uventede følger. Indstillingen skete 15.10.1915.

Biskoppens almagt

Sognerådet havde nu gjort sin pligt, men dermed var fol-

ket ikke tilfreds. Allerede samme aften blev der »holdt et Møde paa Kroen, hvor man enedes om at samle Underskrifter paa følgende:

»Til Biskop Koch i Ribe: »Vi bosiddende Beboere i Oxbøl Skoledistrikt i Aal sogn tillader os hermed i al Ærbødighed at anmode Biskoppen om at udnævnte Lærer Mygind, indstillet som Nr. 2 paa Listen, til Førstelærer ved Oxbøl Skole. Vi gør dette, da sikkert langt de fleste af Skoledistriktets Beboere ønsker saaledes, og da Forholdene her i Sognet, dem Biskoppen kender saa godt som nogen, vil være bedst tjente dermed«¹.

Adressen fik 117 underskrifter og kun en i hver familie. Sognerådsformanden, Jens Th. Jensen, proprietær Jens Vindfeld⁷ og dyrlæge Høj valgtes til at rejse til Ribe med listen.

De blev elskværdigt modtaget af biskop Koch, der bl.a. sagde, at han ville følge det ansvarlige sogneråds indstilling, for de, der havde ansvaret, skulle også tage det. Ellers ville det blive skubbet over på forældrene, der heller ikke ville være glade for ansvar og helst ville lade det gå videre til børnene og lade dem bestemme, hvem de ville have til lærer.

Biskoppen undrede sig over de gode anbefalinger, alle lærere kunne få. Han mente ikke, de havde godt af dem. Det havde han ikke selv haft af en god anbefaling.

De tre udsendte havde gjort gældende, at indstillingen var blevet en anden, hvis den »neutrale« mand havde undladt at stemme som først antaget, men »Biskoppen syntes, han havde gjort sin Pligt ved at stemme, selv om han ikke boede i Skoledistriktet«¹.

Ved hjemkomsten fra Ribe lå der et brev fra lærer Pilgaard, der havde hørt om stemningen og meddelte, at han ikke ønskede embedet. Der blev rettet henvendelse til lærer Paaske om også at trække sig tilbage, idet han oplystes om forholdene, men det ville han ikke »for saa kunde han ikke søge Embede i Ribe Stift mere, og han troede det var Guds Vilje, han skulle her til Sognet«¹.

Den 5. november 1915 kaldede biskoppen lærer Paaske

til førstelærer ved Oksbøl Skole fra 1. december at regne. Det »føltes som et Slag i Ansigtet paa os allesammen, haardt ved dem der havde været med i Striden om Pastor Schou«¹

En harmfuld protest og dens mand

Så tog begivenhederne fart. Den 16.11. kunne der i Varde Folkeblad læses »en skarp og saare velbegrundet Avisartikel«¹ af J. P. Sørensen. Under overskriften »Den biskopelige Magtfuldkommenhed« anklager han biskop Koch for magtmisbrug, fordi han ved lærerkaldelsen havde tilsidesat det solide beboerflertal, der var for den absolut kvalificerede lærer Mygind, »maaske for at glæde den ikke just for sine Fortjenesters Skyld nok som bekendte Pastor Skov« [Schou].

Efter et sammenlignende afsnit om franske og danske kongers fortidige magtglæde fortsætter den harmfulde J. P.: »det interesserer mig mindre, om vi kan finde den nykaldede Lærer brugbar til at undervise vore Børn [hvad han dog håber]. Hvad det nu gælder om er saa virkningsfuldt som muligt at protestere mod den Ringeagt, der er udvist imod os«. Han erkender, at sket er sket, men »Magtens Ihændehevare er tilbøjelige til ikke alene at bruge deres Magt, men tillige at misbruge den, indtil de faar at føle, at nu den ikke længere«. Derfor mener han, at »den enevoldstibøjelige Prælat paa Ribe Bispestol« skal mærke, at her var han for langt ude«. Artiklen munder ud i en stærk opfordring til »at bygge vor egen Skole og antage vor egen Lærer« og »den Byrde vi vil faa ved baade at have Valgmenighed og Privatskole vil ikke blive ringe, men jeg tror ikke, at vi er mere fattige, end at vi kan, naar vi vil, og jeg haaber, at vi vil«⁸.

I Ribe Amts Tidende den 4.12. kom der et svar fra den nye valgmenighedspræst, cand.theol Edv. Eller (1883-1964), der netop var indsat i sit første præstekald 26.9. og næppe kendt med de sære forhold og folk endnu. Eller kunne lide friskoleformen, bl.a. fordi den gav forældre et skolevalg og en følelse af ansvar for deres egen skole, men

han kunne ikke lide den harmfulde tone som var båret af »ukristelig Aand og Tankegang«. Man kunne ikke skabe den rette grobund for en god friskole i vred protest mod en lærerkaldelse.

Det kunne J. P. og Eller nok være enige om, når bølgene fik tid at falde til ro, og de lærte hinanden bedre at kende. Men nu hastede det, fordi en friskole skulle være stiftet, før lærer Paaske sad i sit embede. Det var ikke hans person eller hans endnu ukendte undervisning, der skulle protesteres imod. Før Ellers meninger nåede ud til læserne, var der kaldt sammen til stiftende generalforsamling i Oxbøl Friskole.

Det er nødvendigt for forståelsen af hele den kritiske sag at fortælle lidt mere om J. P. Sørensen, end hans skarpe ord i avisen kan gøre. Han var født og opvokset på den lille gård i Borre, som han overtog efter sin far i 1903. Som barn gik han i skole ved Hansen og til præst ved Schou i 1892, netop da han var værst. Her kom den lidt følsomme dreng ud for et åndeligt tyrani, som han aldrig helt glemte og nødigt omtalte. Hvad han i moden alder skrev derom, er kun kendt af ganske få og er fremdeles i privat forvaring. Han anså Schous personlighedsspaltede, utidige opførsel som mere sindsyg end ond, og derfor var Schou som præst aldeles uegnet.

Fra den tid stammede J.P.'s mangel på autoritetstro og ærbødighed for den officielle kirke og dens præsteskab. Han blev en radikal »fritænder«, hvis tilhør i valgmenigheden var mere pligt end lyst. Sagt med egne ord var han ukirkelig, men ikke ukristelig. Hans kone, Marie, var et ægte barn af den store, grundvigske frimenighed på Mors og en stabil kirkegænger. Fra sin barndom på limfjordsøen kendte hun ikke andre skoler end friskoler og ønskede inderligt en sådan for deres fem børn. Flygtigt set var de et par modsætninger, på nært hold supplerede de hinanden godt.

Man sagde, at J.P. var ensidig, men i sine overvejselsers »lønhammer« var han alsidig. Når han kom ud derfra, var han tro mod sin beslutning (nogle sagde stejl). I skolesa-

gens skæbnetime skulle den retfærdige harme holdes varm for at bruges, thi »vil man målet, må man ville midlet«.

Hans vigtigste krav til en skole var, at den ville kende sin begrænsning, uanset hvad navn den havde. Han troede på »Livets Skole«. Da det glippede med lærer Mygind, så han ingen anden udvej end »vor egen Skole«.

Beslutningen

Der blev holdt flere møder. Ved et af dem »valgtes Jensinus P. Sørensen, Anton Lauridsen⁹, Fru Inger Rahbæk og N. N. Høj til at arbejde for Oprettelse af en Friskole«¹. De søgte oplysning om sagen i almindelighed, foretog bl.a. en rejse til Askov og søgte at få underskrifter på følgende: »Ved et af ca. 30 af Skoledistriktets Forældre den 18.11. afholdte Møde viste der sig at være omtrent Enighed om, at som nu Forholdene foreligger er den mest tilfredsstillende Ordning af Skolesagen ved Oxbøl Skole, at vi, som ikke alene er utilfredse med den nys foretagne Lærerkaldelse, men ogsaa ønsker vore Børn undervist paa en anden Maade, end Kommuneskolen kan ventes at være i Stand til under de givne Forhold, selv søger at oprette vor egen Skole og selv antager vor Lærer«¹.

Det vedtoges også, at de som ville være med, skulle tegne sig som medlemmer for fem år og »hver efter sin Evne og Interesse for Sagen forpligte sig til at yde et selvbestemt aarligt Bidrag«¹.

Der blev tegnet årlige bidrag på godt 1000 kr. af 29 medlemmer, hvoraf godt halvdelen var forældre med skolesøgende børn, nogle var vordende, og der var folk uden børn, der gerne ville yde penge. Ved møderne derefter var »Stemningen mest for at begynde, om end mange var bange for, at der var for faa om at bære Sagen frem. Med Undren og Skuffelse saas der paa mange, der holdt sig tilbage nu da Følgerne af deres Underskrift til Biskoppen skulle tages«¹. Mens nogle vaklede fra tro til tvivl, var der andre, som skred til handling:

»Paa et Møde 6.12. vedtoges det imidlertid at Skolen

skulde begyndes, Bestyrelse blev valgt og fra den Dag skriver sig Oksbøl Friskole. Da blev den endelige Beslutning taget, og Arbejdet koncentreret om Lærer, Lokale og om muligt mere Tilslutning. Den saakaldte Kirkestue i Forsamlingshuset blev lejet for 5 kr. mdl. fra 1. Februar 1916, og fra samme Dato antoges Lærer Sørensen fra Kjelst¹⁰ som *foreløbig Lærer for 25 Børn*«. Der blev også mindet om, at Skolekommissionen skulle underrettes om udmeldelse af medlemmernes børn.

Mon ikke der blev åndet lettet op efter al den dramatik? For sagens nærmeste forkæmpere var der slidt meget på kostbar tid og nattesøvn. De fleste var småbønder omkring de 40, der havde nok at se til i deres hjemlige virke. Ingen af dem var rige, men de kunne svare enhver sit, og de havde en flok børn, som de skyldte en god opvækst hvortil hørte en god skole. Og de var villige til efter evne at ofre penge på uhåndgribelige goder – var også indstillet på at de, der betalte også måtte være med til at bestemme. Deres liberale sindelag var mere radikalt end konservativt.

Et sideblik ud i den vide verden kan fortælle, at det var i den første verdenskrigs andet år, og at regeringen i Danmark var radikal indtil 1920. Krigstidens tiltagende vareknaphed og dyrtid var strengere for embedsfolk end for bønder, der tildels havde »føden og klæden« i deres eget hus.

En god begyndelse og dens folk

Friskolens første bestyrelse var ret alsidig. Ud af fem ialt var de to kvinder. (Det var netop samme år, kvinderne fik valgtret til rigsdagen). Formanden, gdr. Anton Lauridsen var en fåmælt mand, som med god forstand røgtede alle de andelshverv han kunne overkomme udover at drive sin enggård i Skjødstrup. Hans høje, magre skikkelse var let kendelig på det røde fuldskæg, men kun få lærte ham at kende godt. (Set med unge øjne var han en »træmand«). Han og hans kone Agnes, en snaksom københavner, der følte sig hjemme i Aal sogn, var blandt valgmenighedens trofaste venner.

Den ene af de to bønderkoner fra Borre, Karen Tobiasen, var som datter af den gamle degn, Niels Hansen, kendt med både bondeliv og skoleliv. Hun havde arvet sin part af Hansenslægtens foretagsomhed ude som hjemme. Hun tog gerne ordet i forsamlingen uden hensyn til Paulus.

Marie Sørensen var måske den, der som gammel friskolepige havde størst forståelse for friskolelivet indenfor murene. Hendes ægtemand havde haft anstrengelser nok i slaget om skolens eksistens og var den, der kunne være mere nyttig i »fri dressur« end i en bestyrelse. Og han var fremdeles skolens mand i sognerådet.

Dyrlæge Høj blev den første kasserer og fortsatte tillige som sekretær, idet en forhandlingsbog til 85 øre afløste den hidtidige skrivebog.

Den femte stol blev optaget af viktualiehandler (og barber) P. Bertelsen Friis, Oksbøl. Han havde nogen kendskab til friskoler fra sin kone, Ida, der var fra det blide grundvigske sogn Aale v. Horsens.

Bestyrelsens første og største opgave var nu at finde en erfaren lærerfamilie, der med lyst ville være med til at skabe en holdbar skole og tillige føre an i det folkelige og kirkelige oplysningsarbejde, som havde ligget i dvale siden Hansens bedste tid. Trods de store fordringer lykkedes også den sag godt og hurtigt.

Det er fortalt, at familien Friis under et julebesøg i Idas hjemegn hørte om en lærer på Elbæk højskole ved Horsens, der hed Kristen Kolding. Han var en bondesøn o. 35 år fra Ringkøbingkanten, der havde en stor eksamen fra seminariet. Hans kone, Marie, var småbørnslærerinde. Fra en tid i skolebyen Vestbirk havde de kendskab til både høj- og friskoler.

Den 14.1.1916 blev der ifølge regnskabsbog udbetalt 9,50 kr. til »Forstander Kolding for Foredrag« og fire dage senere er der skrevet, »Kolding valgtes enstemmigt til Lærer fra 1ste August 1916«²⁾.

Hidtil er der kun fortalt om de voksne. Hvordan stod det til med de 25 børn, der 1.2.1916 skulle flytte fra den

Lærervikar Hans P. Sørensens afsked med 27 børn 1916. Foto i arkiveje.

tilvante kommuneskole til forsamlingshusets lille kirkestue, uanset om de ville eller ej?

En gammel elev skrev i et brev til friskolens 25-årsdag i 1941¹¹: »Jeg var begyndt min Skolegang i 1914 i Kommuneskolen og var temmelig misfornøjet med at skulde flyttes over i en anden Skole, hvor man efter Sigende lærte al mulig Daarligdom, saasom at drikke Øl og Brændevin. Jeg blev nu glad for den nye Skole, ja, jeg blev vel saa glad for den, at jeg ret beset aldrig er holdt op med at gaa i Skole«.

N. N. Høj har skrevet om »Lærer Sørensens gode Undervisning og hele Skolegerning i Forsamlingshuset, hvor alle Forældre og ikke mindst Børnene var glade for ham« og »han bidrog meget til, at det gik op for flere og flere, at en Friskole, hvor Hjem og Skole kan arbejde Haand i Haand med det samme Maal for Øje, er det, der bør stræbes efter og ofres meget for at naa«.

Det var den unge, ugifte Hans P. Sørensens første skolegerning, som han fik betalt med 75 kr. månedlig. Hans

ansættelse var kun midlertidig, fordi friskolen havde brug for en hel lærerfamilie med erfaring.

En generalforsamling 16.3.1916 vedtog »at bygge en Friskolebygning i Aal Plantage, hvis der kan købes en Byggeplads« og »Friskolens Bestyrelse skal sørge for saa mange Garanter som muligt«. Ti navngivne mænd »tegnede sig som Garanter med det samme«².

Det kan undre i eftertiden, at der let og hurtigt kunne købes en byggeplads af Statens Klitvæsen, hvis opgave jo var at værne om den endnu unge plantage. Hvorvidt den velhavende og formående bonde Niels Kristensen, Damsminde, var en god formidler i sagen kan der gættes på, men der er bevis for, at de 645 kr. som pladsen kostede, var en gave til friskolen fra Niels og hans kone¹. De var ældre folk uden børn, vant til at spare på skillingen til daglig, men villige til at lade daleren springe for en god sag. Som tak for den store gave blev han udnævnt til at være friskolens revisor sammen med sin nabo, Jens Vindfeld, Hesselmed.

Pladsen var 1½ tønde land stor (8270 m²) og stedet var ideelt i læ af skoven mod vest og tæt ved den solide vej fra Oksbøl skole til Aal kirke vestom Oksbøl by. Byggeriet blev planlagt af lærer Kolding og arkitekt Christensen i Elbæk, der hjalp hinanden med at lave tegning og overslag til en solid og rummelig skolebygning, der blev opført i sommeren 1916 af murerm. J. Nielsen, tømrerm. N. Chr. Nielsen og snedkerm. Poul Madsen, alle Oksbøl. Huset kom til at koste 16.000 kr. hvortil der blev lånt 13.000 i den lokale sparekasse og 4000 kr. af en yngre gårdejer i sognets sydkant, der med tiden fik mange børn til skolen.

Kristen Kolding var den rette mand til at styrke optimismen i skolekredsen. Bag hans beskedne lønkrav på kun 1000 kr. årligt samt fri bolig lå et ønske om at få plads til at uddanne friskolelærere og at holde efterskole. Derfor vovede man at bygge stort, mens man var ved det. Det kunne måske også styrke skolens omdømme at vise vilje og evne til at bygge med maner. Der skulle være højt til loftet i mere end en forstand.

Den 25.9.1916 blev der holdt åbningsmøde i en stilfuld og smuk rød bygning, hvis høje tegtag kunne afværge al folkevid om den stråtækte skole. Hvad der blev tænkt, sagt og sunget på denne festdag, har Høj intet skrevet om, og det er ingensinde hørt eller læst, at den nye skole satte mere splid, end der var i forvejen – måske tværtimod? At den høje, smukke skole i skovkanten var en pryd for by og egn måtte enhver kunne se. Og den nære kommuneskole, der kunne ses ud af friskolens store vinduer, vedblev at være den største. Den fik bedre plads, kunne spare et lærerembede, og dens nye førstelærer var på sin vis en kvalificeret skolemand. Skolelivet som helhed havde vundet i værdi, ingen havde tabt og ingen behøvede at bære nag. Dagen efter indvielsen blev skolen erobret af 11 børn flere end de 25 fra forsamlingshuset. Der var plads nok, og den ret så moderne skole kunne være en god reklame for sig selv. Allerede på den tredje skoledag vedtog bestyrelsen »at Optagelse af nye Medlemmer for Fremtiden først kan finde Sted, naar Optagelsen er godkendt af Be-

Friskolen o. 1920, set fra sydøst.

styrelsen, der i hvert enkelt Tilfælde overvejer alle Forhold«². Flere elever skulle også betyde flere penge, thi ingen kunne endnu overskue, hvad det ville koste at holde skole. Det var ikke sikkert, at de frivillige bidrag »hver efter sin Evne og Interesse for Sagen«¹ ville give penge nok? Den idealistiske lærer Kolding var måske mere beskeden i sit første lønkrav, end han havde råd til? Skolen var betalt med lånte penge, der skulle forrentes og afdrages. Det var ikke frivilligt. Et tilskud fra Aal kommune på 200 kr. i finansåret 1916/17 blev året efter forhøjet til 350 kr. Samme år blev der modtaget et statstilskud på 525 kr. Små penge i forhold til nutidstal, men dog en god del af den lærerløn, som de offentlige kasser slap for andet steds.

Skoleplanen var lavet af forældre og lærerfolk i fællesskab udfra en vestjysk skoleordnings grundprincip, at børnene skulle have tid til hjemmearbejde og eftertanke. Ingen var i skole mere end en halv dag af gangen, og de 10-13 årige i ældste klasse kun tre lange formiddage ugentlig fra 1. maj til oktober. Lektielæsning med overhøring kendtes ikke, men der blev med tiden meget hjemmearbejde af skriftlig art. Hvordan skolen var at leve i og med følger i et afsnit om min egen skoletid.

Fra 1.10.1916 og fremdeles er der ført en skoledagbog (forsømmelsesprotokol) på hvis første side, der står navne på 20 elever i ældste og 16 i yngste klasse. De kom fra 11 landbohjem i Oksbøl skoledistrikt og fra fire hjem i Oksbøl stationsby. Ingen af børnene kom fra hjem, hvor der kun var lønindtægt fra daglejerarbejde etc., og nogle af børnene fra byen var undervist hjemme, indtil friskolen fik eget hus. Den længste skolevej var 3-4 km, som blev overvundet til fods.

Forsømmelser »uden lovlig Grund« var sjældne. Sygdom og dårligt vejr var lovlige grunde. Både første og anden vinter var der i 4-5 dage »ingen skolegang paa Grund af daarligt Vejr« og i april 1917 ingen skole i 11 dage, fordi der var brændselsvanskeligheder.

Senere blev der sygedage. Den 28.10.1918 lukkede sko-

len, fordi læreren fik »Spansk Syge«, der varede i fire uger. Og fra 6.-14. december måtte der lukkes igen på grund af samme sygdom, og i lang tid derefter blev halvdelen af børnene holdt hjemme »dels af Epidemien, dels af Forældrenes Frygt for denne«. I februar 1920 måtte der atter lukkes på grund af »den spanske«, denne gang i ni dage.

Forhandlingsbogen og andre tekster om den første tid kan røbe, at friskolen blev en lige så rig oplevelse for forældrene som for børnene. De fleste hjem var også med i valgmenigheden, men der var også folk, som havde »skiftet præst« i sin tid, der undlod at lade deres børn skifte skole – dog ikke af modvilje mod friskolen.

De mennesker, der samlede sig om friskolen og dens medlevende lærerfolk, havde måske længe haft et savn, der ikke kunne opfyldes hverken i forsamlings- eller missionshus. Lærer Kolding var en kundskabsrig mand, der gerne delte ud af sin viden til alle aldersklasser. Desuden blev alle væsentlige skoleanliggender drøftet med forældrene.

Det blev 1917, før et forslag til love for friskolen blev forelagt og enstemmigt vedtaget. I det første af kun seks paragraffer hed det, at »Skolens Formaal er at undervise Medlemmernes Børn i de alm. Skolefag samt at søge at opdrage og paavirke dem i en god christelig (grundtvigsk) Livsanskuelse«².

Efter vedtagelsen »fulgte en Debat om Koldings Løn, som der var alm. Enighed om, at den var lovlig lille, selv om der dog ogsaa blev hævdet, at det ikke var saa galt, som det fra anden Side blev fremhævet. J. P. Sørensen, Borre, fremlagde 500 Kr. til Kolding som Lønforhøjelse, vilde saa Medlemmerne tilbagebetale ham noget af Beløbet, saa var det godt, og vilde de ikke, saa gav han selv de 500 Kr.«²

I krigstidens dyrtid kneb det stadig at få pengene til at slå til, og det var ikke Koldings skyld. Op til jul 1917 vedtog bestyrelsen »at Lærer Kolding snarest muligt skal have 200 Kr. i Dyrtidstillæg. Hvorledes de fremskaffes udsættes

til næste Møde«². Regnskabets underskud på 700 kr. gjorde det nødvendigt at foreslå en alm. bidragsforhøjelse samt at forhøje Koldings løn.

I 1920 blev hans faste løn sat op til 2800 kr. – og der gik mange år, før der igen blev reguleret nedad.

Eksamen

Mens det takket være forøget statstilskud lysnede lidt for økonomien, blev der mere debat om skoleprincipper. Friskolen var selvfølgelig eksamensfri i den forstand, at karakterbog o.l. var ukendt, men hvert år kom der tre mand af skolekommissionen og overværede undervisningen. (Den ene var sognepræsten). Det kaldtes eksamen, men det var også forældredag, idet der sad en række mødre langs hver side og lyttede opmærksomt med, alt imens de hæklede.

Det var i 1919 at »Kolding og Fru Kolding gerne vilde være fri for Eksamen i Religion, da de begge mente, at det var en Komedieforestilling. Derom udspandt der sig en længere Diskussion. Det vedtoges at slaa en Tankestreg –«².

Samme år blev det nødvendigt at få en lærerinde til hjælp på grund af Marie Koldings svagelighed.

Eksamenskole spøjte igen ved generalforsamlingen i 1920, hvor »N. N. Høj meddelte om de Planer, der er fremme om at danne et Mellemskolekursus. A. Lauridsen kritiserede Eksamensvæsenet, idet han fremhævede, at alt for mange tog Eksamen, saa mange, at der ikke var Embeder til dem, og der blev for faa til det fri Erhverv. Kolding fremhævede, at han næppe var den rette Mand, naar der forlangtes, at han skulle undervise til Eksamen. Han vilde melde sig fra, hvis der forlangtes Lektielæsning i Aandsfag (religion og historie), og at det var sidste gang han holdt Eksamen i Religion, hans Samvittighed forbød ham det. Og det, at han gik for saa ringe en Løn, maatte give ham Tilladelse til at sige sig fri derfor. Snedker Madsen gav tanken om at danne Mellemskole sin Tilslutning,

Det første hold realkursister 1922. Foran døren ses Kolding og Marie, derefter Grethe og Edv. Eller og Nanna Friis. På bænken foran: Jens Kolding, Mogens Eller, Helene Kolding og Marie Bruun, Vestbirk (fru Koldings niece). Foto i arkiveje.

idet han troede, at Børnene kunne tage Eksamen uden at tage Skade og endda gaa tilbage til et Haandværk«².

Der blev ingen mellemskole, men der kom noget andet – uden den eksamen, som var Koldings friskolesind imod (det var ikke evne og kundskaber han manglede). Han kaldte det realkursus, og dets hensigt var at forberede elever over 12 år fra friskolen eller andre skoler til en »rigtig« real- eller præliminærskole med eksamen. Undervisningen, mest i matematik og sprog, foregik i Koldings egne stuer om eftermiddagen, og der kom med tiden også mere voksne elever fra egnen vest for Varde. Derved blev det en form for efterskole (på egen kost). Nogle læste videre, andre søgte til landbrug, håndværk eller handel. Alle kunne få, hvad de ønskede, og friskolen undgik eksamen.

Friskolen og valgmenigheden

Det tog en del år at finde en form, der passede til elevantal, lærerkræfter og penge. Marie Kolding var god til at holde skole med de små, men svag af helbred og det kostede at holde pige i huset. Der var for få elever til en ung heltidslærer mere, men flere end Kolding alene kunne overkomme. Han havde ved sit komme ikke lagt skjul på at være et udadvendt menneske. Det var Marie også. I valgmenigheden var han selvskreven som degn. Som foredragsholder på egnen blev han snart brugt og anerkendt. Hans indsigt i mange samfundsforhold var stor, og han var en god taler. I sin foretagsomhed lignede han en del den gamle degn Hansen, da han var bedst. Skolen blev passet ude og inde. En stor og smuk have fik han også tid og forstand til at få anlagt og passet. Kolding og Marie var og blev de folk, kredsen havde ønsket sig.

Forholdet til Aal valgmenighed var nært og godt, for nogle måske en uskreven forudsætning for friskolens eksistens. Valgmenigheden var der først, men begge var udløbere af striden omkring den besværlige og standhaftige pastor Schou.

I 1917 fik Schou (omsider) nyt embede i Torsager og blev efterfulgt af M. Engel-Jensen (f. 1876), der slet ikke lignede ham hverken i sind eller skind. Han var en blid og moderat missionsmand med evne og vilje til at være præst for både onde og gode, hvis de ville bruge ham. Valgmenigheden havde levet så længe, at der var skabt en tradition. At dens præst, Edv. Eller, efter opfordring søgte embedet som sognepræst efter Schou, har kun Eller selv fortalt.

Med Ellers udnævnelse til kapellan i Varde o. 1921 stod valgmenigheden igen uden præst og uden midler nok til at lønne en mand på heltid. Der opstod tanker om at knytte menighed og friskole tættere sammen, ved at Kolding udover at være lærer også blev valgmenighedspræst (at han ikke var teolog var næppe en hindring i en fri menighed). Pastor Eller støttede tanken mere end Kolding selv, men de allerfleste ville beholde ham ved skolen fuldt og helt,

og derved blev det. Valgmenigheden måtte så nøjes med, hvad Eller kunne yde ved siden af at passe sit embede i Varde, en ordning der ikke var holdbar i ret mange år. Og det svandt i medlemsskaren.

Friskolen og sognerådet

I forhandlingsbogen blev der i mange år skrevet mere om penge end om skole. Problemet var stadig misforholdet mellem penge og plads, der skulle forrentes og afdrages og vedligeholdes. Elevtallet var i 1924 steget til 48, og kommuneskolens var sandsynligvis også forøget i takt med befolkningstallet. En forhandling med sognerådet gik i korte træk ud på, at friskolen, der havde »Plads og Vilje til at modtage nogle flere Børn«², foreslog at lade de kommunale skolepenge følge børnene (uanset hvilken skole de søgte). På det grundlag ville friskolen forsøge at skaffe sig mindst ti børn mere.

Forslaget var rimeligt og logisk deri, at forældre og medlemmer med deres skat tog del i kommunens skoleudgifter tillige med, at de ydede skolepenge til deres friskole. Tanken var at udnytte de bestående lokaler og lærerkræfter bedre, men sognerådet var afvisende og tilbød i stedet at overtage friskolen og lade den indgå i det kommunale skolevæsen.

Denne hensigt blev selvfølgelig afvist af friskolen, al den stund den ville vedblive at være friskole. Den erklærede sig villig til forhandling om andre muligheder samtidsig med at søge om forhøjet tilskud af kommunekassen. Om der skete mere i sagen, er der ikke fundet tal eller ord for. Friskolen klarede sig, og dens daglige skoleliv gik sin gang.

Min skoletid

Jeg kom til verden i det samme år som skolen. Jeg lå i vuggen, da min mor blev medlem af den første bestyrelse, og jeg var formodentlig med til indvielsen i min barnevogn. Jeg var heldig derved, at mine skoleår faldt i dens »guldalder« – men det var ikke min skyld.

Det begyndte 1. maj 1922. Jeg fulgtes med mine to søstre, der gik i den store klasse. Vejen og skolen kendte jeg ud og ind fra mange besøg hos min seksårige legekammerat, Jens Kolding. Hans mor fortalte bibelhistorie om Adam og Eva, og vi sang »Gud planted en have fra øst til vest«. Da vi havde hørt om Abraham og Isak m.fl. hed den lille skov af unge ædelgran vest for legepladsen Mamrelund.

Vi var tre årgange i den lille klasse, ialt 22 mellem seks og ti år. Skoletiden var tre timer daglig, under sommer-skolen skiftevis fra 9-12 eller fra 13-16. Marie havde fortællertimer og lidt regne- og staveøvelse med vi nye inde i sin stue, mens lærerinden læste med de andre. Om vi fik lært at stave er siden glemt, men det var skik, at den første »Myrebog« var læst, før man kom i skole.

Efter sommerferien fra midt i juli til september blev lærerinden afløst af den unge lærer Bruun, som var Marias nevø. Hans tid blev kort, men vi var meget glade for ham. Pladsen var ikke til at gifte sig på. Efter sit bryllup med Agnes fik han embede i Alslev og efter nogle år dér i Briksbøl i Skads sogn.

Hans efterfølger blev nok friskolens eneste læreruheld. Efter hans fyring fik Kolding hjælp af en af sine gamle elever, Nanna Friis fra Oksbøl, der havde taget præliminæreksamen i Tarm efter realkursus hos Kolding.

I den lille klasse var der afveksling i lærerfolket. Hvis Kolding skulle til møde eller være degn ved en jordefærd, blev deres unge pige sat til at holde skole, eller der gik bud efter Karen Tobiasen i Borre. Et voksent menneskes nærvær var det vigtigste. Så var der ro.

Min skolevej på knap 1,5 km var overkommelig. Vinterskolens godkendte fodtøj var lange hoser i jernskoede træsko ude og hjemmesyede tøjsko inde. I den lune sommertid gik vi på bare fødder. Lange bukser, før man gik til præst, kendtes ikke.

Hjemme var jeg som den femte i kullet regnet for en forkælet efternøler. Blandt børnene i nabolaget var jeg alene på den tilladte vej til friskolen. De andre var vant til

at følge de gamles trådte stier, der tog retning mod kommuneskolen. Deres skoletider var også tit anderledes. Det var fristende at snyde sig til lidt følgeskab med de rette for at undgå mobning fra de forkerte. Dette forhold havde mere med land og by og noget socialt at gøre end med to skoler. Mine fødselsdagsdrenge kom fra vort nabolag uanset skoletilhør.

Med blandede følelser så jeg hen til 1. maj 1925. De fleste kom i storeklassen efter tre år i den lille, men jeg manglede lidt i at være ti år, og så længe »skal du ikke tro, du er noget« mente min 14 årige søster uden at røbe sin egen korte skoletid. Selv var jeg egentlig godt tilfreds med at være »stor« i den lille klasse, men ville dog nødig føle mig fornedret. Spændingen blev udløst den sidste lørdag i april med Koldings telefonbesked om, at Frode skulle møde mandag morgen kl. 7.

En skoledag fra 7 til 12 var i det mindste en madpakke værd. Til gengæld kunne der blive en halv og en hel dag i sammenhæng hjemme.

Det var slet ikke ilde at være lille i storeklassen. Vi var 29 ialt, og den store aldersspredning over fire år løste måske flere problemer end den skabte? Sommerskolens mængde af hjemmeopgaver var overkommelig. Vi havde skovture med tilhørende botanik, badeture til Fåresø og en heldagsudflugt med jernbane til Esbjerg, Kolding eller Ribe ect. En årlig eftermiddagstur til Vejrs strand med hestevogn og medbragte madkurve var for hele skolen og dens forældre. Den ene havtur lignede den anden bortset fra vejret, men netop derved blev den en kær tradition – også fordi alle var med.

Med vinterskolen hver dag fra 1. oktober blev det pludselig svært. De skriftlige regneopgaver, Kolding sendte os hjem med, krævede mere, end vi hidtil havde lært. Han havde selv så let ved det, at vi følte et tomrum imellem de to klasser. Min 16 årige søster var god til at hjælpe mig, men det kneb at bevare selvagtelsen, da jeg måtte overlade den sværeste opgave til hende.

I læsetimerne skiftedes vi til at læse højt af Rolfsens

verdenshistorie. Det kedede os både som dansk og som historie. Koldings fortællertimer var præget af hans tiltagende foredragsvirke blandt voksne, og hans store historiske viden blev politisk betonet. Det nye parti, Danmarks Retsforbund, vandt både hans hjerte og forstand. Ved folketingsvalget i 1926 var han partiets kandidat i Vardekredsen og dermed til møde hver aften i et par uger udover at passe skolen upåklageligt.

Det var familien Koldings uegennyttige gerning, at der blev en anerkendt friskole. Da den opgave så ud til at være løst, ville de mere, lidt mere end de kunne overkomme. Efter pastor Ellers bortrejse i 1922 sagde han ikke nej til at være formand i sognets ungdomsforening, og det var en selvfølge, at han gjorde sit bedste for at holde sammen på den halvvejs præsteløse valgmenighed. Friskolens lønninger var stadig begrænset, og Marias svagelighed gjorde det nødvendigt at holde pige, men det var der ikke penge til, ej heller til mere lærerhjælp.

I foråret 1927 fandt Kolding tiden moden til forandring for både sig selv og skolen. Han var da 47 år. Han fandt en stilling som højskolelærer på St. Restrup husmandsskole v. Aalborg med fratræden ved friskolen i oktober. I en skoletime fortalte han os, at han ville endemens legen var god. Ingen havde antydning af utilfredshed, og alle kunne forstå hans ønsker om at blive højskolelærer mens tid var. Som sådan blev han anerkendt, og han fik senere skrevet og udgivet en verdenshistorie i tre bind.

Friskolen fik god tid til at finde en afløser. En 27 årig lærer på Sorø højskole hørte om den ledige plads ved et kursus på Askov højskole. Han meldte sig selv og blev sammen med sin forlovede, Marie Jørgensen, antaget til at passe skolen ved fælles hjælp for en årsløn på 2400 kr. Han hed Christen Vammen Jensen og havde sit kaldenavn Vammen fra sin fødeby ved Hobro. Marie var fra Horsens-egnen og havde læst et år på Hoven seminarium, før hun søgte til Elbæk lærerskole, hvor Vammen også havde fået sin uddannelse.

Lærerkiftet 1927. Foran 2. vindue: Vammen Jensen, foran døren Kolding og Marie, Sigrid Sørensen, Borre (flyttehjælp) og Helene Kolding. Foto i arkiveje.

Nye lærerfolk

Første gang vi så den nye lærer var ved skolens 12. fødselsdag 26. september om eftermiddagen. Han havde om formiddagen været i Hesselmed mose for at købe tørv til skolens og sin egen kakkellovn.

Kort tid efter kom han for at leve sig ind i sin nye stilling, mens Kolding gjorde rejseforberedelser. Efter afskeden fik vi fri nogle dage, mens Vammen rejste til Kerteminde, hvor Marie endnu var ansat. Der blev de ægteviede den 21.10 kl. 9, hvorefter bryllupsrejsen foregik med tog til Oksbøl, hvor skolekredsen modtog sit nye lærerpar ved en lille festlighed samme aften.

Dagen efter tog de skolen i besiddelse som deres egen. Vammen havde set og sanset meget, mens han var »vikar« for Kolding. Nu vidste han, hvad han ville med skolen og dens 52 børn – fremdeles i kun to klasser med en halv dag til hver. Koldings realklasse var ophørt med ham.

I tidens løb havde friskolen fået elever fra kommune-

skolen – sjældent omvendt. Hos os var der mildere klima på legepladsen, og eftersidning var ukendt, men en småsnakkende uro havde langsomt sneget sig ind i skolestuen i Koldings sidste år. Hans gode undervisning havde måske ikke været interessant nok for os? Vi var alle skyldige, men vidste det næppe selv, forældrene heller ikke. En ny lærer var måske det bedste råd. Han kom i oktober 1927.

Det skete en af de første dage, at en dreng gik et ærinde i byen for sin mor i det sidste frikvarter. Jeg gik med for selskabs skyld. Det skete så tit. Vi kom for sent til sidste time og fik besked om at komme ind i Vammens stue efter skoletid tillige med én mere, der var min sidekammerat. Det var en hidtil ukendt situation.

Venligt men bestemt fik vi at vide, at frikvarterer ikke var til byærinder uden forlov, og at min snak og anden tidsfordriv med min sidemand skulle høre op. »Jeg vil ikke ha det«

Det blev sagt helt uden tillægsord om at skamme sig o.s.v. Vammen ville blot have ro i sin skole, og det fik han. Ingen af os bar nag og intet ord slap ud til de andre børn eller til forældre. Tavlen var visket ren.

Og det blev spændende og interessant at gå i skole. Vammen havde evne til at vække barnets videbegær. Han lærte os at gøre iagttagelser i hverdagen, på skolevejen og i det hjemlige arbejde. Han fik bevilget en ny regnebog med tekster, så vi kunne læse os til en forklaring. Det var både dansk og regning. Nogle af os lærte således at hjælpe os selv, og Vammen fik mere tid til at hjælpe, hvor der var behov. Marie sad på katederet med facitlisten og lærte derved det enkelte barn og dets situation at kende. De tørre tal var altid ledsaget af et venligt, stilfærdigt ord. Senere fandt Vammen på at skrive opgaver til hovedregning på den store tavle. Så blev der lejlighed til at snakke i timen om, hvordan den skulle regnes. Regnetimen blev for mange dagens bedste time.

Danske stilopgaver skulle skrives hjemme. Første gang skulle vi skrive om en hjemlig arbejdsdag. Så lærte de nye lærerfolk også hjemmene at kende på en diskret måde. Vi

skrev bare løs ud fra parolen »korte sætninger, mange punktummer«.

Den nye sognepræst, Svend Jacobsen¹², var meget interesseret ved sin første »visitats« 30.4.1928 sammen med P. Christensen¹³, Gedbjerg og S.K. Madsen¹⁴, Oksbøl. Vi sang »Et jævnt og muntert virksomt liv på jord« det bedste vi havde lært til Laubs melodi. Det lød godt. Præsten skrev i dagbogen: »Standpunktet tilfredsstillende, bedst i regning og dansk«. For første og eneste gang stod der mere end blot navne.

Det var en selvfølge, at Vammen skulle være valgmenighedens kirkesanger og Marie dens organist. Deres musikalske evner var gode. Lønnen var lig med gratis medlemskab. Derudover var en indsats for det grundtvigske kirkeliv ikke deres sag. De var kommet for at holde skole, og det gjorde de.

Et generationsskifte var på vej i skolekredsen. Friskolens stiftere var ved at have udtjent som forældre, og nye hjem havde meldt sig til. De sidste havde et andet forhold til skolen og valgmenigheden end den inderkreds, der var blevet familien Koldings gode venner.

Vammen gav sig tid til at besøge alle hjem, også de beskedne. Efter skoletid gik han en tur i sine træsko og med sin stok. Hvis der var lys i stalden, gik han gerne den vej, så på dyrene og talte med folkene, hvis de havde tid. Næste gang så han enhver forandring siden sidst.

Af natur var han den begavede bonde med gode egenskaber som lærer for børn, en bonde der var født 50 år for sent til at være vinterlærer. Vi, som fik et par gode, lykkelige år i hans skole, anede ikke hans lønlige tanker om at vende tilbage til jorden og bondelivet igen. Vi anede heller ikke, at der blandt fremtrædende forældre blev lidt besvær med at vænne sig til, at de nye lærerfolk var anderledes end de gamle.

Ved generalforsamlingen 9.2.1929 meddelte formanden, at Vammen Jensen havde haft pladsen sagt op, men havde taget opsigelsen tilbage igen. Det sidste blev han takket for med forsamlingens tilslutning.

Skolens østgavl og lærerbolig o. 1930. Foto privateje.

Der havde været en anstrengt situation i nogle forældres engang så gode forhold til deres egen friskole. Den ærekære mand Vammen havde svaret igen på nogle kritiske, måske uovervejede ord, med at søge sin afsked. Sagen havde intet med løn, penge eller andre håndgribelige ting at gøre. Vammen var måske ikke helt sikker på, at han ville binde sig til en friskole, hvor forældres frihed kunne blive større end den ansvarlige lærers?

Det var i mit sidste skoleår, og jeg har en svag erindring om, at mine forældre og nogle flere før mødet 9.-2.-29 havde gjort, hvad gøres kunne for at beholde de gode lærerfolk.

Men den 15.11.1929 lå Vammens anden opsigelse på bestyrelsens bord. Efter moden overvejelse ville han hellere være bonde end skolelærer.

Beslutningen stod fast. Den 1. marts 1930 forlod de friskolen uden bitterhed. »De var for gode til os«, blev der senere sagt af ham, som havde kendt skolen længst.

Lærerskifte 1932. Midt i flokken: Bønløkke og Johanne m. sønnen Karl Johannes, yderst t.h. Maren Søndergaard fra Mors (Johannes søster). Foto privat eje.

Samme forår købte de et husmandsbrug øst for Hobro og fik en af deres friskoledrenge op til sig som medhjælp. Jeg opsøgte stedet 32 år efter og fandt dem som raske, tilfredse bønderfolk. Vammen var sygekassens forretningsfører dens tid ud. Da Marie blev syg og døde o. 1973 blev ejendommen solgt, og Vammen fik ophold på hjemmet Solgården i Arden, hvor jeg besøgte ham i 1985. Det var en god dag for os begge.

Der skulle findes en ny lærer. Blandt 30 ansøgere blev antaget Ingvard Bønløkke¹⁵ fra Skaarup på Fyn og hans kone, Johanne Søndergaard, fra Galtrup på Mors. Årsløn 2200 kr. Forinden havde kredsen skiftet formand. Gdr. Poul Tobiasen havde været det siden Anton Lauridsens afgang i 1924, og i 1930 blev han så afløst af gdr. Niels H. Nielsen, Borre. Dermed var generationsskiftet fuldbyrdet, men flere af de gamle vedblev at støtte skolen.

Fra 1. marts 1930 fortsatte Bønløkke og Johanne i samme spor som deres forgængere. Den aften skole for

alle aldre, som Vammen havde begyndt, blev også fortsat.

Det var i Bønløkkes tid, landbrugskrisen blev alvorlig. Det kneb at få skolepengene ind til tiden. I februar 1932 fandt bestyrelsen det nødvendigt at foreslå en lønnedgang på 400 kr. »for at få Budgettet til at balancere«². Så skulle lærerfolkene nøjes med 1800 kr. om året. Nogle dage før generalforsamlingen sagde Bønløkke sin stilling op fra 1.8.1932. Han ville læse på studenterkursus med theologistudium for øje. Dermed bortfaldt lønforslaget.

Skoler og præster

Her er det nødvendigt at resumere andre hændelser end friskolens egne. Aal valgmenighed havde i 10 år ikke haft egen præst. Da pastor Eller i 1931 blev sognepræst i Varde, måtte han opgive sit venstrehåndsarbejde i Aal valgmenighed, hvis medlemskreds var svindende. Den embedsbolig, Eller forlod i 1922, var solgt, og penge til en præsteløn var få og små, men der var stadig en lille kreds, som ville fastholde egen menighed og egen præst, hvis der kunne findes en nøjsom mand. Andre så helst sognet samlet i en kirkelig helhed igen. Pastor Schou var jo forlængst borte, og den anden sognepræst efter ham¹² var ikke helt godkendt som missionsmand. »Han skulle omvendes«, blev der sagt ifølge et rygte.

I 1931 satte Bønløkke valgmenigheden i forbindelse med forstander Peder Bukh¹⁶, der efter fire kriseår på Vejstrup højskole stod uden elever og uden indtægt; han var kort sagt kørt fast. Bukh havde længe ønsket at blive præst i en fri menighed. Det blev han i Aal valgmenighed i efteråret 1931.

Han var da o. 36 år og havde kone og fire børn. De 1600 kr., der med nød og næppe kunne tilbydes ham i løn, var ikke nok til at leve af, men bedre end ingenting. Det vigtigste for Peder Bukh var at blive anerkendt og brugt som præst. Manden og menigheden havde brug for hinanden, og heldet stod dem bi. Ved Bønløkkes afgang fik han pladsen som friskoleleder og var dermed både præst og lærer. Med en ung lærerinde til hjælp i skolen var det en

god løsning for alle parter – for en tid. Bukhs samlede løn fra to kasser blev nogenlunde, og en enlig lærerinde kunne nøjes med 600 kr. årlig plus frit ophold.

Friskolens livsform blev anderledes uden skade. De skiftende lærerinder, Margrethe Hansen, Asta Mikkelsen og Esther Østergaard, var alle gode til at holde skole. Skolekommissionens tilsyn blev i 1934 overtaget af skolens gamle kending, J. P. Sørensen, efter skolekredsens eget valg. Han besøgte jævnligt skolen uanmeldt. Ifølge forhandlingsbogen var børn og lærere glade for hans nærvær. Det var han også selv.

P. Bukh og den lille menighed kom til kræfter under det nye system. I 1938 brød han op for at blive præst i Bering valgmenighed v. Aarhus. Der kunne han samle sig om at være præst og opnå lidt større løn end hidtil. Han kendte også en friskolemand på Fyn, der gerne ville afløse ham som præst og lærer i Oksbøl, og i august flyttede Helga og Thorvald Olesen ind i friskolen, hvor de hjalp hinanden med at holde skole for 25 børn, og han tillige blev valgmenighedens præst i de næste 11 år.

Friskolens officielle selvstændighed var ikke antastet af,

Lærerskiftet 1938. Mellem 2. og 3. vindue ses Metha og Peder Bukh, yderst i.h. lærerinde Esther Østergaard, Ulfburg. Foto privateje.

at dens leder også var præst og fik løn af to kasser, mest fra skolens, fordi den modtog et betydeligt statstilskud til lærerløn. Udadtil var det mest anset at være præst. Der blev sagt i krogene (hvor der siges så meget), at friskolen blev en præsteskoie, og at menigheden snyltede på dens statstilskud og var et springbræt for vordende sognepræster. Men i skole og menighed var man tilfredse hver gang der kom nye folk. At sognepræsten, som nu hed Graabæk¹⁷, savnede Valgmenighedens folk i sin kirke for alsidighedens skyld, fik han ringe tak for at mene.

I 1949 blev Olesen sognepræst på Lemvigegnen. En friskolelærer fra Vestbirk, der hed Chr. V. Nielsen, var villig til at afløse. Det var nemt at finde lærere, der ville udvikle sig til præster, men det kneb at skaffe børn til friskolen af flere grunde. Det skyldtes (også) nogle forhold udenfor friskolens egne mure. Tidens og egnens udvikling kunne ingen isolere sig fra.

Friskolen var ved sit komme en moderne skole i forhold til sin samtid. Da den var størst, aflastede den kommuneskolen, hvad plads angik og var måske medvirkende til, at et stort skolebyggeri kunne udsættes helt til o. 1950, hvorved det fandt sit helt ideelle sted og fik plads til mere, end hvis der var blevet bygget (forkert) før 1940. Samtidig bredte eksamenstanker sig også blandt friskolefolk. »Dine børn kan ikke nøjes med det, du fik lært« blev der sagt i mangen skoledebat.

Den store, nye skole fik med rette et godt ry straks ved sin indvielse i 1953. Friskolens gode navn og rygte var dog fremdeles intakt, men det nye, moderne trak som en magnet – *der* havde fremtiden til huse.

I 1959 fik friskolens tredje lærerpræst sognekald på Hammelegnen. Det gav anledning til en ekstraordinær generalforsamling den 20.5. hvor formanden gdr. Niels Chr. Agersnap bl.a. sagde: »Der er i Dag 13 Børn, og der kan frem i Tiden ikke ses Mulighed for Tilgang udover en enkelt Familie. Alt tyder paa, at der i Løbet af 4 Aar vil være under det lovbefalede: 10 Børn i Gennemsnit i 3 Aar«² (minimum for opnåelse af statstilskud). Efter for-

Ribe ams gymnastik- og ungdoms kursuscenter, Strandvejen Oxbøl, tegnet af Gustav Holgersen 1983. Venstre halvdel af den højeste bygning var den gamle friskole (1916-59).

skellige udtalelser blev det enstemmigt vedtaget at nedlægge Oxbøl Friskole. – Aal valgmenighed vedtog samme aften at nedlægge sig selv. Begge dele skete med sorg, men af nødvendighed.

Friskolen havde mistet sin livskraft. Dens eneste synlige minde er den engang så store skolebygning – nu en lille del af et stort kursuscenter. Nye tider, nye behov.

Noter

1. Om Oxbøl Friskoles Forhistorie, af N. N. Høj, dyrlæge i Oxbøl 1908-24, i Varde 1924 til sin død i 1934.
2. Oxbøl friskoles forhandlingsbog, der tillige med det øvrige kildegrundlag opbevares i Blåvandshuk lokalhistoriske Arkiv i Oxbøl.
3. Jensinus P. Sørensen (kaldenavn J. P.) gdr. f. i Borre 1878, d.s.st. 1959, g. 1904 m. Marie Pedersen, f. i Thorup på Mors 1877, d. i Borre 1935.
4. Øvrige skoledistrikter var Vrøgum m. nord og Børmose m. vest.
5. Valgprotokol for Aal kommune 1913.
6. Mygind, f. 1884 i Mygind s.v. Randers, hed iflg. kirkebog Kristen Mogensen Jensen Mygent, men havde forskellige kaldenavne fra sted

- til sted. Lærereksamen Gedved 1906, lærer i Bredho, Tistrup. 1909-17, førstelærer i Hvejsel v. Vejle 1917 til sin død i 1953.
7. Jens W. Stockholm Vindfeld (1862-1931) ejer af Hesselmed hovedgård 1898, fmd. i Aal Sogneråd 1903-09, amtsrådsmedl. 1910-16, bidragyder til friskolen 1915, udnævnt til dens revisor 1916.
  8. Citater fra Varde Folkeblad 16.11.1915.
  9. Anton Lauridsen, gdr. f. i Skjødstrup 1875, d.s.st. 1939, fmd. i friskolen 1915-24, kasserer 1926-28, tilsynsf. 1938-39.
  10. Hans P. Sørensen, f. i Kjelst 1887, lærereksamen Gedved 1915, vikar v. Oxbøl friskole febr.-aug. 1916 (for lærer Kolding). Efter 1920 overlærer i Gram.
  11. Olaf Lauridsen, f. i Skjødstrup 1907, ældste søn af A. L., cand. mag. lektor i Helsingør.
  12. Svend O. E. Jacobsen, f. i Frederikshavn, sognepræst i Aal 1928-35, i Slaglille-Bjærne 1935-1947.
  13. Peder Christensen, gdr. f. i Gedbjerg 1883, d.s.st. 1950, mdl. af Aal sogneråd 1925, fmd. 1929-46 og mange andre off. hverv.
  14. Søren Kristian Madsen, f. i Børsmose 1862, d. i Oksbøl 1942, skrædderm. i Oksbøl, mange tillidshverv bl.a. i Indre mission.
  15. Ingvar Bønløkke (1904-79) og Johanne (1907-) havde friskolelærerudd. fra Elbæk lærerskole v. Horsens. I. B. var sognepræst i Engum v. Vejle 1941-74. Ældste s. Karl Johs. B. f. i Oksbøl 1931 er sognepræst i Ølsted v. Horsens, Johanne bor i Horsens.
  16. Peder Bukh, f. 1895 i Flade på Mors, fri uddannelse, højskolel. Olle-
rup 1920-27, forstander og ejer af Vejstrup højskole 1927-31, præst i Aal valgmenighed 1931-38, i Bering v. Århus 1938-65. Skribent i Kerteminde til sin død 1984.
  17. Halvor B. Graabæk, f. 1909 i Fredericia, cand.theol. 1934, sognepræst i Aal 1936-53, i Vejlbj v. Århus 1953-79.

Litteratur liste

Fra Aal Sogn, af Edv. Eller i »Fra Ribe Amt« 1961.

Fra det kommunale skolevæsen i Ribe Amt, af Harald Nielsen.

Hvejsel Sogn, af Knud M. Hove 1949.

Erindringer fra min Konfirmationstid, af J. P. Sørensen 1913.

Breve og avisudklip o. friskolens 25 års dag 1941.

Breve fra Niels Kristensen 1865-1913. Et tidsbillede fra Aal sogn, v.

Frode Sørensen. Hist. Samfund 1984.

Skoledagbøger 1916-56.

Folket formede mig, erindringsbog af Peder Bukh 1977.

Frode Sørensen, Borrevej 5, 6840 Oksbøl. Født 1915, fhv. gårdejer, arkivmedarbejder ved Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv. Artikel i »Fra Ribe Amt« 1981, har udgivet »Breve fra Niels Kristensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal sogn« (1984). Modtog i 1984 H.K. Kristensen-prisen.

Et elværks historie

Glejbjerg elektricitetsværk gennem 48 år

Af Olga Pedersen

Indledning

Glejbjerg elektricitetsværk er et af de mange små elektricitetsværker, der dukkede op i begyndelsen af dette århundrede og hvoraf der i Ribe amt ikke er nogen tilbage. Elektricitetsværket var et vanddrevet jævnstrømsværk, hvortil man skaffede den fornødne kraft ved at grave en kanal, ca. 1½ km lang, lede vandet fra et af sognets mange vandløb derigennem og opnåede et fald på ca. 3 meter. Produktionen gik i første omgang ud på at skaffe folk lys, men da værket var en realitet, begyndte elmotorerne også hurtigt at vinde frem, hovedsagelig til tærskning og maling af korn. Glejbjerg elektricitetsværk var et af de værker i amtet, der holdt længst ud, før kravet om vekselstrøm tvang bestyrelsen til at indlede forhandlinger med Karlsgårdeværket i Sig om indkøb deraf, med lukning af det lokale værk til følge. Det sidste jævnstrømsværk i Ribe amt var det private værk på Lydum mølle, der først standstedes i 1973. I året 1986 er det 70 år siden Glejbjerg elektricitetsværk blev oprettet og det kan derfor måske være af interesse at se tilbage på dets historie.

Mennesker har gennem alle tider fundet det nødvendigt at forlænge dagens lyse timer med en eller anden form for belysning. Det allerførste har vel været stenaldermandens blussende bål, der foruden at give lys tjente til at holde ulve og andre vilde dyr på afstand. Ilden og lyset gav tryghed og varme. Senere fandt man andre muligheder for at oplyse de rum, hvori man befandt sig om

aftenen, tranlamper og tællelys var de mest udbredte. I Jylland havde man tillige »lyseklyne«, der var en tørveart der bestod af et særligt fosforholdigt stof, der hovedsageligt opgravedes i moser, der bestod af faldne fyrreskove. Glejbjerg mose i Aastrup sogn var meget rig på lyseklyne, og i dette sogn var der mange husmænd, der så sent som 1880 ikke benyttede anden form for belysning. Man anbragte nogle brokker af lyseklynen i det åbne ildsted, anbragte sig så tæt op ad dette som muligt, og kunne derved se til arbejdet med at karte eller spinde, mens røgen sved i øjnene. Petroleumslamperne var bedre, godt nok kunne de også ose og gav kun et begrænset lys, men de havde også den fordel, at de var en pryde for stuen, og en velpudset messinglampe var husmoderens stolthed, petroleumslampen blev en slags statussymbol.

Elektricitet

I slutningen af attenhundredetallet kom så talen om en ny form for belysning, elektricitet. Hvilken forunderlig tanke. Et tryk på en knap og der var lys i stuen, tilmed et bedre lys end nogen nok så veludstyret petroleumslampe havde kunnet præstere. »Det hvide lys« kaldte de begejstrede tilhængere det.

Elektricitet som sådan var vel ikke noget nyt. Selve ordet opstod ca. 1600 af det græske ord elektron, der betyder rav. Rav bliver som bekendt elektrisk, når man gnider det varmt mod f.eks. stof, men det var nu nok først, efter at Edison i 1882 opfandt kultrådslødelampen, at elektricitet fik nogen betydning og interesse for menigmand. men så gik det til gengæld også stærkt. Verdens første elektricitetsværk blev bygget i New York i 1882 og allerede ti år senere var elektriciteten nået til Danmark, og et elværk blev, som det første i landet, bygget i København.

På Askov Højskole fik professor Paul la Cour samme år tilladelse til at opføre en forsøgsmølle, hvis formål det var at udnytte vindkraften til fremstilling af elektricitet, og to år senere blev både foredrags- og gymnastiksal på skolen oplyst fra møllen med brintlys, der var for dyr til at vinde

udbredelse og som heller ikke var ufarlig, men som bevi-
ste at forsøget var lykkedes. Som ringe i vandet brede
rygtet sig, og da la Cour døde i 1908, var der bygget 77
elektricitetsværker med Askov som forbillede. På forsøgs-
møllen var der oprettet kurser, hvor de første elektrikere
og elværksbestyrere blev uddannet, og et konsulentkontor
hvorfra der kunne hentes råd og vejledning, om man øn-
skede at opføre et elektricitetsværk i sin egen by.

Fra Aastrup sogn ønskede man naturligvis også det nye
lys, og der var folk, der gik i gang med at udregne, hvor-
dan man bedst kunne skaffe sig et elektricitetsværk, og for
dem blev det hurtigt klart, at vandkraften måtte være løs-
ningen. Sognet har mange vandløb, og i flere af dem er
strømmen ret stærk.

Den første bestyrelse

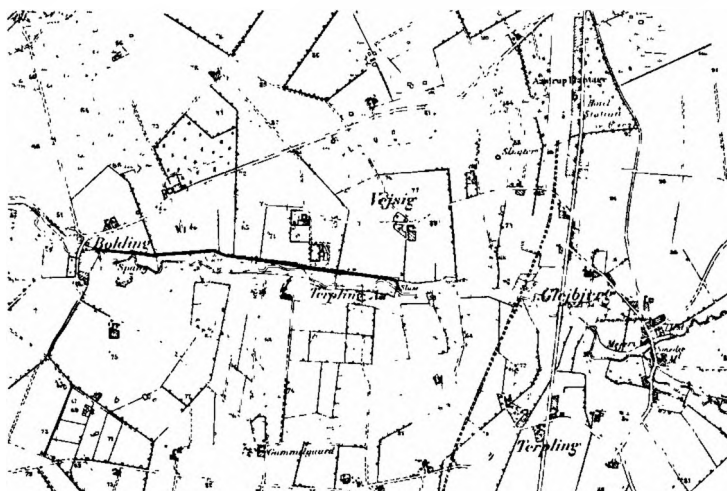
Den rivende udvikling, der havde fundet sted på en række
områder i tiden omkring århundredskiftet, havde natur-
ligvis også sat sit præg på Aastrup sogn. I 1890erne var
der blevet bygget en række huse i de to små byer Aastrup
og Grene. Enkelte virksomheder var dukket op, sognet
havde fået brugsforening og forsamlingshus, mejeri var
bygget allerede 1884, og i 1905 fik byen telefon. Kort før
første verdenskrig blev det så klart, at jernbanen fra
Bramminge til Grindsted ville blive en realitet. Banen ville
føre gennem sognet nær byerne Grene, Glejbjerg og Aas-
strup, men kun et af stederne kunne der blive tale om at
bygge en station. Begge steder var der kræfter igang for at
tjene de lokale interesser, og da var det, at Hans Laugesen
i Grene og Mathias Jepsen i Terpling fik den tanke, at
kunne man nu »lokke« med et elektricitetsværk, var det
sandsynligt, at der ville blive taget hensyn dertil, og at den
stationsby, alle troede og håbede på ville vokse op, natur-
ligt ville samle sig omkring det sted. Grene havde både
mejeri, forsamlingshus og brugsforening i forvejen, et
elektricitetsværk ville være et godt aktiv. Men det hastede.

Hans Laugesen og Mathias Jepsen var begge mænd, der
var vant til at tage nye initiativer, og der var næppe den

andelsbevægelse eller forening i sognet, der ikke kunne tælle en af dem eller dem begge med i sin bestyrelse. Mathias Jepsen blev elektricitetsværkets formand, hvilket egentlig var et særsyn, da han, der var kendt som noget nær et finansgeni, som oftest havde posten som kasserer. Hans Laugesen var egentlig uddannet som vinterlærer og havde også fungeret som sådan forskellige steder, indtil han ved sit giftermål overtog svigerfaderens gård i Grene og blev gårdejer. Han havde hele sit liv en stor interesse for det samfund, hvori han levede, og han var som nævnt blandt initiativtagerne til oprettelsen af en lang række foreninger.

Sammen gik de to mænd til N. A. Tuesen, smeden i Tvile, der 1910 var blevet udnævnt som formand for husmandskommissionen i Ribe amt, og som siden blev kendt viden om for sin store indsats i udstykningsårene, og til Jens Beck i Bolding, der ejede en stor del af den eng, hvorigennem man påtænkte at grave en kanal og anlægge et turbineværk. Han var ikke svær at begejstre, og det samme gjaldt for Niels Peder Nielsen på Brogården i Aastrup. De fem mænd indkaldte til et orienterende møde, hvor prøvetegning af andelshavere skulle finde sted. Mødet blev afholdt i Glejbjerg forsamlingshus den 20. marts 1915, og havde nogen tvivlet på sagen, blev tvivlen gjort til skamme allerede denne første aften. 98 interesserede tegnede sig for 1396 lampesteder. Det var over en trediedel af sognets husstande og når man så tog i betragtning, at mange af de fjernest boende i første omgang ikke blev spurgt, er procentdelen langt større. Stiftende generalforsamling blev afholdt den 16. april 1915, og da havde yderligere 11 meldt sig som andelshavere. Succesen var enorm.

Inden mødet den 16. april havde initiativtagerne kontaktet Askov, og ingeniør Bjerre havde været i sognet for at se på vandløbene. Som ventet blev det Terpling å, der med sin stærke strøm blev udset som det bedst egnede til formålet. En kanal skulle graves fra Vejsig til Bolding, ved at lede vandet fra åen derigennem og bygge en turbine så

Bolding - Glejbjerg området. Elværkets kanal er fremhævet. (Geodætisk Instituts kort 1:20.000, 3305 Aastrup, copyright. Gengivet med Institutets tilladelse (A 403/85)).

nær Bolding bro som muligt, kunne man opnå et fald på ca. tre meter. Ingeniør Bjerre mente det ville være et fornuftigt grundlag at opføre et elektricitetsværk på. Glejbjerg elektricitetsværk var en realitet.

Udvalget havde udarbejdet vedtægterne for det nye selskab, og på mødet blev disse drøftet og vedtaget. Et af de spørgsmål, der optog mange, var selskabets navn. Den endelige placering af værket lå ikke helt fast, men efter at det blev klart, at det blev Terpling å, der skulle anvendes, og at DSB havde købt en grund i Glejbjerg, kom det til at stå i vedtægterne, at denne by var stedet, hvor man ønskede at opføre værket's bygninger. Der var indhentet tilbud fra Aastrup-Bjøvlund plantage på byggegrund, man ville så tæt på stationen som muligt. At DSB så sluttelig valgte at imødekomme begge byer ved at placere stationen midt imellem, altså længere mod nord i plantagen, er en anden sag. Elektricitetsværket var da forlængst opført,

og blev et af de første selskaber, der kom til at bære navnet Glejbjerg, det samme som den nye stationsby. Andels haverne forpligtede sig naturligvis til at aftage strøm fra det nye værk, til at lade installere elektriske lamper i de rum, man anvendte mest i det daglige såsom køkken, forretningslokale, værksted og lignende. At elværket i første omgang satsede på kun at levere lys, ses måske bedst der ved at landbrugsbygninger, som stalde og lader slet ikke er nævnt i vedtægterne. Det var stationsbyens indbyggere, man byggede et elektricitetsværk til.

Bygningen af værket

Foråret og sommeren 1915 blev en hektisk tid for bestyrelsens medlemmer. Ustandseligt måtte der sendes bud til ingeniør Bjerre på Askov, og denne var utrættelig med råd og vejledning. På hans opfordring rejste bestyrelsen til andre byer for at se på allerede eksisterende værker, et forbillede for Glejbjerg blev elværket i Jernved, der besøgtes flere gange. Ingeniør Bjerre udarbejdede en skitse, som kanalarbejdet skulle udføres efter, han bistod bestyrelsen ved licitationen og ved forhandlingerne med de lodsejere, der skulle afstå deres ret til at opstemme åvandet til engvanding. Disse forhandlinger var lange, engene havde stor betydning for høavlen, når man ikke længere kunne overrisle dem, mistede de en del af deres værdi, og naturligvis blev der krævet erstatning for dette. Bestyrelsen skulle tage stilling til den enkeltes krav, og aftalerne skulle være i hus, før man kunne udlicitere kanalarbejdet.

Et Svendborg firma påtog sig arbejdet med elværkets installationer, installatør Frandsen fra Askov husinstallationerne, og bygningernes opførelse blev overdraget murermester Bolding i Vejrup. Nu var der kun kanalarbejdet tilbage. Først den 25. august var alt klart, så man kunne afholde licitationen derover, og da var det øvrige arbejde for længst gået i gang. Det blev engmester Jens Peder Jensen fra Holsted, der skrev under på, at han for en løn af fem kroner pr. dag ville påtage sig arbejdet efter hedeselskabets konditioner. Jens Peder Jensen havde tidligere ud-

Engmester Jens Peder Jensen, Holsted, der stod for gravningen af kanalen i 1915.

ført store arbejder vedrørende dræning, og han mente sig nok istand til at udføre kanalarbejdet.

Det var et stort arbejde. Ca. 1½ km kanal skulle graves fra Jørgen Ottosens eng i Vejsig, hvor stemmeværket var, og til stedet i Niels Becks eng nær Bolding bro, hvor turbinehuset var under opførelse. På grund af forhandlingerne med lodsejerne var dette arbejde trukket længere ud end først antaget, nu nærmede efteråret sig, bygningerne og installationerne var snart færdige og skulle betales, bestyrelsen pålagde engmesteren at være hurtigt om gravearbejdet. Et hold arbejdere kom hver morgen cyklende fra Holsted, men opgaven var ikke så enkel. Kanalen skulle have det rigtige fald og den rette dybde, dens dæmninger skulle kunne stå for vandets tryk, og kanalens sider skulle afstives for ikke at styrte sammen, og Jens Peder Jensen og hans folk havde kun skovle og trillebøre til deres rådighed.

Omkring første september indledtes arbejdet, der blev fulgt med stor utålmodighed fra både lodsejeres og besty-

*Glejbjerg elværks turbinhus
fra før 1931, da der kun var
en turbine på værket.*

relses side. Havde engmesteren haft en plan om, at dæmningens sider skulle have tid til at »sætte« sig, blev hans tanker herom fejlet af bordet. I november var turbine og dynamo klar, nu ville man igang. Den 7. december gik det galt. Vandstanden i åen stod så højt, at vandet gik ind i den nu næsten færdige kanal, bortskyllede al jorden omkring turbinehuset, så dette hang frit i luften, kun støttet af nogle nedrammede pæle, og ødelagde dæmningen flere steder. I hast måtte der tilkaldes flere folk til at fylde jord op omkring turbinehuset før dette styrtede sammen, mændene sled; og oppe på dæmningen stod den nervøse formand Mathias Jepsen og skældte ud over nivelleringen.

Hans nervøsitet blev ikke mindre den 10. januar 1916. Denne dato satte man for første gang forsøgsvis turbinen igang, og så viste det sig, at dæmningen var for lav, bagvandet stod ikke højt nok, og turbinen leverede kun 10 hk. Jens Peder Jensen fra Holsted måtte i hast gøre dæmningen et stykke højere på kanalens sidste stykke vej før

faldet. Imens rykkede Kruger fra Svendborg om penge. Der gik kun to dage før vandstanden i åen atter var for høj, derved blev presset på dæmningens sider så stort, at denne brød sammen, og vandet fossede ud over engene. Det blev nu klart for alle, at en sluse ved indløbet til kanalen var en nødvendighed. Derved kunne man i påkommende tilfælde lukke for kanalen og lede vandet udenom gennem åløbet. Men var årstiden ikke ideel til dæmningsbyggeri, så var den da helt umulig at bygge sluser i. Det måtte vente til foråret. Men ingen ville vente så længe på strømmen, så man enedes om ved fælles hjælp at klare sig med interimistiske spærringer i den mellemliggende tid. Nu måtte dæmningen blot repareres så turbinerne kunne komme igang.

Og så, endelig den 20. januar 1916 var batteriet fuldt opladet, og om aftenen tændtes det elektriske lys for første gang hos de fleste andelshavere i Glejbjerg. Det må have været en fantastisk oplevelse. Glejbjerg stationsby, som vi kender den i dag, eksisterede endnu ikke, men i Grene og Aastrup skinnede »det hvide lys« ud fra vinduerne. Reaktionen var forskellige, i et hus i Glejbjerg, hvor Ingeborg Johansen, der var gift med elværkets første bestyrer opholdt sig, blev man forskrækket over lysets styrke og frygtede, at der var for megen spænding på, så her slukkede man skyndsomt igen. Andre steder talte man til husmødrenes bekymring, i de følgende dage meget om, at det ny lys afslørede en mængde spindelvæv under lofterne. Betaget af lyset var dog alle, skønt næppe nogen anede, hvilken enorm betydning elektriciteten ville få for fremtidens samfund.

Udviklingen frem til 1964

Allerede fra starten havde folk i Vejrup fulgt udviklingen med stor interesse, og det varede heller ikke længe, før de første ansøgninger om at blive optaget som medlem i andelsselskabet indløb. Bestyrelsen tog sagen op, og man enedes om, at det nok kunne lade sig gøre, mod at man forpligtede sig til et vist årligt forbrug, og inden der var

Glejbjerg elværk, som det så ud ca. 1930.

gået et år fra elværkets start, havde man over tyve andels-havere i nabobyen Vejrup, og stadig kom nye til, strøm-forbruget steg og steg, snart kunne turbinen ikke klare efterspørgslen, og en dieseldrevet motor måtte installeres på selve værket.

Indtil 1950 blev Vejrup by forsynet med strøm fra Glejbjerg, men nogen ideel løsning blev det aldrig, byen lå langt væk fra værket, og når strømmen ikke forslog, var det i Vejrup, man først mærkede det. Ustandselige klager indløb da også herfra, og efterhånden som bestyrelsen optog flere og flere andelshavere, fandt man i nabobyen, at det var her, man måtte betale derfor med nedgang i strømstyrken. Luftledningerne, der førte tværs over temmelig ufarbare marker, var ofte i uorden og for elværksbestyreren noget af et mareridt, når han med alt sit grej over skulderen skulle vade gennem grøfter og over hegn for at udbedre skader.

Som årene gik steg behovet for strøm, og omkring 1931, da bestyrelsen havde sagt nej til, at man på Lykkesgård i Vejrup installerede malkemaskine, der skulle drives

ved strøm, og al brug af motorer efter kl. 3 om eftermiddagen var forbudt, indså man, at der måtte gøres noget effektivt. Der byggedes et nyt turbinehus og indsattes en turbine mere, hvilket øgede strømstyrken, så man var hjulpet langt frem i tiden.

Det var forsøgsmøllen i Askov, der blev den direkte årsag til at så mange små elektricitetsværker blev opført, men det var også herfra betænelighederne ved denne udvikling først kom til udtryk. Ingeniør Th. Arnfred indså meget tidligt, at skulle landbruget på længere sigt forsynes med strøm, måtte der bygges et højspændingsværk. Arnfred forudså noget af den udvikling, der ville komme, og forstod derfor, at behovet for strøm til landbruget og industrien ville blive en alt for stor opgave for de små værker. Allerede 1913 talte han på landboforeningernes delegeretmøde i Aarhus varmt for denne sag, men første verdenskrig kom og satte en midlertidig stopper for planerne, og det var derfor først i 1921, der opførtes et højspændingsværk ved Karlsgårde i Sig, og da var en stor del af området dækket ind med små vand- eller vinddrevne værker, Ja enkelte steder forsøgte man sig med endnu mindre, som f.eks. i Agerbæk hvor man en overgang forsynede sig med strøm fra en dynamo, der blev opladet ved kraft fra en lokomobil, og alle disse mere eller mindre vellykkede forsøg blev medvirkende til, at Karlsgårdeværket ikke fra begyndelsen fik den udbredelse nogle havde ønsket. Det blev dog efterhånden nødvendigt for flere og flere af de små at købe strøm fra højspændingsværket for at klare efterspørgslen, og det ene pionerværk efter det andet blev nedlagt.

I 1950 meddelte Vejrup sogns beboere bestyrelsen i Glejbjerg elektricitetsværk, at de ønskede at udtræde af fællesskabet og købe vekselstrøm fra højspændingsværket. Af den grund nedlagde man dog ikke elværket i hjembyen Glejbjerg, nu fik man blot lidt lettere ved at få strømmen til at række, i al fald for en stakket stund, for ret længe varede det ikke, før forskellige virksomheder med hønseriejer Børge Jørgensen i spidsen begyndte at stille krav om

at få vekselstrøm til sin virksomhed. Elværkets bestyrelse indledte derfor forhandlinger med Karlsgårde om levering, og den 4. maj 1959 indmeldte Glejbjerg elektricitetsværk sig som andelshaver i Sydvestjysk Andels Elektricitets Forsyning, og en ny epoke blev indledt. Bestyrelsen og medlemmerne oprettede nu en transformerforening, og selve elektricitetsværket og turbinehuset solgtes til bestyrelsen Jens A. H. Jensen.

I realiteten var elektricitetsværket nu ophørt, i al fald som andelselskab, men der gik yderligere fem år før alle medlemmer var gået over til vekselstrøm, og det var først på transformerforeningens generalforsamling i 1964, at det blev meddelt, at turbinen i Bolding var standset. Efter i 48 år at have været medvirkende til, at »det hvide lys« havde skinnet i Glejbjerg og Vejrup, hørtes ikke længere i Bolding vandets brusen, når det faldt tre meter ned gennem turbinerne og opladede batteriet. Nu ledtes vandet tilbage til det oprindelige åløb, kanalen groede til og blev efterhånden jævnet af lodsejerne. Tilbage står i dag ruinerne af turbinehuset og huset, hvor dynamoen stadig står som et minde om de mange års virke.

Strømpriser

Helt fra starten var det elektriske lys som nævnt en luksus. Og som al luksus var den dyr. 50 øre pr. kilowattime for lys og 25 øre for kraft, der efter få år steg til 70 og 35 øre. En daglejers dagløn var under fem kroner, så det kan ikke undre nogen, at man sparede på lyset. At spare på dette havde man altid gjort, også petroleum og før det havde tælle eller tran været kostbare, og ikke noget man benyttede undtagen i rum, hvor det var absolut nødvendigt. På gårde, hvor man fra starten fik lys indlagt, var det da også tilstrækkeligt med en enkelt eller højst to 15 wat pærer ophængt i stalden, og ingen drømte om at forlade et rum uden at slukke lyset efter sig. Man var villig til at betale den høje strømpris, og dette skal nok også ses som et udtryk for, hvilken lettelse det var at være fri for den brandfare, tidligere tiders lyskilder havde været, en nok så lille

gnist i en bunke halm var nok til at fremkalde en katastrofe.

Men problemer i forbindelse med strømprisen opstod naturligvis alligevel, 70 øre pr. kilowatttime var og blev meget. I de store kriseår efter 1930 blev det for mange en umulighed, og et af bestyrelsens største problemer blev at få pengene ind. Enkelte gange måtte man gribe til at lukke for strømmen hos en andelshaver og »det uanset persons anseelse«. Som et kuriosum angående priser kan nævnes at transformerforeningen i 1966 købte strøm på Karlsgårdeværket for 11,8 øre pr. kilowatttime og solgte den til medlemmerne for 15 øre.

Bestyrere

Efter at man i 1915 havde indledt arbejdet med at opføre et elektricitetsværk, søgte man en bestyrer til dets daglige drift. På forsøgsmøllen i Askov havde man på det tidspunkt allerede uddannet en del inden for faget, der altså nu kunne kalde sig elektrikere. Men da også andre havde adgang til at søge den ledige stilling, var der både murere og mejerister imellem de fem ansøgninger, der indløb.

At der var mejerister mellem ansøgerne var ikke tilfældigt. På et mejeri lærte man at passe maskiner, der enten blev drevet ved vandkraft, eller som man mange steder var gået over til, ved damp. Det blev da også mejeristen Aksel Frederik Johansen, der efter at bestyrelsen havde rådført sig med ingeniør Bjerre, fik stillingen. Johansen havde netop været maskinpasser på en del af de mejerier, hvor han havde haft ansættelse, en periode bl.a. på det navnkundige Hjedding mejeri i Ølgod. Endvidere lovede hans anbefalinger, at han var en kraftig karl, ædruelig og havde en god karakter.

For en løn af 650 kr. årligt og mod at indbetale en garantisum på 300 kr. forpligtede Johansen sig til at holde vandturbinen, dynamoen og batteriet i orden efter forskrifterne. Blev der opstillet en reservemotor på selve værket, skulle han sørge for at sætte den igang, så snart det gjordes nødvendigt og ligeledes at standse den igen, når turbi-

nen alene kunne klare behovet. Han skulle aflæse målerne hos forbrugerne en gang om måneden, men herfor skulle han dog have 1 kr. årligt pr. måler. Det første år var han på egen kost og logi, men derefter opførte værket en bestyrerbolig, og det blev en del af bestyrerens løn at benytte denne. Det kunne dog ofte medføre vanskeligheder. Boligen tilhørte værket, og det var skiftende bestyrelses afgørelse hvordan og hvornår, der skulle foretages forbedringer eller vedligeholdelse.

Johansen beholdt stillingen til sin død i 1938. Da havde han uddannet sig til at være autoriseret installatør og havde folk ansat i forretningen. En af disse var hans svigersøn Jens A. H. Jensen, og denne blev elværkets næste bestyrer. Den samme familie var altså ledende på Glejbjerg elektricitetsværk i alle årene, da man i 1959 var gået over til vekselstrøm, som købtes fra Karlsgårde, købte Jens Jensen ejendommen og drev sin installationsforretning videre derfra.

For både den første bestyrer Aksel Johansen og for hans datter Ketty og svigersønnen Jens Jensen blev Glejbjerg elektricitetsværk derfor mere end blot en arbejdsplads. Det blev et livsværk.

Kilder

Glejbjerg elektricitetsværks protokoller, Aastrup sognearkiv.

J. Th. Arnfred: Da elektronikken kom til Vestjylland. R.A. 1973.

Hjalmar Sonne: Karlsgårdeværkets udvidelse 1941-45. R.A. 1981.

Utrykte kilder

Mundtlige beretninger fra forhv. elværksbestyrer Jens A. H. Jensen, Glejbjerg og hans kone Ketty Jensen.

Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Født 1935, husmoder og leder af Aastrup sognearkiv. Har tidligere skrevet i »Fra Ribe Amt« og »Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790« (1985).

Skoleforhold i Nørre-Nebel under den tyske besættelse 1940-45

Af forh. skolebestyrer Poul Quesel

1. Befrielsen

Den 4. maj 1945 blev den tyske besættelse af Danmark ophævet efter meddelelse herom fra general Montgomerys hovedkvarter ved Lyneburg.

Vi modtog meddelelsen herom over den danske radioudsendelse fra England, og lidt efter at befrielsesbudskabet havde lydt, var gader og veje befolket med glade, råbende og syngende mennesker. Vel noget helt enestående på vore breddegrader. Der blev tændt lys i de hidtil mørklagte vinduer, og jubelen bredte sig, folk samledes og drøftede situationen og freden – det længe ventede og nu pludselig indtrufne, der næsten var uforståeligt. Det var på en måde ikke muligt at leve op til det skete, som man gerne ville og dermed give udtryk for de følelser, der fyldte én.

Dagen efter – den 5. maj – blev så dagen, hvor fredens indtræden fejredes, og sådan har det været siden, med flag og taler, mest på de runde dage. Dog selve dagen, den 5. maj 1985, siger nok ikke meget til de mange, der ikke oplevede den 5. maj 1945, og det er jo i dag en mindre del af befolkningen.

Men lad mig opridsе noget om baggrunden for den vældige lettelse og befrielse, budskabet om krigens ophør lige ved vor grænse, var for os alle.

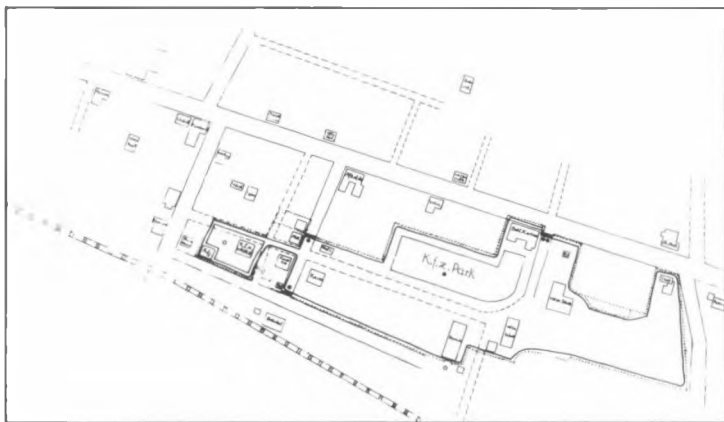
Baggrunden var jo »de fem forbandede år« under den tyske besættelse af landet, der fandt sted den 9. april 1940, efter at Den anden Verdenskrig var brudt ud den 1. sep-

tember 1939 med tyskernes indmarch i Polen og den efterfølgende krigserklæring fra England og Frankrig, der var allierede med Polen.

Selvom vi ikke var direkte indblandet i krigshandlingerne så tidligt, var der de første dage dog alvorlige vanskeligheder for den danske befolkning. Først med tvangssituationer fra Værnemagtens side, såsom mørklægning og kørselsbegrænsninger, dernæst med varemangel, rationeringer af mad, tøj og brændsel, senere med terror og sabotagehandlinger. Ingen led vel sult, men eftervirkningerne af mangel på dagligvarer varede dog længe, og jeg har som medlem af sognerådet uddelt brændselsmærker og petroleumsmærker så sent som i 1950, altså fem år efter krigens ophør.

Her på skolerne i Nørre-Nebel og på egnen var situationen den 5. maj 1945 omtrent denne:

Der var lazaret og radiostation i den nye skolebygning, undervisningslokaler i den gamle bygning, men den 3. maj var der strøet halm på gulvet i yderligere to skolestuer, hvor vi skulle have en deling soldater fra den tyske »Volksturm« indkvarteret. De kom dog aldrig. Der var opført en barak på ca. halvtreds meter parallelt med den gamle bygning i ca. tyve meters afstand. (Se vedføjede tyske kortskitse). Der var en art kommandocentral i villa »Hytten« ved jernbanestationen, og fire fem ejendomme i nabolaget var inddraget til forskellige militære formål og ryddet for deres beboere. Depot for beklædning og håndvåben i det gamle forsamlingshus, soldater i alle huse og i barakker, opført i byen og den nære omegn. Pigtrådsafspærringer rundt om Anlægget, som var en art garageanlæg med militærkøretøjer, der kørtes ned i gravede forsænkninger, så de var beskyttet mod beskydning og sprængstykker fra bombenedslag. Der var opsat bom ved landevejen med skildvagt, der skulle påse, at kun folk med ærinde på skolerne og i kirken kunne passere uden »Ausweis«. Skolestue i »Cafeen« i Bredgade, i vor dagligstue, i præstegårdens konfirmandstue og på mejeriets kontor. Toggangen var stærkt nedskåret og upålidelig, det samme gjaldt for rute-

Tysk kortskitse over det »militære« område i Nørre-Nebel med den gamle og den nye skolebygning og en barak nederst til højre. (Fra C.P. Jensen: *Modstandskamp i Vestjylland*, 1985, s. 10).

bilkørslen. Cyklerne var uden dæk og slanger. Et særtog, kaldet »Piraten« med civilarbejdere fra Esbjerg til Nymindegab kørte hver dag i de sidste måneder 1944-45, og skoleeleverne rejste ofte med dette tog hjem, når det kørte før det normale tog, der tit var stærkt forsinket.

I dagene omkring den 1. maj fulgte vi nøje med i radioudsendelserne fra England for at følge krigsbegivenhederne og de allieredes fremrykning gennem Tyskland.

Vi var klar over, at dagen for afslutningen var nær, men om den skulle ske inden panservognene nåede Danmark eller før, det var det store spørgsmål, og der var vist mange, der i natstilheden lyttede efter kanontorden og panserlarm fra syd.

Vi så nu også Hagekorsflaget på halv stang på de tyske flagstænger, for nu var meddelelsen om »Førerens« død i Berlin nået frem.

Den 2. maj blev jernbanebroen ved Hyllerslev sprængt i luften af danske sabotører, og den 3. maj blev skoletøget beskyttet, formentlig af engelske jagere.

Den 4. maj om morgenen sagde jeg ved morgensangen til eleverne: »Kom i morgen, hvis der er fred; men er der stadig krig, så bliv hjemmel«

Så fulgte fredsbudskabet om aftenen den 4. maj, og den 5. om morgenen kom næsten alle eleverne.

Vi sang morgensang og befrielsessange i klasserne, og nu foreslog nogle af eleverne, at vi skulle holde flaghejsning uden for skolen. Det havde i længere tid været forbudt at flage med Dannebrog. Det skulle nu ske, ved at vi hentede vor egen flagstang, som tyskerne havde taget på et eller andet tidspunkt og flyttet ned til vagten ved Bredgade. Vi mente, at det var en god ide, og nogle store drenge skulle hente skovle og spader og hente flagstangen, medens vi andre gik ned gennem byen og sang og vinkede til folk, der så på. Det var et festligt optog, men da vi på tilbagevejen kom til bommen og vagtposten ved forsamlingshuset, blev vi standset, hvad vi aldrig var blevet før. Samtidigt hørte vi heftigt skænderi oppe ved den nærmeste bygning. Her var det en berygtet SS-officer, der råbte op, og jeg hørte ordene: »Warum schiessen Sie doch nicht!« Jeg fremviste hurtigt mit »Ausweis« og løb op til gruppen af soldater og skoleelever. Det viste sig så, at det var dette med, at vi ville hente flagstangen, der havde bragt SS-manden i effekt, da han netop var kommet forbi. Jeg forklarede, at det var vor egen flagstang, vi ville flytte tilbage til stedet, hvorfra tyskerne havde taget den. Et par værnemagtsofficerer kom til, og det lykkedes at berolige SS-manden, der dog fik lejlighed til at fremføre, at når han nægtede at lade os flytte flagstangen, så var det fordi, den lige havde båret Hagekorsflaget til påmindelse og i ærbødighed ved Førerens død. Det tog vi til efterretning og var glade for, at Niels ikke var blevet skudt! – eller vagten!

Vi måtte derefter tage til takke med en lægte, der blev stukket ud af et vindue, og fra den holdt vi så flaghejsning, og vi sang flagsangen, medens Dannebrog gled til tops under stor opmærksomhed fra de omkringstående soldater.

Derefter samledes vi i kirken, hvor vi sang et par salmer, og jeg talte om vor taknemlighed for freden, men også om at bruge denne fred på den rette måde, blandt andet ved at undgå, at had blev en følelse, vi gav for megen næring i de kommende dage, selv om der havde været visse handlinger og personer, vi måske havde næret uvilje imod, og vi ikke kunne sympatisere med. Vi burde netop lade freden råde!

Således endte en mærkelig skoledag, men nu var »Friedskæmperne« på patrulje på gaderne og soldaterne i kvarter.

2. Krigsudbruddet

Lad mig nu gå noget tættere ind på, hvad vi oplevede gennem årene, og hvilken betydning krigsårene fik for skolegangen her i Nørre-Nebel.

Måske særlig set ud fra Realskolens vinduer, for det var her, jeg havde mit arbejde, og eleverne kom for størstedelens vedkommende udefra, så netop trafikken spillede en stor rolle for skolegangen.

Vi havde påbegyndt undervisningen på den nye Nørre-Nebel Realskole den 17. august 1939, så krigsudbruddet den 1. september samme år var ikke uden opmærksomhed fra vor side.

Det varede heller ikke mange dage, før vi oplevede indskrænkninger i togtrafikken, der medførte ændringer i vor timeplan, da vi som nævnt havde en del togelever. Der lempedes dog noget straks efter, men vor normale timeplan kom til at ligge fra 9.10 til 14.45 indtil 15. januar 1940, derefter atter forringelse, dårligst var det i en periode, da eftermiddagstoget først kørte mod Varde kl. 18.45, hvilket medførte, at vi havde »læsestue« til kl. 18.30 med elever, der ikke kunne cykle hjem.

Fra Lunde, Outrup og Henne kunne man dog cykle til skole i Nørre-Nebel. Vejret var imidlertid ikke det bedste. Den 12. februar 1940: frost i 30 dage, laveste temperatur -25.5 grader, ikke målt siden 1893. Senere laveste temperatur denne vinter -29 grader.

Sneboldkamp i den kolde vinter 1940.

Toggangen blev noget bedre, da man fandt på, at de benzindrevne motorvogne kunne køre på generatorgas, fremstillet af træ. Det medførte, at toggangen i lang tid blev tålelig med et motortog hveranden dag og en »slæber« de øvrige dage; men den sidste var meget upålidelig med hensyn til at holde tiden, dels på grund af meget gods, dels på grund af dårligt brændsel i form af tørv og brunkul, så det kneb at holde trykket på damplokomotiverne.

3. Besættelsen

Så fulgte den 9. april 1940. Tyskerne besatte Danmark.

Ved morgensangen den dag var det blege ansigter og fugtige øjne, der var vendt mod mig. Vi sang: »Vor Gud han er så fast en borg« – »– og tage de vort liv, gods ære barn og viv, lad fare i Guds navn, dem bringer det ej gavn«. Mærkeligt, at denne tyske salme kunne sige os noget på dette tidspunkt. Men det kunne den jo. Jeg talte derefter om, at nu var Danmark besat af den tyske våben-

Klar til cykeltur til Letbæk mølle 1940.

magt efter i tusind år at have været et frit land. Jeg opfordrede også til, at vi nu besindede os på sammenhold og på det at være dansk i arv og i tid.

Søndag den 28. april 1940 blev 75 tyske soldater indkvarteret på Afholdshotellet i Nørre-Nebel, og nu begyndte vanskelighederne at være tæt på. Vi havde hidtil kun mærket den reducerede toggang, mørklægningen og forbrugsindskrænkningerne af forskellig art.

Men dog først efter den 10. maj 1940, da tyskerne overskred den hollandske, belgiske, luxemburgske og den franske grænse og åbnede en front mod vest på 250 km, først da var den »Stille krig« forbi.

I skolen holdt vi dog oprykningsprøver og afslutning med en cykeltur til Letbæk Mølle. (Beskedent!)

Iøvrigt fortsatte skolegangen normalt – sådan da!

Den 21. december holdt vi julefest. Et klasseværrelse var smukt pyntet, og skønt pladsen var kneben, kunne vi underholde hinanden med sang, musik, sketches og chokoladebord, juleevangeliet og julesalmer.

Fra 1. oktober havde skolegangen atter været 9.15-14.35 med week-end om lørdagen kl. 12.30. Vi holdt jo skole alle ugens seks hverdage. Dog havde vi en del »læsestuer« og ekstratimer med elever, der enten blev forsinket på grund af trafikforstyrrelser eller måtte gå før tiden på visse dage af hensyn til f. eks. rutebilforbindelser.

Den 12. maj 1941 begyndte eksamen, d.v.s. skriftlig eksamen hos os som over hele landet med dansk stil, hvorefter fulgte regning, aritmetik, geometri og engelsk. Det var kravene til præliminæreksamen. Hver dag fra 8.00 til 12.00. Derefter fulgte mundtlig eksamen i otte fag, og p.g.a. toggangen lå dagene med eksamen næsten oven i hinanden, hveranden dag kl. 7 og de øvrige kl. 12, så det var temmelig stramt. Men alt forløb fint. Vi havde afslutningsfest på Afholdshotellet efter kirkegang kl. 14. Ved afslutningsfesten talte skolebestyrer Futtrup, Grindsted. (Senere seminarieforstander i Jelling). Festen sluttede med bal. Så livet gik sin gang, hvilket også ses af, at borgerforeningen holdt sommerfest i Anlægget med opførelse af syngespillet »Molboerne«. Kredsforeningen og Landboforeningen var medarrangører. Der var fortsat teater nu og da på Kjærs Hotel. Der holdtes møder, aftenskole og studiekredse, og på Outrup Hotel talte formanden for Dansk Ungdomssamvirke professor Hal Koch.

Og for skolens vedkommende forløb dagene efter sæd-vane med arbejde, men også afvekslende med film, foredrag og de traditionelle småfester ved juletid og fastelavn.

Det kunne måske være værd her at opholde sig et øjeblik og indføje en parentes. Ved julefesten fortalte en elev, Lars, om jul under andre himmelstrøg, og det samme havde lærer Ejvind Jensen (senere rektor for Statens HF-kursus i København) fortalt om året før. Ejvind Jensen havde været i Østen med ØKs skib »Danmark« (dengang Danmarks største). Lars Larsen fortalte nu om, hvorledes han havde sejlet med samme skib og oplevet dets forlis ved Skotlands kyst 12. januar 1940. Nogen tid efter var han gået i land og fik arbejde ved opbrydningen af Nørre-

Nørre-Nebel Realskole ca. 1950.

Nebel-Tarbanens skinnelegeme. Men netop her kom han ud for et luftangreb fra engelske flyvere, og han mistede det ene ben april 1941. Efter udskrivningen fra sygehuset blev Lars Larsen elev på Nørre-Nebel Realskole og senere student, jurist og advokat.

Den 22. juni 1941 var tyskerne gået ind i Sovjetrusland, kæmpede nu på to fronter og kravene til »baglandet« skærpedes.

For nu at vende tilbage til skolens liv, da skete der det, at den tyske værnemagt forår 1942 forlangte af kommunen, at der stilledes lokaler til rådighed for indkvartering af soldater, og sognerådet førte forhandlinger med førstelærer Clausen og mig om, hvad vi skulle gøre, og vi enedes da om at tilbyde den gamle skolebygning til brug for formålet og flytte al undervisning over på den nye skolebygning, for at skåne den for ramponering så længe som muligt. Den havde på dette tidspunkt kun været i brug i to år.

Til at begynde med enedes vi om, at Realskolen skulle have undervisning om formiddagen og kommuneskolen

Luftfoto af skolerne i Nørre-Nebel (1964). I forgrunden ses Realskolen, i baggrunden kommuneskolen («Den nye skole»). På kortskitsen s. 603 benævnt »alte Schule« og »neue Schule«.

om eftermiddagen a.h.t. toggangen. Vi delte med andre ord tiden imellem os; men snart fandt vi ud af, at det var bedre at dele lokalerne mellem de to skoler, og Realskolen fik skolekøkkenet, sløjdlokalet, fysiklokalet og det dertil hørende lokale med samlinger, og her holdt vi så til fra april 1942 til hen på året 1944.

Vi flyttede med alt rørligt gods, både løst og nagelfast, for vi var klar over, at vi fik i alle tilfælde kun de nøgne vægge tilbage, når vi atter kunne flytte ind i vore egne lokaler.

Her holdt vi så eksamen i 1942, stadig efter de stramme regler for eksamenskommissionen.

Onsdag den 8. juli 1942 holdt vi skoleafslutning på samme vis som sidste år. Denne gang med skolebestyrer Hans I. Hansen, Nørre-Åby som taler. (Den senere undervisningsinspektør for mellem- og realskolerne).

Undervisningen fortsatte efter sommerferien 1942 med

Der graves pansergrave syd for Nørre-Nebel i 1944.

fire klaser, og nu havde vi fået eksamensret, så eleverne kunne gå op til eksamen med begrænset pensum, og vi kunne lægge vor egen eksamensplan med passende mellemrum mellem de enkelte fag ved den mundtlige eksamen, ligesom vi kunne udtage nogle af censorerne selv.

Censor i det sidste fag, engelsk, ved eksamen 1943 var undervisningsinspektør Bjørneboe, og jeg husker, at vi efter eksamen tog med en lejet hyrevogn på gengas til Nymindegab for at se, hvorledes der så ud ved havet.

Det var en tur, der gjorde stærkt indtryk på Bjørneboe, idet vi fra Nymindegab by måtte køre mellem pigtråd og »spanske ryttere«, kun vejen alene var tilladt til færdsel, ikke klitterne. Her byggedes bunkers ved Vestvolden, krigens største bygningsværk, radartårn og kanonstillinger. Vi passerede jernbanen til Nymindegablejren og ligeledes linjen til flakstillingen ved havet.

Bjørneboe var bleg og fåmælt, da vi kom tilbage til

Nørre-Nebel igen, hvor vi skulle have en kop kaffe, inden han skulle rejse hjem til København. Det han havde set, havde rystet ham, sagde han. Han lavede dog op, da han fik en lille flæskesteg og en tøjsnor med hjem!

Jeg nævner dette træk for at give et indtryk af vore omgivelser på dette tidspunkt i 1943.

Afslutningen på skoleåret 1942/43 holdtes på Kjærs Hotel, for Afholdshotellet var taget til indkvartering. Det skiftede stadig med forskellige kompagnier og antallet af soldater og de forskellige officeres krav til antal og kvalitet af de beslaglagte lokaliteter.

Og skoleåret 1943/44 gik også sin jævne gang om end under skiftende ydre forhold, idet vi atter flyttede tilbage til vore egne lokaler, der stod endnu om end med ramponerede vægge og flossede gulve. Lokalerne blev sat i brugelig stand. Der var kommet et nyt regiment med nye opgaver, og nu forlangte man den nye skolebygning til militært brug.

Vi blev lovet erstatning for slid og mangler ved de nu afleverede lokaler, og vi fik endog en anvisning på et økonomikontor i Ølgod, men vi fik aldrig nogen erstatning.

En helt anden sag var, at vi nu ikke havde så mange lokaler til disposition, som vi havde haft i den nye bygning. Derfor måtte vi rykke ud i byen med nogle klasser. Kommuneskolen havde en klasse i præstegårdens konfirmandstue og en anden på mejeriets kontor, medens Realskolen havde en klasse i Cafèen i Bredgade og en i vor private dagligstue, fra hvilken vore møbler var kørt til Horne, hvor vi havde fået tilbudt plads i en stue på den gamle fattiggård hos gårdejer Øllgård, der sagde, at han havde plads nok og mente, at han lå uden for »skudlinien«.

Man må nemlig tænke på, at samtidig med denne flytning af skolerne, blev der også indkvarteret soldater i alle huse i Nørre-Nebel by og vel i alle ejendomme vest herfor fra Ho Bugt til Ringkøbing Fjord. Der var altså ikke til at finde oplagringsplads her på egnen. Endvidere kunne det ikke udelukkes på dette tidspunkt, at der kunne komme krigshandlinger, f.eks. landgang på kysten, om ikke den

store invasion, så dog afledningsmanøvrer på vor flade sandstrand. Tyskerne troede selv derpå til det sidste. De byggede som nævnt bunkers og kanonstillinger, og som noget af det sidste pansergrave med vand til at stoppe landsatte tanks. Efter general Rommels besøg her blev der udskrevet masser af civilarbejdere fra de større byer til at foretage gravearbejdet. Disse civilarbejdere blev også indkvarteret i private hjem. Vi i vort hjem fik tildelt fire og lod fremstille køjer og købte store gryder til forplejningen. De fire kom nu aldrig til os, men mange havde indkvartering.

Tog- og rutebilforbindelserne var tålelige i 1943-44, når vi undtager Hvide Sande-bilen, der kun kørte hveranden dag. Elever fra denne strækning var indkvarteret forskellige steder her i byen. Vi havde selv to boende og et par andre på kost.

På grund af øget elevtilgang og stadig dårligere cykler blev flere og flere elever henvist til at benytte tog og rutebiler, og da det ikke passede alt for godt med forbindelserne, blev vi i lange perioder nødt til at oprette »læsestuer« for elever, der ventede på tog eller bus, eller skulle have ekstratimer p.g.a., som før omtalt, tabte timer i det normale forløb.

Det er heller ikke nødvendigt at skjule, at vi i de sidste år af krigen kunne føle dens kolde pust også her på egnen, og der kunne nu og da mærkes en vis adspredthed som følge af det psykiske pres, vi var ude for her i Vestjylland. Vi prøvede i skolen, uden at være verdensfjerne, da at passe det daglige arbejde så nøje, som det var muligt, og vi havde det indtryk, at hjemmene så det på samme måde.

Nogle episoder var pudsige, andre alvorlige.

Når drengene i middagspausen gik ned ad gaden, havde de en tid RAF-mærker på reversen. Det blev forbudt og påtalt af særligt én officer, de mødte.

Derefter gik drengene ned ad gaden, og når de mødte en officer, greb de fast om reversen, hvorefter de oplevede, at officeren rev hånden bort for derefter at opdage, at der ikke var noget mærke under. Det var drilagtigt,

men morsomt ind til en vis grænse, for en af de store drenge, der havde drevet provokationerne temmelig vidt og også havde været indblandet i andet, kom i alvorligt forhør, men slap dog for arrest.

En virkelig alvorlig episode fandt sted efter den 29. august 1943. På denne dag, der var en søndag, blev det forsøgt at trevle en modstandsgruppe op her på egnen efter en mislykket jernbanesabotage. Der var husundersøgelse forskellige steder, bl.a. hos et par af vore lærere. Da vi hørte herom, fik vi travlt med oprydning af visse ting, der blev anset for ulovlige, hvorefter vi tog vore cykler og fiskestænger samt vore børn for at tage på »fisketur«. Vi forsøgte at komme ud ad vejen, den vi i dag kalder Vadgårdsvej, men her blev vi standset af en vagtpost og fik ordre til at vende om. Ingen måtte forlade byen. Vi tog hjem igen og afventede begivenhedernes gang. Tre eller fire personer blev arresteret, lærerne var i forhør, men slap for videre tiltale, det samme var tilfældet med de arresterede, og gemytterne faldt atter til ro.

Men dagen efter skete noget alvorligt. En vagthavende soldat skød en ung mand på gaden ud for præstegården. Det var læge Anker Sørensens søn, der var færdig med skolen og kørte for sin fader, der skulle på sygebesøg. Soldaten gav ordre til standsning, men Anker Sørensen sagde: »Vi skal på sygebesøg!«, hvorefter bilen kørte videre. Soldaten fulgte vel sin ordre og skød gennem bilens bagrude og ramte den unge mand, der blev dødelig såret og døde kort efter. Dette hændte i skolens middagspause, og flere elever var vidner til tragedien. En af dem var fra den klasse, jeg skulle have. Han kom, lidt efter at timen var begyndt, bleg og rystet ind i klassen, hvor han straks fortalte om skuddramaet, og vi andre blev som han. Det berørte os stærkt.

Afslutningen på dette skoleår 1943-44 blev noget ud over det almindelige. Eksamen var forløbet godt, men der var ingen plads til at holde afslutningsfest. Begge hoteller-nes sale var optaget til indkvartering, og det samme var tilfældet med skolens gymnastiksal, som før nævnt.

Pastor Poul Pedersen tilbød derfor, at vi kunne holde afslutningsfesten i præstegårdens have.

Efter at vi først havde været i kirken, gik vi så der ned, vel et par hundrede personer og fortsatte med kaffebord. Jeg talte til eleverne og uddelte eksamensbeviserne, alt imens det trak op til et frygteligt tordenvejr.

Som indbudt taler var dr. Jens Kruuse fra Askov inviteret. (Senere kendt som leder af modstandsbevægelsen i Sydjylland).

Vi fik atter lov til at gå op i kirken, hvor Jens Kruuse talte, bl.a. om den kunst at flytte festdagens stemning og »løftelse« med over i hverdagen. Han tog udgangspunktet for sine betragtninger i den norske digter Henrik Wergelands digtning, hvorfra han også læste udvalgte stykker. Alt i alt en uforglemmelig dag.

Det var afslutningen på Nørre-Nebel Realskoles femte skoleår 1943-44 og altså en slags minijubilæum, vi kunne fejre, og vi fejrede det med manér.

Selv om det var en mindre begivenhed for alle andre end de indblandede, så er det vel værd at bemærke, at skolens udvikling var foregået under de skiftende krigsbegivenheder. Jeg synes, det er opmuntrende at se – og sådan føltes det også – at et fredeligt virke også kunne trives godt under de voldsomme og flere gange truende begivenheder. (1939: 24 elever og to lærere, 1944: 112 elever i fire klasser og fem lærere).

Men de truende begivenheder lå stadigvæk over os. For eksempel truslen om invasion på Vestkysten, overflyvninger, bombenedslag (når de engelske bombemaskiner vendte hjemad og var beskadiget, smed de ofte bomberne for at lette hjemfarten og da på helt tilfældige steder), beskydning, grov indkvartering og verbale trusler. I sandhedens interesse må man vel sige, at den menige soldat såvel som mange officerer var meget høflige, ofte servile eller nedtrykte, særlig i krigens sidste år, idet de til alle tider mærkede, at de ikke var velsete her, således som de efter sigende havde fået at vide, at de ville være ved invasionen den 9. april 1940.

Som omtalt var vore lokaler få og trange, og da vi ikke havde nogen gymnastiksal, prøvede jeg på en tid i begyndelsen af 1945 at holde folkedans i salen på Kjærs Hotel, da den en overgang var fri. Det foregik med alle elever på een gang, efter planen en gang eller to om ugen. Leder var Lars Jensen, Bork, og Marinus Sand fra Lunde leverede musikken. Det gik godt og eleverne morede sig, men det varede kun kort, for den 25. januar kom en officer ned i salen og sagde, at vi straks måtte standse med dansen og forlade hotellet, da det var beslagnet af »Værnemagten«. Det var en kort fornøjelse!

Den 26. februar holdt jeg skole i Horne efter en nødplan, jeg havde lavet, da Tistrupbilen ikke kunne køre på grund af gummimangel. To lærere skulle tage hver sin dag med egne fag. Vi cyklede derud, men nødplanen fungerede vist kun en uges tid, så kom rutebilen igang igen. Den kørte derefter et par måneder hvorefter den helt standsede, men derom senere.

Alt i alt var det således, at vanskelighederne tilspidsede sig i løbet af foråret 1945.

Lad mig prøve at give et rids af vilkårene på det nære hold i dette forår 1945.

Jeg har omtalt afspærringerne omkring skolen, lokalemangelen, transportvanskelighederne, mørklægningen, varemangelen, rationeringen, indkvarteringerne, så familier i mange tilfælde kun havde en enkelt stue til sig selv, eller kun køkkenet; sabotagehandlinger, natteskyderier, flystyrt, bombekast, »Ausweis« og ofte udgangsforbud. Men livsmod og humør blev bevaret, trods alt. Det tror jeg, mange vil kunne bekræfte. Vitser om tyskerne og illegale blade hjalp til.

Overflyvninger fandt sted hver nat, og hele armadaer samledes ved Nymindegab (Ringkøbing Fjord). De sidste uger før kapitulationen skete det også om dagen. Jeg husker særlig en dag med strålende sol, forår 1945, hvor en sådan armada var ved at samles, medens vi havde frikvarter, der blev trukket lidt længe ud, for at vi kunne se på de sølvglinsende maskiner, der kredsede, formentlig for at

vente på alle deltagende. Dog, det var som om flåden drev nærmere, og jeg sagde til eleverne, at nu måtte vi hellere gå i dækning, for det kunne tænkes, at flakskytset ville begynde at skyde. Det skete dog ikke. Klogeligt! Men en halv til en hel time senere mente mange, at de havde hørt bombebrag sydfra.

Den 1. maj 1945 flagede tyskerne med hagekorsflagene på halv stang, for da var meddelelsen om førerens død i Berlin nået frem til afdelingerne her.

På skolen mærkede vi opløsningen mod krigens slutning på den måde, at vi dels så de store skarer af flygtninge, der kom vandrende ad landevejen, somme tider kørende i rækker af primitive landbrugsvogne fra Polen eller Østprøjsen, ligeledes Volksturmsoldater i uniformer fra Bismarcks tid, eller i civilt tøj og med bløde hatte eller ingenting på hovedet i stedet for stålhelme og uden våben, alle på vej mod lejren i Nymindegab, hvor der efterhånden var samlet flere tusinde.

Vi blev også underrettet om, at vi på skolen skulle modtage en deling soldater, og der blev strøet halm på gulvene i to skolestuer, men der kom dog aldrig nogen, hvilket vi også havde fået et praj om af en kontorordonnans på kommandocentralen. Det skete også, at en officer lod et ord falde om, hvad der skulle ske. Kun SS-officererne skulle vi, ligesom soldaterne, tage os i agt for. Men vi kendte dem efterhånden.

4. Efter befrielsen

Indledningsvis omtalte jeg den 5. maj 1945 og de begivenheder, der knytter sig til skolen for denne dags vedkommende: dramatikken omkring flaghejsningen, skoleelevernes festlige optog gennem byen og den endelige højtidelighed i kirken, alt vist uforglemmeligt for deltagerne. Befrielsesdagen havde stået i festens og højtidens tegn!

For vort vedkommende på skolen var vanskelighederne dog ikke slut med krigshandlingernes ophør.

Det tog en halv snes dage, inden tyskerne forlod byen, de beslaglagte ejendomme og barakkerne.

Militærkøretøjer forlader området ved skolerne. Til højre det gamle forsamlingshus. Bemærk bommen til venstre.

Denne »afskedsdag« var også fuld af dramatik (15. maj 1945).

Vi havde skriftlig eksamen, og selvom der var en vis reduktion i dage og fag p.g.a. krigshandlingerne og skolernes beslaglæggelse ud over landet, så blev der holdt skriftlig eksamen på sædvanlig vis, men i vore egne skolelokaler, da vi ikke havde nogen sal til rådighed endnu.

Nu må man lige forestille sig, at der parallelt med den gamle skolebygning lå en barak af samme længde som skolebygningen i ca. 20 meters afstand fra denne, imellem lå et mandskabskøkken i skolens tilbygning. (Se vedføjede kortskitse!)

En officer havde fået til opgave at efterse barakken for ammunition og våben, inden soldaternes afmarch. Ved eftersynet fandt han en panserværnsgranat. Den tog han med ud og fyrede den af mellem de to nævnte bygninger med det resultat, at alle vinduer blæste ud, heldigvis netop

udad, for indenfor sad eleverne med deres opgaver til eksamen. De smed sig instinktivt ned på gulvet, og ingen kom noget til, men forvirring og mindre chok medførte det da. Dog senere har enkelte berettet, at visse facitter nåede de dog at kontrollere! Jeg for ud og skældte officeren ud på mit bedste tysk, der dengang ikke var så dårligt endda. Jeg gjorde ham opmærksom på, at han dog måtte vide, hvad han havde med at gøre. Ikke alene var vinduerne slået itu, men det var umuligt at skaffe glas i større mængder og straks. Han undskyldte meget, og tililende soldater bemærkede, at han havde godt af en røffel. Disciplinen var nok på retur. Dog det var en fin mand. En halv time efter kom en soldat med en militærkasket fyldt med penge, formentlig indsamlet som erstatning og undskyldning for den ravage, de havde lavet den dag!

Endnu en halv time efter fandt en slags afmarch sted.

Afmarchen af den deling, der havde beboet barakken og betjent lazaret og radiostation og depot m.v. fandt sted med en vis aplomb og værdighed, i samlet kolonne og med fane i spidsen. Men senere fulgte et mere tilfældigt optog af soldater med trækvogne, barnevogne og tilfældigt sammetømrede kærre, alt belæst med effekter, man mente at få brug for ved hjemkomsten. Også cykler og biler, der tilhørte danske, forsvandt. Det var et mere trist og ynkeligt syn, end da vi fem år før så de første soldater blive indkvarteret her.

Efter at soldaterne var draget bort og skolen var slut for denne dag, tror jeg nok, at eleverne havde en lystig time eller to med at se, hvad værnemagten havde efterladt i skolebygningerne og andre nærliggende lokaliteter. Jeg husker tydeligt, at en af de ellers mere stilfærdige elever for rundt i skolegården, iført forskellige efterladte uniformsgenstande og svingende med en officerssabel, medens andre sikrede sig telefoner, kikkerter, hjelme, bajonetter o.s.v. Andre udefra fulgte skoleelevernes vej og »organiserede« et eller andet, men der blev omgående udsendt forbud og påbud fra modstandsbevægelsen om, at alt skulle afleveres og overgives til englænderne til de-

struktion, hvilket blandt andet skete på sprængningpladsen ved Gammelgab, som man kan se den dag i dag. Lederen af modstandsbevægelsen C.P. Jensen og jeg var en tur ved grænsen for at skaffe stjalne cykler og biler, men det var en håbløs opgave. Der var bjerge af cykler. Det lykkedes dog at skaffe et par biler tilbage, idet de var let kendelige, andre fandt vi ikke. De havde jo ingen nummerplader på, efter at have været afmeldt og opklodset i flere år, eftersom privat bilkørsel ikke havde været tilladt under krigen.

En officer henvendte sig til mig, da jeg ved middagstid skulle til at forlade skolen. Hans ærinde var at tilbyde alt efterladt på depotet i det gamle forsamlingshus. Han nævnte særligt tæpper, lagener og underbeklædning, som han mente, vi kunne uddele til fattige i sognet. Det kunne vi vel også have fundet ud af, men da jeg om eftermiddagen sammen med et sognerådsmedlem ville besigtige lageret, var alt af den nævnte slags allerede forsvundet, formentlig til værdigt trængende uden vor medvirken.

Førstelærer Clausen og jeg fik også tilbudt en del undervisningsmateriale og andre effekter, som skolerne eventuelt kunne bruge, men der var ikke meget, vi brød os om at modtage, dog beholdt vi efter aftale med modstandsbevægelsen et stort lysbilledapparat og nogle fodbolde.

Alt blev nok ikke afleveret til modstandsbevægelsen, således som opfordringerne lød. Det vidner mange beretninger om. Man mener, at selv idag findes tusindvis af tyske våben ud over landet. Dog foregår i skrivende stund indsamling af sådanne våben under devisen »frit lejde« og den synes dels at bekræfte beretningerne, dels at give stort resultat i form af mange gemte effekter fra krigens tid.

Det var denne dags begivenheder og nogle betragtninger i denne anledning.

Men for nu at vende tilbage til skolelivet de følgende dage, da fulgte efter den omtalte skriftlige eksamen nu den mundtlige, der for så vidt forløb normalt. Vi som andre måtte dette år 1945 bortvælge to fag til mundtlig eks-

amen p.g.a. urolighederne ved krigens slutning, således som tidligere nævnt.

Medens soldater af den tyske værnemagt travede ud af landet, strømmede englænderne ind, og de blev modtaget med jubel og fejret i hver en by, hvor de nåede frem, og det ofte stærkt! En fremmed censor, vi skulle have til et mundtligt fag, blev meget forsinket og først efter flere telefonsamtaler nåede han frem med et par timers forsinkelse. Han var meget træt, og jeg måtte et par gange høre ham sige: »Den elev har jeg ikke noget indtryk af, vi giver ham Deres karakter!«

Vi holdt skoleafslutning den 28. juni 1945 og kunne nu atter få en hotelsal, ganske vist ramponeret, men grønne grene og flag skjulte skrammerne og gjorde salen festlig, og stemningen var til stede. Dels var eksamen gået godt, og nu havde vi fred i landet, så der var noget at fejre.

Ved afslutningsfesten anførte jeg i min tale til eleverne blandt andet: »I den sidste tid har vi levet i det, aviser og blade kalder »den elvte og tolvte time«. Og sandelig har vi oplevet, at verdenshistoriens store ur er faldet i slag og har indvarslet en ny tid. De begivenheder, vi har oplevet, er af et sådant format, at kun en digter evner at skildre dem og de følelser, der har gennemstrømmet os i den anledning. Mangen en varm glædeståre er fældet, når vi hørte om eller var vidne til en begivenhed, der gav os oprejning efter undertrykkelsen, eller viste os hulheden og fanatismen i den grønne og grå elendighed.

Vi har rigtig mærket, hvad det vil sige at leve. For kun den, der har mærket dødens kolde pust, ved hvad livet er værd.

Jeres skolegang er foregået i en ond tid, men jeg tror ikke, at I har følt det som en ond tid for jer personligt, for ungdommens lykelige evne til at skifte fra et indtryk til et andet, uden at det virker forflygtigende, har maget det så heldigt for jer, at I har kunnet lukke af for det ubehagelige og vel uddrage det mere interessante og spændende og måske lærerige af tiden. Et ubevidst motto for jer kan måske have været det, man læser på visse solure: »Jeg tæller kun de lyse timer« – «

Viceinspektør Malling, Varde, underholdt med sin festlige oplæsning, og ellers festede vi videre med skolebal om aftenen.

5. »Tiden, der fulgte«

Hvis vi nu regnede med, at alt nu ville gå i sin gamle gænge, nu da freden var indtrådt, da var det en forhastet tro.

Skulle jeg give en karakteristik af det følgende skoleår 1945-46, så må det blive, at det var et genopbyggelsens år, hvor vi forsøgte at hele skrammerne fra de nærmest foregående år.

Det gjaldt i det ydre: Klasseværelserne fik en hårdt tiltrængt istandsættelse med nye gulve, maling fra øverst til nederst, lakering af stole og borde, renovering og ordning af samlinger, kort, gardiner og retablering af vore ydre omgivelser.

Af andre ydre forhold var det påkrævet at bringe trafikken i sin gamle gænge, eventuelt gøre den bedre end før krigen.

Ved skoleårets begyndelse var Tistrupbilen et problem som tidligere nævnt. Den havde kun helt nedslidte dæk, og fem og tyve elever, der plejede at komme med den, havde ikke noget sikkert transportmiddel. Det gjaldt jo iøvrigt for hele befolkningen på denne strækning Tistrup-Nørre-Nebel. Jeg blev derfor udstyret med et dokument med alle sognerådenes stempler og underskrifter for med dette at rejse til København og i trafikministeriet at forsøge at fremskaffe bilgummi til rutebilen. Jeg blev godt modtaget, og et løfte om dæk fik jeg også, nemlig, når et skib, der var på vej engang kom her til landet med sin last af blandt andet bilgummi. Men hvad så indtil da? Ja, jeg kunne få tildelt benzin til en bil, hvis jeg kunne skaffe en sådan til kørsel med skoleeleverne. Jeg sagde tak til og købte en stor Pontiac, der blev indregistreret til kørsel med elever. Til at begynde med kørte jeg selv, men senere fik jeg en chauffør fra Horne til at køre. Denne ordning varede nogle måneder, så kom Tistrupbilen atter i gang.

Jeg har endnu ministeriets brev om, at jeg på politikontoret i Varde skulle have tildelt benzinmærker til 625 liter i tiden august til oktober. Jeg har endnu nogle mærker, så alt blev ikke brugt, men ordningen var rimelig og god som nødforanstaltning.

Hvide Sande-bilen kom straks igang igen, så de elever, der havde boet i Nørre-Nebel i krigens tid, atter kunne bo hjemme.

Toggangen kom også hurtigt til at passe med skoletiden, men for at elever fra Blåvand og Vejers kunne benytte en rutebil, der havde forbindelse med toget, måtte jeg i en periode stille et vist beløb som garanti for at bilen kunne driftsmæssigt »hvile i sig selv«.

Med hensyn til skolens indre liv, forsøgte vi så hurtigt som muligt at komme tilbage til den gamle gænge med undervisningen, efter i det sidste halve år at have undervist efter en nødplan, der i hovedtrækkene gik ud på skolegang fra kl. 9.00 til 12.45 plus nogle læsestuer og ekstratimer.

Nu var det heldigvis slut med, at togeleverne kunne komme med toget kl. 12 (det, der skulle have været her ved nitiden), løbe til skolen, styrtede ind i klasserne og råbe: »Hvad skal vi læse til i morgen? Toget kører tilbage med det samme!«

Hvis jeg skulle give en nogenlunde sammenfattende karakteristik af »de fem forbandede år«, som det hed i frihedssangen, og således som den tid forløb for os, da må det vel blive, som det også er fremgået af det hidtil anførte, at det var en periode med frygt og glæde i en mærkelig blanding, med dramatik og mærkværdigheder, som eleverne tog med sindsro og humor. Man mærkede ikke meget til krigen og dens nærhed. Det tyngede tilsyneladende ingen.

Foruden de forskellige vanskeligheder med flytninger og transport, tog man de forskellige hændelser som det særegne, de var. Jovist, var det fem forbandede år, men når man ser tilbage, var det også en lærerig tid, hvor alle mærkede, at vi havde alvoren tæt inde på livet, og at sam-

menhold var nødvendigt og hjælpsomhed og overbærenhed påkrævet.

Samhørigheden blandt befolkningen var stærk. Vi fik tænkt over, hvad det vil sige at være dansk!

Poul Qvesel, Bredgade 66, 6830 Nr. Nebel. Født 1911, fhv. skolebestyrer for Nørre-Nebel Realskole, senere skoleinspektør i Nørre-Nebel og borgmester for Blaabjerg kommune. Har skrevet forskellige avisartikler og tidskriftartikler.

Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, III

Af L. G. Ipsen, Oksbøl

I årbogen for 1984 bragtes en artikel om flygtningelejren ved Blåvand, blandt lokalbefolkningen almindeligvis kaldet »Russerlejrene«.

Siden artiklens fremkomst er der tilgædet Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv en række værdifulde, supplerende oplysninger, og det er bl.a. lykkedes arkivet at komme i forbindelse med en person, som i en periode af sin drengetid oplevede denne lejr på godt og ondt. Personen er arkitekt Salli Besiakov, der står som nummer 1 fra venstre på billedet side 214 i omtalte årbog ved siden af sin mor.

Familien Besiakov, der siden 1910 havde været bosiddende i København, måtte i forbindelse med jødeforfølgelserne i Danmark i august 1943 flygte til Sverige, hvor de fik asyl, indtil Danmarks befrielse den 5. maj 1945.

Den 30. maj forlod familien Sverige og rejste tilbage til Danmark. De kunne imidlertid ikke bosætte sig i deres tidligere lejlighed, da der i mellemtiden var blevet »disponeret over den til andet formål«. De stod således uden tag over hovedet og måtte i gang med at finde husly.

På baggrund af afstamning og sprogkundskaber fik fru Besiakov tilbud om at fungere som tolk i en af de af Dansk Røde Kors oprettede lejre for allierede flygtninge, i dette tilfælde altså Blåvandlejren, hvortil der var blevet samlet en broget blanding af tyske soldater, krigsfanger, tvangsarbejdere og flygtninge fra Østprovsen, Polen, randstaterne og mange andre lande.

Salli Besiakov, der var fulgt med sin mor til Blåvand, var på det tidspunkt 14 år gammel. Ved et besøg hos ham i eftersonneren 1985 fortalte han følgende:

Blåvandlejren 1945

Fra en drengs dagbog

»Jeg har lige haft besøg af oberstløjtnant L. G. Ipsen fra Oksbøl. Jeg havde ventet en bøs, ordenssprydet, uniformsklædt herre og mødte istedet en venlig, tweedklædt, pipe-rygende amatørhistoriker, der havde ofret en rejse til hovedstaden bare for at indsamle oplysninger fra dem, der

Indgangsportalen til Blåvandlejren. Til venstre vagtstuen, til højre barakken hvor min mor og jeg boede.

vidste noget om krigsfangelejrene i Ribe amt. Nu ville han også have mine oplevelser fra mit sommerophold i lejren ved Blåvand, dengang for 40 år siden, da Danmark blev frit.

Fra kælderen har jeg fra støvede kasser fundet fotoalbums og min gamle dagbog frem. Jeg er ikke sikker på at den egner sig til gengivelse i en historisk årbog. På den anden side er det her, det nærmeste jeg kan komme en autentisk gengivelse af, hvad jeg oplevede dengang for 40 år siden. Der kan være lidt kludder i de exacte datoer, jeg var ikke så nøjeregnende dengang. Men her er altså udpluk fra min dagbog anno 1945.

Sommeren 1945

1. Juni 45: Var ude i Dalføret på Amager lige så snart jeg var ankommet til Hovedbanegården fra Sverige. Kiggede ind ad vore Vinduer til den gamle Lejlighed. Der bor nogen andre nu. Vores Møbler er spredt for alle Vinde, men

de gamle Legekammerater hjemme i Gaarden ligner sig selv. Den lille Birthe er vel nok blevet flot. De troede alle sammen, at min Svenska Skol-Kappa, med Skulderstrop- per, brunt Læderbælte og Skraarem var en Uniform, og at jeg var blevet Medlem af Den Danske Brigade. Jeg lod dem blive i Troen. Hvis jeg bare kunne faa fat i en engelsk Skraahue, ville den være hjemme med Birthe.

15. Juni 45: Min Mor har faaet tilbudt Job som Tolk ved en eller anden russisk Krigsfangelejr ved Vestkysten. Hun har stillet som Betingelse, at jeg kunne komme med. Min Far skal, medens vi er derovre, prøve at skaffe vores Lej- lighed og Møbler tilbage.

Sikken en Chance, at skulle faa Lov at være sammen med rigtige Rødarmister, der havde været med i Krigen mod Hitler og maaske har været med ved Slaget om Sta- lingrad. Min Bror vil give mig Penge med, saa jeg kan skaffe ham et af de her Spænder med femtakket Stjerne paa. Hvis jeg kunne faa Tag paa en Parabellum-Pistol, vil det bare være Toppen. Saa han kunne faa sin hvide Fri- heds-kæmper-Cottoncoat pyntet op med en ordentlig Sky- der, i Stedet for hans lille, ynkelige Browning. Han kan tro nej, hvis jeg faar fat i een, beholder jeg den da selv.

20. Juni 45: Der var ikke meget Tid til at pakke eller sige Farvel til de gamle Venner hjemme i Gaarden (især Birthe). Vi er lige ankommet til Blaavandlejren. Desværre var der ingen Røde-Kors-Uniform til mig. Jeg maa gaa rundt i mit gamle Kluns. Vi bor i en gammel Tyskerbarak lige indenfor Lejrporten. Jeg har faaet eget Værelse, og der er gudskelov et rigtigt Lokum til Personalet – ellers var jeg rejst Hjem lige på Stedet. Har været ude at se på Lokalteterne: der er meget øde omkring Lejren, kun Enge, Sandklitter og saa Grusvejen. Ved Indgangen til Lejren er der rejst en Æresportal med et stort Billede af Stalin himself, omkranset af Løv, røde Flag, Danske Flag og Røde-Korsflag. Over Portalen, noget Krims-Krams på Russisk, der nok skal betyde Velkommen. Selvom der er Vagtstue med bevæbnede Frihedskæmpere ved Porten, ser det ud til, at Russerne kan komme og gå, som de vil.

Vore venner i deres nysede tyske uniformer.

Der er ca 1400 af dem, både Kvinder og Mænd. Kun ganske faa af dem har de rigtige russiske Uniformer paa. Resten er klædt i gamle slidte, tyske Uniformer. De klipper Jakkerne af lige over Hoften, for bedre at kunne faa Hænderne ned i Bukselommerne. De er ikke særlig smarte at se paa. Der er ogsaa unge Piger i Lejren, et par af dem maa se helt godt ud inde under deres forvaskede Kjoler.

25. Juni 45: Een af Vagterne fra Lejrindgangen tog mig med paa en Tur i en ægte engelsk Rover. Dødsomt Vogn som Frihedskæmperne har organiseret. Den kører et godt stykke over de 130 paa rigtig Benzin. Den fik hele Sømmet, og selvfølgelig røg vi i Grøften på Vej til Varde. Der skete nu ikke noget, ud over at Vognen fik nogle Buler.

En anden Gang vi skal til Varde efter Medicin, har han lovet mig at jeg må styre Vognen. Ellers er den eneste Forbindelse til Byen den store hvidmalede Rødekors-Lastbil der henter Mad. Alle prøver at komme med den. Russerne hænger alle Steder uden på Vognen, det er nemlig kun gravide eller meget syge, der faar lov at sidde i

Køkkenet i lejren. Økonomaen overvåger madlavningen.

Førerhuset. Hvis man kan redde sig en Plads paa Forskærmen (og holde godt fast i Forlygterne), slipper man for at blive lige saa støvgraa i Ansigtet som dem, der faar plads paa Ladet. Der er allerede en Del andre Danskere i Lejren. De er kommet nogle Uger før os. En flot Sygeplejerske i en smart, blaa-hvid Uniform, en Økonoma og nogle andre der leder Lejren eller holder Regnskab og saadan noget.

De har ikke fundet ud af, hvad jeg skal lave, og det haster ikke, for Turene sammen med Chaufførerne er spændende nok. Min Mor har faaet et lille Skilt paa sin Dør: PIREVOZTIZA, der betyder Tolk. Udover at oversætte, naar Russerne skal til Lægebehandling, hjælper hun ogsaa med Uddeling ved Køkkenet. Russerne er helt vilde med Æg, og hun stikker nogle af dem et par ekstra, naar hun ser sit Snit til det. De andre i Køkkenet er sure over det. De siger, at der skal være ens Rationer for alle, ligemeget om det er »Intelligensia« eller Bønder.

Minefelter og pigtrådshegn i nærheden af Blåvandlejren. I baggrunden en af de store flytradarer.

11. Juli 45: Først var jeg lidt skuffet over, at jeg ikke fik en Røde-kors-Uniform eller i det mindste et Armbind, men nu kan jeg godt se Fordelen ved at være Anonym og saadan lidt uden for Nummeret: Russerne snakker til mig, som om jeg var een af deres egne. Paa den Maade faar jeg opsnappet en hel Del Brokker. Min Mor er sur, når jeg bruger dem, for de er godt saftige. Der sniger sig nu ogsaa en hel masse almindelige Ord med ind, der kan bruges til at komme i Kontakt med Russerne. Der er en lille Gruppe »skrappe Dreng«, der tager paa Strejfture ud i Klitterne, som jeg især godt kunne tænke mig at komme i Lag med.

15. Juli 45: Det lykkedes, de vil godt have mig med. Omkring hele Lejren er der Minefelter. Der er Skilte herom overalt. Der skal man vist nok ikke vove sig ud. Igaar var jeg, sammen med Nikolaj og Pjotr plus et Par andre jeg ikke har lært Navnene paa endnu, paa Tur. De har arbejdet for Tyskerne som Slavearbejdere ved bygning af Bunkerne her omkring og kender Terrænet ud og

Efterladt kanon og ammunition ude i klitterne ved Blåvand.

ind. De ved, hvor der er Miner, og hvor der er efterladt Ammunition og Skydevaaben. Det er bare at gaa ned i Betonstillingerne og hale store Kasser med Kugler op. Pjotr slaar alle Rekorder i Haandgranatkastning. Jeg stopper ved 3, han kan mageligt klare at afsikre 6, som han lægger op foran sig, før han strør dem ud paa een gang i Klitterne. Haandgranaterne har nogle lange Træskafter og en lille graa Konservesdaase i Enden. Der skal en Tændsats op i Skaftet, og man skal afsikre dem, før man smider dem fra sig. De giver nogle ordentlige Brag og gode store Huller i Klitterne.

16. Juli 45: Vi har afholdt Konkurrence, om hvem der først kunne ramme et Lokum ved et af de forladte Sommerhuse i Klitterne. Naar saadan et lille Skur faar en Fuldræffer, flyver det som en Raket 10-15 m op i Luften for at falde ned i Smaapinde. Mon der er nogen, der ejer de Sommerhuse? Det bliver ikke noget behageligt Gensyn, naar de skal overtage dem. Ivan, der er med paa vore Klitture, er fra Usbekistan. Pjotr fortæller mig, at han

Lejrorkesteret på tribunen i kulturbarakken.

ikke kan tale ordentlig Russisk. Han siger hun om nogen, han skal sige han om o.s.v. Desværre tager jeg ved lære af ham. Ivan taler ogsaa et helt andet Sprog med de af Lejrbeboerne, der kommer fra den samme Stat som han. Men Ivan er knippel god til at finde nyt Legetøj. Hvor han støvede Maskingeværet op, er en Gaade. Vi stoppede først, da Løbet var helt gloende. Det er meget nemmere at skyde med Maskingevær eller Maskinpistol end med almindeligt Gevær. Det er ligesom at sprøjte Vand med en Haveslange. Man flytter bare Strålen, til man har fundet det Sted, man skal ramme. Vi smider tomme Benzindunke ud i de vandfyldte Huller i Klitterne og pløkker Dunkene til, til de gaar til bunds.

18. Juli 45: Jeg gider ikke at skyde med Gevær mere, man faar saa forbandet ondt i Skulderen. Nikolaj siger, at jeg holder forkert paa Geværet, jeg lærer det nok aldrig. Det er langt nemmere med Maskinpistoler, saa hver gang vi finder en Kasse med Skud til saadan en, kaster jeg mig over den, til Kasserne er tømte. Pjotr forklarer mig, at

Kvinder på motionsmarch.

han selv er »god nok«, men at der er andre i Lejren der ikke skal glæde sig til at komme hjem. Og med en Finger tværs over Halsen uddyber han sin Mening. Jeg er ikke rigtig klar over, hvorfor nogen er gode nok og andre ikke: hvorfor skulle der ske noget med de rare Russere, der har gaaet saa meget ondt igennem. Ivan har været Diamantgraver i Sibirien. Han har været en fri Mand før Krigen kom, siger han. Kun et par Maaneders strengt Arbejde med at finde Ædelstenene og saa en lang Ferie med Piger og Vodka i et af stederne ved Sortehavet. Det skal han starte paa igen, saa snart han er vendt tilbage. Ivan er næsten 2 meter høj, har smalle, skæve, sorte Øjne og en meget, meget tynd Stemme samt nogle kæmpestore Næver med Plads til en Masse Haandgranater.

19. Juli 45: Jeg har lært nogle fra Kunstnergruppen at kende. De plukker altid min Mor for raa Æg, før de skal synges i Klubben. Det er for at klare Stemmen. En stor Barak er indrettet til Festsal med Bænkerækker og en lille Scene med de sædvanlige Hilsner til den store Stalin skre-

Lejrgaden med udsmykning og min mor med alle vennerne.

vet med »bagvendte« Bogstaver hen over Åbningen. Stalin er der Billeder af alle vegne. Det er jo ogsaa ham, der har vundet Krigen for Russerne – næsten da. Kunstnergruppen bestaar af et 12 Mands Orkester, et par Klovne, og en masse Sangere der synger de sædvanlige Sange om at mødes igen under Uret i Kreml, naar Krigen er slut, og saadan noget sentimentalt noget. De kan ikke spille Jazz, og er forresten ogsaa bedøvende ligeglade. De laver en masse Sketcher om Lejrlivets Genvordigheder. Især gør de grin med ham Gromov, der holder Hof i Barak nr. 4.

20. Juli 45: Pjotr har sammenkaldt Skydebrødrene til Udflygt. Vi er begyndt at blive trætte af de små Ærtebøsser. Skydning med Parabellumpistoler keder mig, selv om jeg har organiseret mig én og gemt den i en Bunker. Ikke engang affyring af Mortérgranater mod de forladte Sommerhuse kan opmuntre os. Der skal noget mere og større til nu. De store Kæmpekanoner paa Tyskernes anlæg ude ved havet er desværre ikke færdigopstillet og mangler for øvrigt ogsaa Granater. Det kunne nu ellers have været

sjovt, at gi' dem en lille Hilsen i Norge. Vi maa nøjes med noget mindre. Pjotr har fundet en dejlig, lille Kanon i skudklar Stand, med Ammunition og det hele, i een af de tilsandede Bunkers. Vi har faaet gravet den fri og gjort den klar til affyring. Vi vil lige vente et par Dage, til der er faldet Ro over Feltet.

22. Juli 45: Gromov har bedt mig om at fotografere ham sammen med hans Hof af Livvagter, Tjenere og Damer. Gromov er en lille Mand, men en meget meget berømt Mand. Een af Livvagterne fra Gromovs Barak fortæller mig, at Gromov er en kendt Pilot, der har reddet en hel Ekspedition af Videnskabsmænd fra en Isflage paa Nordpolen. Han har faaet Masser af Medaljer, overrakt af selveste Stalin. Han havde dem ganske vist ikke paa sig mere, paa grund af sit ufrivillige Ophold i Tyskland. Jeg tror, at det bliver nogle gode Billeder.

21. Juli 45: Nogle af Russerne fra Rødarkmistbarakken fortæller mig, at Gromov er ét stort Svindelnummer, og at han nok skal faa sin Straf, naar de engang kommer hjem. Der er i det hele taget mange af Russerne, der skal hjem og have deres Straf. Min Mor gider ikke høre om det, hun synes at alle Russerne er lige rare og prøver bare at putte saa mange Æg ned i Halsen paa dem som muligt, for at de skal komme sig efter de frygtelige Aar i Fangenskab. De omkring 200 Russere, der bor i Rødarkmistbarakken, gaar hver Dag paa Marchtræning ude paa den støvede Landevej. De synger mægtigt godt: een i Spidsen synger for, og alle de andre svarer ham. Det er noget med: »Vi marcherer for Stalin og Folket o.s.v.« – men det lyder altsaa godt, de kan bare det der. Rødarkmisterne siger selv, at de er sikre paa at faa en fin Behandling, naar de kommer hjem. De har aldrig arbejdet for Værnemagten, men har været holdt fanget i et Vareskur i en eller anden dansk Havneby. Skuret var allerede overhældt med Benzin, da danske Frihedskæmpere i sidste øjeblik reddede dem fra at blive brændt levende.

22. Juli 45: En Sorgens Dag. Vagterne maa have opdaget, hvad vi havde været ude paa, for al Ammunition til

vores gode lille Kanon er fjernet, da vi naar ud til den. Vi maa tage til Takke med de sædvanlige Skydeøvelser. Det er begyndt at kede mig alvorligt. Min Parabellum ligger sikkert og godt gemt, indtil vi skal hjem. Min Bror faar den i hvert fald ikke, ligemeget hvad han byder.

23. Juli 45: Der bliver gjort rent paa mit Værelse af Ljuba. Hun maa være omkring de 15. Hun ser helt godt ud. Jeg har snakket lidt med hende, og hun tager sig god Tid naar hun gør rent. Jeg er faktisk lidt lun paa hende, men jeg tør ikke prøve paa noget, selvom jeg tror, at det kunne lade sig gøre at kysse hende. Tænk hvis hun har været Elskerinde for en SS-general eller saadan noget uhyggeligt nede i Tyskland. Nej, jeg tør ikke. Der er nu ikke noget at se paa hende, hun ser naturlig og sød ud, saa jeg kan næsten ikke tro det. Ærgerligt, at man ikke kan noget mere Russisk, ellers skulle jeg nok have faaet Sandheden ud af hende.

Æjrskoenageren med en af 'e blonde små ariere, der kulle have været forandret ra russer til tysker.

24. Juli 45: Der var vildt Slagsmaal paa Lejrgaden idag. Nogle af de »gamle« Russere havde opdaget, at nogen lige ankomne »nye« havde hjulpet SS med at udrydde hele den Landsby, de kom fra. Der er nok noget om det, Pjotr forklarede med Fingeren hen over Halsen. Det er nu mærkeligt, at nogle af de rare og flinke Russere, der smiler og spørger, om man kan skaffe dem Snaps, i Virkeligheden har været værre end alle SS-erne tilsammen. Min Mor har faaet det første Brev fra sin Familie i Rusland. Hun har lukket sig inde paa sit Værelse og græder hele Dagen.

26. Juli 45: Jeg har været paa min første Tur med Kunstnergruppen. De skulle optræde paa et Forsamlingshus i en Naboby. Folk var begejstret for deres Sang og Dans. Kunstnerne er privilegeret i forhold til de andre Lejrbeboere. De kan altid tiltuske sig lidt Snaps paa Rejserne. De bytter med Cigaretetuier, de har lavet af Aluminium fra nedfaldne Flyvere. Der bliver ridset Sovjetstjerner og Snørkler samt Dato paa Laaget. Æskerne gaar som varmt Sprit ved deres Byttehandler. De mindre heldige, hjemme i Lejren, maa nøjes med almindeligt Kogesprit. Det kan sagtens drikkes, siger de, bare man hælder efter med en ordentlig Slurk Mælk. Der er ogsaa nogen, der bruger Parfume, fra Lejrkiosken, til at tage de værste Tømmermænd. Det er det nærmeste, Kiosken kan tilbyde i Retning af Alkohol. Saa er der alle Danskernes Vittigheder om, at Russerne spiser Skosværten og Niveacremen fra Kiosken, men dem tror jeg nu ikke paa. Der er kun een Ting, der optager Russerne lige saa meget, som hvordan man faar fat i Sprit, det er Cyklerne. Tobak er der tilsyneladende ikke Vanskeligheder med at skaffe.

28. Juli 45: Russerne kan ikke finde ud af det med Cyklerne. Der er saa mange af dem, at det bare er at tage for sig. De er meget fortørnede, naar den omkringboende Befolkning tropper op og forlanger Cyklerne tilbage. Russerne har lært mig et Ord for det: »organisere«. Nogle af dem har, de sidste Dage inden Kaos hos Tyskerne, organiseret 4-5 Ure paa hver Arm. Det er altid godt at have noget at bytte med, siger de.

Lejrens barberstue.

29. Juli 45: Turene sammen med Kunstnerne fortsætter. Jeg møder en masse Vestjyder der er imponeret over, at jeg allerede har lært at tale perfekt Dansk, og jeg nænner ikke at skuffe dem. Jeg har lært, hvordan man med een Haand, en Avis og lidt Tobak kan lave sig en stærk russisk Smøg. Man ruller Tobakken til en tynd Pølse imellem Fingrene og river herefter – medens man stadig knuger Fingrene omkring Tobakken – en Las af Avissiden, som man saa ruller Tobakken ind i. Lidt Spyt paa den frie Kant, inden Rullen lukkes til ved et Par Knæk op og ned, og Machorkaen er klar til en ordentlig Lungekradser.

2. Aug. 45: Der skal være stor Fest i Klubben. Det er med Nød og Næppe, at Tandlægen, der har laant Klubsalen, er blevet færdig. Russerne har staaet i Kø hele Dagen for at aflevere deres Bidrag til de fyldte Spande med udtrukne Tænder og Blod. Gulvet er blevet spulet, og der er blevet pyntet op med Grangrene og Løv plus de sædvanlige Billeder af Stalin og nykomponerede Tirader med

»omvendte« Bogstaver. Der ventes fint Besøg af nogle russiske Generaler som skal fortælle om, hvornår og hvordan Russerne kan komme Hjem. I alle Sovebarakkerne har der været hektisk Aktivitet med at gøre rent. Lejrgaderne er fejtet og revet, og Anlægget med Beplantning, i Form af Sovjetstjerner og Kanter af hvidmalede Sten, har faaet en ekstra Afpudsning.

3. Aug. 45: Jeg reddede mig en Plads paa 1. Række ved den store Fest i Aftes. Hver Dansker fik tildelt en af Poul Lunds Russerbørn som Tolk (Poul Lund er deres danske lærer)*. Børnene havde ikke glemt deres Modersmaal, trods Tyskernes ihærdige Forsøg paa at omforme dem til gode Arier. De lysblonde Børns Forældre var blevet myrdet, og mange af dem havde glemt deres Efternavn, og hvor de kom fra. Desværre forstod Børnene ikke de voksnes Vittigheder, saa det var lidt af en Gættekonkurrence at forstaa Underholdningen. Det var nemmere med de lange Taler, der indeholdt de sædvanlige Standardsætninger og Lovprisninger af Stalin, Freden, Venskabet med det danske Folk o.s.v.

10. Aug. 45: Jeg har endelig overtalt min Mor til at punge ud, saa jeg kunne faa nogle af Lejr-skomagerens haandsyede Russerstøvler. Saadanne Støvler er Statussymbol i Lejren, næsten bedre end en Aluminiumskuffert. De er saa tunge, at man næsten ikke kan flytte Benene. Nikolaj siger, at de er gode at have paa, hvis man skal passere et Minefelt. De to Russere der blev dræbt sidste Uge, fordi de skulle skyde genvej over en Mark, saa nu ikke ud til at have haft megen nytte af deres Støvler. Min Mor plager mig med, at jeg skal aflægge Lejrens Frisør et Besøg, inden vi skal rejse om nogle Dage. Jeg skal ikke nyde noget af at blive tyskerklippet.

29. Aug. 45: Kære Dagbog, det er længe siden, jeg har betroet mig til dig. Sagen er den, at jeg ikke gider mere. Hvorfor skal man skrive alt det Sludder ned om hvad man oplever til daglig. Her inde i København er der Gang i

*) A. N. Forfatteren til bogen »Bag flygtningelejrenes pigtråd«.

Nicolai og Pjotr i nye uniformer i København.

den. I München spiller Leo Mathiesen Jazz, og der er aabnet en Hot-Dog Bar i Vestervoldgade hvor der ogsaa høres Hot hele tiden. Vi bor til Laans, fordi den gamle endnu ikke har skaffet os et Sted at bo.

Igaar havde vi besøg af Nikolaj og Pjotr fra Blavandslejren. Der er snart ikke flere Russere tilbage i Lejren. Ivan er rejst tilbage til Usbekistan, og Ljuba, som jeg ikke fik kysset, er rejst tilbage til Ukraine. Ivan og Pjotr ankom i nogle nye Sovjetuniformer de havde faaet udleveret til Rejsen: Jakker der var knappet helt op i Halsen og Bukser med brede Ben i noget lysebrunt Vadmél. De ser ikke særlig smarte ud, naar man sammenligner dem med Yankiernes Garbadineuniformer. Mine tunge Russerstøvler er heller ikke Sagen her i København. Naa, det var sidste Side i Dagbogen, jeg gider ikke begynde paa en ny, saa ha' det saa godt. jeg skal forresten i München i Aften med Birthe fra Dalføret, min Mor har syet brede Opslag paa mine Jernbanefløjlsbukser, og jeg har faaet Tag paa et Par Raagummisko. PS: jeg glemte Forresten at faa min Para-

bellum med mig, da vi skulle hjem fra Lejren – men Skidt, der er ogsaa vigtigere Ting i Livet end at skyde – Birthe f.Eks.«

Leif Guldmann Ipsen, Krarupsvej 7, 6840 Oksbøl. Født 1922, pens. oberstløjtnant 1982, kommandant i Oksbøllejren 1977-1982. Har tidligere skrevet: »Oksbøllejren gennem 50 år« (1979), og udkast til »Mindelunden ved Husbjerg«.

Seem Sogn

Lidt administrationshistorie fra de blandede distrikter

Af Søren Mulvad

Indledning

Beboerne i Seem sogn, lidt øst for Ribe, vil i vore dage for det meste betragte sig selv som vestjyder. Sproget i sognet er blandet, vestjysk og sønderjysk imellem hinanden. Man siger »a« og »æ« om sig selv, og det er svært at sige, hvilket af disse pronominer, der dominerer.

Det var tidligere almindeligt, at karle og piger fra sognet tog sommertjeneste »oppe« i den frisiske del af Vest-slesvig. Det findes der endnu en levende tradition om blandt de ældre, hvis forældre og bedsteforældre har haft pladser på Amrom, Westerlandföhr og andre steder, sjældnere på Fanø eller »nede i Jylland«. Det var tidligere lidt fint at have et sønderjysk tilsnit i sin tale. Jeg har hørt en gammel mand sige: »A sæjer »æ« om mæ sjæl«.

Dette forhold lagde kgl. skuespiller Peter Foersom allerede mærke til i 1820, hvor han skrev: »Har en karl tjent i sønder blot et halvt år, lægger de dem upåtvivlelig så meget mulig efter *søndens dialekt*«. ¹

Holdningen til sønderjyder skiftede dog noget efter 1864, hvor mange karle fra det tabte Slesvig flygtede hertil for at undgå den tyske uniform. Mange af dem var velhavende bønders sønner, som havde midler til at købe ejendomme for. Det var folk, der havde taget et standpunkt, og de blev til en vis grad toneangivende og kulturbærere, – til ærgrelse for nogen af de gamle slægter.

Imidlertid synes det glemt, at Seem sogn oprindeligt var en del af hertugdømmet Slesvig. Ikke en enklave, men et

blandet distrikt. Her skal forsøges udredet, hvad det vil sige, og hvilke årsager der ligger bag for Seem sogns vedkommende.

Adskillige topografer har omtalt de vanskelige forhold, som jurisdiktionen i de blandede distrikter i Slesvig var kommet i. Det gælder både m.h.t. det statsretslige og m.h.t. lokalforvaltningen på det gejstlige og det verdslige område. Ingen har dog formået at give et samlet billede af sagen, og det må anses for næsten håbløst at gøre det. Adskillige forfattere har med et suk måttet nøjes med at referere til »de udviklede forhold« eller lignende upræcise udtryk.

Forholdene har da også været så forviklede, at end ikke samtiden har kunnet gennemskue de rette sammenhænge. Atter og atter er der ført processer og klagemål, og atter og atter er der foretaget omlægninger og tilbagelægninger af de jurisdiktionelle funktioner.

Der findes endnu et relikv af de gamle tiders forhold, idet amtmanden for Ribe amt fører titlen stiftamtmand, hvilket vil sige, at hans beføjelser på det kirkelige område går ud over det geografiske Ribe amt, og strækker sig ind i Sønderjylland til de sogne, der fra Arilds tid hører til Ribe stift. Topografen J. N. Smith skrev i 1852: »I Slesvig er lov og ret i en, for ukendte, næsten utænkelig forvirring . . . Advokater, hvis antal derfor her er omtrent 5 gange større end på samme folketal i kongeriget. Dog har den seneste tid, vist ikke til befolkningens skade, nogenledes formindsket det.«² Ovenstående citat bekræftes af en ansøgning, som Obbekjær by (grænser til Seem sogn) sendte til kongen, da man engang forsøgte at skabe oversigtlige forhold: »At vi nærer frygt for et retsforhold, hvor selve hans majestæts anordninger ere blevne tilsidesatte, og folket alt længe har kæmpet for de naturlige rettighe-der, under hvilke en skare advokater trives, hvor gebyrerne ere mange og store, og processer kan udhales, indtil begge parter ere bragt til tiggerstaven, kan vel ingen for-tænke os i.«³

Professor Begtrup skrev i 1808 en lidt udførligere over-

sigt over, hvilke praktiske konsekvenser den blandede, eller melerte jurisdiktion havde: »I den søndre del af amtet (Ribe amt) gives en ubehagelig blanding af jurisdiktioner, så at i en by kan gives fire forskellige, da enkelte gårde og steder i landsbyen kan henhøre under Haderslev, andre under Tønder, atter andre under Ribe amt eller og under grevskabet Schackenborg. Formedelst denne blanding kaldes dette distrikt af Sønderjylland den melerte eller blandede jurisdiktion. Hvor meget det end var at ønske at denne blanding . . . kunne hæves, gives der dog ej uvigtige hindringer, at samme ej så let kan forandres. Disse hindringer grunde sig dels i de større friheder, hvormed hertugdømmet Slesvig er benådet, dels i forskelligheder i rettergang, love og vedtægter, fornemmeligen i henseende til arvefølgen. Desuden kunne en slig forandring ej heller finde sted uden at vedkommende embedsmænd godtgjordes de tab . . . de ville lide, da amtmændene med flere embedsmænd i det slesvigske taber derved i deres indkomster.

Forskellene i den borgerlige (jurisdiktion) er for stor til . . . at det kunne være beboerne ligegyldigt . . . til hvilken de bleve henlagte. Den del, som hører under det slesvigske har tilladelse til at brænde brændevin, holde kro, have købstadsnæring og kræmmeri på landet, men beboerne ere møllepligtige til en vis mølle, hvor deres korn skal males.

Efter de love, som gælde i hertugdømmet Slesvig, tiltræde den ældste søn gården efter sin faders død, når han er fyldt det 18. år, og moderen med sine andre børn og sin anden mand . . . må vige gården for den 18-årige søn. Ved given dødsfald træder kun de levende søskende, men ej de døde søskendes børn i forældrenes sted til arvs nydelse. Uden at tale om flere forskelligheder i rettergang og politilove.

De under den danske jurisdiktion ønske at nyde godt af de holsteenske privilegier med hensyn til at brænde brændevin og drive købstadsnæring på landet, men de ønske dem ikke en fremmed rettergang og love, som ere dem

ubekjendte, og efter hvilke proceduren formenes at være vidtløftigere og kostbarere, end mindre ønske de dem den i det slesvigske gældende arvefølge«. ⁴

I denne samtidige skildring ses det, hvor vanskeligt fremstilleligt tilstanden var.

I Seem sogn var følgende overinstanser repræsenteret: Ribe amt, Haderslev amt, grevskabet Schackenborg, det adelige gods Lindved, Tørninglen provsti og bispestolen i Ribe. Man må spørge:

Hvorledes er det dog gået til?

Statsretsligt

Indtil midt i 1200-tallet strakte kongeriget Danmark sig til Ejderen, og Seem sogn var uomtvistet en part af kongeriget. Bønderne i Seem må formodes i denne tid at have søgt lokale ting, eller Hvidding herredsting, med lokale retsordninger og fra 1241 følgende Jyske Lov. Det vil føre for vidt her at komme ind på tilstanden i Slesvig fra da af, og indtil 1459, hvor hertugdømmet faldt hjem til den danske krone og derpå blev et len, hvor kongen var hertug indtil 1483.

1483-1523 var Slesvig delt mellem to hertuger, hvoraf kongen i Danmark var den ene. Fra 1523 til 1543 var den danske konge enehertug, og i årene 1543 til 1584 måtte hertugdømmet deles mellem tre med-hertuger. Først efter 1584 blev forholdet stabilt, statsretsligt set, idet der fra da af kun var en (med)hertug hvilket varede til 1720. Ved arvehyldningen 1721 indtog kongen stillingen som hertug i Slesvig, men dette hertugdømme blev dog ikke ligestillet med kongeriget. Det havde sine egne love og sin egen rettergang.

Kirkens og præsternes forhold i sognet

»Blandt de embedsforhold, som bispem i Ribe var stillet i, var der næppe noget, som til stadighed voldte større vanskeligheder end de tørninglenske kirkeforhold, på grund af, at dette distrikt i verdslig henseende hørte under her-

Seem kirke. Bemærk tårnet med de fire gavle, den såkaldte tårninglenske type. Foto: Jens Just, Esbjerg 1979.

tugdømmet Slesvig, mens det i kirkelig henseende stod under Ribe stift.«.⁵

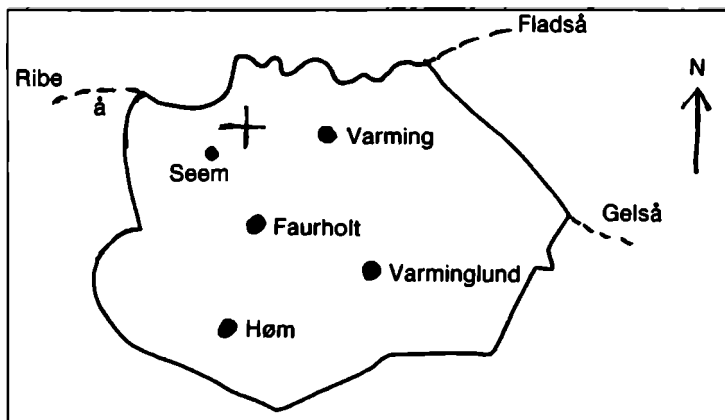
I tidens løb har der været skrevet meget om denne sag, men intet steds har man i særlig grad fokuseret på Seem sogn, som ellers ved sin beliggenhed tæt op ad Ribe by burde påkalde sig særlig opmærksomhed.

For overskuelighedens skyld bliver man nødt til at opdele beskrivelsen i en række underpunkter.

Seem kloster

Vi ved, at der formodentlig før år 1000 var blevet oprettet et kloster i Seem. Det blev anlagt på jord, som bispestolen i Ribe skænkede til formålet.⁶ Altså ejede bispestolen allerede på dette tidlige tidspunkt jord i sognet. Vi ved naturligvis ikke, om sognegrænserne dengang var afstukket,

Skitse over sognegrænser og bebyggelse i Seem sogn. Bemærk kirkens ucentrale placering.

som vi kender dem i dag, eller om Seem evt. var en part af Ribe domsogn. Klostret bestod kun kort tid i Seem, og i de få år undergik det indre forandringer. Men 1162 blev det flyttet til Løgum, men beholdt naturligvis sine besiddelser i Seem. De løsrevedes først ved magelæg 1501 og 1514,⁷ hvor bispstolen købte dem igen. De pågældende ejendomme har da været under Løgumklosters jurisdiktion indtil da, men det er i vor tid af mindre betydning, da der ikke findes bevaret materiale derom.

Bispstolen ejede imidlertid yderligere jordegods i sognet, og dette biskoppelige gods blev unddraget den almindelige rettergang i riget, da biskopperne fik birkeret. Herom senere.

Seem kirke

Kirkens forhold før reformationen er os helt ukendte. Der findes ikke bevaret materiale, der kan fortælle det mindste. Men umiddelbart efter 1536 dukker der problemer op i kildematerialet. Ikke specielt for Seem, men i Hvidding herred og Tørning len gør der.

Jeg vover den påstand, at kirkens splittelse imellem flere overøvrigheder kan aflæses af dens beliggenhed, og af dens fysiske fremtræden.

Selv om det ikke længere er direkte synligt, at det oprindelige materiale i murene var tufsten, så ved vi det fra ældre undersøgelser.⁸ Ribe domkirke er opført af samme materiale, og det er mange af omegnskirkerne også. Der er altså grundlag for at fastslå en forbindelse mellem Seem og Ribe. Men hermed har sagen ikke ende. Kirkens beliggenhed nær op ad det sted, som traditionelt udpeges som byggeplads for den hertugelige befæstning i Seem, (år 1312-14)⁹ og det faktum, at præstegård og kirkehus altid uantastet har været henregnet under Haderslevhus amt, indicerer at kirken sandsynligvis er opført af den sønderjyske hertug *på hans ejendom*. Stedet, hvor kirken ligger, er højst aparte i forhold til sognegrænserne og den tilliggende bebyggelse.

Man kan formode, at en slesvigsk hertug har ejet engene og brinkerne dertil. Blot må man tro, at bygherren har indkøbt materialer ad de samme kanaler, som domkirkens bygherre.

Endnu et vigtigt kendetegn er det særprægede og karakteristiske tårn, som antages at være opført omkring år 1500¹⁰ sammen med de øvrige tårne i det gamle Tørring len. Altså træk, der peger mod en samhörighed med Haderslevhus amt.

Kirkens regnskab

Kirkens regnskab er bevaret siden 1648.¹¹ Det er naturligvis dennes indtægt, der påkaldte sig øvrighedens interesse.

Fra ældgammel tid var det ærkedegneembedet, der var ansvarlig for kirkeregnskaberne i Hvidding herred. Men ærkedegnen fik ikke lov til uantastet at forvalte dette ansvar. Vi ved ikke, hvorledes striden opstod, men det formodes at være sket umiddelbart efter reformationen, da der findes to optegnelser fra 1544, som tyder på, at rivningerne er godt i gang.¹² »Fra Szeem Kircke, har ieg Henrik Ranzow icke kunnet bekomme noget regnskab«, og »Prov-

sten beretter, at alt det, som var i forråd (i Seem) er taget bort«. Sagen blev indberettet til Rigets Råd, sammen med adskilligt meget mere, og der faldt en afgørelse ved herredagen i Kolding 1576, men her blev de kirkelige sager ikke ført til ende, idet de blev anket til storfyrst August af Saksen, som afsagde voldgiftsdom 1578. Herefter skulle Hvidding herreds kirker stå under Slesvigs hertugs overhøjhed, og han fik tillige patronatsret til dem.¹³ I praksis ville det sige, at ærkedegnen ikke kunne revidere regnskaberne uden at hertugens skriver var til stede. Ærkedegnen oppebar 1 mark årlig af hver kirke for sin umage, og dertil 1 mark lybsk af hver kirke, hvor han ikke overnattede. Der ses ikke at have været nogen dusør til skriveren. Ikke desto mindre var der stadige stridigheder om, hvornår og hvor regnskabet skulle revideres. Drivkraften bag striden har tilsyneladende været personlig ærgerrighed.

Sognepræsteembedet:

I den slesvigske præsteregistrant¹⁴ findes nævnt en sognepræst i Seem 1539, og den samme person optræder i anden sammenhæng 1556, men det er uvist om han på det tidspunkt fungerer som sognepræst.¹⁵ Ellers er der en lakune indtil 1583. 1583-1632 opregnes tre indehavere af embedet. Ikke desto mindre skrev lensmanden på Riberhus 1616¹⁶ om »Seem sogn, som udi langsommelig tid haver standen ledig foruden nogen vis sognepræst, formedelst både Gert Rantzow og jeg holder os til jus patronatus«, så registranten kan ikke være entydigt rigtigt, medmindre »langsommelig tid« ikke betyder mere end få måneder. Det er sjovt at se, at lensmanden på Riberhus her påberåber sig jus patronatus, som vi har set, at lensmanden i Haderslev fik 1578. I 1632 blev embedet nedlagt. Den sidste sognepræst blev afskediget på grund af sit slette levned.¹⁷ Hans navn findes i dombøgerne, så det var velbegrundet at lade ham afsætte. Embedet blev derefter annekteret til kapellanerne ved hhv. domkirken og Sct. Catharinæ kirke i Ribe. Hvorvidt den afskedigede præst evt. fortsatte som personel kapellan, eller evt. som præste-

gårdsforpagter, ved vi ikke, men endnu 1636 omtales han som »Hr Jens Regelsen i Seem«, han var da udlagt barnefader. Titulaturen tyder på, at hans tidligere funktion ikke var glemt. Bestemmelsen om embedets nedlæggelse blev konfirmeret af generalsuperintendent Klotz i Slesvig i en udateret henvendelse.¹⁸

De to kapellaner skulle herefter på skift varetage embedsforretningerne og dele alle indtægterne, tiende, offer og præstegårdens afkast. Sådan gik det indtil 1683 hvor indtægten af præstegården tillagdes domkirkens kapellan alene.¹⁹

Præstens person:

Embedsdelingen medførte at en præst, for at kunne få lov til at virke både i Seem og i Ribe, skulle overhøres af Ribe-bispen og anerkendes af Ribe-amtmanden. Derefter skulle han begive sig til Haderslev for at lade sig anerkende (»tage collats«) af Haderslev-amtmanden. Man kunne forvente, at den ene amtmand ikke ville anerkende den andens kandidat, men det synes ikke at have været tilfældet. Der var ellers rig lejlighed til obsternasighed, for der blev ansat 26 compastorer (»med-præster«) i perioden 1632-1806.²⁰

Beboerne i Seem var nu slet ikke tilfredse med den trufne ordning. Dels mistede de enhver indflydelse på valget af deres sognepræst, og dels besværedes de med at skulle hente deres præst i Ribe, hver gang de behøvede hans tjeneste. Det kunne ske, at en person døde uden at præsten nåede frem med den sidste nadver og afløsning. Så blev der klaget! Præsterne kunne som regel vise klagen fra sig ved at henvise til »de slette veje«. I 1634 kunne man slet ikke komme til eller fra Ribe for stormflod og oversvømmelse. Der stod da et lig så længe på kirkegården, at det var halvt forrådnit inden præsten kunne komme og begrave det. Alt i alt var der rimeligt gode grunde til, at sognefolket skulle ønske sig deres sognepræst »igen hos sig i sognet at bo.«²¹

Præsterne måtte, foruden Gud og Mammon, yderligere

tjene tre herrer: Bispem og to amtmænd. Dette fik bl.a. denne ejendommelige følge: »I anledning af påskefesten 1724 blev på biskop Thuras forespørgsel befalet, af Frederik den 4., den 8. febr. 1724, at i Tørning len skulle, ligesom i hele hertugdømmet, påskefesten celebreres efter den tyske skik, – 8 dage førend i Danmark. Og det så nøje, at selv præsterne i Ribe, som betjente kirkerne i Seem og Vester Vedsted sogne i Hvidding herred skulle først helligholde påskefesten i deres tørninglenske kirker, og 8 dage derefter i Ribe bys kirker.«²²

I 1806 skiftede billedet. Da udnævntes en sognepræst – med kapellanvirksomheden ved Ribe domkirke som vedføjelse – og han blev ene sognepræst i Seem. Men der kom til at gå 66 år endnu inden sognepræsterne flyttede deres residens fra kapellanboligen i Ribe til en nybygget præstegård i Seem.

Embedsdelingen fik bl.a. til følge, at der fra 1720 til 1806 blev ført to sideløbende kirkebøger for sognets beboere. Der skal ofte to opslag til, før man kan hente en personalhistorisk oplysning fra denne periode.

Præstegården:

Efter at sognepræsteembedet nedlagdes, opstod der straks en tvist om præstegården i Seem. Det er uvist om den sidste residerende sognepræst virkelig selv beboede gården, eller han lod den drive ved en fæster. Men han var i hvert fald ikke uden interesse i, at gården blev overgivet til efterfølgeren på retmæssig vis. Havde det nu været et hvilket som helst andet sogn i Jylland, så havde den næste præst uden videre kunnet flytte ind på stedet, men sådan var det ikke her.

Ifølge en forordning fra 1539 fremgår det, at præsterne i Hvidding herred selv byggede, vedligeholdte og ejede bygningerne på deres præstegårde.²³ Forordningen foreskrev, at efterfølgeren skulle godtgøre præstens arvinger og enker, hvad værdi disse bygninger »af 8 fromme, uvildige mænd« vurderedes til.

Derfor var det heller ikke almindeligt her, at en præst

ægtede sin formands enke, hvis hun var gammel, for hun havde alligevel midler til at kunne klare sig for salgssummen. Og præstens indtægt som kapellan ved domkirken gjorde ham så uafhængig af Seem sogn, at han havde midler til at købe hende ud. Præsterne købte gårdens bygninger af en af den forrige præsts kreditorer 1632. Og det kan forstås af tingsvidnet, der blev taget ved denne lejlighed,²⁴ at de to kapellaner, der skulle deles om gården, kastede lod om, hvilke dele af bygningerne de hver især skulle eje og svare for. Der står ordret: »Så ret deling angår, som imellem sal. mester Joh. Pouch, fordem Guds Ords medtjener til Ribe domkirke, og sognepræst til Seem sogn, og sal. Terkel Andersen, fordem medtjener udi Ordet ved Skt. Catarinae kirke og sognepræst til Seem, er imellem delt og ved lod tilfaldet«. Siden hed det ofte i skøder og tingsvidner »præstegårdens halve huse fra vester« og lignende udtryk, hvergang en efterfølger skulle overtage en part.

Som tidligere nævnt, sorterede præstegården under Haderslevhus. Gårdene under den slesvigske administration var takserede efter »plovtafst« efter tidlig, middelalderlig, skik. De blev ikke matrikulerede eller sat i hartkorn førend 1866-70, hvor den preussiske stat lod det gøre.²⁵ Men mærkeligt nok leder man forgæves i plovtaflisterne efter Seem præstegård. Man må, indtil videre, gå ud fra, at den har været fri for skattebetaling.²⁶

I 1781 ansøgte en fæster på gården, en enke, om at hendes sønner måtte være fri for at møde på session, da »gården ikke er ansat i plovtalet, og om den end måtte være ansat i lægdsregistret, som jeg dog næppe troer, så er dog beboerne og deres børn derfor aldeles undtagne«.²⁷ Samme enke anførte, at det forholdt sig ligedan med andre annexpræstegårde. Compastorerne anerkendte hendes påstand. En lignende usikkerhed opstod 1788, hvor der var tale om, at der skulle indkvarteres soldater på gården. Compastorerne og amtmanden i Haderslev mente at gården burde være fri for det, men det kgl. tyske kancelli påbød, efter indhentet udtalelse fra biskoppen i Ribe og

amtmanden samme sted, at der *skulle* indkvarteres på gården.²⁸

Præstekørsel:

Siden 1632 påhvilede det fæsteren af præstegården at befordre præsterne fra Ribe til Seem kirke, hver gang de skulle holde gudstjeneste, hente naturalier af præstegården eller tage tiende. Ved øvrige embedsforretninger skulle vedkommende husstand, der havde brug for ham, selv hente ham i Ribe, om de havde hest og vogn – ellers skulle fæsteren af sted. Denne forpligtelse hvilede tungt på fæsteren, og i 1812 liciterede han den bort til en vognmand i Ribe. Ret beset et rimeligt påfund, for da vognmanden alligevel boede i Ribe, skulle han ikke køre dobbelttur hvergang. Kontrakten indeholder minutøse forskrifter for vognens standard, kuskens påklædning og kuskens optræden.²⁹ Helt indtil vor tid har ejeren af den tidligere annexpræstegård været forpligtet til at køre et vist antal årlige ture med præsterne. Der går historier blandt folk om, hvilke kvaler en enkelt, høfligt anlagt præst havde med at få den irriterede gårdmand til at køre for ham, når det var nødvendigt.

Tiende:

Den bogstavelige, gammeltestamentlige forståelse af begrebet »tiende« kan ikke bruges i Vestslesvig. Her må det forstås som en afgift til de kirkelige myndigheder i almindelighed, uanset procentdelen.

»I Tørning len var korntienden ligesom i kongeriget delt i tre dele: præste-, kirke- og kongetiende. . . . De ikkekongelige fæstere, (som hørte) under Lindeved, betalte ¼ af tienden til godsherren. Grunden til dette ejendommelige forhold var, at biskopstienden, der i kongeriget ved reformationen var blevet inddraget under kronen, og forandret til kongetiende, i Sønderjylland var blevet ophævet kort efter 1525. Kirkens 30. del blev dog i Haderslev amt delt mellem kirken og kronen.«³⁰

Ved tiendens indførelse blev der formodentlig opkræ-

vet 10% afgift til underhold for præst og kirke. Jeg formoder, at præsten, kirken og bispen har fået hver deres trediedel. Kirken er derved blevet vedligeholdt med de naturalier, der dengang var nødvendige til gudstjenestens afholdelse, lys, brød, vin, røgelse og evt. vask. Ved reformationen bortfaldt afgiften ikke, men fortsatte under andre fordelingsformer. På grund af reformationens indførelse på forskellige tidspunkter i hertugdømmet og kongeriget, har der hersket nogen uklarhed om, hvorledes tienden skulle svares i de blandede distrikter.

Der findes forskellige beretninger om og retningslinjer for tienden i Seem sogn. De er ikke ens, så praksis må have ændret sig umærkeligt, idet der kun en gang er bevis på, at der blev indgået en ny aftale om tiendens betaling.

Det ældst kendte dokument fra 1732 handler om, at bønderne ikke ville betale tienden som de plejede.³¹ Derfor så præsterne sig nødsagede til at tage tiendekornet »i kærven«, d.v.s. på marken inden det blev kørt ind. Deraf ses, at det førhen var brugeligt at kornet leveredes aftærsket. Det havde den fordel, at bønderne vel skulle tærskede det, men til gengæld kunne de beholde stráfoderet.

Siden søgte bønderne at få præsterne til at holde auktion over deres tiendekorn på marken, så de slap for at køre det til Ribe for dem, og det fandt man også ud af.³² Hermed nærmer man sig en pengebetaling frem for naturaliebetaling. Bortset fra det dyrkede, tiendedes der også af ost, gæs, æg, kyllinger, smør, kalve, grise og føl. De sidste tre dyrearter førtes dog ikke fra gårdene, men der betaltes fast pris for dem. Af lam leveredes kun hvert 15.³³

Men allerede 1779, d.v.s. mindre end 50 år efter første gang, blev der strid igen. Præsterne hævdede, at den brugelige ordning havde fungeret i over 200 år, og beråbte sig på historikeren David Grønlunds hjemmel, hvis (nu forsvundne) tienderegnskaber skulle fremvise bevis for, at der siden 1732 var blevet betalt penge fra alle sognets byer, undtagen Varming, som »fra alders tid« havde leveret korn. Der gaves så beviser på, hvor ulige fordelt tiendebetalingen var for de enkelte ejendomme. Gårde med

ens hartkorn ydede vidt forskelligt. Men hvis præsterne »skulle nyde den tiende, som de højst ansatte hidindtil har ydet, er vi dermed fornøjet«. ³⁴ Og det var jo beskedent ønsket! Uligheden fremkom sikkert ved den regel, at nybrudt hedejord holdtes fri af tiende i 20 år. Reglen gjaldt egentlig ikke i Tørning len, som det eneste sted af alle i Danmark og Slesvig, men den kan let have været håndhævet uden at have haft retslig gyldighed. ³⁵

Tiendeparterne deltes, så præsten fik $\frac{1}{2}$ og kongen og kirke hver $\frac{1}{4}$. Blev der et neg tilovers ved delingen, skulle præsten have det. Kongen fik sin part af alt, undtagen den del, der hørte under Schackenborg. Denne del var bortforpagtet, og grev Schack fik sin del gennem Haderslev Vesteramts amtsstue. Som et kuriosum kan jeg nævne, at der var en bestemmelse om, at de lam der blev udtaget ved Skt. Hans skulle blive gående hos moderfåret til Mikkelsdag. I Tørning len betaltes svine- og kalvetiende i rede penge, som kirke og præst skulle dele, – undtagen i Seem sogn, hvor præsten skulle have dem alene. ³⁶

Skatter og afgifter

I de bevarede arkivalier findes ikke spor efter selvejere. Alt bøndergods ejedes af adel, kirke, konge eller hertug. Men det var næppe bønderne særligt vedkommende, hvem de tilhørte, for skatter og afgifter var lige så sikre som amen i kirken, omend beløbene i sidste ende gik i forskellige kasser.

På et eller andet tidspunkt må situationen omkring hertug/konge-ejendomme være frosset fast, således, at en ejendom, der blev handlet, ikke automatisk førtes over i en anden jurisdiktion. Før 1468, hvor bispen fik birkeret, må man have vedtaget, at det kirkelige gods blev regnet for hørende til kongeriget, Ribe bispestols stiftregister ³⁷ fra 1599 opregner en række ejendomme, opgjort i ottinger, men nøje opført efter hver sit tilhørsforhold. Det fremgår heraf, at stiftet opfattede sin ejendom i Seem som delvis kongerigsk og delvis hertugelig.

Men situationen må have cementeret sig allerede før

1536, idet Ribe Kapitels jordebog 1530⁹⁸ angiver to fæstere i Høm som hørende til Hvidding herred, mens resten henhørte under Lustrup birk.

Justitsvæsen

Som en hypotese, der indtil videre ikke har kunnet modbevises vil jeg gå ud fra, at Seem sogn *formelt* hørte til Hvidding hd. i hertugdømmet Slesvig. – Men et er det formelle, noget helt andet blev praksis.

Hvidding herred

Indtil 1468 skulle alt sognefolket søge herredstinget i Hvidding ved trætter, jord- og ejendomshandel. Appellinstansen var landstinget på Urnehoved (eller hvor det nu har været), senere til overretten på Gottorp og allerøverste rigsrådet. Det sidste dog kun til 1524, da »satte Frederik den 1. Slesvig udenfor enhver retslig forbindelse med Danmark ved ophævelsen af appelretten til den højeste danske rigsret«. ⁹⁹

De ejendomme, som efter 1468 forblev ved herredstinget var de, som *ikke* ejedes af domkapitlet eller andre kirkelige instanser. Først og fremmest selvejere, af hvilke der dog ikke findes spor. For det andet fæstere under Haderslevhus amt. Det var ved folketællingen kun 7 ejendomme, huse, kåd, kvart-, halv- og helgårde. De bekendteste var Seem præstegård, Hømlund, Stavnagergård og Østergård i Varming.

Endelig forekommer der en ejendom, tilhørende Det lindvedske Gods. Det var en ejendom i Varming, som efter reformationen var blevet solgt til de Rosenkrantz'er på Høgsbrogård, og hvis arvinger siden tillagde den Lindved gods i Mellemslesvig, hvortil den hørte indtil 1796,⁹⁶ hvor den danske konge købte godset og lagde ejendommene under Haderslev amtsstue. Denne lindvedske ejendom spøger i alle oversigter helt frem til 1864. Den var bl.a. underlagt en særlig sognefoged i Spandet, og ved udstedelse af fæstebreve var fæsteren fritaget for udgiften til stempelpapir.^{97&98}

De ejendomme, som var undergivet Hvidding herredsting, fortsatte med at søge dette, indtil Seem sogn blev skilt fra den sydlige del af herredet ved grænsedragningen 1864. Landegrænsen kom til at følge Seem sogns øst- og sydgrænse, – men det er en anden historie.

De beboere, der blev skilt fra deres herredsting, fik dog en frist til at afvikle eventuelle retssager inden forbindelsen lukkede. Først 1867 var fristen ude.

Det er ejendommeligt, at tænke sig, at der i dette sogn har været en gruppe beboere, som indtil da var undergivet Jyske lov. Naturligvis kunne denne middelalderlige lov fra 1241 ikke være fyldestgørende i over 600 år. De slesvigske jurister så imidlertid ikke mod kongeriget, når retsgrundlaget skulle suppleres, men lænede sig stærkt mod det tysk-romerske rige, hvorfra de hentede retsregler fra tyske lovsamlinger og sædvaneretter. Derved vandt ældgamle elementer fra den romerske karolinerret indpas i disse, fra Rom så fjerne provinser. Alt i alt et glimrende grundlag for at brødføde de førnævnte store antal jurister.

Det kan som et kuriosum nævnes, at den tyske del af Hvidding herred beholdt Jyske lovs privatretslige principper helt indtil 1. januar 1900.⁶¹

Lustrup birk

Kirkeligt 1468-1536

Det biskoppelige gods blev unddraget den almindelige rettergang i landet da biskopperne fik birkeret. Det vil sige, at de fik tilladelse til, at deres egne folk, dels prælater og dels fæstere på kirkeligt ejede ejendomme, måtte dømmes på egne ting med bispestolen som overinstans.⁴⁰ Hvorvidt de borgerlige emner ved disse biskoppelige birker skulle appelleres til Guds statholder i Rom, eller til rigsrådet er uvist. Men de kirkelige personsager og disciplinarsager kunne efter kanonisk ret ikke pådømmes af en borgerlig domstol.⁴¹

Der foreligger forskellige oplysninger om, hvornår Ri-

bebispen fik birkerne oprettet.⁴² Der er dog bedst belæg for at Lustrup birketing blev oprettet den 5/11 1468.

Lustrup er en lille landsby i et af Ribe bys landsogne. Den blev centrum for det lille birk med samme navn. Alt kirkeligt gods, som fandtes i bl.a. Seem sogn henlagdes dertil, og tinget kom til at spille en væsentlig rolle for beboerne i Seem i næsten 300 år. Det nedlagdes først 1812.⁴³

Fra birkets oprettelse og indtil reformationen havde det den kirkelige, kanoniske, ret som arbejdsgrundlag. Dog blev der efter behov iblandet paragraffer fra Ribe stadsret.⁴⁴ Efter reformationen tilfaldt det biskoppelige gods kongen. Da Lustrup birk kom ind under kongen, så må man gå ud fra, at retsgrundlaget også blev ændret, så at man her skulle følge Jyske lov, således som den gjaldt i kongeriget. Men ikke uden modifikationer efter gammel sædvane.⁴⁶

Kongeligt 1536-1661

Fra da af, og indtil 1683, hvor Danske lov indførtes i kongeriget, men ikke i Hvidding herred, synes forskellen i juridisk klassifikation meningsløs. Den eneste iøjnefaldende forskel, synes at være en divergerende appelvej. »Birket havde det privilegium, at domme herfra appelleredes direkte til højesteret uden om landstinget«.⁴⁷ De hævdes dog andetsteds at have fulgt den almindelige instansfølge.^{47a}

Det ser ud til, at birket formelt var sammenlagt med Riberhus birk fra 1536 til 1555, men i praksis var det vist ikke.⁴⁸ Den 16/11 1555 fik Seem sogns beboere bevilling på, at måtte søge deres ret ved Lustrup birketing, undtagen de, der ikke før havde hørt dertil. D.v.s. at birket genoprettedes for alle, der ikke var fæstere under slesvigske godsherrer.⁴⁹ Der blev iøvrigt foretaget retslige omrokninger i denne egn 1563 og 1576, men ingen i Seem sogn blev berørt af det.⁵⁰

Adeligt 1661-1807

I 1661 sammenkøbte feltherre, grev Schack bøndergods og oprettede grevskabet Schackenborg. I den købte godsmasse var 35 ejendomme i Seem sogn, af varierende størrelse, samt *birkeretten* til Lustrup birketing.⁵¹ Det vil sige, at greverne Schack fra da af havde ret til at besætte dommerembedet.

Aflønningen af birkedommeren var den usleste af de tre birker, der hørte under grevskabet. Dog synes der at have været juridisk uddannede dommere så langt tilbage, man kan følge embedet.⁵⁴

Igen kongeligt 1807-1812

I 1807 købte kongen birkeretten af grevskabet, og birket blev nedlagt 1812, da den sidst fungerende dommer døde. Birketingets tjenere blev underlagt Riberhus birk, der bestod som kongeligt birk indtil 1859, hvor der blev samlet en større enhed: Ribe herred.⁵⁵

De blandede distrikters besværligheder

Det var ikke nemt at administrere i dagligdagen, dette, at naboer i samme by var undergivet forskellige overinstanser med varierende retssystemer.

Der synes at have været tilløb til at løse vanskelighederne ved, at man tog enkelte overordnede områder ud af den daglige administration, og henlagde dem under én myndighed. Det hævdedes i 1844 »at skole- og fattigvæsenet hører under Haderslevhus amt, (og) sognets folkemængde under Riberhus amt«. ⁵⁹ Men så enkelt lod det sig slet ikke styre. Arkivalierne viser noget andet. De to amts-huse lå i en evig brevveksling. I en fattigsag om en besvangret pige findes skønsmæssigt 1000 beskrevne ark i diverse arkivfonds, – og så løb pigen væk, og hendes sag fik aldrig nogen afslutning.

I vor tid må historikeren være opmærksom på, at f.eks. folketællingerne er foretaget af forskellige myndigheder. Størstedelen af Seem sogns beboere er opført på Ribe amts lister, men en mindre del er ført på Haderslev amts

lister. Endvidere er tællingerne ikke foretaget de samme år. Godset Lindved foretog endog sin egen tælling af underdanere allerede i 1769.

Hvad matriklerne angår, så blev de slesvigske ejendomme ikke regnet med i de danske matrikler, så det kan ikke lade sig gøre at tælle sig frem i listerne til en gårds beliggenhed i en by. De slesvigske gårde havde ikke hartkorn eller matrikelnummer, førend den danske stat tildele dem. For Seem sogns vedkommende kort efter 1864. Ligeså har udskiftningskortene blanke felter der, hvor de slesvigske gårde ligger. Der er virkelig noget at tage sig i agt for.

Oversigt

Seem sogns beboere var midt i 1600-tallet delt i følgende grupper:

- a) Hospitalstjenere, kaldes også Klosterbønder.
- a) Domkirkens tjenere.
- a) Schackenborg fæstere.
- a) Rytterbønder, kaldes også Kongens bønder.
- b) Lindvedske tjenere, kaldes også Rantzowere.
- b) Seem Kirkes fæster.
- b) Hertugens fæstere, kaldes også Haderslevhusere.
- b) Seem Præstegård.

Gruppe a) hørte til Ribe amt i skattemæssig henseende.

Gruppe b) hørte til Haderslevhus Amt m.h.t. skatter.

Bortset fra Seem kirkes ejendom, hvis tilhørsforhold er uoplyst, hørte endvidere alle b) til Hvidding herredsting, og a) til Lustrup birketing.

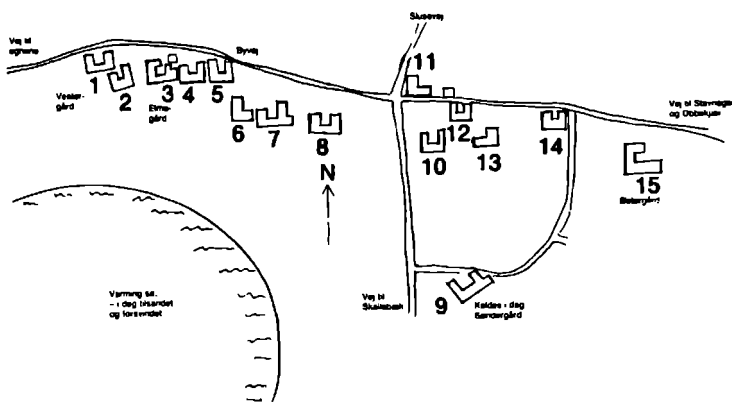
Et eksempel.

Varming by er et af Seem sogns 8 ejerlav. Selv om ikke alle ejerforhold er repræsenterede, så kan byen illustrere blandingen. 1774-protokollen nævner kun den overordnede myndighed og gårdbrugerne/fæsterne, men ikke ejernes navne. Listen er hypotetisk på enkelte punkter,

men en fuldtud gennemarbejdet liste skulle ikke være nødvendig i denne sammenhæng.

Bykort 1802	1774 Udskiftningsprotokol	1688 Matriklen
Vestergård no 1	Haderslevhus	Mag. N. Seerup
2	Riberhus	Ryttergård
Elmegård no 3	Riberhus	Ryttergård
Elmegård no 4	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no 5	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no 6	Riberhus	Seem Kirke
Elmegård no 7	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no 8	Riberhus	Ribe Hospital
Søndergård no 9	Riberhus	Ribe Hospital
10	Riberhus	Ryttergård
11	Riberhus	Ribe Hospital
12	Riberhus	Ryttergård
13	Riberhus	Ryttergård
14	Lindeved gods	Ribe domkirke
Østergård no 15	Haderslevhus	

Ryttergodset, Ribe hospital, Haderslevhus og Lindeved gods havde hver sin skiftejurisdiktion.

Skitse efter bykort over Varming by, tegnet 1802, efter udskiftningen.

Kilder og bevissteder

1. Foersom, side 15.
2. Smith, side 73.
3. Nielsen, side 529.
4. Begtrup, bd. 2, side 2 § 2.
5. Hvidtfeldt.
6. Kinch, bd. 1, side 26f.
7. DRB 2,2 no. 220, sst. 1,5 no 50 m.fl. samt Kinch, bd. 1, side 416f.
8. De danske kirker, side 186.
9. DRH angiver freden i Warnemünde til 1312, og ved forliget 1314 forlangtes hertugens befæstninger i bl.a. Seem revet ned. Jfr DRB rk. 2, bd. 7, no. 154.
10. De danske kirker side 186.
11. Worsøe, bd. 2, side 76.
12. RA, TKIA D-40,1.
13. Nielsen, side 518.
14. Arends.
15. Ribe Rådstuedombog, side 55.
16. Rørdam, side 535.
17. Kinch, bd. 2, side 334.
18. RA, TKIA D-100, samt Dansk Biografisk Leksikon bd. 8. Generalsuperintendent Stephan Klotz fungerede 1636-68.
19. Kronens skøder, den 24/6 1683.
20. Arends.
21. RA, TKIA D-100.
22. Ågård, side 110.
23. Andersen, den 2/9 1539.
24. LAV C-590 & B-6 nr. 59.
25. Mosbech.
26. LAÅ. Register over Mandskatter, Plov- og Kopskat 1689 ff. Heri intet om Seem pgd.
27. LAV, C-590, & B-7.
28. som 27.
29. Kontrakt i privateje, kopi i HAS.
30. Hvidtfeldt, side 91f.
31. LAV, Ribe Amt 1732, C-590, & B-6.
32. LAV, Ribe Amt 1751, C-590, & B-6.
33. Wimpfen side 587.
34. som 32.
35. Wimpfen, side 587, & Rescirpt til amtmanden af 31/12 1827.
36. Wimpfen, side 594.
37. LAV, Ribe Stift, Register 1599.
38. Falkenstjerne og Hude.
39. Paulsen, side 23.
40. Kinch, bd. 1, side 366.
41. Danmarks Historie, bd. 3, side 129 & 134.

42. Smith, side 106 nævner 1187, men Kinch, bd. 1, side 366 nævner meget præcist den 5/11 1468.
43. Trap, 5, side 1038.
44. sst.
45. LAV, Reg. Ribe side 23.
46. Salmonsens, art: Birk.
47. Fabricius & Hatt, side 186.
- 47a. Jørgensen side 391.
48. Danske Mag. 4,4 side 192.
49. Trap 4, side 544.
50. Wimpfen, side 441 ff.
51. Kronens skæder, 5/9 1661.
52. Regnskaber i Schackenberg Godsarkiv. Findes på godskontoret.
53. Worsøe, bd. 1, side 200.
54. LAÅ Schackenberg Godsarkiv (ureg.).
55. Trap 5, side 1038.
56. Høgsbrogård i Hvidding sg. og hd. ejedes af fam. Rosenkranz. 1613 solgtes den til statholder Gert Rantzow, der knyttede den til Lindved. Høgsbrogård skilt fra Lindved 1748, men ikke Høgsbros tdlg. bøndergods. Jfr. Sønderjyske Årbøger 1937 og LAV C-4, 166.
57. Trap 4, side 54, samt Vejl. Arkivreg. IV, side 3.
58. Ågård, side 46.
59. LAV, B-9 no. 1206, samt Japsen, side 175.
60. Trap 5, side 1039: »Ved lov af 16/2 1866 blev de ikke-afståede hidtil slesvigske dele af . . . Seem sg. . . lagt under Ribe hd. fra 1/4 1867.
61. Salmonsens, art: Slesvigsk ret.

Det benyttede baggrundsmateriale

Fremhævelserne opløser forkortelserne i noterne.

Utrykte kilder:

RigsArkivet: Skuffe 22 i forreste registraturværelse, Danske Kancelli 1660-1848.

Tyske Kancelli Indenrigs Afdeling.

LandsArkivet i Viborg: Registratur for Ribe stift maskinskrevet oversigt. 590, B-6, B-7.

LandsArkivet i Åbenrå: register over Mandskatter, plov- og kopskat 1689 ff.

Historisk Arkiv i Seem. Enkelte originalakter.

Schackenberg godsarkiv i Møgeltønder, div. regnskaber.

Trykte kilder:

Andersen, C. E.: De hansborgske Registranter. 1-11. Kbhvn. 1943 & 1949.

Arends, O. Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, bd 1-3. 1932.

Begtrup, G.: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Kbhvn. 1808. Senere reoptrykt.

- Danmarks Historie**, bd. 1-14. Politikens forlag København 1977-1978.
- Danmarks Riges Breve**, Række 1-3, Kbhvn. 1938-1982.
- Danmarks Riges Historie**: bd. 1-6, v/ Johs. Steenstrup m.fl. Kbhvn. 1907.
- Danske Magazin**, bd. 1-6, Kbhvn 1752-1754.
- De danske kirker**, bd. 17. Gads forlag 1970.
- Falkenstjerne og Hude**: Sønderjyske skatte- og jordebøger fra reformationstiden. Kbhvn. 1895-1899.
- Foersom**, P.: Samlinger af danske landskabsord. Kbhvn. 1917.
- Fabritius og Hatt**: Håndbog i slægtsforskning. Kbhvn. 1982.
- Hvidtfeldt**, J.: Bidrag til oplysning om de kirkelige forhold i Vestslesvig. Sønderjyske Årbøger 1941.
- Japsen**, G.: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Tønder 1968.
- Jørgensen**, P. J.: Dansk Retshistorie. Kbhvn. 1947.
- Kancelliets Brevbøger**, 1630-1632, Kbhvn. 1932.
- Kinch**, J.: Ribe bys historie, bd. 1, Ribe 1869.
Ribe bys historie, bd. 2, Odder 1884.
- Kroens skøder 1535-1763**, bd. 1-5, RA, Kbhvn. 1892-1955.
- Mosbech**, J. L.: Matrikulsforhold nord og syd for Kongeåen. Sønderjysk Månedsskrift, hæfte 1, 1924.
- Nielsen**, M. H.: De kongerigske enklaver. Fra Ribe Amt 1922.
- Paulsen**, P.D.C.: Om hertugdømmet Slesvigs folkepræg og statsret. udg. af Grænseforeningen, u.å.
- Ribe Rådstuedombøger**, v/ Erik Kroman, Kbhvn. 1974.
- Rørdam**, H. F.: Tørninglen, Ny kirkehistoriske samlinger, 1872-1873.
- Salmonsens leksikon**. Kbhvn. 1915-1930.
- Smith**, J.N.: Slesvigs land og folk, Åbenrå 1852.
- Trap**, J. P.: Danmark, 4. udg. Tønder amt, Kbhvn. 1966.
Danmark, 5. udg. Ribe amt, Kbhvn. 1965.
Slesvig 1-2, Kbhvn. 1861-1864.
- Vejledende arkivregistraturer**, 1V, udg. v/RA 1923.
- Wimpfen**, C. v.: Das Zehntewesen im Herzogthum Schleswig imbesondere im Amte Hadersleben. Staatsbürgerliche Magazin, bd. 10, Schleswig 1831.
- Worsøe**, H. H.: Landsarkivet i Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse, bd. 1 og 2, Viborg 1980-1981.
- Ågård**, K.: Beskrivelse over Tørning Len, Kbhvn. 1815.
- For råd og vejledning ved udarbejdelsen af denne artikel takker jeg Erik Strange Pedersen, Århus, og F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg.

Søren Mulvad, Varming, 6760 Ribe. Født 1948, lærer, arkivleder. Enkelte mindre artikler i »Fra Ribe Amt, desuden i »Mandøposten«, »Ribe-vennen« Ribe Statseminariums elevforenings årsskrift, »Sælen«, Koldingbogen, m. fl..

Peder Holden Hansens hus i Gødsvang før restaureringen: Det halvrunde vindue og de to smalle forstuevinduer er tilmurede. Den oprindelige, to-fløjede hoveddør er afløst af en een-fløjet, så at kun karmen og en del af det oprindelige overvindue er tilbage. Også vinduerne, der flankerer indgangspartiet, er sekundære og har ikke sladbuet overkarm som de oprindelige. Desuden mangler pilastreneres joniske kapitæler. SMS fot. 1983.

Markering af 100-året for bygmester Peder Holden Hansens død

Af Steffen M. Søndergaard

Håndværkerne, der deltog i fornyelsen af gårdenes bygninger efter 1820ernes landbrugskrise, er næsten alle glemt for længst. Enkelte huskes dog stadig, blandt dem Peder Holden Hansen (1812-86), der virkede på egnen omkring Anst, Vejen og Brørup fra 1835 til 1874, og som tilbragte sine sidste år i Gødsvang ved Ølgod, hvor han nåede at sætte sit præg på nogle få gårde og huse.

Peder Holden Hansens hus i Gødsvang efter restaureringen: De to smalle forstuevinduer er retablerede efter istandsættelse og suppleret af det bevarede snitværk. Det samme gælder hoveddørens overvindue, hvorimod dørfløjene og det halvrunde vindue er rekonstruerede efter ældre fotos. Pilastrenes joniske kapitæler stammer fra den stærkt ombyggede nabogård, hvis ejere velvilligt har stillet dem til disposition for restaureringen. Murværket er istandsat, og den afsluttende overfladebehandlings »farvesætning« bygger på ældre fotos. Desuden er taget omlagt. SMS fot. 1986.

I 100-året for Holden Hansens død er bogen »Peder Holden Hansens huse – og nogle af hans kollegers« udkommet.¹ Bogen gør rede for den selvlærte bygmesters baggrund og klassicistiske inspirationskilder. Den præsenterer de bygninger, som med sikkerhed er opført af Holden Hansen samt en række tilskrivninger. Til sammenligning vises nogle samtidige, anonyme bygmestres huse, og bogen afsluttes med en oversigt over Holden Hansens arkitektoniske virkemidler.

100-året er desuden blevet markeret med en ydre istandsættelse af det hus, som Holden Hansen købte og ombyggede, da han og hans kone i 1874 flyttede til Gødsvang. Med sine svungne gavle i nyrenaissance og med sin kvaderfugede facade var huset med på moden og adskiller

sig klart fra bygmesterens øvrige huse – når man ser bort fra ombygningen af herregården Estrup, hvis midterparti og sidefløje Holden Hansen allerede i 1860-61 forsynede med gavle i nyrenaissance. Andre detaljer i Gødsvanhuset er dog Holden Hansens velkendte, bl.a. pilastrene med de joniske kapitæler, snitværket i hoveddørens overvindue og i de flankerende forstuevinduer samt i det halvrunde vindue over hoveddøren.

Tilsyneladende lykkedes det ikke for Holden Hansen at blive færdig med ombygningen før sin død, idet der i gavlkammens vandrette afsatser er iagttaget huller for jerntappe, der formentlig har skullet fastholde kugler eller lignende prydelser, som aldrig nåede at komme på plads.

I 1887 solgte Holden Hansens enke huset til Christian Jessen Oggesen, hvis barnebarn er den nuværende ejer. I løbet af de følgende, knap 100 år blev huset stærkt medtaget på grund af den udsatte beliggenhed. Taget blev utæt, murværket blev frostsprængt, og i den vestvendte facade var efterhånden kun en del af hoveddørens overvindue tilbage af de oprindelige snedkerarbejder. Trods udskiftninger og tilmuringer blev resterne af forstuevinduernes snitværk imidlertid opbevaret omhyggeligt og kunne ved den nys afsluttede restaurering genanvendes efter istandsættelse og komplettering. Dørfløjene og det halvrunde vindue måtte derimod rekonstrueres med gamle fotos som udgangspunkt. (Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at både dørens overvindue og det halvrunde vindue ovenover er ren dekoration, idet der altid har været murværk bag begge). I et par tilfælde kunne manglende bygningsdele heldigvis skaffes fra andre Holden Hansen-huse: Således blev f.eks. de støbte, joniske kapitæler hentet fra nabogården, som Holden Hansen ombyggede for sin ene datter og svigersøn – men som senere er blevet ændret i en sådan grad, at man ikke savner de manglende kapitæler. Herudover er taget blevet omlagt, og der er foretaget en murermæssig istandsættelse, hvorunder bl.a. den nordre gavlkam er blevet ommuret, og

denne del af arbejdet har ejeren afsluttet med en overfladebehandling, hvis »farvesætning« med gråt og hvidt bygger på ældre fotos.

Restaureringsarbejderne er muliggjort ved betydelige tilskud fra Fonden for Dansk Bygningskultur og Fredningsstyrelsen.²

Noter

1. »Peder Holden Hansens huse – og nogle af hans kollegers« af Steffen M. Søndergaard er udgivet af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring i 1986. Forfatteren har af Fonden for Dansk Bygningskultur fået tildelt Tessinprisen for bogen.
2. Restaureringsarbejderne er udført af murermester Hans Blom, Seem og tømrer- og snedkermester Sigvald Urup, Ribe – det halvrunde frontonvindue er dog skåret af snedkermester Johs. Hansen, Gredstedbro.

Steffen M. Søndergaard, Melvangvej 8, Askov, 6600 Vejen. Født 1945. Arkitekt med afgang fra Kunstakademiets Afdeling for Bygningsrestaurering i 1975. Udgør siden 1977 Sønderjyllandsafdelingen af Erik E. Holms tegnestue, der fortrinsvis arbejder med restaureringsopgaver. Har i den aktuelle sammenhæng desuden skrevet om »Restaurering af Stenbrogaard« i Mark og Montre, 1981. Medforfatter af bygningsregistrarerne »Gamle huse i Sønderho«, 1980 samt »Møgeltønder – Slotsby og bondeby«, 1985.

Et udvalg af historisk litteratur om Ribe amt

Fra Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskriftartikler vedrørende Ribe amt. Oversigten er udarbejdet i samarbejde med Centralbiblioteket i Esbjerg. Redaktionen vil være taknemlig for henvisninger i årets løb, der kan bidrage til at gøre listen så fuldstændig som mulig.

Til orientering skal der anføres, at når der i litteraturlisten henvises til 1. Egnsbogen 1985, er det Grindsted-Billund egnen, der tænkes på, 2. Lokalårbogen 1985, så er det Bramming kommune, der dækkes og 3. Museumsavisen, så er det Holsted-Brørup-Vejen området, der omfattes af denne avis.

Historieformidling *Tidsskrifter*

Egnsbogen 1985. Grindsted-Billund (med årets begivenheder 1984-85, 64 s., ill.).

Esbjerg årbog 1985 (2. årg.) Red.: V. Bruhn, J. Dieckmann Rasmussen og P. Grinderslev (med set og sket 1984-85, 88 s., ill.).

Folk og Forskning 1985 (9. årg.), 1-4. Udg. af Universitetsforeningen for det sydlige og vestlige Jylland (70, 70, 70, 74 s., ill.).

Fra Ribe Amt XXIII-II, 1985. Red.: S. Manøe Hansen, A. Frandsen og J. Kusk. Udg. af Historisk Samfund for Ribe Amt (212 s., ill.).

Lokal-årbogen 1985. Red.: Fl. Just, K. Nielsen og O. Bak. Udg.: Lokalhistorisk forening for Bramming kommune (med glimt fra året 1985, 112 s., ill.).

Mark og Montre. Fra sydvestjyske museer. 1985 (21. årg.). Red.: P. K. Madsen, S. Manøe Hansen og I. Stouman (112 s., ill.).

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn 1984-85. Red.: H. Nielsen (72 s., ill.).

Museumsavisen 1985 (6. årg.) 1-2. Red.: A. Frandsen og H. J. Larsen. Udg.: Holsted-Brørup-Vejen egnens Museumsforening (20 og 24 s., ill.).

Ribe Stiftsbog 1985. Red.: F. Bøss (155 s., ill.).

Vardesyssel aarbog 1985 (Oksbøl 1985).

Øvrigt

P. Dragsbo: En ny Danmarkshistorie på vej. Overblik over kulturhistorien – et forskningsfelt for museerne (Folk og Forskning, 3, 1985, s. 22-33).

Frandsen, A.: Det kommende museum (Museumsavisen, 2, 1985, s. 2-3).

Hansen, H. C.: Grav hvor du står. Arbejdet med biografien over Poul la Cour (Folk og Forskning, 4, 1985, s. 49-57).

Just, Fl.: Om at udgive lokalhistoriske årbøger (Folk og Forskning, 3, 1985, s. 34-41).

Nielsen, Fl.: Foreningsarkiver og foreningshistorie (Fra Ribe Amt 1985, s. 442-455).

Rasmussen, J. Dieckmann: Folkelig historie. Historie på Folkeuniversitetet (Folk og Forskning, 2, 1985, s. 23-30).

Registratur over arkivalier vedr. Varde-Nr. Nebel jernbane, Nr. Nebel-Tarm jernbane, Varde-Grindsted jernbane, Vejle-Grindsted-Varde automobilrute. (Varde 1985, 8 s.).

Arkæologi

Hvass, S.: Trældiget (Museumsavisen, 1, 1985, s. 4-8).

Jensen, Stig: Hvad 100 km. læhegn gemte (Mark og Montre, 1985, s. 49-54).

Lerche, Grit: Brammingskæret og andre nye fund af pileformet ardskær (Mark og Montre, 1985, s. 78-98).

Nielsen, A. B.: Jernalderbebyggelse på Vejen Vestermark (Museumsavisen, 2, 1985, s. 13).

Nielsen, A. B.: Enkeltgravshøj i Tuesbøl (Museumsavisen, 2, 1985, s. 17-20).

Nielsen, H.: Guldsålene fra Gjerndrup (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn, 1984-85, s. 21-23).

Nielsen, I.: Middelalderbyen Ribe (Viby J 1985, 215 s., ill.).

Nielsen, J. og Mikkelsen, M.: Nybro – en grav fra yngre stenalder og en boplads fra yngre bronzealder (Mark og Montre, 1985, s. 55-62).

Petersen, J. E.: To somre i Ribes kloakker. Arkæologiske undersøgelser under et anlægsarbejde (Mark og Montre, 1985, s. 99-108).

Siemen, P.: En kogestensrøse fra Veldbæk ved Esbjerg – den eneste i Jylland? (Mark og Montre, 1985, s. 26-29).

Siemen, P.: Skonager – en jernalderlandsby fra 5.-7. årh. efter Kristus (Mark og Montre, 1985, s. 69-77).

Vedsø, M. og Pentz, P.: Bernhards segl (Skalk, 1, 1985, s. 11-15).

Vedsø, M.: Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirke i Varde (Fra Ribe Amt, 1985, s. 293-329).

Besættelsestiden

Clausen, L.: Fra besættelse til befrielse (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn, 1984-85, s. 24-28).

Esbjerg og 2. verdenskrig – tekst og billeder. Udg. af Esbjerg Museum og Esbjerg Byhistoriske Arkiv (Esbjerg, 1985, 36 s., ill.).

Holsted kommune – besættelsestiden. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv for Holsted kommune (Holsted 1985, 71, s., ill.).

Ipsen, L. G.: Flygtningelejre i Ribe Amt efter 1945, II (Fra Ribe Amt, 1985, s. 420-441).

Jensen, A.: Spredte træk fra besættelsestiden (Museumsavisen, 1, 1985, s. 2-3).

Jensen, C. P.: Modstandskamp i Vestjylland før og efter 5. maj 1945. (Nr. Nebel 1985, 123 s., ill.).

Jensen, S. Ravn: Et diplom fra besættelsestiden (Fra Ribe Amt 1985, s. 415-419).

Lundorf, Ellen B.: Historisk oversigt over modstandsbevægelsens arbejde i Varde 1940-45 (Varde 1985, 47 s., ill.).

Mindelunden ved Husbjerg (Udarbejdet af Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv, 1985, 11 s., ill.).

En samling lokale stikprøver af store overskrifter og hverdagsinformation. Ved P. Guldborg, og Ejvind Busk Jensen (Varde 1985, 70 + IX s., ill.).

Wraae, A.: Grindsted under besættelsen 1940-45 (Egnsbogen 1985, s. 7-10).

Mindesmærker - Fredning

Kulturhistoriske bevaringsinteresser - Ribe amt (Udg. af Ribe Amtsråd, 1985, 3 bind, ill.).

Rasmussen, J. Dieckmann: 85 år på Torvet (Esbjerg årbog 1985, s. 42).

Naturforhold

De geologiske og biologiske fredningsinteresser - Ribe amt (udg. af Ribe Amtsråd 1985, 56 s., ill.).

Kristensen, H. K.: Brørup moserne (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn 1984-85, s. 3-11).

Larsen, T.: Geologi og landskaber i Bramming kommune (Lokalårbogen, 1985, s. 41-54).

3 Kulturhistoriske cykelture - Esbjerg. (Esbjerg Museum, 1984, 3 foldere, ill.).

Landbrug *Gårdhistorie*

Fangel, H.: Vesterbæk - en forsvundet hovedgård i Vestslesvig (i Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s. 209-230).

Jessen, H.: Matrikel nr. 1 Krog, Søndergård (Egnsbogen 1985, s. 27-29).

Nissen, E.: Varhogård (Lokalårbogen 1985, s. 82-91).

Sørensen, H.: Forpagtningskontrakt for Jernved præstegård 1897 (Fra Ribe Amt, 1985, s. 353-361).

Møller, A.-M. og Nielsen, M. Lys-høj: Landbygninger i Esbjerg kommune (Esbjerg 1985, 152 s., ill.).

Andelsmejerier

Endrup Andelsmejeri 100 år 1884-1984. (Bramming 1984, 32 s., ill.).

Hansen, T.: Maltbæk Andelsmejeri (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn 1985, s. 12-20).

Møller

Frandsen, A.: Skvatmøllen ved Noesgård (Museumsavisen, 1, 1985, s. 12).

Madsen, E.: Løvlund mølle (Egnsbogen, 1985, s. 44-59).

Mulvad, S.: Opgang og nedgang på Mølby mølle (Fra Ribe Amt, 1985, s. 362-365.).

Andet

Gelting, M. H.: To profiler gennem Ribe Stifts tiender i 1500-tallet (i Festskrift til Poul Enemark, Århus 1983, s. 233-254).

Lindstrøm, A. Ture: Landbruget og strejken i Esbjerg maj-juni 1925 (Fra Ribe Amt, 1985, s. 408-414).

Pedersen, J. Brink: Grindsted-Grene mergelbane (Egnsbogen, 1985, s. 3-7).

Veno, E.: Bondeskifter i Skast Herred 1636-1649 (i Festskrift til Troels Dahlerup, 1985, s. 361-373).

Industri og håndværk

Fagbevægelse

Esbjerg Håndværkerklub. 25 års jubilæum. (Esbjerg 1984, 28 s. ill.).

Lund, O.: Status ved de 90... (Dansk Typograf Forbund, Esbjerg afd.'s 90 års jubilæum. Esbjerg 1984, 23 s., ill.).

Andet

Sørensen, Cl. og Sørensen, T.: A/S Vestjydsk Krystal-Isværk 1935-1985 (Esbjerg 1985, 42 s., ill.).

Thestrup, L.: Da »Det hvide lys« kom til Brørup og tiden, der fulgte (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn 1984-85, s. 29-55).

Uddrag fra jubilæumsskrift udgivet af K. G. Hansen og Sønner A/S (Egnsbogen, 1985, s. 38-40).

Handel – service

Bak, O.: Hotel i 90 år (Lokalårbogen 1985, s. 104-106).

Just, Fl.: Brugsforeningen i stationsbyen – eksempler fra Sydvestjylland frem til 1. verdenskrig. (Nyt fra stationsbyen, 7, 1985, s. 8-34).

Ribe og Omegns Brugsforening 75 år (Ribe 1984, 32 s., ill.).

Samfærdsel

Larsen, H. J. L.: Kirke- og skolestier i Lindknud sogn (Museumsavisen, 1, 1985, s. 9-12).

Kulturelle forhold

Dragsbo, P.: Ægte funkis. Bygge- og boligudstillingen i Esbjerg 1933. (Mark og Montre, 1985, s. 5-18).

Broch, J.: Ildhu og vovemod. Esbjerg Kunstforening 1910-1985 (Esbjerg 1985, 173 s., ill.).

Madsen, P. K.: Fru Heibergs billede på Ribe Kunstmuseum (Mark og Montre, 1985, s. 19-25).

Se Esbjerg Museum (Esbjerg 1984, 23 s., ill.).

Kirkehistorie

Kirkebygningen

Heide, E.: Kvaglund kirke – kort beskrivelse af udsmykningen (Ribe Stiftsbog 1985, s. 63-67).

Klange, E.: Rytterfrisen i Ål kirke (Fra Ribe Amt 1985, s. 330-342).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Kirkerne i Varde og Esbjerg (Danmarks Kirker, Ribe Amt, hæfte 11-12. Kbhv. 1985, 150 s., ill.).

Tjæreborg kirke (udg. af Menighedsrådet, 1984, 18 s., ill.).

Vedsø, M.: Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirke i Varde (Fra Ribe Amt, 1985, s. 293-329).

Gejstlige personer

Gelting, M. H.: En bispekarriere. Helias af Ribe, en flamlænding i 1100-tallets Danmark (i Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s. 1-15).

Vedsø, M. og Pentz, P.: Bernhards segl (Skalk, 1, 1985, s. 11-15).

Østergaard, K. Høgsbro: En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. århundrede (Fra Ribe Amt, 1985, s. 343-352).

Uddannelse og skole

Bryndum – et sogn og dets skole. Red. af L. Ågerskov, K. T. Rasmussen og B. Schmidt (Esbjerg 1985, 62 s., ill.).

Folkekultur

Foreninger

Ansager Sportsforening 50 års jubilæum, 1935-1985 (Ansager 18 s., ill.).

Esbjerg Skøjteklub 25 år (Red. af L. Retbøll, Esbjerg 1985, 15 s., ill.).

Esbjerg forenede Boldklubber, Jubilæumsskrift for (Esbjerg 1984, 43 s., ill.).

Holsted forenede Boldklubber, jubilæumsskrift 1934-1984 (Holsted 1984, 104 s., ill.).

Hovborg Borgerforening 1910-1985 (Holsted 1985, 35 s., ill.).

Petersen, J. N.: Billund Flyveklub 1964-84 (Egnsbogen 1985, s. 50-56).

Rasmussen, J. Hedegård, Agergård, H. C. og Rue, J.: Darum Gymnastik- og Ungdomsforening 1960-1985 (1985, 56 s., ill.).

Afholdsbevægelse

Eriksen, S.: Something rotten in Grindsted. Afholdsproblemer i en stationsby (Nyt fra Stationsbyen, 8, 1985, s. 3-35).

Politisk historie

Esbjerg i partihistoriens centrum – træk af SF-Esbjergs historie gennem 25 år (Red. af Knud J. Andersen, J. Jørgen Nielsen og M. Nielsen, Esbjerg 1984, 63 s., ill.).

Malt Sogns Venstre, 1885-1985 (Brørup 1985, 31 s., ill.).

Personalhistorie

Andersen, A., Grindsted. Henne-lund, Kr.: »Den jydsk smed« i Grindsted (Egnsbogen, 1985, s. 41-44).

Astrup, Tage, Esbjerg. Enevoldsen, K.: Tage Astrup – Esbjergs grand old man (Esbjerg årbog 1985, s. 17-22).

Andresen – slægten, Lundtanggård v. G. Jensen (1984, 158 bl., ill.).

Christensen – slægten, Agerkrog. Slægtsbog for efterkommere efter Bertil Christensen gårdmand og smed i Agerkrog, Tistrup sogn, f. 1783, samt Uhregårds historie (Fredericia 1982, 149 bl., 10 tavl., ill.).

la Cour, Poul. Hansen, H. C.: Grav, hvor du står. Arbejdet med biografien over Poul la Cour. (Folk og Forskning, 4, 1985, s. 49-57).

Gregersens slægten fra Forum, ved Niels Jessen Gregersen (Esbjerg 1971, 72 bl., ill.).

Helias, biskop i Ribe (1142-1162). Gelting, M. H.: En bispekarriere. Helias af Ribe en flamlænder i 1100-tallets Danmark (i Festskrift til Toels Dahlerup, Århus 1985, s. 1-15).

Hansen, Magnus Sloth, Lundsgård, Aal sogn. Nørgård, G. Ravn: Ane- og slægtstavle for gårdejer af Lundsgård, Aal sogn, Magnus Sloth Hansen, født Gudbjerg Gaarde 1912 med slægter fra Gørding, Skads og Tørrild herreder (Oksbøl 1984, 43 bl., ill.).

Jensen - slægten, Mølbygård, Ansager. Slægtsbog for efterkommere efter Bertil Jensen, gårdejer i Mølbygård, Ansager sogn, senere Skovlund sogn født 1798, samt Uhregårds historie (Fredericia 1982, 221 s.).

Ibsen, Sofie, Vejrup. Hjemmesygeplejerske i Vejrup. (Lokalårbogen 1985, s. 107-109).

Jensen-slægten, Jernvedlund. Slægtsbog for efterkommere efter Peder Christian Jensen husmand i Jernvedlund, Jernved sogn født 1828 (1982, 48 s.).

Karkov, Johan P.: Bramming. En landsbydreng blev læge. Erindringer (Esbjerg 1985, 66 s., ill.).

Jøger, Asmus, Hunderup. Schmidt, Thea: Læreren var en foregangsmand. (Lokalårbogen 1985, s. 92-93).

Kusk-slægten, Tjæreborg. Kusk, J.: Lidt om vor slægt (Tjæreborg 1984, 63 s., 25 tavl.).

Langgaard, Rued, Ribe. Melbye, M.: Rued Langgaard. Forvist til Ribe (Ribe Stiftsbog, 1985, s. 126-137).

Madsen, H. J., Jerne: Livserindringer bd. 1, (Esbjerg 1984, 144 s., ill.).

Madsen, Sigurd, Billund. Sørensen C.: Sigurd - brunkulskongen, som fik en medalje af dronningen. (Egnsbogen 1985, s. 16-20).

Madsen, S. Å., Grindsted. Bruhn J.: »Vil man høres i dag . . . må man hviske« (Egnsbogen 1985, s. 10-16).

Olesen, Ole Johnsen, Nordby. Ane-tavle for Ole Johnsen Olesen, født 1863 i Odden, Nordby sogn. (Fredericia, 34 bl., 4 tavl.).

Simonsen - slægten, Børsmose. Nørgaard, G. Ravn: Ane- og efter-slægtstavle for søskendeparrene Niels Jensen Simonsen, født 1851, gift med Maren Madsen, født 1851, og Simon Nielsen Simonsen, født 1854, boende i Børsmose i Aal sogn (1984, 133 bl., ill.).

Smidt, Morten, Endrup: Erindringer fra »Lillevang«, Endrup (Lokalårbogen 1985, s. 94-97).

Stephansen, Jens, Åstrup. Østergaard, K. Høgsbro: En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. århundrede (Fra Ribe Amt 1985, s. 343-352).

Sørensen, Johs. G. Grindsted: Gyldne drengedage (Egnsbogen, 1985, s. 34-37).

Therkildsen, Agnete, Darum: Fra tiden hjemme i Darum (Lokalårbogen 1985, s. 98-103).

Ribe amt og dele deraf

Atlas over Danmarks administrative inddeling efter 1660, bd. 1+2, red. af K.-E. Frandsen (Kbhv. 1984).

Dragsbo, P.: En ny Danmarksbeskrivelse på vej. Overblik over kulturhistorien – et forskningsfelt for museerne (Folk og Forskning, 3, 1985, s. 22-33).

Egnsbogen 1985. Grindsted-Billund (med årets begivenheder 1984-85, 64 s., ill.).

Gelting, M. H.: To profiler gennem Ribe Stifts tiender i 1500-tallet (i Festskrift til Poul Enemark, Århus 1983, s. 233-254).

De geologiske og biologiske fredningsinteresser i Ribe amt (Ribe amtsråd 1985, 56 s., ill.).

Jensen, C. P.: Modstandskamp i Vestjylland før og efter 5. maj 1945 (Nr. Nebel 1985, 123 s., ill.).

Just, Fl.: Brugsforeningen i stationsbyen – eksempler fra Sydvestjylland frem til 1. verdenskrig (Nyt fra stationsbyen, 7, 1985, s. 8-34).

Knudsen, Sv. Aa.: Egnens bebyggelsehistorie (Museumsavisen, 2, 1985 s. 5-16).

Kulturhistoriske bevaringsinteresser – Ribe amt (Ribe amtsråd 1985, bd. 1-3).

Kaae, Bue: Det onde år 1659 (Lokalårbogen 1985, s. 55-70).

Museumsavisen 1985 (6. årg.) 1-2. Red. A. Frandsen og H. J. Larsen. Udg. Vejen-Brørup-Holsted egnens Museumsforening (20 og 24 s., ill.).

Kommuner – sogne

(alfabetisk efter kommune).

Billund kommune

Grene sogn

Madsen, E.: Løvlund mølle (Egnsbogen 1985, s. 44-59).

Pedersen, J. N.: Billund Flyveklub 1964-84 (Egnsbogen 1985, s. 50-56).

Sørensen, C.: Sigurd-brunkulskongen, som fik en medalje af dronningen (Egnsbogen 1985, s. 16-20).

Blåbjerg kommune

Ipsen, L. G.: Flygtningelejre i Ribe amt efter 1945 II (Fra Ribe Amt, 1985, s. 420-441).

Lunde sogn

Jensen, G.: Slægten Andresen, Lundtanggård, Lunde J. (Nr. Nebel 1984, 158 bl., ill.).

Ovtrup sogn

Jensen, S. Ravn: Et diplom fra besættelsestiden (Fra Ribe Amt 1985, s. 415-419).

Blåvandshuk kommune

Ho sogn

Mindelunden ved Husbjerg. (Udg. af Blåvandshuk Lokalhistoriske Arkiv, Oksbøl 1985, 11 s., ill.).

Aal sogn

Klange, E.: Rytterfrisen i Ål kirke (Fra Ribe Amt 1985, s. 330-342).

Nørgaard, G. Ravn: Ane- og efter-slægtstavle for gårdejer af Lunds-gård i Aal sogn Magnus Sloth Hansen født Gudbjerg Gaarde 1912 med slægter fra Gørding, Skads og Tørrild herreder (Oksbøl 1984, 43 bl., ill.).

Nørgaard, G. Ravn: Ane- og efter-
slægtstavle for søskendeparrene
Niels Jensen Simonsen, født 1851,
gift med Maren Madsen, født
1851, og Simon Nielsen Simonsen
født 1854, boende Børsmose i Aal
sogn (Oksbøl 1984, 133 bl., ill.).

Bramming kommune

Historisk billedbog 1985 (Bram-
ming 1985, 64 s., ill.).

Just, Fl.: Om at udgive lokalhisto-
riske årbøger (Folk og Forskning,
3, 1985, s. 34-41).

Larsen, T.: Geologi og landskaber
i Bramming kommune (Lokalårbo-
gen 1985, s. 41-54).

Lokal-årbogen 1985. Red.: Fl.
Just, K. Nielsen, O. Bak. Udg.: Lo-
kalhistorisk Forening for Bram-
ming Kommune (med glimt fra
året 1985, 112 s. ill.).

Bramming sogn

Bak, O.: Hotel i 90 år (Lokalårbo-
gen 1985, 104-106).

Karkov, J. P.: En landsbydreng
blev læge (Esbjerg 1985, 66 s., ill.).

Lerche, G.: Bramming skæret og
andre nyere fund af pileformet
ardskær (Mark og Montre 1985, s.
78-98).

Darum sogn

Rasmussen, J. Hedegård: Bebyg-
gelsen i Darum sogn 1688-1984
(Lokalårbogen 1985, s. 71-81).

Rasmussen, J. Hedegård, Ager-
gård, H. C. og Rue, J.: Darum
Gymnastik- og Ungdomsforening
1960-1985 (1985, 56 s., ill.).

Therkildsen, A.: Fra tiden hjemme
i Darum (Lokalårbogen 1985, s.
98-103).

Gørding sogn

Nielsen, E.: Varhogård (Lokalår-
bogen 1985, s. 82-91).

Hunderup sogn

Smidt, T.: Læreren var foregangs-
mand (Lokalårbogen 1985, s. 92-
93).

Vejrup sogn

Ibsen, S.: Hjemmesygeplejerske i
Vejrup (Lokalårbogen 1985, s.
107-109).

Vr. Nykirke sogn

Endrup Andelsmejeri, 100 år
1884-1984 (Bramming 1984, 32 s.,
ill.).

Smidt, M.: Erindringer fra »Lille-
vang«. Endrup (Lokalårbogen
1985, s. 94-97).

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Om-
egn 1984-85. Red.: H. Nelsen (72
s. ill.).

Brørup sogn

Clausen, L.: Fra besættelse til be-
frielse (Hist. Arkiv for Brørup og
omegn, 1984-85, s. 24-28).

Kristensen, H. K.: Brørup mo-
serne. (Hist. Arkiv for Brørup og
omegn 1984-85, s. 3-11).

Nielsen, A. B.: Enkeltgravshøj i
Tuesbøl (Museumsavisen, 2, 1985,
s. 17-20).

Nielsen, H.: Guldskålene fra
Gjerndrup (Hist. Arkiv for Brørup
og omegn, 1984-85, s. 21-23).

Thestrup, L.: Da »det hvide lys« kom til Brørup og tiden, der fulgte (Hist. Arkiv for Brørup og omegn 1984-85, s. 29-55).

Lindknud sogn og distrikt

Larsen, H. J. L.: Kirke- og skolestier i Lindknud sogn (Museumsavisen, 1, 1985, s. 9-12).

Esbjerg kommune

Esbjerg i partihistoriens centrum (Red. af Andersen, K. J., Nielsen, J. J. og Nielsen, M., Esbjerg 1984, 62 s., ill.).

Esbjerg og 2. Verdenskrig (Esbjerg 1985, 36 s., ill.).

Esbjerg årbog 1985 (Red. af Bruhn, V., Rasmussen, J. Dieckmann og Grinderslev, P. med set og sket 1984-85, Esbjerg 1985, 88 s., ill.).

Information om kommunens kort (Esbjerg 1984, 38 s., ill.).

3 kulturhistoriske cykelture – 3 foldere (Esbjerg 1984, ill.).

Vejviser til et andet Esbjerg (Esbjerg 1984, 57 s., ill.).

Bryndum sogn

Bryndum – et sogn og dets skole (red. af Agerskov, L., Rasmussen, K. Toft og Schmidt, B., Esbjerg 1985, 62 s., ill.).

Gregersen, N. Jessen: Slægten Gregersen fra Forum (Esbjerg 1971, 72 bl, ill.).

Esbjerg købstad

Broch, J.: Ildhu og vovemod. Esbjerg Kunstforening 1910-1985 (Esbjerg 1985, 173 s., ill.).

Dragsbo, P.: Ægte funkis. Bygge- og boligudstillingen i Esbjerg 1933 (Mark og Montre, 1985, s. 5-18).

Enevoldsen, K.: Tage Astrup – Esbjergs grand old man (Esbjerg årbog 1985, s. 17-22).

Esbjerg Hånd sætterklub 25 års jubilæum 1984 (Esbjerg 1984, 28 s., ill.).

Esbjerg Skøjteklub 25 år (Red af Retbøll, L., Esbjerg 1985, 15 s., ill.).

Heide, E.: Kvaglund kirke – kort beskrivelse af udsmykning (Ribe Stiftsbog 1985, s. 63-67).

Jubilæumsskrift for Esbjergs forenede Boldklubber (Esbjerg 1984, 43 s., ill.).

Lindstrøm, A. Ture: Landbruget og strejken i Esbjerg maj-juni 1925 (Fra Ribe Amt 1985, s. 408-414).

Lund, O.: Status ved de 90 (DTF-Esbjerg afdeling 90-års jubilæum, Esbjerg 1984, 23 s., ill.).

Madsen, E.: Gaden som blev min. Rosenvængets alle omkring 1920 (Esbjerg årbog 1985, s. 37-41).

Madsen, H. J.: Livserindringer 1. del (Esbjerg 1984, 144 s., ill.).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Kirkerne i Varde og Esbjerg. (Danmarks kirker, Ribe amt, hæfte 11-12, Kbhv., 1985, 150 s., ill.).

Rasmussen, J. Dieckmann: 85 år på torvet (Esbjerg årbog 1985, s. 42)

Se Esbjerg museum (Esbjerg 1984, 23 s., ill.).

Siemen, P.: En kogestensrøse fra Veldbæk ved Esbjerg – den eneste i Jylland? (Mark og Montre 1985, s. 26-29).

Sørensen, C. og Sørensen, T.: A/S Vestjydske Krystal-Isværk 1935-1985 (Esbjerg 1985, 42 s., ill.).

Gesing sogn

Gregersen, N. J.: Gjesing dengang (Esbjerg 1985, 52 s., ill.).

Tjæreborg sogn

Kusk, J.: Lidt om vor slægt (Tjæreborg 1984, 63 s., 25 tav.).

Tjæreborg kirke (Tjæreborg 1985, 18 s., ill.).

Fanø kommune

Nordby sogn

Anetavle for Ole Johnsen Olesen, født 1863 i Odden, Nordby sogn på Fanø (Fredericia, 34 bl., 4 tav.).

Grindsted kommune

Sørensen, Johs. G.: Gyldne drenge-dage (Egnsbogen 1985, s. 34-37).

Grindsted sogn

Eriksen, S.: Something rotten in Grindsted. Afholdsproblemer i en stationsby (Nyt fra stationsbyen, 8, 1985, s. 3-35).

Hennelund, Kr.: »Den jydsk smed« i Grindsted. (Egnsbogen 1985, s. 41-44).

Jessen, H.: Matrikel nr. 1 Krog, Søndergård (Egnsbogen 1985, s. 27-29).

Pedersen, J. Brink: Grindsted-Grene mergelbane (Egnsbogen 1985, s. 3-7).

Sørensen, C.: Sigurd-brunkulskongen, som fik en medalje af dronningen (Egnsbogen 1985, s. 16-20).

Wraae, A.: Grindsted under besættelsen 1940-45 (Egnsbogen 1985, s. 7-10).

Hejnsvig sogn

Bech, C. G.: Gyttegård plantage (Egnsbogen 1985, s. 20-27).

Helle kommune

Næsbjerg sogn

Siemen, P.: Skonager – en jernalderlandsby fra 5.-7. årh. efter Kristus (Mark og Montre 1985, s. 69-77).

Holsted kommune

Holsted kommune – Besættelsestiden (Holsted 1985, 71 s., ill.).

Holsted kommune. Historisk bildebog (Holsted 1984, 63 s., ill.).

Holsted sogn

Jubilæumsskrift, Holsted forenede Boldklubber 1934-1984 (Holsted 1984, 104 s., ill.).

Lindknud sogn, Hovborg distrikt

Hovborg Borgerforening 1910-1985. (Holsted 1985, 35 s., ill.).

Åstrup sogn

Pedersen, O.: Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790 (Glejbjerg 1985, 183 s., ill.).

Østergaard, K. Høgsbro: En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. årh. (Fra Ribe Amt 1985, s. 343-352).

Ribe kommune

Jensen, S.: Hvad 100 km læhegn gemte (Mark og Montre 1985, s. 49-54).

Jernved sogn

Slægtsbog for efterkommere efter Peder Christian Jensen husmand i Jernvedlund, Jernved sogn, født 1828 (1982, 48 s., 5 tavl.).

Sørensen, H.: Forpagtningskontrakt for Jernved præstegård 1897 (Fra Ribe Amt 1985, s. 353-361).

Ribe købstad

Degn, O.: Genopbygningen efter storbranden i Ribe 1580 (Mark og Montre 1985, s. 30-48).

Gelting, M. H.: En bispekarriere. Helias af Ribe, en flamlænding i 1100-tallets Danmark (i Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s. 1-15).

Madsen, P. K.: Fru Heibergs billede på Ribe Kunstmuseum (Mark og Montre 1985, s. 19-25).

Madsen, P. K.: Ribes »store kerte« en kandelaber fra renæssancen (Mark og Montre 1985, s. 63-68).

Madsen, P. K. og Mikkelsen, H.: Sudergade (Skalk, 6, 1985, s. 9-13).

Melbye, M.: Rued Langgaard – Forvist til Ribe (Ribe Stiftsbog 1985, s. 126-137).

Nielsen, I.: Middelalderbyen Ribe (Projekt Middelalderbyen b. 1, Viby J 1985, 215 s., ill.).

Petersen, J. E.: To somre i Ribes kloakker. Arkæologiske undersøgelser under et anlægsarbejde (Mark og Montre 1985, s. 99-108).

Ribe og Omegns Brugsforening 75 år (Ribe 1984, 32 s., ill.).

Thorulf, H.: Ekskursion ved Kammerlusen (Ribe 1984, 24 bl., ill.).

Ronger sogn

Fangel, H.: Vesterbæk – en forsvundet hovedgård i Vestslesvig (i Festskrift til Troels Dahlerup, Århus 1985, s. 209-230).

Spandet sogn

Mulvad, S.: Opgang og nedgang på Mølby mølle (Fra Ribe Amt 1985, s. 362-365).

Varde kommune

Billum sogn

Jensen, K.: Folkeminder fra Janderup og Billum sogne (Fra Ribe Amt 1985, s. 366-407).

Janderup sogn

Nielsen, J. og Mikkelsen, M.: Nybro – en grav fra yngre stenalder og en boplads fra yngre bronzealder (Mark og Montre 1985, s. 55-62).

Se Billum sogn.

Varde købstad

Lundorf, Ellen B.: Historisk oversigt over modstandsbevægelsens arbejde i Varde 1940-45 (Varde 1985, 47 s., ill.).

Møller, E., Nyborg, E. og Poulsen, N. J.: Kirkerne i Varde og Esbjerg (Danmarks kirker, Ribe Amt, hæfte 11-12, Kbhv. 1985, 150 s., ill.).

En samling lokale stikprøver af store overskrifter og hverdagsinformation (Varde 1985, 70 s., ill.).

Vedsø, M.: Den arkæologiske undersøgelse af Sct. Nicolai kirke i Varde (Fra Ribe Amt 1985, s. 293-329).

Vedsø, M. og Pents, P.: Bernhards segl (Skalk, 1, 1985, s. 11-15).

Vejen kommune

Andst sogn

Frandsen, A.: Skvatmøllen ved Noesgård (Museumsavisen, 1, 1985, s. 12).

Hvass, S.: Trældiget (Museumsavisen, 1, 1985, s. 4-8).

Malt sogn

Hansen, T.: Maltbæk Andelsmejeri 1905-1952 (Hist. Arkiv for Brørup og Omegn, 1984-85, s. 12-20).

Jensen, A.: Spredte træk fra besættelsestiden (Museumsavisen, 1, 1985, s. 2-3).

Malt Sogns Venstre 1885-1985 (Brørup 1985, 31 s., ill.).

Vejen sogn

Frandsen, A.: Det kommende museum (Museumsavisen, 2, 1985, s. 2-3).

Nielsen, A. B.: Jernalderbebyggelsen på Vejen Vestermark (Museumsavisen 1, 1985, s. 13).

Ølgod kommune

Ansager sogn

Ansager Sportsforenings 50 års jubilæum 1935-1985 (Ansager 1985, 18 s., ill.).

Slægtsbog for efterkommere efter Bertil Jensen gårdejer i Mølbygård, senere Skovlund sogn, født 1798, samt Uhregårds historie (Fredericia 1982, 221 s., 15 tavll.).

Slægtsbog for efterkommere efter Jørgen Jepsen gårdejer i Uddegård Ansager sogn, senere Skovlund sogn, født 1791 samt Uhregårds historie (Fredericia 1982).

Skovlund sogn

Se Ansager sogn, slægtsbog efter Bertil Jensen og slægtsbog efter Jørgen Jepsen.

Tistrup sogn

Slægtsbog for efterkommere efter Bertil Christensen, gårdmand og smed i Agerkrog, Tistrup sogn, født 1783, samt Uhregårds historie (Fredericia 1982, 149 bl., ill.).

Foreningens virksomhed

Der er i beretningsperioden afholdt følgende arrangementer:

Den 26. marts 1985 afholdtes *årsmøde* i Oksbøl hvor amtskommunaldirektør C.H. Dons Christensen og adjunkt Hans Jørgen Lych Larsen nyvalgtes til bestyrelsen.

Oberstløjtnant L.G. Ipsen var aftenens foredragsholder og fortalte om Flygtningelejre i Vestjylland 1945-49.

I tilknytning til årsmødet tildeltes fhv. sognepræst K. Høgsbro Østergård og gårdejer Frode Sørensen H.K. Kristensen-prisen. Årsmødet overværedes af 140 deltagere.

I juni foregik den årlige *sommerudflugt* til Lystruphave, Øm kloster og Moesgård.

Den 8. september var der *Historisk Søndag* i Grindsted, hvor Jørgen Selmer og Gunni Nielsen, Grindsted museum, orienterede ved museumsgården Karensminde og i kirken, og skoleinspektør E. Brandt-Christensen viste besættelsestidssamlingen på Vestre skole frem.

Efterårs mødet i *Gørding* den 14. november begyndte med besøg i kirken og derefter var der fuldt hus i forsamlingshuset, hvor redaktør Ebbe Nyborg, København, fortalte om og viste lysbilleder af kirkeinventar i Ribe amt.

Af udgivelser er kommet *årbogen FRA RIBE AMT*, der som sædvanlig blev udsendt i begyndelsen af september. Med afslutningen af genoptrykkene af Oluf Nielsens herredsbeskrivelser, hvoraf Skast herred var den sidste, vi udsendte, har vi afsluttet et vigtigt udgivelsesprogram. Vi havde – følte vi – nok i nogen grad forsømt at udgive erindringsbøger, og det har vi derfor besluttet at gøre godt igen. I efteråret sås det første resultat heraf, nemlig bogen *En landsbydreng blev læge*, erindringer af Johan P. Karkov. Den viste sig at være overordentlig populær og blev hurtigt udsolgt. Vi har flere mindre erindringer i arbejde.

Vi har også i det forløbne år forsøgt os med en helt ny slags udgivelse, idet vi udgav et kort over dele af Ribe amt – et smukt genoptryk af et kort fra 1767, tegnet af herremanden Teilman på Endrupholm. Det har fået en god modtagelse hos medlemmerne, og det kan stadig købes.

Der foregår imidlertid meget mere i foreningen end disse udadvendte aktiviteter. Det er klart, at vi skal afholde arrangementer for medlem-

merne, og at vi gerne vil udgive bøger af lokalhistorisk karakter. Vi skal imidlertid også sikre lokalhistoriske interesser på områder, hvor det ikke umiddelbart omtales udadtil. Formand og redaktør har således deltaget i SLF's og DHF's årsmøde, der også rummer foredrag af betydning for vort arbejde. Fire medlemmer af bestyrelsen deltog i et arrangement på Sydjysk Universitetscenter i november 1985 om Vestjyllands historie efter 1750. Forretningsføreren og to bestyrelsesmedlemmer har deltaget i et kursus om foreningsledelse og økonomi arrangeret af SLF. Vi håber igennem disse kurser og møder at blive bedre til at lede foreningen.

I 1988 er det 200 år siden at stavnsbåndet blev ophævet, og det fik som bekendt stor betydning for hele samfundets udvikling. Landbrugsrådet planlægger en del initiativer i den anledning, og der ønskes bl.a. nedsat regionale udvalg til at forberede aktiviteter rundt om i landet. Historisk Samfund har taget initiativ til, at et udvalg nedsættes her i amtet med repræsentanter for landbo- og husmandsforeningerne, arkiver og museer. Det vil der komme nyt fra i løbet af næste år.

Ribe amts fredningsplan er udsendt, og den vil være et vigtigt materiale i fremtiden. Vi har bidraget med synspunkter til den, som er blevet positivt modtaget. Også med amtets museer og arkiver har vi et samarbejde, som vi er glade for, og som også giver sig praktiske udslag. Vi har f.eks. fornyet vor aftale med amtets arkiver om at trykke deres beretninger i årbogen. Vi ser gerne disse beretninger komme ud til vore medlemmer, så de kan se hvor meget der sker ude i sognene.

Det lokalhistoriske arbejde er vigtigt, dels fordi der er brug for historisk ballast i en tid, der på mange måder er præget af forandringer og omlæggninger, dels fordi det folkelige engagement i et foreningsarbejde som vort er vigtigt i en tid, hvor kommercielle hensyn spiller så stor en rolle. Tak derfor for følgeskab i årets løb og tak til Ribe amt, amtets kommuner, fonds og andre institutioner der har støttet os økonomisk og på anden vis.

Regnskab for året 1985

INDTÆGTER

Kontingent		99.147,96
Tilskud:		
Tipsmidlerne	13.600,00	
Ribe Amt	10.000,00	
Kommunetilskud	13.235,00	
Pengeinstitutter	<u>2.400,00</u>	39.235,00
Renter		3.041,61
Leje af film		50,00
Foreningsindtægter i alt		141.474,57
 Bogsalg:		
Indgået ved salg		85.634,87
Tilskud til bogudgivelser		69.947,00
		297.056,44

UDGIFTER

Lønninger		6.345,67
Kontorholdsudgifter:		
(telefon, kuverter, kontorartikler, tryksager)		4.158,22
Porto		20.095,50
Bestyrelsesmøder		4.497,05
Tidsskrifter, kontingenter, møder		5.921,20
Andre udgifter		474,34
Medlemsmøder, udflugter		6.871,07
Udgivelse af årbog 1985		86.111,35
Uddeling af HK-prisen		4.463,60
Foreningsudgifter i alt		138.938,00
Bogsalg:		
Lønninger		4.719,20
Kontorholdsudgifter		7.419,57
Porto		12.341,00
Andre udgifter		257,00
Udgivelsesudgifter, herunder trykning		145.129,55
		308.804,32
Underskud		11.747,88
		297.056,44

Regnskab for året 1985
 Status pr. 31.12.1985

Kassebeholdning pr. 31/12 1985:		
Saldo 1/1 1985	36.632,42	
Formindsket i 1985	<u>7.102,08</u>	29.530,34
Boglagerets værdi		91.848,28
K. og T. Thomsens Mindelegat		12.700,00
		<u>134.078,62</u>
Fond (gravminder)		1.444,00
Skyldig moms		2.546,00
Anden gæld		2.278,00
Foreningens egenkapital 31/12 1985:		
Saldo 1/1 1985	124.938,82	
Forøgelse boglagerets værdi	1.919,68	
Mindelegat	<u>12.700,00</u>	
	139.558,50	
Underskud i 1985	<u>11.747,88</u>	127.810,62
		<u>134.078,62</u>

Foranstående regnskab er revideret, kassebeholdningens tilstedeværelse konstateret.

Esbjerg, den 11. februar 1986.

Sign. Chr. Almhede

Sign. Jens Kusk

Nye medlemmer

Agerbæk: Erling Olesen. *Alslev:* Betty Carstensen. *Ansager:* Ingrid Jensen. *Billum:* B. Østergård Nielsen. *Blåvand:* Elisabeth Bakkensen. *Bramming:* Johanne Sørensen, Niels Thomsen. *Brørup:* Åge Eriksen. *Esbjerg:* C.L. Andresen, Rolf Boose, Lise Eskesen, Svend Kroer, Birgit Hviid Petersen. *Fanø:* Sognearkiverne på Fanø. *Fåborg:* Fåborg lokalhistoriske arkiv. *Holsted:* Svend Åge Christensen, Niels P. Amdi Holm, N.P. Kjeldstrup. *Nordenskov:* Carl B. Lange. *Nr. Nebel:* Eva Overgård. *Ribe:* Grethe Becker Christensen, Hans Bruun Hansen, Jens Bang Hansen, Egebæk, Karen Poulsen, Farup. *Tjæreborg:* Gudrun Jacobsen. *Varde:* Torben Vinge Christensen, Hasse N. Jørgensen, Jens Stiggård. *Vejers:* Holger Bloch Jørgensen. *Vilslev:* Arendse Dyssel. *Ølgod:* Frede M. Kristensen, Agnete Nielsen, Flemming Ormstrup, Thyra Øllgård.

Uden for amtet.

Holger Hertzum-Larsen, *Fjaltring.* J. H. Jepsen, *Fredericia.* Christian S. Nielsen, *Vanløse.* Helmer Pedersen, *Quebec, Canada.*

FRA DE LOKALHISTORISKE ARKIVERS ARBEJDSMARK I RIBE AMT I 1985

Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Ribe amt (RAL)

1985 har i arkivmæssig henseende været et travlt år. Foruden de løbende sager har to ting præget arbejdet, nemlig foreningskampagnen og 40-årsdagen for befrielsen.

Arbejdet i bestyrelsen har været præget af foreningskampagnen, men jeg vil ikke her give en egentlig beretning herom udover at fortælle, at kampagnen har fået et tilfredsstillende resultat med over 3.500 registrerede foreningsaktiver – mere end i nogen af de hidtidige kampagner. Ved udgivelsen af registraturen vil der blive givet en egentlig beretning for kampagneforløbet. Kampagnen og trykningen af registraturen har ikke kunnet gennemføres uden støtte fra kommuner, pengeinstitutter, fonde, Statens humanistiske Forskningsråd og især amtskommunen, og det skal disse instanser have tak for. Pengene til trykning af registraturen er sikret – dog vil et par kommuner få en fornyet henvendelse. En særlig tak skal også rettes til de enkelte arkiver, for uden deres hjælp og støtte har kampagnen ikke kunnet gennemføres.

Med hensyn til 4. maj arrangementerne har RAL's bestyrelse ikke været indblandet, men de enkelte arkiver har mere eller mindre medvirket ved lokale arrangementer som led i de lokalhistoriske arkivers formidlingsarbejde. Mange steder har det da også givet anledning til afleveringer af materiale.

Vi har løbende orienteret om bestyrelsens arbejde og samlet disse informationer i RAL-Nyt. Jeg beklager, dels at det har knebet med at få siderne sat rigtigt sammen, dels at bladet har en så trist forside. Jeg har derfor opfordret arkiverne til at indsende forslag – en mindre præmie er stillet i udsigt.

Som lovet sidste år har vi forsøgt at gennemføre nogle af de lovede kurser. Kurserne om arbejdet med lokalhistorien og om arkivkundskab blev afviklet i henholdsvis Folkeuniversitets- og aftenskoleregii. Det ene af disse kurser har ikke været velbesøgt af arkivfolk. Registreringskurset rettede sig kun til arkivfolk. Det var ikke så velbesøgt som forventet. Vi havde planlagt fire kurser med mindst 80 deltagere – to fra hvert arkiv – men det blev kun til eet kursus med 30 deltagere. Dog har arkiverne på Varde-kanten afviklet et kursus lokalt uden medvirken fra RAL. Men der vil blive afholdt et nyt registreringskursus til efteråret, for alle arkivfolk skal lære det nye registreringssystem.

Som noget nyt planlægger vi en arkivdag, hvor man efter et kort foredrag drøfter sine egne og andres arkivproblemer under tvangsfrie former. Bestyrelsen har den opfattelse, at arkivfolk gerne vil have lejlighed til at komme sammen på denne måde.

Af nyt fra den store verden vil jeg lige komme med et par bemærkninger, som ligger mig meget på hjerte og som jeg gerne her vil benytte lejligheden til at gøre bestyrelsens og min egen indstilling klar.

På amskredsmeetet i maj 1985 blev spørgsmålet om store og små arkiver drøftet. Det blev rejst i forbindelse med udsendelsen af SLA's håndbog, som leveres gratis til arkiver, som er medlem af SLA. I Ribe amt er der 14 kommuner og 40 arkiver. Af de 40 arkiver er kun 16-17 medlem af SLA og som sådan bl.a. får håndbogen.

Hvorfor er alle ikke medlem? Måske fordi de ud af deres budget på f.eks. 500 kr. ikke kan betale et kontingent på 300 kr.?

Der blev fra forskellig side fremført, at disse småarkiver ikke har berettigelse, fordi de ikke kan samle og opbevare arkivalierne på betryggende måde, og fordi deres medarbejdere ikke er uddannede nok.

Jeg tror, at alle arkiver gerne ville være medlem af SLA og gerne ville sende deres medarbejdere på SLA's kurser, når de havde råd dertil. Jeg mener, og det er forøvrigt i overensstemmelse med SLA's egne udtalelse for et par år siden, at også de små arkiver mange steder har deres berettigelse. Men de må på grund af de økonomiske vilkår sætte tæring efter næring, og så har de haft amtsforeningen til at hjælpe på nogle af manglerne.

Jeg er på den anden side heller ikke tilhænger af for mange arkiver, idet de større arkiver har flere muligheder for at give publikum en bedre service, fordi man her har flere ressourcer. Der skal ikke oprettes sognearkiver, hvor man har et velfungerende arkiv, der dækker kommunen og som har de nødvendige ressourcer. Men der kan være steder, hvor lokale forhold taler for oprettelse af sognearkiver, men der skal være vægtige grunde til et sådant skridt.

Selv om der nu næsten er gået 16 år siden kommunesammenlægningen, findes der fortsat forskelligheder, som ikke udjævnes lige med det første, og i den overgangstid må vi regne med, at der vil være behov for disse sognearkiver. Men på lang sigt kan vi næppe regne med det antal arkiver vi har i dag.

Men indtil da skal også sognearkiverne fungere, og fungere godt, de skal have tålelige økonomiske vilkår, og det er op til de bevilgende myndigheder, d.v.s. kommunen, at skaffe dem det. Men de skal også selv gøre en indsats. Arkiverne skal indsamle, bevare og formidle *arkivalier*, ikke museumsgenstande. Det med indsamlingen går jævnt godt. Opbevaringen er nok ikke altid det bedste, vi må huske på det ansvar vi har overfor de indsamlede ting, som jo ikke er arkivets, men borgernes ejendom. Med hensyn til formidlingen mangler der også noget, arkivalierne skal være offentlig tilgængelige, og det synes jeg faktisk ikke de er, når de f.eks. ligger i et privat hjem. Derfor skal en del af arkiverne se at skaffe sig lokaler, hvor arkivalierne kan opbevares betryggende, og hvor man kan holde åbent for publikum til faste tider, og ikke efter aftale. – Det er også en opgave for de bevilgende myndigheder at skaffe disse rammer for arkiverne.

Amtsforeningen har i den forbindelse fra tid til anden drøftet vedtægts spørgsmålet. Vi kan og vil ikke fremkomme med en standardvedtægt, der skal dække alle arkiver, men der er visse formelle krav som vedtægterne skal opfylde. Arbejdet er udskudt, bl.a. på grund af foreningskampagnen. I mellemtiden har SLA nedsat et vedtægtsudvalg, og bestyrelsen har besluttet at udsætte de videre drøftelser indtil dette udvalg har barslet med en betænkning, hvilket vil ske her i foråret.

Målet for bestyrelsen er, at samtlige arkiver i Ribe amt får en vedtægt og nogle forhold, der opfylder SLA mindstekrav, og således er værdige til at blive optaget i denne forening. Mit håb er, at vi om nogle år kan sige, at vi har et antal arkiver, der er tilsluttet SLA. Til disse arkiver er der knyttet en række afdelinger, eller disse SLA arkiver har oprettet et formaliseret samarbejde med et antal sognearkiver, og alle arkiver opfylder mindst SLA's betingelser for at blive kaldt et arkiv.

Chr. Carstensen
formand

De lokalhistoriske arkivers konsulent

Som bekendt yder Byhistorisk arkiv i Esbjerg konsulentbistand til de lokalhistoriske arkiver i Ribe amt samt til arkivernes amtskreds. – Det er en meget væsentlig funktion, for der er et stort behov for hjælp til løsning af de store og små problemer i arkivernes dagligdag.

Det skal imidlertid ikke skjules, at konsulentarbejdet efterhånden sluger megen tid. I 1985 gik det, bl.a. fordi Flemming Nielsen under sine arkivbesøg i forbindelse med foreningskampagnen gav råd og vejledning. Efter kampagnens afslutning er behovet for konsulentbistand ikke blevet mindre. Og det kan da fortælles, at jeg allerede i januar 1986 har brugt fem hele arbejdsdage på konsulentarbejde. At opgaven efterhånden har taget et sådant omfang betyder en stor belastning for Byhistorisk arkiv, der ikke får nogen form for kompensation for den ydede tid. Man må håbe, at dette store problem finder en løsning i løbet af 1986.

I alt er der løst 22 opgaver i 1985, hvilket er fire mere end i 1984.

Tallet er imidlertid, som nævnt ovenfor, ikke det reelle udtryk for omfanget af den ydede bistand, fordi en række konsulentopgaver er løst i forbindelse med foreningskampagnen.

Opgavernes art skal ikke anføres her. De har som sædvanlig været meget forskellige. En enkelt skal dog nævnes. Et kommende lokalhistorisk arkiv bad om forslag til vedtægter. Da der ikke fandtes standardvedtægter for lokalhistoriske arkiver, blev det konsulentens opgave at forsøge at udarbejde nogle selv. Det er et stort arbejde at udføre på egen hånd, hvorfor SLA blev bedt interessere sig for opgaven. Det førte til nedsættelse af et standardvedtægtsudvalg under SLA med undertegnede som formand. Udvalget er hurtigt-arbejdende, og et udkast præsenteres på SLAs amtskredsmøde i maj 1986. Eksemplet viser, hvordan noget der umiddelbart så ud til at være en ukompliceret affære kom til at sluge megen tid. Foreningskampagnen har dog nok som helhed taget broderparten af konsulenttiden. Takket være bevillingerne til ansættelse af videnskabelig medhjælp har behovet for at føre tilsyn og vejlede været beskedent. Men det tidsrøvende arbejde med administrationen af kampagnen – det regnskabsmæssige undtaget – har påhvilet Byhistorisk arkiv. Men nu synes opgaven at være afsluttet. Rosendahls bogtrykkeri regner med at afslutte indtastningsarbejdet i uge 11, og registraturen forventes at foreligge i maj-juni. Dog kan det omfattende og tidsrøvende arbejde med korrekturlæsning betyde, at udgivelsestidspunktet udskydes yderligere. Selv om registraturen skal udgives hurtigst muligt, må man imidlertid ikke forcere arbejdet så meget, at der ikke foretages en grundig korrekturlæsning.

Jørgen Dieckmann Rasmussen

Beretninger fra amtets lokalhistoriske arkiver

Billund kommune

Lokalhistoriske arkiver for Billund kommune

Billund afdeling:

Billund Centret, 7190 Billund.

Åben hver tirsdag fra 19-21 eller efter aftale med lederen.

Leder: Peter Eklund, Plouglundvej 161, 7190 Billund.

Tlf. 05 33 16 70.

Arkivet har i 1985 haft 400 registreringer (anslået 250-300 afleveringer), et betragteligt antal for et så lille sogn, men det har også været arkivets hidtil største »indkomstår«. Fra og med 1986 påbegynder vi registreringen efter den nye SLA-håndbog, og vil så ved hjælp af indkomstjournalbladet få det nøjagtige antal *afleveringer*.

Foreningskampagnens slutresultat blev for Billund-arkivet 130-135 forskellige foreninger, lægger man dertil resultatet for arkivet i Vorbasse, må det vist siges at være tilfredsstillende for Billund kommune som helhed, idet vi vist er amtets mindste kommune. »Efterdønningerne« fra kampagnen indløber stadig, så vi håber, at der om nogle år, bliver et supplement til den registratur, som endnu ikke er udkommet.

I forbindelse med 40-års festen for befrielsen havde vi hele udstillingsarealet i Billund Centret til rådighed og arrangerede her en udstilling, der blev set af mange mennesker. Vi har også bestået med et stort billedmateriale i Billund lufthavn, der markerede en stor udvidelse. I forbindelse med festugen i august arrangerede vi sognetur – denne gang til Vorbasse-egnen, rutebilen kunne tage ca. 50 personer, og der var ingen tomme pladser. Udstillings-skabet ved arkivdøren er blevet »fornyet« ca. 1 gang om måneden.

Den store tilvækst af arkivalier har givet »åndenød« i arkivet, men dette problem er nu afhjulpet, idet vi har fået et stort og absolut velegnet kælderrum i Centret. Hylder hertil er indkøbt, opstillet og taget i brug, såle-

des at vi nu har et »fjernarkiv« lige under det nuværende arkivrum. Vi er meget glade for denne løsning, som sikrer os plads til arkivalier mange år fremover – og under de bedst tænkelige forhold.

Besøgsantallet i arkivet har været tilfredsstillende, vi har nu påbegyndt en besøgsprotokol og vil forsøge at få folk til at indskrive sig heri, således at vi fremover kan opgive et nogenlunde præcist besøgsantal.

Vorbasse afdeling

Vorbasse Museum, Kirkegade 3, 6623 Vorbasse. Tlf. 05 33 37 17.

Åben hver anden tirsdag aften eller efter aftale med lederen. Desuden er det muligt at besøge arkivet i museets åbningstid.

Leder: Sven Tygesen, Stadionvej 4a, 6623 Vorbasse. Tlf. 05 33 31 39.

Året har resulteret i ca. 60 afleveringer med hovedvægt på person- og foreningsarkivalier.

Mange foreninger er som følge af foreningskampagnen blevet opmærksomme på vigtigheden af at materiale afleveres til arkivet. Hovedparten af arkivmaterialet er dog først blevet afleveret efter årsskiftet.

Betydelige dele af arkivets foreningsarkivalier har i årets løb været til registrering i Esbjerg.

I årets løb er der ydet hjælp til forskellige interesserede privatpersoner og skolen. Desuden har arkivet deltaget i et studiekredsarbejde for pensionister i Vorbasse.

Arkivet får fremover ny ledelse, både praktisk og administrativt. Held og lykke med arbejdet.

Blåbjerg kommune

Blåbjerg lokalhistoriske arkiv

Bredgade 80, 6830 Nr. Nebel. Tlf. 05 28 71 18.

Åbningstid: mandag 8.30-11.30 samt efter aftale med lederen.

Leder: H. Uhre Schmidt, Brinksvej 1, Kvong, 6800 Varde.

Tlf. 05 25 40 72.

Samarbejdet med sogneforeningen i Kvong har nu båret frugt, idet den første beskrivelse er afleveret til arkivet, nemlig »Kvong sogn under besættelsen«. Flere arbejder er undervejs. Ordningen med Kvong sogneforening er en slags forsøgsordning, som – hvis den falder tilfredsstillende ud – vil blive overført til andre sogneforeninger i kommunen. I 1985 gjorde vi et stort arbejde for at få samling på alle årgange af »Fra Ribe Amt«, hvilket er lykkedes. Alle årgange er nu gennemgået, og alt stof, der på en eller anden måde har tilknytning til et af de syv sogne der hører under arkivet, er nu sat på kartotekskort, så folk kan finde frem til artiklerne.

Arkivet har haft 60 indleveringer.

Besøgstallet i 1985 har været ca. 90. For de flestes vedkommende har det været i forbindelse med slægtsforskning, men også andre emner har man søgt oplysning om. Adskillige henvendelser har været pr. brev eller telefon.

Blåvandshuk kommune

Blåvandshuk lokalhistoriske arkiv

Kirkegade 3, 6840 Oksbøl. Tlf. 05 27 15 48.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: L. G. Ipsen, Krarupvej 7, 6840 Oksbøl. Tlf. 05 27 15 89.

Arkivet har i årets løb modtaget ca. 40 afleveringer, hvoraf en del har indeholdt et meget stort antal fotos og postkort. Endvidere er modtaget forhandlings- og regnskabsprotokoller samt vedtægter fra en række lokale virksomheder og foreninger, og flere er stillet i udsigt.

Journalisering og registrering foregår nu efter de af SLA udsendte retningslinier for så vidt angår egentlige arkivalier, mens et forenklet system for fotos er under indkøring.

Arkivet har deltaget i foredrags- og mødevirksomhed i forbindelse med Lokalhistorisk forening for Ho, Oksby og Aal sogne, Historisk Samfund for Ribe amt (årsmøde) og Blåvandshuk kommunes 4. Maj komité (markering af 40-års dagen for befrielsen), hvor arkivet udover at assistere med foredragsholder udgav et lille skrift om »Mindelunden ved Husbjerg«.

Arkivet har året igennem været jævnt besøgt af enkeltpersoner samt en enkelt gruppe skolelærere.

Først på sommeren 1986 overtager arkivet hele bygningen Kirkegade 3, hvorved mulighederne for mere udadrettet virksomhed forbedres væsentligt.

Bramming kommune

Bramming byhistoriske arkiv

El-værket, Pederstræde, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Olaf Bak, Sportsvej 7, 6740 Bramming. Tlf. 05 17 45 51.

Afleveringsmæssigt blev 1985 et godt år for arkivet, idet man modtog 88 afleveringer mod 59 året før.

Blandt disse er et foreningsarkiv, men i øvrigt fortrinsvis fotos, beskrivelser af forskellig art, mange firmaprotokoller og -papirer, skøder og andre ejendoms-papirer.

Endvidere er arbejdet med opbygning af et lokalmuseum i lokalerne ved siden af arkivet fortsat.

Udlån var der 15, endvidere seks besøg af enkeltpersoner og fire studiegruppebesøg.

Arkivets diassamling er vist på »Solgården«, i Sejstrup Hyggeklub og i Bramming husmoderforening.

Mundtligt eller skriftligt er der besvaret syv forespørgsler af forskellig art. Arkivet har været behjælpelig med udformningen af et jubilæums-skrift.

En amerikaner besøgte arkivet i slægtsforskningsøjemed.

Darum Sognearkiv

Nørrebyvej 12, Darum, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: J. Hedegård Rasmussen, Alsædtægten 12, Darum, 6740 Bramming. Tlf. 05 17 93 30.

I årets løb er der til arkivet indgået 28 afleveringer, og billedsamlingen er forøget med 77 stk. Afleveringerne har tydeligt relation til de hovedaktiviteter, der har præget året 1985.

I det første kvartal var hovedaktiviteten arbejde med besættelsestiden. En skoleklasse arbejdede med arkivets materialer om dette emne. En udstilling arrangeredes, og dele af denne vistes også på Lokalhistorisk Forenings møde i Sejstrup forsamlingshus den 24. april.

Amtskampagnen vedrørende foreningsarkiver kom til at præge arkivets arbejde betydeligt og bevirkede, at nye foreningsarkiver indkom, ligesom en del af vore foreningsarkiver blev supplerede. At 1985 var jubilæumsår for Darum Gymnastik- og Ungdomsforening gjorde dette arbejde ekstra aktuelt, og vi fik udgivet en jubilæumsbog, som også beskriver de foregående foreningers historie: Darum Gymnastik- og Ungdomsforening 1960-1985 (56 sider, ill., tryk: Sparekassen Sydjylland, oplag 450 eks.).

Som de øvrige arkiver i kommunen var vi også med i Lions Club projektet: »Gamle bøger – gi'r en ny«. Som optakt arrangerede arkivet en udstilling: »De ældste billeder i vort arkiv«. Alle Darum skoles klasser var meget aktive med at indsamle gamle bøger i sognet, disse blev så solgt på auktion, og slutresultatet blev, at et redaktionsudvalg den 6. december til Lions Club kunne overrække: Historisk Billedbog Bramming kommune 1986. (60 gamle fotos med tekst, Skovs trykkeri, Varde, oplag 800., pris 60 kr.).

Også i 1985 har arkivet besvaret en lang række spørgsmål både fra privatpersoner, institutioner og offentlige myndigheder. Et lysbilledforedrag om Herregårde i Bramming kommune er holdt for sognets ældre. Slægtsforskere og studerende har i stigende tal benyttet sig af muligheden for at sidde i arkivets kontorlokale og gøre studier.

Gørding Sognearkiv

Plejehjemmet Østergården, Nørremarken, 6690 Gørding.

Åbningstid: 1. og 3. mandag i hver måned kl. 19-21.

Leder: Nora Olesen, Sdr. Lourupvej 17, 6690 Gørding.

Tlf. 05 17 82 50.

Året 1985 har for Gørding Sognearkiv været begivenhedsrigt. Vi har modtaget ca. 40 afleveringer, enkelte ret omfattende, derudover fået flere billeder til låns.

I januar holdt vi vor årlige mødeaften på Østergården med museumsinspektør Søren Manøe, Ølgod, som foredragsholder over emnet »Fattig-

væsenet gennem tiderne«. Efter kaffebordet viste vi arkivets film om Gørding Andelsmejeri og Torvedagen.

I anledning af 40-årsdagen for Danmarks befrielse leverede vi udstillingsmateriale til en udstilling i Sejstrup forsamlingshus, arrangeret af Lokalhistorisk Forening. Hjemme i arkivet blev udstillingen fint besøgt. Derudover havde vi en udstilling på Gørding kommunes bibliotek, fint lavet af Kristine Frøsig og Ejler Nielsen.

I efteråret havde Lokalhistorisk Forening arrangeret en byvandring i Gørding, arkivet medvirkede med billeder og foredrag. Historisk Samfund for Ribe Amt afholdt i år sit efterårsmøde i Gørding Kirke og Gørding sogns forsamlingshus, arkivet sørgede for lokalhistorisk islæt efter kaffen.

Lions Club i Bramming har udgivet en billedbog, hvortil vi leverede gamle billeder fra land og by med ledsagende tekst.

1. december havde arkivet 10-års jubilæum. Dagen blev markeret med udstilling og reception. Trods sne og streng frost blev udstillingen fint besøgt og vi modtog mange gode boggaver og kontanter.

Flere skoleklasser har i årets løb aflagt arkivet besøg.

Vor medarbejder Ejler Nielsen arbejder med gårdhistorie og har netop afsluttet »Varhogård«s historie fra 1493-1984.

Hunderup sognearkiv

Kærgårdsvej 9, Hunderup, 6740 Bramming.

Åbningstider: *I vinterhalvåret:* Hveranden onsdag fra kl. 19.30-21.30 samt den første søndag i hver måned fra kl. 9.00-11.00. *Fra primo maj til ultimo september:* Den første onsdag i hver måned fra kl. 19.30-21.30.

Leder: Jeppe Smidt, Elmely, Sejstrupvej 17, 6771 Gredstedbro.

1985 blev et historisk år for sognearkivet. Ved årets begyndelse stod det nye lokale under klubhuset i Hunderup klar til at tage imod besøgende, og dem har der været mange af i året der svandt. Navnlig i vinterhalvåret dukkede der folk op med forskellige ting, hvoraf størstedelen var billeder.

I de 40 indleveringer fra 1985 var der over 100 billeder, 6 protokoller har man modtaget, samt et par skøder og nogle gældsbeviser, testamenter m.m. Alt kan fortælle om livet i sognet gennem tiderne, hvilket der da også bliver gjort brug af.

C. Sivertsen, Ribe Antikvariske Samling, har gennemgået arkivet for at finde oplysninger om landbolivet i Vestjylland. Det er dejligt, at arkivet rummer oplysninger, der kan bruges til den slags ting.

Interessen for indsamling af arkivalier styrkes ved viderebearbejdelse af de gamle skrifter, billeder og bøger.

Arkivets placering ved klubhuset, hvor sognets børn og unge har deres gang, er også medvirkende til, at de unge mennesker oftere tager et kikk ind for at se og spørge om et og andet.

Sammen med det nye lokale har man nu også fået faste åbningstider

med pænt besøg af publikum, hvilket ofte er til stor hjælp til bl.a. identificering af gamle billeder.

Vejrup sognearkiv

Skolevænget 1, Vejrup, 6740 Bramming.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Hans Andreasen, Grisbækvej 11, 6740 Bramming.

Tlf. 05 19 00 63.

Vejrup sognearkiv har i det forløbne år fået afleveringer fra femten personer. Afleveringerne indeholdt billeder, protokoller, skøder m.m.

Ved skolens jubilæum fik vi Johannes Holm, Vejrup, til at tage 176 farvebilleder fra festen, dermed har vi fået to flotte album fyldt. Lærer Ingrid Jensen vil sætte de forskellige navne på. Der blev også optaget en videofilm ved jubilæet, og arkivet har også fået en videofilm ved grovva-reforeningens jubilæum. Arkivet vil vise videofilmene fortrinsvis for sognets ældre i årets løb.

Året igennem har der været en ret stor forespørgsel om arkivets materiale, bl.a. slægtsforskere, besøg fra England.

Ved foreningskampagnen dukkede nye foreninger op, som vi ikke har haft kendskab til før.

Vester Nykirke sognearkiv

Hovedvej A1 nr. 29, Endrup, 6740 Bramming. Tlf. 05 19 10 37.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Louise Hansen.

I Vester Nykirke sognearkiv har vi i 1985 haft flere gode oplevelser.

Arkivet har modtaget forskellige arkivalier af historisk interesse fra den lokale befolkning, såsom skøder, pantebreve, protokoller og skrifter, desuden fotografier samt flere billeder i ramme.

Vi har haft flere forespørgelser fra folk udefra, hvis familie stammer fra Vester Nykirke.

Vi hjælper så godt vi kan, bl.a. ved hjælp af folketællingslister og kopier af kirkebøger. Kopier af kirkebøgerne har vi fået i dette år, og sidst på året havde vi den store glæde igen at modtage et legat fra Skads med flere herreders brandkasses fond.

Arkivet er glad for den velvilje, der er fra beboernes side. Vi var også glade for, at Vester Nykirke blev så smukt repræsenteret i den historiske billedbog fra 1985 med de gamle gårde.

Alt i alt igen et godt år for Vester Nykirkes sognearkiv.

Brørup kommune

Historisk Arkiv for Brørup og Omegn

Biblioteket, Stadionvej 6, 6650 Brørup.

Åbningstid: torsdag kl. 15-17 eller efter aftale.

Leder: Holger Nielsen, Paxvej 45, 6650 Brørup. Tlf. 05 38 22 15.

Arkivforeningen afholdt den ordinære generalforsamling den 15. februar 1985. Til dirigent valgtes Per Voldsgaard. Formanden aflagde beretning for året. Kasseren oplæste det reviderede regnskab, der balancerede med kr. 15.583,56 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 5.579,18. Beretning og regnskab godkendtes uden omtale.

Bestyrelsesvalget var genvalg af Ingrid Nøhr, Storm Nielsen og Holger Nielsen. Revisorerne Knud Frydeldahl og Per Voldsgaard genvalgtes ligeledes. Efter kaffebordet fremviste Storm Nielsen og Holger Nielsen en serie lysbilleder fra Brørup og omegn.

Tirsdag den 9. april møde i arkivet. Som talere var kommet til stede fhv. kriminalassistent Skibelund, Vejen, tidligere fungerende i Toftlund, samt gårdejer Laurits Clausen, Enghavegård, Gjerndrup. De talte hver især om deres oplevelser under besættelsestiden 1940-45. Det var meget interessant, og der var da også mødt et stort publikum, så mange salen kunne rumme.

I dagene 3., 4. og 5. maj havde vi en udstilling i bibliotekssalen omfattende aviser, bøger, blade, billeder og fotos samt andre materiale fra besættelsestiden. Der var åbent for publikum de tre eftermiddage, og der var stort besøg.

Den 12. september foretoges en ekskursion til udgravningen af en jernaldergravplads på Th. Svennings mark i Tuesbøl. A. B. Nielsen, Vejen orienterede. Derefter samledes man i bibliotekets sal til lysbilledforedrag ved Hans J. Larsen. Endvidere fortalte Th. Bolvig om sidste nyt i Sønderkov-sagen.

Arkivets sommerudflugt lørdag den 14. september, der i år gik til den frisiske ø, Før, i Vadehavet, var arrangeret i samarbejde med Sønderjydsk forening. Udflugten var planlagt som en heldagstur med afgang fra Brørup kl. 7.30 og med hjemkomst kl. 22.30. Rejselederen Edith Uttenthal har tidligere været lærer ved den danske skole i Vyk, og takket være hendes historiske viden og kendskab til den frisiske kultur med de mange personlige kontakter fra sin lærertid på øen, blev det en vellykket og udbytterig tur.

Vi kørte over Ribe-Tønder til grænsen, og derfra gennem de slesvigske marskområder til Dagebøl, hvorfra vi sejlede til Vyk. Vyk er den største by på Før, og herfra besøgte vi frisermuseumet, der har en righoldig samling, der gav os et godt indblik i øens historie. Spadsereturen i Vyks gader var en stor oplevelse. Byen har tidligere haft nær tilknytning til det danske kongehus, bl.a. har Frederik den 6. og Christian den 8. opholdt sig meget på øen. Ligeledes har H. C. Andersen og flere af den tids kendte personer boet der.

Middagen indtog vi på hotel Colosseum, hvorefter vi påbegyndte den store ø-rundtur, der var turens højdepunkt, med besøg bl.a. i Nieblum med friserens domkirke, indviet til Sct. Johannes og bygget omkring 1240. Vriksum, Toftum, Klintum, Oldsum og Sønderende med Sch. Laurenti kirke, bygget af Valdemar Sejv.

Under hele rundturen fortalte Edith Uttenthal levende og interessant

om alt, hvad vi så. De enkelte landsbyers særpræg, befolkningens leve-måde og kultur, hvortil kan nævnes, at den vestlige del af øen før 1864 var en kongerisk enklave under Ribe amt, og ligeledes i kirkelig hen-seende under Ribe stift, hvor biskop Brorson havde en nær tilknytning til øen.

Inden afrejsen besøgte vi den danske skole i Vyk, hvor vi fik et meget godt indtryk af vilkårene for en lille danske skole i dette ø-samfund.

Arkivet har som tidligere år modtaget mange arkivalier, i dette år sær-ligt foreningsarkiver.

Esbjerg kommune

Esbjerg byhistoriske arkiv

Teglværksgade 1 B, 6700 Esbjerg. Tlf. 05 13 12 23.

Åbningstid: mandag-fredag 10-16, torsdag 10-18.

Leder: Jørgen Dieckmann Rasmussen.

Byhistorisk arkivs virksomhed har været præget af foreningskampagnen og festligholdelsen af 40-året for Danmarks befrielse. Mens forenings-kampagnen var en længe planlagt aktivitet, kom 4. maj aktiviteterne for-holdsvis hurtigt i stand – ikke fordi jubilæet var uventet, men fordi man næppe havde forventet så stor aktivitet omkring et 40-års jubilæum. Og mindre blev problemerne for Byhistorisk arkiv ikke ved, at en stilling var ubesat. Men ved udvist smidighed fra personalet samt en særbevilling, der gjorde det muligt at ansætte en udstillingsmedarbejder i marts måned, lykkedes det alligevel at have udstillingen næsten klar til åbningen den 2. maj.

I indsamlingsmæssig henseende må 1985 siges at være det bedste i mange år. Arkivet modtog i alt 424 afleveringer mod 171 i 1984. Der har været tale om 239 større afleveringer, fortrinsvis bestående af forenings-arkiver. Det er et omfattende materiale, der er samlet ind. Skønsmæssigt kan nettotilvæksten opgøres til 125 hyldemeter. Udbyttet af aktiv indsam-ling ses tydeligt. På den anden side må vi også erkende, at en sådan ind-samling kun var mulig, fordi foreningskampagnesekretariatets fem arbejds-jedere i en seks måneders periode kunne koncentrere deres arbejds-indsats i Esbjerg kommune. Hvilke arkivfonds, der er afleveret, vil umu-ligt kunne nævnes her. Der må henvises til foreningsarkivregistraturen, der er under udgivelse.

Foruden det afleverede materiale er billeder lånt til affotografering og arkivalier til fotokopiering.

Også befrielsesudstillingen gav udslag i mange spændende afleveringer, og Byhistorisk arkivs i forvejen pæne samling af besættelsestidsmateriale blev efter en kort presseomtale suppleret på væsentlige punkter. Et prak-tisk problem var det dog, at udstillingen udarbejdes samtidig med at ma-teriale blev afleveret. Det resulterede i mange, mange revisioner af udstil-lingen.

Endelig bør indsamling af lokale virksomhedsfilm nævnes. Mange hidtil

ukendte film kom for dagens lys, heriblandt en række film fra 1930'erne. Det drejer sig bl.a. om en film fra sygehuset, en film fra Esbjerg Andelsmejeri og en film fra Maade Teglværk. Udbyttet af indsamlingskampagnen var overraskende stort. Takket være et ekstraordinært tilskud fra Esbjerg kommune ved borgmester A. K. Nielsen lykkedes det at få de fleste film kopieret til video. En række af de indsamlede film er endvidere oversendt til kopiering ved Danmarks Radio.

Kommunevalget den 19. november 1985 blev systematisk dokumenteret. De opstillede partier blev bedt sende deres valgmateriale til arkivet, og på valgdagen fotograferede arkivets fotograf på alle valgsteder. Aftens lokal-tv udsendelse blev optaget på videobånd. At netop kommunalvalget 1985 blev systematisk dokumenteret skyldes, at Byhistorisk arkivs materiale om kommunevalg var meget spinkelt.

Med de lokale tv-stationer indgik Byhistorisk arkiv den aftale, at lokalt producerede udsendelser på masterbånd blev afleveret til arkivet mod udlevering af råbånd. Der er tale om et meget spændende materiale om den lokale nyhedsformidling, som hermed er sikret for eftertiden.

De systematiske indsamlinger, der gennemførtes i 1985, understregede hvor meget mere og bedre materiale der sikres ved aktiv indsamling. På den anden side har de også vist sig meget personalekrævende og ihvertfald umulige at gennemføre med den nuværende bemanding.

Af større administrative opgaver ud over konsulentvirksomheder, der er nævnt foran, kan især to ting nævnes som særligt tidskrævende, nemlig indretning af arkivets nye lokaler og oprettelse af en samarbejdsaftale mellem Esbjerg kommune og »Historisk samling fra besættelsestiden 1940-45«.

Takket være bevillingen til en udstillingsmedarbejder i en måned blev der mulighed for at udarbejde en særudstilling til befrielsesjubilatet: »Hverdagsliv under besættelsen«. Udstillingen, der åbnede 2. maj, var produceret i samarbejde med Esbjerg Museum. I fællesskab udarbejdede og udgav de to institutioner et 36 sider stort teksthfte om Esbjerg under besættelsen. Arkivets udstilling har været velbesøgt, og der har været stor interesse for teksthftet. Besættelsestidsudstillingen har været vist fra maj-december. I tidsrummet januar-april vistes »Fælles interesse – fælles styrke. Foreninger og foreningsliv i Esbjerg« i tilknytning til foreningskampagnen.

Foredragsvirksomheden har taget et gevaldigt opsving. Arkivet har medvirket ved 53 arrangementer mod 36 året før, og antallet af tilhørere steg fra 1617 til 1964. Denne del af arkivets arbejde sluger mange ressourcer men skaber uundværlige kontakter.

I foråret underviste arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen på et folkeuniversitetskursus om 1700-tallets lokalsamfunds historie. I efteråret underviste han på et folkeuniversitetskursus om 1800-tallets historie og på et grundkursus om arbejdet med lokalhistorien. Endvidere underviste han på et kursus i lokalorientering arrangeret af Danmarks Lærerhøjskoles Esbjerg-afdeling.

Af publikationer m.m. kan der henvises til det ovennævnte teksthefte om Esbjerg og 2. verdenskrig. Til *Humaniora* 6 1983-84 bidrog arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen med en artikel om indsamlingen af foreningsarkiver i Ribe amt. Til *Folk og Forskning* 1985:3 skrev arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen en artikel med titlen »Folkelig historie – historie på folkeuniversitetet«. Til samme hefte anmeldte han Flemming Just (red.) Vestjyllands udviklingshistorie. Til Esbjerg årbog 1985 skrev han artiklen om rytterstatuen. Desuden bidrog Byhistorisk arkiv med oversigt over begivenheder i Esbjerg 1984-85. Endvidere har arkivet medvirket ved udgivelse og tilrettelæggelse af Esbjerg byfonds bevaringsvejledning og Esbjerg Museums gårdregistrant.

Siden august 1985 har arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen været redaktør af *Fortid og Nutid*.

Besøgstallet er fortsat stigende. 2.523 personer gæstede arkivet i 1985, hvilket er en stigning på 3% i forhold til 1984. Antallet af besvarede forespørgsler er uændret 161, men det må bemærkes, at forespørgslerne bliver mere og mere komplicerede og ofte kun kan besvares ved tidsrøvende arkivalske undersøgelser.

Af ekspeditioner til læsesalen har der været 841, og der er ekspederet 4.312 enheder fra arkivets samlinger. I forhold til 1984 er antallet af ekspeditioner steget med 13 eller 1%, og antallet af ekspederede enheder med 181 eller 4%. Arkivets materialer er ikke til hjemlån men der lånes ud til arkiver, biblioteker, museer og professionelle reproduktionsanstalter. Antallet af udlånsekspeditioner er sammenlignet med 1984 steget med 90 eller 43%. Til gengæld var der et ubetydeligt fald i antallet af udlånte enheder på 27 stk eller 1,5%. Den stigende forskningsmæssige aktivitet omkring Byhistorisk arkiv fremgår tydeligt af tallene for indlån af arkivalier fra andre arkiver. Antallet af indlånsekspeditioner steg med 3 eller 12,5% til i alt 27 ekspeditioner. Mens antallet af indlånte enheder viser en nærmest eksplosiv stigning på 65 enheder eller 110%. Denne stigning er særdeles glædelig.

Endelig kan det nævnes, at der i perioden 1. juli - 31. december 1985 er tilgået Byhistorisk arkiv 470 skriftlige henvendelser. I hele 1985 er der udgået 335 skrivelser fra arkivet.

Med hensyn til uddannelse deltog arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen i SLAs kursus på Liselund den 15.-17. februar 1985 om »Besættelsestiden og de første efterkrigsår« samt i SLAs kursus på Brønderup strand den 12.-14. april 1986 om materiel arkivpleje. Arkivar Nete With Fogstrup deltog i Dansk arkivselskabs kursus »Ny teknik« den 20.-22. november 1985 i Aabenraa. Kommuneassistent Anette Rydal deltog i RALs registreringskursus i Holsted lørdag den 2. september 1985. Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen var instruktør ved kurset. Fotograf Brian Kristensen har deltaget i AGFAs »Copyproof grund- og diplomkursus« i Glostrup den 14.-19. oktober 1985. Af interne kurser for ansatte ved Esbjerg kommune deltog arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen i et kursus i »Dynamisk læseteknik« i oktober og november 1985. Kommuneassistent

Anette Rydahl påbegyndte den 26. november 1985 DK 2 Kulturel forvaltning.

Arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen har arrangeret og deltaget i et møde den 12. februar 1985 i Esbjerg om kommunearkiver. Endvidere deltog han i Dansk Historisk Fællesforenings årsmøde i Herning den 30. august til 1. september 1985. Den 30. september 1985 repræsenterede han arkivet ved et fagligt orienteringsmøde i Landsarkivet i Viborg. Til Sæmmentlutningen af lokalhistoriske Arkivers årsmøde i Helsingør den 18.-20. oktober 1985 var Byhistorisk arkiv repræsenteret ved arkivar Jørgen Dieckmann Rasmussen, arkivar Nete With Fogstrup og fotograf Brian Kristensen. Fotograf Brian Kristensen deltog i DKMs formidlingsmøde på Fuglsøcenteret den 13.-15. marts 1985.

Endelig bør en større personaleudskiftning nævnes. Efter ansøgning bevilgedes en 20/40 kontorassistentstilling konverteret til en 20/40 arkivarstilling. Ansat pr. 15. april 1985 blev cand.mag. Nete With Fogstrup, der havde været ansat som udstillingstekniker i marts måned. Den 30. april 1985 forlod biblioteksassistent Conny Ølgod Byhistorisk arkiv efter ca. 6 års ansættelse. I hendes sted ansattes pr. 1. juli 1985 kommuneassistent Anette Rydahl.

Vester Nebel sognearkiv

Åbningstid: onsdag 9-11 og efter aftale med lederen.

Leder: Morten Harborg, Landsbytoften 7, V. Nebel, 6715 Esbjerg N.
Tlf. 05 16 90 89.

Det har været et ret roligt år med ikke så mange afleveringer.

Vi har fået kopierne af kirkebøgerne, som vi modtog sidste år, indbundet. Nu kan de læses uden at bringe uorden i papirerne, og vi har dem samlet i seks bind i alt. Det er en stor fordel.

For år tilbage, i 1956-57, fik vort daværende sognebibliotek foræret en håndskreven bog – ca. 200 sider – om Ølufgaard, af en nu afdød forfatter. Han hed Peder Holst, var fra Fanø, og havde været kaptajn. I sine drengeår havde han opholdt sig meget som feriedreng på Ølufgaard og sluttet venskab med den daværende ejer Chr. Windfeld, et venskab, der varede til de begge var højt oppe i årene. Bogen sammen med bogsamlingen ind på det daværende centralbibliotek, da bogbussen startede, og findes nu på Byhistorisk arkiv. Vi har fået en fotokopi i løbblade af bogen. Sidste vinter maskinskrev jeg dette manuskript, fik siderne fotokopieret i fire eksemplarer, samlet i hefter, og de tre af bøgerne er her i arkivet, en er på skolen. Hefterne har været udlånt nogle gange.

Fanø kommune

Lokalhistorisk arkiv for Nordby Sogn, Fanø

Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Marius Sørensen, Hovedgaden 21, Nordby, 6720 Fanø.
Tlf. 05 16 21 19.

Lokalarkivet har i det forløbne år fra Nordby kirkes historiske arkiv modtaget et antal afskrifter af sognehistorisk interesse til opbevaring i lokalarkivet. Afskrifterne omfatter perioden fra 1755 til 1850.

Sognearkiverne på Fanø

Sognearkivet, Nordby

Åbningstid: tirsdag 10-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Børge E. Hansen, Bavnebjerg 17, Nordby, 6720 Fanø.

Tlf. 05 16 23 25.

Der er i årets løb modtaget et stort antal afleveringer, 84 registreringer, spændende fra adskillige skøder, kort over enkelte ejendomme samt gasværket, familie- og skolefotos, diverse kort over øen fra Thobølls kort 1820 og opefter, enkelte ark med oplysninger om personer og steder, fåremærkebøger, diverse papirer vedr. Oddens Grønning og Nordby Andelsmejeri inden for årene 1780-1955, og til arkivet for Nordby radikale Venstreforening. Regnskaber fra »Bombebøssen« 1887-1952, protokol fra 1877-1955. Derudover opholdskontrakter, mange billeder og personlige papirer.

Fra Fanø Museums lokalhistoriske arkiv v/fhv. borgmester Marius Sørensen er modtaget en lang række dokumenter vedr. diverse Fanøskibe: regnskaber, lasteberetninger m.v. samt brandtaksationsprotokol 1862-1872 og 1886-1949. Fra en flittig rigs- og landsarkivbenytter, Musse Beck, Århus, har vi modtaget diverse udskrifter angående forstrandsret til Smørsand, Knude- og Kielsande fra 1700-tallet. Et forslag til byvåben for Fanø kommune er ligeledes indleveret. Der er modtaget slægtsoversigter for: Niels Mathias Ankersen og Christen Pedersen Beck.

Der har været 68 gæster i arkivet, ligesom der er besvaret et stort antal skriftlige og telefoniske forespørgsler, hvoraf nogle har været meget tidskrævende. Arkivet har været skolen behjælpelig med at skaffe materiale til lokalhistoriske emner. Endelig har arkivets righoldige billedsamling af ejendomme været til stor hjælp for fhv. toldinspektør A. Nissen, Varde, der er i gang med at bygge en modelby: »Nordby 1890« til Fanø Skibsfarts- og Dragtsamling.

Hanne og Villy Nielsen, Rødekro, udfører et omfattende arbejde med gårdhistorie i Rindby, og arkivet retter en hjertelig tak for »historie og billeder.

Til slut skal lyde en tak til Skads Herreders Brandkasse, som igen i år har tildelt arkiverne i Nordby og Sønderho et legat på 3.000 kr. hver, og ligeledes en tak til alle »afleverere« for stort og småt.

Sognearkivet, Sønderho.

Åbningstid: Første mandag i hver måned kl. 19-20, samt efter aftale med lederen.

Leder: Jørgen Lind, Møllegaarden, Sønderho, 6720 Fanø.
Tlf. 05 16 41 14.

I sit tredje år har arkivet modtaget mere end 35 afleveringer, herunder flere foreningsarkiver indsamlet under kampagnen. Blandt afleveringer er bøger, billeder, tryksager, breve og dokumenter samt nogle ældre film. Baggrundsmaterialet til Sønderho-registranten er nu »kommet i hus«, og rummer naturligvis talrige oplysninger om de ældre huse ud over, hvad der er gengivet i registranten. Arkivet har desuden selv anskaffet sig bøger og indkøbt kopier dels fra Landsarkivet, dels fra private »gemmer«.

Arkivets lokale i sognegården blev i foråret sat i stand, og der blev indkøbt reoler m.v., så alt nu er præsenteret. Desværre deles sognerådets gamle lokale fortsat med Fonden Gamle Sønderhos dragtsamling, mens arkivalierne opbevares særskilt i det aflåselige baglokale. Vi håber med tiden at hver kan få egne lokaler. Besøgende har arkivet ikke haft mange af, hvilket nok skyldes den yderst begrænsede åbningstid. Men med dannelsen af en lokalhistorisk forening – hvilket efter alt at dømme sker i løbet af 1986 – bliver vi nok flere bag arkivet, og vil dermed kunne øge åbningstiderne og aktiviteterne i øvrigt.

Grindsted kommune

Lokalhistorisk arkiv, Grindsted bibliotek

Tinghusgade 16, 7200 Grindsted. Tlf. 05 32 09 00.

Åbningstid: Læsestuen (kopier af kirkebøger, folketællinger, tingbøger m.v., trykt materiale, håndbøger, kartoteker og registraturer over arkivets materiale) mandag, onsdag og torsdag kl. 14.00 - 19.30. tirsdag kl. 10.00 - 19.30, fredag kl. 10.00 - 17.00 og lørdag kl. 9.00 - 12.00 (bibliotekets åbningstid). Arkivet: mandag-fredag kl. 14.00 - 16.30 eller efter nærmere aftale med lederen.

Leder: Overbibliotekar Hans E. Eriksen. Tlf. 05 32 06 04.

Bestræbelserne er i 1985 især gået ud på at få udnyttet foreningskampagnens muligheder fuldt ud. Som nævnt i sidste årsberetning har en historiker, Sidsel Eriksen, der i anden sammenhæng har arbejdet med Grindsteds historie, stået for indsamling og registrering i samarbejde med lokale folk. Ligeledes har lederen af kampagnens sekretariat, Flemming Nielsen, ydet værdifuld hjælp, bl.a. med registrering af de omfattende mejeriarkiver.

I alt blev registreret 265 foreninger, og hvad der i styrelsmæssig henseende svarer dertil. Heraf var godt og vel halvdelen allerede indgået i Lokalhistorisk arkiv. Derudover haves kendskab til 50-60 foreninger, som ikke lå inde med materialer, der ifølge reglerne kunne danne grundlag for registrering. Af de nyregistrerede foreninger er ca. 100 registreret ude. Mange af dem vil nok efterhånden »sive ind« i Lokalhistorisk arkiv.

En alfabetisk fortegnelse over samtlige registrerede foreninger er udarbejdet, ligesom hele materialet er katalogiseret til læsestuens kartotek. Hvad der er registreret ude, findes på blå kartotekskort med angivelse af

opbevaringsstedet. Det samme gælder også, hvad der i øvrigt er samlet af arkivalier i de mere eller mindre etablerede arkiver i Sdr. Omme, Filskov og Hejnsvig. Det forventes, at denne centrale registrering kan fortsætte.

Udover foreningsarkiver er der ikke modtaget større afleveringer i 1985. Desværre har der heller ikke været tid til systematisk supplerings på andre områder: oplysninger om ejendomme, virksomheder, personer, billeder o.s.v. Hver dag går der muligheder tabt!

Nævnes kan, at nogle gamle videobånd fra omkring 1970, bl.a. af det sidste sognerådsmøde i den gamle Grindsted kommune, nu er overspillet på gængse båndtyper. Det var faktisk meget besværligt at finde frem til apparatur, der kunne klare det.

Benyttelsen af arkivet har været god. Det gælder især fotokopisamlingen i læsestuen, hvortil der forøvrigt er udarbejdet en oversigt, men også det egentlige arkivs vidt forskellige materialer er der gjort god brug af til artikler, opgaver, specialer m.v. En bemærkelsesværdig stigning har der været i henvendelser udefra – skriftlig og telefonisk – overvejende vedrørende slægts- og gårdhistorie. Desværre kan arkivet vanskeligt overkomme denne service fuldt tilfredsstillende. Fra andre arkiver er lånt 32 enheder til benyttelse på læsestuen. Endelig er der også grund til at glædes over de ganske mange, der – via biblioteket – blot ønsker at læse eller indhente oplysninger om byen og egnen. Det kan være tidskrævende for personalet, men til gengæld opnås mange værdifulde kontakter.

Arkivets medvirken ved befrielsesjubelåret indskrænkede sig til et par montrer med arkivalier vedrørende værnemagten, modstandskampen og vagtværnet – en udstilling, der i høj grad havde publikums bevågenhed. Udstillinger af lokalhistorisk materiale arrangeres lejlighedsvis hele året.

Foreningskampagnens afslutning markeredes ved en sammenkomst på biblioteket, hvor alle bidragyderne var indbudt. Sidsel Eriksen holdt foredrag om afholdssagen i Grindsted. Der var god tilslutning og livlig diskussion.

Endelig kan nævnes, at arkivet/biblioteket på opfordring har fremstillet et antal eksemplarer i fotokopi af Knud Aagaard: Vejledning ved en Gaards Drift på Hedeegne. Et kronet Priisskrift. København 1811. En bog på 137 sider.

Helle kommune

Agerbæk lokalhistoriske arkiv

Nygade 2, 6753 Agerbæk.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Thorvald Klit, Parkvej 8, 6753 Agerbæk. Tlf. 05 19 63 92.

I 1985 har vort lille lokale arkiv modtaget seks afleveringer. En enkelt har spændvidde fra 1828-1880 med i alt 27 dele. Vi har som vanlig fået adskillige fotos indleveret.

Kopier af kirkebøger når nu fra 1715-1890. De ældste er ikke letlæselige. Vi har også en del kopier af folketællinger.

Af arrangementer havde vi en velbesøgt aften med foredrag og lysbilleder ved arkæolog Ingrid Stoumann på Agerbæk bibliotek. Vi var deltagere, sammen med de øvrige Helle-arkiver, i den store fælles 4. maj jubilæumsudstilling i anledning af Danmarks befrielse.

En påtænkt sommerudflugt til Jels måtte opgives på grund af for lille tilmelding.

I 1986 påtænkes en fast åbningstid een gang månedlig i det nye lokale under biblioteket, som Helle kommune venligst har stillet til rådighed. Det ventes færdig før 1. april.

Fåborg lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Krosvinget 12, Fåborg, 6818 Årre.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Ane Marie Nielsen, Fåborgvej 18, 6800 Varde. Tlf. 05 19 50 59.

Arbejdet har i 1985 samlet sig om foreningskampagnen, og der er ikke blot blevet registreret, hvad vi allerede havde, men også hvad foreningerne endnu havde i brug. For Fåborg blev det til i alt 30 foreningsarkiver. En anden stor aktivitet var 4. maj festen, hvor vi bl.a. måtte ud at låne materiale fra beboerne. Men en fin samling fik vi.

Af afleveringer i øvrigt kan bl.a. nævnes en billedmappe om restaureringen af Faaborg kirke. Mappen indeholdt ud over billeder, en beskrivelse af kirkens tilstand og restaureringsarbejdets gennemførelse. Desuden er der afleveret et par personarkiver med skøder, aftægtskontrakter, fotografier m.m.

Der har været flere henvendelser angående oplysninger fra kirkebøgerne.

Også i år har vi kunnet glæde os over god tilslutning til foreningens møder. I marts talte fhv. forstander Ejnar Jensen om »Bondekulturen – landsbyens mulighed for at overleve i et moderne samfund«. I maj var vi fælles med arkiverne i Helle om en 4. maj udstilling i Helle-hallen. Efter festlighederne flyttede vi det udstillede fra Faaborg og omegn til biblioteket, hvor der var åbent hus to aftener. Lars Poulsen fortalte om tiden som marinesoldat, hvor han var med til at sænke »Niels Juel« under flugten til Sverige. Han havde billeder fra dette. Flere gav bidrag fra de fem år. Arkivet viste bl.a. program og billeder fra befrielsesfesten i Fåborg præstegårdshave, flere genstande, samt aviser fra tiden.

Udflugten gik til Blåvand. Først gjorde vi stop ved kirken, hvor kirketjener Andersen viste rundt og fortalte. Dernæst gik turen videre til museet og redningsstationen, som vi også fik en grundig orientering om. Endelig forsamledes deltagerne på Blåvand kro, hvor vi bl.a. fik fortalt lidt af egnens historie.

Til oktobermødet på biblioteket plejer vi at lave en udstilling om en egn og fortælle om en af beboerne. I år var Autrup valgt, og hovedpersonen gårdejer, lærer Hans Peder Skou, kendt som en ener, for sin interesse for ungdommen, for en sund livsførelse og som grænsefolkets ven. Arkiv-

lederen stod for dette indslag, mens gårdejer Hans Sørensen, Højvang, fortalte om at være nabo til Hans P. Skov.

Grimstrup sognearkiv

Grimstrup bibliotek, Grimstrup, 6818 Årre.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Leo Nissen, Fiskerivej 11, Hjortkær, Årre, 6800 Varde.

Tlf. 05 19 10 54.

1985 har været et »magert« år, hvad angår modtagne arkivalier, idet der er indkommet otte afleveringer med i alt 28 arkivalier. Vi må desværre konstatere, at den fælles kampagne i forbindelse med 5. maj arrangementet i Helle-hallen ikke indbragte nævneværdigt til vort arkiv.

Af møder og arrangementer kan nævnes følgende. Den 27. marts havde vi arrangeret et møde med arkæolog Ingrid Stoumann, Esbjerg. Hun viste lysbilleder og fortalte meget interessant om den spændende og betydningsfulde udgravning af en høvdingegrav i Grimstrup.

Vi deltog i 5. maj-arrangementet i Helle-hallen, men da vi i arkivet ikke har ret meget materiale fra 2. verdenskrig kunne vi kun i beskedent omfang bidrage til udstillingen. I tilknytning til emnedage om befrielsen på Egekratskolen deltog vi som medarrangør af et møde og udstilling.

I efteråret deltog to mand m/k i registreringskursus i Årre ledet af Flemming Nielsen.

Næsbjerg sognehistoriske arkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Niels Jørgen Poulsen, Villavej 19, Næsbjerg, 6800 Varde.

Tlf. 05 26 70 19.

Arkivet har modtaget 12 afleveringer indeholdende billeder, skøder m.m.

I anledning af 5. maj udstillingen i Helle-hallen modtog vi mange illegale skrifter, udgaver af Vestkysten fra dagene først i maj 1945, legitimationkort m.m.

Foreningskampagnen gav en del forhandlings- og kassebøger, således har vi nu næsten alle foreningsbøger fra 1904, hvor gymnastikforeningen blev oprettet og tilsluttet skytteforeningen, senere ungdomsforeningen, så idrætsforeningen og senere sammenslutningen N.R.U.I.

Arkivet har købt kopier af fæstebreve m.m. vedr. Næsbjerg bønder og boelsfolk under Nørholm fra årene 1760 til 1860.

Starup sogns lokalhistoriske arkiv

Starup sognebibliotek, 7200 Grindsted.

Åben efter aftale med lederen og bibliotekaren.

Leder: Jens Skov, Vinkelvej 3, 7200 Grindsted. Tlf. 05 33 70 55.

I det forløbne år har vi atter fået en halv snes skøder og aftægtskontrakter samt sognets matrikelkort til affotografering og bilag til videre forskning

i sognets historie. Desuden har vi fået en del billeder. Alt det modtagne gemmes til en eventuel tredje udgave af Starup sogns historie.

Da man anlagde ny sportsplads ved skolen, stødte man på mange rester af jernudsmeltningsovne i det andet århundrede. Derom gav Vestkysten en god skildring den 16. juli 1985.

Arkivet har afholdt et møde om emnet: Skøder, aftægtskontrakter og billeder.

Øse sognearkiv

Åbningstid: 1. torsdag i hver måned kl. 18.30-20.30 eller efter aftale med lederen.

Leder: Johannes Madsen, Solsortevej 8, Nordenskov, 6800 Varde.

Tlf. 05 29 81 59.

Der er i alt indlagt ca. 700 numre, heraf 18 protokoller, 7 lydbånd og 160 billeder. Af større afleveringer en hel del årsregnskaber og afregninger fra mejeriet. Derudover indkom en del illegale skrifter og andet materiale fra besættelsestiden. Endvidere har arkivet købt ca. 150 kopier af fæstebreve m.m. fra Nørholm vedr. arkivets dækningsområde.

Ved vort sædvanlige årsmøde holdt seminarielektor Verner Bruhn, Esbjerg, foredrag over emnet »Den glade fritid før i tiden«. Meget interessant. Desuden viste han en serie lysbilleder af de gamle gymnastikredskaber, dragter, opvisninger og gamle forsamlingshuse.

Arkivet deltog i en stor udstilling om besættelsestiden i Helle-hallen. I den forbindelse afholdtes et møde i Nordenskov skole, hvor Jørgen Bruun, Sig, fortalte træk fra besættelsestiden, og en stor udstilling var vist frem.

Et andet arrangement var »En tur langs Holme Å«, som fandt sted en skøn sommeraften, hvor rugen dræede. Vi samledes ved informationscentret ved Hovborg, og på hjemturen krydsede vi åen 10 gange. Ved et efterfølgende kaffebord fortalte Johannes Madsen om åen og dens betydning gennem tiderne.

I anledning af 100-året for oprettelsen af Nordenskov mejeri deltog arkivet i en udstilling i forbindelse med en jubilæumsfest, og arkivet deltog desuden i udfærdigelsen af et jubilæumsskrift.

I den sidste del af året har kræfterne været samlet om at fremskaffe og bearbejde stof til en større udstilling om emnet: »Fra hede til driftig by, Nordenskov gennem 100 år«.

Lokalhistorisk arkiv for Årre sogn

Toften 2, Årre, 6818 Årre.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Aksel Teglgård, Fyrrevænget 16, Årre, 6800 Varde.

Tlf. 05 19 22 36.

Befrielsesfestlighederne i anledning af 4.-5. maj samt afslutningen af for-
eningskampagnen kom til at præge året 1985.

Arkiverne i Helle kommune var inddraget i planlægningen af festlighederne til minde om befrielsen i 1945, og de fik den særlige opgave at arrangere en udstilling. Der blev foranstaltet en indsamlingskampagne, som ikke gav overvældende mængder af det sølsomme og vel også ret sparsomme materiale fra besættelsestiden. Men ved fælles hjælp fik vi arrangeret en anskuelig udstilling, der dannede en god ramme om festlighederne i Helle-hallen, hvor der blev vist udstillingen stor interesse. Den blev derefter vist på kommunens skoler. For arkivet i Årre gav arrangementet et afkast på »kun« 11 numre (illegalt materiale, rationeringskort, legitimationskort o.l.).

Foreningskampagnen er slut, og status må for vort vedkommende angives som et lidt vagt »nogenlunde tilfredsstillende«. Vi fik de væsentligste arkiver indsamlet/registreret, nemlig de, der virkelig har præget sognets liv. Enkelte måtte vi opgive at opspore. Kampagnen havde i øvrigt den gavnlige sidevirkning, at den gav anledning til afleveringer af andre arkiver, når man kom ud for at registrere/afhente.

Vort arkiv modtog i 1985 i alt 23 afleveringer, indeholdende 57 akter samt nogle billeder. Årets xeroxkampagne gjorde det muligt for os at få kirkebøgerne ført op til 1892, et godt arkiv for bl.a. slægtsforskere.

Vort traditionelle årsmøde i november havde højskolelærer Rich. Andersen, Askov, som hovedtaler. Emnet var »Danmark i 30'erne«. Vi kan stadig glæde os over god tilslutning til dette møde, der er et vigtigt forbindelsesled mellem arkiv og sogn.

Lokalhistorisk forening kan lige klare arkivets drift gennem normale kilder – kommunetilskud, kontigent – men milde og meget velkomne gaver fra Skads Herreds Brandkasses Fond gør det muligt for os at foretage nødvendige anskaffelser.

Efter deltagelse i registreringskursus og arkivkursus er vi gået over til det nye registreringsystem – dog ikke billedregistreringen.

Holsted kommune

Glejbjerg-Aastrup sognearkiv

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Olga Pedersen, Boldingvej 16, 6752 Glejbjerg. Tlf. 05 19 82 80.

Året var i Aastrup sognearkiv præget af foreningskampagnen, der tilførte arkivet en lang række ny afleveringer. I hele 1985 registrerede vi 92 afleveringer, og det må betragtes som et godt år for arkivet. Da vi ikke har egne lokaler, begynder pladsproblemet at blive påtrængende.

Af særlig interessante foreningsarkiver i Aastrup sogn kan vi nævne arkivet fra Bjøvlund-Aastrup plantage, der oprettedes i de store plantningsår, nemlig i 1874, og som har arealer beliggende i både Holsted, Vejrup og Aastrup sogne, samt de store mergelselskaber i begyndelsen af dette århundrede, der også omfatter flere sogne, og Glejbjerg elektricitetsværk fra 1916, der gennem en lang årrække havde mange andelshavere i Vejrup sogn.

Arkivet er også i det forløbne år blevet besøgt af mange slægtsforskere og andre med interesse for fortiden, ligesom Aastrup skole flere gange har sendt skoleklasser herud for at se billeder og høre arkivlederen fortælle.

I lighed med året før har vi sammen med det lokalhistoriske arkiv i Holsted udsendt et hæfte med billeder fra Holsted kommune. Hæftet var ikke den helt store salgssucces, hvor arkiverne overvejer at holde en pause i udsendelse af flere hefter.

Lederen af Aastrup sognearkiv, Olga Pedersen, udgav i oktober den første bog om Aastrup sogn: »Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning«. Salget af bogen har været godt, og en fortsættelse er under udarbejdelse.

Lokalhistorisk arkiv for Holsted kommune

Vestergade 17, 6670 Holsted. Tlf. 05 39 20 10.

Åbningstid: Onsdag kl. 15.00-18.00, i perioden 1. oktober - 1. april tillige tirsdag kl. 19.00-21.00.

Leder: Chr. Carstensen, tlf. privat 05 39 22 59, træffes normalt i arbejdstiden på tlf. 05 39 20 66.

To aktiviteter har præget tilgangen af nye arkivlister i 1985, nemlig den nu afsluttede foreningskampagne og arrangementerne i forbindelse med 40-års dagen for befrielsen. Der har i det afvigte år været 212 afleveringer omfattende 1.003 akter, heraf alene 41 nye foreningsarkiver.

Foreningskampagnen var et initiativ, der har givet et godt udbytte for arkivet, idet vi har forøget foreningsarkivernes antal med ca. 100. Det skulle blot have været mulighed for at ofre mere tid på den personlige kontakt, idet det er på den måde, man får det bedste udbytte. Presseomtale, breve, brochurer og foredrag er godt og kan ikke undværes, men at stemme dørklokker giver bonus. Det er ikke hermed ment, at foreningskampagnen skulle strække sig over længere tid, men man skulle selv have disponeret sin tid bedre.

Foreningskampagnen bragte foruden de normalt kendte foreninger også arkivalier fra en række politiske foreninger og fagforeninger, men det der her bør nævnes er Malt Herreds Brandforsikring, som blev stiftet i 1844 og som også dækker dele af sognet udenfor Malt herred. Dette arkivs protokoller kan give mange interessante oplysninger.

40-års dagen for befrielsen gav alene godt 20 afleveringer, og man er vidende om, at der endnu ligger mange ting ude ved folk. I forbindelse med denne dag havde arkivet arrangeret en velbesøgt udstilling på biblioteket, endvidere havde arkivet i forbindelse med festen den 4. maj, hvor der var samlet ca. 500 personer i Holsted-hallen, et indslag med lysbilleder og foredrag. Endelig udgav arkivet i samarbejde med en lokal bogtrykker en mindre bog: »Holsted kommune - besættelsestiden« med forskellige artikler om modstandsbevægelsen, vagtværn, nedstyrkede fly og hvad der ellers skete under krigen i Holsted kommune. Bogen er blevet solgt i godt 500 eksemplarer.

Arkivet har udover dette haft fire arrangementer med ca. 150 tilhørere. Møderne var som tidligere arrangeret af de lokale foreninger, og programmet var foredrag om den pågældende egn efterfulgt af lysbilleder.

På arkivet har man registreret ca. 50 besøg, men tallet er betydeligt større, snarere 150-200. Arkivet har nu fast åbent fem timer om ugen i vinterhalvåret og tre timer egentlig i sommerhalvåret. Den udvidede åbningstid i vinterhalvåret har indtil nu kun været benyttet lidt.

Udover bogen om besættelsestiden har man skrevet et hæfte i anledning af Hovborg Borgerforenings 75-års jubilæum og et om Føvling forsamlingshus, der har bestået i 80 år. Endelig har arkivet i samarbejde med Aastrup sognearkiv udgivet en ny billedbog, den behandlede tidligere tiders landbrug og skovbrug, som var hovederhvervet her i kommunen. Bogen er desværre ikke gået så godt som den første billedbog, der blev solgt i 800 eksemplarer, men man er indstillet på gennem en særlig salgsindsats at få lageret tømt, således at der kan blive økonomiske basis for en ny bog til efteråret.

Ribe kommune

Jernved sognearkiv

Jernved andelskasse, Gørdingvej 11, Jernvedlund, 6771 Gredstedbro.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Hans Otto Kristensen, Vestergade 47, 6771 Gredstedbro.

Tlf. 05 43 10 80.

I 1985 er der registreret 13 afleveringer – og af særlig historisk interesse kan nævnes arkivalierne fra Gredstedbro Andelsmejeri, bestående af protokoller og regnskaber fra starten i 1911 til dens ophør som andelsmejeri i 1984.

Der har ingen udstillinger været afholdt i afvigte år, men en del forespørgelser fra såvel indensogns som udensogns er blevet besvaret. Foreningskampagnen som nu er afsluttet – har i vort område resulteret i, at 25 foreningsarkiver er blevet registreret.

Ribe kommune har ydet et tilskud til arkivarbejdet på 3.000 kr.

Ribe lokalhistoriske arkiv

Giørtzvej 3, 6760 Ribe. Tlf. 05 42 17 00.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-19, fredag kl. 10-20 og lørdag kl. 10-14 (bibliotekets åbningstid), dog helst efter forudgående aftale.

Leder: Bibliotekar Susanne Benthien.

I 1985 fik arkivet 97 afleveringer, heraf 215 billeder, 2 videobånd fra Ribe-revyen 1983, 420 protokoller, hvoraf de 110 er fra Ribe Andelsmejeri og de 226 er skoleprotokoller. Desuden indkøbtes der løbende bøger til arkivet over bibliotekets bogkonto, så bogbestanden nu er på ca. 1.000 bind.

Vi har haft omkring 100 henvendelser og besøgende på arkivet alene, men desuden bruges arkivet også i det daglige biblioteksarbejde – og omvendt.

I slutningen af 1985 begyndte vi at inddrage en vægplads overfor bibliotekets skranke til små, løbende udstillinger. Vi lagde ud med at hænge noget meget blandet materiale op for at vise spændvidden i arkivalierne, så fulgte forskelligt foreningsmateriale, tekst og billeder om vinterlivet i Ribe, og ved juletid viste vi et lille udvalg af gamle julekort fra byen. Disse små udstillinger skiftes ud ca. hver 3. uge og bliver ivrigt studeret og kommenteret af bibliotekets lånere. Naturligvis arrangerede arkivet også en udstilling i anledning af befrielsen 1945.

Og så fik vi et af arkivets klenodier tilbage, »Ligbærerlaugets« medlemsprotokol fra 1659-1709, der som elevopgave på Konservatorskolen i København var blevet fint repareret og nyindbundet.

Desværre har vi måttet aflevere en del kommunalt materiale fra et privatarkiv til Landsarkivet i Viborg, hvor det åbenbart hørte til.

Foreningskampagnen gav naturligvis en del materiale, men desværre ikke så meget, som vi havde håbet på, i betragtning af, at der i tidens løb har eksisteret så umådelig mange foreninger i Ribe. Da vi imidlertid kun er to medarbejdere på arkivet (1/2 kontorassistent samt en bibliotekar nogle timer ugentlig), bliver der aldrig tid og kræfter til opsøgende arbejde. Vi må blot håbe på, at meget af det materiale, der måtte ligge rundt omkring, vil indgå til arkivet som naturlige afleveringer.

Et af udstillingsbillederne: Bispegade skoles elever og lærere foran en sneskulptur (Ribe lokalhistoriske arkiv).

Historisk Arkiv i Seem Sogn

Seem-Varming skole, Skallebæk, 6760 Ribe.

Åben i skoletiden eller efter aftale med lederen.

Leder: Søren Mulvad, Seem-Varming skole, 6760 Ribe.

Tlf. 05 44 11 77.

Det er forbavsende, hvor mange papirer, der endnu ligger hos private folk fra sognekommunernes tid. Hertil har der i dette år været ni afleveringer, bl.a. snekongeprotokol og regnskaber fra den lokale sygekasse. Mere er formodentlig i vente. Desværre har der været et par forsinkede afleveringer af foreningsarkivalier, de nåede altså ikke med i amtsregistraturen.

15 personer har besøgt arkivet, to historikere har arbejdet med arkivets materialer i mange timer, og deres resultater forventes senere indlemmet i samlingen. Arkivet har stået for to arrangementer. Her har været hjemstavnsaften, som blev besøgt af 30 personer, hvor jeg fortalte om en landarbejderfamilie fra 1850 til 1945 (familien Maimburg), og efter kaffebordet læste jeg tingsvidnet fra 1721 om stormflodens hærgen i enge, marker og huse. Det er stof til eftertanke, for trods kote-kort kniber det med at tro på, at vandet virkelig *kan* nå helt herind. Ved hjemstavnsaftenen var der en lille udstilling af otte foreningsfaner fra sognet. Det var festligt at se dem foldet ud. Nogle havde ikke været fremme i lyset i over 50 år.

I sommer var der en vandretur omkring Munkesø med 20 deltagere, men det var lige efter et voldsomt regnskyl, derfor så få deltagere.

Der er nu indkøbt registreringsmateriale til samlingerne, og jeg håber at komme i gang med registreringen snart. På arkivets vegne har jeg været med-initiativtager til udgivelse af et kvartalshefte om aktiviteter i sognet, »Byhornet«. Endelig har jeg taget udskrifter af Lustrup birketings justitsprotokoller 1706-1812, som findes på mikrofilm. Det blev til ca. 500 oplysninger og sagsreferater i vinterens løb. Et meget fornøjeligt arbejde, der har givet godt indblik i, hvad der optog sindene i det 18. århundrede. Foruden registrering af arkivet er det meningen, at der skal tages hul på ejendomshistorien. I den anledning planlægges en indsamlingskampagne af gamle gård- og husfotos.

Vilslev sognearkiv

Kongeådal skole, Kongeådal 17 B, 6771 Gredstedbro.

Åbningstid: Efter aftale med lederen.

Leder: Harry Thomsen, Sønderbyvej 15, Vilslev, 6771 Gredstedbro.

Tlf. 05 43 12 59.

Foreningskampagnen resulterede i oprettelse af arkivet. I forvejen var der indsamlet meget, specielt foreningsarkivalier. Dette materiale er nu registreret og arkiveret. I 1985 og tidligere er der indkommet 29 afleveringer, der er registreret i ca. 45 arkivfundsnumre.

Varde kommune

Alslev sognearkiv

Thueslund, Alslev, 6800 Varde

Åbningstid: Mandag 19.30-21.30.

Leder: Agnes Jensen, Korshøjvej 9, Alslev, 6800 Varde.

Tlf. 05 26 90 97.

I 1985 havde vi et meget tilfredsstillende besøgstal, i alt 80 fordelt på enkeltpersoner, smågrupper og skoleklasser.

Af afleveringer var der i alt 40, bestående af bl.a. foreningsprotokoller, skøder, kort og andet skriftligt (Spangsberg-slægten), samt nogle bånd og video. Endvidere mange enkelte fotos, tilligemed en 82-årigs beretninger om bagning og uldens behandling i gamle dage (fra Nationalmuseet).

Billum lokalhistoriske arkiv

6852 Billum.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Gunhild Jeppesen, Kirkebyvej 17, 6852 Billum. Tlf. 05 25 82 41.

Der har i 1985 været otte afleveringer. De indeholdt bl.a. billeder, breve avisudklip, bøger, skudmålsbog samt forskellige dokumenter. Arkivet har desuden indkøbt bøger udgivet af historisk samfund.

Vi deltog ved husholdningsforeningens og husflidsforeningens årlige udstilling af håndarbejde og sløjd. Vi havde en stand, hvor vi ved hjælp af snak, billeder og andet materiale gjorde opmærksom på arkivets eksistens. Der var interesse for os og gode muligheder for kontakter til folk.

Arkivet havde skolens 7. klasse på besøg en times orientering om lokalhistorie.

Horne sognearkiv

Åbningstid: 1. fredag i hver måned kl. 15-17.

Leder: Hans Pallesen, Porsevej 8, Horne, 6800 Varde.

Tlf. 05 26 02 42.

I det forløbne år har det været billeder der har udgjort den største tilvækst, men ellers har vi modtaget forretningskassebøger og foreningsprotokoller samt avisomtaler, i alt 17 afleveringer.

Der er jævntligt besøg på arkivet.

Janderup lokalhistoriske arkiv

Biblioteket, Vesterled 46, 6851 Janderup. Tlf. 05 25 85 45.

Åbningstid: September-april hver onsdag kl. 19-22. De øvrige måneder første onsdag i hver måned kl. 19-22 eller efter aftale med lederen.

Leder: Svend Holm, Vesterled 103, 6851 Janderup. Tlf. 05 25 80 12.

Foreningskampagnen har naturligt givet en del aktivitet, men ikke resulteret i de store landvindinger på området, da sognet nærmest forud var støvsuget for foreningsarkiver ved indsamlingen af materialet til »Jande-

rup-Billum sogne«. Enkelte supplerende ting er dog kommet frem. Enkelte større arkiver er kommet til ved gårdsalg og dødsfald. Arkivets store samling af konfirmandbilleder er nu blevet komplet fra 1917 til i dag. Af de i skolens festsal allerede ophængte billeder har 62 desværre måttet nedtages og omfotograferes. Ved nyophængning i 1985 med en mappe med navnene på 99% af konfirmanderne er det en seværdig samling. Det kan nævnes, at arkivet har været med til at finde materialer og billeder brugt til egnesspillet: »Tider og Utider« opført af »Syvkanten« i vinteren 1985/86.

Thorstrup sognearkiv

Thorstrup skole, 6800 Varde.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Kjerstine Kristensen, Nedrevej 16, Yderik, 6800 Varde.

Tlf. 05 26 44 43.

Arkivet har i det forløbne år modtaget forskellige foreningsarkivalier i forbindelse med foreningskampagnen. Desuden kan nævnes et omfattende billedmateriale fra bygningen af Karlsgårdeværket, taget af en ingeniør ved arbejdet, regnskabsmateriale fra S.A.E.F. og et par bånd, bl.a. med beretninger fra gamle lærere i sognet.

Vi har benyttet os af landsarkivets kopieringskampagne og fået det kirkebogsmateriale hjem vi manglede, så vi nu har kopi af kirkebøger fra 1734 til 1870. Arkivet har haft en deltager til registreringskursus i Varde.

Varde lokalhistoriske arkiv

Rådhuset, Torvet, 6800 Varde. Tlf. 05 22 37 74.

Åbningstid: tirsdag 9-12 samt efter aftale med lederen.

Leder: Rita Chirstensen, Pramstedvej 29, 6800 Varde. Tlf. 05 22 07 82.

Ved udgangen af 1985 kunne arkivet se tilbage på et meget travlt år. Foreningskampagnen gav en stor tilgang og en meget stor kontakt udadtil, så den var værdifuld på mere end en måde. Der blev udført et stort opsøgende arbejde, og vi synes selv, at resultatet blev godt.

Der er i 1985 tilgået arkivet i alt 184 afleveringer mod 82 året før.

I 1983 havde vi udarbejdet en registratur over det materiale, der blev overdraget arkivet ved H. K. Kristensens død. Heri var bl.a. 76 bøger og hæfter med H. K. Kristensens håndskrevne optegnelser fra hans mange besøg på arkiver, biblioteker m.v., i alt ca. 11.500 sider historiske optegnelser vedrørende Sydvestjylland. Tilbage var at skaffe en »indgang« til alle disse værdifulde optegnelser. Dette arbejde er nu tilendebragt, idet en af arkivets medarbejdere, Anton Torngaard, har udfærdiget et kartotek over indholdet, så det nu er let tilgængeligt – et enormt stort arbejde, som er blevet til ca. 17.000 kartotekskort. På mange af kortene er der adskillige henvisninger.

I forbindelse med forarbejderne til en nyere Varde Bys historie har der været ansat en langtidsledig hos en af bogens forfattere. Hun udarbejdede på grundlag af folketællingerne EDB-udskrifter for årene 1850, 1860,

1870, 1880, 1890 og 1901. Vi har fået overladt disse udskrifter og er således i besiddelse af komplette folkeregistre for købstaden for disse år.

I samme forbindelse har vi erhvervet kopier af årsberetninger for Varde toldsted i årene 1848-1913. De giver et fortrinligt billede af byens udvikling inden for handel, håndværk og industri.

Besøgstallet har været væsentlig større end de foregående år, såvel skoleklasser som klubber har besøgt arkivet. Endelig har arkivlederen holdt flere foredrag i foreninger og klubber. Ved arkivets årsmøde eller generalforsamling i maj 1985 holdt museumsinspektør Manøe Hansen et foredrag om »En vandring langs Varde å«. Der var god tilslutning, og man fik ved samme lejlighed en del nye medlemmer til arkivets støtteforening.

Vejen kommune

Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune

Østergade 2, 6600 Vejen. Tlf. 05 36 35 99.

Åbningstid: Mandag-torsdag kl. 10-16, onsdag yderligere til kl. 17.30.

Leder: J. Wilh. Rasmussen.

Aktiviteter: 40-året for 5. maj prægede arkivets arkiviteter allerede fra årets begyndelse. Et »5-maj-udvalg« var nedsat på daværende borgmester, fru Lis Aaltonen's initiativ, med skoledirektør Bent Valentin Jensen og arkivlederen som ledere. De opfordrede følgende til at være med: amtscentralens leder, Marius Winther, skolebibliotekskonsulent Benny Birger, bibliotekar A. C. Præstholm. Man udsendte opfordringer til foreninger

Tyske tropper forlader Vejen den 6. maj 1945 (Lokalhistorisk arkiv for Vejen kommune).

og andre om at arrangere eller deltage i arrangementer omkring 5. maj. Forfatteren Ole E. Christiansen («Krigen der aldrig kom») indvilgede i at lave manuskript og drejebog til et videobånd der hedder »Vejen besat og befriet«, hvortil arkivet gennem annoncering skulle samle billedmateriale. Amatørskuespillerne »Studio 73« medvirkede til en fremstilling af den triste episode ved Skodborghus, hvor 2 frihedskæmpere blev dræbt, og amtscentralen i Vejen ydede det tekniske arbejde. Båndet blev udsendt til alle skoler i Vejen kommune og blev fremvist omkring 5. maj og i tiden kort efter, dels offentligt i bibliotek, museum og arkiv, dels ved flere mindefester for 5. maj. Båndet er stadig til låns for alle interesserede og kan lånes på Vejen amtscentral, Vejen bibliotek og arkivet (VHS-casette). Til disse arrangementer og til videobåndet bevilgede Vejen byråd et 5-cifret beløb. Alle deltog uden honorar, også forfatteren, der virkede som instruktør. Mange aktive modstandsfolk lod sig interviewe af Ole E. Christiansen og Svend Lunde, og den sidste tyske kommandant, Eberhard Steym, Stuttgart, der vandt respekt og beundring for sin humane optræden i flere farlige situationer – elev på Askov højskole i 1947-48 – kom til Vejen i den anledning og lod sig interviewe på »åstederne«. Arkivets annoncering efter minder fra den tid gav et voldsomt resultat, illegale blade, RAF-nedkast, rationeringsmærker, fotos m.m. strømmede ind og er enten blevet deponeret eller kopieret og returneret. Ca. 40 plancher med lokale fotos fra dengang fyldte arkivets opslagstavler, og over tusind personer, deriblandt skoleklasser med lærere besøgte udstillingen, ligesom der har været udlån af diverse materiale til en del skoler.

Derefter fulgte en udstilling af fotos vedr. foreninger og deres aktiviteter og der udsendtes breve til alle foreninger i Vejen kommune. Arkivet har nu arkivalier fra 241 foreninger.

Samtidig med disse kampagner er der løbende indleveret mange større eller mindre forretnings- eller privatarkiver, i alt 120 større afleveringer med mange numre.

Aktivlederen har gennem året medvirket ved, eller har arrangeret forskellige møder, således nogle af de førnævnte 5.-maj møder, forevist videofilm i Malt Herreds Husholdningsforening, arrangeret udstilling til Veerst skoles nedlæggelsesreception, deltaget sammen med Brørup og Holsteds arkivledere, Holger Nielsen og Chr. Carstensen, ved en hjemstavnsaften i Foldingbro for Holsted-Brørup-Vejen Landboudom, arrangeret udstilling i Andst forsamlingshus i anledning af 100-års festen, arrangeret hjemstavnsaften i Gamst, vist egne lokalt optagne tonefilm ved adventsmøde i Andst (tilskud til film modtaget fra Sparekassen Sydjylland i Andst og Andst Borgerforening), ledet kursus i slægtshistorie og skriftlæsning i arkivet med 13 elever. Pensioneret viceskoleinspektør Svend Lunde og fhv. gårdejer Halfdan Østergård m.fl. har været ude med arkivets båndoptagere og haft samtaler med ældre borgere i henholdsvis Vejen og Andst.

Indleverede arkivalier fra hele kommunen er efter registrering anbragt i sognearkiverne i Bække skole, Andst skole eller Gesten skole, hvor lærer

Kjeld Jensen passer arkivet, for Malt, Vejen og Læborg sognes vedkommende i Østergade 2 i Vejen – alt efter arkivaliernes tilhørsforhold (proveniens). Endelig skal nævnes, at takket være en eller to flinke hjælpere (jobspost) har disse aktiviteter været mulige.

Ølgod kommune

Ansager lokalhistoriske arkiv

Præstegårdsvej 5, 6823 Ansager.

Åbningstid: Onsdag kl. 19-21.

Leder: Alfred Olesen, Mølbyvej 12, 6823 Ansager. Tlf. 05 29 71 98.

I 1985 har vi ikke fået ret meget ind i arkivet, for vi har prøvet på at få bogen færdig med gamle billeder fra Ansager og fået folketællingslisterne og kirkebøgerne indbundne.

Der er kommet foreningsprotokoller fra Kærbæk Skytte-, Gymnastikforening og Idrætsforening. Kvie by's Andels Transformatorforenings forhandlingsprotokol og medlemsprotokol. Ansager El protokol 1907-1929 og medlemsprotokol 1928-1949.

Desuden har vi fotograferet smed Chr. Christensens værksted i Ansager med alle redskaber, inden smedien blev lukket og solgt.

Vi arbejder stadig med at få et nyt lokale på skolen, men vi synes, at det lokale kommunen har stillet til rådighed er for brandfarligt, men vi håber at finde en løsning i nær fremtid.

Vi kan se i vores besøgsprotokol, at der er kommet en del besøgende året igennem, men ikke alle husker at skrive sig i bogen.

Tistrup-Hodde sognearkiv

Tistrup skole, 6862 Tistrup.

Åben efter aftale med lederen.

Leder: Børge O. Andersen, Søparken 20, 6862 Tistrup.

Tlf. 05 29 90 65.

Der er i Tistrup-Hodde området fundet egnede lokaler og en kreds af interesserede personer, så arkivet nu kan flytte »hjem« igen. Det sker en af de første dage i 1986. Arkivet blev flyttet til Ølgod i 1984, da der på det tidspunkt ikke fandtes hverken egnede lokaler eller interesserede personer til at videreføre arkivarbejdet efter afdøde Kristian Håhr.

Arkivet bliver indrettet i den tidligere skoleinspektørbolig ved Tistrup skole, lokalerne er velegnede som arbejdsrum og opbevaringslokaler for arkivet, men størrelsesmæssigt har vi ikke muligheder for afholdelse af udstillinger og lignende, det håber vi på der vil blive muligheder for på et senere tidspunkt, ligeledes er vi endnu ikke færdige til at have faste åbningstider.

Der er tilgået arkivet forskelligt materiale, hovedsagelig i forbindelse med foreningskampagnen, men vi er nok kommet med i arbejdet på et sent tidspunkt til at vi kan få fat i alle foreningsarkiver der ligger i området, ihvertfald i første omgang.

To medarbejdere fra arkivgruppen har deltaget i et meget veltilrettelagt registreringskursus, arrangeret af lokalhistorisk arkiv i Varde.

Arkivgruppen satser i første omgang på at få sig installeret og lære arkivet rigtigt at kende. Vi har det indtryk, at beboerne i området er glade for at arkivet er kommet »hjem« igen og viser interesse for det.

Skovlund sognearkiv

Solbakken 2, 6823 Ansager.

Åben: Mandag kl. 19-21 og efter aftale med lederen.

Leder: Kaj Knudsen, Ansagervej 20, 6823 Ansager. Tlf. 05 29 20 70.

Historiske øjeblikke er altid af betydning. For den der arbejder med historie registreres de med særlig interesse, men for et historiske arkiv, der næsten kan siges at opleve dem i dobbelt betydning, er de simpelthen uvurderlige.

I Skovlund har vi i 1985 haft en sådan oplevelse. – Vi fik »foden under eget bord« – eller sagt mere tydeligt, vi fik egne lokaler at råde over.

I arkivets levetid har vore samlinger haft til huse privat og udenfor sognet. Det var besværligt og lidet betryggende. Men ved kommunal velvilje og ved et enestående held er vi nu så lykkelige at råde over et ca. 100 m² stort lokale midt i byen. Vi har egen indgang med separat toilet, et udstillingslokale på ca. 60 m², et arbejdsrum på næsten 25 m² samt birum og en 4 m⁴ stor brandsikker box. Her har vi nu indrettet os.

Der er stor folkelig interesse for arkivet, der nu kan beses ved faste ugentlige åbningstider. Vi har haft besøg af repræsentanter for flere arkiver, der gerne har villet se vore vilkår.

Vores skole benytter arkivet flittigt, og vi har mulighed for at arrangere mindre udstillinger, som pirrer interessen.

Der har været tid til at foretage indsamling af stof i årets løb, og foreningskampagnen har vel nok givet årets største tilskud af arkivalier. Vi har nu registreret 62 foreninger i sognet.

Ølgod-Strellev lokalhistoriske arkiv

Kulturhuset, Vestergade 5, 6870 Ølgod. Tlf. 05 24 50 11, lokal 5.

Åbningstid: Hver tirsdag kl. 14.30-17.00.

Leder: Nich. Riis, Bakkevej 17, 6870 Ølgod. Tlf. 05 24 56 51.

I det forløbne år blev der, som følge af den nu afsluttede foreningskampagne, afleveret en del arkivalier fra både nedlagte og stadig eksisterende foreninger, ligesom vi har tilsagn om afleveringer på et senere tidspunkt.

Der er i det forløbne år modtaget ca. 76 numre af forskellig art, eksempelvis kan nævnes regnskaber og forhandlingsprotokoller fra et forsamlingshus, som stadig fungerer. Disse arkivalier omfatter såvel beslutningen om opførelsen af forsamlingshuset, omkostningerne i forbindelse hermed, og gennem forhandlingsprotokollen fås et indtryk af de ting der er foregået af såvel kulturel som selskabelig art i det lokale område.

Et hold lærere har, foruden andre ting, anvendt ovenstående materiale

til udarbejdelse af en arbejdsmappe til brug ved undervisning i kommunens skoler.

Imod årets slutning tilkendegav arkivets mangeårige leder, Niels Mikkelsen, at han gerne ville aflastes for noget af arbejdet. I den anledning har der fundet en omrokering sted, men lykkeligvis er Niels Mikkelsen stadigvæk med i vores arkivgruppe, hvorfor vi fortsat trækker på den store erfaring, han sidder inde med.

Sammen med de andre lokalarkiver i vor ret udstrakte kommune er der etableret et udvalg, bestående af arkivlederne. Formålet er at få udbygget samarbejdet imellem arkiverne.

Registre 1984-85-86

Ved Gordon A. Larsen og Hans Jørgen L. Larsen

Personregister

- Abitz, Erik, arkitekt, s. 532
Absalon, s. 337
Agerbæk, Kirsten, s. 466-467
– Peter, læge, s. 466
Agersnap, Terkel, gdr., s. 584
Andersdatter, Anne, s. 79
– Benidt, s. 135
– Sophia, s. 82
Andersdotter, Kirsten, s. 78
Andersen, Christen,
skrædder, s. 150
Andersen, David, s. 76f
– Gert, graver, s. 74f, 88f
– H. C., digter, s. 197
– Jes, Chr., s. 76-79, 98
– Lambert, s. 21
– Niels, s. 399
– Niels Chr., s. 23
– Peder, s. 138
– Peder, skipper, s. 145
– Poul, s. 11
– Poul, s. 447
– Severin, s. 23
– Søren, garver, s. 83
– Søren Peder, daglejer,
s. 9-25
– Terkel, præst, s. 653
– Valdemar, s. 467
– Aage, s. 546
Andersson, Christen, snedker,
s. 139
Arnfred, J. Th., forstander,
s. 453, 597
Asch, sognepræst, s. 84-88
Astrup, Frede, lærer, s. 512
– Gerda, s. 512
– Ingeborg, s. 512f
– Magne, s. 509-529
– Marie, s. 512
– Tage, s. 512f, 518, 527
August af Sachsen, storfyrste,
s. 650
Bagge, Søren, sognefoged,
s. 48
Baggesen, Jens Lauridsen,
rådmand, s. 138
– Jens Nielsen, s. 133
– Peder Jensen, s. 136f
Baggesdatter, Ingeborg,
s. 136
Bakkensen, Niels, s. 397
Bandsberg, Jens Simonsen,
gdr., s. 90,99
– Peder Christensen,
karetmager, s. 99f
Bastrup, A. K., købmand,
s. 121
Baun, Anton, s. 373
– Kræn, s. 377, 382
– Niels Peder, gdr., s. 386
Bech, Jens, s. 590
– Niels, s. 593
Beck, Niels, s. 381
Bedham, englænder, s. 115
Begtrup, G., prof., s. 236, 644
Bennike, V., general, s. 436
Berggreen, præst, s. 512
Bernhard, gejstlig, Varde,
s. 312, 321
Bertelsen, P., barber, s. 564
– Rasmus, s. 387
Besiakov, Salli, arkitekt, s. 625-642

- Besekow, Sonja, s. 216
 Birkedal, Vilhelm, s. 62
 Bjerre, ingeniør, Askov, s. 590ff
 Bjerrum, Søren,
   herredsfoged, s. 348
 Bjørnboe, inspektør, s. 611
 Bloch, biskop, s. 101
   – Kirstine, s. 44
 P. O., præst, s. 555
 Blok, Terman, s. 511f
 Blom, Morten, s. 133
 Boesen, Søren, s. 144f
 Bolding, murerm., s. 592
 Boosen, Bernt, kannik, s. 322
 Borch, Christen Pedersen,
   gårdejer, s. 150
 Bormann, major, s. 400
 Bornholdtz, Chr. Frieder,
   organist, s. 138
 Boyesen, Thue, s. 90
 Brandt, Hans, s. 133
 Breum, degn, s. 102
 Brink, Marie Dorthea
   Hansen, s. 94
 Brinkmann, Cathr. Elisabeth,
   s. 83
 Brorson, H. A., biskop, s. 348
 Bruhn, Rudolf, lærer, s. 202
   – Verner, sem. lektor, s. 453
 Bruun, lærer, s. 574
   – Andreas Andreasen,
   købmand, s. 135
   – Sophia Dorthe, s. 136f
   – Marie, s. 571
 Brøndum, Ingeborg
   Jensdatter, s. 135
 Brønse, Anders, boelsmand,
   s. 150
 Bukh, Peder, forstander,
   s. 582f
 Bundgaard, Anders,
   billedhugger, s. 192
 Bune, Bertha, s. 119
   – Carl, s. 121
   – Jens, s. 121
   – John James, s. 126
   Mary Ann, s. 110, 118-119,
   125
   – Robert Thomas, s. 109
   – Thomas, slagter, s. 107-129
   – William Henry, s. 107
 Busk, Karen, s. 399
 Bønlykke, Ingv., lærer, s. 581
   – Johanne Søndergaard,
   s. 581
   – Karl Johannes, s. 581
 Bøtker, Johan, hører, s. 135
 Carstensen, Cornelius,
   s. 66-68, 70
   – Søren, s. 102
 Christensdatter, Anne, s. 150f
   – Cathrine, s. 159
 Christensen, arkitekt, Elbæk,
   s. 566
   – Christen, s. 99
   – Christen, fæster, s. 348
   – Christen Pedersen,
   bygmester, s. 373
   – Didde, s. 200f
   – Ellen, s. 390
   – Iver, smed, s. 401
   – Jens Lambert, murer,
   s. 200
   – Lars, gårdm., s. 151
   – Magrethe, s. 161
   – Mogens, lærer, s. 402f
   – Niels, grd., s. 78f, 90
   – Niels, s. 22f
   – P., s. 579
   – Peder, karetmager, s. 99
 Simon, s. 90
   – Søren, s. 394f
   – Th., slagter, s. 119f, 125

- Thomas, s. 154-164
- uddeler, Lindknud, s. 198
- Christian d. III, s. 295, 304
- Christian d. IV, s. 316
- Christoffer d. I, s. 316
- Clausen, førstelærer, Nr.
Nebel, s. 609, 620
- Colborg, Jørgen, s. 12
- Colding, Jørgen Hansen,
købmand, s. 140
- la Cour, Poul, prof., s. 588f

- Dalgas, E. M., s. 191f
- Dahlholm, P., fotograf, s. 550
- Delcomyn, Fr., s. 122f
- Dewing, general, s. 436
- Dragsbo, Peter,
museumsinspektør,
s. 530-543
- Drejer, C. E. H., præst, s. 148

- Egholm, Mads, mælkehandler,
s. 513
- Ehrenfeld, Stephan,
s. 343-345, 347, 349f
- Elbo, Søren Hansen, lærer, s.
373
- Eleonora, dronning, s. 320
- Ellekilde, H., s. 366
- Eller, Edv., præst, s. 560f,
572, 576
- Ellkier-Pedersen, Sigv., s. 344
- Endorph, Kirsten Sophie,
s. 147
- Peder Nielsen, grd., s. 147
- Endvoldsen, Peder, møller,
s. 148
- Engel-Jensen, M., præst,
s. 572
- Engels, Friederich, s. 107
- Erik Klipping, s. 316
- Erik Menved, s. 316

- Eskefatter, Dorthe, s. 102f
- Eskesen, Bened, grd., s. 386
- Morten, lærer, s. 374
- Eskild, ærkebiskop, s. 330
- Estrup, J. B. S.,
konsejlspræsident, s. 154ff
- Evendorph, Morten
Henrichsen, forst., s. 139

- Feilberg, H. F., s. 367f
- Fenger, Niels, forfatter, s. 219
- Finnerup, Anders, s. 38-44
- Finsen, Niels, s. 511
- Fisker, kaptajnsløjtnant,
s. 431
- Foersom, Peter, skuespiller,
s. 643
- Fog, Jørgen Lauridsen, præst,
s. 139
- Fogh, Hans, ridefoged, s. 347
- Forsberg, tømrer, s. 61
- Forum, J. C., fotograf, s. 118f
- Frandsen, Ane, s. 389
- installatør, Askov, s. 592
- Jakob, s. 371f, 374, 395
- Line, s. 379
- lærer, Vittrup, s. 186, 190
- Ole, s. 76f
- Frederik d. IV, s. 130, 316,
343
- Frederiksen, forstander,
Assersbølgård, s. 198f
- Ane, s. 172
- Bendix, s. 172
- Cecilie, s. 172
- Nielsine, s. 172
- Søren, s. 172
- Freiberg, Michael Constantin,
oberstløjtnant, s. 325f
- Frick, S., s. 124
- Friis, Cecilie, s. 140
- Jens Chr. Jensen, s. 405

- Laurits Mortensen, byfoged, s. 135
- Mads Pedersen, rådsmedlem, s. 136
- Nanna, lærer, s. 574
- From, Joachim, s. 83
- madam, s. 81
- Rasmus, skriver, s. 82
- Futtrup, skolebestyrer, s. 608
- Fyns, Anne Pedersdatter, s. 135
- Gadbjerg, Jens Stephansen, degn, s. 343-352
- Ganelon, fransk sagnhelt, s. 339
- Gasse, Hans Nielsen, skomager, s. 138
- Graversen, Valdem., stålværksarb., s. 222
- Grinder-Hansen, P., s. 166
- Grove, Oliane, s. 404
- Grundtvig, N. F. S., s. 444f
- Svend, s. 367
- Grønland, David, s. 467
- Guldborg, Anne Marie, s. 187
- Gundersen, Ole, s. 66
- Güthausen, Apellone, s. 135
- Balthazart, s. 135
- Hahme, kredslæge, Skjern, s. 424
- Hammer, Jens Chr., præst, s. 101ff
- Ole Faber, s. 90
- Hanneken, von, general, s. 223
- Hans, konge, s. 316
- Hansen, Andreas Chr., s. 392
- A. M., købmand, s. 120
- Anna, s. 59
- Anton, s. 395f
- Caroline, s. 194ff
- Christen, gårdejer, s. 159
- Chr., Bolding, s. 347
- Chr., snedker, s. 54
- Hans, Henne, s. 66
- Hans, Janderup, s. 382
- Hans I., skolebestyrer, s. 610
- Hans Peder, karl, s. 12
- Hans Peder, husmand, s. 390
- Iver, s. 94
- Jens P., distriktslæge, s. 45-63
- Jeppe, s. 21
- Johs. Aksel, s. 377
- Jørgen Chr., s. 66
- Jørgen, s. 140
- Judith Kirstine, s. 84
- Karen, s. 66
- Kathrine Elisabeth, s. 61
- Kim H., s. 64-72
- Kristian J., s. 402
- K., direktør, s. 412
- Margrethe, lærer, s. 583
- Mette, s. 145
- Niels, s. 345f
- Niels Mortensen, s. 555
- Niels Peder, sognefoged, s. 15, 22
- Niels Theilgaard, s. 62
- Ole, s. 367
- Peder, degn, s. 148
- Peder, s. 145
- Peder, gårdejer, s. 66
- Peder Holden, bygmester, s. 61, 666-669
- Peter, brændevinsbrygger, s. 61
- Sara Caroline, s. 59, 61-63
- Søren Bagge, sognefoged, s. 47
- Thorvald, s. 392

- Thyssen, gårdejer, s. 198
- Viggo, præst, s. 190, 196f
- Harben, B., London, s. 123f
- Haustrup, H., købmand, s. 120
- Heegaard, Anker, s. 124
- Heiring, Grete, s. 216
- Helms, provst, s. 387
- Hendriksen, Knud, forfatter, s. 222
- Henningsdatter, Gertrud, s. 400
- Henriksen, Gerhard, hertug, s. 316
- Hermansen, Victor, museumsinspektør, s. 166f
- Hins, Sigv., maler, s. 35
- Hitler, Adolf, s. 418, 604
- Hoffmann, generalløjtnant, s. 416
- Holm, Svend, gårdejer, s. 97
- Hostrup, J. C., digter, s. 197
- Hultmann, Alexander, maler, s. 61
- Sara Caroline, s. 59, 61-63
- Hume, E. R., s. 122
- Høj, N. N., dyrlæge, s. 556, 559, 562, 564f, 567, 570
- Høy, Chr., s. 160
- Høyen, N. L., s. 466

- Ingemann, B. S., digter, s. 518, 523
- Ipsen, L. G., oberstløjtnant, s. 203-230, 420-441, 625-642
- Iversen, Bodil Kirstine, s. 23
- Ernst, s. 216
- Hans, s. 399
- H. M., s. 366ff, 379, 405
- Hans Marinus, folkemindesamler, s. 94
- Harald, lærer, s. 183-202

- Jacobsen, Svend, præst, s. 579
- Jellicoe, eng. admiral, s. 527
- Jensdatter, Birte, s. 90
- Botille, s. 26, 33
- Dorethe, s. 90
- Ingeborg, s. 135
- Kirsten, s. 90
- Maren, s. 135, 139f
- Marie Elisabeth, s. 26ff
- Jensen, andenlærer, Oksbøl, s. 556f
- Ane Marie, s. 374, 380f
- C. P., s. 620
- Ejvind, lærer, s. 608
- Fr. sekretær, s. 410
- Hans, s. 96
- Hans, s. 385, 387
- Hans Boldesager, s. 133
- Jacob, s. 79
- Jens A. H., s. 598, 600
- Jens, indsidder, s. 24
- Jens, s. 144
- Jens Marinus, s. 400f
- Jens Peder, ingeniør, s. 592, 594
- J. P. G., præst, s. 82
- Jens Th., gårdejer, s. 557, 559
- Knud, Ho, s. 145
- Knud, Padborg, s. 73-106, 366-407
- Lars, s. 616
- Laura, lærer, s. 528
- L. V., redaktør, s. 528
- Laue, gårdejer, s. 26f
- Marie, s. 561
- Mette Kirstine, s. 389
- N. Bruun Østergaard, s. 370
- Niels Hansen, s. 380, 399
- Peder, s. 138f
- S. Ravn, s. 154-164, 415-419

- Simon, s. 94
- Søren, s. 144, 149
- Tøste, aftægtsmand, s. 386
- Ulrik A. B., s. 397
- Jepsdatter, Maren, s. 382
- Jepsen, Christen, gårdejer, s. 133
- viceinspektør, Varde, s. 167
- Mathias, s. 589f, 594
- Jesdatter, Anne Margrethe, s. 76, 79
- Jespersen, Sofie, s. 391
- Jessen, Thomas, s. 76
- Johansen, Aksel Frederik, s. 599
- Johnsen, John, s. 383
- Juel, Niels, admiral, s. 129
- Juel-Brochdorff, baron, s. 437
- Just, Fl., s. 231-249
- Jens, fotograf, s. 647
- Justesen, Jes, s. 367
- Jürgensen, Ditlev, købmand, s. 119
- Jørgensdatter, Inger, s. 139
- Kirstine, s. 346f
- Jørgensen, Andreas, s. 30
- Anna Juel, s. 82
- Børge, hønseriejer, s. 597
- Christen, fæster, s. 348f
- Ejner Bruun, s. 396, 399
- Jacob, s. 22
- Jes Nybro, s. 20
- Laurids, s. 345f, 348
- Niels, fæster, s. 348, 350, 368
- Søren, gårdmand, s. 400
- Karl d. Store, s. 338f
- Kesting, korporal, s. 416
- Kierckebye, Jep Nielsen, s. 138
- lærer, Grindsted, s. 63
- Kingo, N. A., præst, s. 144
- Kiær, Karen, s. 90
- Kjær, Børge, fotograf, s. 167
- Kjeldsen, Andreas, s. 381, 385, 391, 394, 396, 403f
- Søren, møller, s. 173
- købmand, Esbjerg, s. 514
- Villy, s. 514
- Kjærbøl, J., minister, s. 208
- Klange, Else, s. 330-342
- Kleinwort, firma, s. 122-123
- Klitgaard, lærer, Kærup, s. 375
- Kloppenborg, H. D., gårdejer, s. 534-535
- Klotz, generalsuperintendent, s. 651
- Knap, Mads Thomas, præst, s. 135
- Kneppels, Thomas, s. 398f
- Knudsdatter, Ane, s. 94
- Maren, s. 90
- Mette, s. 138
- Knudsen, Ane, s. 383f
- Anne Margrethe, s. 77
- Christoffer, s. 383
- Dorteaa, s. 383f
- Kirstine, s. 383
- Mathilde, s. 383f
- Niels, gårdejer, s. 77
- Koch, biskop, Ribe, s. 559
- Koldborg, Anne Hansdatter, s. 136
- Kolding, Helene, s. 571, 577
- Jens, s. 571, 574
- Kristen, s. 564, 566, 568f, 574ff
- Marie, s. 570, 572
- Kornerup, J. konservator, s. 331
- Kovang, Jens Christensen, s. 402

Kragh, Anne Hansdatter,
s. 135, 139
– Sigrid, hushold.konsul.,
s. 189
Kristensen, Nis, boelsmand,
s. 9
– Niels, gårdejer, s. 557, 566
– Niels K., s. 522
– E. Tang, s. 79
– Terkel, s. 21-249
Kristiansen, lærer, Okslund,
s. 186
Kromand, Anders, s. 363
Kromann, N. M., s. 159
Kruger, Svendborg, s. 595
Kruise, Jens, dr. phil., s. 615
Kry, Peder, s. 82
Krænsen, Ane Poulina, s. 399
– Søren, s. 399
Kaas-Larsen, lejrleder, s. 432,
437ff, 440

Lambertsen, Laust, s. 22
Lauenborg, Michael,
s. 530-543
Lange, Lars, s. 82
– Thomas, s. 40
Larsen, Clemens, skomager,
s. 138
– Lars, s. 608f
– Morten, borgmester, s. 135
– Peder, fæster, s. 348, 350
Lassen, Søren, markmand,
s. 378
Laugesen, Hans, s. 589
Lauridsen, Agnes, s. 563
– Anton, s. 562f, 581
– Peder, fæster, s. 350
Laust, præst, Aastrup, s. 347
Lehmann, Orla, politiker,
s. 445

Leth, præst, Seem, s. 28
Lindberg, Jacob Chr., s. 61f
Lindhberg, E., købm., s. 116
Lindstrøm, A. Ture,
s. 408-414
Linnemann, agent, Vejle, s. 54
Logachev, russer, s. 222
Lorentzen, Anne Kjerstine,
s. 30
– A. M., overlærer, s. 529
Lund, Kathrine Margrethe,
s. 32
– Poul, s. 216
Lustrup, Anders Pedersen,
s. 136
Luther, Martin, reformator,
s. 444
Lützen, M. H., s. 139
Lyhne, H. C., bagermester, s. 557
Lyngsie, M. C.,
fagforeningsformand, s. 413

Madsdatter, Karen, s. 133
Madsen, Alkjær, præst, s. 353
– D., økonoma, s. 216
– Jep, s. 90
– Kirstine, s. 373, 376, 381,
387ff, 392f, 404f
– Kristine, s. 194f
– Niels A., s. 385
– Peder, s. 135
– Per Kr., museumsinspektør,
s. 531, 544-553
– Poul, snedker, s. 566
– S., detaillist, s. 68
– S. K., s. 579
– Walle, s. 367
Maeterlinck, Maurice,
forfatter, s. 197
Malling, viceinspektør, Varde,
s. 622

- Manøe-Hansen, S.,
museumsinspektør,
s. 129-142, 143-153,
165-170, 531
- Mathisen, Bendix, s. 173, 176f
– Kathrine, s. 171-182
– Nielsine, s. 179
– Thea, s. 173
- Matzen, prof., s. 155, 157
- Michelsen, Hans, s. 135
– Rasmus, toldbetjent, s. 133
- Mikkelsen, Asta, lærer, s. 583
– Ole, s. 373
– Pernille, s. 369, 389f
– Viggo, s. 74
- Moltved, G. dr., s. 214, 216,
222
- Montgomery, eng.
feltmarskal, s. 601
- Mortensdatter, Beret, s. 364
- Mortensen, lærerinde,
Asserbøl, s. 186
– Rasmus, lærer, s. 74
- Mortfeldt, Chr., statsøkonom,
s. 108
- Mulvad, Søren, s. 362-365,
643-665
- Mygind, lærer, Tistrup,
s. 558, 560, 562
- Mynster, biskop, s. 444
- Møller, Andreas Joachim,
slagter, s. 107-116
– C., direktør, s. 115f
– »gamle« Mads, s. 363
– I. M., degn, s. 28
– Joachim Otte, læge, s. 111
– Peder Nielsen, s. 83
- Napoleon d. I., kejser, s. 418
- Nederhausen, Jacob
Johansen, kleinsmed, s. 83
- Johs. Jacobsen, s. 84
– Karl Johs., s. 82
- Nicolajsen, Peder, s. 191
– Poul, kroejer, s. 191
- Nicolaus, bisp og helgen,
s. 341
- Nicolaysen, farver, s. 120
- Niderhausen, Maren, s. 81,
83ff, 86, 88
- Nielsdatter, Anne, s. 78
– Maren, Janderup, s. 92, 94f
– Maren, Aller, s. 9
- Nielsen, Anders, gårdejer,
s. 76-79
– Børge, s. 544
– Charles, købmand, s. 512
– Chr., gårdejer, s. 99
– Chr., lærer, s. 584
– Chr., sognefoged, s. 14
– Fl., s. 442-455
– G. Fjord, s. 161
– Hans, s. 370
– Hans, s. 75
– Hans Henrik, s. 23
– Helene, s. 354
– J., murer, s. 566
– J., Kolding, s. 52
– Jacobine, s. 392
– Jens, rytterbonde, s. 135
– Jens Peter, s. 27ff
– Johanne Marie, s. 404
– Jørgen, skipper, s. 82
– Jørgen, fæstebonde, s. 145
– Kirsten, s. 77
– Klaus Hjerrild, s. 353f
– Kr., præst, s. 353f
– Las, s. 144
– L., bygmester, s. 61
– Markquard, s. 312
– Nicolai, s. 528
– Niels Chr., tømrer, s. 566
– Niels H., gårdmand, s. 581

- Niels Peter, gårdmand, s. 590
- Ole, s. 397
- Oluf, s. 467
- Peder, s. 145
- Peder, s. 326
- Rasmus, s. 387
- Th., fotograf, s. 384
- Zakarias, s. 197
- Nissen, Cæcilie Catrine, s. 9-25
- Mads, gårdmand, s. 133
- Norn, Otto, prof., s. 331
- Nørup, A. T., købmand, s. 120f

- Oake, William Horwood, s. 125
- Oggesen, Chr. Jessen, s. 668
- Olesen, Hans, gårdejer, s. 66
- Kirstine, s. 387f, 397
- Niels Bondesen, s. 397
- Thorvald, lærer, s. 583
- Olivarius, Niels H., præst, s. 352
- Olivier, fransk sagnhelt, s. 339
- Ollufsen, Jens, s. 144, 146
- Ottesen, Adolph, apoteker, s. 47, 49f
- Ottosen, Jørgen, s. 593
- Otzen, Hans, fotograf, s. 546f, 552

- Pallesdatter, Kirsten, s. 404
- Palludan, J. W., købmand, s. 120f
- Pedersdatter, Ane, husholderske, s. 85, 88
- Ane Margrethe, s. 148
- Ilse, s. 139
- Maren, s. 99

- Pedersen, Andreas, s. 135
- Ane Kathrine, s. 403
- Benned, s. 393, 397
- Bodil, husmoder, s. 67-72
- Chr., fotograf, s. 126
- Christine, s. 516
- Dorteia, s. 172
- Elle Marie, s. 373f, 376, 381, 385f, 392f
- Gregers, s. 139
- Gyde, s. 510
- H. H., lærer, s. 172, 178
- Hans, gårdejer, s. 64-72
- H. Jessen, læge, s. 528
- Holger, gross., s. 191f
- Jens, s. 139
- Johanne, s. 373f
- Jørgen, s. 397
- Lauge, præst, s. 151
- Mads, s. 514f
- Mads, rådmand, s. 135, 137
- Morten, s. 363f
- Nielsine, s. 401
- Poul, præst, s. 615
- Olga, s. 9-25, 587-600
- Sophia, kroejer, s. 194f
- Steffen, rådmand, s. 326
- Thomas, handskemager, s. 135
- Viggo, maler, s. 41
- Petersen, Halvor, s. 107-128
- Niels, forvalter, s. 216
- fru, kroejer, Lindknud, s. 195
- Pilgaard, lærer, Ikast, s. 558f
- Pontoppidan, Henrik, forfatter, s. 509
- Pouch, Joh., præst, s. 653
- Poulsen, Ane, s. 34
- Eskild Wind, grd., s. 31f
- Helene, s. 375
- L., fotograf, s. 363

- Poul, s. 32f
- Poul Jørgensen, propriet., s. 31, 33f
- Th., kromand, s. 55, 57, 60
- lærer, Hyllerslev, s. 375
- Povelsdatter, Johanne, s. 326
- Povelsen, Søfren, bonde, s. 150
- Prudentius, middelalderlig forf., s. 337
- Påske, lærer, Oksbøl, s. 559, 561

- Qvesel, Poul, skolebestyrer, s. 601-624

- Radolf af Ribe, biskop, s. 330
- Rahbæk, Inger, s. 562
- Ranek, fru, Varde, s. 216, 222
- Rantzow, Gert, s. 650
- Ranzow, Henrik, s. 649
- Rasch, Søren N., skipper, s. 64
- Rasmussen, Erik, prof., s. 408
- Jacob, s. 135
- Karen, lærer, s. 187
- Maren, s. 82
- gårdejer, Højrupgård, s. 412
- politimester, Varde, s. 434
- Regelsen, Jens, s. 651
- Resen, P. Hansen, s. 312, 322
- Rhode, Høgh, rutebilejer, s. 193, 200
- Riber, Christen Christensen, s. 85
- Niels, s. 402
- Niels Nielsen, s. 98
- Riis, Jens Chr., s. 133
- Rode, Aksel, forfatter, s. 40f, 43f
- Rohland, Dorte M., s. 82f
- Maren, s. 82f
- Marie, s. 82
- Niels, s. 84
- Niels, skipper, s. 81f
- Peder Nielsen, skipper, s. 82
- Roland, fransk sagnhelt, s. 334-335, 338, 340f
- Rommel, tysk general, s. 613
- Rosenstand, Thomas, grd., s. 545
- Aage, grd., s. 545
- Rothe, Eigil, konservator, s. 331
- Rygaard, Peder, skoleholder, s. 367
- Søren Christensen, s. 145
- Rødtneß, Johannes, s. 371, 379, 396
- Raager, Rasmus, købmand, s. 139

- Sabro, Peter, politiker, s. 527
- Sand, Marinus, s. 616
- Schack, Joachim von, kaptajn, s. 326
- greve, feltherre, s. 660
- Schader, Niels Bertelsen, s. 138
- Scheer, tysk admiral, s. 527
- Schmidt, A., fotograf, s. 386
- H. C. N., købmand, s. 120f
- J. C., præst, s. 50f, 63
- Schonning, Claus Pedersen, købmand, s. 138
- Schou, J. N., præst, s. 555-561, 572, 582
- Schultz, Peter, købmand, s. 167
- Seerup, Niels Sørensen, s. 136
- Søren Nielsen, provst, s. 136

- Seidelin, E. H., præst, s. 79
- Siig, Hans, graver, s. 74
- Sigurdsson, norsk skuespiller, s. 196
- Sillesen, Elias, s. 378
- Simonsen, Bakken, s. 90, 92
- Chr., skipper, s. 82
- Jens, s. 90, 92ff, 95, 99
- Niels, fæstebonde, s. 145
- Skikkild, C., s. 125
- Skipper, Hans, s. 394, 399
- Skjærhoved, Anders, entreprenør, s. 57
- Skovbjerg, Niels Chr. Nielsen, lærer, s. 186f, 189, 202
- Skomager, Hans, købmand, s. 160, 162
- Thomas, købmand, s. 160, 162
- Skovgaard, Ebbe, s. 41
- Joachim, kunstmaler, s. 39f, 43
- Niels, kunstmaler, s. 38-44
- P. C., kunstmaler, s. 40
- Skreder, Carl, s. 138
- Smid, Chr., s. 347
- Smith, J. N., topograf, s. 644
- Sorensen, Thomas, lærer, s. 186
- Sponneck, greve af, amtmand, s. 47, 49
- Stalin, russisk statsmand, s. 216, 636
- Stauning, Th., statsminister, s. 410
- Stavnager, K. E., s. 26-37
- Stendevad, R. M., s. 45-63
- Stephan, abbed, s. 330
- Stobberup, Mikkil, bygmester, s. 296
- Stockholm, J. V., s. 231-234, 237, 247
- Storm, Olga, s. 202
- Svanholm, købmand, Esbjerg, s. 512
- Svitzer, provst, Varde, s. 145
- Søndergaard, Maren, s. 581
- Steffen M., s. 666-669
- Sørensen, Anders, husmand, s. 9
- Christen, s. 90
- Chr., s. 399
- Chr., s. 138
- Chr., sognerådsformand, s. 421
- Frode, s. 468f, 554-586
- Hans Peter, Åstrup, s. 19ff
- Henrik, s. 353-361
- H. P., lærer, s. 563, 565
- Jens, s. 377, 400
- Jens Chr., s. 192
- J. P., gårdejer, s. 557, 560ff
- Johan Steinmeier, s. 192
- Klara, s. 371, 380, 390f, 399
- Maren, Åstrup, s. 19ff
- Niels, s. 150
- Nis, s. 19ff
- Peder, annexbonde, s. 133
- Peder, s. 347f
- Sigrid, s. 577
- Sørup, Arild, s. 392
- Saarup, Niels Andersen, kirkefoged, s. 133
- Tang, Vibeke, s. 440
- Teilmann, Tøger R., s. 351
- Thomsen, Ane, s. 400
- Christen Thomas, s. 399
- Niels, s. 542
- Tobiassen, Karen, s. 564, 574, 581
- Tolstrup, Inger, etnolog, s. 531

Tuesen, N. A., smed, s. 590
 Turpin, biskop, s. 341
 Ture, biskop, Ribe, s. 308

Uhd, Jørgen, entreprenør,
 s. 57
 Ulriksen, Jens, s. 397

Valdemar d. III Sejr, s. 316,
 320f
 – f. Unge, s. 320
 Vammen Jensen, Chr., lærer,
 s. 576ff, 579ff, 582
 – Marie, s. 581
 Vachkevich, russer, s. 222
 Vedel, Susanne Pedersdatter,
 s. 138
 Vedsø, Mogens, s. 293-329
 Victoria, eng. dronning,
 s. 403
 Vind, Rasmus, s. 372
 Vindfeld, Jens, proprietær,
 s. 559
 Vindpind, Simon, s. 398f
 Voigt, Rasmus, havnemester,
 s. 411
 Waltersdorff, Michael, s. 82
 Werenberg, Svend Å., s. 375
 Werneberg, Ejner, gårdejer,
 s. 97
 Wergeland, Henrik, forfatter,
 s. 615
 Wind, Eskild Andersen, s. 26f,
 31ff, 34, 37
 – Hans Pedersen, s. 363ff
 – Jens Eskildsen, s. 25, 28, 30
 – Jens Jørgensen, styrmand,
 s. 29ff, 32ff, 35
 – Kirsten Andrea, s. 34
 – Laue, gårdejer, s. 32ff, 35
 Worm, Susanne Cathrine,
 s. 136

– Susanne Mathiasdatter,
 s. 136
 Væver, Niels Andersen Ratlef,
 s. 135, 139

Øllgaard, borgmester, Varde,
 s. 326

Ørsted, H. C., s. 233

Østergaard, Bent Høgsbro,
 s. 432-440

– C. C., s. 62

– Esther, lærer, s. 583

– Knud Høgsbro, s. 343-352,
 469-470

– Niels, s. 398, 403f

Aare, Chr., skipper, s. 82

– Karen Christensdatter,
 s. 81f

Aastrup, gæstgiver, Varde,
 s. 115

Stedregister

Agerbæk, s. 597

Aller, s. 9

Allerup, s. 171, 173f

Alslev, s. 79, 174f, 380, 574

Amrom, s. 643

Andst, s. 88, 666

– herred, s. 168

Ansager, s. 46, 57, 170, 404

Antwerpen, s. 516

Arden, s. 581

Argentina, s. 179f

Askov, s. 207, 453, 512, 532,
 534, 562, 576, 589, 592,
 597, 599, 615

Asperup, s. 387

Assersbøl, s. 186, 198f

Augsburg s. 165

Aulum, s. 74

- Bandsbjerg, s. 366f, 373, 405
 Belgien, s. 445
 Bering, s. 583
 Berlin, s. 617
 Bessarabien, s. 437
 Bevtoft, s. 364
 Billum, s. 85, 101, 155, 157f,
 306, 366-397, 450, 453, 470
 Billumgårde, s. 370, 403
 Billum Tarp, s. 373, 380, 390,
 399
 Blåbjerg, s. 160, 453
 Blåvand, s. 207, 213-226, 229,
 383, 517, 523, 532, 623,
 625-642
 Blåvandshuk, s. 40
 Boldesager, s. 509
 Bolding, s. 17, 20, 24f, 347,
 352, 590-600
 Bork, s. 616
 Bornholm, s. 370
 Borre, s. 561, 564, 569, 574,
 581
 Bramming, s. 170, 180, 207,
 216, 527, 535, 542
 Bredmose, s. 403
 Briksbøl, s. 574
 Brosbølgård, s. 407f
 Bryndumdam, s. 418
 Brøns, s. 364, 548
 Brørup, s. 186, 193, 666
 Buenos Aires, s. 180
 Burgaard, s. 397
 Bæke, s. 187, 404, 470
 Børsmose, s. 404

 Chartres, s. 340
 Chicago, s. 176
 Citeax, s. 330
 Clinton, Iowa, s. 177
 Cork, Irland, s. 107f, 108ff,
 113

 Dalkiær, s. 399
 Danelund, s. 548, 550f
 Danevirke, s. 154
 Darum, s. 193
 Dragsbæk, s. 433, 439, 441
 Drøsselberg, s. 310
 Dråby, s. 84f
 Dybbøl, s. 154
 Dyreby, s. 71, 150

 Egebæk, s. 193
 Ejderen, s. 646
 Elbæk, s. 564
 Emmerlev, s. 231
 Endrupholm, s. 343, 345-352
 England, s. 68, 107f, 112,
 115, 235, 413, 470
 Esbjerg, s. 123f, 173, 176,
 180, 193, 205, 207, 225,
 234, 410ff, 450, 452f,
 509-529, 530, 533, 542,
 575, 603
 Estland, s. 437
 Estrup, s. 668

 Fanø, s. 40, 114, 116, 133,
 207, 382, 397, 532, 643
 Farsø, s. 575
 Fauerkholt, s. 27ff, 35f
 Femhøje v/Esbjerg, s. 225
 Ferup v/Ejstrup, s. 175
 Fiersted, s. 364
 Filsø, s. 377f
 Fitting, s. 207
 Flakkebjerg, s. 512
 Flensborg, s. 119, 316
 Forum Mølle, Egvad, s. 79
 Frankrig, s. 445, 522
 Frederiksberg, s. 466
 Fredericia, s. 522
 Frisland-Utrecht, s. 316
 Fuglslev, s. 84

- Føvling, s. 21, 134, 470
 Fåborg, s. 17, 21, 23f, 134,
 381, 470
- Gadbjerg, s. 345
 Galtrup, Mors, s. 581
 Gammelgab, s. 438, 620
 Gedved, s. 512
 Gettrup, s. 11, 351f
 Give, s. 46
 Gjesing, s. 225
 Gjesten, s. 88, 175f, 179ff,
 197
 Glejbjerg, s. 14, 470, 535,
 587, 590, 592, 595ff
 Gottorp, s. 657
 Gram, s. 26f, 110
 Gredsted, s. 353
 Grene, s. 23f, 589f, 595
 Grimsby, s. 518
 Grindsted, s. 45-63, 533
 Grydvadhuse, s. 399
 Grønbjerg, s. 224, 226
 Grådyb, s. 516f
 Gråmulebjerg, s. 38
 Gudumhøje, s. 385
 Guldager, s. 226
 Gødsvang, s. 666-669
 Gørding, s. 168, 170, 350,
 533, 535
- Haderslev, s. 110, 362, 645f,
 650
 Hallumvad, s. 371, 374, 376,
 398
 Hamborg, s. 108f, 112, 119,
 122f, 124, 173f, 316
 Hatting, s. 180
 Hedeager, s. 346
 Helsingør, s. 181
 Helgenæs, s. 522
 Helgoland, s. 370
- Henne Malstrøm, s. 71
 – sogn, s. 66, 143, 147-150,
 162, 418, 453, 535, 605
 Herning, s. 45, 431
 Herrevad, s. 330f
 Hesselho, s. 13, 23
 Hesselmed, s. 145, 231, 238,
 397, 566, 577
 Himmelev, s. 321
 Hjedding, s. 599
 Hjerndrup, s. 9
 Hjerting, s. 107, 109-117, 145
 Hjordkær, s. 347
 Hjortlund, s. 170
 Hjørup, s. 169
 Hjørring, s. 63f
 Ho, s. 40, 64, 143-147, 151,
 237, 380, 612
 Holdbøl, s. 370
 Holmsland, s. 404, 427
 Holstebro, s. 558
 Holsted, s. 198, 207, 469,
 592, 594
 Horne, s. 616
 Hornslet, s. 331
 Horsens, s. 412, 564
 Hostrup, s. 74
 Houborg, s. 186, 191
 Hoven, s. 576
 Hvidding, sogn og herred,
 s. 231, 242, 533, 548, 646,
 648, 650, 657ff
 Hvide Sande, s. 435
 Hyllerslev, s. 367, 372-375,
 378, 380, 396f, 399, 402,
 603
 Højrup, s. 364
 Høllund Søgård, s. 192
 Høm, s. 657
- Ikast, s. 558

- Janderup, s. 73-106, 366-407, 450, 452f
- Jelling, s. 187
- Jerne, s. 133, 180, 510
- Jernkær, s. 548, 550f
- Jernved, s. 353-361, 592
- Jernvedlund, s. 355
- Kalvslund, s. 470
- Karlsgårde, s. 533, 587, 597ff
- Kjelst, s. 400, 404, 563
- Kjærgaard, s. 40f, 348, 377
- Kolding, s. 52, 54, 57, 61, 123, 166f, 186, 344, 575, 650
- Kongedæn, s. 354
- Krænkerup, Lolland, s. 84
- Kvong, s. 404
- Kærup, s. 90, 97f, 373, 376f, 381-388, 391, 395f, 399, 404
- København, s. 296, 316, 413, 434, 588, 612
- Københoved, s. 535
- Langli, s. 517
- Letbæk, s. 607
- Lindknud, s. 183-202
- Lindved, s. 364, 646, 657, 661
- Lunde, s. 402, 605, 616
- Lustrup, s. 657f, 660
- Lübeck, s. 437
- Læborg, s. 509
- Løgum, s. 370, 648
- Løgumkloster, s. 648
- Lønne, s. 150-151, 437
- Malmø, s. 316
- Malt herred, s. 169, 192
- Mandø, s. 532
- Maribo, s. 321
- Mølby, s. 362-365
- Måde, s. 515, 521
- Neder Fidde, s. 149
- Neuengamme, s. 434
- Newcastle, s. 122
- New York, s. 176, 178, 588f
- Nordby, s. 233
- Nyborg, s. 80f, 82-84
- Nybro, s. 391, 403
- Nyminddegab, s. 40, 158ff, 207, 427-441
- lejren, s. 427-441
- Nysted, s. 321
- Næsbjerg, s. 170
- Nørhebo, s. 98
- Nørhedeby, s. 159
- Nørholm, s. 98, 103
- Nr. Bork, s. 151f
- Billum, s. 368
- Farup, s. 550f
- Hebo, s. 386f, 392, 404
- Nebel, s. 162, 438, 601-624
- Åby, s. 610
- Obbekjær, s. 644
- Odense, s. 81, 166
- Okholm, s. 548f
- Oksby, s. 143f, 207, 225f, 381, 383
- Oksbøl, s. 207f, 222, 224ff, 231, 426, 433, 436, 441, 468, 554-87
- lejren, s. 426
- Okslund, s. 186, 190
- Ollerup, s. 512
- Orten, s. 94
- Outrup, s. 155, 157f, 415, 419, 605
- Overfidde, s. 66f
- Paris, s. 40
- Parkstone (Harwich), s. 518

- Plougstrup, s. 354
 Puglund, s. 19
- Randers, s. 410
- Ribe, s. 13, 26f, 37, 42, 46f,
 49, 51, 62, 96, 132f, 134,
 159, 163, 169, 193f, 304,
 307f, 330, 348, 351, 355,
 362, 366, 466, 516, 533,
 542, 545, 548, 559, 575,
 626, 647, 649, 650, 652f
 – amt, s. 165-170, 189, 205,
 208, 367, 442, 449, 453,
 455, 467, 530f, 540ff, 644,
 646
 – politikreds, s. 204
 – stift, s. 647
- Riberhus len, s. 168
- Ringgive, s. 46
- Ringkøbing, s. 46, 125, 151,
 159f, 204, 612
- Ringsted, s. 162, 320
- Roborghus, s. 515f
- Rom, s. 658
- Rostock, s. 316
- Rødding, s. 535
- Røj, s. 180
- Rørth Elle, s. 178
- Schackenborg, s. 645f, 656,
 660
- Seem, s. 26-37, 133, 330,
 643-665
- Sidney, s. 32
- Silkeborg, s. 446
- Skads, s. 111f, 168, 192, 343,
 379, 467
- Skallingen, s. 114, 516
- Skanderborg, s. 437
- Skibelund, s. 62, 532f
- Skibet, s. 331
- Skive, s. 434
- Skjern, s. 404, 424
- Skjødstrup, s. 563
- Skodborg, s. 535
- Skærbæk, s. 193
- Skølvad, s. 350
- Skaarup, s. 581
- Slaugs herred, s. 46, 192
- Slesvig, s. 26, 362, 643f,
 645ff, 651
- Sneum, s. 418, 535
- Spandet, s. 362, 364, 657
- Spangsbjerg, s. 517
- Starup, s. 10, 13f, 18f, 21f,
 192, 345, 347, 381
- Staunager, s. 26, 28
- Stauning, s. 103
- Staunsø, s. 68
- Stenløse, s. 321
- Store Hebo, s. 396, 400
- Store Restrup, s. 576
- Strellev, s. 207, 420f, 424ff
- Strudvad, s. 74, 400
- Svendborg, s. 592, 595
- Sdr. Bork, s. 150
- Farup, s. 544f, 551
 – Felding, s. 62
 – Haurvig, s. 418
 – Ho, s. 233, 391, 515
 – Omme, s. 46ff, 50ff, 533
- Søvig, s. 394
- Tarm, s. 385, 421, 423, 574
- Tarp, s. 367, 397, 400
- Tarpbage, s. 378
- Terpling, s. 18, 23f, 201, 589
- Thisted, s. 441
- Thorstrup, s. 389
- Thorstruplund, s. 433f
- Thyrstrup, s. 9f
- Tistrup, s. 162, 535, 558
- Tjæreborg, s. 171, 174, 177,
 515

Toftnæs, s. 79, 404
Toreby, s. 310
Torsager, s. 572
Tvile, s. 22f, 201f, 352, 590
Tønder, s. 47, 362, 515, 645
Tønning, s. 110, 130
Tørning, s. 648, 654, 656
Tørninglen, s. 646

Urnehoved, s. 657

Vammen, s. 576
Vandel, s. 435
Vandflod, s. 214
Varde, s. 45, 71, 74, 88,
111ff, 117ff, 120, 125f, 132,
140, 145, 149f, 158f, 163,
170, 174 215f, 219f, 222,
293-329, 366, 382, 399,
434, 452, 533, 571, 573,
582, 605, 622f, 629
– politikreds, s. 204, 236
– å, s. 378, 380f, 395
Varming, s. 33, 35, 657
Vartov, s. 39
Vejen, s. 181ff, 452f, 533,
574, 666
Vejle, s. 45f, 54, 57, 187, 345
– ådal, s. 330
Vendsyssel, s. 381
Vejrs, s. 144, 231, 575, 623
Vejrup, s. 592, 595ff
Vejsig, s. 590, 593
Vejstrup, s. 582
Vestager, s. 377
Vestbirk, s. 512, 564, 584
Vester Horne herred, s. 168
– Vedsted, s. 170, 548, 551,
652
Vestterp, s. 19f, 22
Viborg, s. 40, 43, 324, 343,
351, 436

Vibæk v/Alslev, s. 94
Vittrup, s. 186, 190
Vorbasse, s. 192
Vrads, s. 45, 75
Vrenderup, s. 237
Vridsløselille, s. 198
Wampala, s. 32
Waterford, s. 123
Westerlandføhr, s. 643

Ølgod, s. 420, 434, 450, 453,
535, 612
Øse, s. 404
Øster Horne herred, s. 168
– Janderup, s. 382
– Kærup, s. 373, 380, 385,
394f, 397, 403
– Skerninge, s. 512
– Vedsted, s. 135, 198

Aabenraa, s. 362
Aabøllning, s. 548
Aal, s. 38, 231f, 236, 330-342,
397, 469, 563, 566, 568,
572, 582, 585
Aalborg, s. 119, 316
Aalunde, s. 22
Aarhus, s. 122, 124, 370,
435f, 597
Aars, s. 412
Aastrup, s. 9-25, 201f, 207,
343-352, 381, 404, 469f,
588, 590, 595

Emneregister
administrationshistorie,
s. 643-665 (Seem,
middelalder - 19. årh.)
amtsbeskrivelse: s. 530-543
(Ribe amt)

- arbejdsmarkedsforhold:
s. 408-414 (Esbjerg, 20. årh.)
- arkitektur: s. 45-63
(lægebolig, Grindsted, 19. årh.), 530-543
(amtsbeskrivelse), 666-669
(Holden Hansen, Gødsvang, 19. årh.)
- arkivvæsen: s. 268-291,
442-455, 476-505, 687-719
- arkæologi: s. 293-329 (Varde, middelalder), 536-541
(amtsbeskrivelse), 544-553
(Sdr. Farup, middelalder)
- baconfremstilling: s. 107-128
(Hjerting, Varde, 19. årh.)
- besættelsestiden: s. 203-230
(Ribe amt), 415-419
(Ovtrup), 420-441 (Ribe amt), 601-624 (Nr. Nebel), 625-642 (Oksby)
- el-værker: s. 587-600 (Åstrup, 20. årh.)
- erindringer: s. 171-182 (Ribe amt, 19.-20. årh.), 183-202
(Lindknud, 20. årh.), 509-529 (Esbjerg, 20. årh.), 573-581 (Aal, 20. årh.), 601-624 (Nr. Nebel, 20. årh.)
- fattigforsorg: s. 9-25 (Åstrup, 19. årh.)
- flygtningelejre: s. 203-230
(Ribe amt, 20. årh.), 420-441 (Ribe amt, 20. årh.), 625-642 (Oksby, 20. årh.)
- folkeminder: s. 366-407
(Janderup/Billum, 19. årh.)
- friskole: s. 554-586 (Aal, 20. årh.)
- gravmonumenter: s. 73-106
(Janderup, 19. årh.)
- gårdhistorie: s. 26-37 (Seem, 19. årh.), 64-72 (Henne, 19. årh.), 76-79 og 90-94
(Janderup, 19. årh.)
- historieformidling:
s. 442-455, 530-543
- historisk litteratur, Ribe amt:
s. 250-262, 456-465,
670-681
- håndværk: 64-72 (Henne, 19. årh.)
- indvandrerhistorie: s. 107-128
(Hjerting/Varde, 19. årh.)
- kalkmalerier: s. 330-342 (Aal, middelalder)
- kirkebygningen og inventar:
s. 165-170 (Ribe amt, 16.-17. årh.), 293-329
(Varde, middelalder), 330-342 (Aal, middelalder)
- kirkelige forhold: s. 343-352
(Åstrup, 18. årh.), 554-586
(Aal, 20. årh.), 643-656
(Seem, middelalder - 19. årh.)
- kunsthistorie: s. 38-44 (Niels Skovgaard), 330-342
(kalkmalerier)
- kvindekår: s. 9-25 (Åstrup, 19. årh.), 366-407
(Janderup/Billum, 19. årh.)

landbrugsekspert: s. 107-128
(Hjerting, 19. årh.), 408-414
(Esbjerg, 20. årh.)

landbrugshistorie: s. 231-249
(Aal, 19. årh.), 343-352
(Åstrup, 18. årh.), 353-361
(Jernved, 19. årh.), 408-414
(Ribe amt, 20. årh.),
530-543 (Ribe amt)

legater: s. 26-37 (Seem, 19.
årh.)

mølleri: s. 362-365 (Spandet,
18. årh.)

nekrologer: s. 466-467
(Kirsten Agerbæk)

politiske bevægelser:
s. 154-164 (Lønne, 19. årh.)

skatteforhold: s. 129-142
(Ribe amt, 18. årh.),
143-153 (Ho, Oksby, Henne,
Lønne, 18. årh.), 154-164
(Lønne, 19. årh.), 165-170
(Ribe amt, 16.-17. årh.)

skolehistorie: s. 183-202
(Lindknud, 20. årh.), 554-58
(Aal, 20. årh.), 601-624 (Nr.
Nebel, 20. årh.)

slagterier: s. 107-128 (Varde,
20. årh.)

sociale forhold: s. 9-25
(Åstrup, 19. årh.)

sociale forhold: s. 9-25
(Åstrup, 19. årh.)

sundhedsvæsen: s. 45-63
(Grindsted, 20. årh.)

teglbrænding: s. 96-104
(Janderup, 19. årh.)